T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA

ON BEŞİNCİ ASKERÎ TARİH SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
15TH MILITARY HISTORY SYMPOSIUM PAPERS

"100'ÜNCÜ YIL DÖNÜMÜNDE ÇANAKKALE MUHAREBELERİ"
ÇANAKKALE CAMPAIGN IN ITS 100TH ANNIVERSARY

(21 - 27 MART 2015 - İSTANBUL)
(ISTANBUL, 21 - 27 MARCH 2015)

Genelkurmay Personel Başkanlığı
Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları

GENELKURMAY BASIMEVİ
ANKARA
2017

ISBN: 978-975-409-756-6
KKSN: 7610KK0512568

YAYIN KURULU BAŞKANI / PUBLISHING DIRECTOR
Tuğg. Necdet TUNA

YAYIN KURULU / PUBLICATION BOARD
P. Kur. Alb. Şahin KUYUCU
Hv. Uçk. Bkm. Alb. Ali CEM
Hv. Öğ. Alb. Bülent ŞEKERCAN
Tar. Uzm. Filiz ÖGER

BİLDİRİ İNCELEME KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Necdet HAYTA
Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Prof. Dr. Yusuf SARINAY
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. A. Mete TUNÇOKU
Doç. Dr. Selda Kaya KILIÇ
Yrd. Doç. Dr. İsmet GÖRGÜLÜ
Yrd. Doç. Dr. Barış METİN
Dr. Hv. Öğ. Alb. F. Rezzan ÜNALP
Dr. Tar. Uzm. Hülya TOKER

DÜZELTİ / SAYFA DÜZENİ
REDACTION / PAGE SETUP
Red. Uzm. Melek ALKA
Red. Uzm. İlkay SARIKAYA
Red. Uzm. Ceyda MASATLI

İNGİLİZCE DÜZELTİ / LANGUAGE EDITOR
Uzm. Müt. Arzu ERKAAN

Kitabımızdaki yazı ve makalelerin her hakkı saklıdır ancak kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir. On Beşinci Askerî Tarih Kongresi Bildirileri kitabında yayımlanan makaleler sadece yazarların görüşlerini yansıtır. Türk Silahlı Kuvvetleri ve / veya Yayın Kurulunun görüşlerini temsil etmez.
All rights for all articles and papers in this book are reserved; academic citations are only allowed with proper acknowledgement. All papers published in this book "15th Military History Symposium Papers" reflect solely the opinions of their authors. They do not represent the views of the Turkish armed forces and/or the editorial board.

SUNUŞ

Çanakkale Muharebelerinin 100'üncü yıl dönümü nedeniyle ATASE Daire Başkanlığının koordinatörlüğünde, "100'üncü Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri" konulu On Beşinci Askerî Tarih Sempozyumu 21-27 Mart 2015 tarihleri arasında Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığında (Harbiye/İstanbul) uluslararası katılımla icra edilmiştir.

Sempozyuma Türk Silahlı Kuvvetlerinde görev yapan general/amiral, subay, astsubay ve sivil tarih uzmanları, emekli general ve subaylar, Türk Tarih Kurumu Başkanı, çeşitli üniversitelerde görev yapan öğretim üyeleri, Türk Askerî Tarih Komisyonu/ATATÜRK Araştırma ve Eğitim Merkezi Genel Kurulu üyeleri ve Türkiye dışında aralarında asker ve sivil şahısların yer aldığı 10 ülkeden 10 bildiri sahibi ve 5 izleyici olmak üzere toplam 15 yabancı katılımcı (Bangladeş, Senegal, Birleşik Krallık, Pakistan, Avusturya, Macaristan, Yunanistan, Slovenya, Polonya, Lübnan) ile Harp Akademileri ve İstanbul'daki harp okullarından öğrenciler katılmıştır.

Sempozyum, Prof. Dr. İlber ORTAYLI ve Prof. Dr. A. Mete TUNCOKU'nun açış konuşmalarıyla başlamış, sempozyum akademik programı boyunca "100'üncü Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri" ana konusuna uygun olarak "Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Muharebeleri - 1915'te Çanakkale Boğazı'nı Geçmeye Yönelik Teşebbüsler ve Çıkarma Harekâtı", "Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal, Savaşın Karakterine Etki Eden Olgular", "Çanakkale Muharebelerinde Tarafların Kara, Deniz ve Hava Unsurlarının Faaliyetleri ve Savaşa Etkileri", "Çanakkale Muharebelerinden İnsan Manzaraları ve Savaşa Tanık Olan Gazeteciler", "Çanakkale Muharebelerine Farklı Yaklaşımlar ve Çanakkale'de Kıbrıs Türkleri", "Savaş, Propaganda ve Kamuoyu", "Çanakkale Muharebeleri: Zafer ve Yenilgi" alt başlıklarıyla yedi oturum ve bir değerlendirme oturumu gerçekleştirilmiş ve bu oturumlarda 13 yerli ve 10 yabancı olmak üzere toplam 23 bildiri sunulmuştur. Kapanış oturumunda ise Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ yabancı dilde sunulan bildirilerin, Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ ise Türkçe olarak sunulan bildirilerin kısa değerlendirmelerini yapmışlardır.

Gerek yurt içi gerekse yurt dışındaki üniversitelerden gelen değerli katılımcılar bildirileriyle, Çanakkale Muharebelerinin farklı yönlerini ele alarak bizlere son derece önemli bilgiler aktarmışlardır. Sempozyumda sunulan değerli bildirileri bu eserde yayımlayarak okuyucuların ve araştırmacıların istifadesine sunuyoruz.

On Beşinci Askerî Tarih Sempozyumu'na değerli bildirileriyle katkıda bulunan sivil ve asker akademisyenlerimize tekrar teşekkür ediyor ve şükranlarımızı sunuyorum.

Necdet TUNA
Tuğgeneral
ATASE Daire ve TATK Başkanı

INTRODUCTION

The 15th Military History Symposium on the "Çanakkale Campaign in Its 100th Anniversary", organized at international level by Turkish General Staff Military History and Strategic Studies (ATASE) Division, within the scope of commemorating the centenary of the Çanakkale Battles, was held on 21-27 March 2015 at Military Museum and Cultural Site Command, Harbiye/Istanbul.

Participants attending the symposium included active generals, admirals, officers, and NCOs from Turkey, civilian historians employed by Turkish Armed Forces, retired generals and officers, President of Turkish Historical Society, academic staff from various universities, Turkish Commission of Military History-TCMH/Atatürk Research and Study Center-ATAREM General Assembly members, and 15 foreign participants -10 submitted papers, and 5 were listeners- from 10 countries (Bangladesh, Senegal, United Kingdom, Pakistan, Austria, Hungary, Greece, Slovenia, Poland, Lebanon) embracing military and civilians, as well as cadets from War Colleges Commands and Military Academies in Istanbul.

The academic program of the symposium started with opening speeches of Prof.Dr. İlber ORTAYLI and Prof.Dr. A.Mete TUNCOKU. The symposium bearing the main title "Çanakkale Campaign in Its 100th Anniversary" consisted of seven sessions with the sub-titles "Çanakkale Campaign within the First World War – Attempts to Pass the Çanakkale Strait in 1915, and Landing Operation", "Çanakkale Campaign and Mustafa Kemal, Facts Affecting the Character of the War", "Activities of the Land, Naval, and Air Forces of the Parties during the Çanakkale Campaign, and Their Impacts on the War", "Human Scenes from the Çanakkale Campaign, and Journalists Witnessing the War", "Different Approaches to the Çanakkale Campaign, and Turkish Cypriots in Çanakkale", "War, Propaganda and Public Opinion", and "Çanakkale Campaign: Victory and Defeat" respectively, and an evaluation session. During these sessions, 23 papers of which 13 were from Turkey and 10 from foreign countries were presented. The academic program ended with evaluations of Prof.Dr. Mustafa TÜRKEŞ for papers presented in English and Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ for the ones in Turkish.

Distinguished participants from both Turkish and foreign universities from different countries touched on different aspects of the Çanakkale Battles in their papers, therefore provided us with significant information. This book, which includes the invaluable papers presented during the symposium, has been prepared for the benefit of the readers and researchers.

I would like to thank and extend my gratitude to all civilian and military academicians who contributed much to our 15th Military History Symposium with their precious presentations.

Necdet TUNA
Brigadier General
Chief of ATASE and TCMH

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

İÇİNDEKİLER..... V

AÇILIŞ PROGRAMI

Genelkurmay ATASE Daire Başkanı Tuğg. Necdet TUNA'nın Karşılama Konuşmaları (23 Mart 2015)..... 1

Prof. Dr. İlber ORTAYLI'nın Sempozyum Açış Konuşması…..... 5

Prof. Dr. Ahmet Mete TUNCOKU'nun Sempozyum Açış Konuşması..... 11

BİRİNCİ OTURUM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ÇANAKKALE MUHAREBELERİ - 1915'TE ÇANAKKALE BOĞAZI'NI GEÇMEYE YÖNELİK TEŞEBBÜSLER VE ÇIKARMA HAREKÂTI

Oturum Başkanı: Prof. Dr. İlber ORTAYLI

BİLDİRİLER

1. Maj. Gen. Jahangir Kabir TALUKDER — Battles of Çanakkale on Their Centenary: Developments in the Ottoman Empire and the World Prior to the First World War..... 17

2. Prof. Dr. Necdet HAYTA — 1915'ten Önce Çanakkale Boğazı'nı Geçmeye Yönelik Bazı Teşebbüsler..... 41

3. Yrd. Doç. Dr. Piotr NYKIEL — Çanakkale Müstahkem Mevki Topçusunun 18 Mart 1915 Muharebesi'nde Oynadığı Gerçek Rol..... 55

4. Dr. Kur. Alb. Levent ÜNAL — Çanakkale Savaşı'nda Çıkarma Harekâtı ve Savunma Tertibi…..…….. 61

İKİNCİ OTURUM

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ VE MUSTAFA KEMAL, SAVAŞIN KARAKTERİNE ETKİ EDEN OLGULAR

Oturum Başkanı: (E) Ora. Metin ATAÇ

BİLDİRİLER

1. Dr. Hv. Öğ. Alb. F. Rezzan ÜNALP — Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal..... 97

2. Brig. Gen. Tahir Hameed SHAH — Impacts of Çanakkale Battles on the Character of War..... 125

ÜÇÜNCÜ OTURUM

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE TARAFLARIN KARA, DENİZ VE HAVA UNSURLARININ FAALİYETLERİ VE SAVAŞA ETKİLERİ

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

BİLDİRİLER

1. Dr. Col. Mario Christian ORTNER	Involvement of Austro-Hungarian Troops in the Defense of the Gallipoli/Çanakkale Peninsula.....	133
2. Tar. Uzm. Erdal KORKMAZ	Çanakkale Muharebeleri Ekseninde Tarafların Hava Güçlerinin Analizi.....	141
3. Öğ. Alb. Ali BAL - Öğ. Tğm. Erol POLAT	Çanakkale Muharebesi'nde Türk Savaş ve İkmal Gemilerinin Faaliyetleri.....	175
4. Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY	Çanakkale Savaşlarında 1915 Yılı Mayıs Ayında Batırılan İngiliz Savaş Gemileri ve Bunun Savaşa Etkileri…..	201

DÖRDÜNCÜ OTURUM

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDEN İNSAN MANZARALARI VE SAVAŞA TANIK OLAN GAZETECİLER

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ömer TURAN

BİLDİRİLER

1. Prof. Dr. Abdoul SOW	From Senegal to Turkey: Four Distinctive Destinies in the Hell of Çanakkale (From April to September 1915).....	213
2. Prof. Dr. Hamiyet Sezer FEYZİOĞLU - Doç. Dr. Selda KAYA KILIÇ	Çanakkale Savaşlarına Şahit Olan Yabancı ve Türk Gazeteciler.....	223
3. Dr.(Ret.) Lt. Col. Lajos NÉGYESI	A Hungarian War Correspondent at the Dardanelles.....	239
4. Dr. Blaž TORKAR	Slovenian Press Coverage of the Dardanelles Campaign.....	245

BEŞİNCİ OTURUM

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNE FARKLI YAKLAŞIMLAR VE ÇANAKKALE'DE KIBRIS TÜRKLERİ

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT

BİLDİRİLER

1. Dr. Efpraxia S. PASCHALIDOU	Greece Confronting the Outbreak of the First World War.....	259
2. Prof. Dr. Ulvi KESER	Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Çanakkale Esirleri ve Çanakkale'de Kıbrıs Türkleri.....	265
3. Doç. Dr. Sadiye TUTSAK	Çanakkale Muharebelerinde Esir Düşen Osmanlı Askerlerine Ait Listenin Değerlendirilmesi.....	297

ALTINCI OTURUM

SAVAŞ, PROPAGANDA VE KAMUOYU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

BİLDİRİLER

1. Dr. Öğ. Kd. Alb. Zekeriya TÜRKMEN	Psikolojik Harekât Açısından Çanakkale Muharebelerine Dair Bir Değerlendirme……..….....	325
2. Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU - Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM	Savaş ve Kamuoyu: Dönemin Basınında Çanakkale Muharebeleri ve Görsel Propaganda.....	349
3. Yrd. Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN	Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basına Yönelik Sansür Uygulamaları: İngiliz Savaş Muhabiri Ellis Ashmead Bartlett Örneği.....	377

YEDİNCİ OTURUM

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ: ZAFER VE YENİLGİ

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mesut ÇAPA

BİLDİRİLER

1. Prof. Dr. Mor NDAO	Senegalese "*Tirailleurs*" in the Battle of Dardanelles and the Socio-Political Consequences in the Colony of Senegal.....	397
2. Dr. Burçin Çakır MELTEM	Victory and Defeat: British Official Gallipoli Discourse, 1916-1920.....	417

DEĞERLENDİRME OTURUMU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ergün AYBARS

Evaluation by Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ…….....……. 427

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ'in Sempozyum Değerlendirme Konuşması..… 431

Genelkurmay ATASE Daire Başkanı Tuğg. Necdet TUNA'nın Kapanış Konuşmaları (24 Mart 2015)..... 435

GENELKURMAY ATASE DAİRE BAŞKANI TUĞG. NECDET TUNA'NIN KARŞILAMA KONUŞMALARI (23 MART 2015)

Sayın Komutanım,

Saygıdeğer Konuklar,

Değerli Silah Arkadaşlarım,

Öncelikle, konusu itibarıyla gerek Türk katılımcılar gerekse yabancı katılımcılar için ayrı bir öneme sahip olan Çanakkale Muharebelerinin 100. Yıl Dönümü'nü hep birlikte anacağımız On Beşinci Askerî Tarih Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Amacımız; Çanakkale Muharebelerini gerek Türk tarihçileri gerekse yabancı tarihçilerin bakış açılarıyla ele almak, bu çerçevede ulusların askerî tarihlerini gerçek yönleriyle tanıtmak, tarihçilerimizin askerî tarihe olan ilgilerini artırmak, bu alanda araştırma yapan tarihçileri birbirleriyle ve diğer ülkelerin askerî tarihçileriyle tanıştırmak ve araştırma sonuçlarını karşılaştırmalarına ve paylaşmalarına imkân sağlamaktır.

Bizler 1983 yılında düzenlediğimiz ilk Askerî Tarih Sempozyumu'nda bu amaç doğrultusunda yola çıktık ve her geçen gün bir adım daha ileri gitmek için çalışmalarımıza hız verdik. 1983 yılında yapılan sempozyumda özellikle askerî tarih konusu üzerinde durduk ve yol haritamızı o tarihlerde net bir şekilde çizdik. İlk sempozyumda; "askerî tarihin genel tarihin bir dalı olduğu, askerî tarihin konusunun yalnız askerî harekâtla sınırlı kalamayacağı", askerî tarihin "askerler ve askerlikle ilgili her türlü olay, konu ve sorunları, ulusal gücün oluşumunu etkileyen faktörlerin, ulusal stratejinin öngördüğü hedeflerin ışığında tarih metodolojisine uygun biçimde inceleyen üst düzeyde asker ve sivil yöneticilerin sağlıklı karar vermelerine yardımcı olan bir tarih dalı" olduğu tanımlanmış ve sempozyumun her yıl tekrarlanmasının yararlı olacağı sonucuna varılmıştır.

Sonraki yıllarda yapılan sempozyumlarda ise 1908-1923 Dönemi'nde Devlet Yönetiminde Ordunun Yeri ve Rolü, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açıdan Türkiye'nin Yeri, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum, XIX. ve XX. Yüzyılda Kafkaslar ve Türkiye ile İlişkileri, Türkiye Cumhuriyeti'ni İlgilendiren Güncel Konular ile XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlardaki Askerî, Siyasi, İktisadi ve Toplumsal İlişkileri, Soğuk Savaş Dönemi ve Sonrası Savaş Tarihi Sonuçlarının Türkiye'nin Güvenliğine Stratejik Etkileri, XVIII. Yüzyıldan Günümüze Orta Doğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi konularına yer verilmiştir.

2000 yılında bir ilk daha gerçekleştirilmiş ve Türkiye'de Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı, İsrail'de Birinci Dünya Harbi'nde Sina-Filistin Cephesi konularında müşterek bir sempozyum düzenlenmiştir.

Görüldüğü üzere şimdiye kadar düzenlenen askerî tarih sempozyumlarında çoğunlukla Türk ordusunun genel yapısı, yaptığı muharebeler ve değişen dünya dengeleri içinde Türkiye'nin stratejik konumuna yönelik konular ele alınmıştır.

Değerli konuklar, Türk tarihindeki önemi nedeniyle "Çanakkale Muharebeleri ve ATATÜRK" "konusunda 95'inci Yıl Dönümü'nde 18 Mart Üniversitesi ile ortaklaşa bir sempozyum düzenlenmiş ve sempozyum bilimsel açıdan son derece yararlı olmuştur.

Çanakkale Muharebelerinin Türk halkı için taşıdığı önem, "18 Mart" gününün TBMM tarafından çıkarılan 27.06.2002 gün ve 4768 sayılı Kanun'la "Şehitler Günü" olarak kabul edilmesiyle taçlanmıştır. Biz de Türk ordusunun mensupları olarak bu onurlu yıl dönümünde bilimsel olarak üzerimize düşen görevi sizlerin katılımıyla yeniden hatırlamak, bu konudaki değerli çalışmalarınızla bilim dünyasına saçtığınız ışıkla yeni nesillerin yolunun aydınlatılmasına vesile olmak amacıyla burada bulunmaktayız. Heyecanımız katılımcıların sempozyuma olan ilgilerini gördükçe daha da artmıştır.

Bizler, Çanakkale Muharebelerini anlamak için her zaman Ulu Önderimiz Mustafa Kemal ATATÜRK'ün sözlerini kendimize rehber edinmişizdir. Onun söylediği şu sözler vatan savunmasına verdiği önemin değerini ortaya koymaktadır. "Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir." İşte Çanakkale Muharebeleri bu ruhla kazanılmıştır.

Değerli konuklar, dönemin Darülfünun müderrislerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun şu sözleri Çanakkale Muharebelerinden sonra bize düşen görevi şu şekilde tanımlamıştır: "… Çanakkale savunması yapılmış, kazanılmıştır. Lakin vazife yalnız askerler ve kumandanlar için bitmiştir. Bizim için bitmemiştir, başlamamıştır bile. Herkes bilsin ki Bahr-ı Sefid (Çanakkale) mezarına kanlarını akıtanlar ölmek için ölmediler.

Hep bu tarih, bu namus ve fazilet tarihi için öldüler. Onların kan borcunu ödemek lazım...

Şairler destanlarını yapsınlar, ressamlar levhalarını çizsinler, heykeltıraşlar timsallerini yaratsınlar, muharrirler hikâyelerini yazsınlar, sağ kalanları rahmet okusunlar..."

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, bu sözleri yazdığında yıl 1918'dir. Asker ve komutanlar Birinci Dünya Savaşı için görevlerini tamamlamıştır. Ancak asıl mücadele daha sonra başlamış, Çanakkale Muharebelerini kazanan o asker ve komutanlar Türk İstiklal Harbi'nde yine aynı ruhla vatan savunmasında bulunmuş, bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında ön saflarda yer almışlardır.

Bizim görevimiz de Türk askerinin vermiş olduğu bu çetin muharebeleri gelecek nesillere doğru bir şekilde anlatmak için zemin

hazırlamaktır. Bu doğrultuda hazırladığımız ve değerli katılımlarınızla şereflendirdiğiniz sempozyumun yanı sıra Harbiye Askerî Müzesi ve Kültür Sitesi Komutanlığında 4 Kasım 2014'te açtığımız Birinci Dünya Savaşı Sergisi'nden sonra, bu defa sadece Çanakkale Muharebelerine ilişkin olarak 8 Mart - 30 Haziran 2015 tarihleri arasında ziyaretçilerimizin istifadesine sunulmak üzere "Çanakkale Savaşları Sergisi" düzenledik. Sergide, 131 obje ve 114 fotoğraf yer almaktadır.

Değerli konuklar, Çanakkale Muharebeleriyle ilgili arşivimizde yer alan fotoğraflar ise şu anda sergilenmektedir.

Türk ve dünya tarihi açısından çok büyük bir öneme sahip olan Çanakkale Muharebelerinin farklı yönleriyle ele alınacağı bu sempozyumda geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kuracak, aramızdaki destek ve iş birliği bağlarını daha da güçlendireceğiz.

Bugün ve yarın icra edilecek akademik oturumlara 45 katılımcı iştirak edecektir.

Sempozyum, Prof. Dr. İlber Ortaylı ve Prof. Dr. Mete Tuncoku'nun açış konuşmalarıyla başlayacak ve sonrasında yedi oturumda 10'u yabancı, 13'ü yerli olmak üzere toplam 23 bildiri sunulacaktır. Kapanış oturumunda ise Prof. Dr. Mustafa Türkeş ve Prof. Dr. İhsan Güneş iki gün devam edecek olan sempozyumda sunulan bildirileri değerlendirecektir. Gerek sempozyumda sunulacak bildiriler gerekse sunulacak tebliğlerin bilim dünyasına önemli katkılar sağlayacağına yürekten inanıyorum.

On Beşinci Askerî Tarih Sempozyumu'na katılan sayın komutanlarımıza, değerli sivil ve asker akademisyenlerimize, Silahlı Kuvvetlerimize mensup temsilci ve izleyicilere, oturum başkanlığı yapacak ve bildiri sunacak seçkin akademisyenlerimize, yurt dışından gelerek bize güç veren siz değerli konuklarımıza bir kez daha şükranlarımı sunuyorum.

Arz ederim.

PROF. DR. İLBER ORTAYLI'NIN SEMPOZYUM AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Komutanım,

Sayın ATASE Komutanımız,

Çok Değerli Komutanlar ve Değerli Meslektaşlarım,

Hanımefendiler, Beyefendiler,

Birinci Cihan Savaşı ve bilhassa bugünlerdeki konumuz olan Çanakkale savunması üzerinde konuşacağımız zaman şüphesiz ki detaylara inecek değerli arkadaşlarım için bir girizgâh yapmak durumundayız. Bu şöyle bir durum arz ediyor.

Avrupa, XIX. yüzyıl dönemecini döndüğü vakit önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Büyük teknolojik gelişmeler, orduların harp gücünü ve kapasitesini değiştirmektedir. Birinci Cihan Savaşı'nın ilan edildiği günlerde, büyük ülkelerin Genelkurmaylarının bu değişikliklerin nasıl bir savaş düzeni yaratacağı hele hele içtimai düzeni nasıl sarsacağı konusunda hemen hemen hiçbir fikirleri yoktur. Hatta o kadar ki 1914 Temmuz-Ağustosunda harp ilan edildiği günlerde insanların 1861 - 1864 Amerikan İç Savaşı'nın cereyan tarzı, yarattığı meşum neticeler hakkında bile bir fikirleri olmadığı anlaşılmaktadır. Genellikle savaşa girenler "Noel'de evimize döneriz." çığlıklarıyla orduları ve milleti harbe çağırmaktadırlar. Ordular toplanmaya başlandığı zaman hiç görünmedik neticelerle karşılaşılıyor.

Umulmaz sayılara ulaşılmaktadır. Bizzat Osmanlı İmparatorluğu bile cengâverlikle geçen 2000 yılında hiç görmediği bir orduyla sayı olarak karşılaşmıştır. İlk etapta 1 milyonu aşkın asker söz konusudur. Türkiye'de iaşe ve ibade bakımından bu toplanan askeri, harbiye kaynaklarının beslemesi mümkün değildir. Ne var ki İstanbul halkı ve diğer beldelerin insanları bir nevi yardıma koşmuşlardır. Sivillerin bile elde emirver statüsü altında askeri muharebeye çağrılana kadar beslediği, misafir ettiği görülmektedir.

Rusya ordusu 5 milyon asker topladığı hâlde 3 askere 1 tüfek hesabıyla savaşa girmektedir. Savaşın ilan edildiği Avusturya'ya karşı Ağustos başlarında, orduların seferber edildiği günlerde zafer çığlıkları, "Noel'e kadar işi bitiririz" sayhasına bir tek akıllı adam Witler(?)'in "Bu harple ne savaş ne ahlak kalır ne din kalır ne taht kalır ne taç kalır, her şey yıkılır!" feryadı birbirine karışmaktadır. Savaşa giren orduların içerisinde bu savaşın aşağı yukarı nasıl cereyan edeceğini bir tek Türk Genelkurmayı bilmektedir. Ve burada bir savaş çığlığından bir zaferden çok bir hüzün, bir endişe vardır.

Ordunun en akıllı kurmaylarından, en bilginlerinden oluşan bir grup savaşa girilmemesini tavsiye etmektedirler. Hiç şüphe yok ki Cumhuriyetimizin kurucusu ebedî önderimiz Mustafa Kemal Bey'in -o tarihte yarbay- yardımcılarından, arkadaşlarından İsmet Bey, Kazım Karabekir Bey, Çanakkale Menzil Komutanı Esat Paşa bu cümledendir. Ne var ki Genelkurmayın başına getirilen Bronsart von Schellendorf kendi açısından

fevkalade isabetli karar almakta, ama gelecekteki Türkiye'nin tarihi için büyük problemler yaratacak operasyonları düzenlemektedir. Yardımcısı İsmet Bey'in Ekim sonunda bu Marne Cephesi'ndeki duraklamalarından sonra Alman Kuvveyi Askeriyesinin izam edilmemesi, abartılmaması gerektiği, Joffre karşısındaki duraklama dolayısıyla bu kuvvetli harbe girmemizin, müttefik olmamızın büyük neticeler doğuracağı, problemler doğuracağı konusundaki layihası bilinmektedir.

Enver Paşa'nın tek başına bazı görevleri vardır. Son zamanlarda çokça belirtildiği gibi kaçınılmaz bir şekilde savaşa sürüklendiğimiz pek doğru değildir. Savaş belki mukadderdi. Ama Hükûmet ve Harbiye Nezareti cerideleri diplomasi denen araca hemen hemen hiç başvurmamışlardır. Ve Enver Paşa'nın planları arasında Ekspansiyonist bir Asya İmparatorluğu söz konusudur. Bunun adına İslam demektedir. Bu bir maceradır ve 1914 Türkiye'sinin böyle bir maceraya girmesi zaten hiç kimsenin böyle bir şeye girebilmesi ve düşünülmesi doğru değildir. Güvendikleri cihat için sabık Sultan II. Abdülhamit cihat ilanını, "Cihadın ilan edilmesi, bu silaha başvurulması hiç kullanılmamasından kötüdür. Hiç kullanılmasa, hiç başvurulmasa daha iyiydi, yani bir karaltı olurdu." demiştir.

Eylül başından beri Çanakkale'de bir tahkimat söz konusudur. Doğrusu Genelkurmay bunu akıl etmiştir. Ama bu tahkimatın fevkalade yetersiz kalacağı ve zaten de ilk andan da anlaşıldığı gibi malzemenin mükemmelliğinden çok subayların ve erlerin fedakârca ve kahramanca çarpışmaları ve büyük ölçüde şehit vermeleriyle görülmektedir.

Goeben ve Breslau olayından sonra Müttefik kuvvetler henüz yarı hazırlık safhasında oldukları için böyle bir gösteriyle çekilmişlerdir. Bu çekilmeden sonra Mart başındaki yeniden toparlanıp saldırıya kadar geçen aylar içerisinde doğrusu Çanakkale'nin Gelibolu Yarımadası'nın savunması daha düzgün olarak bitirilmiştir ve burada hepimizin gördüğü gibi bir kara savaşının üstünlüğü söz konusudur bu stratejide.

Birinci Cihan Harbi'ne giren ordular, Almanya'nın gelişen sanayisi, gelişen atılımlar yapan bankacılığından çok, işçi sınıfının diğerlerinden çok farklı biçimde adım adım ileride refahından endişe etmektedirler. Nitekim harbe giren ülkelerin içerisinde ta yenilgi günlerine kadar Almanya'dan ve ordudan herhangi bir ihtilalci direniş herhangi bir isyan kokusu ortaya çıkmamıştır.

Türk donanmasının durumu hep tekrarlanmaktadır. Doğrudur. 33 yıllık bir dönemden sonra Türk donanması Balkan Savaşı'nda da gemi ve malzeme sıkıntısı çekmiştir ve Birinci Cihan Harbi'ne de böyle girmektedir. Donanmanın ıslahı konusundaki çabalar yetersiz kalmıştır. Özellikle denizcilik konusunda teknik yönden bir mükemmelliği olsa da anane yönünden hiçbir şekilde muasır denizcilerle uzlaşamayacak, yarışamayacak gücü olan Alman deniz mensubu, bahriye mensuplarının yardımının, müşavirliğinin hemen hemen hiçbir faydası görülmemiştir. Bununla birlikte gemi sayısına ve malzemeye bakarak Türk donanması üzerinden hüküm

vermek eksik olacaktır. Burada en büyük sorun subay sınıfının kendisine ihtiyacı olan yardımcı astsubay kadrosuna, teknisyenlere sahip olmamasıdır. Bunun dışında en önemli unsur Türk donanmasının, bahriyesinin teknik bakımdan umumi orduların içinde mükemmel bir durumda bulunması hatta 1911'de kurulan hava kuvvetleri ki diğer muasır devletlerle aşağı yukarı eşit zamanda bu kuvvet ortaya çıkmıştır, denizci subayların, bahriye subaylarının pilot olarak burada hizmet verebilmeleridir.

Boğazlardan geçiş meselesinde İngiltere İmparatorluğu kendisine çok güvenmektedir. Zamanın en büyük yüzer kalesi Queen Elizabeth nitekim Mart başında bu savaşa katılmıştır. Queen Elizabeth'in yara alması daha ilk anda donanmanın onu geriye çekmesine neden olmuştur. Çünkü bu geminin tamamıyla saf dışı kalması büyük bir skandal olacaktı. Ege, Marmara ve bilhassa Akdeniz kıyılarının savunması, deniz savunması yetersizdir. Daha da enteresanı malzemenin ve gemi sayısının yetersizliği kara ordularının desteği bakımından da bekleneni verecek durumda değildir. Çünkü Türkiye'nin Akdeniz sahilleri ve güneybatı kısmı her türlü yoldan, her türlü hızlı ulaşımdan, asker sevkinden imkân olarak mahrumdur.

13 Kasım'daki ilk savunmadan sonra bu geçişin ne şekilde temeyyüz ettiği anlaşılmıştır. Bir yanlış karar verilmiştir. Denizden Çanakkale'nin, Boğaz'ın geçilebileceğine karar verilmiştir. Churchill'in daha sonra ifade ettiği gibi siyasi hayatındaki en büyük hatası kariyerinde 20 yıla mal olan bu karar ardından hepinizin bildiği gibi Kara Savaşlarıyla noktalanacaktır.

Kara Savaşlarının nasıl işleyeceği ve gelişeceği konusunda herhâlde Nisan ayı ortalarında önemli bir karar vermek durumundayız. Burada bizce tahlillerimizde ve bilgilerimizde büyük noksanlar vardır. Ben askerî tarihçi değilim. Normal bir tarihçiyim. İdare tarihçisiyim. Sorularıma cevap aradığım zaman maalesef sıradan bir meslektaşı bırakın, halktan bir okuyucuyu, tatmin edemeyecek bir literatürle karşı karşıya kalır. Yabancı dillerdeki literatür maalesef çok kısıtlıdır.

Büyük Harb'in en önemli muhariplerinden birisi Türk ordusu, koca koca ciltlerin içinde bile bazen bir iki sayfayla geçiştirilir. Bu bazılarının söylediği gibi Türklere karşı bir soğukluk ve küçümseme değil. Yabancı tarihçilerin doğrudan doğruya bizim kaynaklarımızı yabancı dillerde ifade etmesi gerekir. Bazı teferruat noktalarını, hatta Filistin Cephesi gibi önemli yerleri araştırma konusu yaparken mesela İsrailli askerî tarihçileri başvurunca çok büyük gerçeklerle karşılaşıyorsak burada demek bazı şeyler yapılması gerekir. Maalesef Çanakkale Savaşları ve bilhassa Orta Doğu'daki Gazze - Filistin Cephesi'ndeki savaşlarımızda halka inik tarihçilik açısından önemli tahrifat yapılmaktadır. Bu konuda bazı amatör ve art niyetli çevrelerin doğrudan doğruya Britanyalı yani bizim karşımızdaki kuvvetlerin komutanları ve yazarları tarafından açıkça ifade edilen gerçekleri bile tahrip ettikleri görülmektedir. Bu tahrifatta insanlarımızın yabancı literatürü takip edememeleri kadar hiç şüphesiz ki bazı tasvip edemeyeceğimiz, tasvip etsek bile ahlaki duruşuna iştirak edemeyeceğimiz dünya görüşlerinin rol oynadığına hiçbir şüphe yoktur.

Birinci Cihan Harbi soğukkanlı tarihçileri beklemektedir. Burada artık sahaya girmeye başlayan bazı yabancı tarihçileri, meslektaşları saygıyla anmamız gerekir. Çanakkale Savaşlarının içerisinde bizi en çok yoran tarihçilik problemi hiç şüphe yok ki 1915 Tehciri'dir. "1915 Tehciri"nin ne olduğu nasıl olduğu yabancı literatürü bırakalım Türk tarihçiliğinde bile etraflıca ele alınmış değildir. Maalesef politika bilimin önüne geçmiştir. Bizimle hiçbir şekilde tarihimizle doğrudan bağlantısı, ilgisi olmayan o dönemdeki bazı ülkelerde bile "genocide" kararı alınmaktadır ve bilim akademilerinde değil parlamentolarda… Burada özür dileyerek bazı meslektaşların önünde bunu belirtmek zorundayım. Müdürlüğünü yaptığım Topkapı Sarayı'nın her köşesi Polonya - Türkiye tarihinin müspet ve geleceğimize kuvvet verecek örnekleriyle, pasajlarıyla doluyken bundan 10 sene kadar önce Polonya Parlamentosunun Türkiye'yi ve Türk tarihini mahkûm etmesi ezbere bir "genocide" kararıyla anlaşılır ki olay değildir. Bunun düzeltilmesi hiç şüphesiz ki ön planda Polonyalı askerî tarihçilerin ve Türkologların görevidir.

Bir camiayı ciddiye almamız için onu temsil eden organlara karşı bu camianın gereken bilgiyi ve gereken müşavereyi vermesini bekleriz. Çanakkale Savaşı'nda en önemli konu, bir tahrifat konusu. 18 Mart'tan bir evvelki gece mayından temizlendiği sanılan Boğaz'ın ağzına Nusret gemisinin gizli olarak tekrar mayın döşemesidir. Müttefikler bir ayı bile bulmayan bir süre önce Boğazı mayınlardan temizlemişlerdi. Daha doğrusu İtilaf kuvvetleri donanması. Bunun yapılışında çok açıktır ki âdeta bir nevi bir deniz gerillası faaliyeti gibi bu operasyonda doğrudan doğruya yerli denizcilerin ve neferlerin ağırlıklı olacağı çok açıktır. Bununla birlikte Çanakkale'nin bu çok önemli olayında, bir deniz savunma zaferimizle başlayan bu olayda bir iki Alman zabitinin görevi ön plana çıkarılmaktadır. Hiç unutmayalım Birleşik Ordular Komutanı Liman von Sanders aslında bir birleşik ordu komutanı değildir. Çünkü Gelibolu Yarımadası'nda ve karşıdaki Çanakkale içlerinde herkesin teslim edeceği gibi Alman, Avusturya - Macaristan askeri çok az sayıdadır. Kalabalık daha çok bazı komutanlardadır. Burada bir birleşik ordu görünümü yoktur. Yani Fransa Cephesi'ndeki veya İtalya Cephesi'ndeki veya pekiyi savaşamayan Avusturya - Macaristan Ordusunun Galiçya Cephesi'ndeki birleşik kuvvetlerin meydana getirdiği bir manzara söz konusu değildir. Liman Paşa aslında Türk komutanlarının üstüne gönderilmiş Enver Paşa'nın güvendiği bir subaydır. Bir efsane değildi. Ama düzgün bir komutandı. Bilgisi vardı. Nitekim diğer müttefik komutanların içinde Türk subaylarına oldukça itibar eden onları dinleyen kararlarında yanılmalar varsa bunu düzeltmeye çalışan, düzelten ve sonunda hatıratında bile bunu teslim eden, yazan bir askerdi. Enver Paşa teftiş için ve müşavere için gelen heyet başkanını kolay idare edeceğini düşünerek bu mevkiye tayin etmişti.

Bugün ise Gelibolu savunması - tabir öyle ve doğru aslında - coğrafya bakımından Gelibolu savunması ve zaferi Liman von Sanders'e mal edilmektedir. Bunlar bizim tarih yazıcılığımızda yaşadıklarımıza karşı bir

haksızlıktır ve yanlışlığın düzeltilmesi ön planda hiç şüphesiz ki Türk askeri tarihine ve bu askerî tarihin tezlerini kabul ettirmesine dayanır. Birinci Cihan Savaşı içinde muharebede deniz kuvvetlerimizin gösterdiği bu ilk direniş, karşı tarafın zamanın teknolojik harikası olan gemilerini -Ocean ve Bouvet gibi- batırmak, Agamemnon gibi çok iddialı ismi sahadan kaçırtmak, Queen Elizabeth'i bir müddet için diskalifiye etmek gibi önemli başarıları deniz kadar karanın da o gün hakkıydı ve Kara Savaşlarımızla da yüz yüze vatanı kurtardı.

Bir hususun üzerinde durmamız gerekir. Maalesef son zamanlarda hakikaten bakkal hesabıyla "300.000 kişi şehit verdik de ne oldu? Adamlar sonuçta geçti, girdi İstanbul'a boşuna." gibi bir hesap yapılmaktadır. Eğer İngiltere olsaydıyla tarih yapmıyoruz. Eğer Britanya 1914'te fazla hadisesizce İstanbul'a girse ve imparatorluğumuzun başkentini işgal etse biz Anadolu'ya çekilecektik ve konumumuz çok değişik olacaktı. İstanbul Balkan göçleriyle daha fazla Türkleşti ama bu yeni ve tutunamamış bir nüfuslu şehrin eski tutunmuş nüfusu içinde istatistikler çok açıktır. Türkler hiç de öyle kahir ekseriyeti meydana getirmiyordu. Birkaç sene içinde İstanbul ve Marmara çevresi Yunanlı kolonizatörlerle, Ruslarla ve imparatorluğun diğer halklarıyla, Fransızlarla dolu olacaktı. Bir daha buraların Türklerin eline geçmesi mümkün olmazdı. Bugün bile bir imparatorluk İstanbul'unu seyahat rehberlerinden takip eder ve bu neymiş vah vah derdik. 1918'de işgalci olarak gelen yorgun ordular karşılarında taze, genç ama çok tecrübeli iyi yetişmiş komutanlar ve onların organize ettikleri ordu buldular. Bunu o gün bile belki Britanyalılar çok iyi anlamadılar. Anlayan bir parça Fransız işgal kuvvetleri komutanı general, sonraki Marshall Franchet d'Espèrey, Fransa onun için kenara çekilmiştir. Hiçbir şekilde işgalin havasına kapılmayan tersine Anadolu'ya müzaharet eden İtalyanlar ama ön planda işgal için İngiltere'yle iş birliği yapan Anadolu'da Yunanistan'ın çok önemli bir askeri de Metaksas demiştir ki "Katiyen İzmir'e çıkmayın. Yunanistan'a mevcut toprakları yeter. Biz Belçika gibi küçük ama zengin ve onurlu bir ülke olmak zorundayız. Karşınızda subaylar var. Karşınızda ordu var. Perişan oluruz. İzmir'e çıktınız sakın ilerlemeyin." Ve hadiselerin Metaksas'ı haklı çıkardığı, karşısındaki orduyu iyi tanıyan bir uzmanın, bir kurmayın bu işleri anladığı görülmektedir.

Çanakkale Deniz Zaferimizin 100 yıl sonra bile modern Türkiye için her türlü zamana uyan, modernleşmeyi bilen Türk ordusu için bir övünç bir onur olduğunu belirtmek gerekir. Böyle bir savunma Türk tarihini anıtlaştırmıştır. Böyle bir anıt Şark ülkelerinde yoktur. Garp'taki bir sürü ülkede de yoktur. Benim bildiğim kadarıyla işte önümüzde Marne, Verdün, işte önümüzde Smolensk ve tabi hepsinden çok daha önemli Çanakkale. Bunlar küçümsenecek olaylar değil. İstikbali inşa eden büyük seferler, büyük savunmalardır. Hepinizi bu çalışmalarınız için saygılarımla selamlarım. ATASE'ye teşekkürlerimi sunarım.

İyi çalışma günleri.

PROF. DR. AHMET METE TUNCOKU'NUN SEMPOZYUM AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Komutanım,

Yurt Dışından Gelen Konuşmacı Konuklarımız Başta Olmak Üzere,

Tüm Değerli Konuklarımız,

Öncelikle hepinize hoş geldiniz der, saygılar sunarım.

100. yılını kutlayacağımız Çanakkale Zaferi'nin böylesine geniş kapsamlı ve uluslararası bir bilimsel etkinlikle kutlanmasına vesile oldukları için, ATASE Dairesi Başkanlığımıza çok teşekkür ediyorum. Ayrıca böyle bir etkinlikte açılış konuşması yapmak için bana da görev verilmesinden büyük bir gurur duyduğumu da belirtmek isterim.

Aslında bir konuşma metni hazırlamıştım ve burada okuyacaktım ama vazgeçtim. Sadece dört beş başlık hazırladım. O sıraya göre konuşacağım. 100 sene sonra bugün Çanakkale 1915 dediğimiz zaman neler düşünüp hissettiğimi sizlerle paylaşmak istiyorum.

Tam 100 yıl geçmiş, kolay değil, koca bir asrı geride bırakmışız. 1946 doğumlu olduğuma göre bu yüzyılın 70 yıla yakın olan uzunca bir dönemini, ben de yaşamışım. 1976'dan bu yana da askerlik görevini yapmak için gittiğim Çanakkale'de ilk kez karşılaştığım Çanakkale Savaşları konusuyla ilişkim kesintisiz devam etti. Hatta asıl uzmanlık alanım olan Japonya çalışmalarını zaman zaman gölgeler duruma geldi. Bu süre içinde, yurt içi yurt dışı çeşitli ülke arşivlerini kullanma fırsatım oldu. Birisi ortaklaşa olmak üzere 3 kitabım var. Onlarca bilimsel makale yayımladım. Hesap erinmeyip eski ajandalarıma baktım, 1983 yılından bu yana 140'tan fazla konferansa katılmışım. Bu konferansların 32-33'ü yurt dışında, geri kalanları Türkiye'de. Aslında konferans sayısı 200'ü buluyor. Ama Çanakkale ile ilgili olanlar 140'ı geçmiş durumda. Bu sene de gene, farklı ülkelerde ve yurt içinde Çanakkale Savaşları ile ilgili bildiri sunmak ve konuşma yapmak üzere davet edildim.

Öncelikle Çanakkale Savaşları mı, Çanakkale Muharebeleri mi konusuna değinmek isterim? Bu soruya değinmek istedim çünkü verdiğim konferansların birçoğunda, emekli ya da muvazzaf komutanlar konferans sonrasında yaklaşıp "Hocam hep Çanakkale Savaşları dediniz. Ama aslında Çanakkale Muharebeleri' olması gerekiyor." diye hatırlattılar. Onu, kuşkusuz ben de biliyorum. Birinci Dünya Savaşı'nın cephelerinden birisi ve bizim çarpıştığımız 9'a yakın cepheden sadece birisi. Ama bir muharebeyi savaş yapan unsurlar nelerdir diye şöyle bir baktığımızda ben Çanakkale'nin diğer cephelerden farklılık gösterdiğini düşünüyorum.

Bir kere katılan millet sayısı, o zamanki ülke sayısı artı her ülkenin ordularında asker olarak komutan olarak görev alan farklı etnik kökene sahip insanlara bakıyorsunuz sayı çok fazla. Dışişleri Bakanlığından edindiğim bilgiye göre bu sene, 2015'te Çanakkale Savaşları'nın 100. Yıl Dönümü

nedeniyle, 30 ülkede büyükelçiliklerimiz ve yerel kuruluşların iş birliğiyle Çanakkale Zaferleriyle ilgili etkinlikler düzenlenecekmiş. Otuzdan fazla ülke bu savaşa katılmış. Sadece bu husus bile çok özel bir durum bence.

Diğer taraftan, Çanakkale Deniz ve Kara Muharebeleri sırasında 2 milyona yakın Osmanlı ve yabancı asker bu daracık, dağlık, tepelik kara parçasında aylarca çarpışıyor. Hem de çok yakın siperlerde ve çok zor koşullarda. Bu sıradan bir durum değildir kuşkusuz... Ayrıca ölenleri ve de zayiat dediğimiz toplam kayıpları gösteren listelere baktığımızda, rakamlar herhangi bir muharebeden çok daha büyük. Toplam olarak bizim ve karşı tarafın verdiği ölü sayısı 200 bini buluyor. Zayiat dediğimiz toplam kayıplar ise 500 bine ulaşıyor. Bu inanılması zor büyük bir rakam. Ayrıca 1 yıl gibi uzun bir süre sürüyor muharebeler. Deniz ve Kara Harekâtı'nı birlikte düşünürseniz bir yıl süren bir savaş bu, dile kolay söylemesi.

Sonra, yol açtığı etkiler, sonuçlar bakımından da Çanakkale 1915 çok önemlidir. Bir kere çok önemli bir yönü. Birinci Dünya Savaşı'nın 2 yıl uzamasıdır. Biz orada 100 bine yakın şehit, toplamı 250 bine ulaşan insanımızı kaybetme pahasına, İngiltere ve Fransa'nın önce donanmalarını, ardından da askerî gücünün deniz aşırı ülkelerden getirdiği taze dinç kuvvetlerini Boğaz'da tutmasını sağladık. Bu şekilde Almanya'nın batı cephesindeki yükü hafiflettik.

Savaşa girişimizle birlikte Boğazları kapatınca ve Birinci Dünya Savaşı sonuna dek de Boğazlar kapalı kalınca Müttefikler Rus Çarı'nın yardımına gidemediler. Biliyorsunuz Rusya iktisadi, siyasi ve askerî bakımlardan sıkıntıdaydı. Şiddetle Müttefiklerinin yardımına muhtaçtı. Bu da Rusya'ya karşı çarpışan Almanya'nın işini kolaylaştırdığı gibi Müttefikler Boğaz'ı geçip Karadeniz'e çıkamadıkları için, Almanya'ya karşı yeni bir cephe de açılamamıştır. Bu husus, savaşın, Çanakkale Savaşlarının önemli sonuçlarından birisidir.

Çanakkale'de biliyorsunuz, biz Mustafa Kemal'i kazandık. Onunla birlikte önce Ulusal Kurtuluş Mücadelesi, arkasından Türk aydınlanması ya da Anadolu aydınlanması dediğimiz çağdaşlaşma hareketlerini ve Cumhuriyet'i kazandık. Bugünümüzü, birçok açıdan Çanakkale'ye bağlı olduğumuzu söyleyebiliriz.

Bir de Çanakkale'nin uluslararası alanda başlattığı önemli bir uyanışa yaptığı etki vardır. O dönemde büyük imparatorlukların yönetimi altında yaşayan birçok ulus, Çanakkale'den sonra ilk kez ulusal bilinç ve kimliklerini kazanmaya başlamışlardır... En azından, sorgulamaya başlamışlardır. Bu anlamda Çanakkale birçok mazlum ülkenin fecridir, şafağıdır diyebiliriz. Ben işte bu nedenlerle diyorum ki 100 sene sonra bugün özellikle bu kadar önemli yönleri nedeniyledir ki, Çanakkale Muharebeleri değil, Savaşlarıdır demek yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan Çanakkale 1915, bizim için yıllarca süren bir gerileyiş ve toprak kaybından sonra çöküşün kıyısından döndüğümüz yerdir. Orada biz

ilk kez, Osmanlıdan kalan kim varsa hep birlikte Türk'üyle, Kürt'üyle, Laz'ıyla, Çerkez'iyle, Rum'uyla, Ermeni'siyle... hep birlikte Osmanlı olarak tek vücut bir hâlde direndik. Direndik, mücadele ettik, kanımızı canımızı verdik ve ülkeyi işgale gelenlere geçit vermedik. Sanırım bu yönüyle Çanakkale bizim için bugün de çok önemlidir. Çünkü biz orada ilk kez bir birliktelik ruhunu sergiledik. Bu, daha sonra devam edeceğimiz Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin temelini oluşturur. Dahası, ondan sonra gelecek dönemlerde, Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştireceğimiz reformlar sürecinde de bizim için bir itici güç olacaktır.

Şunu demek istiyorum: Çanakkale'de yarattığımız 1915 ruhu, 100 sene sonra bugün de çok güçlüdür. Yürekten inanıyorum ki Türkiye Cumhuriyeti'ni bugün bile ayakta tutan temellerin ilk atıldığı yer Çanakkale 1915'tir. Çanakkale 1915'in iki temel mucizesi var bence: birisi Nusrat mayın gemisinin yaptığı o, stratejik hareketle tüm deniz harekâtının kaderini belirlemede çok önemli bir rol oynaması. Elbette tek Nusrat mayın gemisi değildi etkili olan. Kıyı bataryaları, sahil topçularının atışları da çok önemlidir. Ama Nusrat mayın gemimizin döktüğü o mayınların açtığı psikolojik yıkım, moral çöküntü denebilir ki Çanakkale Deniz Harekâtı'nın kaderini belirleyen başta gelen unsurlardan birisi olmuştur. Aynı şekilde, özellikle Arıburnu, Conkbayırı ve Anafartalarda, ona inanarak düşmana korkusuzca saldıran Mehmetçik ve Mustafa Kemal'in seçkin bir komutan, büyük bir lider olarak gösterdiği başarılar da çok önemlidir... Hatırlatmak gerekir ki o, henüz başkomutan bile değildir. Ama kazandığı başarılarla Çanakkale Kara Harekâtı'nın kaderini belirlemiş ve ulusun kaderini değiştirecek bir komutan ve önder olarak modern tarihimizde bir ışık gibi parlamıştır...

Son günlerde rahatsız olduğum bir husus var: 18 Mart Deniz Zaferi ile Conkbayırı, Anafartalar ve Arıburnu'nun karşılaştırılması. Bu açık açık söylüyorum hem tehlikeli ve hem de sakıncalıdır. Çanakkale 1915 ruhuna ters düşen bir şeydir. 1915, 18 Mart başarısı olmasaydı zaten Kara Harekâtı olmayacaktı, Boğaz geçilecek, İstanbul işgal olunabilecekti, Buna karşılık eğer Arıburnu, Conkbayırı ve Anafartalardaki başarılarımız sonucu Boğaz'ın, Yarımada'dan geçilerek ele geçirilmesi engellenmeseydi bugün ne diyecektik? "Denizde çok iyi direndik ama karada maalesef başarılı olamadık.'' Bu nedenle bu iki harekât kesinlikle birlikte düşünülmelidir. Boğaz istihkâmlarının bombardımanıyla Kasım 1914'te başlayıp önce Gelibolu, ardından da Biga Yarımadası'nın boşaltılmasına kadar geçen süre içinde, Çanakkale Savaşları bir bütündür. Her savaşta olduğu gibi bu savaşın da inişleri çıkışları vardır. Ama hiçbir şekilde birbirinden ayrı düşünülmemesi, bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekir. Ben 100 sene sonra bugün, bu konunun çok daha önemli olduğunu düşünüyorum.

Çanakkale Savaşlarıyla ilgili bir diğer husus da şu: Tamam, biz kahramanca çarpıştık. Çanakkale'de denizde ve karada destanlar yarattık. Bunun hiç abartılmaya ihtiyacı yok. Hep vurguluyorum bütün konuşmalarımda söylüyorum. Çanakkale 1915'in hangi sayfasını açsanız bir

destanla karşılaşırsınız. Bırakın olanları, gerçekleri yansıtalım. Sadece biz değil. Çarpıştığımız kuvvetler de aynı şekilde onlar da bilmedikleri bir ülkede tanımadıkları bir ulusun toprağını işgal için geldikleri yerde, inandıkları ilkeler doğrultusunda çarpışarak kanlarını, canlarını verdiler. Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Çanakkale'de ölen Anzak askerleri için söylediği veciz sözler bunu en güzel ve anlamlı bir biçimde dile getirir... Tamam, buna bir itirazım yok, olamaz da...

Ancak savaşın bir de tam anlamıyla insanlık dramı olan boyutu var. Anzak arşivlerine girdim, araştırmalar yaptım. Anzak askerlerinin mektuplarına baktım. Türk askerlerinin, Türk komutanlarının son zamanlarda yayımlanmaya başlayan günlüklerini, mektuplarını okuyorum. İnanılmaz bir dram yaşanmış Çanakkale'de... Kolay değil 8 ay kadar süren siper çarpışmaları. Sadece kurşun, şarapnel, bomba değil. Sinek, ishal, siper yaşamının inanılmaz koşulları, salgın hastalıklar ve diğer sıkıntılar. Büyük bir dram yaşanmış orada. Ben diyorum ki 100 sene sonra bugün bizler, bizler derken sadece bizi kastetmiyorum. Bu savaşta çarpışan Anzaklar başta olmak üzere bütün tarafların, artık yavaş yavaş bu savaşın kahramanlık yönünü unutmadan elbette, savaşın, anlatmaya çalıştığım bu insanlık dramı, kıyım, felaket ve acılarla dolu boyutunu da gündeme getirmemiz ve gençliğe, bu şekilde anlatmamız gerekiyor. Savaş tamam, bir destan başlı başına, ama savaşın acı yönlerinin de unutulmaması gerekiyor.

Bence Çanakkale 1915 günümüzde artık, neden savaşılmamalı, neden savaştan uzak kalınmalı konusu anlatılırken en çarpıcı örneklerden birisi olarak gösterilmeli, anlatılmalı. 100 yıl sonra bugün, özellikle ülkemizdeki ve bulunduğumuz bölgedeki gelişmeleri dikkate aldığımızda ben, Çanakkale'nin bu yönünün giderek önem kazanması gerektiğine inanıyorum.

Son olarak bir noktayı daha sizlerle paylaşmak istiyorum. Ben 2000 yılında ODTÜ'den, Ankara'dan ayrıldım. Gelip Çanakkale'ye, Kilitbahir köyüne yerleştim. Hani şu bütün harekâtın hedefi olan yere geldim. Önümde Boğaz, karşıda Nara ve Çimenlik kaleleri ile Çanakkale... Böylesine bir yerde yaşayıp da her zaman Çanakkale 1915'i anımsamamak mümkün değil. Hele benim gibi bu savaşın tarihine biraz bulaşmış biri olarak... 2000 yılından beri sürekli ordayım. Gözlediğim bir şey var. 2000 yılında böyle değildi. 2005'te de böyle değildi. Ama son beş altı yıldır Çanakkale inanılmaz bir ziyaretçi akınına uğruyor. Kesin rakamlar elimde değil ama senede 1 - 1,5 milyon Türk insanının geldiğini görüyorum. Abideye - şehitliğe giden yol benim köyden geçtiği için, hele hafta sonları, sıra sıra geçen büyük otobüsleri görebiliyorum. Daha geçenlerde bir otobüs gördüm. Önünde aynen şöyle yazılıydı. "Bölücü teröre evlatlarını şehit veren, Fatsalı şehit ana babaları Çanakkale şehitlerine geliyor." Başka bir otobüste de "Kayserili gençler şehit dedeleriyle buluşmaya geliyorlar." İnanılmaz bir olay. Bingöl'den Sinop'tan Edirne'den, Antalya'dan akın akın insanlar geliyor. Merak ediyorum ve ister

istemez soruyorum kendi kendime: Neden insanlar 100 sene sonra ve artan bir şekilde Çanakkale'ye geliyorlar? Nedir onları buraya çeken?

Elbette en başta gelen neden sanıyorum atalarına, dedelerine bizlere bugünü kazandıran şehitlerimize şükran borcunu ödemek istiyor bu insanlar. Bir dua etmek için geliyorlar. Bunu çok açık bir şekilde söyleyebiliriz. Ama kişisel görüşüm önemli bir nedeni daha var bu artan ilgi ve ziyaretlerin:

Ülkemiz son yıllarda, özellikle bölgemizi de birlikte düşünürsek sıkıntılı günler yaşıyor. Savaş bulutlarının yavaş yavaş tekrar toplandığını görüyoruz. İçerde bölücü terör yıllarca kök söktürüyor. Dışarda, komşu ülkelerin birçoğunda da insanlar zor günlerden geçmekte... Sanıyorum insanlarımız, 1915'te sergilediğimiz birliktelikten orada sergilediğimiz mücadele gücünden birazcık moral bulmak, enerji almak ve güven tazelemek için Çanakkale'ye akın akın geliyorlar... Ben Çanakkale 1915 ruhu dediğim ruha, özellikle yaşadığımız şu zor günlerde, daha çok ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum.

Bu güzel ve anlamlı bir günde, duygu ve düşüncelerimi paylaşabilme fırsatı verildiği için tekrar çok teşekkür ediyorum.

Saygılarımı sunuyorum.

BATTLES OF ÇANAKKALE ON THEIR CENTENARY:

Developments in the Ottoman Empire and the World prior to the First World War

Maj. Gen. Jahangir Kabir TALUKDER*

In the 1870s and 1880s the newly unified German Second Empire under Otto von Bismarck became the strongest continental military power in Europe. The Austro-German alliance of 1879 developed into Triple Alliance in 1882 with the inclusion of Italy. Russia concluded agreements with the German-led bloc. Relations between Germany and Russia deteriorated when Wilhelm II became Emperor, resulting in the formation of a Franco-Russian alliance in 1891-94. Two groupings balanced each other. The Anglo-German naval race that started in 1898 lost impetus in 1912, as the land arms race between the Austro-German and Franco-Russian alliances superseded it.[1]

In the 1800s Ottoman leaders started to recognize their weakening military position and to seek alliances with European nations. European leaders like Britain, France and Germany also sought some form of Ottoman alliance since the Ottomans occupied an area of geographic and strategic importance. It was Germany's strong position against Russia, a bitter enemy of the Ottomans, along with promises of financial support and the construction of a Berlin- Baghdad railway that ultimately won the day.[2]

The fundamental causes of WWI can be epitomized in three words – fear, hunger, pride. Besides these, the international incidents that occurred between 1871 and 1914 were only symptoms.[3] The assassination of Archduke Franz Ferdinand, heir to the Austro-Hungarian throne, in Sarajevo on 28 June 1914 was actually a spark in the stockpile of the explosive situation that resulted in the declaration of war by Austria-Hungary against Serbia on 28 July 1914. Russia, bound to Serbia by treaty, and Germany, bound to Austria-Hungary by treaty, eventually got involved in the war. France, Japan, Italy and Britain with her colonies joined the Russian side.[4]

General Situation at the Fronts before the Battles of Çanakkale

Defeat in the Balkan wars of 1912-13 triggered huge geographical, political and ideological change in the Ottoman Empire. As the European Powers got divided into two alliances before WWI, the Ottoman Empire joined the Central Powers. Turkey formally entered into World War I on 28

* Bangladesh Army, Dhaka, Bangladesh.

[1] David Stevenson, Europe before 1914, British Library, http://www.bl.uk/world-war-one/articles/europe-before-1914 (accessed on 05 July 2014)

[2] Alpha History, Ottoman Empire before World War I, http://alphahistory.com/worldwar1/ottoman-empire (accessed on 11 July 2014)

[3] B. H. Liddell Hart, History of the First World War, (London Macmillan Publishers 1997), 1

[4] First World War.Com, Feature Articles-The Causes of World War I, http://www.firstworldwar.com/origins/causes.htm (accessed on 25 July 2014)

October 1914 with the bombing of Russian Black Sea ports.[5] The Ottomans also attacked Russian Sarıkamış region near Caucasus border in December 1914 to regain her previously lost territories.[6] Panicked by the Ottoman advance, Russia requested the Allies to attack the Ottoman Empire.

On the other hand, before the end of 1914 a state of deadlock prevailed on the European Front.[7] Allied leaders, including Winston Churchill and Lord Kitchener, scoured their maps to find a way around the impasse. The Çanakkale Strait leading from the Mediterranean to Istanbul caught their eye. A successful attack in this area could open a sea lane to the Russians through the Black Sea, provide a base for attacking the Central Powers and divert enemy attention from the Western Front.[8]

Joining the war, the Ottomans opened two fronts; one against the Russians in the Caucasus, and the other against Britain to cut her Suez Canal artery with the east. Though both these ventures were tactical failures, they were of great strategic value to Germany for pinning down large Russian and British forces.[9]

Geographical Situation of Çanakkale Region and Preparation for the Battles

Çanakkale region lies on the northwest corner of Turkey. Çanakkale (Dardanelles) Strait cuts the region from southwest to northeast and links the Aegean Sea with Black Sea through the Sea of Marmara and the Istanbul Strait. The Strait is 60 km long, and its width ranges from 1.6 to 6.4 km between Europe and Asiatic Turkey.[10] Çanakkale Strait gives ready access to the then Ottoman capital Istanbul. Importantly an access to the Black Sea through the Sea of Marmara, the Strait was to give Britain and France an access route to Russia.[11] Gaining control over these straits would have evicted the Ottoman Empire out of the war and would have drawn Greece and Bulgaria into the war against the Central Powers.[12] The geo-political map is attached in Appendix A.

The region is barren and full of rocky steep hills. The narrowness of the waterway, the strong south-flowing current and the rugged European

[5] The Ottoman Empire Enters WWI on the side of the Central Powers 1914 http://www.thenagain.info/webchron/easteurope/turkeycentral.html (accessed on 30 July 2014)
[6] Historical Boys' Clothing, World War I: Ottoman Empire, http://histclo.com/essay/war/ww1/cou/w1c-tur.html (accessed on 01 July 2014)
[7] Liddell Hart, History of the First World War, 132
[8] Battle of Gallipoli 1915, http://www.eyewitnesstohistory.com/gallipoli.htm (accessed on 10 July 2014)
[9] Liddell Hart, History of the First World War, 134
[10] Enclopedia.com, Dardanelles, http://www.encyclopedia.com/topic/Dardanelles.aspx (accessed on 12 July 2014)
[11] All about Turkey, Dardanelles, http://www.allaboutturkey.com/dardanelles.htm (accessed on 19 July 2014)
[12] Strachan Hew, Documentary Video on the First World War – Jihad 1914-1916

coastline make the Çanakkale Strait a formidable natural barrier for the Ottoman Empire.[13]

Initial strength of the land forces of the Allies and Central Forces were five divisions and six divisions respectively, which finally rose to 16 divisions for Allies and 15 divisions for Central powers.[14]

Allied Naval Forces included thirteen battleships, four light cruisers, one aircraft carrier, one gun boat, one depot ship, sixteen destroyers, one battle cruiser, twenty one mine sweeping trawlers and nine submarines. Ottoman Naval Forces included five cruisers, eight destroyers, one costal defense ship, one submarine, three minelayers, seven gunships, and one hundred and fifty fixed and mobile shore guns. Order of battle (ORBAT) of the opposing forces is given in Appendix B.[15]

Deployment of the opposing forces is shown in Appendix C.[16]

The Ottoman defense of the Çanakkale Strait was based on a layer of guns in different forts and minefields as follows:

a. Outer defense layer was with long range and medium range guns around Sedd-el-Bahr and Kum Kale.

b. Intermediate layer at the entrance of Kephez Point with medium range guns.

c. Inner defense layer consisted of long range and other guns at Chanak and Kilid Bahr.

The minefields were placed high up in the straits, so that they could be defended by guns. The placing of guns was such that a barrage could be maintained on ships preventing them from interfering with the minefield.

The campaign plans of the opposing forces are in Appendix D.

The Naval Campaigns in the Battles of Çanakkale

On 03 November 1914 the Allied ships shelled the outermost Çanakkale forts putting some shore guns out of action which alerted the defenders. By early March 1915, over 350 mines had been laid in a geometric pattern that gave large warships only one percent chance to pass through unscathed. Britain dispatched Queen Elizabeth, the largest battleship in the world, to lead the planned attack on Çanakkale. The assault

[13] Kevin Fewster, Vecihi Başarın, and Hatice Hürmüz Başarın, Gallipoli, The Turkish Story, (Australia, Allen & Unwin, 2003), 49.
[14] Wikipedia, Order of the Battle, Gallipoli Campaign
http://en.wikipedia.org/wiki/Order_of_battle_for_the_Gallipoli_Campaign (accessed on 04 August 2014)
[15] Digger History, ORBAT of Gallipoli forces,
http://www.diggerhistory.info/pages-battles/ww1/anzac/orbat.htm (accessed on 04 August 2014)
[16] Fewster, Başarın, and Hürmüz Başarın, Gallipoli, The Turkish Story, 50.

started against the forts on 19 February with nine ships. Due to bad weather the attack resumed on 25 February. This time the Allied fleet could enter the strait. British marines were put ashore on 26 February. Queen Elizabeth was sent up the peninsula on 5 March and anchored off Gaba Tepe. However, the Ottoman morale soared as the British and French ships struggled to subdue the defenders. The level of resistance seemed to be increasing almost daily till 18 March.[17]

With Admiral de Robeck now in command, an all-out attack was launched against the Narrow's defenses on 18 March by most of the 14 British and 4 French capital ships.[18] Along with the capital ships, a bevy of cruisers and destroyers moved within close range of the shore guns. Coincidentally, an Ottoman minelayer, the Nusret, had laid twenty-six new mines the previous night. The attack silenced the forts by noon. Then a French ship hit a mine and sank. Subsequently, two more battleships were hit and sunk and another three crippled.[19] In a matter of hours, three were sunk and three heavily damaged.[20] Failing to reach the narrows, ships swung around in retreat. The Ottomans lost only forty-four man killed and seventy-four wounded against seven hundred Allied sailors. The victory was the Ottoman Empire's first for many, many years. Thus the achievement was of immense psychological as well as military value.[21]

Land Operations during the Battle of Çanakkale.

Allies greatly overestimated their capacity to achieve a surprise landing, but the invasion plan was perhaps the worst–kept secret of the entire war. Diversionary feint attacks were planned for Bulair and across the straits at Belike Bay and Kum Kale in Asian part.

The largest amphibious landing operation ever attempted in military history started in Sedd-el-bahr in the morning of 25 April.[22] Despite the superiority of the landing forces in personnel, weapons and ammunition, the first group landing on Ertugrul Bay melted away with the timely and continuous Ototman fire. The operation in Sedd-el-bahr turned into a stationary battle with bayonet attacks and counterattacks lasting until the end of July 1915. The British obtained only a land of 3-4 km.[23]

---

[17] Ibid., 53.
[18] Naval History Homepage, Dardanelles and Gallipoli Campaigns - 1915-1916, http://www.naval-history.net/WW1Battle1503Dardanelles1.htm (accessed on 21 August 2014)
[19] Fewster, Başarın, and Hürmüz Başarın, Gallipoli, The Turkish Story, 54-55
[20] World War I at Sea, Dardanelles and Gallipoli, http://www.worldwar1atsea.net/WW1CampaignsDardanelles.htm (accessed on 23 July 2014)
[21] Fewster, Başarın, and Hürmüz Başarın, Gallipoli, The Turkish Story, 54-55.
[22] Firstworldwar.com, Battles - The Gallipoli Landings at Helles and ANZAC Cove, 1915 http://www.firstworldwar.com/battles/landings_apr15.htm (accessed on 04 August 2014)
[23] Land Operations, Gallipoli, http://www.gallipoliwars.com/landOperation.html (accessed on 20 August 2014)

By 8 a.m. on 25 April, 8.000 Australian and New Zealand troops (ANZAC) had been put ashore around Ariburnu. Finding the landing unopposed, the ANZAC pushed up in the direction of Chunuk Bair, a peak 260 meters high that dominated the entire region. Fortunately, Lieutenant Colonel Mustafa Kemal took prompt action in halting the advance and eventually forced the ANZAC back to the beaches.[24]

To break the stalemate, General Ian Hamilton ordered an amphibious landing at Suvla Bay on 07 August. British troops quickly established a bridgehead in the early stages of the landings, but failed to make further gains. Ottoman forces under Mustafa Kemal rushed reinforcements to Suvla Bay and took control of the heights. The offensive accomplished nothing but added another front in the Gallipoli campaign.[25]

Air Campaign in the Battles of Çanakkale

At the beginning of hostilities in Gallipoli, the French stationed a squadron consisting of eight Farman HF20 aircrafts at Bozcaada. The Ottoman 5th Army possessed only three Albatross B.I. aircrafts and one Rumpler B.I. Both sides utilized aircrafts for gathering information on the enemy's position and possible movements. However, as early as 29 April, German pilots were dropping hand-held bombs. By 13 July, the Ottoman Empire received six Gotha airplanes from Germany. By late September, the Ottomans had set up a seaplane base near Çanakkale. From there, the five assigned Gothas WD2 seaplanes began to harass the allied-held airfields of Imbros and Teredos. To assist the allied invasion at Anafartalar and Ariburnu, four Bristol, six B.E. 2cs, and six Morones aircrafts joined the 2nd R.N.A.S. squadron. During the retreat operation, the R.N.A.S. Number 2 squadron, augmented by kite balloons from balloon-carrying ships, gave cover to the ground and naval forces.[26]

Naval Incidents during the Land Operations in Çanakkale

Between December 1914 and January 1915, the British submarine B-11 and French submarine Saphir tried to enter the strait. B-11 sank the Ottoman battleship Messudieh but Saphir was lost with all hands. In late March 1915, three Royal Navy E-class submarines -E-11, E-14, E-15- and one Australian E-class boat, AE-2, were sent to Çanakkale. E-15 was lost on 16 March. After a successful mission on 25 April, AE-2 entered Sea of Marmara again on 26 April, and E-14 entered on 27 April. AE 2 was holed by gunfire from Sultanhisar near Kara Burnu. E-14 operated successfully in the

[24] Firstworldwar.com, Battles, The Gallipoli Landings at Helles and ANZAC Cove 1915 http://www.firstworldwar.com/battles/landings_apr15.htm (accessed on 04 July 2014)

[25] The Great War Society, Second Landing at Gallipoli: Suvla Bay August 7, 1915, http://www.worldwar1.com/tgws/suvlabay.htm (accessed on 12 August 2014)

[26] Raul Colon, Air Effort over Gallipoli – A brief Look at the Air Campaign over the Dardanelles, http//www.centuryofflight.net/Aviation%20history/airplane%20at%20war/turk.htm (accessed on 14 August 2014)

Marmara till returning to the Aegean on 18 May. During this first patrol, E-14 sank two gunboats and two transports, including ex-White Star liner that had been carrying a battery of artillery and 6.000 Turkish troops to replace losses in Gallipoli.[27]

E-11 entered the Çanakkale on 19 May and surfaced in the Marmara within 16 hours. E-11 sank four large steamers, two ammunition ships, and a torpedo gunboat. E-11 entered the harbor of Constantinople on 25 May and sank the large transport ship Stamboul. E-11 exited the Çanakkale Strait on 6 June, sinking another large transport above the Narrows. Both E-11 and E-14 made two more successful trips into the Sea of Marmara.[28]

13 Allied submarines took part in the Çanakkale operations till early 1916, and although eight were lost, 27 successful passages were recorded. Ottoman losses included two battleships, a destroyer, five gunboats, 11 transports, 44 steamers, and 148 sailing boats. By the end of 1915, virtually all of the Çanakkale traffic was forced on to primitive roads along the Sea of Marmara or sent for a round-about railway journey of some 600 miles.[29]

On the Ottoman side, U-boat "U-21" under Lt. Cdr. Hersing torpedoed British pre-dreadnought "TRIUMPH" on 25 May. Two days later, on the 27th, Hersing caught the old British battleship "MAJESTIC" in the same area and torpedoed her twice. "U-21" later passed through the Çanakkale Strait and reached Istanbul in early June 1915.[30]

The Entente Evacuation of the Çanakkale Front

Hamilton's objection against the order of 11 October to evacuate the peninsula resulted in his replacement by Sir Charles Monro on 14 October. Monro toured the peninsula on 28 October and promptly recommended evacuation. Kitchener, however, travelled to the region to see the state of affairs for himself. He recommended evacuation on 15 November 1915. The British Government finally sanctioned an evacuation on 7 December. The evacuation of 105.000 men and 300 guns from ANZAC Cove and Suvla Bay was successfully conducted on 10-20 December 1915. The evacuation of 35.000 men from Helles was conducted from late December until 9 January 1916. Painstaking efforts had been made to deceive the 100.000 watching Ottoman troops into believing that the movement of Allied forces did not constitute a withdrawal.[31] The withdrawal was planned so masterfully, the

[27] Edward C. Whitman, Daring the Dardanelles, British Submarines in the Sea of Marmara During World War I, http://www.navy.mil/navydata/cno/n87/usw/issue_8/daring_dardanelles.html (accessed on 13 July 2014)
[28] Ibid.
[29] Ibid.
[30] World War I at Sea, Dardanelles and Gallipoli, http://www.worldwar1atsea.net/WW1CampaignsDardanelles.htm (accessed on 13 August 2014)
[31] Firstworldwar.com, http://www.firstworldwar.com/battles/overview_gf.htm (accessed on 04 July 2014)

Ottomans had no inkling that the Allied forces had been steadily diminishing during the past four weeks with scarcely a casualty.[32]

Implications of the Battles of Çanakkale and Their Impact on the World History

The Gallipoli expedition was a terrible example of an ingenious strategic idea carried through inadequate preparation and with inadequate drive.[33] There were several implications of the Battles of Çanakkale.[34] The immediate military and political effects were as follows:

a. The First Sea Lord John Fisher had to resign in May. Lord Kitchener was too popular to be punished, but he never recovered his old reputation until his death the following year.[35]

b. Prime Minister Asquith was partly blamed for Çanakkale and he resigned in December 1916.[36]

c. After the retreat, the Allied troops had to be reformed in Egypt. The ANZAC had to undergo a major reorganization for deployment in Sinai and Palestine.[37]

d. Churchill was demoted from First Lord of the Admiral as a prerequisite for Conservatives to enter the coalition.[38]

e. Altogether, the image of the Royal Navy was tarnished with the failure of this campaign.

The long term effects were as follows:

a. For the Turks, it was the beginning of national revival. Mustafa Kemal ATATÜRK, who was dubbed the 'Hero of Çanakkale' would soon become the first president of the Turkish Republic.[39]

b. Supply route to Russia remained closed due to the failure of the campaign. The long-term effect of the failure at Gallipoli was therefore seen in the revolutions in 1917.

---

[32] Fewster, Başarın, and Hürmüz Başarın, Gallipoli, The Turkish Story, 126.
[33] AJP Taylor, The First World War – An Illustrated History, (London Penguin Books 1966) 104.
[34] Cariker Thomas L. Lt Col, *The Dardanelles Campaign – Failure through Strategic Indecision*, US Army War College, 2001, 39-40.
[35] The Greatest Generation, Aftermath of Gallipoli, http://warisunlimited.wikidot.com/aftermath-of-gallipoli (accessed on 01 August 2014)
[36] BBC History, HH Asquith (1852 - 1928), http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/asquith_herbert.shtml (accessed on 02 August 2014)
[37] The Greatest Generation, Aftermath of Gallipoli, http://warisunlimited.wikidot.com/aftermath-of-gallipoli (accessed on 17 July 2014)
[38] History in an Hour, Winston Churchill and the First World War, http://www.historyinanhour.com/2013/01/24/winston-churchill-world-war-one/ (accessed on 03 July 2014)
[39] Bio., Mustafa Kemal Ataturk, Biography, http://www.biography.com/people/mustafa-kemal-ataturk-20968109#synopsis (accessed on 10 August 2014)

c. The Ottoman Empire continued as a combatant until 1918.

d. Gallipoli prolonged the course of the First World War. It brought Bulgaria as an ally of Germany, allowing the Central Powers to conquer Serbia in 1915 and Romania in 1916. It left the Ottomans a significant drain on British and Russian resources for the rest of the war.

Logistics and Administrative Activities in the Battles of Çanakkale

The hot summer sun beat down relentlessly on everyone in the trenches. The Allies had the sea to bath and cool off but they were desperately short of drinking water. The Ottomans, by comparison, had many freshwater wells close by but no swimming holes. Even on the hottest days, men in the frontline trenches had to keep constant watch on the enemy.[40]

The Allies relied wholly on naval transport to support the army and also to provide heavy artillery support. Ottoman supplies could be brought in by land. Passage down the Sea of Marmara was much quicker. However sinking of storeship Stamboul and another Ottoman troopship in the Sea of Marmara forced the Ottomans to send their reinforcements overland. The journey form Istanbul was thus transformed from a short overnight voyage into a rail trip over 240 kilometers and a five-day trudge along very bad roads.[41]

Socio-Cultural Aspects of the Battle of Çanakkale

The prisoner of war camp at Afyonkarahisar, a small town at Anatolia, housed the Russian as well as Çanakkale prisoners. According to one Australian, initially the camps were not in good condition, however, things improved in mid-July after the visit of a government official. The Australian prisoners mentioned that while going for work or returning, the people never showed any signs of hate.[42]

During November, the ANZAC began compiling their own book, something akin to a school magazine. About 150 troops submitted materials. Their stories, drawings and photos were published in 1916 as *The ANZAC Book*. A poem named 'Abdul' was written by the Australian press correspondent and the editor of The ANZAC Book.[43]

The epic poem "Human Landscapes from My Country", written in the early 1940s by Turkey's most famous poet Nazim Hikmet, vividly describes the miseries of the Battles of Çanakkale.

---

[40] Fewster, Başarın, and Hürmüz Başarın, Gallipoli, The Turkish Story, 93-94.
[41] Ibid., 87-89.
[42] Ibid., 91.
[43] Ibid., 121.

A Bangladeshi poet Kazi Nazrul Islam wrote a poem on Mustafa Kemal. English translation of the poem is given in Appendix E.

Reflections of the Battles of Çanakkale on Today

Martyrs' Cemeteries and War Memorials: Lists of the cemeteries and war memorials are given in Appendix F.

In 1973 the Turkish government designated 33.000 hectares (330 square kilometers) of land at the southern tip of the peninsula as the "Gallipoli Peninsula National Historical Park".[44]

On July 1998, Selçuk Kolay, the director of the Rahmi Koç Museum in Istanbul, located the wreck of the AE2 in the Sea of Marmara. The 800-ton hull now sits upright on the seafloor. Thus, AE2 survives as Gallipoli's largest intact war relic.[45]

Conclusions and Comments

Çanakkale manifests multi-dimensional strategic and operational implications which have laid the foundations of modern amphibious doctrine. Çanakkale was not a failure of an amphibious operation; rather it was a failure of strategic leadership. On the other hand effective leadership, exploitation of opportunities and sustained logistic backup were the prime factors behind the Ottoman victory. Especially the dynamic and patriotic leadership of Mustafa Kemal was instrumental.

The armistice signed with the Allies on 30 October 1918 heralded the end of Ottoman Empire.[46] However, Mustafa Kemal soon took control of the situation. Having established a firm grip on the Turkish nation, he conclusively defeated a Greek attempt to advance on Ankara. Mustafa Kemal Pasha, victor of Gallipoli, soon became the father of a new nation.[47]

Bibliography

Books

CASSAR, George. *The French and the Dardanelles*, George Allen and Unwin, 1971.

DANE, Edmund. *British Campaigns in the Near East, Vol I*, Hodder and Stoughton Limited London, 1918.

FROTHINGHAM, Thomas G. *The Naval History of World War (1914-1915)*, Harward University Press Cambridge, 1925.

[44] Ibid., 147.
[45] Ibid., 149.
[46] Ibid., 132.
[47] Gallipoli Association, The Aftermath, http://www.gallipoli-association.org/content/campaign-overview/the-aftermath (accessed on 15 August 2014)

HART, Peter and Nigel STEEL. *Defeat at Gallipoli,* Macmillan, London 1994.

KEARSEY, A. *Notes and Comments on Dardanelles Campaign*, Gale and Polden Limited, London.1976.

LIDDELL, Hart B H. *History of the First World War*, London Macmillan Publishers Ltd, 1997.

LIDDLE, Peter. *Men of Gallipoli,* A David and Charles Military Book, New York, 1976.

MOOREHEAD, Alan. *Gallipoli*, Harper and Row Publications, 1952.

PUGSLEY, Chris. *Gallipoli: the New Zealand Story*, Reed, Auckland, 1984, 2003.

RHODES, James R. *Gallipoli*, B T Bradsford, 1965.

SHADBOLT, Maurice. *Voices of Gallipoli*, Hodder & Soughton, Auckland, 1988.

TAYLOR, AJP. *The First World War – An Illustrated History*, London Penguin Books, 1966.

TRUMBULL, Higgins. *Winston Churchill and the Dardanelles*, Heineman, London, 1963.

Periodicals

CARIKER, Thomas L., Lt Col, *The Dardanelles Campaign – Failure through Strategic Indecision*, US Army War College, 2001.

DUNCAN, Keith T. *Linking Operations to Strategy and Tactics in Dardanelles*, Naval War College Newport, 1996.

SPOFFORD, C.R. Major. *Planning of the First Gallipoli Amphibious landings: An Operational Analysis*, Naval War College, Newport, 1994.

Internet/Web Sites

http//www.centuryofflight.net/Aviation%20history/airplane%20at%20war/turk.htm

http://alphahistory.com/worldwar1/ottoman-empire

http://en.wikipedia.org/wiki/Order_of_battle_for_the_Gallipoli_Campaign

http://histclo.com/essay/war/ww1/cou/w1c-tur.html

http://warisunlimited.wikidot.com/aftermath-of-gallipoli

http://www.allaboutturkey.com/dardanelles.htm

http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/asquith_herbert.shtml

http://www.biography.com/people/mustafa-kemal-ataturk-20968109#synopsis

http://www.bl.uk/world-war-one/articles/europe-before-1914
http://www.diggerhistory.info/pages-battles/ww1/anzac/orbat.htm
http://www.encyclopedia.com/topic/Dardanelles.aspx
http://www.eyewitnesstohistory.com/gallipoli.htm
http://www.firstworldwar.com/battles/landings_apr15.htm
http://www.firstworldwar.com/battles/overview_gf.htm
http://www.firstworldwar.com/origins/causes.htm
http://www.gallipoli-association.org/content/campaign-overview/the-aftermath
http://www.gallipoliwars.com/landOperation.html
http://www.historyinanhour.com/2013/01/24/winston-churchill-world-war-one/
http://www.naval-history.net/WW1Battle1503Dardanelles1.htm
http://www.navy.mil/navydata/cno/n87/usw/issue_8/daring_dardanelles.html
http://www.thenagain.info/webchron/easteurope/turkeycentral.html
http://www.worldwar1.com/tgws/suvlabay.htm
http://www.worldwar1atsea.net/WW1CampaignsDardanelles.htm

Appendixes

Appendix A: Geo-Political Map of Çanakkale Region
Appendix B: ORBAT of Opposing Forces
Appendix C: Deployment of Opposing Forces
Appendix D: Campaign Plans of Opposing Forces
Appendix E: Translation of a Bengali Poem written on Mostafa Kemal
Appendix F: List of Cemeteries and War Memorial

Appendix A

Geo-Political Map of the Çanakkale Region

Appendix B

ORBAT of the Opposing Forces (August 1915)

Allied Forces[48]	Turkish Forces[49]
British Forces	**I Corps**
VIII Corps	2nd Division
29th Division	3rd Division
42nd (East Lancashire) Division	**II Corps**
11th (Northern) Division	4th Division
Royal Naval Division	5th Division
IX Corps	6th Division
10th (Irish) Division	**III Corps**
11th (Northern) Division	7th Division
13th (Western) Division	8th Division
Attached IX Corps	9th Division
53rd (Welsh) Division	19th Division
54th (East Anglian) Division	**IV Corps**
2nd Mounted Division	10th Division
French Forces	11th Division
1st Division	12th Division
2nd Division	**Çanakkale Fortified Area Command**
ANZAC Forces	Artillery and Engineer units
1st Division Australian Imperial Force (AIF)	**Asian Group**
New Zealand and Australian Division	Three divisions were organized as Asian Group
2nd Division (AIF)	

[48] Digger History, Mediterranean Expeditionary Force Order of Battle (ORBAT), http://diggerhistory.info/pages-battles/ww1/anzac/orbat.htm

[49] History Clicking, Gallipoli Campaign – Tables of Organization (Military), http://www.historyclicking.com/content/19-military-history/ww1/ww1-gallipoli-campaign-overview/gallipoli-campaign-tables-of-organisation-military/

Appendix C

DEPLOYMENT PLAN OF OPPOSING FORCES

Allied Forces

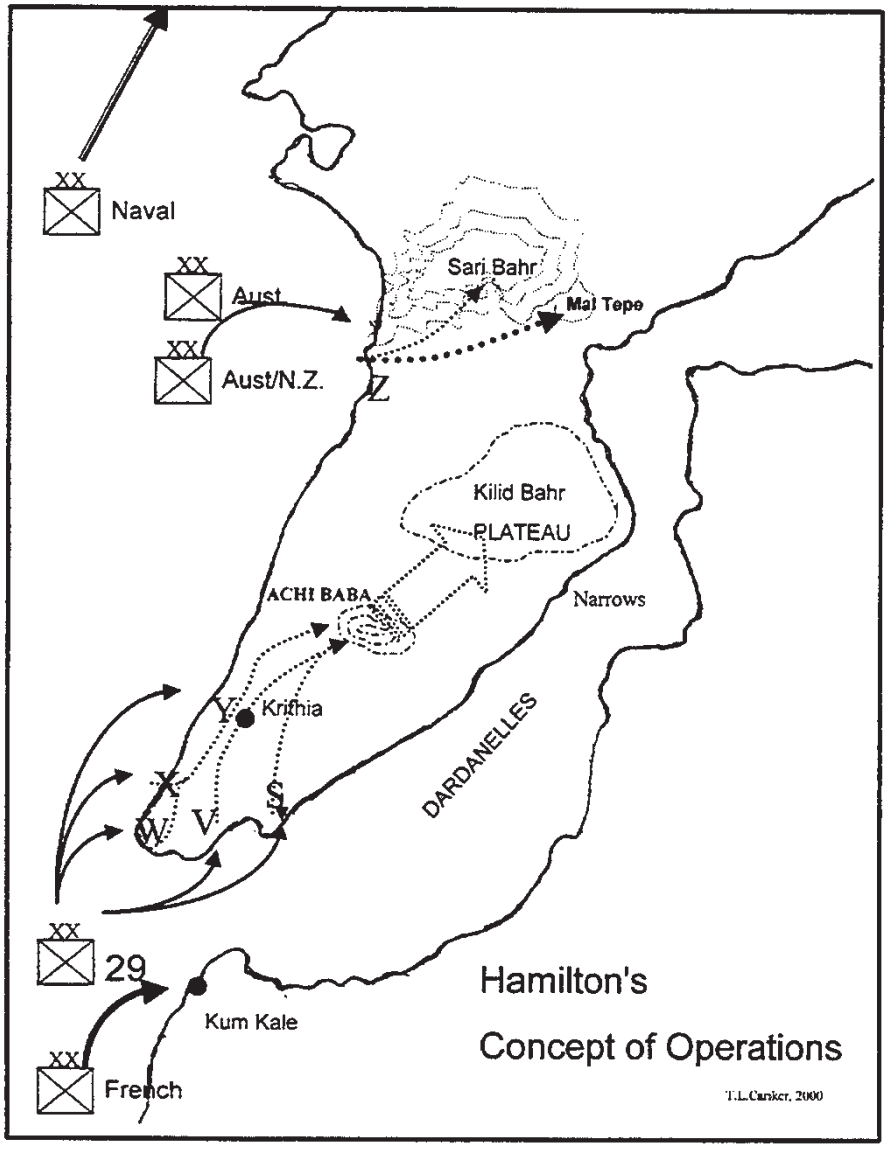

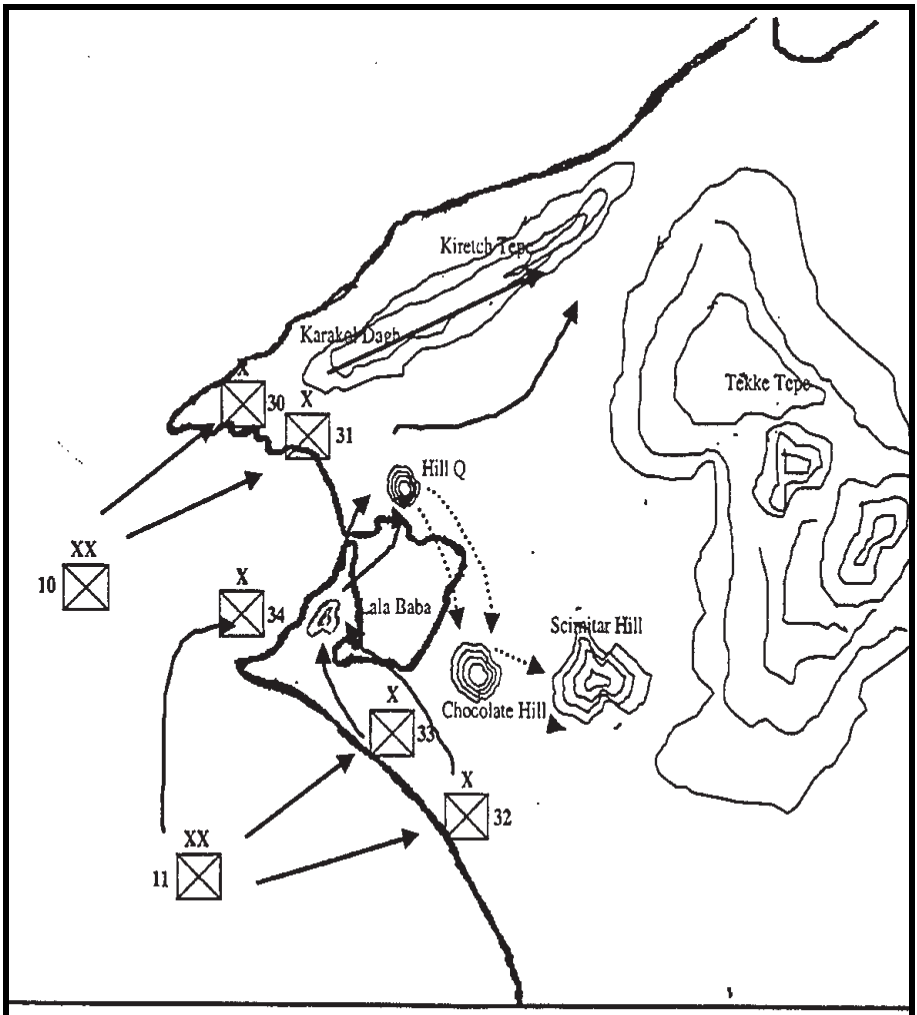

FIGURE 9 - SUVLA CONCEPT OF OPERATIONS

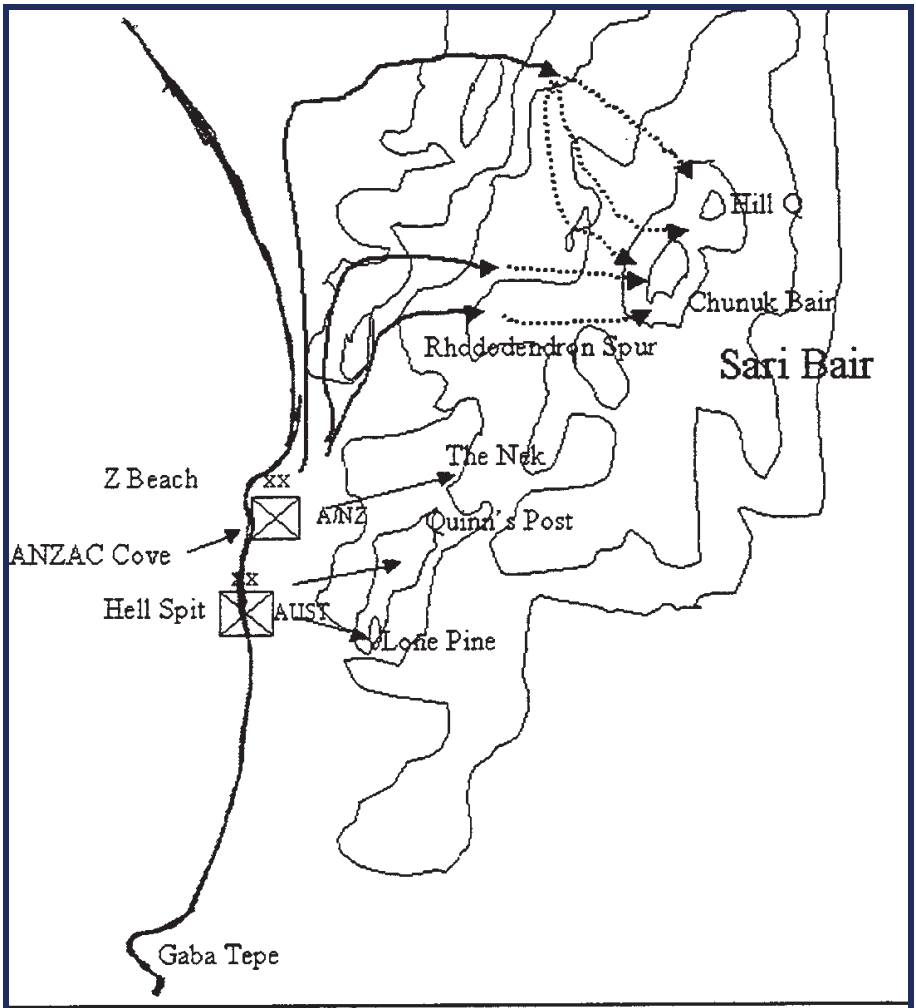

FIGURE 8 - ANZAC CONCEPT OF OPERATIONS AUGUST 1915

Appendix C

The Ottoman Deployment Plan

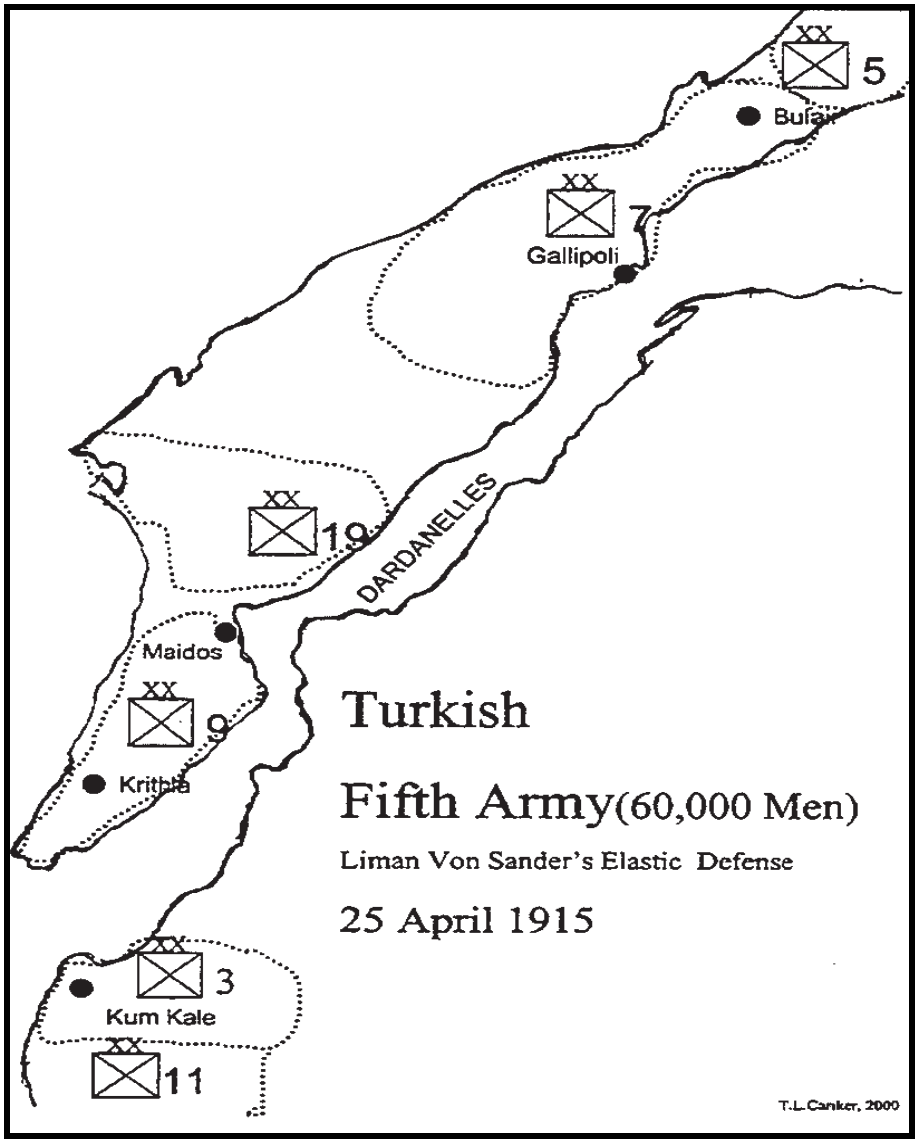

Appendix D

CAMPAIGN PLANNING OF OPPOSING FORCES

1. Strategic Mission: The strategic missions of the opposing forces were as follows:

Allied Forces

a. To break the stalemate in the western front.

b. To open Russia into Mediterranean through Çanakkale Strait.

c. To ease Ottoman pressure on Russia in the eastern border.

d. To open a new front and end the war earlier than anticipated.

e. To protect Suez Canal against possible Turkish invasion.

Ottoman Forces

a. To contain Russia within the Black Sea by blocking Çanakkale Strait.

b. To deny the Allied forces to open a new front through the Ottoman Empire.

2. Operational Objective: The operational objectives to achieve the strategic aim were as follows:

Allied Forces

a. To open the Dardanelles.

b. To gain control of the Çanakkale and Istanbul Straits.

c. To take the Gallipoli Peninsula.

d. To capture Constantinople (Istanbul)

Ottoman Forces

a. Defend Dardanelles Straits.

b. Defend Constantinople.

c. Defend Gelibolu against amphibious landing by Allied Forces.

3. Final State: The final state of the opposing forces was as follows:

Allied Forces

a. Could not defeat the Ottoman Empire.

b. Ottoman military pressure on Russia in the Caucasus border was reduced.

c. Alliance with Greece, Italy and Romania was secured.

d. Black Sea route was opened for Russia and its allies.

Ottoman Forces

a. Ottoman sovereignty and territorial integrity remained intact.

b. Çanakkale strait remained under Ottoman control.

c. Russia was locked within the Black Sea.

4. Critical Factors: The following are the critical factors:

Allied Forces

a. Center of Gravity - Political will of the Alliances (strategic) and Allied Landing Forces (operational).

b. Decisive Point - Allied Naval forces.

c. Critical Vulnerability - Line of Communication.

Ottoman Forces

a. Center of Gravity - National will (strategic) and Turkish Army (operational).

b. Decisive Point - Gallipoli Peninsula, Istanbul and Shore Batteries.

c. Critical Vulnerability - Naval forces.

5. Strategic Options: The strategic options available to the opposing forces were as follows:

Allied Forces

a. An invasion through the Baltic Sea by Royal Navy to hit the heart of Germany to ease pressure on the western front.[50]

b. A cross-channel invasion near Calais to flank the German line by Allied forces to break the deadlock.

c. Control the Çanakkale Strait only by Royal Navy to force the Ottoman Empire to come to Ally's term.

d. Seize and control the Straits, and Gallipoli Peninsula by Allied Forces.

e. Forcibly open the Çanakkale Strait only by bombarding by naval force.

Ottoman Forces

a. Defend against the Allied invasion in Gallipoli.

[50] Cariker Thomas L. Lt Col, *The Dardanelles Campaign - Failure through Strategic Indecision*, US Army War College, 2001. p. 4.

b. Defend Istanbul against the Allied naval and land forces.

6. Strategy Adapted: Following strategy were adapted by the opposing forces:

a. Allied Forces

(1) Attack Turkish defense using Naval forces and marine detachment to reduce the shore batteries. Expeditionary force to take Gallipoli with Istanbul. Instead of predominantly naval option, ground forces were to assume the primary roles, while navy was to support them.

(2) Following phases were planned for the naval operation:

(a) Phase 1 - called for destruction of defense in the entrance of Çanakkale.

(b) Phase 2 - included action inside the strait to clear defense up to the “narrows”.

(c) Phase 3 - called for the destruction of defense of the “narrows”.

(d) Phase 4- Sweeping of the channel and clear up to the Sea of Marmara.

b. Ottoman Forces

To defend against Allied invasion by:

(1) Mining the channel.

(2) Fixed and mob shore batteries.

(3) Torpedo tubes.

(4) Surface fleets and land forces on both sides of the Çanakkale channels.

Appendix E

POEM WRITTEN BY BANGLADESHI POET ON MUSTAFA KEMAL

Here comes the great son of a distinguished mother
The bad guys are crumbling in panic and disorder
Kemal, you have done it brother,
You have done it.

Bravo, bravo, bravo to your sword
You have crushed your enemies
Tell me brother tell me
Who is not afraid of the stunning sword of the Turks?

Enough brother, you have done enough
Enemies are gone
You have done it
A Kemal was needed to handle these enemies.

Appendix F

LIST OF CEMETERIES AND WAR MEMORIALS

Cemeteries

1. Helles

Ottoman	Allied
- Alçıtepe Mass Grave - Seddülbahir Ammunition Dump's Cemetery (mass grave) - Onion Valley Turkish War Cemetery	- French War Cemetery - Lancashire Landing Cemetery - Pink Farm Cemetery - Redoubt Cemetery - Skew Bridge Cemetery - Twelve Tree Copse Cemetery - V Beach Cemetery

2. Ariburnu

Ottoman	Allied
- Karayörük Valley Cemetery - 57th Infantry Regiment Memorial - Kesikdere Cemetery - Çataldere Cemetery - Kocadere Hospital Memorial and Cemetery	- 4th Battalion Parade Ground Cemetery - 7th Field Ambulance Cemetery - Ariburnu Cemetery - Baby 700 Cemetery - Beach Cemetery - Canterbury Cemetery - Chunuk Bair Cemetery - Courtney's and Steel's Post Cemetery - Embarkation Pier Cemetery - Hill 60 Cemetery - Johnston's Jolly Cemetery - Lone Pine Cemetery - No. 2 Outpost Cemetery - New Zealand No. 2 Outpost Cemetery - Plugge's Plateau Cemetery - Quinn's Post Cemetery - Shell Green Cemetery - Shrapnel Valley Cemetery - The Farm Cemetery - The Nek Cemetery - Walker's Ridge Cemetery

3. Suvla

Ottoman	Allied
- 1stLt. Halid & 2ndLt. Ali Riza's Graves - 1stLt.Hasan Tahsin & Regtl Mufti's Graves - Kireçtepe Gendarmes Cemetery - Lt.Col. Halit & Ziya's Graves - Pine Monastery Cemetery	- Azmak Cemetery - Green Hill Cemetery - Hill 10 Cemetery - Lala Baba Cemetery

Memorials

4. Helles

Ottoman	Allied
- Çanakkale Martyrs' Memorial - 18 March 1915 Memorial - Alçıtepe Garrison War Memorial - First Martyr's Memorial - Gully Ravine Nuri Yamut Memorial - Gully Ravine Field Dressing Post Memorial & Cemetery - Gully Ravine Turkish Soldiers Memorial - Last Arrow Memorial - Marshal Fevzi Çakmak's War Memorial - Sergeant Yahya Memorial	- Cape Helles Memorial to the Missing - Britain and the British Commonwealth - France - French War Cemetery Memorial, Morto Bay - France - The New Zealand memorial in Twelve Tree Copse Cemetery - The memorial to Eric Duckworth in Redoubt Cemetery is unique in the peninsula as a private memorial within a CWCG cemetery

5. Ariburnu

Ottoman	Allied
- Sergeant Mehmet's Memorial - Chunuk Bair Soldiers' Memorial - Chunuk Bair ATATÜRK Memorial - Scrubby Knoll Turkish War Memorial - Kabatepe (Gaba Tepe) Info Centre & Memorials - 27th Regiments' Queensland Point Memorial - Ariburnu Memorial - Damakçilik Bair Memorial - Lone Pine Memorial (Turkish) - Respect to Turkish Soldiers Memorial - Respect to Enemy Soldier's Memorial - Chunuk Bair Unknown Soldiers' Memorial & Grave	- Chunuk Bair- New Zealand - Lone Pine Memorial- Australia and New Zealand - Hill 60 - New Zealand

6. Suvla

Ottoman	Allied
- Scimitar Hill Memorial - Suvla Point Memorial - Kireçtepe Memorial	

7. European Bank of the Çanakkale Strait

Ottoman	Allied
- Kilitbahir Castle (Fort) - Akbaş Cemetery and Memorial - National Park Main Information Centre Memorials - A Captain's Grave - Çamburnu Martyr's Memorial - An Artillery Captain's Grave - Captain Tahir's Memorial - "Stop Traveller" Memorial - Corporal Seyit's Statue - Mecidiye Cemetery and Memorial - Havuzlar Cemetery and Memorial	

8. Asian Bank of Çanakkale

- Hasan-Mevsuf Battery Cemetery - Kumkale Plain Intepe Battery Cemetery - Replica of the minelayer *Nusret*	

1915'TEN ÖNCE ÇANAKKALE BOĞAZI'NI GEÇMEYE YÖNELİK BAZI TEŞEBBÜSLER

Prof. Dr. Necdet HAYTA*

İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başkenti, yani kalbidir; Boğazlar ise o kalbe giden ana damarlardır. Devletin güçlü olduğu dönemlerde başkentin İstanbul olması stratejik olarak ona avantajlar sağlamıştır ama zayıflamaya başladığı dönemler için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir. Çanakkale Boğazı'nın stratejik önemini ilk kavrayan Fatih Sultan Mehmed olmuştur. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un savunmasının Çanakkale Boğazı'nda başladığını anlamıştır. Bu nedenle İstanbul'un fethinden daha on yıl geçmeden Çanakkale Boğazı'nın en dar yerine şimdiki Kilitbahir ve Çimenlik Kalelerini yaptırmıştır. Bu iki kale, Osmanlıların düşmanlarının denizlerde üstün olduğu yıllarda düşman donanmalarının Marmara'ya geçmesini önlemek için kullanılmıştır. Zira 1915 Çanakkale Savaşlarındaki deniz saldırısı öncesinde de Boğaz'a çeşitli tarihlerde saldırılar olmuştur. Bu saldırılardan biri Girit'in Türkler tarafından kuşatılması sırasında 1657 yılında Venedik donanması tarafından yapılmıştır. Bu saldırı, Köprülü Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun kıyılardaki istihkâmları güçlendirerek karşı koymasıyla amacına ulaşamamıştır. Bununla birlikte 1807'de İngiliz donanmasının, 1912'de de İtalyan donanmasının saldırıları oldukça önemlidir.

1805 yılında, Avrupa'da yaşlı kıtayı yıllarca kasıp kavuran Napolyon Savaşlarının "Üçüncü Koalisyon Savaşları" yaşanıyordu. Genel duruma bakıldığında Trafalgar Muharebesi ile Fransız donanmasını bozguna uğratan İngilizler dünyanın en büyük deniz gücü olma yolunda emin adımlarla ilerlerken Napolyon Bonapart, Austerlitz Savaşı ile karada üstünlük kazanarak Üçüncü Koalisyon Savaşlarını kazanmış ve Fransız ordusu dünyanın en önemli kara savaş gücü hâline gelmişti.

Başarıları nedeniyle herkesin örnek aldığı Fransız ordusu 18. yüzyıl sonlarında askerî reformlar için Osmanlıların da örnek aldığı bir ordu olmuştu. Osmanlı Devleti ile Fransa arasında zaten Kanuni döneminde başlayan bir yakınlık vardı; bu yakınlık hiç bir zaman tam bir itifak olarak devam etmese de istihbarat alışverişi veya 1683-1699 yılları arasındaki Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşlarında XIV. Louis'in Avrupa'da Osmanlı lehine oynadığı denge rolü gibi durumlarda işe yarıyordu. Osmanlının Fransa ile olan eski bağları gibi Napolyon ile de önceden dostluğu olan III. Selim, Fransa'nın İstanbul Sefiri General Sebastiani'nin (Horace François Bastien Sébastiani de La Porta) ricası üzerine Eflak ve Boğdan'daki Rus yanlısı olarak bilinen Fener beylerini değiştirmiş ve yerlerine Fransız yanlılarını tayin etmişti. Peşinden Boğazlar da Rus gemilerine kapanmış ve Ruslara kapanan Boğazların özellikle Fransız gemilerine açıldığı bildirilmişti. Napolyon buna karşılık olarak Padişah'a kesinlikle yardım edeceğini, 1804'te başlayan ve

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Öğr. ABD.

devam etmekte olan Sırp İsyanı'nı da bastıracağını bildirdi. Osmanlı Devleti böylece açık açık Fransa'nın safında yer tutmuş oldu.

Bunun üzerine İngiltere Osmanlı Devleti'ni korkutmak için Bozcaada önlerine bir donanma göndermişti. Bu arada İngiltere Elçisi Sir Arbuthnot bir ültimatom verdi. Bu ültimatomda:

- Fransa ile ilişkilerin kesilmesi,

- Donanmanın ve Çanakkale istihkâmlarının İngilizlere teslim edilmesi,

- Eflak ve Boğdan'ın Rus kontrolüne verilmesi istendi.

Elçi ayrıca bu teklif kabul edilmediği takdirde Bozcaada'ya gidip oradaki İngiliz donanmasını getirerek İstanbul'u vuracağını söylemişti. Osmanlı Devleti bu ültimatomu reddetti ve akabinde çoktan Eflak ve Boğdan üzerine yürümeye başlamış olan Ruslara savaş açıldı, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı başlamış oldu. İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi ise şehri terk etti ve Bozcaada önlerinde demirlemiş bulunan Amiral Sir John Thomas Duckworth komutasındaki İngiliz donanmasına katıldı.[1] Birinci Amiral Duckworth ve 2. Amiral (Mısır Seferi sırsında Akka'da Cezzar Ahmed Paşa ile iş birliği yapmıştı.) Sidney Smith komutasındaki 8 büyük gemi, iki korvet, iki kalyon ve çok sayıda tekneden oluşan İngiliz donanmasının yanında Amiral Senyavin'in komutasında Rus gemileri de bulunmaktaydı. Bir diğer Rus donanması da Karadeniz'de hazır bekliyordu. Osmanlı donanmasının ise Marmara'da beklemekten başka çaresi yoktu. Boğazları sadece karadaki topçu bataryaları koruyordu, donanma uzun süredir buraları koruyacak güçte değildi. Kara bataryaları yönünden ise Çanakkale Boğazı o kadar güçlü değildi.

Baron de Tott'un yaptırdığı tabyalar ve tahkimat XIX. yüzyılın başlarında yeniden harap bir duruma gelmişti. Bu sebeple III. Selim (1789-1807) padişah olunca Çanakkale Boğazı ile ilgilenmek gereğini duymuş ve Osmanlıların hizmetinde bulunan Fransız İstihkâm Subayı M. Juchereau de St. Denys'den Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin durumu hakkında bir rapor istemişti. Adı geçen istihkâm subayı saraya sunduğu raporda Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin savunmaya yeterli olmadığını ve kuvvetli bir donanmanın bu boğazı kolaylıkla geçebileceğini söylüyor ve Nağra Burnu'nun tahkim edilmesini teklif ediyordu.[2] Bunun üzerine Feyzullah Efendi Akdeniz istihkâmlarının noksanlarının tamamlanması için görevlendirilmişti. Sonra Kaptan Paşa da yapılan tabyaları kontrol için o tarafa gönderilmişti.[3] Ancak yeterli tedbir alınamamıştı ki Feyzullah Efendi bunu daha sonra hayatı ile ödeyecek, idam edilecektir.

---

[1] Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, C V, s. 51-52. Ahmed Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C 8, İstanbul, 1309, s. 108-109.
[2] Metin Tuncel; *Çanakkale Boğazı*, TDV İslam Ansiklopedisi, C 8, s. 203.
[3] Karal; s. 52.

Gergin bekleyiş sürerken Ruslar önce Sinop'a bir akın düzenleyip limandan açılan ateş karşısında geri çekildiler, bir diğer Rus filosu ise Trabzon'u bombaladı. Bu sırada Osmanlı başkentinde Padişah III. Selim henüz 1804 Kanunnamesi'nin kararlarını beklemekte idi, Nizam-ı Cedit karşıtlarıyla mücadele de sürüyordu. Donanmada gerekli ıslahat yapılamamıştı; 1803-1807 yılları arasında donanmanın başına geçen dört Kaptanıderyadan sonuncusu da Seyit Ali Paşa'ydı. Bozcaada önlerinde bekleyen İngiliz donanması düşündüğü harekâtı gerçekleştirmek için 11 Şubat 1807'de Bozcaada'dan ayrılmış ancak rüzgârın yeterli olmaması sebebiyle Boğaz'a girememişti. Daha sonra 19 Şubat günü Çanakkale Boğazı'nı geçmek üzere harekete geçmişlerdi. Her ne kadar kalelerden ve Nağra Burnu Tabyasından toplar ateş edilmiş ve İngiliz gemilerine biraz zarar verilmişse de geçmelerine engel olunamadı.[4] Kısacası, İngiliz donanması Boğaz kalelerinin önünden geçip ansızın Nağra Burnu'nun üst tarafında demirlemiş olan Osmanlı donanmasına hücum etmişti. Osmanlı askerinin çoğu bayram dolayısıyla karada bulunuyordu. Onun için demir alıp yelken açmaya vakit kalmadan donanma hemen savunmaya geçmişti. İçlerinden bir fırkateyn çok iyi bir savunma göstermiş ise de Osmanlı donanması yenilgiye uğramış ve bütün gemiler karaya oturmuştu. İngilizler bu gemilerin ikisini ele geçirmişler, diğerlerini ise yakmışlardı.[5] Bu arada Osmanlı donanmasında bulunan süvari, İngiliz donanmasının gelişini görür görmez hemen yelken açarak pupa yelken İstanbul'a gelmişti. Amiral Sir John Thomas Duckworth'un raporuna göre bu saldırıda İngilizlerin kaybı, çoğu Amiral'in içinde bulunduğu Royal George gemisinde (3 ölü 29 yaralı) olmak üzere toplam 9 ölü ve 73 yaralı idi.[6] Zarar gören gemilerini tamir için bir süre Nağra Burnu civarında kaldıktan sonra akşam 17.15'te yelken açtılar ve sonraki gün, yani ayın 20'sinde saat 22.00'de İstanbul'un sekiz mil yakınındaki Prens Adaları yakınında demir attılar.[7]

İngiliz Filosunun Komutanı John T. Duckworth raporunda rüzgârın, daha fazla yaklaşmalarına izin vermemesi sebebiyle içinde bulunduğu Royal George gemisinin İstanbul'un sekiz mil yakınına demir attığını fakat elçi talep ederek mütareke bayrağı gönderen Endymion gemisinin 4 mil içinde demir atabildiğini yazıyordu. Ayrıca Amiral ile aynı gemide bulunan İngiliz Elçisi Mr. Arbuthnot'a göre İngiliz gemilerinin başkentin çok yakınına demirlemiş olması, anlaşmak için İngilizlere üstünlük sağlıyordu. Daha fazla yaklaşmak

[4] Cevdet Paşa, Kaptan Paşa'nın bir batarya başında bizzat kendisi kumanda etmekte iken İngiliz gemilerinin şiddetli ateş açmaları karşısında duramayıp kaçtığı ve onun arkasından topçular da kaçınca topların iş görmez hâle geldiğini söylemektedir. age.; s. 111.

[5] John Grehan-Martin Mace; British Battles of the Napoleonic Wars 1807-1815, South Yorkshire, 2013, s. 24.

[6] The Naval Chronicle; C 17, Edt. James Stanier- Clarke John Mc Arthur, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 431.

[7] Grehan- Mace; s. 23-24.

şüphe ve alarma neden olabilir ve anlaşma ortamının ortadan kalkmasına neden olabilirdi.[8]

Bayramın üçüncü cuma günü olayı haber alan devlet erkânı son derece telaşa düştü. Sultan III. Selim, İngiliz donanmasının Boğaz'dan geçtiğini haber alınca çok ürktü. İngiliz donanması, Kızıl Adalar önünde demirledikten sonra İngiliz elçisi, derhâl Babıali'ye bir yazı gönderdi. Bu yazıda:

- Osmanlı donanmasının emanet olarak kendilerine teslim edilmesi,
- Rusya ile barış anlaşması yapılması,
- İngiltere ile olan anlaşmanın yenilenmesi ve buna dair bir senet verilmesi isteniyordu.

Bunların yerine getirilmesi için de bir gün müddet tanınıyordu. Fakat bu arada yapılan bazı yazışmalardan sonra müddet üç saate indirildi. Ayrıca Sebestiyani'nin de hemen kovulması istenmişti. Durum derhâl Divanıhümayunda görüşüldü. İngiliz donanmasına karşı konamayacağından İngiliz elçisinin tekliflerini kabul etmek üzere karar verilmiş idi. Bunun üzerine Sultan Selim Han, bu kararı Sebestiyani'ye bildirmek ve nazik şekilde gitmesini söylemek için özel adamlarından İsmail Bey'i kendisine gönderdi. Sebestiyani, kendisinin Babıali tarafından güven verilmiş resmî bir elçi olduğunu söylemiş, açık olarak kendisine resmî bir bildiri olmadıkça İstanbul'dan çıkamayacağını belirtmiştir. Aynı zamanda Reis Efendi'ye gidip *"Böyle beş on gemiye bir başkenti teslim etmek ne demektir? Bundan sonra Osmanlı Devleti bağımsızlık ve mülk bütünlüğü sözünü ne yüzle dile alabilir? Bu donanmada asker yok ki karaya döküp de ülkeyi ele geçirsin. Yalnız Sarayburnu'na yeteri kadar top koysanız onları yok edebilirsiniz. Onların tehlikesi sizden daha çoktur. Zira hem sizin ateşinizden korkarlar hem de sudan, rüzgârdan ve karaya düşmekten sakınırlar. Bunlar kendilerine müsait olup da sizin ateşinize de üstün gelseler ne yapabilirler. Nihayet İstanbul'un birkaç mahallesini yakıp giderler. İstanbul'da bu kadar yangınlar oluyor. Farz ediniz ki bu defa da büyük bir yangın olmuş olsun. Yananın yerlerine yapılır. Ama devletin namusu esasından yıkılırsa sonra yapılamaz."* gibi sözlerle vatanı ve milleti savunma hislerini tahrik edip Reis Efendi'yi susturdu. Reis Efendi, askerî kuvvetlerin ve diğer savaşta iş görebileceklerin fedakârlıklarını ve neler yapabileceklerini düşünerek Sebestiyani'nin sözlerini doğru bulmuş ve durumu sadrazama anlatmıştı. Padişah huzurunda yapılan toplantıda Sebestiyani, yine etkili bir konuşma yapmış ve oradaki herkese sözlerini kabul ettirmişti. Tesadüf olarak Napolyon'un Vistül Nehri kenarından yazmış olduğu bir mektup da o gün gelmiş ve Sultan Selim'e sunulmuştu.

Napolyon'un mektubunda özet olarak şöyle deniliyordu: *"Ey Sultan Selim! Hazreti Muhammed Aleyhisselam'ın hilafetine şayan olduğunu ispat et. İşte seni esir eden anlaşmalardan kurtaracak vakit şimdi gelmiştir. Sana yaklaştım. Eski dostun olan Lehistan Devleti'nin genişletilmesiyle meşgulüm.*

[8] Grehan- Mace; s. 19-20.

Ordularımdan birisi Tuna yalısına inmek üzere hazırdır. Sen Moskofları cephelerinden vurduğun vakit, benim ordum da arkalarını çevirecektir. Donanmalarımın bir fırkası da Tulon'dan çıkıp ve gidip payitahtını ve Karadeniz'i koruyacaktır. Artık cesaretlen. Zira bir daha devletini kuvvetlendirecek ve adını şöhretlendirecek böyle bir fırsat bulamazsın."

Bonapart'ın bu sözleri Sultan Selim'i çok etkiledi. Ayrıca halkın gayreti de gerek ona gerekse diğer devlet adamlarına büyük cesaret verdi. Bunun üzerine vekiller, eski kararı bozup savunmaya karar verdiler. Gerekli savunma işleri için Sebestiyani görevlendirildi. İslam ve İslam olmayan bütün halk olağanüstü gayret ile çalışmaya başladı. 200 kadar Fransız da beraber iş görüyordu. Sebestiyani, yapılacak işleri talim için yanında bulunan ve Dalmaçya'dan gelen Fransız subaylarını tabyalara dağıttı. Kendisi de devamlı dolaşarak topçuları ve ameleyi gayrete getiriyordu. Devlet erkânı, yardımcıları ile bizzat tabyalarda bulunup işleri takip ediyordu. Ayrıca Sultan Selim de tabyaları dolaşıp herkesi teşvik ediyordu.

Bütün bunlara rağmen haberleşme ve görüşmeler ile daha birkaç gün olsun vakit kazanmak üzere İngiliz donanmasına gönderilen Divanıhümâyun tercümanı varıp İngiliz Elçisi ve Amirali ile görüştü. Yapılan tekliflerin değiştirilmesi veya kaldırılması için birçok konuşma yapıldı. Sonunda, Osmanlı donanmasının teslimi kesinlikle kabul olunmadı. Sadece Osmanlı Devleti'nin Rusya ile barış yapması, İngiltere ile olan anlaşmanın yenilenmesine dair bir senet verilmesi, İngiltere'nin Rusya'dan aldığı kalelerin ve yerlerin geri vermesine dair senet vermesi ve bu senetlerin usul üzere görüşmeler ile hazırlanmasına kadar İngiliz donanmasının geri gidip Çanakkale'de durması, bu arada İngiliz elçisi İstanbul'a gelip oturduktan sonra Sebestiyani'nin İstanbul'dan kovulması için uygun bir zamanın düşünülmesi hususları müsvedde olarak yazılmıştı. Ancak bu şekil aynen kabul olunamaz, elbette değişiklik yapılabilir diye izin isteyip divan tercümanı üç dört gün daha mühlet alarak Babıali'ye dönmüştü.

Savunma hazırlıkları da tarif olunamayacak şekilde çok kısa zaman içinde tamamlandı. Önceki gün sahile üç yüz adet top yerleştirilmiş ve beşinci gün sahillerdeki tabyalara yerleştirilen topların sayısı bin iki yüzü geçmişti.

Çanakkale Boğazı'nda ise görevlisi Feyzullah Efendi'nin işleri yürütemediği görülünce bu kişinin görevinden alınıp Karahisar'a sürgün edilmesine karar verilmişti ki sonradan idam olunması emrolunmuştu. Boğaz kalelerinin istihkâmlarının kuvvetlendirilmesi için Ordu Çorbacısı Ali Paşa ile Davut Paşa mevkisinde görevli Aziz Efendi ve Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılarından Emtia Gümrüğü Emini Hasan Ağa, Başbakıkulu Şirinzâde Esad Bey, Yeniçeri Kâtibi Rüşdi Efendi, Karamürsel Âyanı İznikî Osman Bey görevlendirilerek birtakım Fransız mühendisi ve subayı ile Akdeniz Boğazı'na gönderildi. Davut Paşa İskelesi'ne de Selim Sabit Efendi görevlendirildi.

İngiliz donanmasının Boğaz'dan girdiği haberi alınır alınmaz İstanbul civarında bulunan kazalardan acele yardım istenmişti. Şile Serdarı Uzun Hasan, İznik Âyanı Mustafa Bey, Adapazarı Âyanı Kara Osman ve Gebze Âyanı Semerci Bayraktar çok sayıda asker ile geldiler. Uzun Hasan Takımı Osmanlı donanması gemilerine, diğerleri de Kadıköy ve Fenerbahçe gibi mevkilere yerleştirildi. Fenerbahçe'ye yerleştirilen askerlerin bir kısmı karşıya, Kınalıada'ya geçtiler. Birkaç İngiliz sandalı da su almak için oraya gelmişti. Yapılan çarpışmada İngilizlerin yedi sekiz askeri öldürülmüş, bir o kadarı da esir alınmıştı. İngiliz donanması amiralinin henüz sakalı bıyığı çıkmamış oğlu da alınan esirler arasında idi. Türk askerleri esirlerle hemen geri dönüp sahile çıktılar. Amiralin oğlunu saraya teslim ettiler. Kendilerine padişah tarafından kırkar altın bahşiş verildi. Amiralin oğlu da kaptan paşaya teslim edilerek onun tarafından gizlice İngiliz donanmasına gönderilmiştir.[9]

Yapılan bu ufak çarpışmanın ve elde edilen üstünlüğün mükâfatlandırılması diğer askerlere gayret getirmişti. Beş gün içinde, Sarayburnu'ndan Yedikule'ye ve Kızkulesi'nden Kadıköy'e kadar bütün sahiller karşılıklı toplarla donatıldı. Şehre yaklaşamayacak bir durum meydana getirildi. Halk, hemen kayıklara binip İngiliz donanmasına hücum edecek hâle geldi. Kaptanıderya Seyyid Ali Paşa, yirmi parça savaş gemisi ile Beşiktaş önünde demirlemişti. Bir an evvel İngiliz donanmasına hücum etmek istedi. Fakat İngilizlerin deniz savaşlarında üstün olmaları sebebi ile bu hareket doğru bulunmadı.

Divanıhümayun tercümanı İngiliz donanmasına gidip gelinceye kadar bir iki gün geçmişti. Ondan sonra da üç dört gün mühlet verilmişti. Bu zaman içinde tabyalar tamamen yapılmış, yeteri kadar top ve bomba ile donatılmıştı. Bu suretle İngilizler fırsatı kaçırmış olup tekliflerinde de azaltma yapılmıştı. Fakat sonunda Babıali'den hepsine ret cevabı verildi. Bunun üzerine İngiliz donanması taarruz hareketine geçmiş ise de çok dar ve akıntısı çok bir deniz içine düşmüştü. Rumeli ve Anadolu kıyılarındaki tabyaların top, havan, gülle ve humbaralar ile Osmanlı donanmasının ateşi arasında kalacağı için başka Boğaz kalelerinde de tertibat alındığı takdirde az zaman sonra çıkması dahi mümkün olamayacaktı.[10] İngiliz amirali, 2 Mart 1807 Pazar günü uygun bir poyraz rüzgârının esmesiyle hemen demir alarak İstanbul önünde birkaç saat dolaştıktan sonra Osmanlıların savunmaya hazır olduklarını gözüyle görüp Çanakkale'ye doğru yola koyuldu. Tabyalardaki halkın sevinç

[9] Cevdet Paşa; s. 116. İngiliz kayıtlarında bu çatışmanın 27 Şubat'ta gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu kayıtlara göre çatışmada 2'si subay 7 İngiliz askeri ölmüş, 2'si subay 19 İngiliz askeri de yaralanmıştı. The Naval Chronicle; s. 431.

[10] Amiral Duckworth, raporunda; *tüm sahil hattında bir batarya zinciri bulunduğunu, Türk savaş gemilerinin hazır bir vaziyette olduğunu söyleyerek Ruslara karşı harekete geçmek için İstanbul'da olduğu söylenen yaklaşık 200.000 bin kişilik askerî birlik ve bize karşı harekete geçmek için çok sayıdaki tekne ve yangın botlarıyla hazır bekleyen çok sayıdaki insan durumumuzu gözler önüne sermektedir. Biz sadece bataryalarıyla başa çıkabiliriz ya da gemileriyle fakat imparatorluğun imkânları karşısında savaşacak ve kendimizi savunacak konumda değiliz,* demek suretiyle içinde bulundukları durumu ve çekiliş sebeplerini açıklamaktadır. Grehan- Mace; s. 21.

bağırışları ile uğurlandı. İngiliz donanması o şekilde dolaşırken Osmanlı donanması da demir alıp savaş için ileriye hareket etmiş ise de İngilizlerin gidişi ile donanma da Kumkapı açıklarında kalmıştı.

İngiliz donanması, Boğaz'a yakın Eğinlik denilen yerde demir attı ve su gemilerini doldurdu. Gelirken Osmanlı donanmasına ait olan ve onlardan aldığı iki gemiyi de orada bırakıp ertesi gün Çanakkale Boğazı'nı geçmek üzere harekete geçti. O zamana kadar Boğaz kalelerine de oldukça kuvvet verilmişti. Daha önce korkup kaçanların cezaları verilmişti. Bu defa İngiliz donanması Boğaz'dan çıkarken fena hırpalanmıştı. 3 Mart'ta güç bela Bozcaada'ya varmışlar ve burada harap olan gemilerini tamire koyulmuşlardı.[11] Yine İngiliz kayıtlarına göre Boğaz'dan çıkarken 29 İngiliz askeri ölmüş, 133 İngiliz askeri yaralanmış, 4 İngiliz askeri de kaybolmuştu. İngilizlerin bu harekât sırasındaki toplam zayiatları ise 42 ölü, 235 yaralı ve 4 kayba ulaşmıştı.[12] Osmanlı arşiv belgelerinde İngiliz donanmasının gidişi, Çanakkale'de bulunan Fransa konsolosu tarafından elçiye gönderilen evrakta şöyle anlatılmaktadır: *"Marmara Denizi'nden on üç kıt'a düşman gemileri göründüğü Şubat'ın on sekizinci günü öğleden iki saat sonra Gelibolu'da imamın biri camiden keşfidüb işaretle tarafımıza ihbar olundu. Üç saat sonra donanma-yı mezkûr Lapseki ile Nağra beyninde lengerendaz olmağla asakir-i İslam derhâl makam-ı mukavemete şitâb idüb paşa dahi gece sabaha kadar askeri teşci içün gezmişdür. Bugün saat birde iken ibtida Nağra Tabyasına ve sonra Marmara'yı görür bir dağ tepesine vardım. İngileterelünün amiral sefinesi nişan gösterdiğini ve temur kaldırmak sadedinde olduğunu vesair gemiler dahi derhâl temur kaldırmağa başladıklarını dürbin ile gördüğümden Nağra'ya iki nefer piyade ve Kumkal'asına iki nefer süvari irsaliyle keyfiyeti ihbar eyledim. Fi'l-vaki sefine-i merkume kalkub tamam saat üçde iken İngilterelü ile Nağra üzerine top endahtına şüru' itmekle derhâl tabyaya inüb muharebeyi seyrettim. İngilizlü kat'i çok top atmışken asakir-i İslamiye azim mertebede gayret idüb topların cümlesini âmâl eylediler…*

Maahaza zikrolunan gemilerden düşmanın on bir gemisi direkleri yerinde iken göçüp gitti ve mukaddema ahz itdikleri bir kıt'a sağir korvet ve mühimmat ile yüklü bir sefineyi terk eylediler. Ancak sefine-i mezkure Rumili sahilinde karaya urub gark olundu. Hava keskin poyraz olduğundan Nağra'dan Gebze'ye kadar düşman donanması yalnız bir saat ve bir çâr-ı yek karanın topunu yedi".[13]

Bu arada Rus Amirali Senyavin, birkaç kapak ve bir miktar ufak tefek gemiyle Bozcaada'ya geldi. İngilizlere tekrar Boğaz'ı geçip İstanbul'u vurmayı teklif etti. Fakat Boğaz kalelerinin kuvvetleri eski durumunda kalmamış ve günden güne arttırılmıştı. Bu bakımdan İngilizler, güç hâl ile

[11] Cevdet Paşa; s. 112-117.
[12] The Naval Chronicle; s. 431-432.
[13] BOA; Hatt-ı Hümayun, No. 159/6636.

kurtulmuş oldukları girdaba tekrar düşmeyi asla istemiyorlardı. Böylece bu ciddi tehdit bertaraf edilmişti.[14]

Benzer bir teşebbüs 105 yıl sonra bu defa İtalya'dan geldi. İtalya, 28 Eylül 1911 günü İstanbul'daki Elçisi De Martino vasıtasıyla Sadrazam Hakkı Paşa'ya bir ültimatom verdikten sonra Trablusgarp'a kuvvet sevk etmek suretiyle Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmişti. İtalyan ordu ve donanması sayı ve kuvvet bakımından Osmanlı ordu ve donanmasından kat kat üstündü. Fakat Trablusgarp'ta savaş başlayalı aylar geçmiş olmasına rağmen ancak kıyı şeridinde bazı yerlere sahip olabilmişti. Bütün gayretlerine rağmen Mustafa Kemal ve Enver Bey gibi genç subaylar tarafından organize edilen direniş karşısında kıyılardan içeri nüfuz edememiş ancak deniz toplarının atış sahası içinde tutunabilmişti.[15] İtalya burada maksadına ulaşamayınca Savaşı Osmanlı Devleti'nin değişik alanlarına; Beyrut, Çanakkale, Anadolu kıyıları ve Karadeniz'e yayarak Osmanlı yönetimini Trablusgarp ve Bingazi'nin kendisine mecbur bırakmaya çalıştı.[16]

İtalya'nın savaşı Ege sahillerine nakletmek niyetinde olduğunu ilk önce, Avusturya Elçisi Pallavicini, hükûmetine bildirdi (Ekim 1911 ortalarında). Avusturya - Macaristan Dışişleri Bakanı Aerenthal bunun Balkanların statüsünde değişiklik doğuracağını ve 20 Şubat 1887 tarihli Üçlü İttifak Antlaşması'nın 7. maddesiyle tespit edilmiş bulunan Avusturya menfaatlerine zarar vereceğini belirterek buna karşı çıktı.[17]

Almanya'nın Roma elçisi ise İtalya Dışişleri Bakanı De Martino'ya bir elçi sıfatıyla konuşmadığını belirttikten sonra, İtalya'nın Çanakkale'ye karşı bir harekete geçmesinin uygun olacağını, Aerenthal'in de buna fazla muhalefet etmeyeceğini sandığını söylemişti. Bu sırada Aeranthel öldü ve yerine Kont Berchtold geçti.[18] İtalya diplomatik faaliyetlerine devam ederek Türkiye'nin yapmakta olduğu askerî sevkiyatın önünü almak için Adalar Denizi (Ege Denizi) ile Trablusgarp arasındaki hattı kontrol altında tutmak mecburiyetinde bulunduğunu, bunun için de Türk adalarından birkaçını işgal edeceğini Berchtold'e bildirdi. Bu karar Berlin'e de tebliğ edildiğinde Alman Hükûmeti buna karşı çıkmak şöyle dursun, bilakis Berchtold'un bu harekâta mani olmaması için girişimlerde bulunmayı bile taahhüt etti.[19]

---

[14] Saldırı ile ilgili İngiliz kaynaklarında yer alan bilgiler için ayrıca bk. Howard, Edward, Memoires of Admiral Sir Sidney Smith, K.C.B., & c., Volume 2, Adamant Media Corporation, 2003. Brenton, Edward Pelham, The Naval History of Great Britain, from the Year MDCCLXXXIII. to MDCCCXXXVI.: From the Year MDCCLXXXIII. to MDCCCXXXVI, Volume II, Henry Colburn Publisher, London, 1837. Duckworth to Collingwood; Report No. 6 on the Loss sustained on the Island of Prota, Naval papers respecting Copenhagen, Portugal, and the Dardanelles, presented to parliament in 1808, by Parliament, London, 1809.

[15] Şıvgın; Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, Ankara, 1989..., s. 98.

[16] Ali Haydar Emir; Türkiye- İtalya Harbi Tarih-i Bahrisi, İstanbul, 1339, s.202.

[17] Turan; *"Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı"* Belleten*,* XXIX/ 113(1965), s. 86.

[18] *Giolitti'nin Hatıraları*; Zaman Gazetesi, 16 Ağustos 1935, s. 6.

[19] *agh*.; Zaman, 17 Ağustos 1935, s.6. Özellikle Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 24-26 Mart 1912'de yaptığı Venedik ziyareti sonrasında Berlin, Berchtold'un İtalya'ya yönelik izlediği mevcut

Rusya ise İtalya'nın adalarda harekete geçmesinin lehindeydi. Dışişleri Bakanı Sazanof böyle bir hareketi destekliyor hatta İtalya'nın Petersburg Elçisi Melagari'ye, bu hareket gerçekleşirse memnun olacağını, bu suretle Jön Türklerin burunlarının da sürtüleceğini söylüyordu.[20]

Diğer İtilaf devletlerinin yaklaşımı da farklı değildi. Fransa; Osmanlı Hükûmeti, İtalya tarafından ileri sürülen barış şartlarını kabul etmediğinden İtalya'yı serbest bırakmak yolunda bir düşünceye sahipti. İngiltere ise her zaman olduğu gibi kendi çıkarlarına dikkat ediyor ve halkı Rum olan adalardan birinin işgalinin büyük devletlerin menfaatlerine aykırı düşeceği kanaatinde olmadığını söylüyordu.

Osmanlı Devleti, İtalya'nın niyetini öğrenmekte gecikmedi. Dış temsilciliklerden gelen haberler de İtalya'nın Akdeniz ve Ege Denizi'ndeki yerleşim yerlerine karşı harekete geçeceğini belirtiyordu.[21] Fakat Said Paşa Kabinesinin yaptığı değerlendirmelere göre böyle bir ihtimal oldukça zayıftı. Buna göre: Selanik Limanı'na karşı girişilecek bir saldırı, İtalya'nın savaşın Balkanlara yayılmayacağına dair taahhütlerine ters düşecekti ve Avusturya'nın şiddetli muhalefetiyle karşılaşacaktı. İzmir'in bombalanmasına, bu şehirde büyük ticari çıkarları bulunan İngiltere rıza göstermeyecekti. Beyrut'taki Fransız çıkarları ise İtalya'nın buraya saldırısına engel teşkil edecekti. Geriye, sadece Adalar ve Çanakkale Boğazı kalıyordu. Ancak Boğazların Osmanlı Hükûmetince trafiğe kapatılmasının Rusya'ya zarar vereceği düşüncesi yüzünden bu ihtimal de zayıf görülüyordu.[22]

Ancak İtalya'nın Beyrut'a saldırısından önce; düşmanın, savaşı diğer Osmanlı topraklarına yayacağı söylentileri kuvvetlenmeye başlamıştı. Hariciye Nazırı Asım Bey; Paris, Londra, Berlin, Viyana ve Petersburg'daki Osmanlı büyükelçilerine çektiği telgrafta; İtalya'nın savaşı Adalar Denizi'ne yayması ve Osmanlı sahillerine saldırması durumunda Osmanlı Devleti'nin Boğazları geçişe kapatacağını, Türkiye'deki İtalyanları sınır dışı edeceğini devletlere bildirmeleri talimatını verdi.[23] Bu talimat üzerine yapılan diplomatik girişimlerden elde edilen bilgilere göre Almanya, Türkiye'nin kıyılarını

---

politikanın değişmesi için Viyana üzerinde daha ciddi bir baskıya yöneldi. Berlin'e göre Viyana'nın mevcut politikası, üçlü ittifakı zayıflatarak İngiltere ve Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmekteydi. Bu baskının netice vermesi sonucunda Viyana, 6 Nisan 1912'de İtalyanların Çanakkale Boğazı'na saldırmasının Balkanlarda ciddi sonuçlar doğuracağı kaygısını ortaya koymakla birlikte, İtalya'nın savaş alanını geçici olarak genişletme ihtiyacını hissetmesi durumunda Avusturya-Macaristan'ın tarafsız kalacağını bildirdi. Böylece Almanya, Dışişleri Bakanı Kiderlen-Wächter'in İtalya'nın lehine izlediği örtülü politikalar sayesinde, Aralık 1912'de üçlü ittifakın beşinci defa yenilenmesini sağlayacaktı. Nuri Karakaş; *Askerî ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazı Harekâtı (18 Nisan 1912)*, Gazi Akademik Bakış, C 6, Sayı 12, Yaz 2013, ss. 81-109.

[20] *Giolitti'nin Hatıraları;* Zaman, 16 Ağustos 1935, s. 6

[21] Bilal Şimşir; Ege Sorunu (Bundan sonra E. S. olarak kısaltılacaktır), C I, Ankara, 1989, B. No. 6, 7; ATASE Arşivi, K. 2, D:9, F. 20/1.

[22] İsrafil Kurtcebe; *Rodos ve Oniki Ada'nın İtalyanlarca İşgali*, OTAM, Sayı 2, Ankara, 1991, s. 203.

[23] E.S.; B. No. 3, s. 4.

savunma hakkını ve Türkiye'deki İtalyanların sınır dışı edilmelerini kabul ediyor.[24] İngiltere ve Rusya Boğazların kapatılmasına karşı çıkıyor, Türkiye'deki İtalyanların sınır dışı edilmelerini de hoş karşılamıyordu.[25] Fransa ise bu tedbirler alınırsa İtalya'nın buna misillemede bulunabileceğini ileri sürüyordu.[26]

Osmanlı elçilerine verilen cevaplar, büyük devletlerin "hasta adam" saydıkları Osmanlı imparatorluğu yöneticilerini aldatma politikasının birer örneği idi. Nitekim, Fransa'nın İstanbul Elçisi Bompar, Hariciye Nazırı Asım Bey ile 2 Mayıs 1912'de yaptığı bir görüşmede Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın İtalya'yı Ege Denizi'ndeki harekât hususunda serbest bıraktıklarını söylemişti.[27]

Nihayet İtalya beklenen harekâtı gerçekleştirdi ama Ege'de değil, Doğu Akdeniz'de, Beyrut'ta. Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak amacıyla 24 Şubat 1912'de Beyrut'u bombaladı. Bu gelişmeden sonra büyük devletlerin barış için devreye girdiklerini görüyoruz. İstanbul ve Roma nezdindeki girişimler[28] daha sona ermeden İtalyanlar yeniden harekete geçerek 18 Nisan 1912'de bu sefer Çanakkale Boğazı'na saldırdılar. Amiral Viale'nin komutasında, İtalyan birinci filosunun her iki tümeninden ve ikinci filosunun ikinci tümeninden oluşan İtalyan donanmasının ilk faaliyeti, 17 Nisan'ı 18 Nisan'a bağlayan gece, Gökçeada - Çanakkale Boğazı, Limni - Bozcaada ve Limni - Selanik arasındaki telgraf kablolarını kesmek oldu. Bunlar Çanakkale Boğazı'na yapılacak saldırının ön hazırlıklarıydı. Osmanlı Meclisimebusanının açılış gününe tesadüf eden[29] ve 24 parça gemiden

[24] E.S.; B. No. 10, s. 8.
[25] E.S.; B. No. 11 ve 13, s. 8 ve 10.
[26] E.S.; B. No. 14, s. 11.
[27] Kurtcebe; s. 209.
[28] Sabah; 17-18 Nisan 1912, No. 8109-8110.
[29] İtalyanların Çanakkale Boğazı saldırısını Osmanlı Meclisinin açılış gününde gerçekleştirmeleri rastlantı olmasa gerektir. Zira Avrupa'nın beş "Büyük Gücü", 16 Nisan 1912'de İstanbul'daki büyükelçileri vasıtasıyla arabuluculuk girişiminde bulunmuş, bu girişimin Roma tarafından da kabul gördüğünü belirterek, Babıali'nin hangi şartlar çerçevesinde ateşkese varacağını sormuşlardı. Ancak İtalyanların bu girişimden iki gün sonra, Osmanlı Meclisinin açılış günü Çanakkale Boğazı Harekâtı'nı gerçekleştirdiklerine şahit olunmuştu. Bunun nedeni, Rusya'nın İstanbul'daki Askerî Ataşesi Kholmsen'in de sezinlediği gibi barış şartları konusunda Babıali'nin büyük güçlere vereceği cevabı etkilemekti. Özel olarak da Meclisin açılış gününde mebuslar üzerinde etki oluşturmaktı. Harekâtın başarıyla sonuçlanacağı beklentisi içinde, çatışmaların İstanbul'u tehdit eder hâle geldiğini mebusların da görmesini istemişler ve bu şartlar altında onlara Trablusgarp'taki direnişin anlamsız olduğunu düşündürerek Babıali'nin vereceği cevabın makul şartlar içermesinde mebusların da etkili olmalarını sağlamayı planlamışlardı. Ancak Çanakkale saldırısının fiyasko ile sonuçlanması, bu planı geçersiz hâle getirmiş ve Babıali'nin, 23 Nisan 1912'de beş devletin büyükelçilerine yapmış olduğu arabuluculukla ilgili cevabını da etkilemiştir. Buna göre Babıali; Osmanlı padişahının Trablusgarp ve Bingazi'deki egemenlik haklarının fiilî olarak muhafaza edilmesi, İtalya'nın bu bölgeyi ilhak kararından vazgeçmesi ve bölgeden askerlerini geri çekmesi şartları ile barış yapabileceğini bildirmiştir. Ancak İtalya, Babıâli'nin bu kararını gerekçe göstererek, gerçekte ise daha önce planlanan harekâtı uygulamaya koyarak Adalar Denizi'nin güney hattında bulunan Rodos ve Oniki Ada'yı 28 Nisan 1912'den itibaren işgal edecekti. Karakaş; s. 99.

oluşan filonun saldırısı, Boğaz'ın girişindeki tabyaları bombardıman etmek şeklinde gelişti. Boğaz mayınlandığı için gemiler içeri girememişlerdi. Türk tabyalarının da ateşle karşılık vermesiyle 3 saat süren çatışma sonunda İtalyan filosu geri çekilmek zorunda kaldı. İtalyanlar, saldırı sonrası açıklamalarında zayiat vermeden çekildiklerini söylüyorlarsa da Osmanlı Harbiye Nezaretine gelen raporlarda Türk İstihkâmlarından açılan ateş sonucu Vareso adındaki zırhlının battığı, bir zırhlının da yara aldığı bildirilmekteydi.[30] Giolitti, filonun amacının Çanakkale Boğazı'na bir saldırı yapmak olmadığını bildirip sadece Boğaz'a girerek orayı koruyan Osmanlı filosuna karşı planlanmış torpido bot hücumu olduğunu söyledi.[31] Bu arada, aynı gün Visamiral Amero komutasındaki bir başka İtalyan filotillası da Sisam'ın merkezi olan Vati Limanı'na saldırarak kışla ile cephane deposu ve top mevkilerini bombalayıp İhsaniye adındaki bir Türk gambotunu batırmıştı. Halktan da iki kişi yaralanmıştı.[32]

18 Nisan 1912'de Çanakkale Boğazı'nı hedef alan harekâtın askerî açıdan başarısızlığa uğraması üzerine, bu harekâtın sağlayacağı siyasal sonuçları da elde edememişlerdi. Bu saldırı üzerine Osmanlı Hükûmeti Çanakkale Boğazı'nı her türlü geçişe kapattığını ilan etti.[33] Ancak bir süre sonra, başta Rusya ve Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinden gelen baskılar sonucu Boğazlar 20 Mayıs'ta yeniden trafiğe açıldı.[34] İtalya'nın bu saldırılardan beklentisini Giolitti hatıralarında şöyle açıklamaktadır: *"... Türkiye, Trablusgarp'ta çete muharebesinin sonuna kadar devamına aldırmaz görünüyordu. Gerek bu durum gerekse büyük devletlerin bu konudaki emrivakiyi Türkiye'ye kabul ettirmek için girişimlerinin sonuçsuz kalması İtalya'yı başka sahalarda harekete geçmeye mecbur ediyordu. Bu yüzden sonu belli bir savaşı boş yere uzatmakla büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacağını anlatmak istiyorduk."*

Osmanlı Devleti her ne yaparsa yapsın, İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki isteklerini kabule yanaşmıyordu fakat bu sırada Balkanlarda aleyhine meydana gelen gelişmeler onu İtalya ile görüşmeye mecbur bıraktı. 2 Temmuz'da görüşmelere katılacak Osmanlı delegasyonu oluşturuldu ve başkanlığına da Danıştay (Şûrayıdevlet) Reisi Said Halim Paşa getirildi. Her iki tarafın delegeleri Lozan'a 10/11 Temmuz'da vardılar ve şehrin

---

[30] İsrafil Kurtcebe; *İtalyan donanmasının Çanakkale Boğazı'nı Geçme Teşebbüsleri*, OTAM, Sayı 1, Ankara, 1990, s. 306-307. Atina'daki Osmanlı Elçisi Galib Kemali Bey doğudan yönelen 12 gemilik İtalyan savaş gemisi filosunun Skiros Adası'nın uzağında görüldüğünü söylemiş, yine 12 Nisan'da Paris'te bulunan Rıfat Paşa İtalya'nın Çanakkale'ye saldırabileceği konusunda Babıali'yi uyarmıştı. Ayrıca bu harekât Avusturya, Ege'deki İtalyan operasyonlarına razı olmadan meydana gelmişti (Timothy W. Childs; Italo-Turkish Diplomacy and The War Over Libya 1911-1912, New York, 1990, s. 133).

[31] Childs; s. 134-135.

[32] BOA; DH-SYS No. 75-11/1-7, lef, 8. ATASE; K. 16, D. 116, F. 4/3; K. 18, D. 43, F. 5/12; 16. Sabah; 19 Nisan 1912, No. 8111; Turan; s. 89.

[33] Sabah; 19 Nisan 1912, No. 8111. Childs; gös.yer.

[34] Kurtcebe; *İtalyan Donanmasının*..., s. 308.

kenarındaki Gibbon Oteline yerleştiler.[35] Bu görüşmeler devam ettiği sıralarda Said Paşa Hükûmeti istifa etti (17 Temmuz 1912) ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa, sadrazam olarak 22 Temmuz'da da kabinesini açıkladı.[36] Bir süre sonra da Lozan'da, İttihat ve Terakki Hükûmeti adına gayriresmî görüşmeler yapan Said Halim Paşa'nın görevi yenilenmeyerek o geri çağrıldı. Said Paşa 28 Temmuz'da İstanbul'a döndü.[37]

Said Paşa Kabinesinin istifasının ertesi günü, yani 18 Temmuz'u 19 Temmuz'a bağlayan gece, İtalyan donanması Çanakkale Boğazı'nı ikinci defa geçme denemesine girişti. Albay Millo komutasındaki bu filo; Spica, Pereseo, Centauro, Climene ve Astore adlarındaki torpitobotlardan oluşuyordu. Görünüşe göre İtalyanlar bir deniz muharebesinin Osmanlıların daha çabuk barış masasına gelmesine neden olabileceğine inanıyorlardı. İtalya Denizcilik Bakanı Leonardi Cattolica; Giolitti ve San Giuliano'yu Çanakkale Boğazı'ndaki Türk savaş gemilerine karşı bir torpido bot hücumuna ikna etti.[38] Bu filonun Boğaz girişine geldiği ve Soğanlıdere ile Dardinos istikametine doğru ilerlediği haber alınır alınmaz Türk istihkâmlarından düşman filosu üzerine ateş açıldı. Çanakkale Boğazı'nda 20 km ilerleyerek Türk filosunun demir attığı yere kadar gelen ve Türk gemilerinin çelik ağlarla korunduğunu gören filo geri çekildi. Bu harekât sırasında iki torpidonun batırıldığı söylendiyse de bu doğru olmayıp sadece birkaçı hasara uğramıştır.[39] İtalya'nın bu harekâttan amacı, Çanakkale Boğazı'nı kapattırmak ve bundan zarar gören devletler vasıtasıyla barış için Osmanlı Devleti'ne baskı yaptırmaktı. Fakat Osmanlı Hükûmeti, Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasına gerek görmedi.

Bu harekât sırasında yabancı asıllı bir kılavuz İtalyan torpidolarına yol göstermişti ki bu kişi Çanakkale geçidini çok iyi biliyordu.[40] Öte yandan bu saldırıdan sonra İtalyan Hükûmeti, Albay Millo ve filoda görev yapan bütün subayları bir üst rütbeye terfi ettirmişti.[41] Çünkü Roma'daki otoriteler bu harekâta "Başarısızca bir hücumdan çok, başarılı, hatta kahramanca bir keşif niteliği!" verme konusunda anlaşmışlardı. Nitekim basın da kullanılmak suretiyle bu harekât bir zafer propagandasına dönüştürülmüş, böylece askerî

---

[35] *Giolitti'nin Hatıraları*; Zaman, 23 Agustos 1935, 25 Ağustos 1935, s. 6. R.J.B. Bosworth; *Italy and the End of the Ottoman Empire*, The Great Powers and the End of Ottoman Empire, London, 1984, s. 63.

[36] Rıfat Uçarol; Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, İstanbul, 1976, s. 354.

[37] age.; s. 393.

[38] Gnkur. ATASE Bşk.ğı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912), Ankara, 1981, s. 402. Childs; s. 166.

[39] Gnkur. ATASE Bşk.ğı; s. 402-404. BA; BEO, Hariciye Giden, Hususi No. 1288. Sabah; 20 Temmuz 1912, No. 8203, s. 2. 21 Temmuz 1912; No. 8204, s. 1. 22 Temmuz 1912; No. 8205, s. 2. 25 Temmuz 1912; No. 8206, s. 2. *Giolitti'nin Hatıraları*; Zaman, 19 Agustos 1935, s. 6.

[40] *Giolitti'nin Hatıraları*; gös. yer. ATASE; K. 69, D. 16, F. 10.

[41] Sabah; 13 Ağustos 1912, No. 8226, s. 1. Childs'e göre olay o kadar abartılmıştı ki Millo'nun şahsına, müteakip bir hükûmette denizcilik bakanı olduğundan daha fazla rağbet gösterildi (Childs; s. 167).

başarısızlık örtbas edilmişti. Zaten Albay Millo, 18 Temmuz'da, daha saldırı başlamadan önce, *hücumun başarı şansının olmadığına hükmetmişse geri çekilip olayı keşif olarak nitelendireceğini* Amiral Viale'ye bildirmişti.[42]

Bu arada Lozan'daki görüşmelerin kesilmesinden sonra, Nogara tekrar İstanbul'a geldi ve 30 Temmuz'da yeni kabinenin Hariciye Nazırı Noradunkyan ile görüştü. Noradunkyan bu görüşmede, yeni temsilcilerin belirlenmesi konusunu Meclis-i Vükela'ya (Bakanlar Kurulu) önermeyi taahhüt etti. O günün akşamında da Bakanlar Kurulunun görüşmelere başlanılmasına karar verdiğini ve delegasyon üyelerinin de seçileceğini Nogara'ya bildirdi.[43]

Nihayet yeni hükûmet delegelerini seçti. Bunlar, Sofya Elçisi Nabi Bey ile Peşte konsolosu olup daha önce Türkiye'nin Roma Elçiliği görevlileri arasında bulunan Fahrettin Bey idi.[44] 13 Ağustos'ta İsviçre'de Caux şehrinde görüşmeler tekrar başladı. 19 Ağustos'ta Osmanlı Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi bu kararı İstanbul'da bulunan büyük devletlerin elçilerine açıkladı.[45] Ancak bir anlaşmaya varılamıyordu. Görüşmelerin uzaması ve 8 Ekim'de Karadağ'ın Osmanlı Hükûmetiyle diplomatik ilişkilerini kesmesi üzerine İtalyanlar, Uşi'deki Türk delegelerine bir ültimatom vererek teklif edilen şartlar dâhilinde antlaşmanın imzalanmasını istediler. Diğer taraftan, anlaşmaya varılmadığı takdirde İtalya'nın diğer adaları da işgal edeceği söylentileri yayıldı.[46]

Gerek bu durum gerekse Balkanlardaki olayların gittikçe ciddiyet kazanması Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesini bu sorunu bir an önce çözmeye mecbur bırakmıştı. Neticede 15-18 Ekim 1912 tarihleri arasında Uşi'deki iki taraf delegeleri, bir gizli anlaşma ile onun eklerini oluşturan bir barış antlaşmasını ve 3 protokolü imzaladılar.[47]

Çanakkale Boğazı harekâtı, Avrupalı büyük güçlerin kendi aralarındaki diplomatik ilişkilerin seyrini de etkilemiştir. Harekâtın gerek hazırlık aşamasında gerekse gerçekleşmesi sonrasında, Berlin'in arabuluculuk girişimlerine rağmen Roma ile Viyana arasındaki ilişkiler zedelenmiştir. Rodos ve Oniki Ada'nın işgaliyle beraber Çanakkale saldırısının gün yüzüne çıkardığı çıkar çatışmaları, Üçlü İttifak Antlaşması 1912'nin Aralık ayında yenilenecek olsa da Viyana ve Roma arasındaki müttefiklik bağını zayıflatan bir etki oluşturmuştur. Diğer taraftan, Çanakkale Boğazı Harekâtı'nın oluşturduğu siyasal zemin, İtilaf blokunun ve özellikle de Rusya'nın İtalya'yı

[42] Childs; s. 166-167.
[43] *Giolitti'nin Hatıraları*; Zaman, 29 Agustos 1935, s. 6.
[44] Gös. yer.
[45] Uçarol; s. 394.
[46] E.S.; B.No. 323, s. 254, B.No. 326, s. 256, B.No. 330, s. 258. Turan; *Rodos ve* ..., s. 96. Childs; s. 221.
[47] Turan; *Rodos ve* ..., s. 97. A.DVN.NMH.; No. 37/3. Antlaşmanın Türkçe metni için, Düstûr; 2. Tertip, C VII, s.8 vd. Fransızca metni için de Mehmet Nabi - Rumbeyoğlu Fahreddin; Trablusgarp, Bingazi ve Cezair-i İsnaaşer Meseleleri, İstanbul, 1334, s.11 vd. bakılabilir.

kazanmaya odaklı dostane politikalar izlemesine imkân vermiş ve bu anlamda İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında taraf değiştirmesinde de etkili olmuştur.

İtalya'nın Çanakkale Boğazı'na yönelik başarısız saldırı girişimi, Osmanlı Genelkurmayını teyakkuza geçirerek bölgeye takviye askerî kuvvetler sevk etmeye yöneltmiş ve Haziran 1912 sonlarında Çanakkale civarında konuşlandırılan asker sayısının yaklaşık 50 bine, yani 18 Mart 1915 tarihli deniz harekâtı öncesindekine yakın bir rakama ulaşmasına sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda bu saldırı, yaklaşık 3 yıl sonra yaşanacak amansız mücadelede Çanakkale Boğazı'nı savunan Türklere askerî bir tecrübe de kazandırmıştır. Bu anlamda İtalyan donanmasının 18 Nisan 1912 tarihli Çanakkale Boğazı Harekâtı, tabiidir ki şartların biraz farklılığıyla Mart-Nisan 1915'te olacakların da bir göstergesi olmuştur.[48]

Bütün bu gelişmeler göstermektedir ki başkent İstanbul, özellikle Osmanlı Devleti'nin zayıf olduğu dönemlerde zaman zaman tehdit altında kalabilmektedir. Osmanlı Devleti'ni kendi istekleri konusunda ikna etmek isteyen ve belli bir deniz gücüne sahip olan her devlet Boğazlar vasıtasıyla İstanbul'u tehdit etmeye çalışabilir. Bu durum ise başkentin sürekli diken üstünde olmasına sebep olmaktadır. Bu yüzdendir ki Cumhuriyet'imizin kurucusu Mustafa Kemal ATATÜRK'ün yeni devletin başkenti olarak İstanbul'u değil, dönemin şartları gereği pek çok altyapı eksikliğine rağmen Ankara'yı tercih etmesinde bu tecrübeler de etkili olmuştur.

[48] Karakaş; s. 106.

ÇANAKKALE MÜSTAHKEM MEVKİ TOPÇUSUNUN 18 MART 1915 MUHAREBESİ'NDE OYNADIĞI GERÇEK ROL

Yrd. Doç. Dr. Piotr NYKIEL

Çanakkale Savaşlarından bu yana 100 sene geçmiş olmasına rağmen, çoğu Türk ve yabancı tarihçi 18 Mart Deniz Zaferi'ni *Nusrat* mayın gemisinin zaferi olarak değerlendirmektedir. Ayrıca birçok Batılı yazar, Almanların bu muharebede oynadıkları rolü abartılı olarak göstermekten vazgeçmez.

Hâlbuki Koramiral Z. D. Merten, Yarbay Fritz Wossidlo ile Albay Cevat'ın (Çobanlı) imzaladıkları ve Başkomutanlık tarafından resmî olarak 8 Kasım 1914'te kabul edilen Çanakkale Boğazı Savunma Planı'nın esasen Cevat Paşa'nın 20 Eylül 1914 tarihli Raporu ile 7 Ekim 1914 tarihinde hazırladığı bir yönergeye dayalı olduğunu vurgulamak gerekir.[1] Çoğunlukla eski tip ve kısa namlu toplarla donatılmış ve Ertuğrul Tabyası hariç deniz seviyesinde bulunan Seddülbahir ile Kumkale mevkilerindeki giriş tabyalarının uzun ve etkili direniş gösteremeyeceğini bilen Cevat Paşa düşman gemilerinin işini Çanakkale Boğazı'nın içine girdikten sonra zorlaşacağını da çok iyi biliyordu. Zira gemiler ile sahil arasındaki mesafenin ciddi bir oranda azalmasından dolayı Müttefik toplarının atış menzili üstünlüğü artık o kadar önemli rol oynamayacaktı.

Ayrıca İntepe, Kepez, Çanakkale ve Kilitbahir mevkilerindeki bataryaların çoğu düşman gemilerinin güvertelerine nazaran daha yüksek mevzilerde bulunmalarının Türklere büyük bir avantaj sağladığına dikkat çekmekte fayda var. Zira müttefik gemilerinin çoğunlukta güverte zırhının kalınlığı 1 inçi -yani 2,5 santimetreyi- aşmıyordu. Dolayısıyla bu yüksek mevzilerden yapılan top ateşi saldıran gemiler için ölümcül bir tehlike teşkil etmekteydi. Bunun güzel bir örneğini Müttefik filosu daha Çanakkale Boğazı'nın içine girmeden 25 Şubat 1915'te gördük. Yapım açısından o zaman hâlâ modern sayılan "half-dreadnought" sınıfı HMS *Agamemnon* yüksek bir falez üstünde bulunan Ertuğrul Tabyasından yediği 6 isabet neticesinde az kalsın batacaktı. 240 milimetrelik mermilerin biri geminin güvertesini delip hidrolik kompartımanında bir yangın başlattı. O yangın çabuk söndürülmeseydi veya mermi yarmasına daha 30 santimetre devam etseydi bu kompartımanın yanlarında bulunan iki cephanelik patlayıp gemi kuşkusuz batacaktı.[2]

Gemilerin güvertelerine nazaran biraz daha yüksek bir mevkide bulunan Rumeli Mecidiye Tabyasının ateşinin de 18 Mart Muharebesi'nde oldukça etkili olduğuna dikkat çekilmeli. Bu tabyanın attığı 240 milimetrelik

---

[1] *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, *VIII'inci Cilt, Deniz Harekâtı*; Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1976, s. 509-523.

[2] H. M. Denham; *Dardanelles. A Midshipman's Diary*, John Murray, London, 1981, s. 34-35 ve 38-40.

mermiler Fransız *Gaulois* ve *Suffren* zırhlılarına çok büyük hasarlar vermişti. Beş kez isabet alan *Gaulois* su çekerek Çanakkale Boğazı'nı terk etmiş ve ancak karaya oturarak batmadan kurtarabilmişti.[3] *Suffren* ise HMS *Agamemnon'un* yaşadığı benzer bir duruma düşmüştü. Mecidiye Tabyası'nın attığı tek mermi 13 denizciyi öldürüp geminin bir cephaneliğinde yangın başlatmıştı. Bir denizci kendi inisiyatifiyle bu cephaneliği kapatıp deniz suyuyla doldurmasaydı, içinde bulunan 200 kilo barutun infilakıyla gemi batacaktı.[4] 18 Mart'ta bu iki gemiyi birkaç aylığına servis dışı bırakanın mayınlar değil, Rumeli Mecidiye Tabyası topçuları olduğunu vurgulamak gerekir.

Mayına çarpmadan önce Anadolu Hamidiye ve Rumeli Mecidiye Tabyalarından yediği birkaç isabetli atış neticesinde Fransız *Bouvet* zırhlısının güvertesi altında başlayan bir yangın, ön tareti altında bulunan cephaneliğin patlamasına yol açmıştır. Mayına çarpmasıyla hemen hemen aynı anda meydana gelen bu infilak, *Bouvet'in* bu kadar hızlı batmasına sebep olmuştur. Bunu kanıtlayan sonar görüntüleri 2013 yılında Selçuk Kolay, Okan Taktak, Savaş Karakaş ile Mithat Atabay'ın yazdıkları "Derinlerden Yansımalar. Çanakkale Savaşı Batıkları" başlıklı bir kitapta yayımlandı.[5] Ne yazık ki bu yazarlar, çektikleri görüntüleri doğru olarak yorumlayamadı.[6]

Dardanos ile Baykuş Mesudiye gemi topu bataryaları ile Boğaz'ın her iki kıyısında yerleştirilmiş obüs bataryalarının namlu çapları sadece 150 milimetre olmalarına rağmen Müttefik gemilerine de büyük ama çoğu tarihçi tarafından hiç ciddiye alınmayan tehlike oluşturduğuna da dikkat çekelim. Bütün bu topların mevzilerin merkez tabyalarına nazaran çok daha yüksek yerlerde bulunmaları ve teknik özellikleri sayesinde gemilere üst açı atışlar yapabilmişti. Daha önce bahsedildiği gibi, ince zırhlı güverteleri çok kolay delebilen ve hemen hemen dik olarak düşen bu 150 milimetrelik mermiler hem gemilerin üst kısımlarında hem de karinaları içinde büyük hasarlar yapmıştı. Bunun birkaç örneğini de verelim:

Birincisi HMS *Inflexible'nin* 18 Mart Muharebesi'nde başına gelenlerdir. Baykuş Mesudiye Bataryası ile obüs bataryaların yaptıkları müşterek atışlar neticesinde bu kruvazörün köprüsünde çıkan büyük yangından dolayı gemi 70 dakikalık bir süre için atış düzeninden uzaklaşmak zorundaydı. Müttefik Filonun *Queen Elizabeth* dretnotundan sonra ikinci

---

[3] Laurent Moreau; *A bord du cuirassé "Gaulois" (Dardanelles - Salonique 1915 - 1916)*, Paris 1930, s. 54-67. "L'Illustration"; 10 Avril 1915, 73e Année: N° 3762, s. 384.

[4] Michel Herubel; *La Bataille des Dardanelles 1914 - 1916 ou la tragédie annoncée*, Presses de la Cité, Paris 1998, s. 110.

[5] Selçuk Kolay - Okan Taktak - Savaş Karakaş - Mithat Atabay; *Derinlerden Yansımalar. Çanakkale Savaşı Batıkları*, Vehbi Koç Vakfı / Ayhan Şahenk Vakfı, İstanbul, 2013, s. 88-91.

[6] Piotr Nykiel; *"Echoes from the Deep" - A Huge Academic Mystification* (http://www.navyingallipoli.com/teksty/ Echoes01.pdf; 09.08.2014).

modern gemisi olan *Inflexible'nin* bu kadar uzun zaman zarfında savaş dışı kalmasının muharebe cereyanına ne kadar büyük etki yaptığını söylemeye gerek yoktur.

İkinci örnek HMS *Irresistible'nin* batmasıdır. *Nusrat'ın* döşediği bir mayına çarptıktan sonra mürettebatı tarafından terk edilmiş olan bu zırhlı ancak üç buçuk saat sonra Dardanos Bataryası tarafından batırılmıştı. Bu bataryanın ateşinin tıpkı *Bouvet'te* olduğu gibi, ön tareti altındaki cephaneliğinin patlamasına yol açtığına dikkat çekmek gerekir. Bunu kanıtlayan sonar görüntüleri ilk olarak Dr. Robert Ballard'ın 2009 yılında çektiği "Gallipoli's Deep Secrets" belgeselinde, sonra da yukarıda bahsettiğimiz "Derinlerden Yansımalar" başlıklı kitapta yayımlandı.[7] Ne yazık ki tıpkı *Bouvet* resimleri konusunda olduğu gibi ne Ballard ne de adı geçen kitabın yazarları çektikleri bu görüntülerin doğru yorumunu yapabildiler.

Üçüncü örnek ise HMS *Ocean* olabilir. Bu zırhlının *Nusrat'ın* mayına çarptıktan dört buçuk saat sonra batması yalnız bu mayının tesiri olarak kabul edilse de daha önce dümen mekanizmasının topçu (muhtemelen Rumeli Mecidiye Tabyası) ateşiyle tahrip edildiği unutulmamalıdır. Resimlerde geminin kıç tarafı net olarak görünmediği için bu tahminlerimizi "Derinlerden Yansımalar" kitabında basılmış görüntüleri kullanarak doğrulamamız maalesef imkânsızdır.[8]

Bütün bunların ışığında 18 Mart 1915 Muharebesi'nde Müttefik filonun kaybettiği üç muharebe gemisinin hiçbirinin sırf *Nusrat* mayınlarının tesiri ile batmadığı söylenebilir. İki Fransız zırhlının de uzun vadeli olarak servis dışı kalmasının topçu ateşiyle sağlandığını vurgulamak gerekir.

Yukarıda bahsettiğimiz birçok sahil bataryaların mükemmel konumunun sadece Türk topçusunun atışlarını etkilemediğine dikkat çekilmeli. Türkler için bu etki, göründüğü gibi çok olumlu olmakla beraber, Müttefik gemi topçuları için son derece olumsuz olduğu söylenebilir.

Yüksek falezler üstünde ve uçurum kenarlarından birkaç düzine metrelik mesafelerde konulmuş Dardanos ve Baykuş Mesudiye Bataryalarının top mevzileri sadece yatık atışlar yapabilen gemiler için erişilmez hedeflerdi. 26 Şubat ile 18 Mart 1915 tarihleri arasındaki dönemde Dardanos Bataryasına atılmış yaklaşık dört bin merminin sadece sekizinin isabet kaydettiğini hatırlatalım. Hâlbuki ne 3 Mart'ta üzerine düşen 7 mermi ne de 18 Mart'ta yediği ve altı kişiyi şehit eden tek bir direkt isabet bu bataryanın hiçbir topuna herhangi bir hasar vermişti. Baykuş Mesudiye Bataryası ise 18 Mart'ta aldığı isabetler neticesinde bir cephaneliği ile bir siperi kısmen çöküp telefon mahallini tahrip ettiyse de Komutanı Yb.

[7] age.; s. 96-97.
[8] age.; s. 103-105.

Hasan'ın sözlerine göre hiçbir can kaybı veya top hasarı meydana gelmemişti. Yıkılmış cephaneliğin içeriği de patlamamıştı.[9]

Deniz seviyesine göre daha alçak mevzilerde bulunan ve top kalitesi açısından merkez tabyalarının en değerlisi olan Anadolu Hamidiye, Rumeli Hamidiye ile Rumeli Mecidiye'nin de şaşırtıcı şekilde az hasar gördüklerine dikkat çekmeliyiz. Bunun sebebi de etraflarındaki coğrafya sayesinde uzak mesafeden hemen hemen hiç görünmemeleridir. Birçok İngiliz denizcinin sözlerine göre bu tabyalar, ancak kendileri ateş ettikleri an fark edilebilmişti.

Bu tabyaların ilkinde, yani Anadolu Hamidiye'de bulunan toplam dokuz topun sadece bir tanesi (240/35) devre dışı bırakılmıştı.[10] Tabyanın yıkılmış toprak tahkimatı kolay ve kısa zamanda tamir edilebilmişti. Kışla binasının yıkılmasının ise tabyanın savaş gücüne etkisi yoktu.

Rumeli Hamidiye'nin iki tane 355 milimetrelik topundan birisi ağır hasar görüp öbürünün de yalnız nişan düzenine zarar verilmişti.[11] Bu toplar sağlam kaldıysa da tabyanın coğrafi konumundan dolayı etkili bir şeklide kullanılamayacağına da dikkat çekmekte fayda vardır.

Almanların oynadıkları gerçek role gelince daha önce bahsedildiği gibi Çanakkale Boğazı'nın savunma planının asıl yaratıcısı olarak Almanları değil Cevat Paşa'yı kabul etmeliyiz.

Top bataryalarının komutan ve personelinin çoğunun da Türk olduğunu anımsatalım. Anadolu tarafında en kuvvetli olan Hamidiye Tabyası'nın komutanının (Yb. Fritz Wossidlo) ve personelinin %85'inin Alman olduğu gözümüzden kaçmamalı, üstelik *Bouvet*'in karinası içinde çıkan ve ön tareti altındaki cephaneliğin patlamasıyla sonuçlanan yangının başlatılmasında bu tabyanın isabetli atışlarının büyük etkisi olduğunu tahmin edebiliriz. Düşman gemilerinin üst kısımlarında büyük hasar yapmış ve HMS *Inflexible* kruvazöründe çok tehlikeli yangın başlatmakta büyük katkısı olan ve Çanakkale Boğazı'nın her iki kıyısında bulunan üç obüs grubu komutanlarının Türk subayları (Bnb. Rafet, Bnb. Halit ile Yzb. Ali) olduğunu unutmadan, tüm obüs bölgesinin başkomutanı Alman Subayı Yb. Heinrich Wehrle olduğunu da vurgulamak gerekir.

Göründüğü gibi bir Türk subayın hazırladığı savunma taktiğini takip ederek 18 Mart Muharebesi sırasında iki kilit topçu grubu, yani Anadolu Hamidiye Tabyası ile obüs bölgesinin komutasını Almanlar üstlenirken kalan

---

[9] Günaydın gazetesinin 18 Mart 1990 sayısında "*Mermiyi Yapıştırdım"* başlığıyla yayımlanmış Baykuş Mesudiye Bataryasının Komutanı Yb. Hasan'ın hatıratı için bk. *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914 - 25 Nisan 1915)*, V. Cilt, I. Kitap; Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2012, s. 185'te yazılmış "Baykuş (Mesudiye) Tabyası'nda saat 14.00 sıralarında batarya üzerine düşen mermiler, toplarda hasara yol açmış ve bataryanın ateşini olumsuz yönde etkileyerek aksatmıştır." sözleri Yb. Hasan'ın ifadeleriyle çelişmektedir.

[10] *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII'inci Cilt, *Deniz Harekâtı*; s. 180.

[11] *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914 - 25 Nisan 1915)*; s. 183.

yedi topçu mevzisi, yani Namazgâh, Rumeli Hamidiye, Rumeli Mecidiye ve Yıldız Tabyaları ile Baykuş Mesudiye, Dardanos ve Muin-i Zafer Bataryalarının komutanı ve personeli Türk'tü. Bu personel durumu insan kayıplarına da yansımaktadır. 18 Mart Muharebesi'nde şehit düşen Türklerin sayısı 26, yaralı sayısı ise 53'tür. Alman tarafında ölü sayısı 3, yaralı sayısı da 15'tir.[12]

Bir başka husus da Almanlar sayesinde Çanakkale'ye gelen cephane ve donatımdır. Deniz mayınlarının bir kısmı Ağustos 1914 yılında Osmanlı sularına sığınan *Goeben* ve *Breslau* kruvazörlerinde ulaşmıştı. Onların döşenmesi 4 Şubat 1915'te Çanakkale'ye gelen Tümamiral Z. D. Merten denetimi altında yapılmışsa da bu Alman subayın geldiği an artık 9 mayın hattının döşenmiş ve bu işi yapanın yine bir Türk, Müstahkem Mevki Mayın Grup Komutanı Bnb. Nazmi (Akpınar) olduğuna dikkat çekilmeli. Dolayısıyla, Merten'in Çanakkale'ye gelişi ile 18 Mart Muharebesi arasındaki dönemde sadece iki mayın hattı ilave edilmişti. Bu hatlar arasında *Nusrat*'ın 8 Mart'ta döşediği ve on gün sonra üç müttefik geminin girdiği meşhur 11 No.lu hat da bulunmaktaydı. Hâlbuki bu 26 mayının döşendiği yer ile şekli konusundaki fikrin Türklerden mi Almanlardan mı geldiği hâlen tartışılmaktadır. Birçok iddialara göre mayınlar da Alman değil, Türk yapımıdır.

18 Mart Muharebesi'nde Çanakkale Müstahkem Mevki Tabyalarında kullanılmış uzun namlulu 240 ve 355 milimetrelik toplara ait cephane Birinci Dünya Harbi'nden evvel Osmanlı İmparatorluğu'nun satın aldığı stoklardan olmakla beraber sayısı çok kısıtlıydı. Fakat 26 Şubat ile 18 Mart tarihleri arasında paha biçilmez rol oynayan Dardanos ve Baykuş Mesudiye Bataryaları ile çoğunun çapları da 150 milimetre olan obüslere ait cephanenin İstanbul'da bir Alman tarafından üretildiğini hatırlatmak gerekir. Muhtemelen Polonya asılı olan Alb. Waldemar Pieper'in kurduğu Bakırköy Cephane Fabrikasının 150 milimetrelik mermilerin günde yüz kadar adedini imal edebilmesi Çanakkele Müstahkem Mevki topçusu için son derece büyük önem taşımaktaydı.[13]

Son olarak Çanakkale Tabyalarında bulunan birçok nişan düzeni ile telemetre aletlerinin Almanlar tarafından getirilip işletildiğini vurgulamamız gerekir. O aletler olmasaydı Türk topçusunun ateşinin etkisinin çok sınırlı olacağından şüphe yoktur.

Özetleyecek olursak 18 Mart Zaferi'nde Çanakkale Müstahkem Mevki topçusunun katkısının *Nusrat*'ın 8 Mart'ta döşediği mayınlarla en az aynı seviyede önem taşıdığını kabul etmeliyiz. Rakamlara bakıldığında da bu başarıda Almanların payının oldukça sınırlı olduğunu görebiliriz. Yine de bazı durumlarda rakamların değil, kalitenin daha büyük önem taşıdığı

---

[12] *age.;* s. 187-188.
[13] Erol Mütercimler; *Korkak Abdul'den Coni Türk'e, Gelibolu 1915*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s. 151-154.

unutulmamalı. İşte bu kalite açısından üstelik nişan alma cihazları ile 150 milimetrelik cephanenin üretimini göz önüne aldığımızda, Almanların katkısının çok önemli olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu iki hususta Alman yardımı olmadan 18 Mart Zaferi'nin elde edilip edilemeyeceği tartışılabilecek ve büyük ihtimalle hiçbir zaman kesin cevabı verilemeyecek bir konudur. Fakat Cevat Paşa'nın Çanakkale Boğazı'nın savunma taktiğini biçimlendirmesindeki rolünü kuşkusuz olarak kaynaklar da doğrulamaktadır. Lakin birçok Batılı ile Türk tarihçinin bu subayı 18 Mart Zaferi'nin baş mimarı olarak hâlâ kabul etmediğini üzülerek belirtmek gerekir.

Kaynaklar

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VIII'inci Cilt, *Deniz Harekâtı*; Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1976.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914 - 25 Nisan 1915), V. Cilt, I. Kitap; Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2012.

DENHAM, H. M.; *Dardanelles. A Midshipman's Diary*, John Murray, London, 1981.

HERUBEL, M.; *La Bataille des Dardanelles 1914 - 1916 ou la tragédie annoncée*, Presses de la Cité, Paris, 1998.

KOLAY S. - TAKTAK O. - KARAKAŞ S. - ATABAY M.; *Derinlerden Yansımalar. Çanakkale Savaşı Batıkları*, Vehbi Koç Vakfı / Ayhan Şahenk Vakfı, İstanbul, 2013.

"L'Illustration"; 10 Avril 1915, 73e Année: N° 3762.

"Mermiyi Yapıştırdım"; Günaydın Gazetesinin 18 Mart 1990 Sayısı.

MOREAU, L.; *A bord du cuirassé "Gaulois" (Dardanelles – Salonique 1915-1916)*, Paris, 1930.

MÜTERCİMLER, E.; *Korkak Abdul'den Coni Türk'e. Gelibolu 1915*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005,

NYKIEL, P.; *"Echoes from the Deep" - A Huge Academic Mystification* (http://www.navyingallipoli.com/teksty/Echoes01.pdf; 09.08.2014).

TUNÇÇAPA, Ş.; *Çanakkale Harbi Hatıralarım,* 423 sayılı Donanma Dergisi Eki", İstanbul, 1958.

ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA ÇIKARMA HAREKÂTI VE SAVUNMA TERTİBİ

Dr. Kur. Alb. Levent ÜNAL[•]

Giriş

Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale Cephesi'nde 18 Mart yenilgisi üzerine Churchill *"Ordunun yardımı olmaksızın Birleşik Filosunun barışı sağlayabileceği ümidine kapılmıştım fakat şimdi bu işte müşterek bir harekâtın zorunlu olduğunu anlıyorum."*[1] demek suretiyle hem yenilgiyi kabul etmiş hem de kara harekâtı için onay vermiştir. Böylece Boğaz'ın yalnız donanma zoru ile geçilemeyeceğini anlayan İtilaf devletleri, 27 Mart 1915'te geniş çapta bir çıkarma harekâtına karar vermiştir.[2] 25 Nisan 1915'te çıkarmalarla başlayan kara harekâtı, son tahliyelerin tamamlanması ile 9 Ocak 1916'da sona ermiştir.

Kara muharebeleri için çıkarma harekâtı başladıktan sonra Mustafa Kemal, muharebelerin sekizinci gününde Enver Paşa'ya gönderdiği mektupta; *"Eceabat bölgesi kuvvetlerine komuta ettiğim zaman aldığım tertibat ile düşmanın karaya çıkmasına imkân verilmeyebilirdi. Benim aldığım düzenle savunma yapılsaydı düşman karaya çıkamazdı, çıkamayınca da kara muharebeleri 25 Nisan günü başlamadan biter ve zaferi bir günde, yüz binlerce insan kaybetmeden kazanırdık."* demiştir.[3] Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda "Ya öyle değil de böyle olsaydı?" sorusunun en çok gündeme geldiği muharebe olmuştur. Birinci Dünya Savaşı muharebeleri içinde benzersiz bir yeri olan Çanakkale, klasik ve romantik sit alanlarını ve anılarını barındıran bir arazi üzerinde, çok kapsamlı bir stratejik planla modern çıkarma harekâtlarını birleştirmiştir.[4]

Müttefik Devletler Donanmasının 18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazı'na karşı giriştiği birleşik deniz harekâtının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra General Hamilton (Müttefik Kuvvetler Başkomutanı) Savaş Bakanı Lord Kitchener'e, donanmanın desteğinde yapılacak ortak bir kara harekâtı olmadan güçlü Türk savunmasının kırılıp Boğaz'ın donanmayla geçilmesinin olanaksız olduğunu bildirmiştir. Lord Kitchener ve özellikle Churchill, işin başından beri yalnız denizden zorlanarak ve donanmayla bu girişimin başarıyla yapılabileceğini

[•] Plan ve Koor. Ş. Md., Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı, unallevent@yahoo.com.

[1] Şükrü Erkal; Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi Deniz Harekâtı (Boğazın Zorlanması), Çanakkale Muharebeleri 75'inci Yıl Armağanı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1990, s. 68.

[2] Aspinall Oglander; Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekât, C I, Arma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 137.

[3] İsmet Görgülü; Çanakkale İlk Günde Biterdi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008, s. 15.

[4] Edward J. Erickson; Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 27.

savunuyorlardı. Ancak 18 Mart deniz harekâtının olumsuz sonuçlarını değerlendirdikten sonra General Hamilton'un görüşünü benimsemişlerdir.[5]

1. Kara Harekâtının Safhaları

8,5 ay süren kara muharebeleri incelendiğinde;

- Birinci safhada, 25-30 Nisan 1915 arası ilk çıkarmalar ve kıyı muharebeleri,

- İkinci safhada, 01 Mayıs-05 Ağustos 1915 arası takviyelerle karşılıklı taarruz ve karşı taarruzlar,

- Üçüncü safhada, 06-28 Ağustos 1915 arası yeni çıkarmalar, genel taarruz ve Anafartalar muharebeleri,

- Dördüncü safhada; 29 Ağustos-19 Aralık 1915 arası mevzi muharebeleri,

- Beşinci safhada; 08 Aralık 1915-9 Ocak 1916 arası müttefik kuvvetlerin Gelibolu Yarımadası'ndan tahliyesinin gerçekleştiği görülmektedir.

2. Harekât Alanının Değerlendirilmesi

Gelibolu Yarımadası'nın uzunluğu yaklaşık 90 km'dir. Genişliği 8-18 km arasına değişir. Kuzeydoğuda 5,5 km genişliğinde Bolayır kıstağı ile Trakya ana kütlesine bağlanır. Yarımada genel olarak güneyden kuzeye doğru yükselen dağlık bir karaktere sahiptir. Yarımadanın en hâkim kesimleri; Alçıtepe ve Kilitbahir Platosu ile Kocaçimen-Conkbayırı blokudur. Alçıtepe, konumu itibarıyla yarımadanın üç kıyısındaki plajlara hâkim en kritik arazi kesimidir. Geniş gözetleme ve ateş sahalarına sahiptir. Güneyden Seddülbahir, güneybatıdan Zığındere ve batıdan Yassıtepe'den gelen yaklaşma istikametlerini kapatır.

Kocaçimentepe-Conkbayırı bloku ise yarımadanın batısındaki en elverişli çıkarma plajları olan Kabatepe ve Arıburnu bölgelerini kontrol eden hâkim arazi kesimidir. Bu blok ele geçirilmeden emniyetli bir kıyıbaşı tesis etmek ve Ecebat istikametinde taarruza devam etmek mümkün değildir.

Kilitbahir Platosu ise Çanakkale Boğazı'nın en dar kesimi olan Kepez Burnu ile Nara Burnu arasındaki açıklığı kontrol eden, yarımadanın savunulmasında en kritik yükseltidir. Kilitbahir Platosu kaybedildiği takdirde yarımadanın savunması çöker. Bu özelliği nedeniyle İtilaf devletlerinin taarruz planında asıl hedef bu blokun ele geçirilmesi olmuştur.

Amfibi harekât açısından incelendiğinde Gelibolu Yarımadası, dar ve genellikle çıkarma yapmaya elverişsiz bir konumdadır. Bu yönüyle iki tarafı da dar bir cephe hattı üzerinde sınırlı ölçüde kuvvet kullanmak zorunda

[5] A. Mete Tunçoku; Anzakların Kaleminden Mehmetçik, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 75.

bırakır. Bu nedenle buradaki muharebeler, kısa sürede ağır kayıplara yol açan mevzi savaşlarına dönüşmüş; karşılıklı sayısız taarruz ve karşı taarruzlara rağmen çıkarmanın üçüncü gününden savaşın son gününe kadar muharebe hatlarında önemli bir değişiklik olmamıştır.

3. Çıkarma Bölgeleri

İngilizler harekât öncesi çıkarma bölgelerini şu şekilde değerlendirmiştir:

- Asya Sahili: Dağlık ve sahilde bataklıklar var. Mevcut kuvvetler bu geniş sahada harekât yapmaya kâfi değil.

- Saroz Körfezi: Çıkarmaya elverişli yerler az, sahil Türkler tarafından kuvvetli tutulmuş. Buraya çıkarılan kuvvetler Trakya'daki Türk kuvvetleri ile muharebe etmek zorunda kalır.

- Suvla Limanı: Baharda Tuzlugöl su ile dolu. Boğaz'daki hedefe uzak. Arazi giderek sarplaşıyor. Çıkan birliklerin harekâtına donanma yardım edemez.

- Arıburnu: Çıkarma yerleri uygun değil. Buna mukabil Boğaz'a olan mesafe kısa ve çıkarma yapılırken dik yamaçlar topçu ateşinden korunmayı temin eder.

- Seddülbahir: Çıkarma yerleri geniş, arazi harekâta müsait. Donanma iki taraftan da birliklere yardım edebilir. Bölgenin yalayıcı ateş altında bulunan gerisi emniyetli ve Alçıtepe, Trakya tarafındaki bataryalara ve Boğaz tahkimatına hâkim.[6]

4. Tarafların Kuvvetleri

Türk Kuvvetleri

Çanakkale bölgesini savunmak üzere 24 Mart 1915'te 5'inci Ordu teşkil edildi. Ordu Komutanlığına o sırada Alman Askerî Heyeti Başkanı ve 1'inci Ordu Komutanı olan General Otto Liman von Sanders atandı.[7] 5'inci Ordu kuruluşunda 3'üncü ve 15'inci Kolordular ile 19'uncu Piyade Tümeni 1'inci Süvari Tugayı ile Jandarma Alayı bulunuyordu.

Müttefik Kuvvetler

Akdeniz Sefer Komutanı olarak General Hamilton görevlendirilmişti. Emrinde 29'uncu İngiliz Tümeni, Kraliyet Deniz Tümeni, 1'inci ve 2'nci Anzak[8] Tümenlerinden müteşekkil Anzak Kolordusu ile 1'inci Fransız Tümeni ve Hint Tugayı bulunuyordu. İngiltere ve İskenderiye'den gönderilen

[6] Fahri Belen; Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, 1964, s. 156.
[7] Liman von Sanders; Türkiye'de Beş Yıl, Çev. M. Şevki Yazman, Kesit Yayınları, İstanbul, 1968, s.77.
[8] İngiltere'nin Avustralya ve Yeni Zelanda sömürgelerinden gelen birliklere "Australia and New Zeland Army Corps" kısaca A.N.Z.A.C. (Anzak) adı verilmiştir.

75.000'den fazla personel önce Limni'ye, oradan Gelibolu Yarımadası açıklarına ulaştı.[9]

5. Tarafların Planları

Müttefik Kuvvetlerin Çıkarma Planı

Kuvvet ve arazi durumu itibarıyla General Hamilton, seferî kuvvetlerin büyük kısmını Seddülbahir bölgesine, ikinci derecede bir kuvveti de Kabatepe kuzeyine çıkarmak istiyordu. Bu yaklaşım doğrultusunda çıkarma planını şu şekilde oluşturdu:

- Bolayır ve Beşike sahillerinde boş nakliye gemileri ile sahte hareketler yapılarak buralardaki Türk kuvvetleri yerlerinde tutulacak.

- Kumkale'ye Alay Görev Kuvveti seviyesinde bir Fransız müfrezesi (6'ncı Müstemleke Alayı, bir sahra bataryası ve bir istihkâm bölüğü) çıkarılarak Kumkale ve Yenişehir işgal ve bu bölgedeki Türk kuvvetleri tespit edilecek, Anadolu kıyısındaki Türk toplarının Seddülbahir'deki hareketlere tesir etmesi önlenecek.

- Kabatepe kuzeyindeki kumsala çıkarılacak Anzak Kolordusu Maydos (Eceabat) istikametinde ilerleyecek, Seddülbahir bölgesinden hareket eden asıl kuvvetin kuzey yanını koruyacak ve buradaki Türk kuvvetlerinin kuzeyle irtibatını kesecek.

- Büyük kısım (29'uncu İngiliz Tümeni, Kraliyet Deniz Tümeni, 1'inci Fransız Tümeni ve Hint Tugayı) Seddülbahir bölgesine çıktıktan sonra Alçıtepe'yi zapt edecek ve Kilitbahir istikametinde ilerleyecek.

Türk Ordusunun Savunma Planı

5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in genel düşüncesi; kıyı hattı boyunca emniyet kuvvetleri ile gözetleme yapmak, geride kuvvetli ihtiyatlar bulundurmak, karaya çıkan düşmanı karşı taarruzla denize dökmekti. Savunma planına temel teşkil eden arazi değerlendirmesi şu şekilde idi:

- Anadolu sahili çıkarmaya elverişli. Boğaz'ın en önemli tabyaları bu bölgede. Bozcaada sahile yakın. Menderes Nehri esaslı bir engel değil. Bu itibarla Anadolu sahiline çıkarma yapan düşman önemli sonuç alabilir.

- Üç taraftan donanma ateşi altında bulunan ve Alçıtepe'yi içine alan Seddülbahir bölgesi Anadolu kıyısından sonra ikinci derecede önemli.

- Kabatepe sahilinden süratle Maydos'a varılır.

- Saroz sahili ordunun ulaştırmasını kesmek bakımından önemli.[10]

---

[9] Davut Sağır; "Çanakkale Cephesi'nde Kara Muharebeleri", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, S 16 (Özel Sayı), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 191.
[10] Belen; s. 156-157.

6. Türk Ordusunun Savunma Tertibi

Bölgeyi arazi üzerinden inceleyen Liman von Sanders, Bolayır dışında Gelibolu Yarımadası'nda büyük çıkarma hareketleri beklemediğinden Çanakkale savunmasını, Saroz ve Anadolu kıyılarına yapılacak çıkarmalara göre düzenledi.[11]

- Anadolu yakasında, Ezine güneyinde Jandarma Alayı, kuzeyinde 11'inci Tümen ve Yeniköy doğusunda 3'üncü Tümenden müteşekkil 15'inci Kolordu,

- Boğaz'ın her iki yakasında kıyı hatlarında Müstahkem Mevki Komutanlığı,

- Gelibolu Yarımadası'nda; Saroz Körfezi'nin kuzeyinde kıyı hattı boyunca Süvari Tugayı, körfezin ucunda 5'inci Tümen, körfezin Gelibolu yakasında 7'nci Tümen, körfezin girişinde Jandarma Taburu, Suvla Koyu'nda 77'nci Alayın 3'üncü Taburu, Arıburnu kuzeyinde Tuzgölü güneyinden Seddülbahir'e kadar 35 km uzunluğundaki sahil boyunca 9'uncu Tümen tertiplenmişti. 19'uncu Tümen Ordu ihtiyatı olarak Tümen Karargâhı ve 57'nci Piyade Alayı ile Bigalı'da, 72'nci Piyade Alayı Bigalı doğusunda, bir taburu sahil hattında mevzilenen 77'nci Piyade Alayı Maltepe'de bulunuyordu.

Neredeyse yarımadanın tüm kıyı hattının emniyetinden sorumlu 9'uncu Tümen;

- 27'nci Alayın bir taburu ile Tuzgölü güneyi-Çamtepe arasında,

- 26'ncı Alayın;

- 4'üncü Taburu ile Çamtepe-Yassıtepe,

- 2'nci Tabur 6'ncı Bölüğünün iki takımıyla Yassıtepe-İkiz Koyu arasında,

- 3'üncü Taburu ile İkiz Koyu-Morto Limanı arasında tahkim edilmiş Seddülbahir mevzisinde,

- Bir bölüğü eksik 2'nci Piyade Taburu Kirte'nin güneyinde Kanlıdere'de ihtiyatta idi.

Seddülbahir bölgesinde kıyı savunmasından sorumlu 26'ncı Alayın 3'üncü Taburu;

- 12'nci Bölük ile İkiz Koyu-Ertuğrul Koyu arasında,

- 12'nci Bölüğün doğusunda bulunan 10'uncu Bölük Ertuğrul Koyu ile Seddülbahir arasında,

- Morto Limanı'nda ihtiyattaki 9'uncu Bölükten bir takım ve Eskihisarlık'ta da Kirte'deki 2'inci Taburun bir takımı ile tertiplenmişti.

---

[11] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; Çanakkale Cephesi Harekâtı, C V, 2'nci Kitap, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1978, s. 48-52.

3'üncü Tabur ihtiyatı olarak iki piyade bölüğü (9 ve 11'inci Bölük) ve bir istihkâm bölüğü Karacaoğlantepe doğusunda bulunuyordu. Kıyı hattındaki 12 ve 10'uncu Bölükler de ikişer takımla birinci hatta, birer takımları ile ikinci hatta tahkimli mevzilerde idi.

Bu tertiplenme sonucu çıkarma bölgelerinden Tekke Burnu, Ertuğrul Koyu ve Seddülbahir nispeten kuvvetli, Morto Koyu ve Eskihisarlık mevkisi zayıf, İkiz Koyu gözetleme postaları ile tutulmuş, Sarıtepe bölgesi boş bırakılmıştı.

7. Çıkarma Harekâtının İcrası

Çıkarma harekâtı; 25 Nisan 1915 sabahı gün ağarmadan önce baskın şeklinde Arıburnu, gün ağardıktan sonra Seddülbahir ve iki saat gecikmeli olarak Kumkale bölgelerine yapılmıştır. Arıburnu bölgesine Anzaklar, Seddülbahir cephesine İngilizler, Kumkale'ye Fransızlar çıkarma yapmıştır. Ertesi gün Kumkale'ye çıkan kuvveti yeniden gemilere yükleyerek Fransızlar da Seddülbahir cephesine çıkmıştır. Bolayır ve Beşike sahillerine amfibi gösteri planlanmış, hava şartları ve sis nedeniyle Beşike bölgesine planlı gösteri harekâtını yapmak mümkün olmamıştır.[12]

Arıburnu Bölgesi

Anzak Kolordusunun birinci kafilesini teşkil eden 3'üncü Avustralya Tugayını taşıyan üç muharebe gemisi ve yedi muhrip, 25 Nisan 1915 saat 02.45'te sahile yaklaştı. Muharebe gemilerinde bulunan 1.500 kişilik örtme kuvveti saat 03.30'da sahile doğru ilerlemeye başladı. Kuvvet Kabatepe'nin kuzeyine çıkacaktı. Akıntı, kafilenin büyük kısmını Arıburnu'na sürükledi. Çıkarma bölgesinde 27'nci Alayın 2'nci Taburunun 8'inci Bölüğü bulunuyordu. Bölük iki takım ile sahilde Haintepe ve Balıkçı Damları'nda, bir takımı ile geride Yükseksırt'ta tertiplenmişti.

Kafile saat 04.25'te Arıburnu'na 50 metre yaklaştığında sahilde Haintepe'de mevzilenen takım tarafından ateş açıldı. Çıkan ilk çatışma 1,5 saat sürdü. Haintepe'de direnen takım, çatışma sonucu mevcudunun %90'ını kaybedince tepeyi terk ederek Conkbayırı'na doğru çekilmek zorunda kaldı. Bu takımını kaybetmesine rağmen 8'inci Bölüğün Yükseksırt'ta mevzilenen takımı ile güneyde Kabatepe'deki mevzilerde bulunan bataryaların yoğun ateşi sonucu Anzak taarruz hızı yavaşladı. İkinci kademede çıkan beş bölük ve üçüncü kademede çıkan dört bölük ile 3'üncü Avustralya Tugayının tamamı karaya çıkınca donanmanın da yoğun ateş baskısı altında büyük zayiat veren Balıkçı Damları ve Yükseksırt'taki takım da tutunamayarak Conkbayırı istikametinde çekilmek zorunda kaldı. Avustralya Tümeninin büyük kısmının çıkarılmasına devam ediliyordu. Sahilde piyade kuvvetimiz kalmamıştı. Kabatepe'deki bataryalarla Boğaz'daki Turgut Reis zırhlısının endirekt ateşleri, düşman nakliye gemilerini uzakta demirlemeye mecbur etti. Yükseksırt'ı elde eden

[12] Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme; HAK Yayınları, İstanbul, 1999, s. 73.

Avustralyalılar, Düztepe-Conkbayırı istikametinde ilerliyorlardı. Karşılarında sadece dağınık şekilde çekilmekte olan 8'inci Bölüğün hayatta kalan askerleri vardı. 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal'in Conkbayırı'nda karşılaşıp mevzi aldırdığı askerler bu askerlerdi.

Kabatepe-Arıburnu sahilinde bulunan 2'nci Taburun 8'inci Bölüğü kahramanca savaşmış ancak büyük zayiat vermişti. Taburun kalan kısmı Kabatepe'yi savunuyordu. 27'nci Alayın diğer iki taburu Maydos'un batısında ihtiyatta tutuluyordu.

9'uncu Tümen Komutanı, saat 05.45'te 27'nci Alaya, Arıburnu'nda karaya çıkan düşmana karşı taarruz emri verdi. Geceyi tatbikat yaparak geçirmiş olan Alay, uykusuz ve yorgun olmasına rağmen Arıburnu istikametinde ilerleyerek sabah 07.55'te Kemalyeri bölgesinde düşmanla muharebeye girdi. Düşmanın ileri birlikleri geri çekildi. Kanlısırt ve Yükseksırt hattı kuvvetli tutulduğundan bu bölgedeki muharebeler kanlı geçti.[13]

27'nci Alaydan sonra 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal de kuzeydoğudan 57'nci Alay[14] ile Conkbayırı istikametinde düşmana taarruz etti. Anzakların bu hâkim sırtlarda tutunmasını engelledi ve Anzakları çekilmeye mecbur etti. Bu iki kritik taarruz sonucu Anzaklar, sahilde dar bir alana sıkışıp kaldı.

Seddülbahir Bölgesi

Seddülbahir bölgesinde çıkarmalar, saat 05.00'te yarım saat süren bombardımanı müteakip kısa bir gecikme sonrası beş ayrı noktadan başladı. Birinci grupta çıkarma için Seddülbahir bölgesine 29'uncu İngiliz Tümeninden yedi taburdan fazla kuvvet (31 Bölük) sevk edildi. Alçıtepe'nin güneyindeki Seddülbahir Yarımadası'nı korumak için sadece bir taburdan biraz fazla Türk askeri vardı. O tabur da 9'uncu Tümenin 26'ncı Alayının 3'üncü Taburuydu.[15]

Buna göre Hisarlık Burnu'na (S sahiline) üç bölük, Seddülbahir ve Ertuğrul Koyu'na (V sahiline) 11 bölük, Tekke Koyu'na (W sahiline) altı bölük, İkiz Koyu'na (X sahiline) dört bölük ve Sarıtepe bölgesine (Y sahiline) yedi bölük çıkarma yapmaya başladı. İlk grupta çıkarmalar Seddülbahir ile Tekke

[13] Belen; s. 165-166.

[14] 57'nci Piyade Alayının toplam kaybı 1.731 şehit, 543 kayıp olmak üzere toplam 2.274'tür. bk. 57'nci Alay Tarihçesi; Gnkur. ATASE D. Başkanlığı Arşivi. Alay Komutanı Yarbay Hüseyin Avni (Arıburun) Bey (1308-P.94), 13 Ağustos 1915'te Arıburnu Muharebeleri sırasında şehit olmuştur. bk. Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Seviyedeki Komutanların Biyografileri; C I, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 225-226. Hüseyin Avni Bey, Türk Hava Kuvvetlerinin 5'inci Komutanı olan Orgeneral Tekin Arıburun'un babasıdır. Arıburun soyadı kendilerine Atatürk'ün isteği üzerine verilmiştir.

[15] Peter Hart; Gelibolu, Alfa Yayınları, İstanbul, Mart, 2014, s. 144-145. Tamamen düzenli ordu birliklerinden oluştuğundan 29'uncu Piyade Tümeni Çanakkale'ye gönderilen en iyi İtilaf birliği olarak nitelendirilmiştir. Bununla beraber Anzak tümenleri gibi tugay ve tümen seviyesinde eğitim yapma fırsatını hiçbir zaman bulamamıştı. Gelibolu çıkarmasına kadar asla piyade ile müşterek eğitim ve tatbikat yapmamıştı. bk. Erickson; s. 79-80.

Koyu arasında V ile W sahillerinde mukavemete uğrarken, diğer üç bölgede S, X, Y sahillerinde başarı ile gerçekleşti.

Seddülbahir-Teke Burnu arasındaki bölge tahkim edilerek tel örgü engelleri ile takviye edilmişti. İki bölük, 2,5 km genişliğinde bu sahili Müttefik donanmasının yoğun ateşi altında sayıca çok üstün bir düşmana karşı başarı ile savunmuştur. Diğer bölgelerde düşman çıkarmalarının başarılı olmasının başlıca sebebi, buralarda savunma tertibi alınmadan yalnız emniyet ve gözetleme tedbirleri ile yetinilmesidir. Nitekim Hisarlık'ta S sahilinde ve Teke Burnu kuzeyinde X sahilinde birer takım vardı. İki İngiliz taburundan fazla kuvvetin çıkarma yaptığı Y sahilinde hiç kuvvet yoktu.[16]

Çıkarmalar

S Sahili (Hisarlık)

Üç harp gemisinin himayesinde üç piyade bölüğü saat 07.30'da karaya çıkmaya muvaffak oldu. Şiddetli donanma ateşi altında kalan ve kendinden on misli kuvvetli düşmana karşı koyan Türk takımı ağır zayiat verince 1,5 km kuzeye çekildi. 8'inci Bölük Komutanı inisiyatif kullanarak derhâl ileri doğru hareket etti. Bu bölüğün yaptığı cesurane mukabil taarruz sonucu düşman ileri kıtası Eskihisarlık'a çekilmek zorunda kaldı.

V Sahili (Seddülbahir-Ertuğrul Koyu)

V sahilini 26'ncı Alayın 10'uncu Bölüğü müdafaa ediyordu. Bölük, 11'inci Bölükten iki takımla takviye edilmişti. Saat 06.30'da Seddülbahir İskelesi ve Ertuğrul Koyu'na ilerleyen çıkarma birlikleri sahile yaklaştıklarında şiddetli bir ateşle karşılandılar. Filikalardaki İngiliz askerlerinin bir kısmı öldü. Sahile çıkabilenler dik yarların arkasına sığındılar. Yedi bölüğü taşıyan Riverclide kömür gemisi, Seddülbahir'in kuzeybatısında kumsala oturdu. Sahile çıkış için layterlerden hazırlanan köprü akıntıya kapıldı, askerlerden bazıları boğuldu. 1.000 kadar asker, geceye kadar geminin kömür ambarlarında beklemek zorunda kaldı. İngiliz Alayını karaya çıkarmayan 10'uncu Bölüğün tarihte şerefli bir yeri vardır.

W Sahili (Teke Koyu)

300 metre sahil bulunan Teke Koyu'nda kumsalın kenarı 25 metre yüksekliğinde yarla çevrilidir. Sahile ağır zayiat vererek ve ancak harp gemilerinin şiddetli ateş desteği ile bir tabur çıktı. Taburla beraber çıkan tugay komutanı yaralandı. Teke Koyu'nda mevzilenen 12'nci Bölük, Teke Burnu kuzeyindeki X sahiline çıkan kuvvetin yan ateşlerine maruz kalınca 200 m geriye alındı.

X Sahili (Teke Burnu kuzeyi)

180 metrelik kumsala 06.00-07.30 saatleri arasında iki kademe hâlinde bir tabur çıkarıldı. Bu bölgede sadece gözcüler vardı. Çıkarma

[16] Belen; s. 161-162.

başladıktan sonra tabur komutanı bir takım gönderdi. Bu takım çıkan kuvvetleri oyalasa da İngiliz Taburu 500 metre ileride 40 rakımlı Karacaoğlantepe'nin gerisine kadar sarktı. Bu noktadan itibaren 3'üncü Taburun gerisini tehdit etmeye başladı. Tabur komutanı, 9'uncu Bölük ile karşı taarruz yaparak düşmanı geriye attı. Karacaoğlantepe yeniden ele geçirildi. Fakat düşman donanması Karacaoğlantepe'yi yoğun şekilde ateş altına alınca 9'uncu Bölük tepeden çekilmek zorunda kaldı.

Y Sahili

Zığındere mansabından Kirte batısına kadar sahili Kirte'de ihtiyatta bulunan 2'nci Taburun 6'ncı Bölüğü gözetliyordu. Bölük aralıklı mevzilendiğinden Y sahilini gözetleyen hiçbir unsur yoktu. Bu nedenle İngilizler tek mermi atmadan iki taburla karaya çıktı. Çıkan taburlar Kirte istikametinde ilerlemeye başladı. 6'ncı Bölük Komutanı sahile dağılmış kuvvetlerini toplayarak saat 11'de düşmanı karşıladı. İhtiyattaki 2'nci Taburun bir bölüğü de bu istikamete gönderildi.

O gün öğlene kadar Seddülbahir, 26'ncı Alayın 2'nci ve 3'üncü Taburları tarafından müdafaa edildi. Alayın 1'inci Taburu Kirte'den Kabatepe'ye kadar sahile yayılmıştı. Alay Komutanı ihtiyat taburunun bir bölüğünü Hisarlık, bir bölüğünü Seddülbahir ve son bölüğü de Zığındere istikametlerine gönderdiğinden ihtiyatsız kalmıştı.

Sarafim Çiftliği'ndeki 25'inci Alayın 3'üncü Taburu, saat 14.30'da Kirte'ye varabildi. Kirte'den Zığındere'ye sevk edilen 3'üncü Taburun gelmesiyle Y sahiline çıkan iki İngiliz taburunun karşısında iki tabur kadar kuvvet toplanmış oldu. Kirte kuzeyinde mevzilenen bataryanın desteği ile yapılan taarruz neticesinde düşman çekilerek sahile yakın bir mevzi tuttu. Ertesi sabah da buradaki kuvvetler gemilere binerek bölgeden çekildi.

Öğleden sonra muharebe daha da şiddetlendi. S, V, Y sahillerinde düşman durdurulmuştu. Fakat Teke Burnu'nun iki tarafındaki W ve X sahillerine çıkan üç tabur kadar kuvvet yavaş da olsa ilerlemekteydi. 3'üncü Tabur Komutanı 9'uncu Bölük ve İstihkâm Bölüğünü kullanarak ihtiyatsız kalmıştı.

2'nci Taburdan takviye gelen 7'nci Bölük, Teke Burnu'na doğru ilerlerken X sahilinden çıkan düşmanla muharebeye girdiyse de üstün düşman karşısında geriye çekilmek zorunda kaldı. Karacaoğlantepe saat 15.40'ta, Ertuğrul Tepesi saat 16.00'da İngilizler tarafından ele geçirildi. Bu esnada 29'uncu İngiliz Tümeninin büyük kısmı da çıkmaya başlamıştı. W sahiline birbiri ardına üç tabur, X sahiline iki tabur çıkarıldı. Seddülbahir ve Ertuğrul Koyu'nda 3 tabura karşı 2 bölük, Teke Burnu'nun iki tarafında W ve X sahillerinde ilerleyen sekiz tabur kadar kuvvete karşı dört bölük (biri istihkâm) düşmanı mevziden mevziye tutmaya çalışıyordu.

29'uncu İngiliz Tümeni V sahili hariç tüm piyade birliklerini gündüz karaya çıkarmıştı. Akşam kömürcü gemisinde kapalı kalan 1.000 askerin de

sahile çıkmasıyla sahildeki kuvvet 12 tabura çıktı. Bunun 10 taburu karşısında Seddülbahir bölgesinde 3'üncü Tabur bulunuyordu. Altı muharebe gemisi de taburun üzerine sürekli ateş yağdırıyordu.

9'uncu Tümen ihtiyatı olarak 25'inci Alayın 1'inci ve 2'nci Taburları Kirte'ye ancak akşam 20.00'de ulaşabildi. Tümen komutanı bu iki taburun Seddülbahir bölgesinde taarruza geçmesini emretti. Ancak 1'inci Taburun yarısı Zığındere, diğer yarısı Seddülbahir'e, 2'nci Taburun yarısı Hisarlık'a gönderildi. Bu taburun yarısı da Kirte güneyinde ihtiyatta bırakıldı. Yarım taburlarla yapılan gece taarruzları, hazırlıksız ve yetersiz kuvvetlerle yapıldığından özellikle Seddülbahir bölgesinde düşman sayıca çok üstün olduğundan başarı ile sonuçlanmadı.[17]

Kumkale Bölgesine Yapılan Çıkarma

Boğaz'ın Anadolu tarafında 15'inci Kolordu (3'üncü ve 11'inci Tümenler) tertiplenmişti. Kolordu Komutanı gündüz karaya çıkacak düşman birliklerine gece taarruz etmeyi planladığından tümenler, bölgelerinde toplu bulunduruluyordu.

3'üncü Tümen Kumkale-Yeniköy arasında, Kumkale sahilini bir bölük, buradan Yeniköy sahiline kadar olan bölgeyi bir tabur korumakta, tümenin büyük kısmı Sarıçalı-Halil İli-Çıplakköy bölgesinde toplu bulunmakta, Beşike sahili bir jandarma alayı tarafından korunmakta idi. 11'inci Tümen, Ezine ve batısında toplu bulunuyordu.

Çıkarma yapacak takviyeli Fransız 6'ncı Müstemleke Alayının vazifesi; Anadolu kıyısındaki Türk kuvvetlerini tespit etmek, bu kıyıdaki bataryaların Seddülbahir'deki çıkarma hareketini taciz etmelerine mani olmaktı. Bunun için alay, Menderes Nehri'ne kadar ilerleyecekti. Alayın geriye alınıp alınmamasına duruma göre karar verilecekti.

Fransız müfrezesini dört gemi taşıyor, altı muharebe gemisi de kafileyi himaye ediyordu. Donanma saat 05.15'te sahili bombardıman etmeye başladı. 1'inci kademede iki bölük akıntı sebebiyle gecikmeyle saat 09.30'da kıyıya varabildi. Sahildeki Türk takımı, düşmanı oyalayarak Kumkale güneyindeki mezarlığa çekildi. Burada takım, bölüğün diğer iki takımı ile takviye edildi. Fransız Alayı öğlene doğru saat 11.30'da Kumkale'yi işgal etti.

Sahilde bombardıman başlayınca 3'üncü Tümen Komutanı Halil İli'nde bulunan 31'inci Alayın 3'üncü Taburunu Kumkale istikametine sevk etti. Düşman sahile çıkarma yapmaya başladıktan sonra da Çıplakköy'deki 39'uncu Alay ve Dağ Topçu Taburu Yeniköy istikametine sevk edildi. Böylece Menderes Nehri ile sahil arasında beş piyade taburu ile bir topçu taburu toplanmış oldu. Bunların sevk idaresi, 39'uncu Alay Komutanı'na verildi.

[17] age.; s. 162-164.

Kumkale istikametine gönderilen 31'inci Alayın 3'üncü Taburu, mezarlıktaki 6'ncı Bölükle birlikte tüm unsurları ile sahile çıkan takviyeli Fransız Alayına mukavemet ederek daha fazla ilerlemesine mani oldu. Akşam da 39'uncu Alay Kumkale'deki Fransız Alayına taarruz etti. Köy içinde çatışmalar sürerken geriden gelen birliklerin yanlışlıkla ilerideki birliklere ateş açması sebebiyle gece taarruzu başarılı olamadı.

31'inci Alaydan bir taburla daha takviye edilen 39'uncu Alay, gece yeniden taarruz etti. Köyde bir miktar esir ve silah ele geçirildiyse de köy içinde dağılan unsurların sevk ve idare zorluğundan dolayı bu taarruz girişimi de sonuçsuz kaldı.

26 Nisan sabahı Fransızlar taarruza geçerek Kumkale'de kaybettikleri kesimleri yeniden ele geçirdi. 39'uncu Alayın karşı taarruzu başarılı olamadı. Öğleden sonra Kumkale güneyine çekilen dört Türk taburundan 300 er kalmıştı. Bu esnada Beşike sahiline yapılacak bir çıkarma ihtimaline karşı 11'inci Tümen de sahile yanaştırıldı. Böylece Anadolu yakasında bir Fransız Alayı 3'üncü Tümeni, Bozcaada önündeki 7-8 nakliye gemisi de 11'inci Tümeni tespit etmeye muvaffak oldu.

15'inci Kolordudan Gelibolu Yarımadası'na 3'üncü Kolordu emrine sadece iki taburlu 64'üncü Alay gönderilebildi. Türk birliklerini yerinde tutmak vazifesinde muvaffak olan Fransız Alayı, 26 Nisan gecesi Kumkale'yi boşaltarak gemilere bindirildi. Gemiler Seddülbahir'e doğru hareket etti.

8. Kıyı Muharebeleri

25 Nisan 1915 günü başlayan çıkarma harekâtını müteakip Seddülbahir ve Arıburnu cephelerinde, 1 Mayıs'a kadar olan sürede çıkarma yapan birliklerle savunma için birinci hatta tertiplenen birlikler arasında kıyı muharebeleri icra edildi.

Arıburnu Bölgesi

26 Nisan akşamına kadar Anzak Kolordusu bir kısım topçu bataryaları hariç tüm kuvvetini karaya çıkararak Yükseksırt doğusu, Merkeztepe ve Kanlısırt batısından geçen hatta 3 km derinlikteki bölgede tutunarak bu hattı tahkim etmişti. Merkeztepe'nin güneyinde 1'inci Avustralya Tümeni, kuzeyinde 2'nci Anzak Tümeni bulunuyordu.

Çıkarma sonrası cepheye sevk edilen takviyelerle Anzak Kolordusu karşısında Cesarettepe bölgesinde 57'nci ve 64'üncü Alaylar, Merkeztepe doğusunda 27'nci Alay, Kanlısırt'ta 33'üncü Alay, Albayrak Sırtı uzanımında 72'nci Alay tertiplenmişti.

Düşman henüz kıyı başını genişletmeden imhasını sağlamak maksadıyla 27 Nisan sabahı Türk taarruzu başladı. Birçok ileri geri hareketten sonra temas hattı değişmeden aynı kaldı. Bu taarruzun bir sonucu olarak İngiliz Deniz Tümeninden Seddülbahir'de kullanılması planlanan bir tugay, Anzak Kolordusunu takviye etmek zorunda kalmıştı.

Seddülbahir Bölgesi

27 Nisan akşama kadar 29'uncu Tümenin 86'ncı, 87'nci ve 88'inci Tugayları ile Fransız 175'inci Alayı çıkarmayı tamamlamıştı. 29'uncu Tümen ağır zayiat vermiş, bazı birlikler mevcutlarının yarısını kaybetmişti. Çıkarma harekâtı çok yavaş ilerliyordu. Bu durumda Tümen Komutanı General Hinterveston, ilk hücumda Alçıtepe yerine önce Kirte'yi işgal etmeye karar verdi. Bu bölgede üç gündür muharebeleri sürdüren 9'uncu Tümen, 27 Nisan akşamı Zığındere Ağzı ile Eskihisar hattında savunma için Kirte yolunun batısında 20'nci Alay ve doğusundaki 26'ncı Alay ile tertiplenmişti. 25'inci Alay da Alçıtepe'de ihtiyatta bulunduruluyordu.

29'uncu İngiliz Tümen Komutanı da doğuda Fransız 175'inci Alayı, merkezde Kirte yolunun iki tarafında 88'inci Tugay, batıda 87'nci Tugay ve ihtiyatta 86'ncı Tugay olacak şekilde taarruz tertibi aldı. 28 Nisan 1915 günü saat 08.00'de taarruz başladı.

Başlangıçta bir kilometre kadar gelişen düşman taarruzları, önce 25'inci Alayın muharebeye girmesiyle durduruldu. Takviye gelen 19'uncu Alayın yetişmesiyle durum tersine döndü. Müttefik kuvvetler eski mevzilerine doğru çekilmek zorunda kaldı. "Birinci Kirte Muharebesi" olarak adlandırılan bu muharebede düşman eski mevzilerinden 500-600 metre ileride tutunabildi ve 3.000 kadar zayiat verdi. 30 Nisan'a kadar Akdeniz Sefer Kuvveti, İngiliz Deniz Tümeninin bir kısmı hariç tamamını karaya çıkardı. Ağırlıkların ve hayvanların çıkarılması 10 gün daha devam etti.

Türk ordusu da bu müddet içinde Saroz sahilinden 5'inci ve 7'nci Tümenler ile Anadolu'dan üç alay kadar kuvveti muharebe sahasına getirdi. Bu suretle iki tarafın kuvvetlerinin çoğunu muharebeye sokması altı günde mümkün oldu.[18]

9. Karşılıklı Taarruz ve Karşı Taarruzlar

Kıyı muharebeleri sonrası artık tarafların mevzi hatları belirginleşti. Mayıs ayından itibaren Türk tarafından başlamak üzere taarruzlar ve karşı taarruzlar icra edildi.

Arıburnu Bölgesi

Anzakları çıkış bölgesinde sıkıştırarak imha etmek maksadıyla 1 Mayıs 1915 günü Türk taarruzu yapıldı. 24 saat sürdürülen bu taarruz beklenen sonucu vermedi.[19]

Türk taarruzu 19 Mayıs 1915'te tekrarlandı. Bütün cephede 3,5 km gibi çok dar muharebe şeritlerinde gece başlatılıp gündüz de devam ettirilen 19 Mayıs taarruzunda çok kanlı muharebeler yaşandı.[20] Bununla birlikte bu taarruzda da başarı sağlanamadı.

---

[18] age.; s. 166-175.

[19] Klaus Wolf; Gelibolu 1915, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 273-276.

[20] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; C V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1-2-3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1997, s. 90.

Seddülbahir Bölgesi

Arıburnu'ndaki taarruza paralel olarak 1 Mayıs'ta Seddülbahir bölgesinde de Türk taarruzu başlatıldı. 2 Mayıs sabahı da İngiliz karşı taarruzu yapıldı. Bunu 3 Mayıs gecesi yeniden Türk karşı taarruzu izledi. Birinci Kirte Muharebesi olarak adlandırılan bu taarruz ve karşı taarruzlar hedefine ulaşamadı. Fakat zincirleme yapılan Türk hücumları, İngiliz-Fransız hatlarını sarsarak moral bozukluğuna sebebiyet verdi. 25 Nisan çıkarmasından sonra daracık bir kıyı şeridine sıkışıp kalan Müttefik kuvvetler, Türklerin sürekli hücumları ile bulundukları yerlere çakılmışlardı.

Bu muharebelerde iki tarafın da Çanakkale Cephesi'ni parça parça takviye ettikleri, Arıburnu ve Seddülbahir cephelerinden birinde sıklet merkezi yapamadıkları görülmüştür. Türk taarruzlarının başarıya ulaşmamasında kuvvetlerin parça parça kullanılmasının, topçu desteğinin yetersizliğinin ve taarruzların kuvvetli ihtiyatlarla desteklenmemesinin etkileri olmuştur.

Mevcut kuvvetlerle sonuç alamayan Müttefikler, Seddülbahir'e ilave kuvvet gönderdi. Mısır'dan gelen 42'nci İngiliz Tümeni, 2'nci Fransız Tümeni ve Arıburnu'ndaki Anzak kuvvetlerinden iki tugayı daha çıkararak cepheyi takviye etti. 6 Mayıs günü Müttefik kuvvetlerin taarruzu ile "İkinci Kirte Muharebesi" başladı. Üç gün süren taarruz Türk kuvvetlerinin Kirte mevzilerini başarıyla savunmaları sonucu İngiliz-Fransız kuvvetlerince netice alınamadan sonuçlandı.[21] Akdeniz Sefer Kuvvetleri Komutanı General Hamilton, bu muharebeler sonunda Londra'ya gönderdiği telgraf raporunda *"Hedefime varamadım. Harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır."* demiştir.[22]

İlk iki Kirte muharebesinde başarısız olan Müttefik kuvvetler, 4 Haziran 1915 günü "Üçüncü Kirte Muharebesi"ni başlattı. Üç gün süren muharebelerde İngiliz ve Fransızlar ağır kayıplar vererek birkaç yüz metre mevzi kesimini ele geçirebildi. Bu muharebeler sonunda, her iki taraf da verilen ağır kayıpların yanında oldukça yorgun ve bitkin düşmüştü.

Yaşanan başarısızlıklar üzerine İngilizler, Seddülbahir cephesini bir kez daha takviye etti. 52'nci Tümen çıkarma yaptı. Kati neticeyi bir an önce almak için de İngilizler, cepheye beş yeni tümen daha gönderme kararı aldı. General Hamilton, takviyeler gelinceye kadar olan sürede mahdut hedefli taarruzlarla Türk birliklerini yıpratmayı düşünüyordu. Bu kapsamda ilk taarruz, 21 Haziran günü Fransız kuvvetlerince başlatıldı. Taarruzun sıklet merkezi Kerevizdere istikameti idi. Çatışmalar iki süreyle çok çetin geçti. Müttefik kuvvetlerin 7.000, Türk tarafının 5.800 zayiat verdiği taarruzun sonunda Fransız kuvveti ancak Türk savunma hattı önünde bulunan 83 rakımlı tepe bölgesini ele geçirebildi.

[21] age.; s. 125-131.
[22] Oglander; s. 387.

Tarihe “Birinci Kerevizdere veya 83 Rakımlı Tepe Muharebeleri” olarak geçen saldırının ardından 28 Haziran günü benzer bir taarruz da İngilizler tarafından Zığındere istikametinden başlatıldı. İngiliz 29’uncu Tümeninin beş gün süreyle icra ettiği bu taarruzda, Zığındere batısında bir Türk taburuna İngilizler üç tugayla hücum etti.

5 Temmuz günü sona eren ve tarihe “Birinci Zığındere Muharebesi” olarak geçen taarruz sonunda İngilizler, Zığındere ile sahil arasındaki şerit boyunca 1,5 km derinlikte Türklerin ikinci savunma hattının gerisine kadar ilerledi. Fakat o kadar yorgun ve bitkin düşmüşlerdi ki müttefik kuvvetler mevzi başarılarını geliştiremedi.

Muharebeler süresince Türk ordusu birçok kez karşı taarruz icra etmesine rağmen kaybedilen mevzileri geri alamadı. Artık mevzi harbine dönüşen bu muharebeler sonunda Türk tarafı yeterli hazırlık yapılmadan ve yeterli topçu desteği sağlanmadan girişilen taarruz ve karşı taarruzlarla başarıya ulaşılamayacağını, aksine ağır zayiata uğranılacağını görmüş oldu.[23]

Mahdut hedefli son taarruz, 12-13 Temmuz 1915’te gerçekleşti. “İkinci Kerevizdere Muharebesi” olarak tarihe geçen bu taarruzda Fransız kuvvetleri Kerevizdere istikametinden, İngiliz kuvvetleri de Kanlıdere güneyinden hücuma geçti. İki gün süren muharebeler her iki taraf için ağır zayiata mal oldu. Müttefik kuvvetlerin saldırılarını büyük oranda boşa çıkaran Türk ordusu, direnme ve moral gücünü artırdı.

10. Yeni Çıkarma Harekâtı, Genel Taarruz ve Anafartalar Muharebeleri

Tarafların Kuvveti

1915 yılı Ağustos ayına girilirken Çanakkale Cephesi’nde Türk ordusunun kuvveti 16 tümen olmuştu. 5’inci Ordu; Asya Grubu, Güney Grubu, Kuzey Grubu, Anafarta Bölgesi, Tayfur Bölgesi ve Saroz Grubu olmak üzere beş ana ast komutanlığa ayrılmıştı.

Seddülbahir cephesinde taraflar karşılıklı altışar tümenle muharebe ediyordu. Asya yakasında üç Türk tümeni bulunuyordu. Türk ordusunun bir tümeni Seddülbahir ile Arıburnu cepheleri arasında, kalan altı tümen Arıburnu ile kuzeyinde tertiplenmişti.

Müttefik ordusu; Seddülbahir cephesinde İngiliz ve Fransızlar birer kolordu (altı tümen), Arıburnu cephesinde iki tümenli Anzak Kolordusu ile tertiplenmişti.

Arıburnu cephesine çıkarma yapmak üzere dört tümenli (10’uncu, 11’inci, 53’üncü ve 54’üncü Tümenler) İngiliz 9’uncu Kolordusu ile 13’üncü

[23] Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi; V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1-2-3’üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, s. 154-158.

Tümen intikal hâlinde idi. Seddülbahir cephesindeki Hint Tugayı da Arıburnu cephesine kaydırılmıştı.

Tümen sayıları denk gibi görünse de silah ve mühimmat yönünden Müttefik tümenleri, Türk tümenlerinden üç kat üstündü.

Harekât Planları

Türk Ordusu

O güne kadar her taze kuvvetle karşı taarruz yapmak şeklinde savunma anlayışı hâkimken artık önce savunmada kalmak, düşman taarruzunu kırdıktan sonra karşı taarruza geçmek konsepti belirlendi.

Müttefiklerin Planı

General Hamilton genel taarruz planlıyordu. Bunun için mevcut tüm kuvvetlerle taarruza geçerken Seddülbahir cephesinde sıklet merkezi ile merkezden Kirte istikametinde, Arıburnu cephesinde Kanlısırt istikametinde tali taarruzlar yaparken asıl taarruzu Arıburnu'ndan çıkacak 13'üncü Tümen ve iki tugayla soldan manevra ve Suvla Koyu'ndan çıkacak 9'uncu Kolordu ile Anafartalar istikametinde kuşatma yaparak Conkbayırı-Kocaçimentepe blokuna doğru yapmayı planlıyordu. Planın Suvla bölgesindeki kısmı, daha sonra 9'uncu Kolordu Komutanı tarafından kuşatmanın Tuzla Gölü güneyinden başlaması yerine kuzeyinden başlayarak daha geniş yapılması şeklinde değiştirildi.

Çıkarmalar

Arıburnu'nda 2'nci Avustralya Tümeni bölgesine ilk çıkarmalar, 3-5 Ağustos 1915 tarihleri arasında 13'üncü Tümen, 29'uncu Tugay ve Hint Tugayı çıkmasıyla yapıldı. Büyük gizlilik içinde Yükseksırt güneyine geceleri kademeli olarak yapılan bu çıkarmalar, Türk tarafınca fark edilemedi.

9'uncu Kolordu tarafından gerçekleştirilen ikinci çıkarma, 6 Ağustos gecesi başlamak üzere Suvla Koyu'nda üç ayrı çıkış bölgesine (A Bölgesi, Büyük Kemikli Burnu güneyi; B ve C Bölgesi, Küçük Kemikli Burnu güneyi) yapıldı. İlk olarak 11'nci Tümen, 7 Ağustos günü 10'uncu Tümen, 8 Ağustos gecesi 53'üncü Tümen ve 11 Ağustos'ta 54'üncü Tümen çıkarma yaptı.

İlk kademeyi oluşturan 11'inci Tümen Karargâhı, 32'nci ve 33'üncü Tugayları taşıyan yedi muhrip, 6 Ağustos gecesi Küçük Kemikli Burnu güneyinde kıyıya yaklaştı ve 400 metre açıkta demirledi.[24] Saat 22.00'ye kadar dört tabur direnişle karşılaşmadan ve zayiat vermeden kıyıya çıktı. Karşılarında bir mangalık küçük Türk birliği tüm mermilerini kullandıktan sonra 800 metre geriye çekildi.

Bu iki tugaydan sonra 34'üncü Tugayı taşıyan muhripler Büyük Kemikli Burnu güneyine yaklaştı. Atılan aydınlatma fişekleri ile fark edilen

[24] Türk Silahlı Kuvveleri Tarihi; Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V nci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1997, s. 386.

muhripler, 500 metre açıkta demirlemek zorunda kaldı. Tugay buradan küçük çıkarma araçları ile sahile yaklaştı. Fakat kıyıdan açılan ateşler sonucu çıkarma harekâtı düzgün yapılamadı. Birlikler birbirlerine karıştı.

7 Ağustos sabahı gün ağarırken Suvla Körfezi'ni çevreleyen Büyük ve Küçük Kemikli Burunları İngilizlerin eline geçmişti. Bununla birlikte 11'inci Tümenin Tuzgölü kuzeyindeki birlikleri; kıyıda hareketsiz, düzensiz ve karmakarışık bir durumdaydı.[25]

Arıburnu ve Suvla çıkarmalarından başka bölgede bir üçüncü çıkarma da 7 Ağustos saat 02.00'de Saroz Körfezi'ne yapıldı. Körfez çevresindeki Türk birliklerini yerinde tutarak Suvla'daki harekâta müdahalesini önlemek maksadıyla bir İngiliz muharebe gemisi, körfez kuzeyine 300 gönüllüden oluşan Yunan müfrezesi çıkardı. Süvari Tugayının taarruz etmesi üzerine müfreze tekrar gemiye alındı.[26]

Genel Taarruz

Genel taarruza 6 Ağustos 1915 sabahı önce Seddülbahir cephesinde başlandı. Sıklet merkezi ile Kirte istikametinde yapılan tali taarruzda cephe hattında önemli bir gelişme olmadı. Müteakiben Arıburnu cephesinde 1'inci Avustralya Tugayı tarafından 16'ncı Türk Tümenine karşı başarılı bir taarruz yapıldı.

6 Ağustos akşamı saat 17.30'da baskın şeklinde yapılan taarruz sonunda Kanlısırt ve kuzeyindeki Türk mevzileri İngilizlerin eline geçti.[27] 1'inci Avustralya Tümeninin müteakip günlerde buradaki başarıyı genişletmek için arka arkaya yönelttikleri hücumlar da Türk birliklerince püskürtüldü. Bu muharebeler her iki tarafta da büyük zayiata yol açtı. Düşmanın asıl amacı, kesin hedef gördüğü Kocaçimen silsilesine -aynı zamanda 19'uncu Tümeni de geri atmak suretiyle- ulaşmaktan ibaretti. 6-7 Ağustos gecesi karşı tarafın hücumunda 3-4 tugaydan aşağı bir kuvvet tahsis edilmediği anlaşılmıştı.

Bu hücumlarında ağır zayiat vermelerinin ve başarısızlığa uğramalarının nedeni, Türk birliklerinin 14-15 cm'lik sahra obüs bataryalarının Sazlıdere ile Arıburnu arasındaki iki harp gemisinden yapılan sürekli bir bombardıman altında metanetlerini ve mevkilerini korumaları ve sonuç olarak zaten günlerden beri sağlamlaştırılan siperlerden istifade etmelerinden ileri gelmişti. Türk tarafının zayiatı bine yakındı. Karşı tarafın ise üç binden aşağı değildi. Türk askerinin zayiatı en fazla topçu ateşinden olmuştu. Doğal olarak her an beklenen hücumu yeterli ateşle karşılayabilmek için ihtiyatlar da birinci hatta yaklaştırılmıştı. Tümen cephesine yöneltilen hücumlar püskürtülmüş ise de daha büyük tehlike vardı. O da Ağıldere

[25] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; C V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1-2-3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, s. 206-207.
[26] Belen; s. 217.
[27] age.; s. 211.

mıntıkasından Şahinsırt ve Conkbayırı'na ilerlemekte olan düşmandı.[28] 19'uncu Tümen Komutanı tehlikeyi sezerek ihtiyat taburunu Kocaçimen tepeye, elinde kalan son iki ihtiyat bölüğünü de Conkbayırı'na sevk etti. Bölgeye takviye için yolda olan 9'uncu Tümenin 25'inci ve 64'üncü Alaylarından önce 7 Ağustos sabahı Conkbayırı'na ulaşan Tümen Komutanı Kannengisser, emniyet takımına ve gelen iki bölüğe derhâl mevzi aldırarak bayıra tırmanan unsurlara karşı koydu (Bu sırada yaralanarak ayrılmaya mecbur kaldı.). Bölgeyi takviye için önceden yola çıkan 25'inci ve 64'üncü Alayların saat 09.00'da ulaşması sonucu da düşman, Conkbayırı'nı tümüyle ele geçiremeden durduruldu. 7 ve 8 Ağustos günleri bölgede karşılıklı çok yoğun çatışmalar yaşandı. Her iki taraf da temas hattındaki birliklerini takviye etse de mevzi harbine dönüşen muharebelerde sonuç alınamadı. Bu arada Suvla'ya çıkarma yapan kuvvetler, taarruz için tertiplenemediğinden General Hamilton'un ısrarına rağmen 9'uncu Kolordunun Anafartalar istikametinde taarruzu gecikiyordu. Bölgede Albay Vilmer Müfrezesi, mevcut sınırlı sayıdaki birliklerle çıkarma yapan İngiliz kuvvetlerine karşı direniyordu. 5'inci Ordu Komutanı Saros Grubundan 7'nci ve 12'nci Tümenler ile İngiliz 9'uncu Kolordusuna taarruz etmeyi düşünüyordu. Arıburnu ve Suvla bölgesindeki tüm kuvvetlerin komutasını da 8 Ağustos gecesi Anafartalar Grup Komutanı olarak 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal'e verdi.[29]

Çanakkale Muharebelerinin ünlü Conkbayırı zaferine giden safhasındaki vahim durumu 5'inci Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım (İNANÇ) Bey aracılığıyla Liman von Sanders'e telefon başında anlatan Mustafa Kemal, bu görüşmede *"…Daha bir an mevcuttur. Bu anı da ziyaa (kayba) uğratacak olursak bir felaket-i umumiyye karşısında kalmaklığımız pek muhtemeldir..."* diyerek durumu bütün açıklığıyla anlatmıştır. Kâzım Bey'in *"Çare kalmadı mı?"* sorusu üzerine bölgedeki tüm kuvvetlerin kendi emir ve komutası altına verilmesini öneren Mustafa kemal, telefondaki *"Çok gelmez mi?"* şeklindeki soruya *"Az gelir."* karşılığını vermişti. Nihayetinde 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in emrini alan Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa, 8 Ağustos'ta Albay Mustafa Kemal'e Anafartalar Grubu Komutanı olarak görevlendirildiğini bildirmiştir.[30]

9 Ağustos sabahı İngilizler bütün cephede taarruza geçti. İngiliz 9'uncu Kolordusu Anafartalar, Anzak Kolordusu Conkbayırı-Besimtepe istikametinde taarruz ediyordu. Anzak Kolordusunun sol taarruz kolu Besimtepe'ye kadar ulaşsa da 25'inci Alayın süngü hücumu ile geriye atıldı. 9'uncu Kolordunun taarruzu da başlangıçta gelişme gösterdi ve İngiliz birlikleri Anafarta kuzeyindeki Tekke Tepe'ye kadar ilerledi. Ancak Saroz Körfezi'nden takviye için gelen Türk 7'nci ve 12'nci Tümenleri de taarruza

[28] Arıburnu Muharebeleri Raporu; Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 130-131.
[29] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; Çanakkale Cephesi Harekâtı, C V, 1-2-3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, s. 223.
[30] Sermet Atacanlı; Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları, MB Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 302-305.

başlamıştı. Tarihe "Birinci Anafartalar Muharebesi" olarak geçen ve tesadüf muharebesi şeklinde gerçekleşen hücumlar sonucunda İngiliz birlikleri yenilerek Tuzgölü önündeki Mestantepe sırtlarına çekildi. 9'uncu Kolordu Komutanı 10 Ağustos'ta, bu kez yeni çıkarma yapan 53'üncü Tümenle (İngiliz Welsh Tümeni) taarruz etmeyi denedi. Fakat bu taarruz da başarılı olmadı. Suvla Koyu'nda İngilizlere karşı inisiyatifi ele geçiren Mustafa Kemal, Conkbayırı'nı da düşmandan temizlemeyi planlıyordu.[31] Bu maksatla mevzideki kuvvetler ve takviye gelen 8'inci Tümene 10 Ağustos saat 04.30'da Conkbayırı'ndaki mevziden verdiği işaretle hücum başladı. Conkbayırı'nın geri alınması için 10 Ağustos 1915 günü yapılan taarruz anını Mustafa Kemal, "Anafartalar Muharebelerine Ait Tarihçe"de şöyle anlatmaktadır:

"… Gecenin karanlık perdesi tamamen kalkmıştı. Artık hücum anıydı. Saatime baktım. Dört buçuğa geliyordu. Birkaç dakika sonra ortalık tamamen ağaracak ve düşman, askerlerimizi görebilecekti. Düşmanın piyade ve mitralyöz ateşi başlar, kara ve deniz toplarının mermileri bu sık düzende duran askerimiz üzerinde bir defa patlarsa hücumun imkânsızlığına şüphe etmiyordum. Hemen ileri koştum. Tümen Komutanı'na rastladım. O ve her ikimizin refakatinde bulunanlarla hücum safının önüne geçtik. Çok seri ve kısa bir teftiş yaptım. Önüne geçerek yüksek sesle askerlere selam verdim. Dedim ki: 'Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Önce ben ileri gideyim. Siz, ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden ileri atılırsınız.' Komutan ve subaylara da askerlerin dikkatini işaretime çekmelerini emrettim. Ondan sonra hücum safının önünde bir yere kadar ileri gidildi ve oradan kırbacımı havaya kaldırarak hücum işaretimi verdim."[32]

Askerler ileriye atıldığında 9'uncu Tümen de Besimtepe'den hücuma katılıyordu. Türk birlikleri, süngü hücumu ile mevzilerinden 500 ile 1.000 metre ilerledi. Çok kanlı geçen Conkbayırı hücumunda bölgedeki mevziler ele geçirildi. İngilizler yalnız Şahintepe'de tutunabildi. Buradaki destek silahlarının etkili ateşleri sonucu hücum eden birlikler ağır zayiat verdi. Dolayısıyla 10 Ağustos 1915 günü İngilizler Küçük Anafarta'ya, Türkler Conkbayırı'na taarruz etmiş, her iki muharebeyi de Türkler kazanmıştı. Bir başka deyişle General Hamilton'un sıklet merkezi ile Anzak bölgesinden başlattığı genel taarruz fiyasko ile neticelenmiş, İngilizler 25.000 kişi zayiat vermişti.

Bunca yenilgiye rağmen Hamilton mağlubiyeti kabul etmedi. 10 Ağustos akşamına kadar çıkarmayı tamamlayan 54'üncü Tümen ve takviye için Mısır'dan gelmekte olan 2'nci Süvari Tümeninin yanı sıra Seddülbahir cephesindeki 29'uncu Tümeni de Suvla bölgesine çıkararak taarruza devam etmek istiyordu. Mevcut kuvvetlerle Küçük Anafartalar

[31] Erol Mütercimler; Gelibolu, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s. 564-567.

[32] F. Rezzan Ünalp; "Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal Atatürk", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, S 16 (Özel Sayı), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 20.

istikametinde bir an önce taarruza geçmesi için 9'uncu Kolordu Komutanı'nı zorluyordu. 15 Ağustos'ta 9'uncu Kolordu Komutanı hedefi değiştirerek bir tümenle Suvla Koyu kuzeyindeki Kireçtepe'ye mahdut hedefli taarruz başlattı. Bölgeyi savunmakla görevli Vilmer Bey Müfrezesi kısa süre önce tümen seviyesine getirilmişti. Akşama kadar süren Kireçtepe muharebesinde İngilizler, öğlene kadar ele geçirdikleri mevzilerden atılarak eski mevzilerine çekilmek zorunda kaldı. Bu muhareben sonra İngilizler 9'uncu Kolordu Komutanı ile 10'uncu Tümen Komutanı'nı değiştirdi.

Başarısız komutanlar değişmiş, cepheye yeni takviye gelen 29'uncu Tümen, 17 Ağustos; 2'nci Süvari Tümeni de 18 Ağustos'tan itibaren çıkmaya başlamıştı. Hamilton, 21 Ağustos 1915 günü saat 15.00'te toplam altı tümenle Anafartalar istikametinde kuvvetli bir taarruz başlattı. İlk hedef olarak Mestantepe doğu uzanımındaki tepeler hattı olarak belirlenmişti. 21-22 Ağustos günleri gerçekleşen "İkinci Anafartalar Muharebesi"nde tüm İngiliz hücumları Türk mevzilerinin önünde eridi. İngilizlerin ele geçirdiği mevzilerden küçük bir mevzi hariç tümü Türk karşı taarruzları ile geri alındı. Özellikle 12'nci Türk Tümeni tek başına üç İngiliz tümenine karşı mevzilerini sarsılmadan savundu.[33] Bu muharebede zayiatımız 2.600, İngilizlerin ise 6.558 idi.[34]

Anafartalar bölgesinde son harekât, 27 Ağustos günü İngilizlerin yaptığı Bombatepe hücumu oldu. Bu taarruzla İngilizler, tepedeki bir kısım mevzileri ele geçirdi. 28 Ağustos'ta yapılan karşı taarruzda İngilizler mevzilerden atılamadı.

11. Mevzi Harpleri

Eylül 1915'ten sonra tüm cephelerde muharebeler hareketliliğini yitirdi ve tahliyeler tamamlanıncaya kadar çarpışmalar mevzi muharebeleri hâlinde devam gitti.

12. Tahliyeler

İngilizler muharebelerden sonuç alamayınca 7 Aralık 1915'te Çanakkale Cephesi'nin boşaltılmasına karar verdi. Çok iyi hazırlanmış bir plan dâhilinde kuvvetlerini yavaş yavaş çekerken cephedeki ateş etkinliğini aksatmayacak şekilde düzen aldılar ve Türk birliklerini aldatmayı başardılar.[35] 18-19 Aralık 1915'te 25.000 askerin Suvla Koyu'ndan ve Anzak

[33] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; Çanakkale Cephesi Harekâtı, C V, 1-2-3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, s. 223. Anafartalar Savaşı, Çanakkale'de yapılan bütün muharebelerin en kanlısıydı. İngilizler, Gelibolu'da bütün kayıplarının hemen hemen yarısını Anafartalar-Suvla Muharebesinde verdi. İngilizlerin mağlubiyeti özellikle Balkan devletleri üzerinde büyük etki yaptı. O güne kadar kararsızlık içinde bulunan Bulgaristan, İttifak devletleri safında yer almaya karar vererek ordularını eylül ayı içinde muharebeye soktu. bk. Joseph Pomiankowski; Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, Çev. Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 126-127.

[34] Belen; s. 236.

[35] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; Çanakkale Cephesi Harekâtı, C V, 1-2-3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, s. 227.

Koyu'ndan ayrılması, Müttefikler açısından askerî operasyonun en düzenli yanıydı. Balkan Savaşlarından sonra askerî bir unsur olarak dikkate alınmayan Türkler, Avrupalı istilacıları püskürtebildiklerini Çanakkale'de göstermişlerdi. Burada itibar, tartışmasız biçimde Albay Mustafa Kemal'indi.[36]

İtilaf devletlerinin Çanakkale harekâtında yaptıkları hatalar yüzünden meydana gelen yenilginin yanı sıra başarılı olunamadığının görülmesinin hemen ardından çekilme kararı almayarak toplam 106.000 asker kaybının ve sonuçlarının değerlendirildiği 21 Aralık 1915 tarihli Times gazetesinden yayımlanan ve ağır eleştirilerin yer aldığı başmakalenin sonunda, Çanakkale Muharebelerinin İngiliz İmparatorluğu'nun tarihinde en faciadar sayfayı teşkil ettiği yazılıdır.[37]

Sonuç

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Gelibolu'daki muharebelerde asker ve silah yönünden sayıca çok az olan Türk ordusu, İngilizler tarafından mağlup edilemedi. Türklerin dayanıklı oldukları ortaya çıktı. Çanakkale Muharebeleri süresince cepheye tam 22 tümen asker sevk edildi. İstanbul'dan gönderilen cephaneler yeterli bolluğu sağlayacak düzeyde olmamakla birlikte *"En mühim vazifem gerekli asker sevkiyatına muvaffak olmaktır. Bunun ifası canımdan kıymetlidir."* diyen Behir Erkin Bey'in yürüttüğü asker sevkiyatıyla Gelibolu'daki Türk birlikleri, Çanakkale'yi geçilmez kılmıştı.[38] Türk ordusunun komutanları tecrübeli ve iyi eğitimliydi, muharebeyi cepheden yönetmişlerdi. Tabur Komutanı Binbaşı Kadri, Alay Komutanları Yarbay Şefik (AKER) ve Binbaşı Mahmut Sabri, Tümen Komutanları Albay Halil Sami ve Yarbay Mustafa Kemal, Kolordu Komutanı Esat (BÜLKAT) Paşa komuta kademesinin sadece birkaç örneğidir. Bunlar grup olarak genç askerlerdi. Birdwood 51 yaşında korgeneraldi ve karşısındaki rakibi 34 yaşında Mustafa Kemal adında bir Yarbay'dı.[39] İngiliz General C.F.Aspinal Oglander'ın *"Tarihte, bir tümen komutanının üç farklı yerde vaziyete nüfuz ederek yalnız bir muharebenin gidişine değil, aynı zamanda bir seferin akıbetine ve belki bir milletin mukadderatına tesir yapacak vaziyet yaratanların bir benzerine nadiren tesadüf edilir. Elden kaçırılan fırsatların hatırası kadar acı hatıralar az bulunduğu gibi maziye bakıldığı zaman önüne geçilebilmesi mümkün olan ve geçilmesi gereken başarısızlıklar kadar da elim başarısızlıklar az bulunur. İşte Çanakkale Seferi'nin tarihi de bu çeşit hatıralardandır."*[40] şeklindeki sözleri, Mustafa Kemal'in Çanakkale Muharebeleri ve Türk milletinin tarihindeki önemini en iyi betimleyen yorumlardan biri olarak değerlendirilmelidir.

---

[36] Keith Robbins; Birinci Dünya Savaşı, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s. 53.
[37] Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi; Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2013, s. 252.
[38] Emir Kıvırcık; Cepheye Giden Yol, GOA Yayınları, İstanbul, 2008, s. 126.
[39] Erickson; s. 100-101.
[40] Oglander; s. 537-538.

Kaynaklar

Arıburnu Muharebeleri Raporu; Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2011.

ATACANLI, Sermet; ATATÜRK ve Çanakkale'nin Komutanları, MB Yayınevi, İstanbul, 2008.

BELEN, Fahri; Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, 1964.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; Çanakkale Cephesi Harekâtı, C V, 2'nci Kitap, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1978.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; C V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1-2-3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1997.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Seviyedeki Komutanların Biyografileri; Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009.

Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme; HAK Yayınları, İstanbul, 1999.

ERICKSON, Edward J.; Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

ERKAL, Şükrü; Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi Deniz Harekâtı (Boğazın Zorlanması), Çanakkale Muharebeleri 75'inci Yıl Armağanı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1990.

GÖRGÜLÜ, İsmet; Çanakkale İlk Günde Biterdi, Bilgi Yayınları, Ankara, 2008.

HART, Peter; Gelibolu, Alfa Yayınları, Mart İstanbul, 2014.

KIVIRCIK, Emir; Cepheye Giden Yol, GOA Yayınları, İstanbul, 2008.

OGLANDER, Aspinall; Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekât, C I, Arma Yayınları, İstanbul, 2005.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi; Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2013.

POMIANKOWSKI, Joseph; Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, Çev. Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014.

ROBBINS, Keith; Birinci Dünya Savaşı, Dost Kitabevi, Ankara, 2005.

SAĞIR, Davut; "Çanakkale Cephesi'nde Kara Muharebeleri", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, S 16 (Özel Sayı), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1990.

SANDERS, Liman von; Türkiye'de Beş Yıl, Çev. M. Şevki Yazman, Kesit Yayınları, İstanbul, 1968.

TUNÇOKU, A. Mete; Anzakların Kaleminden Mehmetçik, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V nci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1997.

ÜNALP, F. Rezzan; Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal ATATÜRK, Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, S 16 (Özel Sayı), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1990.

WOLF, Klaus; Gelibolu 1915, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.

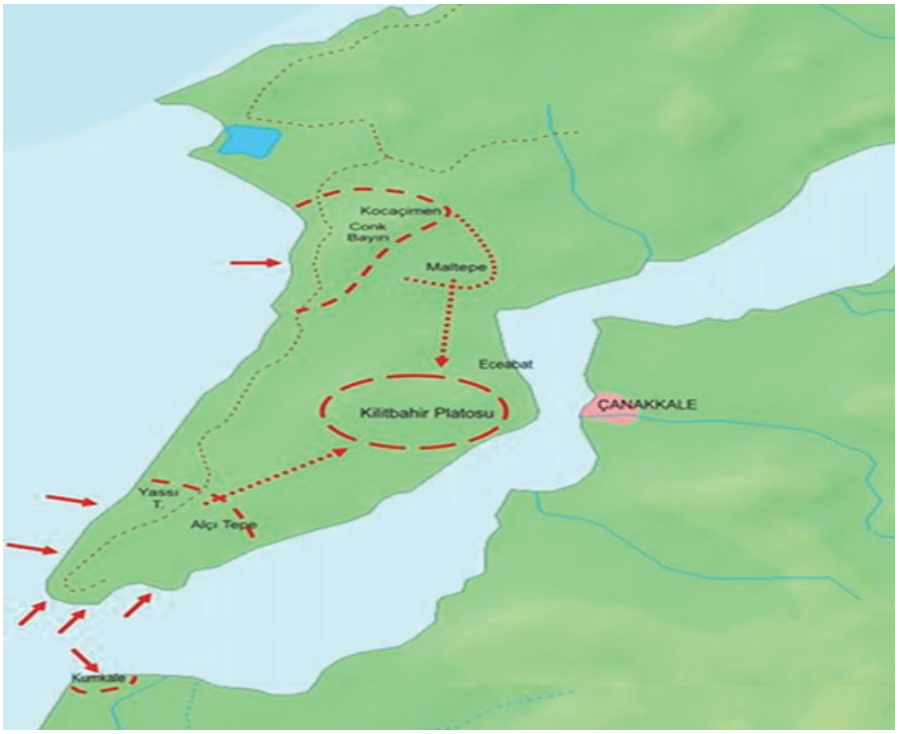

General Hamilton'ın Planı

Türk Ordusunun Savunma Tertibi

26'ncı Alayın Tertiplenmesi

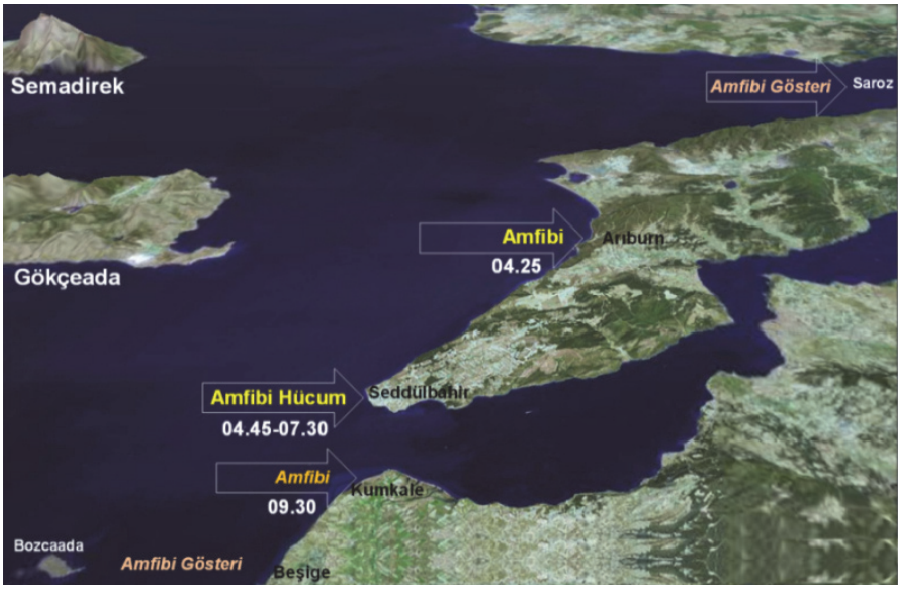

Çıkarma Planı

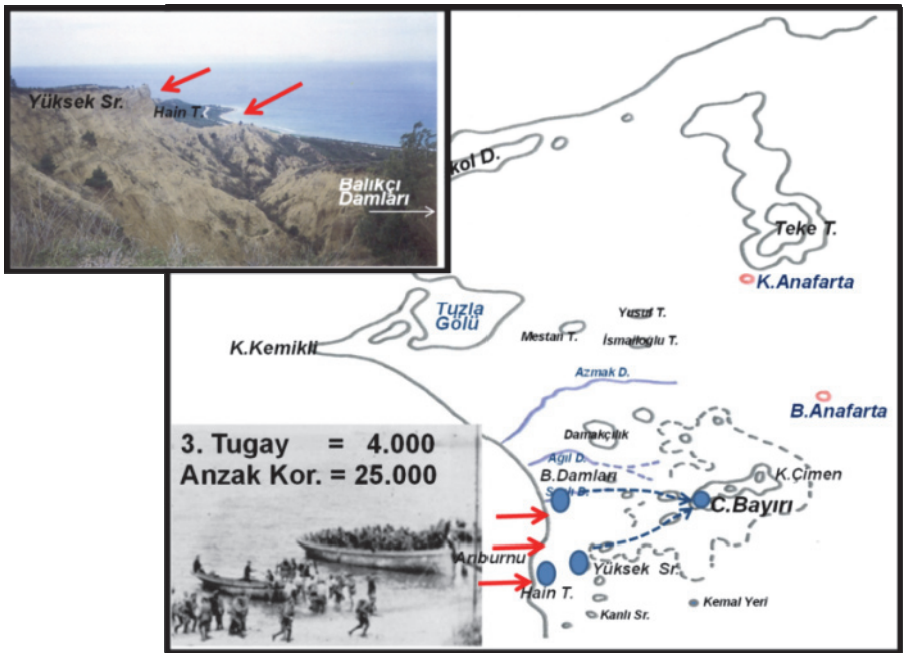

Arıburnu Bölgesi Çıkarması

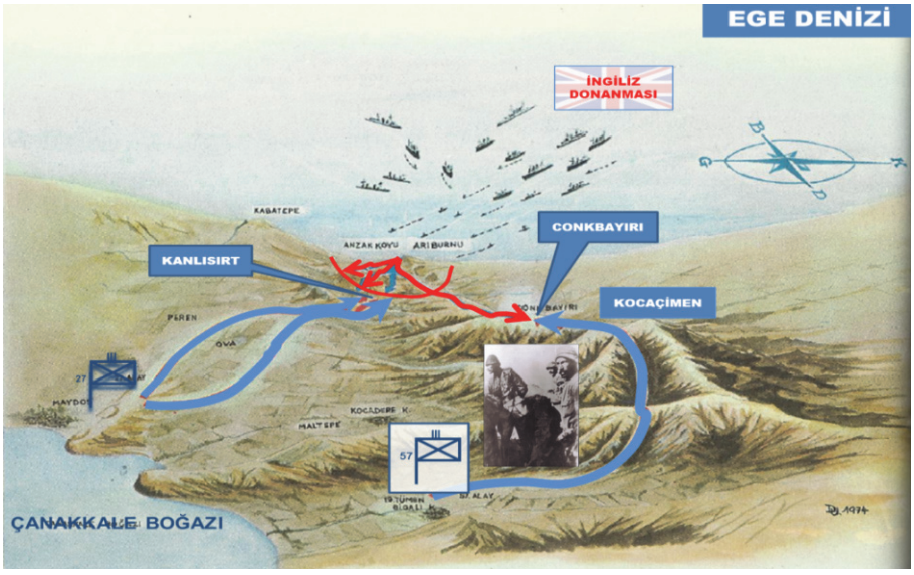

25 Nisan 27'nci ve 57'nci Alay Taarruzu

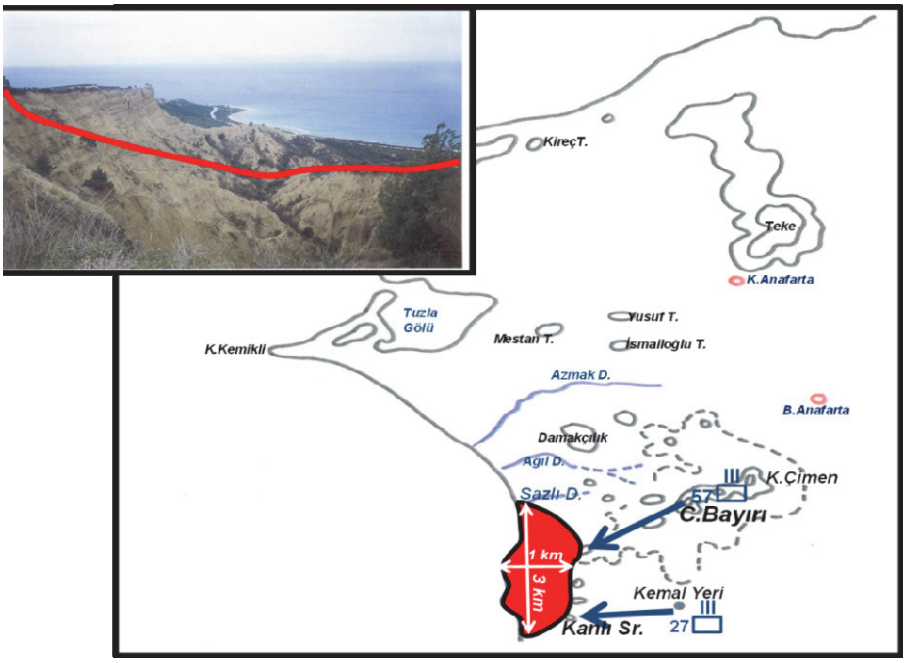

Anzakların Mevzilendiği Bölge

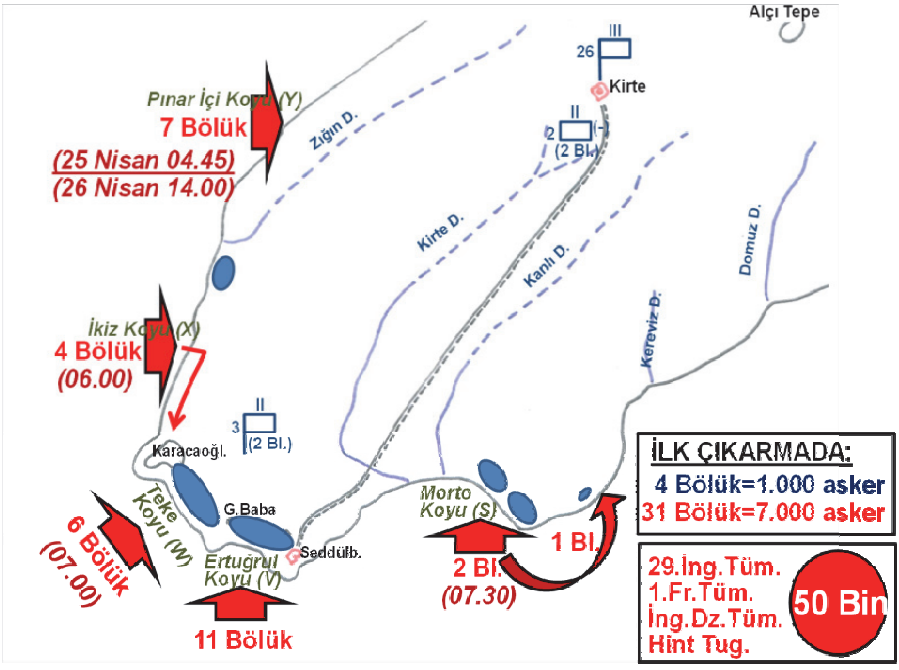

Seddülbahir Bölgesi Çıkarmaları

Kumkale Çıkarması

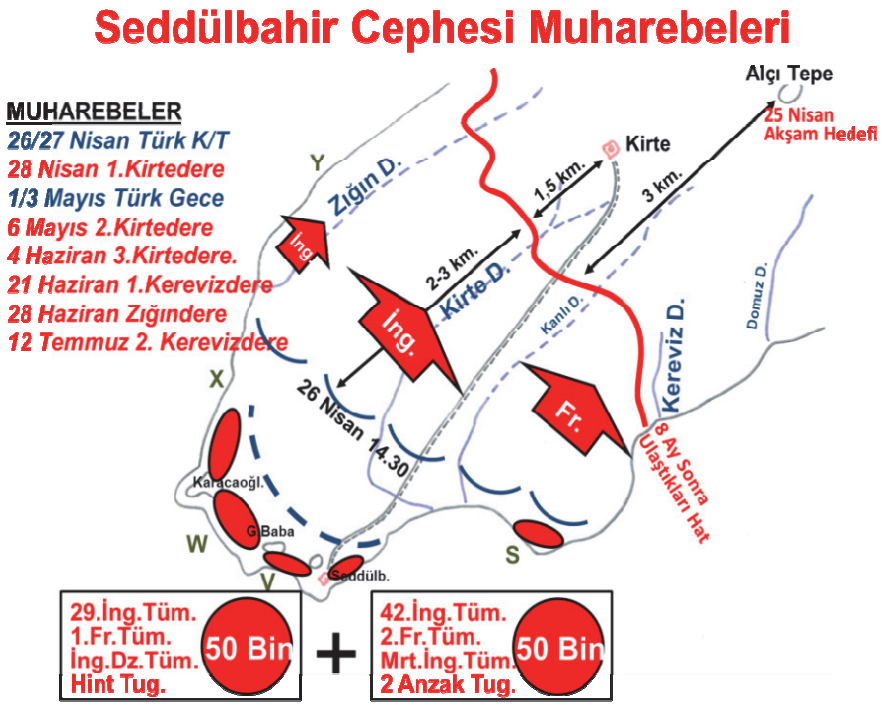

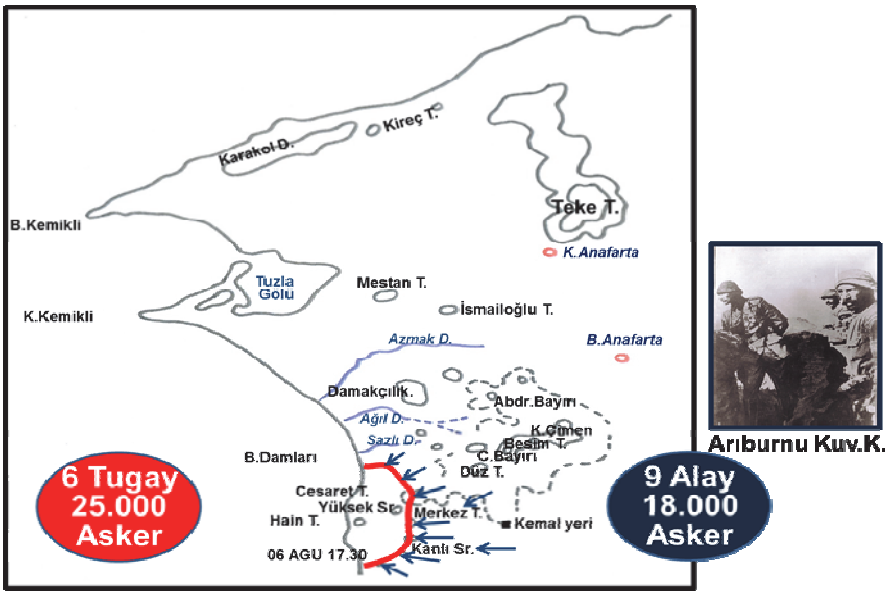

Arıburnu Kuv.K.

Arıburnu Bölgesi 1 Mayıs Taarruzu

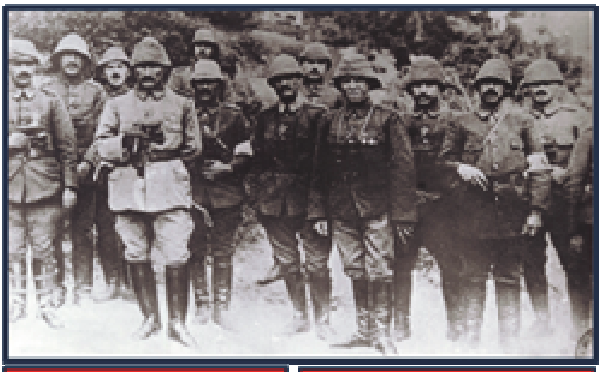

25 Nisan 17 Mayıs	17 Mayıs 8 Ağustos	8 Ağustos 9 Aralık
Arıburnu Kuv. K.	19. Tümen K.	Anafartalar Gr. K.

Yarbay — Haziran — Albay

Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşı Komutanlıkları

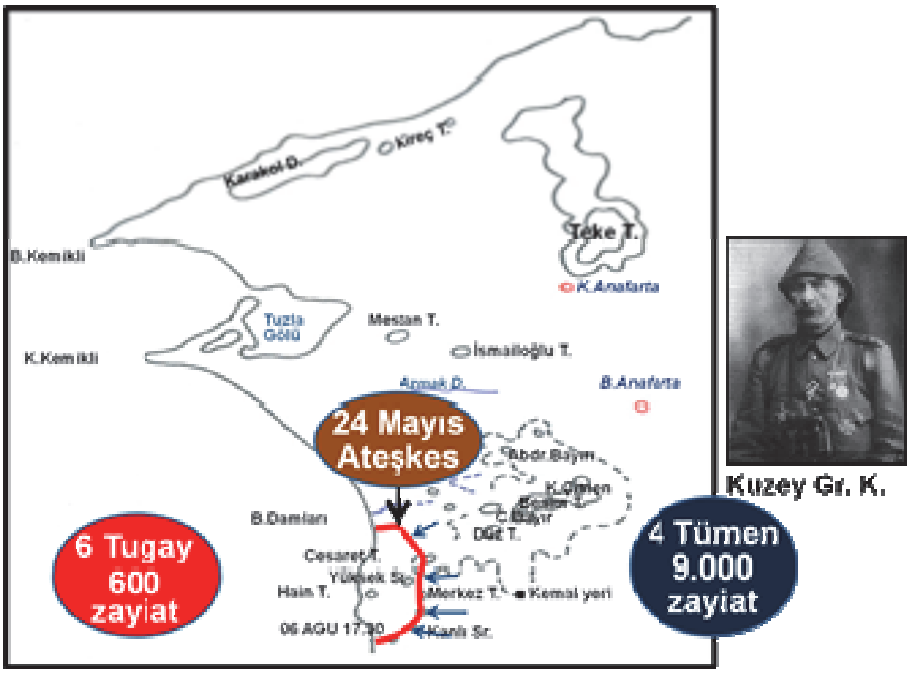

Kuzey Gr. K.

Arıburnu Bölgesi 19 Mayıs Taarruzu

Ağustos 1915'te Tertiplenme Durumu

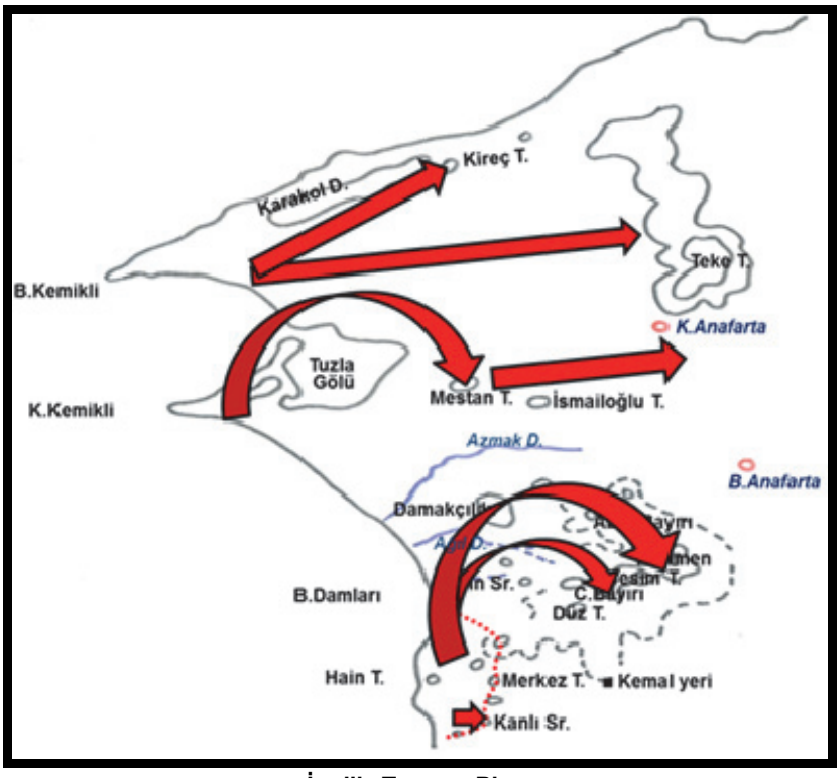

İngiliz Taarruz Planı

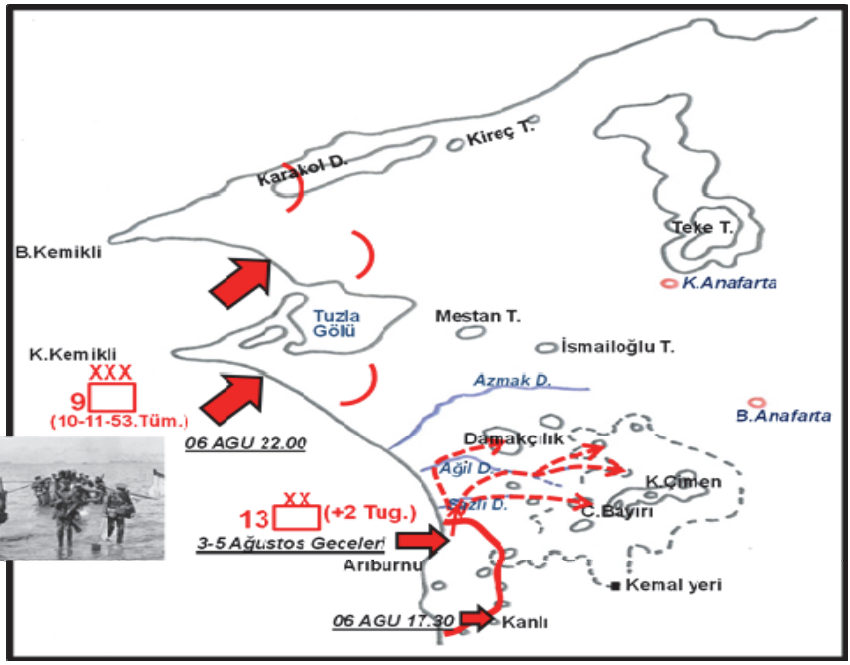

Arıburnu Bölgesi 6-7 Ağustos Gelişmeleri

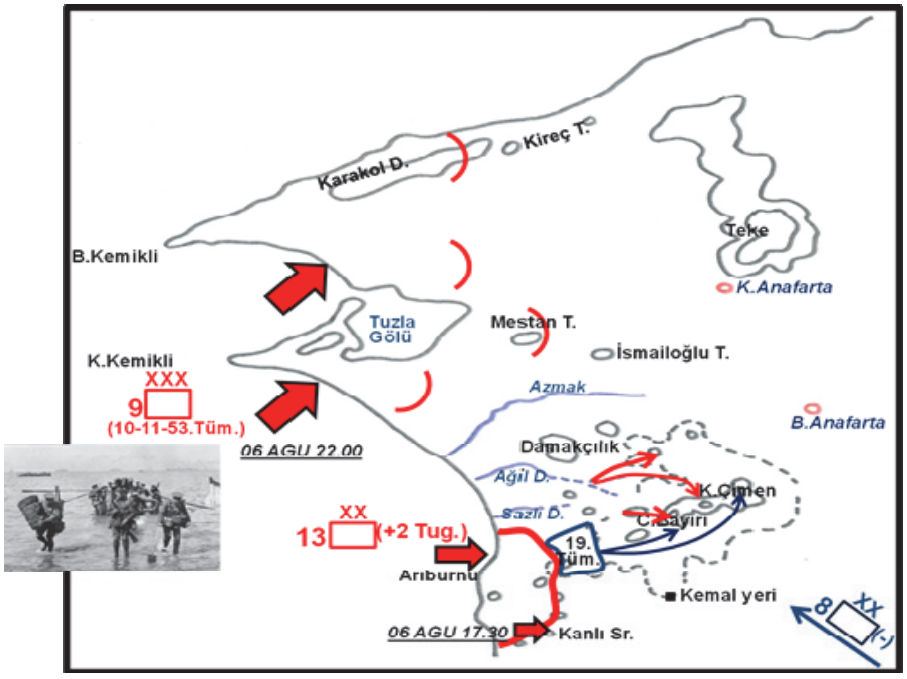

Arıburnu Bölgesi 8 Ağustos Gelişmeleri

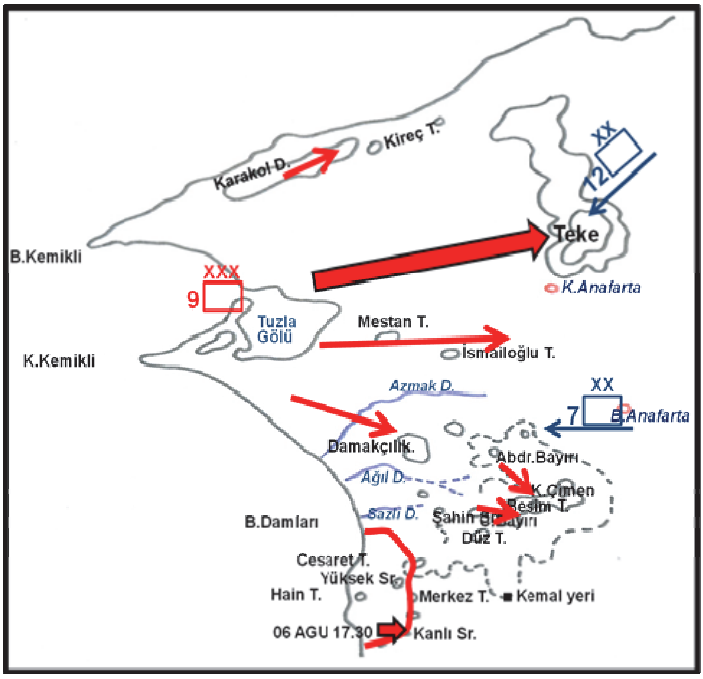

9 Ağustos Sabahı Gelişmeleri

Anafartalar Grup K.

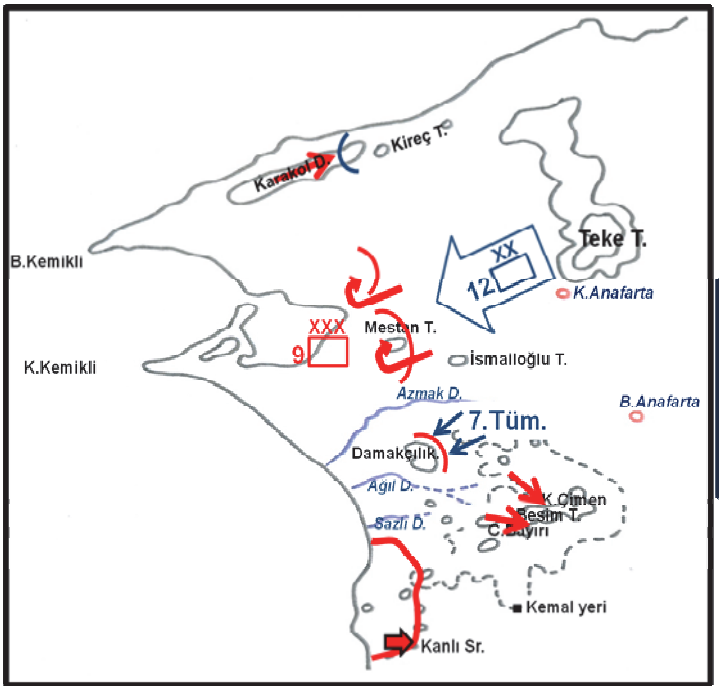

Anafartalar Grup K.

Birinci Anafartalar Muharebesi

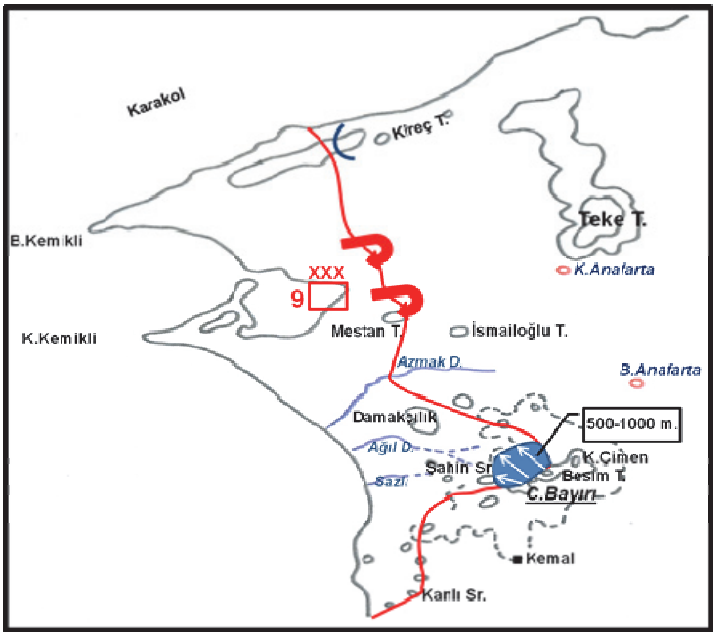

Anafartalar Grup K.

Conkbayırı Muharebesi

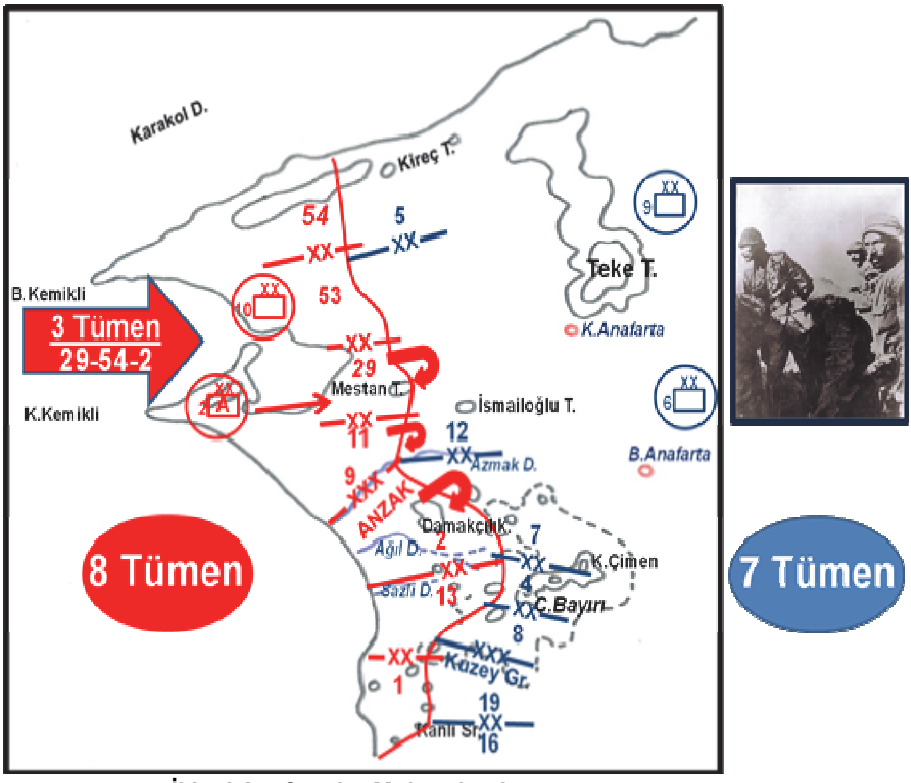

İkinci Anafartalar Muharebesi

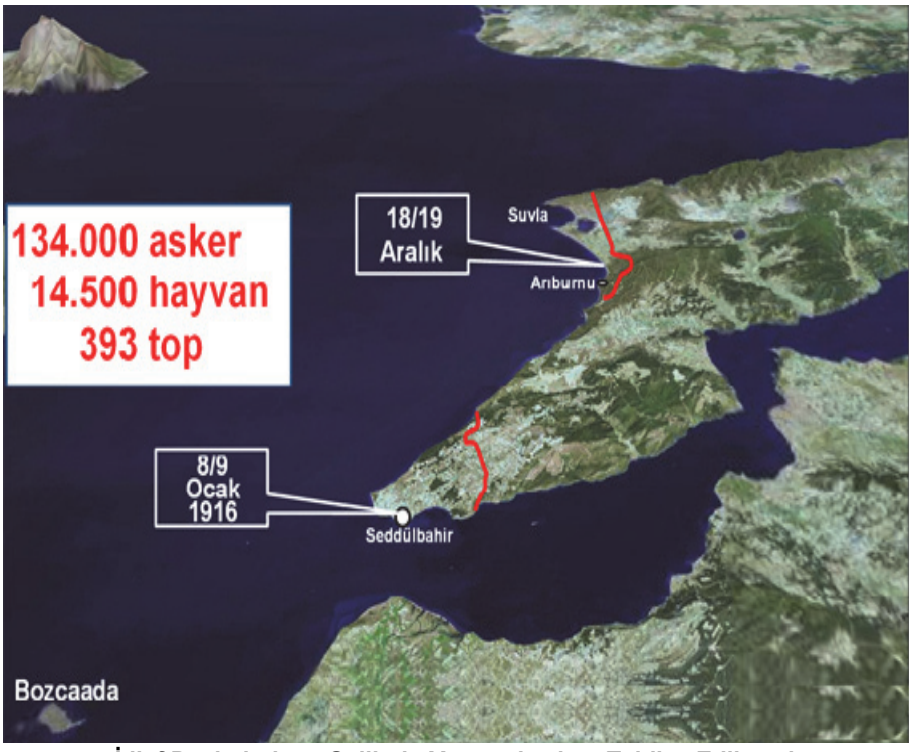

İtilaf Devletlerince Gelibolu Yarımadası'nın Tahliye Edilmesi

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ ve MUSTAFA KEMAL

Dr. Hv. Öğ. Alb. F. Rezzan ÜNALP*

Çanakkale farklı anlamı olan bir savaş, âdeta destansı bir öykü… Türk halkının duygulu yüreğinden kopup gelen türkülerde, Mehmet Akif'in mısralarında nesilden nesile aktarılarak yaşanan, hissedilen bir savaş… Hiçbir devletin, hiçbir ordunun, hiçbir silahın, vatan sevgisinden daha güçlü olmadığını, olamayacağını öğreten bir savaş... İnsanın iliklerine kadar işleyen derin bir sızı, aynı zamanda görkemli bir gurur tablosu... En önemlisi Türk milletine Mustafa Kemal'i kazandıran bir savaş...

Çanakkale Muharebeleri hiç şüphesiz, ATATÜRK'ün 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal olarak tarih sahnesinde parladığı yerdir.

Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in söylemiyle, *"Tarihteki hiçbir olay, Çanakkale Muharebelerinde olduğu kadar yapılan plan ve öngörüleri boşa çıkartmamış, alınan kararları karıştırmamış ve belirlenen stratejik kuralları bozamamıştır."*

Mustafa Kemal'in Çanakkale savunmasında ortaya koyduğu sevk ve idare yeteneği konusunda Yeni Zelandalı tarihçi Alan Moorehead, *"Mustafa Kemal'in savaş güdümünde gösterdiği şaşırtıcı başarılar takımı bu tarihten sonra başlar. Ne Liman von Sanders'in ne de başkasının göremediğini o görmüş, Gelibolu Yarımadası'na ancak Conkbayırı ile Kocaçimen'den egemen olunabileceğini o anlamıştı. Müttefik devletler burayı ele geçirselerdi bütün Boğaz'a egemen olurlar ve 20 km'lik bir çevreyi istedikleri gibi top ateşine alabilirlerdi. Küçük rütbeli ama dâhi bir Türk subayının orada bulunması, müttefikler için harbin en büyük talihsizliklerinden biri oldu."* sözleri tarihe geçen kayıtlardan sadece biridir.[1]

Tam 100 sene önce savaşın bütün şiddetiyle yaşandığı yarımadanın, Gelibolu'nun, bugün bile hâlâ insanı derinden etkileyen, dayanılmaz hüzünlü bir havası var. Solunan hava, basılan her karış toprak, karşınıza çıkan her yamaç, her vadi, her ırmak hepsi savaşa ait bir hikâyeyi içinde barındırıyor.

XX'nci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan savaşın onlarca cephesinden sadece bir cephesiydi Çanakkale. İlk defa bir savaş için dünya savaşı tanımı telaffuz edildi.[2] Takvimler 1914 yılının 28 Haziran'ını gösterdiğinde bu savaşın fitili ateşlendi; Avrupa'nın hiçbir parçası ortaya çıkan bu mücadelenin uzağında kalamadı, tıpkı Osmanlı Devleti gibi. Bu savaşta Türk

* Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı, Askerî Tarih Ş.Md.ve TATK Gensek.*runalp@tsk.tr.*

[1] Celal Erikan; Komutan Atatürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1964, s. 2.

[2] Birinci Dünya Savaşı adı ilk kez savaştan birkaç yıl sonra alaycı ve uzak görüşlü bir gazeteci tarafından türetilmişti. Bu kişi, Londra'da yayımlanan Times'in askerî muhabiri olan Albay Charles A'Court Repington'du. bk. Jay Winter-Geoffrey Parker-Mary R.Habeck; I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s. 16.

ordusu Osmanlı Devleti'nin köhnemiş yapısına rağmen İngiliz, Fransız ve Rus ordularına karşı çok cepheli bir savaşı gerçekleştirdi.

1915 yılına gelindiğinde savaşın öyle düşünüldüğü gibi kısa sürede sona ermeyeceği anlaşılmıştı. İngiltere'de dönemin politikacıları arasında bulunan Savaş Bakanı Lloyd George ve Deniz Bakanı Churchill yeni bir şey peşindeydiler. Lloyd George 1915'in ilk gününde yalnızca açık ve kesin bir zaferin işaretlerinin, fedakârlıkların boşa gitmediği konusunda halkı tatmin edeceğini ve tarafsız devletleri, şanslarını Müttefik devletlerden yana denemeye ikna edeceğini ileri sürdü. Churchill, Çanakkale Boğazı'na bir deniz saldırısını bu hedeflere ulaşmanın yolu olarak gördü. Savaş konseyi ocak ayı ortasında böyle bir harekât için hazırlıkların yapılması konusunda fikir birliğine vardı. Ertesi ay Gelibolu Yarımadası alınarak İstanbul yolu açılabilir görünüyordu. Türkler savaşta yere serilebilirdi.

Kullanılacak savaş gemilerinin, göze çarpacak biçimde yerleştirilmiş birkaç tane Türk kıyı bataryasının bu başarının önünü keseceğine inanmak zordu gerçekten.

15 inçlik son model topları olan hızlı savaş gemisi Queen Elizabeth'in de içinde yer aldığı armadanın karşısında Türklerin bir rakip olarak fazla ciddiye alınması gerekmiyordu. 13 Ocak 1915'te Londra'da toplanan Savaş Konseyinde Çanakkale Boğazı'na denizden taarruz planı kabul edildi. Bu plana göre Boğaz girişindeki tabyalar Birleşik Filoya ait zırhlıların uzun menzilli toplarıyla dövülecek, daha sonra Boğaz'ın içindeki kaleler teker teker tahrip edilecek ve son olarak mayın hatlarında açılacak bir gedikten filonun İstanbul'a ilerlemesi sağlanacaktı. 28 Ocak'ta kesinleşen planı Churchill Fransız Hükûmetine bildirdi. Fransa'da da alternatif cephe fikrine destek olanlar vardı. Fransız toprağındaki ürkütücü Alman varlığı kaçınılmaz bir gerçekti.[3] Sonunda Fransızlar, Amiral Carden'in emrine Amiral Guepratte komutasında bir filo göndermeyi taahhüt ettiler.[4] Rusya da planı onayladı, Askold kruvazörünün Birleşik Donanmanın emrine verileceğini ve Boğaz açıldığı takdirde bir Rus kolordusunun İstanbul'un işgalinde görev alacağını bildirdi.[5]

Bu sırada Türk tarafında Çanakkale Boğazı'nın savunulmasından sorumlu kara birlikleri Başkomutanlığa bağlı olarak Tekirdağ'da bulunan 3'üncü Kolordunun emrinde bulunuyordu. Bu birlikler; Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, 7, 8, ve 9'uncu Piyade Tümenleriyle 3.Süvari Tugayı idi. 8'inci Tümen Sina Cephesi'ne gönderilince yerini Tekirdağ'da Yarbay Mustafa Kemal'in emrinde bulunan 19'uncu Tümen aldı. Bu tümen başlangıçta Ece Limanı, Seddülbahir ve Morto Limanı arasındaki kıyının

[3] Keith Robbins; I. Dünya Savaşı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Eylül 2005, s. 48-49.
[4] Peter Hart; Gelibolu, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 36.
[5] Figen Atabey; "İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebelerinin Deniz Harekâtı", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (Özel Sayı), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Sayı 16, Ankara, 2010, s. 157.

korunmasıyla görevliydi. Müstahkem Mevkiye bağlı Tayyare Müfrezesinden başka deniz gücü olarak hafif bir filo da Nara Burnu'nda demirlemişti.[6]

Ve Müttefik devletlere ait savaş gemileri ilk olarak 1914, 3 Kasım'ında saldırıya geçti. Bombardıman sonucu Ertuğrul Tabyasında önemli bir hasar olmadı ancak Boğaz'ın Anadolu yakasındaki Kumkale ve Orhaniye Tabyaları hasar gördü ve Seddülbahir'de hasarla birlikte şehit ve yaralananlar oldu. Bu saldırıda Türk tarafının toplam kaybı 5 şehit, 2 yaralı olmak üzere 7 subay, 66 şehit, 19 yaralı olmak üzere 85 erdi.[7] 3 Kasım Taarruzu'nu müteakip Tekirdağ'daki 3'üncü Kolordu karargâhı Başkomutanlığın emriyle Gelibolu'ya alındı.

Boğaz'a yönelik ikinci saldırı 19 Şubat günü yapıldı. Hava açık, deniz durgundu. Sabah saat 09.35'te Kumkale ve Orhaniye Tabyalarına ateş açılmasıyla başlayan bombardıman sonradan Ertuğrul ve Seddülbahir'i içine aldı. Menzil 17 bin metrenin üstünde olduğundan tabyalar bir karşılık veremediler. Uçak ve gemi gözetlemesi ile saat 12.00'ye kadar süren ateşe saat 14.30'a kadar ara verildi. Bu saatte yeniden başlayan bombardımanda, tabyaların ateş çemberi içinde kalan gemiler 7.000 metreye kadar sokulmakta ve menzil dışındakiler de tabyaların erişemeyeceği bir mesafeden atışlarını sürdürmekteydiler. Saat 17.30'a kadar süren bombardımandan sonra düşman filosu geri çekildi. Yalnız Orhaniye ve Ertuğrul Tabyaları 38 mermi ile karşılık verebilmişler ve iki düşman gemisinin üzerinde isabet sağlamışlardı. Türk tarafının kaybı 2 subay, 2 er ve 11 yaralıdan ibaretti. Tahribat en çok Kumkale'de olmuştu.[8]

Daha fazla zayiat vermek istemeyen Amiral Carden, Birleşik Filonun geri çekilmesini emretti. Kötü hava koşulları ve fırtına bir sonraki saldırıyı günlerce engelledi ancak hava düzeldiğinde haberler müttefikler için olumluydu. 25 Şubat günü donanmanın açtığı top ateşleri başlangıçta Çanakkale Boğazı'nın girişindeki kalelerin susturulmasında başarılı oldu. Agamemnon ve Gaulois zırhlıları yara almış olsa da Birleşik Filo ateşleri Boğaz'ın giriş tabyalarını bütünüyle hasara uğratmış, 18 Mart'a kadar çeşitli aralıklarla yapılan taarruzlarla Boğaz'ın giriş kapısı açılmıştı.[9] Bununla birlikte Boğaz'daki yeni mayınlar daha sonra Birleşik Donanma için büyük hezimete neden olacaktı. Bu evrede Boğaz'a giren, umut verici bir biçimde mayın süpürücü olarak tanımlanan İngiliz doğu kıyısı trol gemilerinin mayın bulmada becerikli olmadıkları ortaya çıktı. Zaman zaman mayın hatlarına kadar sokulmuşlarsa da her seferinde kıyılardaki mayın koruma bataryalarının ateşiyle karşılaştılar, denizciler gece karanlığından

[6] Fahri Belen; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri, 2. Cilt, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1964, s. 137-138.
[7] Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915); V. Cilt, I. Kitap, Genelkurmay ATASE D. Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 83.
[8] Erol Mütercimler; Gelibolu, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s. 110-111.
[9] C. F. Aspinall Oglander; Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekâtı, Arma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 107.

yaralanarak patlatılan mayınların yerlerine yenilerini koydular. Boğaz'ı savunabilmek üzere henüz 10 mayın hattı mevcuttu.

Bu sırada Komutan olarak Amiral Carden'in yerine geçen Amiral de Robeck 18 Mart'ta yeni bir saldırı düzenledi. Eğilim, ağırlıklı olarak Türk cephanesinin tükeneceği ve böylece saldırı hızlandırıldığında Boğaz yolunun açılabileceği yönündeydi. Amiral de Robeck'in planı, Çanakkale ve Kilitbahir istikametleriyle mayın bölgelerini savunan bataryaları tahrip ederek Boğaz'ı geçmekti.[10]

Çanakkale Boğazı'nın savunmasından asıl Cevat (Çobanlı) Paşa komutasındaki Müstahkem Mevki Komutanlığı sorumlu idi. Boğaz savunması için yerleştirilen ve sayıları 230'u bulan toplardan ancak 82'si 18 Mart Boğaz Muharebesi'ne katılabildi.[11]

Erenköy Koyu, 7 Mart Gecesi...

Sisli ve yağmurlu bir havada düşman gemilerinin projektörlerinin puslu ışıklarına aldırmadan Erenköy Koyu'ndaki Karanlık Liman'a doğru bir gemi sessizce yol almaktaydı. Yüzbaşı Tophaneli Hakkı komutasındaki Nusret mayın gemisinin tüm mürettebatı, Mayın Grubu Komutanı Yüzbaşı Nazmi Bey dâhil nefesini tutmuştu. 7 Mart gecesini 8 Mart'a bağlayan saatlerde Nusret, Karanlık Liman'a geçip kıyıya paralel olarak 100 metre aralıklarla 26 mayın sırayla dökülmeye başlandı ve sabah saatlerinde 11. mayın hattı Boğaz'a döşenmişti.[12]

Anadolu yakasındaki Erenköy Koyu'nun mayınlanması gerçekten çok önemliydi. Bu koy, merkez tabyaların en güçlüsü olan Anadolu Hamidiye Tabyasının ölü alanında kaldığı gibi Tengerderesi ve Erenköy kesimindeki obüsler tarafından ateş altına alınamıyordu. Bu zayıf durumdan yararlanmak isteyecek Birleşik Filo gemilerinin bu koya sığınıp Türk topçusunun ateşinden korunmasının önlenmesi gerekiyordu. Bu da koyun mayınlanmasını zorunlu kılmış ve bu tarihî görev Nusret mayın gemisi tarafından başarılmıştı.[13]

18 Mart...

Hava açık, deniz ise harekâta elverişli idi. Türk tarafında kuşkulu bir sessizlik hüküm sürmekteydi. Beklenen harekât ihtimaline karşı Alman Pilot Yüzbaşı Serno ve Rasıt Yüzbaşı Scneider keşif uçuşu için görevlendirilmişti. Yapılan keşif uçuşunda, 18 Mart sabahı ortalık aydınlanmaya başladığında Birleşik Armadanın Boğaz'a doğru ilerlediği tespit edildi ve durum hemen

[10] Robbins; s. 51.
[11] Edward J. Eickson; I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 34.
[12] ATASE Arşivi; BDH, K. 121, D. 572, F. 1-46.
[13] Çanakkale Deniz Savaşları 1915; Hazırlayan: Çanakkale Boğaz Komutanlığı, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2008, s. 97. Ayrıca bk. Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Yayınları, Sayı 132, Ankara, Ocak 2014, s. 255.

Boğaz Komutanı Von Usedom'a rapor edildi.[14] Saat 08.15'te içlerinde en yeni ve en güçlü gemi olan Quenn Elizabet'in direğinde ileriye hareket işareti görüldü. Saat 11.00'de gemiler Kumkale gerisinden açılan obüs ateşlerinin etkisine girdiler. A hattındaki gemilerin batıdan doğuya doğru sıralanışlarına göre hedefleri: Quenn Elizabeth'in Anadolu Hamidiye Tabyası, Agamemnon'un Rumeli Mecidiye Tabyası, Lord Nelson'un Namazgâh Tabyası ve Inflexible'nin Rumeli Hamidiye Tabyası idi. Zırhlılar ateşe başladı, hedeflerine vuruş kaydetmişlerdi.

Saat 13.45'e geldiğinde Tük topçusunun ateşi çok azalmıştı. Amiral de Robeck gemilerin kesin sonuç yerine yaklaşmalarını, mayın bölgesinde geçit açılmasını sağlamak için 2. Tümenin, yıpranan Fransız 3. Tümeninin yerine geçmesini emretti. İşte 18 Mart Boğaz Muharebesi'nin sonucu, bir anlamda kaderi de bu sırada belirlendi. Suffren büyük bir hızla Boğaz'ı terk etmekte, onu Bouvet izlemekteydi. Bu dönüş sırasında Bouvet'i Nusret'in döktüğü mayınlardan birine çarptı, iki dakika içinde 603 denizci ile Boğaz'ın derinliğinde kayboldu. Bouvet'i Irresistible takip etti, o da bir mayına çarparak arka tarafı suya battı. Personeli kurtarılsa da Irresistible karanlık bastırdıktan sonra kurtarılmak üzere terk edildi. Uğranılan kayıplar karşısında Amiral de Robeck geri çekilme emri verdi. Bu manevra sırasında Ocean, Dardanos (Hasan-Mevsuf Bataryası) ve Soğanlıdere Bataryalarının ateşi altında çekilirken saat 18.05'te mayına çarptı ve battı. Mürettebatı kurtarıldı. Ancak hem Ocean ve hem de Irresistible'yi kurtarmakla görevli muhripler gece yarısına kadar Boğaz içinde batan gemileri aradılarsa da izlerine rastlanmadı ve her ikisi de Boğaz'ın serin sularında kaybolmuştu.

Tarihe zafer olarak kaydedilen 18 Mart Boğaz Muharebesi; İngiliz General Oglander'in "*Pek uygun başlamış olan gün, bu meçhul mayın hattının olağanüstü ve ortalığı kırıp geçiren başarısı yüzünden tam bir başarısızlıkla sona erdi. Bu yirmi mayının seferin talihi üzerindeki etkisi ölçülemez."* sözlerinden anlaşılacağı gibi Nusret'in döktüğü mayınlar ve bir o kadar Türk topçusunun da insanüstü çabasının bir sonucuydu. Böylece müttefikler Boğaz'ı yalnız donanma ile geçemeyeceklerini gördüler. Türk havacılarının yaptığı keşif uçuşları sonucunda Birleşik Donanmanın kesin olarak geri çekildiği anlaşıldı.[15]

Boğaz'ı karadan geçmeye karar veren müttefikler, daha önceden ileride yapılması tasarlanan kara savaşlarında kullanılmak üzere Akdeniz Sefer Kuvveti oluşturmuşlardı; bu kuvvetlere İngiliz General Ian Hamilton

[14] F. Rezzan Ünalp; "Turkish Air Campaigns during the Battles of Çanakkale March 1915-January 1916", Airpower in 20th Century Doctrines and Employment, CISM-Commissione Italiana di Storia Militare, Roma, 2011, 323-324. Ayrıca bk. Klaus Wolf; Gelibolu 1915, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 196-197.

[15] Yavuz Kansu-Sermet Şensöz-Yılmaz Öztuna; Havacılık Tarihinde Türkler 1, Hava Kuvvetleri Yayını, Ankara, 1971, s. 196. Birleşik Donanmanın çekildiği ilk olarak 18 Mart günü saat 16.00'da Pilot Üsteğmen Cemal ve rasıt Osman Tayyar'ın, ikinci olarak akşamüzeri saatlerinde Alman Teğmen Frank Seidler ve Dz. Yüzbaşı Hüseyin Sedat'ın yapmış oldukları keşif uçuşlarıyla teyit edilmişti.

komuta etmekteydi. Bir İngiliz tümeni, bir Fransız doğu sefer kuvveti ve bir de kısaca Anzak (Australia and New Zeland Army Corps) diye anılan bir Avustralya-Yeni Zelanda kolordusundan oluşan kuvvete komuta eden general, üstelik şairdi. Askerlerinin gösterecekleri kahramanlıkların şiirlerine ilham kaynağı olacağını düşünmekteydi. Hayali, İngiliz tümeninin İstanbul'a yerleşmesi idi.[16]

Eğitimlerini tamamlayan Akdeniz Sefer Kuvvetine mensup birlikler, 1915 Nisan ayının son günlerinde İskenderiye'den taşıt gemilerine bindirilerek yola çıktılar. Bu evrede Türk tarafında 5'inci Ordu teşkil edildi. Komutanlığına ise Alman General Liman von Sanders atandı. Yarımadayı savunacak ordunun karargâhı Gelibolu'da konuşlandı. 3 ve 15. Kolordulardan oluşan orduya, bağımsız süvari tugayı ve 5. Tümen direkt bağlıydı. Bigalı bölgesinde bulunan Yarbay Mustafa Kemal'in emrindeki 19'uncu Piyade Tümeni ise ordu ihtiyatını teşkil ediyordu.[17]

Türk komutanlar başta 19'uncu Piyade Tümen Komutanı Mustafa Kemal, 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa olmak üzere düşmanın kıyıya çıkmasına daha baştan engel olmak amacıyla savunmayı kıyıda düşünmüş, geride yeterince ihtiyat bırakıp kıyının kuvvetli tutulmasını öngörmüşlerdi. Ancak Ordu Komutanı Liman von Sanders bunun tam tersine kıyının zayıf gözetleme birlikleriyle tutulup düşmanı karaya çıktıktan sonra karşı taarruzlarla denize dökmeyi hedeflemişti. Çıkarmanın başlamasıyla onun bu görüşünün ne denli sakıncalı olduğu görüldü. Ayrıca Sanders, müttefiklerin yapacağı çıkarma bölgeleri üzerindeki tahminlerinde de yanılmıştı.[18]

25 Nisan 1915...

Çıkarma, 25 Nisan sabahı tan yeri ağarmadan önce baskın şeklinde Arıburnu, gün ağardıktan sonra Seddülbahir ve iki saat gecikmeli olarak Kumkale bölgelerine yapıldı. Arıburnu bölgesine Anzaklar, Seddülbahir Cephesi'ne İngilizler, Kumkale'ye Fransızlar çıkarma yaptı. Anadolu tarafındaki Kumkale-Yeniköy-Beşige bölgelerinden yapılan çıkarma bir aldatma niteliği taşıyordu. Taarruz için asıl çıkarma yeri olarak Seddülbahir ve Arıburnu bölgesi seçilmişti. Bu durum, hava keşif uçuşlarının raporlarında da aynı şekilde yer alıyordu. Anzak Kolordusu için seçilen hedef Kabatepe üzerinden Conkbayırı-Kocaçimen çizgisi, Seddülbahir bölgesine çıkan İngiliz tümeninin ise ilk hedefi Alçıtepe olup, her iki kuvvet birleşerek Kilitbahir Platosu'na yönelecek ve Türk savunması çökertilecekti.[19]

---

[16] Robbins; s. 52.

[17] Şükrü Erkal; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Kitapların Özetlenmiş Hâli (Haziran 1914-9 Ocak 1916), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2002, s. 351-54.

[18] Hüseyin Kabasakal; "Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Muharebelerinde Türk ve Alman Savunma Planları Konusunda Yorumlar", Çanakkale Muharebeleri 75. Yıl Armağanı, Ankara, 1990, s. 83-84.

[19] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V. Cilt, 2.Kitap, Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 8-11.

25 Nisan günü yapılan çıkarmada her ne kadar Anzaklar kıyı başında belli bir kesim ele geçirmişlerde de Türklerin amansız mücadelesi sonunda büyük kayıplar verdiler. Fransız kuvvetleri de çıktıkları yerde toprağa çakılıp kalmışlardı.

General Hamilton Seddülbahir'deki amfibi harekâtın takviyesi için 26 Nisan sabahı verdiği bir emirle Kumkale'deki kuvvetlerin 26-27 Nisan gecesi geriye alınmasını istedi. Çıkarma planlandığı gibi beş ayrı noktadan yapıldı. Morto Koyu-Hisarlık Burnu, Ertuğrul Koyu, İkiz Koyu ve Zığındere... Tüm bu çıkarma bölgeleri, Sanders'in emri doğrultusunda küçük birlikler tarafından savunuluyordu. Askerler kendilerinden kat kat üstün sayıdaki düşmana karşı savaşmak zorunda idi. Kuzeydeki Anafartalar kesimi dışında bütün yarımada güneyinin savunma görevi 9. Tümene verilmişti ki amfibi harekâta elverişli bu bölgenin bir tümenlik kuvvetle savunulması oldukça güçtü. Sadece gündüzleri değil, gece de devam eden muharebeler âdeta ölüm kusmaktaydı. Bu amansız mücadelenin kayıtları, 9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey'in 28 Nisan tarihli raporunda görülmekteydi. Raporda her yandan yapılan bombardımanlara karşı savaşıldığı, yeni gelen taburlarla Kirte yolu ile Kerevizdere arasındaki kesimin tutulmaya çalışıldığı belirtiliyordu.

Nisan ayından temmuz ayının sonuna kadar Seddülbahir bölgesinde göğüs göğüse süngü hücumları şeklinde cereyan eden Kirte, Kerevizdere ve Zığındere Muharebelerinde akan kanlar toprağın rengini değiştirmiş, dereler kırmızı renge bürünmüştü...

Üstlerine yağan bombalardan kurtulsalar bile askerlerin aldıkları süngü darbeleriyle hayatları ellerinden kayıp giderken her biri vatan için ölmenin verdiği huzurla birer birer toprağa düşmüşlerdi. Doktor Kemal Bey'in biricik oğlu gibi...

Anekdot 1: *Doktor Kemal Bey, İstanbul'da Bezmi Alem Valide Sultan Hastanesinde çalışmaktadır. 20 yaşındaki oğlu Çanakkale'de savaşmaktadır. Oğlu fırsat buldukça babasına mektup yazmakta, hayatta olduğunun haberini vermektedir. Cepheden sürekli İstanbul'a yaralılar gelmekte, okulların bir kısmı hastane olarak kullanılmaktadır. Cephede artan doktor ihtiyacı karşısında 1915 Temmuz'unda Çanakkale'ye gider. Oğlunu görmeyi ümit etmektedir. Söyleyecek o kadar çok şey vardır ki... Çanakkale'ye, cepheye ulaşınca görev yeri belli olur. Zığındere Sargı Yeri... Görevine başlar; yaralılar ardı ardına gelmektedir, bir kısmı daha ulaşamadan sedyede şehit olmaktadır. O kadar çok yaralı gelmektedir ki günlerini birkaç saatlik uykuyla idare etmektedir. Geldiğinden beri oğlunu sormaya fırsat bulamamıştır. Bir gün öğleden sonra yine yaralılar sedyelerle taşınmaktadır. Bu gelen yaralılar oldukça ağır yaralılardır. Önüne gelen sedyede çok ağır bir yaralı vardır. Yaralı asker gözlerini açar, "Baba, baba, beni tanımadın mı?" der... O an Doktor Kemal'in yüreğine ateş düşmüştür. Oğlunu alnından öper, onu taşıyan sedyecilere "Bu benim aslan oğlum, gölgede yatırın, birazdan geleceğim." der. Ve diğer yaralılarla ilgilenmeye*

devam eder. Birkaç saat sonra oğlu aklına gelir, bakar fakat bulamaz. Telaşla sorar, orada bulunan bir sıhhiye eri "Biraz önce şehit oldu, son nefesini verirken gülümsedi efendim." der...[20]

Seddülbahir bölgesinde 21-22 Haziran 1915'te cereyan eden Birinci Kerevizdere Muharebesi sırasında sağ kolunu kaybeden Fransız General Gouraud, savaşa ilişkin hayatı boyunca unutamayacağı bir sahneyi hatıralarında şöyle anlatıyor:

Anekdot 2: "*Hiç unutmam, muharebe başlamadan önce çevremizdeki tabiat nefis güzellikteydi. Su çiçekleri, papatyalar, leylaklar bir gökkuşağı âlemi yaratıyordu. Ve şimdi savaş başlamış, savaş sahasında dövüş bitmiş, o güzelim tablo kan revan içindeydi. Yaralı ve ölülerin arasında dolaşıyorduk. Türk ve Fransız askerleri süngü savaşında ağır zayiat vermişlerdi. Bu sırada gördüğüm bir hadiseyi ömrüm boyunca hiç unutmayacağım. Yerde bir Fransız askeri yatıyor. Bir Türk askeri kendi gömleğini yırtmış, onun yaralarını sarıyor, kanlarını temizliyordu. Tercüman vasıtası ile bir konuşma yaptık.*

'Bu Fransız yaralanınca yanıma düştü. Cebinden yaşlı bir kadın resmi çıkardı. Bir şeyler söyledi, anlamadım. Ama herhâlde annesi olacaktı. Benimse kimsem yok. İstedim ki o kurtulsun, anasının yanına dönsün.'

Bu asil ve alicenap duygu karşısında hüngür hüngür ağlamaya başladım. Bu sırada, emir subayım Türk askerinin yakasını açtı. O anda gördüğüm manzaradan yanaklarımdan sızan gözyaşlarımın donduğunu hissettim. Çünkü Türk askerinin göğsünde, bizim askerinkinden çok daha ağır bir süngü yarası vardı ve bu yaraya bir tutam ot tıkamıştı. Az sonra ikisi de hayata veda etti."[21]

Arıburnu farklı değildi... 25 Nisan sabahı henüz gün aydınlanmadan Kabatepe kumsalı yerine Arıburnu kıyılarına çıkan ilk Anzak birlikleri, bu kıyıları gözetleyen iki mangadan ibaret Türk birliğinin şiddetli ateşiyle karşılaştılar. Bu kahraman iki manga asker, Haintepe'deki mevzilerini iki taraftan kuşatılmalarına kadar sürdürdü. Geriye onlardan sadece takım komutanı ile birkaç er sağ kalabilmişti. Anzak birlikleri Kanlı Sırt'ı ele geçirdilerse de Kabatepe'deki bataryanın direnişi karşısında ağır kayba uğradılar. Ancak saatler ilerledikçe Anzak kuvvetleri karşısında uğradıkları kayıplara rağmen çarpışmaya devam eden bölgedeki Türk birlikleri çekilmek zorunda kalmıştır. Ara vermeden karaya yeni birlikler çıkaran İngilizlerin bir tümeni Conkbayırı istikametinde serbest kalmıştı. Bu arada Arıburnu'ndan Balıkçı Damları'na ilerleyen bir Anzak taburunun taarruzu da buradaki bir takımın direnişiyle karşılaşmış ve durdurulmuştur. Arıburnu'na çıkarılmak istenen bir Avustralya bölüğünü ve bunu izleyen diğer taarruzları ağır kayıplara uğratan bu takım, çok kayıp vermiş ve Anzak kuvvetlerinin

[20] Ahmet Uslu; Çanakkale 2, Çanakkale 1915 Seddülbahir Özel Müzesi Yayını, 2011, s. 31.
[21] Ahmet Uslu; Çanakkale 1, Çanakkale 1915 Seddülbahir Özel Müzesi Yayını, 2. Baskı, Ekim 2010, s. 14,

Cesarettepe'yi işgal etmeleri üzerine de elinde kalan az bir kuvvetle Conkbayırı güney sırtlarına geçmiştir.

Bölgesinde 24/25 Nisan gece tatbikatından yorgun dönen ve dinlenmeye geçmiş olan 27'nci Alay, ilk bombardımanla birlikte komutan Yarbay Şefik (Aker) tarafından alarma geçirilmişti. Yarbay Şefik'e göre kıyıdaki güvenlik perdesi yırtılmadan Anzak kuvvetlerini vurmak gerekirdi. Alay Komutanı'nın ısrarlı olduğu bu görüşü benimseyen 9'uncu Tümen Komutanı Albay Halil Sami, Maydos'ta bulunan 27'nci Alayı Anzak birliklerini imha etmekle görevlendirdi. Ancak alay uzun bir yürüyüş yapmak zorundaydı. Anzak ilerlemesinin gelişmesine fırsat vermek istemeyen 27'nci Alay Komutanı Yarbay Şefik Aker, Kemalyeri - Merkeztepe ekseninde taarruza karar verdi. Bu sırada 19'uncu Tümenin 57'nci Alayının da Kocaçimen'e yöneldiği kendisine bildirildi ve 19'uncu Tümenle temas sağlanması istendi.[22]

Savaşın seyrini değiştiren, Conkbayırı'na sarkan kritik durum karşısında inisiyatif kullanan 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal'in kararı oldu. Bu karar neydi:

25 Nisan sabahı Kabatepe yönünden denizden gelen şiddetli bombardıman ve çıkarmalarla ilgili olarak gerek Maltepe'deki 77. Alay ve gerekse 9. Tümenden alınan raporlar üzerine tümenini alarma geçiren Mustafa Kemal, süvari bölüğünü keşif için bölgenin kilit noktası olan Kocaçimen'e yönelterek tehlike hâlinde onun sonuna kadar direnmesini emretti. Conkbayırı kaybedilecek olursa Boğaz'ın savunulmasının mümkün olamayacağını biliyordu. Saat 07.00'ye kadar bekleyen Mustafa Kemal ordudan hiçbir emir gelmeyince yaklaşan tehlikeye karşı iki alayını ve kurmay başkanını Bigalı'da bırakarak 57'nci Alayına Kocaçimen'e "Harekete hazır ol." emri verdi. Durumu kolorduya bildiren Mustafa Kemal, saat sekizde 57'nci Alayı Kocaçimen'e doğru harekete geçirdi. Kendisi de yanındaki subaylarla hemen Conkbayırı'na çıktı.

Yeni Zelandalı Tarihçi Alan Moorehead'in dediği gibi küçük rütbeli ama dâhi bir subayın orada bulunması, müttefikler için harbin en büyük talihsizliklerinden biri oldu. Conkbayırı'na geldiği sırada güneyindeki 261 rakımlı tepeden bulundukları yere doğru 27'nci Alaydan sahilin muhafazasıyla görevli bir müfrezenin askerlerinin kaçmakta olduğunu gören Mustafa Kemal, bizzat bu askerlerin önüne çıkarak niçin kaçtıklarını sordu.

– *Efendim, düşman!*
– *Nerede*
– *İşte, 261 rakımlı tepede...*

Gerçekten düşmanın bir avcı hattı, 261 rakımlı tepeye yaklaşmış, ileriye doğru yürüyordu. O zaman cephanelerinin kalmadığını söyleyen bu askerlere Mustafa Kemal bağırarak:

[22] Erkal; s. 66-67.

"Düşmandan kaçılmaz; süngü tak, yere yat!" emrini verdi... Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru gelmekte olan piyade alayı ile dağ bataryasının yetişebilen askerlerinin kendi bulunduğu yere gelmeleri için yanındaki subayları geri gönderdi.[23] Kendisi sonra bu anı, *"Askerler süngü takıp yere yatınca düşman askerleri de yere yattı. Kazandığımız an, işte bu andır."* diye anlatmıştır.

Bunu, hiç zaman kaybedilmeden 57'nci Alayın 261 rakımlı tepeye taarruzu takip etti. Bu taarruzda elde edilen başarıyı Mustafa Kemal, şu şekilde özetlemektedir:

"... Bu, öyle alelade bir taarruz değil, herkesin muvaffak olmak veya ölmek azmiyle harekete istekli olduğu bir taarruzdur. Hatta ben kumandanlara şifahen verdiğim emirlere şunu ilave etmişimdir. Size ben taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar geçebilir."[24]

Mustafa Kemal'in bu emri askerler üzerinde son derece etkili oldu ve Anzaklar çekilmek zorunda kaldı. İşte böyle bir taarruza yönelik ölmeyi emreden direktifiyle makineli tüfek ateşine göğsünü siper edip koşan 57'nci Alay askerlerinin büyük bir kısmının şehit olduğu harekâtı Quenn Elizabeth gemisinden izleyen Akdeniz Seferî Kuvvetler Komutanı İngiliz Generali Ian Hamilton, sonraları Gelibolu hatıralarında şöyle yazacaktı:

"İndirdiğimiz onca vahşi darbeye rağmen gebe dağlar hâlâ Türk doğurmaktaydı. Yer yer ilerleyen çizgiler, yeşil çimenlerin üzerinde kımıldayan noktalar, Sarıbayır Sırtı'nda, yara izine benzeyen geniş bir kırmızı toprak üzerinde birbirini izleyen noktalar... Yaklaşıyor, gözden kayboluyor, yine ortaya çıkıyorlar… Mevzimizin en yüksek ve en orta yerine, birbirini kovalayan dalgalar hâlinde yükleniyorlar. Büyük topların gümbürtüsünün yanı sıra makinelilerin ve tüfeklerin takırtısı duyuluyor gök gürültüleri arasında bir limonluğun damına inen dolunun çıkardığı sesler gibi… Sonra ateş hafifledi. Saldırı püskürtülmüştü. Bizimkiler oldukları yerde tutunabilmişlerdi. Yeşil çimenliklerin üzerinden geriye az, çok az nokta döndü. Ötekiler karanlıklar âlemine göçmüşlerdi."[25]

Bu muharebeler sonunda Anzak Kolordusu kıyılara kadar sürüldü, dar bir alana sıkıştırıldılar. Bu muharebeler sırasında ölen bir Avustralyalı askerin üzerinde bulunan günlükte 25, 26, 27 ve 28 Nisan günleri tasvir edilmişti. 27 ve 28 Nisan günlerine ilişkin kaydettiği satırlarda şu sözler yazılı idi:

---

[23] Arıburnu Muharebeleri Raporu; Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 15-17.

[24] Ruşen Eşref; Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat, İstanbul, 1930.

[25] İlhan Akşit-Hayati Ezel; Mustafa Kemal ve Çanakkale 1915, İstanbul, 1982, s. 115. 57'nci Alayla 27'nci Alaya 25 Nisan 1915 tarihindeki çıkarma harekâtındaki muharebelerdeki kahramanlıklarından dolayı altın ve gümüş imtiyaz ve harp madalyaları verilmiştir. bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO), İrade Harbiye, 17 Teşrinsani 1331, 22 Muharrem 1334, M/117, M/118.

"27 Nisan 1915 Salı. Ne berbat bir gece geçirdik. Türkler vakit vakit bize yirmi adım yaklaştılar, o vakit biz de onlara kurşun yağmuru yağdırdık. Fakat iyi muharip olan Türkler bundan hiç yılmıyorlardı ve daima üzerimize hücum ediyorlardı. Türklerin makineli toplarının ateşi hakikaten öldürücü idi. Bize hiç rahat yüzü vermediler. Bugün pek uzun süren bir gün oldu."

"28 Nisan 1915 Çarşamba. Burası, arzın üzerinde kurulmuş bir cehennemdir. Düşman, bütün gece hücum etti. Biz de onları püskürtmeye uğraştık. Mütekabil hücuma geçmek için ne vakit ikmal ve takviye efradı alacak idik? Günü her nasılsa geçirdik. Mühimmat ulaşıncaya kadar olduğumuz yeri muhafaza etmeye mecburuz. Geceleyin çok cephane sarf ettik."[26]

Anzak birliklerinin Türk muhabere hatlarını koparmak için yarımadayı geçip Maltepe'yi ele geçirmeden önce kumsalın etrafındaki yüksek arazinin kontrolünü ele geçirme niyeti açıkça imkânsızdı. Seddülbahir'den ilerleyen İngilizlerle birlikte nihai hedef Kilitbahir Platosu'na ortak bir taarruz yapma şansı da yoktu. Aksine Anzaklar çakılıp kaldılar; ufukları Conkbayırı, Düz Tepe ve Topçular Sırtı'nın tepeleriyle sınırlıydı. Çok uzak değillerdi ama yine de ulaşılmazdılar. Çıkarma başarısız olmuştu.[27]

General Hamilton karargâh gemisinde komutanlarla yaptığı toplantıda, kıyının boşaltılması konusunu uzun uzun tartışmış ancak böyle bir tahliyeye hazır olunmadığından bundan vazgeçilmişti. Toplantıdan sonra Hamilton'un birliklerine verdiği emirde şu ilginç cümleler yer alıyordu:

"İşin en zor yanını atlattınız. Artık size kalan iş; güvenliğinizi tamamıyla sağlayıncaya kadar siper kazmak, siper kazmak, siper kazmaktır."

General'in bu emrinde, kuşkusuz herhangi bir taktik karar hüviyeti yoktu ve emrin dayandığı düşünce, dört yanı çevrili çıkmazda kaldığına inanan bir sevk ve idarecinin bundan sonraki olayları oluruna bırakmak gibi bir çaresizliğe sığınmasından ibaretti. General Hamilton'u bu durumlara düşüren, kuşkusuz, Yarbay Mustafa Kemal komutasındaki 19'uncu Tümendi. Şarapnel ateşleri ile Anzakları perişan eden ve her iki alayı destekleyen, cephane durumu pek zayıf 75 mm'lik iki dağ bataryası idi. Bu tümenin yalnız beş taburdan ibaret 27'nci ve 57'nci Alayları, sayıca kendisinden dokuz kat üstün Anzak kuvvetlerine, derinlikte ilerleme şansı tanımamıştı. Üstelik İngiliz gemilerinden üzerilerine tam 172 toptan ateş kusuluyordu.

Mustafa Kemal'in rütbesi "yarbay"dır ve o, emri altında bulunan kuvvetlerin yerini değiştirme yetkisine sahip değildir. O ancak Kolordu Komutanlığının emir ve direktifi ile hareket edebilirdi. Bu alaylar Liman von Sanders'in elindeki tek yedek kuvvetini oluşturmaktaydı ve onların ateş

[26] Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Bşk.lığı Yayını, Ankara, 2005, s. 64.
[27] Hart; s. 143.

hattına sürülmesi üzerine, müttefikler bir noktaya daha çıkarma yaptıkları takdirde üzerlerine gönderilecek kuvvet kalmamış oluyordu. Bununla beraber Mustafa Kemal, ileride kendisini büyük sorumluluk altında bırakabilecek bu emirleri verirken hiç duraksamamıştı. Ancak alaylar yürüyüşe geçtikten ve vakit öğle olduktan sonra genç komutan atına atlayıp Kolordu Karargâhına gitti ve Balkan Savaşı'nın ünlü Yanya Muhafızı Esat Paşa'ya yapmış olduğu işlerin tekmilini verdi. Geride kalmış olan 72'nci Alayın da Arıburnu'na sevki için izin istedi. Cepheden gelen haberler durumun son derece hassas olduğunu gösterdiğinden Esat Paşa Tümen Komutanı'nın isteğini kabul etmekten başka çare bulamadı. Kolordu karargâhında fazla oyalanmayıp cepheye dönen Mustafa Kemal; o andan, savaşın bitişine dek bir daha da cepheden ayrılmadı.

Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Fahrettin (Altay) ertesi sabah Arıburnu Cephesi'ne gelmiş, hatta emir subayı Fahri ile bir ara Anzak hatlarına, makineli tüfek ateşine tutulacak kadar yaklaşmıştı. Kendilerini güçlükle bir sırtın gerisine atarak bu ateşten kurtulan iki subay, daha sonra bir erin yardımıyla Tümen Komutanı'nın karargâhını buldular. Mustafa Kemal'le Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin (Çalışlar) bir sel yarıntısında ayaklı bir dürbünle düşman hatlarını gözlemekteydiler. Bir süre konuşuldu. Kolordu Kurmay Başkanı tümenin ihtiyaçlarını dinleyip not aldı ve ayrılacakları sırada sordu:

"Karargâhınız hep burada mı kalacak? Buranın ismi nedir?"

Mustafa Kemal biraz düşündükten sonra, *"Evet burada kalacağız."* diye yanıtladı. *"Ama sel yarıntılarının ismi mi olur!"*

"Olur, olur." dedi Yarbay Fahrettin.

"Mesela?.."

"Mesela Kemalyeri olur."[28]

İşte Conkbayırı'nın güneydoğusundaki bu sel yatağının, bugünkü Kemalyeri adı böylece verilmiş oldu. O tarihlerde Gelibolu Yarımadası'nın pek çok yerinin adı konmamıştı ama savaş süresince bir anda adlar konuldu; bazıları günümüze kadar geldi, bazıları unutuldu gitti. Çanakkale gerçekten ilginç bir savaş oldu.

Her iki cephede de mayıs ayı boyunca taarruzlar ve karşı taarruzlar devam etti. Üstelik bunlar gündüz ve gece taarruzları olarak bıkmadan usanmadan sürdürüldü. Süngü hücumlarıyla gece gündüz, göğüs göğüse geçen muharebelerde iki taraf birlikleri birçok mevzide 20 metre, hatta bazı kesimlerde birbirlerine 8-10 metre yaklaşmışlardır. Nitekim Anzakları çıkış bölgesinde sıkıştırarak imha etmek maksadıyla 1 Mayıs 1915 günü Türk taarruzu yapıldı.[29]

---

[28] Fahrettin Altay; 10 Yıl Savaş ve Sonrası, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

[29] Erkal; s. 81. 24 saat sürdürülen bu taarruz beklenen sonucu vermedi, kayıp sayısı 6 bin civarındaydı. Sadece üç piyade alayının (33, 13 ve 15'inci Alaylar) toplam zayiatı 25 subay, 1.885 erdir.

Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Arıburnu Bölgesi Komutanı Yarbay Mustafa Kemal başlıca birlik komutanlarını Kemalyeri'ndeki karargâhında topladı ve buyruğunu verdi:

"Karşımızda bulunan düşmanı denize dökmek görevinde bulunduğumuz vicdani kanısındayım. Düşmanın morali tamamen bozulmuştur. Ara vermeden siper yapmakta ve kendisine sığınacak yer aramaktadır. Düşmanı büsbütün kaçırmak için daha fazla düşünmenin gereği yoktur. İçimizde ve komuta ettiğimiz askerlerimizde, Balkan Savaşı utancının tekrarını görmektense burada ölmeyi istemeyenlerin bulunacağını asla kabul etmem. Eğer böylelerinin olduğunu sezinlerseniz onları derhâl kendi ellerimizle kurşuna dizmeliyiz."[30]

Bu konuşma, sosyal psikolog uzmanlığıyla şöyle yorumlanmıştır:

"Mustafa Kemal bir çılgın gibi savaşıyordu. Her yerdeydi, Libya'ya giderken Mısır'da yakalanmış olduğu sıtma yüzünden ateşi sık sık yükseliyor olmasına rağmen durup dinlenmek bilmiyordu. Askerî teşhislerinde usta, karar vermede hızlı, kararlarını hayata geçirmede son derece enerjik bir komutan olarak ortaya çıkan Mustafa Kemal'in bu savaşlarda gösterdiği performans ona askerî deha statüsü kazandırdı. Yalnızca bir tümen komutanı olduğu hâlde kendi görkemli, aynı zamanda son derece zeki kişiliğine güvenerek Erkânıharbiye Riyasetiyle danışmadan kendi başına kararlar aldı. Savaşı Türklere kazandıran şey; onun doğru zamanda, doğru yerde olma konusunda sahip olduğu erişilmesi güç yeteneği idi."[31]

İngilizlerin Arıburnu'nda çıkarma hareketlerine başladığı 25 Nisan'dan 5 Mayıs'a kadar buradaki bütün birliklere, 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal komuta etmiş, sevk ve idarede bir aksaklık olmamıştır. Ancak 19'uncu Tümen karargâhıyla hem kendi tümenini hem de emrindeki diğer birlikleri idare etmekte bazı güçlükler yaşanmıştır. Alt kademelerdeki kol düzenlerinin karargâhları olmadığından taktik ve idari işlere yetişilememiş, haberleşme ve ikmal işleri gibi hizmetlerin yürütülmesinde sıkıntılar görülmüştür.[32] Bunun üzerine 5'nci Ordu Komutanlığı, 5 Mayıs 1915 tarihli bir emirle gerek Arıburnu gerekse diğer kesimlerdeki savunma birliklerini yeniden dört grup hâlinde düzenlemiştir. Buna göre bölgeler arası grup teşkilatı şu şekilde düzenlenmiştir:

Anadolu/Asya Grubu, Güney Grubu (Alçıtepe güneyindeki kuvvetler), Kuzey Grubu (Arıburnu ve Anafartalardaki kuvvetler), Saros Grubu.

Kuzey Grup Komutanlığına Esat Paşa görevlendirilmiştir. Emrindeki kuvvetler; 19'uncu, 5'inci ve 16'ncı Tümenlerdi.

3'üncü Kolordu karargâhı ise 17 Mayıs'tan itibaren Maltepe'den Kemalyeri'ne, buradaki 19'uncu Tümen karargâhı da Conkbayırı yakınındaki

[30] Mütercimler; s. 416.
[31] Vamık Volkan-Norman Itzkowitz; Ölümsüz Atatürk, İstanbul, 1998.
[32] Belen; s. 184.

bir noktaya yer değiştirmiştir. Bu düzenlemede, Güney Grubu Komutanlığına (Seddülbahir cephe kesimi) 15'inci Kolordu Komutanı Erich Weber Paşa getirilmiştir.[33]

Bu durum üzerine 17 Mayıs 1915'ten itibaren "Arıburnu Kuvvetleri Komutanlığı" sona eren Mustafa Kemal, saat 19.00'da Kemalyeri'nden Arıburnu kuvvetlerini oluşturan birliklere veda mektubunu yayımladı ve saat 21.30'da karargâhıyla 19'uncu Tümen karargâhı olarak seçtiği 180 rakımlı tepenin• güneyine intikal etti.[34]

9/10 Mayıs gecesi Anzak birlikleri (üç taburdan oluştuğu tahmin edilen) Bombasırtı'na ani olarak taarruza geçti. Gece karanlığında saatlerce süren süngü savaşında kimin ne yaptığı bilinmiyordu. 14'üncü Alayın siperlerine bazı Anzak askerleri girdiler. Fakat bunların büyük kısmı siperlerde yok edildi. Bu muharebede 72'nci Alayın 3'üncü Taburu büyük yararlılık ve fedakârlık gösterdi.[35] Bomba Sırtı dolaylarının her iki taraf içinde ne denli önemli olduğu bir kez daha anlaşıldı.

İşte bu muharebeler sırasında, siperlerin birbirine 10 adım kadar yakın olduğu, ölümün de bir o kadar kol gezdiği bir dönemde Anzak Çavuş J. A. Kidd anlatıyor:

---

[33] Erkal; s. 83-84. Suvla Çıkarmaları sırasında Güney Grubu Komutanlığına Esat Paşa'nın Kardeşi Tümgeneral Vehip Paşa getirilmiştir.

•17 Mayıs-8 Ağustos 1915 tarihleri arasında Arıburnu Cephesi Sağ Kanat komutanı olarak görev yapan Mustafa Kemal'in 19'uncu Tümen karargâhı, 180 rakımlı tepenin (Baby 700) hemen güneyindeki küçük bir yarıntının içinde yer almıştır. Mustafa Kemal, burada bulunan karargâhını 4 Haziran 1915 gününden itibaren Düz Tepe güneyindeki dere yatağının içine taşımıştır. Günümüzde 180 rakımlı tepede Baby 700 Mezarlığı ve Mesudiye gemisinden sökülüp getirilen bir gemi topu bulunmaktadır. Bk. Atlas; Doğan Yayıncılık, İstanbul, Mart 2012, s. 66.

[34] Arıburnu Muharebeleri Raporu; s. 99. Bu mektupta şu satırlar yer alıyordu:

"Muhterem asker arkadaşlarıma, komutaya vedamdır. Bugüne kadar komutası bende bulunan Arıburnu kuvvetlerinin daha büyük birliklerle artarak bugünkü duruma gelmesi sonucu, 3'üncü Kolordu ve Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa'nın emir-komutayı bizzat üstlenmelerini gerektirmiştir. 25 Nisan 1915'ten bugüne kadar geçen 23 gün zarfında hilafet makamının ve saltanatın anahtarı bulunan Çanakkale Boğazı'nı düşürmek amacıyla vatanımıza ayak basan düşmanı komutam altında yaptıkları aralıksız kahramanca taarruz ve hücumlarıyla Osmanlı tarihimizde şanslı bir sayfa açan 19'uncu Tümenim dışında; 27'nci, 64'üncü, 33'üncü, 125'inci Alaylar ve 5'inci Tümenin 13'üncü, 14'üncü, 15'inci Piyade ve 5'inci, 7'nci, 9'uncu Topçu alaylarının muhtelif süvari, istihkâm bölükleriyle diğer birliklerin subay ve askerlerine bu dakikada görevimden ayrılırken takdir ve hürmetlerimi bildirmeyi borç sayarım. 23 gün sevk ve idare etmekten dolayı bahtiyar olduğum siz cesur askerlerin Hak'ka yaraşır bir şekilde yaptığınız taarruzlar sayesinde, düşmanın 20.000'i aşkın kuvveti Arıburnu'nda yok edildi. Arda kalanlar, sahilden ancak birkaç yüz metre mesafede donanmasının himayesine sığındı. Bir adım ileri atmak isteyenler süngümüzden geçirilerek mahvedildi. Sizi tebrik ederim. Bütün milletin de sizi tebrik ettiğinden emin olabilirsiniz. Ateşli ve kanlı geçen 23 günlük faaliyetimizin hatırasının samimi ve nezih bir hisle muhafaza edileceğinden eminim. Bugünden sonra 19'uncu Tümenimle sağ kanatta bulunarak zaferin kazanılmasında sizinle ve yeni gelen kuvvetlerimizle omuz omuza çarpışıp düşmanı çiğneyeceğimize dair olan kanaatimi size açıklamaktan mesudum. Allah'ın yardımı üzerimizden eksik olmasın. 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal." bk. Anafartalar Muharebeleri Raporu; s. 99-100. Mektubun aslı Ek-1'de sunulmuştur.

[35] Arıburnu Muharebeleri Raporu; s. 80-81.

Anekdot 3: *"Vakit gece yarısına yaklaşıyordu. Ay ışığının da olmadığı zifirî karanlık bir geceydi. Sekiz saat kadar süren bir tahkimat işinden, durmadan kazma kürek sallamaktan yorgun bir hâldeydik. Gelibolu'nun bizlere tekin bir yer gibi görünmeyen o savaş alanı, ölülerden çıkan tahammül edilemez kokularla daha dehşet verici bir hâldeydi. Gecenin nispeten sessiz bu saatinde, birden sol ilerimizdeki Türk siperlerinden gelen bir ses hepimizi şaşırtmıştı. Bu bir şarkıydı (türküydü). Sözleri Türkçe mi Almanca mıydı fark edemiyorduk. Lakin tahminlerin üstünde berrak ve güzeldi. Yüreklere işleyen bir sesti. Bölgedeki herkes bir anda kulak kesildi. Ara sıra duyulan tüfek sesleri de kesilmişti. Hepimiz büyülenmiş gibi dinliyorduk. O şarkıyı söyleyen kimdi? Bilmiyorum ve hiçbir zaman da öğrenemeyeceğim kuşkusuz. Ancak her kim idiyse bilmeliydi ki o acılarla iniltilerle korkularla dolu savaş alanında, birçoğu yurtlarını bir daha göremeyecek askerlerin ruhlarından kavrayan, unutamayacakları bir anı yaratmış, huzur dolu dakikalar yaşatmıştı. İnan ki yüzlerine bakılmayacak kadar kir içinde, kaba görünüşlü fakat gerçekte temiz yürekli o dinleyici kitlesi, hiçbir konserdeki dinleyicilerin hissedemeyeceği şekilde bu şarkının etkisi altında kalmışlardı.*

Gün doğar çarpışmalar gene başlar. Ama ertesi gece, aynı saatlerde Türk siperlerinin olduğu yerden yine o güzel ses türküsünü söylemektedir. Artık her gece o sesi dinlemek için aynı saatte beklemektedirler. Ama bir gün o ses artık kesilir, belki nöbet değişmiştir, bir şey olmuştur diye ertesi gece gene aynı siperde türküyü beklerler. Fakat yine ses gelmez. Üçüncü gün de türkü söylenmeyince bir kağıda: 'Bize her gün şarkılar söyleyen güzel sese ne oldu?' yazarlar ve metal bir tütün kutusuna koyup Türk siperlerine fırlatırlar. Birkaç dakika sonra tütün kutusu İngiliz siperlerine geri düşer. Kutuyu açarlar. 'Bize her gün şarkılar söyleyen güzel sese ne oldu?' yazısının altı çizilmiş ve açık bir İngilizceyle: 'O güzel sesin sahibini üç gün önce vurdunuz.' yazılmıştır." [36]

Erzurumlu Mehmet'in içli sesiyle söylediği ve sevdiğine duyduğu hasretini ortaya koyan türkünün,

"Ela gözlüm ben bu elden gidersem

Zülfü perişanım kal melûl melûl

Kerem et, aklından çıkarma beni

Ağla gözyaşını sil melul melul" mısraları, her ne kadar karşı siperlerde bekleyen askerler tarafından anlaşılmasa da, onun duygusunu, sızısını hissetmemeleri mümkün değildi... Onlar da muhakkak o nağmelerde kendilerinden bir şeyler bulmuşlardı...

1915 Mayıs ayı ortalarında Gelibolu'daki İngiliz harekâtı had bir devreye girmişti. Parlak bir zaferle taçlanacak küçük bir sefer ümitleri

[36] Baha Vefa Karatay; Mehmetçik ve Anzaklar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1987, s. 130.

hüsranla sonlanmıştı. 25 Nisan sonrasındaki üç haftalık sürekli gayrete rağmen üstün İngiliz ve Fransız kıtaları Alçıtepe'den hâlâ üç mil uzakta idiler. Arıburnu'nda Avustralya ve Yeni Zelandalılar ise sahilden bin yarda mesafede mıhlanıp kalmışlardı. Çanakkale'deki iki muharip kuvvete (kara ve deniz) verilen vazifelerin değiştirilmesi gerekiyordu; bunun için de ordu büyük ölçüde takviye edilmeli ve ordudan, donanmanın Boğaz'ı zorlamasına yardım etmesi değil, Boğaz'ı açması talep edilmeli idi. General Hamilton, 10 Mayıs 1915'te Londra'ya gönderdiği bir telgrafta iki tümen daha gönderilecek olursa Arıburnu ve Seddübahir'de başarıyla ilerleyebileceğini bildirdi. Lord Kitchener• 18 Mayıs'ta Sir Ian Hamilton'un telgrafını okuduğu vakit, dört tümen daha gönderilmekle seri bir başarı kazanılacağına kani olmamıştı. Ertesi gün Lord Kitchener şu suretle cevap verdi: "Fikirleriniz, içinde bulunduğumuz güçlükleri süratle gidermek konusundaki esas görüşü tahrik ve takviye edecek nitelikte değildir. İki cepheyi uzun müddet besleyebilmek için memleketin bütün kaynaklarını harcamak gibi önemli bir sorun ile karşılaşmaktayız. Halen Çanakkale'de uğradığımız talihsizliği, en yakın bir zamanda gidermek için mümkün olan azami gayreti sarf edeceğinize ve doğuda büyük kargaşalıklar doğuracak olan Çanakkale'yi tahliye meselesinin bir çözüm sureti olarak orduya girmesine engel olacağınıza güvenim vardır." Bu telgrafın sonunda da 10 Mayıs'ta da vadedilen 52'nci Tümenin yolda olduğu bildiriliyordu.[37] Bu arada Mısır'dan gönderilen 1'inci Avustralya Hafif Süvari Tugayı ile Yeni Zelanda Atlı Piyade Tugayı 12 Mayıs'ta Arıburnu'na ulaşmıştı. Bunlar da diğer arkadaşları gibi burada piyade hizmeti göreceklerdi.[38]

14 Mayıs, Bomba Sırtı...

İngilizlerin 14 Mayıs gecesi saat 01.30'da başlattıkları kuvvetli saldırı, Bomba Sırtı-Cesarettepe kuzeyi arasındaki Türk mevzilerine karşı yapıldı. Anzakların bazıları ilk hattaki siperlere girdilerse de buradaki Mehmetçiklerin direnişiyle püskürtüldüler. Bu geceki muharebeler, gerçekten çok sert ve kıyasıya oldu. Ön hat siperleri geceden sabaha elden ele geçmiş ama sonunda yine Türkler siperlerini korumuşlardı.[39]

Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşlarına ait Bomba Sırtı olayını şöyle anlatmaktadır: *"Karşılıklı siperler arasındaki mesafe sekiz on metre, yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekilerin hiçbirisi kurtulmamacasına düşüyor.*

• H.H. Kitchener: (d. 1850 - ö. 5 Haziran 1916) İngiliz general, Hindistan'da başkomutan (1902-1909), Britanya savaş bakanı (1914-1916), Mayıs 1916'da gemisinin mayına çarpıp batmasıyla öldü. bk. Robbins; s. 171. Ayrıca bk http://tr.wikipedia.org/wiki/Horatio_Herbert_Kitchener, 02 Aralık, 2014. Resmî bir görev için Rusya imparatoru ile görüşmek için HMS Hampshire zırhlı kruvazörüne binerek Orkney Adalarında bulunan Scapa Flow Deniz Üssünden Arkhangelsk'e doğru hareket etti. Ancak Orkney Adalarının batısında zırhlı kruvazörün bir Alman mayınına çarparak batmasıyla öldü. Cesedi bulunamadı.

[37] Oglander; s. 11-16.

[38] age.; s. 25.

[39] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; Çanakkale Cephesi, V. Cilt, 2.Kitap, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1978, s. 171-172.

İkinci siperdekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkül ile biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini de biliyor ve en ufak bir çekinme bile göstermiyor.

Sarsılmak yok... Okuma bilenler Kur'an-ı Kerim okuyor ve cennete gitmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler, kelimeişahadet çekerek yürüyorlar. İşte bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren hayret ve tebrike değer bir örnektir. Emin olmalısınız ki Çanakkale Muharebesi'ni kazandıran, bu yüksek ruhtur." [40]

Müttefik kuvvetler nasıl ki 14 Mayıs Bomba Sırtı Taarruzu'nu ağır yenilgiyle tamamlamışlarsa Türk tarafı da Enver Paşa'nın emriyle planladıkları 19 Mayıs Taarruzu'nda aynı şekilde ağır kayıplara uğradılar. Bütün cephede 3,5 km gibi çok dar muharebe şeritlerinde gece başlayan, gündüz de devam eden 19 Mayıs Taarruzu'nda çok kanlı muharebeler yaşandı ve maalesef başarı sağlanamadı.

Bu taarruz öncesinde Başkomutan Vekili Enver Paşa 11 Mayıs'ta Gelibolu'ya gelmiş, cepheyi gezmişti. İstanbul'a dönüşünün ertesi günü ordu komutanına Kuzey Grubunun 2'nci Tümeninin de katılımıyla Anzaklara karşı taarruzda bulunmalarını emretmişti.[41] 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders taarruz emrini 17 Mayıs'ta yayımladı.

13 Mayıs 1915'te İstanbul'dan Arıburnu'na sevk edilen 2'nci Tümenin çoğunluğunu, aralarında İstanbul Lisesi öğrencilerinin de bulunduğu Darülfünunlu gönüllüler oluşturmuştu. İstanbul Sultanisi yani İstanbul Erkek Lisesi öğrencilerinden 50 öğrenci, gönüllü olarak Çanakkale Cephesi'ne katılmak amacıyla başvurmuş; geride kalanlar, cepheden dönecek yaralı arkadaşları için okulu revir hâline getirmişlerdi. O dönemde İstanbul Erkek Lisesi, günümüzde Saint Benoit Fransız Lisesi olarak kullanılan Karaköy Kemeraltı Caddesi'ndeki binada eğitim vermekteydi. İşte bir bölümü hastaneye, revire çevrilerek sarıya boyanan bina, bu binadır. Gençler ve liseli öğrencilerden oluşan bu gönüllüler kısa bir eğitim için Halıcıoğlundaki karargâha gönderilirler… Orada kısa bir talime - eğitime tabi tutulurlar… Silah tutma ve ateş etme eğitimi gibi kısa bilgilerle talime tabi olurlar… Ardından, Çanakkale'ye gönderilirler ve 2'nci Tümene dâhil olurlar…

Cepheye vardıklarında lise öğrencilerinin kolunda sarı, tıbbiyelilerin kolunda da beyaz kurdele bağlıydı. 19 Mayıs Taarruzu'nda, hedef olmamaları için kurdeleleri çıkarmaları emredilmişti. 18'i 19 Mayıs'a bağlayan gece Anzaklara karşı yapılan taarruz çok kanlı cereyan etti. 2'nci Tümenin çoğu öğrenci olan gençleri, ölüm kusan makineli tüfekler karşısında maalesef biçildi. Siperlerde sadece sarı kurdelelerine yazdıkları şu mukaddes ibare kalmıştı:

"İstanbul Lisesi Vatan Sağ Olsun!"

[40] Erkal; s. 83.
[41] Belen; s. 187-188.

Çanakkale Savaşı'na gönüllü olarak katılan 50 İstanbul Sultanisi (İstanbul Lisesi) öğrencisinin şehit düştüğü haberi okula ulaşınca geride kalan öğrenciler ağabeylerinin anısına okulun kapılarını ve pervazlarını matem rengi siyaha boyadılar. Okuldaki öğrencilerin Çanakkale Zaferi'nden sonra okulda yaptığı yoklamada şehitlerin ismi okununca ismi söylenen her gencin arkasından, merasime gelenler, özellikle de aileleri: *"Şehit, Cennet-i Âlâda!.."* diye bağırdılar... İstanbul Lisesi hâlâ ambleminde gururla siyah-sarı rengi, öğrencileri Çanakkale'yi göğüslerinde taşımaktadır.[42]

Yine bu muharebelere katılan Avustralyalı Piyade Er J. C. Davies, annesine yazdığı mektupta, kendilerine karşı çarpışan bir Türk kadın savaşçısıyla ilgili olarak şunları anlatıyor:

Anekdot 4: *"... Benim de vurulduğum 18 Mayıs 1915 günü, keskin nişancı bir Türk kızı pusuda çarpışıyordu. Gizlendiği yerden gün boyunca ateş etti ve çok sayıda adamımızı vurdu. Ancak gün batmadan bir Avustralyalı tarafından vurulmasına gene de üzüldüm. Güzel, yapılı ve tahminen 19-21 yaşlarında genç bir kızdı. Ölü olarak ele geçirdiğimizde yanında başka bir Türk'ün ölüsünü de bulduk. Genç kızın bedeninde tam 52 kurşun yarası vardı... Bu savaş korkutucu."*[43]

25 Nisan'da başlayan çıkarma harekâtıyla hedeflerine ulaşamayan Müttefikler bu kez Suvla'dan yeni bir çıkarma harekâtında bulunmak üzere hazırlığa başladı. Dört aylık süre içinde Seddülbahir ve Arıburnu Cephelerinde ilerleme sağlayamayan Hamilton, üçüncü bir cephe açma yolunu seçti. Burada amaç, sert direnme gösteren her iki cephedeki Türk kuvvetlerinin geri hattına çıkarak onları kuşatmaktı. Hamilton, üçüncü cepheyi Küçük ve Büyük Kemikli Burunları arasındaki Suvla kumsalına İngiliz 9'uncu Kolordusunu çıkartarak açmayı planladı.

İngiliz 9'uncu Kolordusu, 1915 yılının Mayıs ayı sonlarında Avrupa'daki cephelerden çekilerek gönderilen takviye kuvvetleri idi, çıkarma için Limni ve Gökçeada'da bekliyorlardı. Savaş harekât planına göre 6-7 Ağustos gecesi gerçekleştirilen çıkarma ile bu birlikler, Kocaçimentepe - Conkbayırı hattından Çanakkale Boğazı'na ulaşacak ve savunmadaki Türk kuvvetlerini çembere alacaktı. Diğer taraftan Türk birlikleri de bu dönemde yeniden tertiplendiler.

1915 yılı Ağustos ayına girilirken Çanakkale Cephesi'nde Türk ordusunun kuvveti 16 tümene ulaşmıştı. 5'inci Ordu; Asya Grubu (Karargâhı Kalvert Çitliği'nde), Güney Grubu (Karargâhı Salim Bey Çiftliği'nde), Kuzey Grubu (Karargâhı Kemalyeri'nde), Anafarta Bölgesi (Karargâhı Çamlı Tekke'de), Tayfur Bölgesi (Karargâhı Tayfur'da) ve Saros Grubu (Karargâhı Gelibolu'da) olmak üzere ana ast komutanlıklara ayrılmıştı.

---

[42] Sakin Öner; Vefa Lisesi 125. Yıl Anısına, Vefa Eğitim Vakfı Yayını, İstanbul, 1997. Halide Alptekin; Bir Çanakkale Destanı Şehadetname, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011, s. 496.

[43] Mete Tunçoku; Çanakkale 1915 Buzdağının Altı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2002, s. 110-111.

Seddülbahir Cephesi'nde taraflar karşılıklı altışar tümenle muharebe ediyordu. Asya yakasında 3 Türk tümeni bulunuyordu. Türk ordusunun bir tümeni Seddülbahir ile Arıburnu Cepheleri arasında, kalan 6 tümen Arıburnu ile kuzeyinde tertiplenmişti.

Müttefik ordusu Seddülbahir Cephesi'nde İngiliz *(General W. J. Davies komutasındaki 8'inci Kolordu, 42, 29, 52'nci Tümenler ve Deniz Piyade Tümeni)* ve Fransızlar; birer kolordu *(General Baillaud komutasında 2 Fransız Tümeni)* olmak üzere toplam 6 tümen, Arıburnu Cephesi'nde 2 tümenli Anzak Kolordusu *(İngiliz General William R. Birdwood komutasında 1'inci Avustralya Tümeni ile 2'nci Avustralya ve Yeni Zelanda Tümeni)* ile tertiplenmişti. Arıburnu Cephesi'ne çıkarma yapmak üzere dört tümenli (10, 11, 53 ve 54'üncü Tümenler) İngiliz 9'uncu Kolordusu ile 13'üncü Tümen intikal hâlinde idi. Seddülbahir Cephesi'ndeki Hint Tugayı da Arıburnu Cephesi'ne kaydırılmıştı. Tümen sayıları denk gibi görünse de silah ve mühimmat yönünden Müttefik tümenleri Türk tümenlerinden üç kat üstündü. Suvla Çıkarması'na İngiltere'den intikal eden 9'uncu Kolordu Komutanı General Frederick Stopford komuta edecekti.

Müttefiklerce ilk çıkarmalar 3-5 Ağustos 1915 tarihleri arasında Arıburnu'nda yapıldı. Büyük gizlilik içinde Yüksek Sırt güneyine geceleri kademeli olarak yapılan bu çıkarmalar Türk tarafınca fark edilemedi.[44]

6 Ağustos 1915...

Genel taarruza 6 Ağustos 1915 sabahı önce Seddülbahir Cephesi'nde başlandı. 6/7 ağustos gecesi 2'nci Anzak Tümeni Conkbayırı'na taarruza başladı. Bu taarruz sırasında 1'inci Avustralya Tümeni Kanlısırt'a, bir taburluk kuvvet de Kırmızı Sırt'taki Türk mevzilerine baskın şeklinde saldırdı. Türk siper hatları ise Albay Rüştü komutasındaki 16'ncı Tümen tarafından korunmaktaydı. Elde tutulması önemli olan ön hatlardaki siperlerde ise Binbaşı Tevfik komutasındaki 47'nci Alay askerleri yer almaktaydı.

6 Ağustos'ta başlayan genel harekâtta Kanlısırt bölgesinin önemi ayrıdır. Burası kaybedilirse Arıburnu Cephesi'nin düşmesi kaçınılmazdır. Bunu bilen Türk komutanlar, düşman bombardımanına karşı savunma hattının ön siperlerinin üzerini kalaslarla kapatmış, ateş açabilmek için de mazgal delikleri yapılmıştı. Karadan ve denizden topçu ateşi ile ön siper savunma hattı hedef alınmıştı. Bu yoğun bombardıman sonrası mazgal delikleri kapandı ve siperlerin üzerini örten kalaslar çöktü. Kendilerini koruma amacıyla kalaslarla örttükleri siperler 47'nci Alay askerlerine mezar oldu.[45]

Topçu ateşini müteakip Avustralya Tümeninin dört taburu dalga hâlinde 47'nci Alayın savunduğu siperlere doğru taarruza kalktı. Siperlerin içinde göğüs göğüse yaşanan çarpışmalarda, karanlık tüneller içinde boğaz

[44] TSK Tarihi; Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1997, s. 386.
[45] Erkal; s. 185-187.

boğaza, yumruk yumruğa verilen ölüm kalım mücadelesinde, 47'nci Alay tükenme noktasına geldi. Türk tarafı yine de 7 Ağustos günü taarruza kalkmayı planladı. Bu durumda 47'nci Alay Komutanı Binbaşı Tevfik, telefonla Esat Paşa'dan yardım gönderilmesini istedi. Derhâl yardımcı kuvvetler bölgeye kaydırıldı. Çünkü Kanlısırt kaybedilmemeli idi. Dört gece üç gün süren Kanlısırt Muharebeleri süresince gerek yerin altında gerekse yerin üstünde cereyan eden şiddetli çarpışmalarda yedi binden fazla kayıp verilir, 47'nci Alay Komutanı Binbaşı Tevfik ve 15'inci Alay Komutanı Yarbay İbrahim Şükrü de şehit olanlar arasındadır... Yarbay İbrahim Şükrü gecenin karanlığında bir Anzak askerinin süngüsüyle sırtından vurularak şehit olurken diğer tarafta Binbaşı Tevfik de aynı anda şehit düşecektir. Küçücük bir alanda binlerce şehit, yaralı bırakılır…[46]

6 Ağustos'ta yaşanan ve Kanlısırt'ı ele geçirmeleri ile sonuçlanan hücumu, Yarbay Mustafa Kemal'in savaş meydanındaki rakibi, Anzak kuvvetlerinin komutanı 51 yaşındaki İngiliz Korgeneral William R. Birdwood şöyle anlatmaktadır:

"Bizim bu muharebedeki kaybımızın 2 bine ulaştığını üzüntüyle hatırlıyorum. Ama Türkler de kendi 16'ncı Tümenlerinin kaybının 6.930'u bulduğunu söylüyorlar ki bunun 5 bin kadarı Kanlısırt siperlerinin küçük bir bölümünde meydana geldi. Böyle bir manzarayla bir daha hiç karşılaşmak istemem. Oraya gittiğimde Türk ve Avustralyalılar birbirlerinin üzerine 4-5 kat yığılmıştı. Her iki taraf da en muhteşem kahramanlığı sergiledi…"[47]

1'inci Avustralya Tümeninin müteakip günlerde buradaki başarıyı genişletmek için arka arkaya yönelttiği hücumlar Türk birliklerince püskürtülecektir. Düşmanın asıl amacı, 19'uncu Tümeni de geri atmak suretiyle kesin hedef gördüğü Conkbayırı-Kocaçimen silsilesine ulaşmaktı.

Türk birliklerince her an beklenen hücumu yeterli ateşle karşılayabilmek için ihtiyatlar da birinci hatta yaklaştırılmıştı. Tümen cephesine yöneltilen hücumlar püskürtülmüş ise de daha büyük tehlike vardı. O da Ağıldere mıntıkasından Şahinsırt ve Conkbayırı'na ilerlemekte olan düşmandı. 19'uncu Tümen Komutanı tehlikeyi sezerek ihtiyat taburunu Kocaçimen Tepe'ye, elinde kalan son iki ihtiyat bölüğünü de Conkbayırı'na sevk etti.

7 ve 8 Ağustos günleri bölgede karşılıklı çok yoğun çatışmalar yaşandı. Her iki taraf da temas hattındaki birliklerini takviye etse de mevzi harbine dönüşen muharebelerde sonuç alınamadı. Bu arada Suvla'ya çıkarma yapan kuvvetler taarruz için tertiplenemediğinden General Hamilton'un ısrarına rağmen İngiliz 9'uncu Kolordusunun Anafartalar istikametinde taarruzu gecikiyordu. Bölgede Yarbay Vilmer Müfrezesi mevcut sınırlı sayıdaki birliklerle çıkarma yapan İngiliz kuvvetlerine karşı direniyordu.

---

[46] Mütercimler; s. 528-529.

[47] Sermet Atacanlı; Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları, MB Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 278-279.

Bunun üzerine 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders, Saros Grup Komutanı Albay Feyzi Bey'e emrindeki 7 ve 12'nci Tümenlerle Anafartalar bölgesine hareket etmesini emretti. Bu emre göre Albay Feyzi Bey'in Kocaçimen Tepesi-Düztepe hattındaki Yarbay Cemil Conk ve Yarbay Wilmer'i komutası altına alarak 8 Ağustos günü taarruza geçmesi gerekiyordu. Albay Feyzi Bey ve diğer iki komutan, uzun bir yürüyüşün ardından dinlenmeden, üstelik gecenin karanlığında girişilecek taarruzun askerin kırılmasına yol açacağını ve iyi sonuç alınamayacağını düşünerek 9 Ağustos sabahı taarruza geçmeye karar verdi. Bunu öğrenen Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders 8 Ağustos akşamı Albay Feyzi Bey'i görevden aldı. Aynı gece saat 21.45'te Kuzey Grup Komutanı Esat Paşa'ya telefonla emrindeki 19'uncu Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal'in Anafartalar Grup Komutanlığına atadığını bildirdi.[48]

Çanakkale Muharebelerinin ünlü Conkbayırı Zaferi'ne giden safhasındaki vahim durumu 5'inci Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım (İnanç) Bey aracılığıyla Liman von Sanders'e telefon başında anlatan Mustafa Kemal, bu görüşmede, *"... Daha bir an mevcuttur. Bu anı da ziyaa (kayba) uğratacak olursak bir felaket-i umumiyye karşısında kalmaklığımız pek muhtemeldir..."* diyerek durumu bütün açıklığıyla anlatmıştı. Kâzım Bey'in *"Çare kalmadı mı?"* sorusu üzerine bölgedeki tüm kuvvetlerin kendi emir ve komutası altına verilmesini öneren Mustafa Kemal, telefondaki *"Çok gelmez mi?"* şeklindeki soruya *"Az gelir."* karşılığını vermişti. Nihayetinde von Sanders'in emrini alan Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa, 8 Ağustos'ta Albay Mustafa Kemal'e Anafartalar Grubu komutanı olarak görevlendirildiğini bildirdi.[49]

9 Ağustos sabahı İngilizler bütün cephede taarruza geçti. İngiliz 9'uncu Kolordusu Anafartalar, Anzak Kolordusu Conkbayırı-Besim Tepe istikametinde taarruz ediyordu. Anzak Kolordusunun sol taarruz kolu Besim Tepe'ye kadar ulaşsa da 25'inci Alayın süngü hücumu ile geriye atıldı. Tarihe 1'inci Anafartalar Muharebesi olarak geçen savaş sonucunda İngiliz birlikleri yenilerek Tuzgölü önündeki Mestan Tepe sırtlarına çekildi. Bu muharebelerde ön hatta taarruz eden alayların komutanları, 10'uncu Alay Komutanı Yarbay Mehmet Halit ile 21'inci Alay Komutanı Yarbay Yusuf Ziya şehit oldu. Suvla Koyu'nda İngilizlere karşı inisiyatifi ele geçiren Mustafa Kemal'in hedefinde artık Conkbayırı'nı düşmandan temizlemek vardı.

10 Ağustos 1915 - Conkbayırı...

Henüz gün ağarmamıştı, saatler 04.30'u gösteriyordu. Baskın tarzında yapılan süngü taarruzu… Mustafa Kemal'in Conkbayırı'ndaki mevziden verdiği işaretle hücum başladı. Conkbayırı'nın geri alınması için 10 Ağustos

[48] Belen; s. 223-225.

[49] Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe; Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 19-20.

1915 günü yapılan taarruz anını Mustafa Kemal, Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe'de şöyle anlatmaktadır:

"... Gecenin karanlık perdesi tamamen kalkmıştı. Artık hücum anıydı. Saatime baktım. Dört buçuğa geliyordu. Birkaç dakika sonra ortalık tamamen ağaracak ve düşman, askerlerimizi görebilecekti. Düşmanın piyade ve mitralyöz ateşi başlar, kara ve deniz toplarının mermileri bu sıkı düzende duran askerimiz üzerinde bir defa patlarsa hücumun imkânsızlığına şüphe etmiyordum. Hemen ileri koştum. Tümen komutanına rastladım. O ve her ikimizin refakatinde bulunanlarla hücum safının önüne geçtik. Çok seri ve kısa bir teftiş yaptım. Önünden geçerek yüksek sesle askerlere selam verdim. Dedim ki:

Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Önce ben ileri gideyim. Siz, ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız.

Komutan ve subaylara da askerlerin dikkatini işaretime çekmelerini emrettim. Ondan sonra hücum safının önünde bir yere kadar ileri gidildi ve oradan kırbacımı havaya kaldırarak hücum işaretimi verdim.

Bütün askerler, subaylar, artık her şeyi unutmuşlar; bakışlarını, kalplerini verilecek işarete yöneltmiş bulunduruyorlardı. Süngüleri ve bir ayakları ileri uzatılmış olan askerlerimiz ve onların önünde tabancaları, kılıçları ellerinde subaylarımız, kırbacımın aşağı inmesiyle demirden bir kitle hâlinde aslanca bir hücumla ileri atıldılar. Bir saniye sonra düşman siperleri içinde göğe yükselen 'Allah, Allah!' seslerinden başka bir şey duyulmuyordu. Düşman silah kullanmaya zaman bulamadı. Boğaz boğaza kahramanca mücadele sonucunda ilk hatta bulunan düşman tamamen imha edildi."

"Conkbayırı Tepesi askerlerimizin eline geçtikten sonra düşman karadan ve denizden yönelttiği seri ve yoğun topçu ateşiyle Conkbayırı'nı cehenneme çevirmişti. Semadan şarapnel, demir parçaları, yağmur yağıyordu. Büyük çaplı deniz toplarının tam isabetli daneleri yerin içirdikten sonra patlıyor, kenarımızda büyük lağımlar açıyordu. Herkes kaderine razı olmuş, akıbetini bekliyordu. Etrafımız şehir ve yaralılarla doldu. Muharebe meydanındaki durumu izlerken bir şarapnel parçası göğsümün sağ tarafına çarptı. Cebimde bulunan saati parça parça etti. Vücuduma giremedi. Yalnız derince bir kan lekesi bıraktı.

Saat öğlene yaklaşıyordu. Askerlerimiz sekiz saatten beri ölümle pençeleşmekten yorulmuşlardı. Arazinin durumu, düşmanın göz açtırmayan yoğun ateşiyle boğuşan askerlerimize geriden her türlü yardımı imkânsız kılıyordu. Zayiatımız da mühimdi. Düşmanı mağlup edenin üstünlüğümüz olmayıp müthiş seri bir darbe hâlinde gerçekleşen hücumumuz olduğunu takdir ediyordum. Dolayısıyla 12.15'te 8'inci Tümen komutanına şu emri verdim: Taarruzu durdurunuz. Conkbayırı ve Şahinsırt'ın batıya en hâkim

noktası daima elde bulundurulacak şekilde birliklerinizle işgal ettiğiniz hattı tahkim ediniz. /Anafartalar Grubu Komutanı Mustafa Kemal"[50]

Bu sözlerdeki inanç ve askerlerine duyduğu itimat, savaş meydanlarında komuta ettiği birliklere doğrudan yansıdığının, aynı zamanda kesin sonuç yerlerinde onun kıtasının mutlaka başında olduğunun, kendi kişisel varlığını muharebeye kattığının da bir örneğini teşkil etmektedir. Mustafa Kemal, savaşın kendisini yönlendirmesini beklememiş, "duruma hâkim olma"nın zaferle mağlubiyet arasındaki farkı ifade ettiğinin idrakiyle savaşa kendisi yön vermiştir.[51] Aynı taarruz için General Hamilton, *"Bu muharebe, Conkbayırı'nı tutmak için yapılan dört günlük savaşın en şiddetlisi olmuştur. Bu boğuşmayı yazı ile anlatmak mümkün değildir."* diyecektir.

6-10 Ağustos tarihleri arasında aralıksız sürdürülen muharebelerde iki taraf da ağır kayıplar vermiştir ama bu konuda resmî kayıtlar kesin sayı verilemeyeceğini belirtmiştir. Ortalama zayiat Türk tarafında 20 bin (Kanlısırt'ta 2 bin, Conkbayırı'nda 12 bin Anafartalar'da 8 bin 400 ve 19'uncu Tümen cephesinde 2 bin 600) olmak üzere toplam 45 bini bulmuştu. Diğer bir deyişle günde ortalama 9 bin kişi ölmüş, yaralanmış, kaybolmuş ya da esir düşmüştü. Bu savaşın acı ama gerçek yüzü, bir insanlık dramıdır.[52]

Conkbayırı'nda Türk tarafının kazandığı başarı İngiliz komuta heyetinde değişikliğe gidilmesine sebep oldu. Müttefik birliklere komuta eden İngiliz 9'uncu Kolordu Komutanı General Stopford görevden alındı. Ancak General Hamilton hâlâ taarruz için planlar yapmakta, birlikleri yeni gelen kuvvetlerle takviye etmekte idi. Ancak 21 Ağustos günü cereyan eden İkinci Anafartalar Muharebesi'nde müttefikler, hedefledikleri tepeleri ele geçiremediler. 22 Ağustos günü taarruzlarını tekrarladılarsa da Türk hatları önünde başarısızlığa uğradılar. Bu tarihten sonra bölgedeki muharebeler lağım muharebelerine dönüştü. Müttefikler için Çanakkale'de tutunabilmek artık çok zordu. Ekim ayında Hamilton görevden alındı ancak birlikler kaldı. İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener giderek sevimsizleşen manzarayı bizzat incelemeye gitti ve geri çekilmenin kaçınılmaz olduğu sonucuna vardı. 18-19 Aralık'ta 35 bin askerin Suvla Koyu'ndan ve Anzak Koyu'ndan ayrılması, askerî operasyonlarının en düzenli olanıydı. Türkler, Avrupalı istilacıları cansiperane bir şekilde savaştıkları Çanakkale'de püskürtebilmişler, Boğaz'ı geçmelerine izin vermemişlerdi.[53]

Türk milletinin tarihinde en büyük aydın kaybına uğradığı Çanakkale Muharebeleri son düşman birliğinin 9 Ocak 1916'da bölgeden tahliyesine kadar tam 11 ay sürdü. Sürekli aksamadan, zamana karşı yarışarak cepheye

---

[50] Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe; s. 39-41. Ayrıca bk. F. Rezzan Ünalp; "Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal Atatürk", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 16 (Özel Sayı) Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 20.

[51] Klauss Kreiser; "Modern Avrupa İçinde Atatürk", Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 540.

[52] Mütercimler; s. 577.

[53] Robbins; s. 52-53.

asker sevkiyatının yapıldığı bu muharebelerde kayıplar, hiç kimsenin tahmin edemeyeceği kadar çok oldu. 5'inci Orduya bağlı 15'inci Kolordu, Gelibolu Yarımadası'ndaki siper savaşlarında öyle büyük kayıplar verdi ki bünyesindeki asker mevcudunu tam iki kere neredeyse sıfırdan başlamak suretiyle devamlı cepheye sevkiyat yapılarak oluşturmak gerekti. Çanakkale Muharebeleri süresince verilen bu kayıpların, şehitlerin arasında İstanbul Darulfünununundan, Vefa Lisesinden, İstanbul Lisesinden, Galatasaray Lisesinden, Çapa Öğretmen Okulundan gönüllü öğrenci ve öğretmenler vardı. Anadolu'daki liselerden de Trabzon, Konya, Sivas, Kastamonu, Edirne'den gelen lise talebeleri ve öğretmenleri de vardı... İngiliz Başbakanı Winston Churchill'in dediği gerçekleşmişti. Cephede kaybedilen gençlikle ilgili olarak Churchill, "Biz onların çiçeklerini kopardık." demişti. Gerçekten Türk milletinin Çanakkale'de gençliği, çiçekleri solmuş; yok olmuştu.

Yitirilenler, sadece öğrenciler değildi; aralarında savaşa gönüllü olarak katılan pek çok aydın, vatansever mülkiyeli, tıbbiyeli, öğretmenler de vardı.

Anekdot 5: *Çanakkale'de kızılca kıyametin koptuğu günler… Vefa Lisesi Fransızca Muallimi Ahmet Rıfkı her günkü gibi mektepten içeri girer... Okulun koridorlarında sessizlik hâkim... İlk dersi birinci sınıfadır ve aynı suskunluk o sınıfta da vardır... Talebeler başlarını önlerine eğmişler, öylece sıralarında oturuyorlardır… Selam verir Ahmet Rıfkı ama çocuklar selama bile karşılık vermezler... Ahmet Rıfkı iyice şaşırmıştır... Arka sıralarda oturanlardan biri ayağa kalkarak:*

"Hocam, mahallemizde eli ayağı tutan abilerimiz Çanakkale'ye gönüllü gittiler ama siz hâlâ buradasınız!.. Biz de gitmek istiyoruz fakat yaşımız tutmuyor, söyler misiniz bize, vatan elden giderse sizin verdiğiniz eğitim ne işe yarar?" der.

Ahmet Rıfkı'nın konuşacak hâli yoktur... O an kararını verir... Kendisi de Çanakkale'ye gitmelidir, vatan için düşmanla çarpışmalıdır... Yaşlı gözlerle sınıftan çıkar ve mektebin idaresine dilekçesini verir... Arkadaşlarıyla talebeleriyle vedalaşır, evine gelir...

Ahmet Rıfkı'nın hayattaki tek varlığı yaşlı annesi Ayşe Hanım'dır ve Şehzadebaşı semtindeki evlerinde beraber oturmaktadırlar... Durumu annesine anlatır, ondan hakkını helal etmesini ister... Ardından mahallenin bakkalı, güngörmüş bir zat olan Selâhattin Adil Efendi'ye uğrar ve şöyle der:

"Vatanın bağrına saplanmış olan düşman hançerini Allah'ın izniyle çıkarmaya gidiyorum... Senden isteğim, anamı iaşesiz bırakma!.. Kısmetse dönüşte borcumu öderim!.."

Ahmet Rıfkı önce İstanbul'da kısa bir eğitim görür, sonra da Çanakkale-Düztepe'deki birliğine bölük komutanı olarak gider... Çeşitli cephe ve siper savaşlarına katılır... Ve 19 Aralık 1915 günü şehit olur…

Ahmet Rıfkı'nın şehitlik haberi kısa zamanda İstanbul'a ulaşır... Annesi haberi alır, çok üzülmesine rağmen imanı bütün bir hanım olduğundan

hadiseyi tevekkülle karşılar... Aklına, veresiye yiyecek aldığı bakkal gelir... Bakkala gider ve:

"Selâhaddin Efendi, oğlum Çanakkale'de şehit düştü... Şehitlik künyesi, eşyaları ve ikramiyesi bir heyetle bu sabah bana ulaştırıldı... Yedi aydır senden veresiye alırız, borcumuzu verelim de oğlum borçlu yatmasın." der.

Selâhaddin Efendi şöyle cevap verir:

"Ayşe Hanım, sen okuma yazma bilmezsin; okuma bilen bir yakınını getir de hesabı o çıkarsın." Bunun üzerine Ayşe Hanım, komşusunun kızı Gülşah'la dükkâna gider... Selâhaddin Adil Efendi, "Ahmet Rıfkı" bölümünü açarak veresiye defterini Gülşah'ın önüne koyar!.. Gülşah, defteri incelerken birden hıçkırıklarla ağlamaya başlar… Bu duruma Ayşe Hanım ve dükkândaki diğer müşteriler de şaşırmışlardır... Gülşah'ın yanına gelirler... Gülşah, onlara veresiye defterindeki kırmızı harflerle yazılmış satırları gösterir... Şöyle yazıyordur defterde;

"Bu hesap, Ahmet Rıfkı'nın kanıyla ödenmiştir, vesselam!.."

O ana kadar hiç konuşmayan bakkal Selâhaddin Efendi, yaşlı gözlerle şu sözleri söyler:

"Ahmet Rıfkı, bu vatan uğruna canını feda etti... Biz birkaç parça mal vermekten mi çekineceğiz?.. Katbekat helal olsun!.. Âlem-i berzahta inşallah bizlere şefaatçi olur!..[54]

Çanakkale'de topların dehşetinin susmasının üzerinden tam yüz yıl geçti. Kan ve ölüm sahnesi, yerini başka bir yüzyılın yeni sahnelerine bıraktı. Çanakkale artık sakin, kıyıdan 50 metre açığa kadar renginin kıpkırmızı olduğu denizin suları ise artık kendi maviliğinde…

Çanakkale'de esen rüzgârların uğultusu gibi kayalıkları acımasızca döven denizin, dalgaların sesi; yağan yağmurlar mutlaka geçmişten bir öyküyü günümüze getirmekte, hatırlatmakta... Burada, her bir toprak parçasının coğrafya olmaktan çıkıp nasıl kutsal bir vatan toprağına dönüştüğünü, Çanakkale'yi geçilmez kılan ruhun hâlen canlı olduğunu hissetmemek mümkün değil...

Acaba şimdi bizler; gençliğin coşkularının yeni yeni hissedilmeye başlandığı o zamanlarda toprağından, evinden, ailesinden, okulundan kopup gelen, barutla el bombalarıyla toplarla tütsülenmiş, havan toplarıyla altüst olmuş; cansız, çıplak, toprağa sürüklenmenin ne anlama geldiğini biliyor muyuz?.. Vücutların uzuvları vahşice koparken ya da zihinlerin damarları sessizce yerlerinden oynarken hiç durmadan birileri ölür, birileri yaralanır, birileri çıldırırken kısacası göklerin ölüm indirdiği, yerin ölü püskürttüğü bu

[54] Mehmet Akif Bal; "Şehid-i Muazzez Vefalı Ahmet Rıfkı Efendi'den Öğrendiklerim", Vefa Lisesi Yeşil-Beyaz Dergisi, Mayıs 2014, Yıl 14, Sayı, 20, s. 10-11.

topraklardaki o müthiş savunmayı, bir kitap okuyor gibi ya da çok başarılı bir filmi seyreder gibi mi hissediyoruz?..

Gerçekte on binlerce kişinin kaybına, ölümüne neden olan savaş; sadece Türkler için değil, binlerce kilometre öteden, denizaşırı ülkelerden Çanakkale'ye gelip nereye geldiğini, kimlerle ve niçin savaştığını bilmeden kaybolup giden gencecik insanların da dramı… Bu noktada ATATÜRK'ün Çanakkale Muharebelerinde çarpışarak ölen Anzaklar için dile getirdiği şu sözleri hatırlayalım:

"Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar! Burada dost bir vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarını didindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim de evlatlarımız olmuşlardır." [55]

Biliyoruz ki her milletin tarihinde Çanakkale gibi zaferler yoktur.[56] Türklerin imparatorluğunun payitahtına Boğazlardan donanma ile geçerek zafer kazanmak bir hayal olarak kalmıştır. Çanakkale'de kazanılan zafer Rusya'nın savaştan saf dışı kalmasına sebep olurken Mustafa Kemal adı tarihe yazılmış, tüm itibarlar onun üzerinde toplanmıştır.

"Tarihte bir tümen komutanının üç farklı yerde vaziyete nüfuz ederek yalnız bir muharebenin değil, aynı zamanda bir seferin akıbetine ve belki bir milletin mukadderatına tesir yapacak vaziyet yaratanların bir benzerine nadiren tesadüf edilir. Elden kaçırılan fırsatların hatırası kadar acı hatıralar az bulunduğu gibi maziye bakıldığı zaman önüne geçilebilmesi mümkün olan ve geçilmesi gereken başarısızlıklar kadar da elim başarısızlıklar az bulunur. İşte Çanakkale Seferi'nin tarihi de bu çeşit hatıralardandır."[57] yorumuyla İngiliz General C. F. Aspinall Oglander, Mustafa Kemal'in Çanakkale Muharebelerindeki önemli rolünü ortaya koyarken aynı tarihlerde İstanbul'da Genelkurmay karargâhında görev yapan Kurmay Yarbay İsmet İnönü de sonradan kaleme aldığı anılarında ATATÜRK için *"... Çanakkale'de ilk günden itibaren üzerinde toplanmış şerfler ve ümitler, ATATÜRK'ü dokunulmaz hâle getirmiştir."*[58] demiş ve ATATÜRK'ün yüksek komutanlık nitelikleriyle her millette, her devirde yüksek vasıfta komutan olduğunu vurgulamıştır.

Çanakkale Muharebelerini Türklere kazandıran şey, kararlarını hayata geçirmede son derece enerjik bir komutan olarak Mustafa Kemal'in kendi görkemli, aynı zamanda son derece zeki kişiliğine güvenerek doğru

[55] Utkan Kocatürk; Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2007, s. 496.
[56] İlber Ortaylı; Tarihimiz ve Biz, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 12.
[57] Oglander; s. 537-538.
[58] İsmet İnönü; Hatıralar, I. Kitap, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 149.

zamanda, doğru yerde olma konusunda sahip olduğu sırrına erişilmesi güç yeteneği olmuştur. Ve onunla birlikte savaşan Türk askerinin, *"Ben size taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum."* diyen komutanının emrini gönülden yerine getirirken hayatını, sevgisini bu topraklar için kutsal bildiği vatan için tereddütsüz yok saymış olmasıdır...

Sonuç olarak Mehmet Akif Ersoy'un Çanakkale şehitleri için söylediği şu mısralarını,

"*Vurulup tertemiz alnından, uzanmış yatıyor,*

Bir hilal uğruna ya Rab, ne güneşler batıyor,

Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş asker,

Gökten ecdat inerek öpse o pak alnı değer."

her duyuşumuzda kalbimiz titriyor ve yine Mehmet Akif'in şu mısralarını hatırlıyoruz:

"Sen bu âvizenin altında bürünmüş kanına,

Uzanırken gece mehtabı getirsem yanına

Türbedarın diyerek ta fecre kadar bekletsem

Gündüzün fecir ile âvizeni lebriz etsem

Tüllenen mağribi akşamları sarsam yarana

Yine bir şey yapabildim diyemem hatırana".

Vatan uğrunda sonsuzluğa erişen ve Çanakkale Zaferi'nin onurunu bizlere bahşeden tüm gazi ve şehitlerimizin, Çanakkale'yi Türk'ün İstiklal Mücadelesi'ne ön söz yapan ve varlığını Türk varlığına armağan eden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kurucusu Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün aziz hatırası önünde bir kez daha en derin saygılarımızla eğiliyoruz.

Ruhları şad olsun, huzur içinde uyusunlar…

IMPACTS OF ÇANAKKALE BATTLES ON THE CHARACTER OF WAR

Brig. Gen. Tahir Hameed SHAH*

Introduction

The Battle of Çanakkale -widely regarded as one of the greatest Ottoman victories and a defining moment in Turkish national history- left indelible imprints on the political and social landscape of the region. While the British and the French have greater battles to mark in their histories, for the Turks and the Australians, the Battle of Çanakkale bears a significance greater than a hard fought battle as it became the foundation of their modern national identities. The Battle of Çanakkale also proved crucial in the careers of two of the 20th century's greatest statesmen: Churchill, who was demoted for his role in the military disaster, and Mustafa Kemal Atatürk, then a young Turkish officer whose battlefield success at Gallipoli propelled him to fame. Turkish nationalism re-emerged as a result of the long awaited military success in the Battle, which Mustafa Kemal Atatürk capitalized through his leadership and become the founder of the modern Turkish republic. In fact, all except one of the senior Turkish commanders in the War of Independence (1919-1922) served in Gallipoli at some point. Therefore, for Turkey, Gallipoli is of huge psychological importance as it represents “a coming of age of a people about to test themselves against the currents of the twentieth century”.

Militarily, the Battle of Çanakkale was marked with ambitious planning, grueling trench warfare and heavy casualties on both sides. After almost one hundred years, it is felt that although the legacy of the Battle of Çanakkale transcends its military aspects, the merit in analyzing its impact on character of war in general and on similar subsequent battles in particular is rather obvious. The footprint of lessons learnt during this campaign can be seen from Normandy Landing during the Second World War to the most recent amphibious doctrines in the world today. It is in this backdrop that this paper attempts to undertake an analysis of the Battle of Çanakkale employing a qualitative research approach to identify major lessons learnt during this battle and their influence on similar subsequent operations particularly during the Second World War.

Aim of the Paper: To analyze the consequences of the Çanakkale Battle with a view to determine its impact on the character of war.

Scope:

a. Significant Outcomes and Lessons Learnt

b. Impact on the Character of War

(1) Character of war

* National Defense University, Pakistan.

(2) Case study – Normandy

(3) Impact on other battles/ doctrines of similar nature

c. Conclusions

Significant Outcomes and Lessons

Background: By the start of 1915, Britain and France were locked in stagnant trench warfare with Germany on the Western Front i.e. in France and Belgium. At the same time, Germany was fighting Russia on the Eastern Front. The then Ottoman Empire was supporting Germany. With the Ottoman entry into the war, the sea route of supplies and support to Russia was severed. The British and the French decided to land troops on the Çanakkale Peninsula. Its aim was for the troops to control the Çanakkale Strait, and to seize the Ottoman capital Istanbul. Controlling the Çanakkale Strait would enable allied ships to provide supplies to Russia, and put more pressure on the Eastern Front. It might also take the Ottoman Empire out of the war.

Consequences of the Çanakkale Battle: There exists a difference of opinion among military historians on who won the Battle. On one hand, Broadbent considers it “a close-fought affair”, and Carlyon reckons that it ended in a “stalemate”. While on the other hand, Hart argues that Allies were defeated as they were successfully denied their real objectives by the Ottomans, and Haythornthwaite refers to it a “disaster for the Allies”. However, since success must be directly related to achievement of the objectives, it would be apt to consider that ultimately the Allied attempt at securing a passage through the Çanakkale Strait proved unsuccessful.

The toll of casualties was enormous on either side. While there is disagreement regarding exact numbers, according to most sources 56,707 Allies soldiers died and 123,598 were wounded while on the Ottoman side the figure was 56,643 dead and 107,007 wounded.

Lessons Learnt

The Allied campaign was beset with ambitious goals, poor planning, insufficient fire support, inexperienced troops, inaccurate maps and intelligence, inadequate equipment and logistics, and tactical deficiencies at all levels. There were a number of lessons to be learnt as a result of this Battle:

Ambitious Planning: The Allies believed that they could take the Ottoman Empire out of the WWI in a single campaign, either by bombarding their capital with naval guns or marching on it from the beaches of Çanakkale. Even with success at Çanakkale, marching on Istanbul would have entailed defeating some 150,000 soldiers according to the estimates by the British intelligence with a mere 75,000 Allied troops in the context of WWI i.e. trench warfare.

No serious attempt was made to understand the strength of the Turkish army, the nature of the terrain or the numbers of Allied troops. Nor was the logistical support –so essentially required to make a success of the operation– considered and conceived properly.

After the initial setbacks, Admiral Sackville Carden drew up fresh plans and sent a cable to Sir Winston Churchill on 4 March, stating that the fleet could expect to arrive in Istanbul within 14 days. This amply illustrates the ambitious planning on part of the allied Commanders.

Need for Combined Operations: The need for meticulously planned combined operations was seriously felt. Allied Commanders' failure to coordinate the operations at that scale during initial stages was taken as one major reason for the failure.

Selection of Landing Site: Selection of landing site by the Allies remains a mystery; either it was deliberately selected with a view to surprise the defending forces or it was due to some navigation errors, current and bad weather, the Allied forces landed a couple of miles to the north. Nevertheless, the landing site was surrounded by heights in the very close vicinity of the beach.

This left little space for the beachheads. Lack of physical depth of the Allied beachheads meant that the Ottoman did not have to develop complex plans involving deep penetrations. Simple attacks driving forward 2 or 3 kilometers would be significant in terms of impact on the progress of operations by the Allied forces. Unlike the Allies, they did not have to plan for follow-on objectives and multi-phase attacks.

Importance of Firepower: Accurate fire support could not be ensured to reduce the defensive positions particularly on the heights surrounding the landing site. Similarly, counter bombardment on the Ottoman gun batteries also was ineffective and thus frustrating.

Accurate Intelligence: Since the Allied forces had inaccurate maps and weak intelligence, they were unable to exploit the terrain to their advantage. While on the other hand, the Ottoman commanders were able to utilize the high ground around the Allied landing beaches to position well-sited defenses which limited the Allied forces' ability to penetrate inland, confining them to narrow beaches.

Simply put, the Ottoman commanders were able to operate inside the British decision cycle. The concept of 'getting inside the enemy's decision cycle' was defined by the US Army in its Air-Land Battle doctrine during 1970s. It was based on the notion of utilizing timely and accurate intelligence in a manner that allowed a force to react faster than the enemy. On the Gallipoli Peninsula, the outnumbered Ottoman military showed up most of the times with more troops, more favorably positioned, in the hands of more active commanders. This can be attributed to the effective reporting/

communication system, consistent accurate and timely intelligence, rapid and effective decisions as well as a flexible organization which permitted cross-attachment of units.

Impact on the Character of War

Character of War: While it is widely agreed that the tools and methods used to wage war change in time, there remains a debate about the supposed changes in what we believe to be war's 'enduring nature'. According to Clausewitz, war's nature does not change – only its character changes. However, today these words are used interchangeable; rendering such distinction meaningless.

The nature of war defines its enduring essence: that is, those factors that differentiate war from other phenomena. War's nature is violent, interactive, and fundamentally political. In the absence of these factors, it would not be war. The character of war, however, is changing the way that wars are fought. As war is a political act that takes place in and among societies, its specific character will be shaped by those politics and those societies – by what Clausewitz called the "spirit of the age." War's conduct is undoubtedly influenced by other factors as well such as technology, law, ethics, culture, methods of social, political, and military organization, and other factors that change across time and place.

Case Study - Normandy Landing: With a view to glean the impact of the Çanakkale Battle on subsequent battles, Normandy Landing (Operation Overlord) was taken as a case study; primarily for following two reasons:

- Normandy was not only a similar operation but was also one of the major operations soon after the Çanakkale Battle and the lessons learnt by the Allies during the Çanakkale Battle must have weighed heavily on the minds of Allied planners.

- This was an operation successfully conducted; so an attempt was made to establish whether the lessons of Çanakkale Battle had any significant role to play in the success.

During a critical study of Normandy Landing, following was observed with regard to the impact of Çanakkale Battle:

While it is believed that Normandy landing was not the first 'combined operation' during the WWII, its roots were firmly embedded in the Çanakkale Battle. There is little doubt that the lessons of Çanakkale landings were at the forefront of many of the planners' minds. They had fully recognized the absolute necessity for an adequate period of planning for all three services - the army, navy and air force as well as the attendant coordination aspects.

The importance of accurate intelligence was now understood. It was realized that intelligence was not only limited to accurate maps, but detailed information on topography, offshore navigational details, prevailing/ forecasted sea currents, ground conditions, water supply, prevailing weather

patterns and the exact nature and strength of enemy dispositions. Accordingly, this aspect was given due consideration during the Normandy Landing/Operation Overlord.

Heavy casualties on the beaches during the Çanakkale Battle had clearly brought to the fore the necessity of overwhelming the immediate beach areas with massive fire from ships and mortars. Artillery support was therefore maintained and expanded day-by-day during the Operation Overlord through all stages of the landings and exploitation of the beachhead.

Learning from the Çanakkale Battle, during the landing at Normandy beaches hundreds of modern landing craft were utilized. New technology was also employed to direct and control the fire of heavy guns of British battleships and heavy cruisers, to target and eliminate German strongpoints.

The experiences during the Çanakkale Battle had amply illustrated the absolute necessity of viable sized beachheads. It was understood that the size of the beachhead depends on the size of force it needs to accommodate which further depends on the strength of the enemy opposition.

The disarray caused by bad weather on the coasts of Çanakkale had emphasized the importance of a secure and operational harbor to ensure that reinforcements and logistics could continue uninterrupted despite bad weather. This was further facilitated by modern technology which enabled prefabricated harbors and oil pipeline across the English Channel.

Special armored vehicles suitable for such operations against coastal defenses were devised. The Sherman tanks were very practical as those were equipped with a canvas skirt that allowed them to float ashore for immediate armored support for the infantry.

Other modern equipment included mine-clearing tanks, flame-thrower tanks, petard mortar tanks to destroy obstacles, bridging tanks etc.

Impact on Other Battles/ Doctrines: The Çanakkale Battle has been profoundly studied by military historians, thinkers and planners. Theodore Gatchel points out that during the interwar period the campaign “became a focal point for the study of amphibious warfare” in the UK and the U.S., because it encompasses “all four types of amphibious operations: the raid, demonstration, assault and withdrawal”. Russell Weigley considers that study of the Çanakkale Battle before World War II led to a general belief that amphibious assaults against modern and well prepared defenses could not succeed. This was despite few successful examples of amphibious operations, such as those in Italy, and at Tarawa and in the Gilbert Islands in the Pacific. Peter Hart supports Weighley's assertion in this regard and writes that despite this negative perception in the minds of Allied planners

during the interwar years, the situation in WWII essentially required such operations to be considered and executed.

The impact of the Çanakkale Battle on the Australians was also evident during the planning stages of the Huon Peninsula campaign in 1943. Australian forces' first opposed amphibious landing since the Çanakkale Battle was when they landed at Finschhafen in New Guinea. Despite navigational errors and landing on the wrong beaches, Australian forces quickly re-organized and pushed inland. It was possible only because they had been trained with the lessons of Çanakkale in mind, specifically the need to maintain momentum.

Conclusion

The lessons learnt during this campaign had a significant impact on the development and evolution of planning for amphibious operations. It is commonly believed that the imprints of Çanakkale lessons could be vividly seen in later similar operations such as Normandy Landing during WWII and Falklands War in 1980s. Traces of such influence were also spotted in the US Marine Corps operations during the Pacific War. Similarly, the lessons remain relevant today and have a profound influence on the US amphibious doctrine.

Bibliography

BROADBENT, Harvey. *Gallipoli: The Fatal Shore.* Camberwell, Victoria: Viking/Penguin, 2005.

CARLYON, Les. *Gallipoli.* New York: Doubleday, 2002.

CARVER, Michael. *The National Army Museum book of the Turkish Front 1914-1918*. London: Sidgwick & Jackson, 2003.

COATES, John. *Bravery Above Blunder: The 9th Australian Division at Finschhafen, Sattelberg, and Sio*. South Melbourne, Victoria: Oxford University Press, 1999.

DEXTER, David. *The New Guinea Offensives. Australia in the War of 1939–1945, Series 1-Army.* Volume VII (1st ed.). Canberra, Australian Capital Territory: Australian War Memorial, 1961.

DOYLE, Peter; Bennett, Matthew. "Military Geography: The Influence of Terrain in the Outcome of the Gallipoli Campaign, 1915". *The Geographical Journal* (London: Royal Geographical Society), 1999.

DUPUY, Trevor N. *The Harper Encyclopedia of Military History: From 3500 BC to the Present,* Fourth Edition. New York: HarperCollins, 1991.

ERICKSON, Edward J. *Ordered to Die: A History of the Ottoman army in the First World War*. London: Greenwood, 2001.

ESPOSITO, Vincent J. and T. Dodson Stamps. *A Short Military History of World War I.* New York: Praeger, 1954.

FROMKIN, David. *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East.* New York: Henry Holt and Co, 1989.

GATCHEL, Theodore L. *At the Water's Edge: Defending Against the Modern Amphibious Assault.* Naval Institute Press, 1996.

HART, Peter. "War is Helles: The Real Fight For Gallipoli". *Wartime* (Canberra: Australian War Memorial), 2007.

HART, Peter. *Gallipoli*. London: Profile Books, 2011.

HAYTHORNTHWAITE, Philip. *Gallipoli 1915: Frontal Assault on Turkey*. Campaign Series #8. London: Osprey, 2004.

HICKEY, Michael. *Gallipoli*. London: John Murray, 1995.

HOLMES, Richard. *The Oxford Companion to Military History*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

MOOREHEAD, Alan. *Gallipoli*. Victoria: MacMillan, 1989.

PRIOR, Robin. *Gallipoli: The End of the Myth.* New Haven: Yale University Press, 2009.

TRAVERS, Tim. *Gallipoli 1915*. Stroud: Tempus, 2001.

WAHLERT, Glenn. *Exploring Gallipoli: An Australian Army Battlefield Guide.* Australian Army Campaign Series 4. Canberra: Army History Unit, 2008.

WEIGLEY, Russell F. "Normandy to Falaise: A Critique of Allied Operational Planning in 1944". In Krause, Michael D.; Phillips, R. Cody. *Historical Perspectives of the Operational Art*. Washington, D.C.: Center of Military History, United States Army, 2005.

INVOLVEMENT OF AUSTRO-HUNGARIAN TROOPS IN THE DEFENSE OF THE GALLIPOLI/ÇANAKKALE PENINSULA

Dr. Col. Mario Christian ORTNER[*]

1. Introduction

The operation for defending the peninsula, the strategic reasons for the landing of Entente troops, and the defensive measures have all already been discussed in another forum. The focus of this contribution rests mostly on the role of Austro-Hungarian troops during the Çanakkale Campaign. Since this is a topic that the majority of people, abroad and even in Austria, are not well-acquainted with, it will surely arouse interest.

Already before the war started in 1914, the Austro-Hungarian Empire had quite intensive relations with the Ottoman government and military, though the Annexation of Bosnia-Herzegovina in 1908 and the neutral status of the Austro-Hungarian government during the Tripoli War and two Balkan wars weren't really helpful in evolving a close and intensive relationship at all. But by and by the relations developed in a normal way, at least because of the less imperialistic and aggressive attitude of Austro-Hungarian diplomacy towards economic and political interests in the area. The Austro-Hungarian ambassador in Istanbul, Count Johann Pallavicini, served in this function since 1906, the military attaché, major-general Josef Pomiankowski since 1909; so both were quite familiar with the internal political development of the Ottoman Empire, established intensive connections to high ranking Turkish politicians and military staff members and were – regarding their reports to Vienna – always quite close to reality.[1]

During the period of the beginning of the war on 28 July 1914 and Ottoman official declaration of war on 12 November 1914, the Austro-Hungarian government wasn't really certain in which way Pallavicini and Pomiankowski should act in still neutral Istanbul. Due to fears of possible expropriation, the Austro-Hungarian station-ship SMS Taurus was called back to the Austrian harbor Pola in the early August. On the other hand, six Austrian merchant vessels escaped the danger of being taken by the Royal Navy in the East-Aegean Sea by reaching the Istanbul Strait.[2] During August and September 1914, both central powers –Germany and Austro-Hungary– were much interested in convincing Turkey to enter the war on their side or stay benevolent neutral. The Austrian perspective was at the first step influenced by Franz Conrad of Hötzendorf, the chief of the Austrian general staff. He desired the deployment of at least a Turkish Corps on the Russian front to relief Austro-Hungarian forces there. The other plan was to engage Turkish troops in the Caucasus to enforce an uprising of the local Cossacks

[*] Museum/Institute of Military History Vienna.

[1] Peter Jung, Der k.u.k. Wüstenkrieg. Österreich-Ungarn im Vorderen Orient 1915-1918, Graz 1992, S. 9.

[2] Ibid. S. 10,13.

against Moscow. Pomiankowski reported to Vienna, that both plans were simply to euphemistic and would never work, since it was hard to find good arguments of a Turkish military engagement in Galicia.[3] On the other hand, the Russian Cossacks in the Caucasus had a strong anti-Muslim attitude and would never join an Ottoman promoted uprising. For him personally, a longer neutral status to gain time for military buildup and accomplishing mobilization measures seemed more effective than rushing more or less unprepared into the war. This, of course, contrasted with German interests and caused serious complaints against Pomiankowski by the German chancellor Bethmann-Hollweg. It became obvious that the central powers didn't really match regarding their coalition plans with Turkey.[4] The German-Austrian relations worsened a few times on subjects of the "Oriental Question" mostly when the Turkish military was looking for Austrian war supplies and deliveries, especially Skoda-guns while refusing German material, particularly Krupp ordnance.

The German activities in late summer, early fall were at last more successful than the more considerate Austro-Hungarian policy and led directly to the naval operation against the Russian fortification and naval base of Sevastopol on 29 October 1914. Not at least because of this attack, Russia declared war on 1 November, France and Great Britain on 5 November. Germany offered the Turkish army, who still hadn't made up for all the casualties and losses from the 1911-1913 wars, badly needed weapons, military equipment and logistic support. Although the German side was totally clear about the fact, it was not possible to provide all the promised material due to the lack of any direct sea or land transport measures before the fall of Serbia in late 1915. But the danger of an Ottoman Empire staying repellant neutral –like Italy until May 1915– or being offered territorial gains by the Entente for heading to a pro-Entente policy was simply too dangerous for Berlin and maybe also for Vienna.

2. Austro-Hungarian Contribution during the Battle

The military situation for the Turkish defenders of Gallipoli/Çanakkale, already deteriorating during March 1915, had definitively been worsened by April of that year. In particular the glaring lack of ammunition for the Turkish coastal artillery active in the Çanakkale Strait meant that it had to stop firing periodically, which gave the erroneous impression amongst the Entente troops, stationed on the beachheads and the battleships moored nearby, that the batteries were already *hors de combat*. Nevertheless, the situation for the Turks remained critical, precipitating attempts for military and logistical support through the allied Central Powers.

To the German Empire, it seemed clear –not least because of geographical proximity– that the Austro-Hungarian monarchy should be

[3] Joseph Pomiankowski, Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches, Wien 1928, S. 82 f.
[4] Ibid. S. 80.

making help available to its badly suffering ally. Despite not inconsiderable diplomatic pressure from Berlin, significant problems confronted the Imperial and Royal fleet and army. The Habsburg Monarchy's overall military situation was strained in spring 1915. The bloody battles in the Balkans and against Russia had led to heavy losses of around 1.1 million men.[5] The losses in the North-East necessitated the withdrawal of troops to Middle Galicia, with East Galicia occupied by the Russians. Przemýsl, Austria-Hungary's most prominent stronghold in the East, had been surrounded and eventually capitulated in March 1915. Only the breakthrough battle at Gorlice-Tarnov in May 1915, fought together with German troops, seemed to temporarily abate the offensive potency of the Russians and brought the situation in the Russian theatre of war under control.

Contrastingly, the offensive against Serbia in 1914 failed due to the difficult terrain of the attacked territory; contemporaneously, a Serbian counter-attack in Bosnia remained unsuccessful for similar reasons. The losses of the Imperial and Royal (k.u.k./Austro-Hungarian) army had been catastrophic. With Italy's entry into the war in May 1915, even more troops had to withdraw from the Balkans and transferred to the Italian theatre of war.[6]

The Serbian army, likewise, had to accept significant losses but, though no longer offensively capable, it remained intact and able to resist an occupation of Serbian territory. Consequently, there was neither a direct land connection to the Ottoman Empire nor could the Danube be used for troop movement. Transporting materials via still-neutral Romania and Bulgaria was equally impossible. As a result, the Imperial and Royal navy became the focus of German thought. The Turkish request for submarines was to be fulfilled by the Imperial and Royal navy, who for every boat they sent would receive two yet-to-be-built German submarines as replacements. However, this plan was wholly impossible as the navy only had two active submarines[7] at its disposal, both of which were considered coastal protection boats and consequently would not have even been able to reach the Çanakkale Strait. A further plan even considered escaping the Adriatic with a number of Austro-Hungarian warships and launching a massive attack from behind on the Entente ships, moored in the Çanakkale Strait. Even if the plan to escape the Adriatic had succeeded –the French and British navy blocked the Adriatic Sea at Otranto, the Austro-Hungarian ships would never have been able to maintain their operational capability owing to a distinct lack of usable coal depots in the Eastern Mediterranean. This euphemistic, but ultimately unrealistic, plan was thus also discarded.[8]

Nonetheless, the Imperial and Royal navy ended up being exceedingly helpful in the course of deployment of German submarines.

[5] M. Christian Ortner, Die k.u.k. Armee und ihr letzter Krieg, Wien 2013, S. 59.
[6] Ibid. S. 70.
[7] Hans Hugo Sokol, Österreich-Ungarns Seekrieg, Wien 1933, S. 163 ff.
[8] Ibid. S. 164 ff.

Three newly produced German submarines, delivered in parts by train, were assembled at Pola and –for operational reasons– were towed by Austrian surface units across the Straits of Otranto, from where they were able to independently move eastwards. Two of the three boats managed to reach Turkish waters.[9]

In the meantime, though the Entente's attacks on the land front were becoming more and more intensive, no real breakthrough had yet been achieved. The landing of five further British divisions in Suvla Bay should have facilitated an attack on the defenders' flank, which was however not conducted energetically enough and thus failed to meet its operational potential.

The overall strategic situation would change considerably as a result of a joint-offensive by German, Austro-Hungarian and Bulgarian troops against Serbia in October 1915.[10] The rapid advance of the specially-conceived 'Army Group Mackensen' facilitated, by the end of October 1915, concrete thoughts about the immediate supply of Austrian reinforcements to the Ottoman Empire. The first and probably most crucial measure was to provide the Çanakkale Strait area with medium and heavy artillery, in which consideration was first placed on providing the heaviest and most modern Imperial and Royal siege weapons, a 30.5-cm mortar as well as heavy 15-cm howitzers.[11] However, after exploration of the territory by two Austrian artillery officers, it was soon decided that –owing to the difficult conditions of the terrain and the roads– instead of the large 30.5-cm mortar, the smaller 24-cm mortar M.98 should be sent.

Primarily the transportation was carried out via the Danube. The battery as well as the ammunition were packed into boxes and loaded onto barges. As a first squadron and an advance guard, 4 officers and 80 men were assigned to the transport, which left Vienna on 22 October 1915. On 2 November, Orsova was reached before arriving at Lom Palanka in Bulgaria the next day. In order to cover the convoy, the Imperial and Royal navy offered two Danube Monitors, SMS Körös and SMS Sava as well as an armed steamer, SM Almos. Further transportation would be via railway, which would carry the battery over the Shifka pass to Edirne. At Edirne, the battery would receive its first tactical orders with view to the planned mission. In Uzunköprü, reached on 11 November, the plan was to unload and start the march to the combat area. The battery was placed under the command of the 5th Turkish army, led by General Otto Liman von Sanders. During unloading, the commander of the first transport squadron, Oberleutnant Georg Höpflinger, as well as the battery transport officer were invited to Istanbul and were introduced to both Enver Pasha and the Sultan himself. Four days later, the second transport squadron arrived at Uzunköprü along

[9] Ibid. S. 173 f.
[10] Ortner, Die k.u.k. Armee, S. 73 ff.
[11] Pomiankowski, S. 137 f.

with the first battery commander Captain Barber (who was soon to be replaced for health reasons by Kodar von Thumwerth).[12]

The Turkish 5th Army delegated the battery to an artillery position near Matikdere. After a march of around 170km, 183 men with four guns, seven motor vehicles as well as 120 'local standard' carriages reached the delegated artillery position by the end of November and were able already on 27 November to open fire on the enemy's beachheads. The four 24-cm mortars provided a welcome strengthening for the defenders, since, with their caliber; they were –with the exception of the coastal artillery– the heaviest artillery in Gallipoli. Within a maximum range of 6500m, projectiles of around 133kg could be fired. The construction work on the 24-cm mortars went back to the years 1896/1898. At the time, the aim had been to create a heavy siege gun, which would destroy heavy armored gun turrets in fortress warfare. After numerous attempts and adaptations, the gun was finally introduced in November 1900 as the "24-cm mortar M98". Production was carried out by the Skoda Works in Pilsen. The M.98 mortar was the first modern recoiling gun of the Imperial and Royal army. However, the 24-cm mortar was in another respect also the 'first' fully steel-barreled Austro-Hungarian gun. Also totally new was the transport system. It was also the first gun that was transported primarily by a motor-trailed device (related tests took place between 1908 and 1909). As a tractor unit, the artillery truck M.09 was used.[13]

The focus of the mortar battery's firing first lay on the British bases at Mastantepte and Purnartepe, later on the Kanlısırt. Thereafter, the troops stationed at Anafarta and Ariburnu were successfully combatted. After the Entente had cleared these areas, the battery moved southwards. However, after heavy rain, the sodden roads impaired the transport of the guns. At times, a whole Turkish infantry battalion was required for support. The battery, which was in the meantime given the Turkish reference digit No. 9, remained with the Southern Group until January 1916 and fired 200 grenades. Attempts were made on the part of the Entente to reconnoiter the Austrian battery and combat it with naval artillery. By changing position skillfully as well as excellent camouflage, the battery commander succeeded in avoiding and in effective counter-fire.[14]

Immediately after the 9th mortar battery's arrival at Uzunköprü, the second Imperial and Royal battery –the 15-cm heavy howitzer battery no.36 of the 7th Fortress Artillery regiment– under the command of Captain Karl Manouschek, arrived via the same transportation route.[15] The battery was already equipped with the modern, mass-produced 15-cm M.14 howitzer of

[12] Jung, S. 38 ff.
[13] M. Christian Ortner, Die österreichisch-ungarische Artillerie von 1867 – 1918. Technik, Organisation, Kampfverfahren, Wien 2007, S. 252 ff.
[14] Jung, S. 38 f.
[15] Austrian War Archives, AOK Op.Nr. 49.107

the Skoda system. The recoiling gun was able to fire 40kg projectiles at a distance of 8000m. The transport was made with two vehicles, a gun carriage and barrel trailer, each drawn by six horses.[16] The fact that the battery was equipped with such modern guns, which were primarily needed on the Austro-Hungarian fronts, suggests that both political and commercial reasons were in consideration. Politically, the consent of the Ottoman government at the beginning of the war in 1914, that any available Turkish howitzer material at Skoda should be allocated to the Imperial and Royal army, was to be rewarded. Furthermore, the modern technology in use would also serve a marketing purpose, placing the Skoda Works in pole position for any future armament projects of the Ottoman Army.[17]

In line with Turkish demands, the battery was drawn by means of several draught animals, provided on location. On 15 December 1915, the battery with four guns and the appropriate munition and props, began the march on the peninsula. On 18 December, the guns were stringed with buffalos of the Turkish 5th Army! The army command envisioned the battery being in action with the Southern Group and thus delegated it an artillery position by Soganlidere. Already on 24 December, the guns were able to open fire on the British and French troops in the area of Sedd-el-Bahr. Similar to the 24-cm mortars, the 15-cm guns were the subject of the adversary's increased attention. Attempts were made to disable the howitzers with fire raids and curtain fire. The battery was also the subject of air attacks on several occasions, but suffered no losses. Until 3 January, the battery succeeded in a counter-maneuver to silence two enemy batteries. On 9 January 1916, as is well-known, the last Entente troops left Gallipoli.[18] Thus ended the involvement of the two Austro-Hungarian batteries on the peninsula.

3. Conclusion

Even today, it is difficult to come to a conclusion over the exact military value as well as the number of losses inflicted on the adversary. Nevertheless, the eight modern guns undoubtedly provided valuable support to the efforts of the Turkish army and also set the tone for further reinforcements for the Turkish ally provided by the Imperial and Royal army.

The 15-cm battery was the first to be removed from the field of operation, reaching Akbaş on 27 January 1916 and Istanbul on 2 February, where an inspection by Enver Pasha took place. Thereafter, the battery saw action at Izmir, where the sinking of the British monitor M-30 was achieved near Çiftlik.[19]

---

[16] Ortner, Artillerie, S. 320 ff.
[17] Ibid. S. 362 ff.
[18] Austrian War Archives, AOK Op.Nr. 49.107
[19] Jung, S. 50

The 24-cm mortar battery remained on the Gallipoli peninsula until the end of February 1916, after which, arriving at Istanbul, it remained in the city for several weeks in order to renew materials. The time was also made use of to instruct Turkish officers and men on the workings of Austrian gun equipment. At the end of June 1916, the battery left Istanbul and was moved to the Gulf of Izmir in order to protect the approach from attacks from the seaward side. Throughout the year 1916, the Habsburg Monarchy's military engagement in the Ottoman Empire was consistently strengthened until it reached its zenith in 1917. As well as countless batteries of the Field and Mountain Artillery, especially motorized reinforcement platoons as well as sanitary and logistical setups saw action. The exact number of troops varied significantly, but always encompassed thousands of soldiers.[20]

Bibliography

Austrian War Archives, AOK Op.Nr. 49.107

JUNG, Peter. *Der k.u.k. Wüstenkrieg*. Österreich-Ungarn im Vorderen Orient 1915-1918, Graz 1992.

KERCHNAWE, Hugo - OTTENSCHLÄGER, Ernst. *Ehrenbuch unserer Artillerie*, Wien 1936, 2. Band.

ORTNER, M. Christian. *Die k.u.k. Armee und ihr letzter Krieg*, Wien 2013.

----------. *Die österreichisch-ungarische Artillerie von 1867 – 1918.* Technik, Organisation, Kampfverfahren, Wien 2007.

POMIANKOWSKI, Joseph. *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* Wien 1928.

SOKOL, Hans Hugo. *Österreich-Ungarns Seekrieg*, Wien 1933.

[20] Hugo Kerchnawe, Ernst Ottenschläger, Ehrenbuch unserer Artillerie, Wien 1936, 2. Band, S. 507 ff.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ EKSENİNDE TARAFLARIN HAVA GÜÇLERİNİN ANALİZİ

Tar. Uzm. Erdal KORKMAZ*

Giriş

Çanakkale Savaşları sadece askerî ve stratejik değil, siyasal sonuçları bakımından da modern Türk ve dünya siyasal tarihinde önemli bir yere sahiptir. 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti, Almanya ile gizli bir bağlaşma antlaşması imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'na Merkezî devletler safında girmiştir.

Almanya ile yapılan ittifak antlaşması gizli tutulmuş ve Osmanlı Devleti hemen savaşa dâhil olmamıştır. Kısa bir süre sonra iki Alman savaş gemisi, Almanya ile Enver Paşa'ya Osmanlıları savaşa sokacak bir fırsat yaratmış, Alman Akdeniz filosundan iki kruvazör, Goeben ile Breslau, Kuzey Afrika'daki Fransız üslerini bombalamış ve sonra arkasında İngiliz filosu olduğu hâlde Doğu Akdeniz'e kaçmıştır. Enver Paşa, gemilerin Osmanlı sularına girmesine izin vermiş ve daha sonra yapılan sahte bir satışla gemilerin satın alındığı duyurulmuştur. Savaş gemilerine Yavuz ve Midilli adları verilmiştir.

Bu arada bu iki savaş gemisinin Karadeniz'e çıkarak birkaç Rus gemisini batırıp Odesa, Sivastopol ve Novorosiski Limanlarını bombardıman etmesini bir savaş nedeni sayan Ruslar, 1 Kasım 1914 tarihinde Kafkasya'daki Türk sınırını geçerek fiilen savaşı başlatmıştır. Olaylar kısa sürede gelişecek, Ruslardan sonra İngilizler önce Akabe'yi bombalayacak, İzmir Körfezi'ndeki iki Türk gemisini batıracaktır. Ardından İngilizler, 3 Kasım 1914'te Boğaz girişindeki tahkimatları bombalayacak, Şattülarap'ta Fav'a asker çıkartacaktır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 11 Kasım 1914'te Rusya ve İngiltere'ye resmen savaş ilan edecektir.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girince dengeler değişecek, savaşın tarafları kendilerince savaş stratejilerini şekillendirecektir. Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Boğazların önemi, savaşın ilerleyen sürecinde daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü İngiltere ile Fransa, herhangi bir savaşta Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını sağlayarak müttefiki Rusya ile bağlantısını koruyabileceğini düşünecektir. Fakat savaş onların istediği gibi şekillenmeyecek, Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi bütün dengeleri ve hesapları değiştirecektir.

Bu ortamda, İngiltere ve Fransa, Boğazları ele geçirerek stratejik bir üstünlük elde edip savaşı kısa sürede bitirmek amacıyla Çanakkale'de bir cephe açacaktır. Stratejik hedefler dâhilinde açılan bu cephede meydana gelen deniz ve kara savaşları şimdiye kadar ayrıntılı ve net bir şekilde birçok Türk ve yabancı araştırmacı tarafından irdelenmiş, ayrıntıları ile ortaya

*Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Genel Sekreterlik, Tarihçe Şube Müdürlüğü.

konmuştur. Ancak bu cephedeki hava savaşlarının kapsamlı ve bilimsel bir şekilde analizi yapılmamıştır. Cephe savaşlarındaki tarafların hava güçlerinin miktarı ve savaşın seyrine etkisi ile sonucu üzerindeki yansımaları, arşiv belgeleri ışığında bu çalışmada verilmeye çalışılacaktır.

1. Çanakkale Cephesi'nin Açılma Nedenleri

Çanakkale Cephesi'nin açılmasının nedenleri farklı birçok stratejik etken dâhilinde açıklanabilir. 1914 senesi Kasım'ından sonra Fransa'da askerî harekâtın kilitlendiğini düşünen İngiltere, İttifak güçlerinin zayıf bölgelerinde yeni cepheler açarak düşmanı çökertmeyi uygun görüyordu. Bu tanıma en uygun yer şüphesiz Çanakkale Boğazı ve dolayısıyla İstanbul idi. Çanakkale bölgesinde yapılacak bir harekât ile İtilaf devletleri:

a. Boğazlar ve İstanbul Müttefiklerin eline geçerse Osmanlı Devleti için barışı kabullenmekten başka çare kalmaz ve bu suretle Osmanlı Devleti'nin açmış olduğu bütün cepheler tasfiye edilmiş olurdu.

b. Boğazlar ele geçirilirse Rusya ile yakın temas kurulmuş olur, böylece Rusya'ya silah ve malzeme sevki sağlanmış olurdu. Ayrıca Rusya ile bağlantı kurulursa daha sonra Almanya'ya karşı Rusya ile birlikte Doğu Avrupa'da bir harekâta girişilebilirdi.

c. Ayrıca harekât başarılı olursa Balkanlardaki tarafsız devletler İtilaf devletleri yanında savaşa girebilirdi[1].

1915 kışında Rusya'ya karşı başlatılan ortak Alman-Avusturya Harekâtı sonucunda Galiçya, Ruslardan geri alınmış; Rus orduları bu harekâttan geri çekilerek zorlukla kurtulabilmiştir. Varşova, Kovno ve Vilna Almanların eline geçmiştir. Zor durumda kalan Rusya müttefiklerinden yardım istemek zorunda kalmıştır.[2] Yardım yapılamadığı takdirde kendilerinin savaşı uzun süre devam ettiremeyeceklerini; ellerindeki harp malzemeleri, cephane, vb. ile iaşe, tarım ürünleri gibi lüzumlu emtianın tükenmek üzere olduğunu bildirmişlerdir. Rusya'nın savaştan çekilmesi Almanların tüm güçlerini batıda toplamaları anlamına geleceğinden o sırada İngiltere ve Fransa için şartların daha da ağırlaşması anlamına gelebilirdi. Boğazlar geçilirse bu aynı zamanda Güney Rusya ile Romanya'nın buğday mahsullerine de kavuşarak daha güçlü bir ordu kurmalarına yol açacaktı. Diğer bir neden de Kafkaslardaki Türk tazyikini bertaraf etmek düşüncesiyle Çanakkale Boğazı'na denizden bir saldırı yapılması fikri idi. Bu düşüncenin de ana fikri, Osmanlı Devleti'ni meşgul ederek Rusya'nın Kafkas Cephesi'nde başarılı olmasını temin etmekti.[3] İngiltere'nin telkinleri ile Fransa harekâta iştirak etmeyi kabul etmiştir.[4]

---

[1] Fahir Armaoğlu; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, İstanbul, s. 113.

[2] Yaşar Yücel; *"Yaşar'ın Yücel'in Açılış Konuşması"*, Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 1.

[3] Ahmet Altıntaş; Belgelerle Çanakkale Savaşları, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları No.: 5, Çanakkale, 1997, s. 17.

[4] George H.Cassar; Çanakkale ve Fransızlar, Çev. Nejat Dalay, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 7-15.

İngiltere Bahriye Bakanı Winston S. Churchill, Çanakkale Cephesi'nden beklentilerini şöyle açıklamıştır: *"Eğer bu operasyon Boğaz'dan geçişi sağlayabilirse stratejik, diplomatik ve hatta ekonomik bakımdan şu faydalar elde edilecektir: İstanbul, Müttefiklerin kontrolü altına girecek, Asya Türkiye'sindeki kuvvetlerin Avrupa Cephesi'nde faaliyet gösteren kuvvetlerle bağlantısı kesilecek ve böylece Kafkas Cephesi'nde bulunan Rus kuvvetlerinin yükü hafifletilerek Osmanlı Devleti barış yapmaya mecbur bırakılacaktı. Boğazları deniz trafiğine açmak sureti ile İngiltere ve Fransa'nın Rus ordusunun top ve mühimmat bakımından desteklenmesine, Rusya'nın hububatının ihraç edilmesine ve dolayısı ile Rusya'nın dış ticaretini dengeleyerek rublenin değerinin korunmasına imkân verilecek ve nihayet Balkan devletleri üzerinde olumlu bir etki yapılması sağlanacaktır."* Churchill'in sözünü ettiği Rusya'ya askerî yardım yapılması meselesi, 18 Mart teşebbüsünün başta gelen sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Çünkü Rusya'nın silah ve cephane durumu, daha savaşın ilk günlerinden itibaren kötüleşmeye başlamıştı. Buna karşılık İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya yardım yapması için gerekli kara ve su yolları kapalı idi. Stratejik, askerî, siyasi ve ekonomik avantajları da göz önüne alınınca Boğazların açılması Müttefikler için ve bilhassa Rusya'nın askerî durumu bakımından kaçınılmaz bir alternatif olmaktaydı.[5]

Roma Ataşemiliterliğinden gelen belgede Çanakkale Çıkarması'nın sebeplerine dair elde edilen malumatlar şöyle aktarılmıştır: *"İngiltere, Rusya ve Fransa arasında Paris'te yapılan toplantıda, Rusya tarafından Müttefiklerden harp malzemesi ve askerî teçhizat talebinde bulunulmuştur. Alınacak malzemenin karşılığı olarak Rus buğdayı karşılık gösterilmiştir. Amerika, İngiltere ve Fransa'dan temin edilecek malzemenin İngiltere ve Fransa tarafından Rusya'ya taşınması kararlaştırılmıştır. İngiltere ve Fransa mevcut kuvvetleri ile savaşı sona erdiremeyeceklerini görerek İtalya, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'yı Boğazlar bölgesinde açılacak bir cephe ile kendi yanlarına çekmeyi öngörmüşlerdir. İngiltere bu devletleri Osmanlı topraklarını paylaşmaya davet ederek kendi yanına çekmeyi hesaplamıştır. İngilizler bu minvalde, Çanakkale'yi zapt ve İstanbul'u işgal ederek Osmanlıyı barışa mecbur etmeyi veya bu olmaz ise uzun müddet harbe devam edemeyecek bir hâle getirmeyi ümit etmektedir. Ayrıca İngilizler, Boğaz harekâtı ile Osmanlının, Mısır Taarruzu'nu sonuçsuz bırakabileceklerini zannetmektedirler. Rusya'nın millî emelleri olan Boğazlar bölgesini ele geçirme düşüncesini gündeme getirerek onlar için harbi daha popüler hâle getirebileceklerini düşünmektedirler."*[6] denilmektedir. Dolayısıyla farklı argüman ve ritüellerin etkisiyle açılan Çanakkale Cephesi, her devletin kendine göre bir amaç ve hesap içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

---

[5] Fahir Armaoğlu; *"Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri",* Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 13.

[6] BOA; DH.EUM.VRK, 25/8.

2. Savaş Sırasında Osmanlı Hava Teşkilatı

Balkan Savaşları sonrasında Türk ordusunda görev yapan az sayıda havacıyla ordu içinde bağımsız bir hava birliği kurma imkânı olmaması nedeniyle eldeki tüm uçak ve havacılar Yeşilköy Uçuş Okulunda toplanmış, öncelikli olarak havacı yetiştirilmesi ile bir hava birliği kurulmasına karar verilmişti. Bu amaçla Yeşilköy Kara Uçuş Okuluna ek olarak donanma için Bahriye Nezaretine bağlı bir Deniz Uçuş Okulu açılmıştır. Ancak yeni kurulan Deniz Uçuş Okulunun yeterli donanım ve personelinin olmaması nedeniyle bu okula gönderilen deniz subaylarının Kara Uçuş Okulunda eğitilerek deniz havacılığının çekirdeğini oluşturmak amacıyla daha sonra Deniz Uçuş Okuluna gönderilmesi kararı alınmıştır.[7]

Almanya, Türk askerî havacılığının yeniden teşkilatlandırılması için Almanya'dan Üsteğmen Erich Serno'yu görevlendirmiştir. Üsteğmen Serno öncelikli olarak dönemin kanunları gereği yüzbaşılığa yükseltilmiş, sonrasında Yeşilköy Tayyare Mektebi Müdürlüğü ve Osmanlı yüksek komuta kademesinde havacılık danışmanlığının yanı sıra Teşkilatı Havaiyenin de başına getirilmiştir.[8] Serno, 3 Şubat 1915 tarihinde Yeşilköy Uçuş Okulunda görevine başlamıştır.[9]

2 Ağustos 1914 günü seferberlik ilan edilmiş ve buna paralel olarak Yeşilköy'de bulunan deniz uçaklarından ikisi İzmir, birisi de Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine verilmiştir. Savaş başladığında Osmanlı ordusunun yalnız altı uçağı mevcuttu. Birinci Dünya Savaşı'nda Türk havacılığı önce kara ve deniz olmak üzere iki taktik kısımda faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlardan kara havacılığı Harbiye Nezareti emrinde bulunan hava birlikleri; ordular için keşif, gözetleme, bombardıman önleme, himaye ve destek görevini yürütürken deniz havacılığı Bahriye Nezareti emrinde bulunan hava birlikleri; orduların harekâtlarını, keşif, gözetleme ve harekât görevlerinde destek vazifeleri için görevlendirilmiştir.[10]

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında 50'ye ulaşan uçak sayısı, sonraki yıllarda artış göstererek dört yıllık savaş süresinde 100 pilot ve 400'ü aşan uçağa ulaşmış ve bunlar Türk hava gücünde görev almıştır. Osmanlıların savaşa girmesi, 1914'te havacılık ıslahatı yürütüldüğü zamanlara rastlamıştır. Bu süreçte, Fransa ısmarlanan uçakları teslim etmediği için üçü faal, ikisi tamirde beş kara ve iki deniz uçağı ile savaşa girilmiş; bu kuvvet 1915 sonunda 40 uçağa, sonraki yıllarda ise 100 uçağa yükseltilmiştir. Tüm savaş boyunca 450 uçak Türk ordusunda görev almıştır. Bu rakama Alman Paşa Bölüklerinin 150 uçağı da dâhildir. Başlangıçta on

[7] İhsan Göymen; Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı, IX. Cilt, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Seri No.: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969, s. 17.
[8] Ajun Kurter; Türk Hava Kuvvetleri Tarihi, Ankara, 2002, s. 239.
[9] Richard T.Whistler; "Over The Wine-Dark Sea, Aerial Aspects of the Dardanelles, Gallipoli Campaign, Part: III: Turco-German Aviation" Over the Front, 1994, U.S.A., Vol 9 (3), s. 231-233.
[10] Cemal Anadol; Türk Havacılık Tarihi, İstanbul, 1990, s. 97. Fikret Alasya; *"Türklerde Havacılık",* Türk Kültürü, Sayı: 34, (Ağustos 1965), s. 728.

pilota sahip olan Osmanlı hava gücü, savaşın sonunda 100'e yakın pilot ve rasıda ulaşmıştır. Savaşın sonunda da dörder uçaklık 17 bölük ve 3 deniz bölüğü teşkilatlanmıştır.[11]

Savaş süreci içerisinde Çanakkale bölgesinde; 1'inci ve 6'ncı Tayyare Bölükleri kurularak 5'inci Ordu emrinde görevlendirilmiştir. Bunun yanında beş uçaklı bir deniz tayyare bölüğü de Çanakkale'de Boğazlar Genel Komutanlığı emrinde görev yapmıştır.[12]

3. Çanakkale Cephesi'nde Tarafların Hava Güçleri

Çanakkale Cephe Savaşları sırasında, Osmanlı ve İtilaf devletleri arasında hava unsurlarının analizi yapıldığında her iki tarafın nitelik ve nicelik açısından farklı hava gücüne sahip olduğu ortaya çıkacaktır. Bu çalışmada, daha çok hava unsurlarının cephe savaşlarının başında meydana gelen değişimleri ile savaş süreci içerisindeki mukayeseli seyrine değinilecektir.

a. Çanakkale Cephesi'nde İtilaf Devletlerinin Hava Güçlerinin Analizi

İtilaf devletleri Boğaz önünde; 14'ü İngiliz ve 4'ü Fransız olmak üzere 18 muharebe gemisi müteaddit kruvazörler, muhripler, torpitobotlar, denizaltı gemileri ve iki uçak gemisinden mürekkep bir güç toplamış; kumandanlığına da İngiliz Amirali Carden tayin olunmuştur.[13] İtilaf devletleri, Çanakkale bölgesine çıkarma harekâtına karar verdikten sonra, dönemin koşulları içerisinde yeni savaş aracı olarak nitelendirilen 48 tane uçak getirmiştir. Bu uçakların amacına yönelik olarak kullanılmaması, Müttefiklerin bölgeye yönelik harekâtını başarısız kılacaktır.[14]

Çanakkale Savaşı'nın başlangıcında on iki uçağa sahip İtilaf devletlerinin uçak sayısı zamanla artmıştır. Fransız kuvvetlerinin de gelmesiyle Çanakkale'de İtilaf devletlerinin hava gücü Türk kuvvetinin çok üstünde bir sayıya ulaşmıştır. Öyle ki Müttefiklerin Anafartalar Çıkarması öncesinde toplam uçak sayısı 55'e yükselmiş, bunun yanı sıra sabit balonlardan faydalanılmış ve kuvvetler hiçbir zaman yedek parça ve havacı sıkıntısı çekmeden faaliyetlerine devam etmiştir. İngilizlerin savaş boyunca havacılık anlamında en büyük eksikliği, eğitilmiş rasıtlara sahip olunmamasıydı. 17 Şubat 1915'te Çanakkale'ye gelen Arc Royal uçak gemisi;[15] 1 Short 2 Wight, 3 Sopwith uçağı getirmiş; Mart'ta ise Binbaşı

---

[11] Anadol; s. 95.

[12] Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı; s. 69.

[13] Fahri Belen; Çanakkale Savaşı, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul, 1935, s. 15.

[14] Karl Stirling Schneide; *"Aviation In The Dardanelles Campaing March 1915-January 1916",* Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, Çanakkale, 14-17 Mart 1990, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s. 91.

[15] HMS Ark Royal uçak gemisi, dünyada yapılan ilk uçak gemisidir. 16 Şubat 1915 tarihinde savaş bölgesine gelerek konuşlanmıştır. 17 Şubat 1915'te Ark Royal, keşif için ilk uçağını denize indirmiştir. Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Cenk Avcı; Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 18-19.

Samson'un kumandasında 18 uçaklık yeni bir birlik daha bölgeye ulaşmıştı. Arc Royal uçak gemisi yedi bin ton hacminde ve iki kara sopwith uçağı ile beş deniz uçağına sahip bulunmaktaydı. Bu uçak gemisi, Türk topçu mevzilerini keşif ile görevlendirilmiştir. Ancak hava şartlarının kötüleşmesi nedeniyle bu uçaklar etkili olamamıştır.[16] Bunların dışında Fransızların 2 Nieuport deniz uçağı getirmesiyle Arc Royal, güneyde İzmir'e kadar keşif serbestîsi elde etmiştir. Böylece düşman hava gücü ana gemilerdeki 12 uçakla daha etkin bir konuma ulaşmıştır.[17]

İngiltere'nin Akdeniz Kuvvetleri başkomutanı olan Ian Hamilton anılarında, Nisan 1915'te Samson komutasındaki hava gücüne yaptığı ziyarette, elde bulunan mevcut 12 uçaktan sadece beşinin kullanılabilir durumda olduğunu belirtmiştir. Böylece nominal gücü 12 uçak olan Albay Samson'un müfrezesinin 11 pilot ve 120 yer personelinden oluştuğunu beyan etmiştir. Oysa savaşın başında Çanakkale Harekâtı'na katılım için en azından 30 adet iki kişilik uçak, 24 ana uçak, 40 pilot ve 400 de personel istenmiştir. Bölgede üslenmiş birkaç deniz uçağının ise donanmanın hizmetinde kullanıldığını ifade etmiştir.[18]

Koramiral Carden, Çanakkale'ye karşı bir harekâtta ihtiyaç duyacağı deniz gücünün ne olacağı sorulduğunda 11 Ocak 1915 tarihli cevabında buna, Fransız deniz uçağı ana gemisi Foudre'yi de dâhil etmiştir. O devirde Foudre tüm Akdeniz'de uçakların bakım ve onarımını yapma imkânına sahip tek gemiydi. Arc Royal'in bölgeye ulaşmasına kadar da Mısır'da Port Said'de bulunan Fransız Nieuport deniz uçakları da bölgedeki temel Müttefik hava gücü olmuştur. Bir başka Fransız deniz uçağı ana gemisi Anne de İzmir Körfezi civarında üç adet Fransız Nieuport deniz uçağıyla görev yapmaya başlamıştır.[19]

İngiliz ve Fransız uçakları, Çanakkale Muharebeleri sırasında, birliklerin taarruzlarını desteklemeye çalışmış ve özellikle keşif hizmetlerinde büyük faaliyet göstermiştir. Ayrıca Nara'daki denizaltı ağlarıyla mayınlarına taarruz etmiş, bunları tahrip ederek Marmara Denizi'ne geçişi kolaylaştırmaya çalışmıştır. Ayrıca uçaklar ile İtilaf devletleri, Marmara Denizi'ndeki ulaşımı önlemek görevlerini de yerine getirmeye çalışmıştır.[20]

1915'in Nisan ayı içerisinde İngilizlerin kullandıkları uçak tipleri büyük bir çeşitlilik gösteriyordu. Gerek Arc Royal uçak ana gemisinde ve gerekse Bozcaada'da üslenmiş bulunan 3'üncü Filonun uçaklarının bakımı bu nedenle büyük sorun yaratmıştır. Ayrıca bu uçak tiplerinin kullanıldıkları

[16] İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu; Çanakkale Zaferi 1915, Ankara, 1975, s. 84.
[17] Yavuz Kansu, Sermet Şensöz, Yılmaz Öztuna; Havacılık Tarihinde Türkler 1, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 190-191.
[18] Ian Hamilton; Çanakkale Günlüğü, (Çev. Osman Öndeş), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 79-80.
[19] Bülent Yılmazer; Çanakkale Hava Savaşları, Mönch Türkiye Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 71.
[20] Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi; V. Cilt, III. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s. 474.

bölge için elverişli olmaması nedeniyle istenilen randıman tam olarak sağlanamamıştı. Örneğin 3'üncü Filonun tek Breguet uçağından tam verim alınamamış, Henri Farman H.F.22'ler çabuk yıpranmış ve keşif uçuşlarında değerlendirilememiştir. Bozcaada'da bulunan 2 Sopwith uçağının da dikey görüşü yeterli olmadığından keşiflerde faydalı olamayacağı anlaşılmıştı. 8 Nisan'da da bu iki uçak gönderilmiş ve yerine 2 adet Sopwith Schneider deniz uçağı getirtilmişti.[21]

İtilaf devletleri, uçakları için Bozcaada'da 16 uçaklık bir havaalanı yapılmış; Seddülbahir'de de 4 uçaklı havaalanı kurulmuştu. Seddülbahir'deki İngiliz havaalanı, Türk topçuları tarafından ateş altına alınmış ve yerde yakalanan bir İngiliz uçağı tahrip edilmişti. Bu nedenle daha çok Bozcaada'daki havaalanından faydalanılmıştır. İngiliz Akdeniz Seferî Kuvvetler Komutanlığı emrindeki uçaklar, gittikçe takviye edilmiş ve mevcutları, 55'e kadar çıkmıştır. İngiliz deniz uçakları, yarımadada keşif görevinde bulunmuş, tespit ettiği Türk birliklerini, muharebe gemilerine bildirmişti. Ayrıca bu uçaklar, Kumkale'ye yapılan çıkarma sırasında, kendi birliklerinin taarruzunu desteklemiş; Arıburnu bölgesine yapılan çıkarma sırasında Ark Royal uçak ana gemisinden kalkan 6 uçak da görev almıştı.

1915 Haziran ayı içerisinde Müttefik devletler tarafından Çanakkale bölgesindeki tayyare birlikleri takviye edilmiştir. İtilaflar tarafından Çanakkale bölgesine bu kapsamda 3 Farman ve 3 Parasol uçağı getirilmiştir. Ayrıca 12 Haziran 1915 tarihinde Arc Royal uçak gemisine 5 Short tayyaresi ve 2 Sopwith deniz tayyaresi iltihak etmiştir. Bu arada, alınan kararla Çanakkale bölgesindeki Müttefik hava müfrezeleri tek bir kumanda altında toplanmış, Albay Sykes de birliğin başına getirilmiştir. Bu duruma ek olarak Çanakkale civarındaki bütün tayyare bölükleri İmroz'da Kefalo Limanı civarında toplanmıştır. Bu sıralarda birlik yeniden 22 tayyare ile takviye edilmiş ve bölgedeki İtilaf devletleri uçak miktarı 72 tayyareye kadar çıkmıştır. Kasım 1915'te Bozcaada bölgesinde sadece Fransız tayyareleri vardır. 24 Kasım 1915'te bölgeye 6 Fransız tayyaresi daha gelmiştir fakat Müttefikler, Çanakkale'yi boşaltma kararı aldıklarından bunlar Selanik Cephesi'ne sevk edilmişlerdir.[22]

İngiliz-Fransız uçakları; Çanakkale Cephesi'nin tahliyesi sırasında birliklerini desteklemiş, ayrıca devriye görevi yapmış ve Türk uçaklarının faaliyete geçerek çekilme hazırlıklarını görmelerine engel olmuştur.

Karl Stirling Schneide, Çanakkale Muharebelerini aktardığı makalesinde, Müttefiklerin Çanakkale bölgesine yönelik harekâtını dört safhada aktarmıştır: Bu kapsamda birinci safhada 18 Mart 1915 tarihinden önce Çanakkale'ye yapılan deniz harekâtına Müttefiklerin, uçaklarının da katıldığı saldırıda başarılı olamadıklarını belirtmiştir. Ayrıca hem Müttefiklerin hem de Türklerin uçakların tam olarak potansiyelinin farkına varamadıklarını

[21] Kurter; s. 280.
[22] Kansu, Şensöz, Öztuna; s. 192.

ifade etmiştir. İkinci safhada ise Türklerin uçakları ile yaptıkları keşiflerin Müttefikleri yıldırdığına değinmiştir. Bu durumun deniz harekâtının başarısızlığı sebebiyle de Müttefiklerin kara harekâtını hızlandırdığını belirtmiştir. Fakat kara harekâtı sırasında Müttefiklerin yakın hava desteği sağlamamasının başarısızlığı beraberinde getirdiğini ifade etmiştir. Üçüncü safhanın Ağustos 1915 itibarıyla başladığı belirtilerek Müttefiklerin kara harekâtını genişlettikleri fakat sadece 400 yarda ilerleyebildikleri ve 4.000 kişi kayıp verdiklerini aktarmıştır. Dördüncü safhada ise Müttefiklerin başarılı olamayacaklarını görerek, Anzak Koyu ve Suvla Körfezi'ni terk ederek Ocak 1916 başında bölgeden çekildiklerini belirtmiştir.[23]

İtilaf devletleri, gerek Seddülbahir bölgesinde ve gerekse Arıburnu, Anafartalar, Saros bölgelerinde Manika, Canning, Hektor adındaki balon gemilerinden de faydalanmışlardır. Karadaki Türk topçularının menzili dışından bombardıman görevini ifa eden İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin atışları, gerek mesafenin uzaklığı ve gerekse arazinin engebeli olması nedeniyle etkili olamıyordu. Gemilerden yapılan ve hatta karadan açılan atışların kontrol ve idaresi için balonlardan faydalanılması zorunluydu. Bu maksatla Doğu Seferî Kuvvetler Komutanlığı emrine balon gemileri verilmiştir.

Seddülbahir bölgesinde balon gemilerinden faydalanılmış; Arıburnu'na yapılan çıkarma sırasında Manika gemisinden yükselen sabit balon, muharebe gemilerinin ve hatta uçakların atışlarını kontrol etmiştir. Nitekim Manika gemisinden yükselen balon yoluyla yapılan topçu atışları, Türk birliklerine ağır zayiat verdirmiş ve 5'inci Ordu komutanının 30 Nisan 1915'te, Başkomutanlık karargâhına: *"En çok zayiatımıza sebep olan İngilizlerin sabit balon gözetlemesidir. 200 metre kadar yükselen bu balon, düşman harp gemilerinin atışlarını idare etmektedir."* diyerek şikâyet etmesine neden olmuş, balon gemilerine uçaklarla taarruz edilmesini teklif etmiştir.

Balon gemileri, İngiliz ve Fransız birliklerinin çekilmesi sırasında da faaliyette bulunmuştur. Seddülbahir bölgesiyle Suvla Limanı'nda bulunan balon gemileri, Türk birliklerinin harekâtını gözaltına almış ve aynı zamanda gezici bataryaların atışlarını da kontrol ederek mermilerinin hedeflerine isabetini sağlamıştır. Bu sırada Hektor balon gemisi, her ihtimale karşı İmroz Adası'ndaki Aliki Limanı'nda yedek olarak elde bulundurulmuştur.[24]

b. Çanakkale Cephesi'nde Osmanlı Hava Gücünün Analizi

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce var olan altı uçaktan Çanakkale'ye tahsis edilen yalnız bir uçaktı. Bu uçak, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine gitmek üzere Yeşilköy/İstanbul'dan Ağustos 1914 ortalarında havalanmasına rağmen motorunda çıkan arızadan dolayı Çanakkale'ye ulaşamamıştır.[25]

[23] Schneide; s. 91-101.
[24] Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi; V. Cilt, III. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s. 473-476.
[25] ATASE Arşivi; Klasör: 4669, Dosya: H-1, Fihrist: 1-47.

Daha sonra 17 Ağustos 1914'te Pilot Ütğm. Fazıl Bey, bir deniz uçağı ile Nara'daki alana inmeyi başarmıştır.[26] Fakat bu uçaktan da motor arızaları sebebiyle yeterince yararlanılamamıştır. Buna rağmen bu uçakla Fazıl Bey, 5 ile 10 Eylül ve 2 Ekim 1914 tarihlerinde Bozcaada ve Limni civarındaki düşman kuvvetleri ile ilgili önemli bilgiler toplamıştır. Hava keşif hizmeti 14 Ekim 1914 tarihinde de icra edilmiştir. 14 Ekim tarihindeki hava keşfinde ilk kez düşman donanması tarafından Türk Uçağına ateş açılacaktır.[27]

Tek uçakla sürekli keşif yapma imkânı olmadığından 19 Ekim 1914'te Yüzbaşı Savmi Bey tarafından iki kişilik Mahmut Şevket Paşa adındaki bir deniz uçağı, Boğaz'daki tek uçaktan oluşan hava gücünü takviye için Çanakkale'ye gönderilmiştir. Yüzbaşı Savmi Bey, Çanakkale'ye yaklaştığı sırada uçağının motorunda çıkan arıza nedeniyle Şarköy civarında denize mecburi iniş yapmıştır. Daha sonra gelen yardım sonucu bu uçak istimbotla kıyıya çekilmiştir.[28] Sonuçta 5 Eylül 1914'te Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde bir uçakla başlayan Türk hava keşifleri İngiliz kuvvetlerinin Çanakkale bölgesine yönelik bir hazırlık yapmakta olduklarını ortaya çıkaracaktır.[29]

12 Ocak 1915 tarihinde Çanakkale'de işe yarar durumda olmayan iki Nieuport deniz tayyaresi Yeşilköy'e alınarak Ertuğrul adlı Bleriot tayyaresi,[30] pilot Cemal'in idaresinde ve Alman Von Boemers ile birlikte Çanakkale'ye gönderilmiştir.[31] O sırada Almanya'dan İstanbul'a gelen uçaklardan üç uçak Çanakkale Cephesi'ne verilmiştir. Bu uçaklardan 16 Mart 1915'te İstanbul'dan kalkan bir uçak ancak 4 saat sonra Çanakkale'ye gelmiştir. 18 Mart 1915'te İstanbul'dan kalkan ikinci uçak motor arızası nedeniyle Marmara Ereğlisi'nin batısına mecburi iniş yapmış ve bataklığa saplanmıştır. Üçüncü uçak ise motorunda çıkan arıza nedeniyle Çanakkale'ye uçamamıştır.[32]

Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya tarafından Türk kuvvetlerinin desteklenmesi için Alman pilot ve makinistler bölgede görevlendirilecektir. Ertuğrul; Boğaz Müstahkem Mevkii Kumandanlığının emri altında 18 Mart 1915'e kadar keşif hizmetlerini görecek, Çanakkale'deki kıtaların gözcülüğünü yapacaktır. Bu arada Türk kuvvetleri, Boğaz'ın korunması için Çanakkale Boğazı girişine mayın döşeyerek savunma tedbirleri alacak ve ayrıca Boğaz çevresine yapılan tahkimatlar ve toplar ile güvenlik tedbirlerini

[26] ATASE Arşivi; Klasör: 4669, Dosya: H-1, Fihrist: 1-49.
[27] ATASE Arşivi; Klasör: 4669, Dosya: H-3, Fihrist: 1-60.
[28] ATASE Arşivi; Klasör: 4669, Dosya: H-3, Fihrist: 1-64, 1-65, 1-66.
[29] Göymen; s. 27.
[30] Ertuğrul uçağı, 1914 yılında yapılan İstanbul-Kahire hava seyahatine katılacak ancak uçak Edremit'te küçümsenemeyecek derecede hasar görecektir. Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Rezzan Ünalp; "İstanbul-Kahire Seferi ve Ardındaki Tarihî Gerçek" Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildirileri, Ayrıntı Basımevi, Ankara, Mayıs 2013, s. 140-145.
[31] ATASE Arşivi; Klasör: 4669, Dosya: H-2, Fihrist: 1-27.
[32] ATASE Arşivi; Klasör: 18, Dosya: 555, Fihrist: 4-6.

artıracaktır. Müttefikler bu ortamda mayınları temizlemek adına faaliyetlerde bulunacaktır.

Ertuğrul uçağı ile mutat keşif uçuşlarından birine çıkan Pilot Cemal Bey, 7 Mart 1915 sabahı yaptığı uçuşta, Boğaz'ı dikkatle taramıştır. Fakat Türk mayın hatlarından iz bulamamıştır. Derhâl Çanakkale'ye inerek Cevad Paşa'ya raporunu vermiştir. Sonuçta düşmanın bir gece önce Türk mayınlarını tamamen temizlediği ve bu harekâtın Türk keşif kollarının gözünden kaçtığı belli olmuştur. Bu olay, düşmanın Boğaz'ı geçmek niyetinde olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bunun üzerine 7/8 Mart 1915 gecesi Nusret mayın gemisi tarafından eldeki son 26 mayın gizlice Kepez Burnu civarına dökülmüştür.[33] Müttefikler, Boğaz'ı hem mayınsız sanıyorlar hem de mayınları temizlediklerini Türklerin öğrenemediğine inanıyorlardı.[34]

Çanakkale savaş bölgesinde dört hava meydanı kurulmuştur. Bunlardan iki tanesi Çanakkale şehri içerisinde, üçüncüsü Gelibolu'da, dördüncüsü de Galata beldesinin (Sütlüce) 2 kilometre güneybatısında kurulmuştur. Hava meydanları; Osmanlının hava unsurlarının görevlerini icra etmesi, uçakların bakım ve onarımlarının yapılabilmesi için hazırlanmış ve savaş süresince kullanılmıştır.

8 Mart 1915 günü Müttefikler keşif uçaklarıyla Boğaz'ı taramışlardır. Ancak mayınlar tespit edilememiş, Müttefik pilotu temiz raporunu kendi komuta kademesine iletmiştir. Ertuğrul uçağı tarafından yapılan keşif neticesi Boğaz tekrar mayınlanmış fakat Müttefikler tarafından icra edilen 14/15 ve 16 Mart 1915 tarihlerindeki hava keşiflerinde denizin hafif çırpıntılı oluşu mayınların görülmesini engellemiştir.[35] Bu arada Müttefikler mayın arama gemileri ve balıkçı tekneleri ile müteaddit defalar Boğaz'da mayın arama faaliyetinde bulunmuşlarsa da Türk tabyalarından yapılan atışlar geri çekilmelerine yol açmıştır. Bu süreç Müttefiklerin 18 Mart 1915 tarihindeki deniz harekâtını hızlandıracaktır.[36]

17 Mart 1915 tarihinde İstanbul'dan yollanan Rumpler model keşif tayyaresi Çanakkale'ye gelmiştir. Hızlı bir şekilde monte edilen keşif tayyaresi, Osmanlı Hava Kuvvetleri teşkilatının başına getirilen Alman Pilot Yüzbaşı Serno tarafından denenmiştir. Yüzbaşı Serno'nun Çanakkale'ye gelmesinin nedeni, alınan istihbari bilgilerdir. Müttefiklerin boğazlar bölgesine yönelik bir çıkarma hazırlığı içerisinde bulunduğu haberleri üzerine Yüzbaşı Serno, bir torpidobotla uçaktan önce Çanakkale'ye gelecektir. Yüzbaşı Serno, 18 Mart sabahı ilk keşif uçuşuna çıkmıştır. Müstahkem Mevkii Komutanlığının kurmay subaylarından Ön Yüzbaşı Schneider gözcü olarak Yüzbaşı Serno'ya eşlik etmiştir. Rumpler tayyaresi ile Çanakkale'den

[33] İbrahim Artuç; 1915 Çanakkale Savaşı, Kostaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 53.
[34] Yılmaz Öztuna; *"Çanakkale'de Müttefik Armada ve Bir Türk Uçağı: Ertuğrul"*, Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 2, (Mart 1969), s. 14.
[35] Erdoğan Şimşek ve Aynur Güner; Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey'in Günlüğüyle Çanakkale Deniz Savaşları, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 138-152.
[36] Yılmazer; s. 76-77.

Bozcaada'ya kadar uçulmuştur. Bu uçuşta; Müttefik donanmasının 40 harp gemisi ile Boğaz harekâtına giriştiği tespit edilmiştir. Yüzbaşı Serno keşif faaliyetini, hızla geri dönerek Boğaz Kumandanlığına bildirmiştir.[37]

Bu sırada Cemal Bey de Ertuğrul tayyaresine binerek Boğaz önüne doğru yaklaşan filoyu görerek taarruzu teyit etti ve durumu Cevad Paşa'ya iletti. Nusret mayın gemisinin döşediği mayınlarla ve muvaffakiyetle gizlenmiş Türk sahil bataryalarının ateşi sonucu birçok Müttefik savaş gemisi batmış, birçoğu da yara almıştır. Müttefiklerin deniz harekâtını destekleyen uçakları, denizin hafif dalgalı oluşu sebebiyle mayınları görememiştir. Aynı gün içerisinde Cemal Bey ve rasıt olarak Osman Tayyar beylerin saat 16.00'da yaptıkları keşif sonucu düşmanın çekildiği tespit edilmiştir. Bu keşif akşam üzeri Alman Pilot Seidler ve Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedat Beylerin yaptıkları ikinci bir keşifle de teyit edilecektir. Müttefikler bu harekât sırasında; Bouvet, Ocean, Irresistible zırhlı gemilerini kaybederken Enflexible, Gaulois, Suffren, Charlemagne ve Agamemnon zırhlıları da ağır yaralanmıştır.[38] Böylece Müttefiklerin deniz harekâtı, Türk Hava unsurlarının gelişen süreci önceden tespit etmesi neticesinde başarısız olacaktır.[39]

İngiliz Yazar Corbet Jullien, "Harekâtı Bahriye" adlı kitabında: *"8 Mart gecesinde Türkler, bizim haberimiz olmayarak Erenköy Körfezi içine ve kıyıya paralel 20 mayın demirlemişler; balıkçı gemilerimiz arama sırasında bunlara rastlamamışlardı. Türkler, bunları özel amaçla bizim sürekli olarak manevra yaptığımız alana koymuşlardı. Göstermiş olduğumuz tüm ihtiyat ve basirete rağmen onlar baş döndürücü bir zafer kazanmışlardır."* demektedir.[40]

Müteakip günlerde havaların uygunluğu oranında keşif faaliyetleri icra edilmiştir. 26 Mart 1915 tarihinde Serno, İstanbul'a dönmüştür. Aynı gün iki Albatros uçağı Çanakkale'ye gelmiştir. Cemal Bey ve makinist Vahram Efendi, emektar Ertuğrul tayyaresi ile İstanbul'a hareket etmiş fakat Şarköy civarında motor arızası sebebiyle denize mecburi iniş yapmak durumunda kalmıştır. Herhangi bir can kaybı yaşanmayan bu olay neticesinde, kurtarılarak İstanbul'a gelmişlerdir. Bu arada Çanakkale'deki üç tayyarelik bölük mart ayı sonunda Müstahkem Mevkii Komutanlığı emri altına girmiştir. Hava meydanının bulunduğu alanın taşlık olmasından ve sık sık pervanelerin zedelenmesinden dolayı hava faaliyetleri tek bir uçak tarafından yapılmak durumunda kalmıştır.[41]

---

[37] Rudolf Holzhausen; *"Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları",* Askerî Tarih Bülteni Eki, Çev. Fahri Çeliker, Sayı: 14, Ankara, (Ağustos 1982), s. 13.

[38] Kansu, Şensöz, Öztuna; s. 194-196.

[39] Cemal Bey, yaptığı keşifler sebebiyle Cevad Paşa, tarafından kutlanacaktır. Cevad Paşa, göğsünden kılıçlı liyakat madalyasını çıkararak Cemal Bey'e takmıştır. Ayrıca Limon Von Sanders Paşa'nın yazılı emriyle Cemal Bey'e madalya tevcih edilmiştir. Bunun yanında Cemal Bey'e kırmızı şeritli beşinci rütbeden bir Mecidî Nişanı verildi. Ayrıntılı Bilgi İçin Öztuna; s. 14-15.

[40] Şimşek ve Güner; s. 176.

[41] Kansu,Şensöz, Öztuna; s. 196.

Keşif faaliyetleri devam ederken iki tarafın hava birliklerinde teşkilat bakımından bazı değişiklikler yapılmıştır. Türk birlikleri Çanakkale alanında bulunan üç uçak, Alman pilotları, Yeşilköy'de eğitim görmüş üç Türk subayı ve Alman bakım personeli ile 1'inci Türk Tayyare Bölüğü teşkil edilmiştir. Bu bölükteki Alman sivil pilotlarına teğmen, makinistlere astsubay rütbesi verildi. Tayyare Bölük Komutanlığına en kıdemli Alman pilotu Teğmen Preussner getirilerek bölük, Boğazlar Müfettişliği emrinde bulunan Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrine verilmiştir. Boğazlar Komutanlığı, İstanbul Boğazı'nın savunmasını da üzerine almış bulunan ve Alman Amirali Usedom tarafından yürütülen hizmet makamıydı.[42]

Müttefikler Gelibolu'ya çıkarma yaptıktan ve muharebelerin ağırlık merkezi karaya intikal ettikten sonra 1'inci Uçak Bölüğü, Beşinci Türk Ordusu emrine, dolayısıyla Gelibolu'nun en yüksek komutanı General Liman von Sanders'in hizmet sahasına girdi. Liman Paşa, bölüğün ordunun gerisinde ve karargâhın çevresinde bulunan bir alana taşınmasını emretti. Bu nedenle bölük, Temmuz 1915 başlarında Marmara Denizi kıyısında bulunan Galata civarına yerleşmiştir. Bu sırada, Almanya'daki eğitimlerini ve intibak uçuşlarını tamamlayarak yurda dönmüş olan birkaç Türk pilot da bölüğe katıldı. Bunların en kıdemlisi olan Üsteğmen Tahsin, birliğin komutasını üzerine aldı.[43]

İtilaf devletleri hava birlikleri, uçak sayısı bakımından Türklere üstünlük sağlamış olmalarına rağmen üç uçaktan kurulu olan 1'inci Türk Tayyare Bölüğü 27 Mart-17 Nisan 1915'e kadar Çanakkale Boğazı önündeki adalardan Limni'ye kadar olmak üzere birçok keşif vazifesi yapmıştır. Bu vazifeler sırasında, düşman gemilerinden çoğunun Mondros Koyu'nda demirli olduğu tespit edildi. Keşiflere göre düşmanın yeni harekât ve faaliyetlerine ait belirtiler görülmediği gibi kuvvetlerinde bir artma da tespit edilememiştir. Bu vazifeler sırasında, İstanbul'da yapılan bombalar düşmanın nakliye gemilerine atılmış ve isabetler kaydedilmiştir.

Bozcaada'daki düşman hava birlikleri gittikçe kuvvetlenmekte ve Çanakkale Boğazı dolaylarında onların hava üstünlüğü kurmasından endişe edilmekteydi. Bu sebepten Müstahkem Mevki Komutanlığı, eldeki uçaklarla Bozcaada'daki düşman havaalanına baskın yaparak hava üstünlüğünün ele geçirilmesine karar vermiştir. Taarruz 18 Nisan 1915 tarihinde gerçekleştirildi. Fakat beklenen sonuç elde edilemedi. Çünkü Müttefikler, alana yapılacak böyle bir taarruzu önlemek için önceden tedbir almış ve alan dolaylarında havada sürekli av devriyesi kurmuştu.

Türklerin bu akınına aynı gün karşılık veren İngilizler, üçer uçaklı iki kolla Çanakkale'deki Türk havaalanına hücum ettiler. Atılan bombalar uçak hangarlarının dolaylarına düşmüşse de alandaki Türk uçakları daha önceden dağıtılarak gizlenmiş olduğundan hasar görmedi. Müttefiklerin bu baskınına

[42] Göymen; s. 39-40.
[43] Holzhausen; s. 14.

rağmen Türk uçakları keşif görevlerine devam ettiler. Bozcaada doğrultusunda yapılan hava keşfinde Deniz Yüzbaşı Hüseyin, Bozcaada batısında bir düşman nakliye gemisinin Limni'ye doğru seyrettiğini ve geminin güvertesinde erlerin de bulunduğunu tespit etti.

23 Nisan 1915 tarihinde Mondros Koyu'nda yapılan keşifte İngiliz ve Fransızların bilinen deniz kuvvetlerinden başka; koyda altısı Fransız olmak üzere 23 nakliye gemisi, koy dolaylarında büyük iaşe, ikmal depoları ve aynı zamanda birçok kara birliğinin bulunduğu görülmüş ve bunların bir çıkarma için kullanılacağı üzerinde durulmuştur. Hava keşifleri, Müttefiklerin Gelibolu Yarımadası'na bir çıkarma yapmak için hazırlıklar yaptığını gösteriyordu.[44]

25 Nisan 1915 tarihinde Müttefikler, Çanakkale'ye çıkarma yapacaktır. General Ian Hamilton'un kumandasındaki İngiliz-Fransız kara kuvvetleri 80.000 asker, 40 batarya toptan ibarettir. Bu büyük kuvveti denizden Queen Elizabeth, 18 zırhlı, 13 kruvazör, 32 torpito, 1 tayyare ana gemisi, 30'dan fazla mayın arama tarama gemisiyle 108 nakliye gemisi desteklemektedir.

Çıkarma, sabah erkenden şiddetli deniz bombardımanı ile başlamıştır. Pilot Garber ve Yüzbaşı Hüseyin Sedat bu esnada keşif uçuşuna çıkarak Saros Körfezi'nden Anadolu sahiline kadar 3 saatlik bir keşif yapmıştır. Bu uçuşta 45 nakliye gemisi tespit edildi. Bunlara birkaç bomba atıldı. Harp gemilerinin ayrıldığı ve Saroz'a karşı bir çıkarma gösterisi yapıldığı da görüldü. Bu çok önemli keşfin sonucu, tayyare bölüğü Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığına bağlı olduğundan vaktinde 5'inci Ordu Komutanlığına ulaştırılamadı ve tayyareler arızalı olduğundan başka uçuş yapılamadı.[45] Bu durum, Türk tarafının Müttefiklere göre sayısal olarak az miktardaki uçak ile bölgede görev yapmaya çalıştığını kanıtlamaktadır. Gelibolu Yarımadası ve Kumkale'ye çıkarma yapıldığı sırada Türklerin Çanakkale alanlarında üç kara ve bir deniz uçağından mürekkep bir tayyare bölüğü bulunuyordu. Bu bölük Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrinde olduğundan ancak bu komutanlığın verdiği vazifeleri yapmış, 5'inci Ordu emrinde uçak bulunmadığından ve iki komutanlık arasında uçakların kullanılması konusunda tam bir anlaşma da olmadığından çıkarmada Türk uçaklarından gereği kadar faydalanılamamıştır.

Kara çıkarmasına İtilaf devletleri, 20 İngiliz kara uçağı, 8 Fransız kara uçağı, 2 İngiliz deniz uçağı ve 12 Fransız deniz uçağı olmak üzere toplamda 42 uçaktan oluşan bir hava kuvveti tahsis etmiştir. Ayrıca, Manica gemisindeki sabit balon da gözetlemeye ve ana gemi toplarına ateş tanzim etmeye görevlendirilmiştir.[46]

Çıkarmada bir deniz uçağı Bolayır ve Saros Körfezi'ni gözetleyecekti. Kıyıya çıkan düşman kuvvetleri çıktığı yerlerde tutunmaya çalışırken düşman

[44] Göymen; s. 40-41.
[45] Kansu, Şensöz, Öztuna; s. 198.
[46] Mazlum Keyüsk; Türk Havacılık Tarihi: 1912-1918, Eskişehir, Uçuş Okulları Basımevi, 1950, s. 65-66.

harp gemileri de Türk birliklerine ateş yağdırıyor, Kirte'de iki taraf arasında çetin muharebeler oluyordu.

Çıkarmadan önceki günlerde, Türk birlikleri sık sık yer değiştirmiş olduğundan evvelce düşman uçaklarının tespit ettiği yerlerde Türk birlikleri bulunamıyordu. Bu sebepten, çıkarmada yapılan düşman hava desteği tam etkili olamamıştı. Buna rağmen çıkarma günü ve çıkarmadan sonra harekât bölgesinde düşman hava faaliyeti oldukça yoğun olmuş ve özellikle Manica gemisinden yükselen sabit balon sayesinde, Müttefik gemi topçularının ateşi idare edilmiş, bu yüzden Türk birlikleri çok zayiat vermiştir.

Bundan sonra muharebelerin ağırlık merkezi karalarda cereyan edecek ve Çanakkale Boğazı'nın zorlanması karadan yapılacaktı. Gelibolu Yarımadası'nı savunan 5'inci Ordu Komutanlığınca çıkarmanın nereden olacağının meydana çıkarılması çok büyük önem taşımaktaydı. Durumun öneminden dolayı 5'inci Ordu Komutanlığının durumu Başkomutanlık karargâhına iletmesi üzerine, hava birliğinin faaliyetleri düşmanın çıkarma yaptığı kesimlerde ve bunların önünde uzanan kıyılarda toplandı.

Evvelce İstanbul'a gitmiş olan Alman Yüzbaşı Serno geri dönerek bir süre için tayyare bölüğünün emir ve komutasını üzerine almıştır. Uçakların uçuşa hazır hâle getirilebilmesi için yer ve bakım kademeleri aralıksız çalışmıştır. Böylece hazırlanan uçaklarla düşmanın çıkarma yaptığı bölgedeki depoları, kıta toplulukları ve topçu mevzilerini tespit etmek ve aynı zamanda düşmanın nakliye ve harp gemilerini bombalamak amacıyla birçok vazife yapılmıştır.

Çanakkale Cephesi'nde ilk hava savaşı 2 Mayıs 1915'te gerçekleşmiştir. Serno komutasında ve Yüzbaşı Hüseyin Sedat'ın rasıt olarak görev yaptığı Türk uçağı, Müttefik uçağı ile karşılaşınca Osmanlı havacıları Parabellum tabancalarıyla karşı uçağa ateş açmış ve bu uçağı püskürtmeyi başarmıştır.[47]

Kara savaşları Gelibolu Yarımadası'nda devam ederken hava keşifleri de aralıksız olarak devam etmekteydi. 15 Haziran 1915'te düşmanın Seddülbahir'de kurduğu dört uçaklı havaalanı Türk topçusu tarafından ateş altına alınmış ve üç uçak havalanarak alanı terk etmiştir. 17 Haziran 1915 tarihinde yapılan hava keşfinde, Bozcaada'da bulunan havaalanında 16 uçak ile bir büyük hangar ve 18 uçak çadırı tespit edilmiştir.

9 Haziran'da 4.660 tonluk bir başka balon gemisi olan Hector da Çanakkale'ye gelmişti. Manica eylül sonuna doğru onarım amacıyla İngiltere'ye dönmüş, Hector da 1916 yılının ilk aylarına kadar cephede görev almıştı. Osmanlı topçusunun balonu düşürme girişimleri nedeniyle bu balon kıyıdan uzakta uçurulmuş ve rasıdın görüş alanı azaldığı için çok etkili olamamıştır.[48]

---

[47] Cemal Anadol; Türk Havacılık Tarihi, İstanbul, 1990, s. 97. Fikret Alasya; *"Türklerde Havacılık*", Türk Kültürü, Sayı: 34, (Ağustos 1965), s. 101-102.
[48] Yılmazer; s. 65.

25 Haziran 1915'te İstanbul'dan Çanakkale'ye gönderilen bir Türk uçağı bölüğe katılmıştır. Limni ve Bozcaada dolaylarında karargâh ve gemilerin artması, düşmanın Seddülbahir veya Arıburnu'na yeniden taarruza geçeceğine dair hazırlık yapmakta olduğunu göstermekteydi. Nitekim 28 Haziran 1915'te kuvvetli topçu desteği ile Zığındere'de taarruza geçen Müttefik unsurlar, Türk cephesinin sağ kanadını çökertmiştir. Yapılan kanlı muharebelerden sonra vaktinde yetiştirilen takviye kuvvetlerin cepheye sokulması ile düşman taarruzu durdurulabilmiştir.[49]

6 Temmuz 1915'te Türk Tayyare Bölüğünün aylardan beri devam eden faaliyeti kısa sürdü. Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, ilk planda 5'inci Ordunun başarıya ulaşması için Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrinde bulunan kuvvetlerin çoğunu bu meyanda tayyare bölüğünü 5'inci Ordu emrine verdi.

Haziran ve temmuz aylarının ilk haftalarında, İngilizler 13 uçaklı filolarla Çanakkale'ye ve havaalanına hücum ederek Türk uçaklarını tesirsiz hâle getirmek istemişlerdir. 5 Temmuz 1915 günü akşama doğru Çanakkale Havaalanına yapılan bombardımanda iki Türk uçağı kullanılamaz duruma gelmiştir. Böylece Türk Tayyare Bölüğü, 5'inci Ordu emrine girdikten sonra mevcut uçaklarından üçü uçamaz duruma girmiş olduğundan bölük bir süre uçuşa ara vermek durumunda kalmıştır. Gittikçe azalan ve yerine konulamayan uçak durumunun düzeltilmesi için çareler düşünülmeye başlanmıştır.

İtilaf devletlerinin hava kuvvetlerini takviyesi ve İmroz'da toplanması üzerine 1915 Mayıs ayı sonunda kesilen uçak ikmal işini sağlamak için Yüzbaşı Serno, Almanya'ya gönderilmiştir. Bu ve diğer Türk cephelerindeki hava destek ihtiyacını kısmen karşılamak üzere yapılan görüşmeler sonunda Türkiye'ye yirmi uçak verilmiştir.

Almanya'dan Türkiye'ye gönderilecek uçaklar Macaristan'da depo edilerek uçuşa hazırlandı. Buradan kalkacak uçaklar Bulgaristan'a inmeden hava yolu ile İstanbul'a nakledilecekti. Menzili uygun olmayan uçakların menzilini artırmak için yedek depo takılarak 1915 Haziran ortasında ilk uçak Türk pilotlarıyla havalanmış ve temmuz sonuna kadar yedi uçak Edirne'ye inmeyi başarmıştır. Ağustos ayı içerisinde İstanbul'a gelmiş bulunan silahlı Albatros C.I uçağı, ay sonunda Çanakkale'ye gelerek 1'inci Tayyare Bölüğünde göreve başlamıştır. Bu ilk gelen silahlı uçak, AK1 Türk askerî numarasını taşımaktaydı.

Hava yolu ile gönderilen uçaklardan üç tanesi düşerek veya el konarak kaybolmuştur. Biri Romanya üzerinde düşmüş, bir diğeri de Sırp sınır şehri olan Negotin'de düşürülmüştür. Hava yolundan başka deniz yolu ile de dört uçak ve iki vagon uçak malzemesi getirilmiştir. Böylece ilk parti olarak 11 uçak Türkiye'ye taşınmıştır. Osmanlı Devleti'nin uçak sanayisinin

[49] Göymen; s. 41-47.

olmaması bir handikap olarak ön plana çıkarken Müttefiklerin hem uçak sanayisine sahip olması hem de Çanakkale bölgesine deniz yoluyla uçak ve yedek malzeme getirebilmeleri onlar açısından büyük bir avantaj teşkil etmekteydi. Osmanlı Devleti ise bu ortamda uçak ve yedek malzemesini ancak Almanya'nın desteği ile karşılayabilmekte ve Almanya'dan aldığı pilot, makinist desteği ile cephelerde etkinlik gösterebilmekteydi. Almanya'dan uçak ve yedek malzemenin taşınmasında da çeşitli sıkıntılar gündeme gelmekteydi. Şöyle ki Almanya ile Osmanlı Devleti arasında kara bağlantısı olmadığı için uçaklar ancak Bulgaristan'ın görmezden gelmesi neticesinde yapılan görüşmeler sonucu ülkeye getirilebilmekteydi.

Bulgarlar, Almanlar safında muharebeye katılmaya karar verince Almanya'dan yapılan nakliyat işi de serbest hâle gelmiştir. Bundan sonra daha bir miktar uçak getirilmek suretiyle uçak sayısı 20'ye çıkarılmıştır.

Eylül ayı başında, sözleşmeli olarak bölükte görev yapan sivil Alman pilotlarından istenilen randımanı veremeyenler geri gönderilmiştir. Bunların yerine Almanya'dan askerî personel gönderilmiştir. 5 Eylül'de, 1'inci Tayyare Bölüğünün komutasını, Batı Cephesi'nden gelen Yüzbaşı Körner devralmıştır. Yüzbaşı Körner, başarılı bir rasıt ve usta bir fotoğrafçı olarak hava keşiflerinde önemli katkılar sağlayacaktır. Yeni bölük komutanı, ilk icraatı olarak uçakların bomba ve çivi atmak suretiyle cephede yer desteği vermesini yasakladı. Çünkü düşman cephe üzerinde av uçakları kullanmaktaydı. Bunlar, özellikle bombardıman taarruzlarını engelleme görevi yapmaktaydılar. Bu yüzden, bombardıman yapan uçaklar, düşman av uçakları ile karşılaştıklarından keşif ve gözetleme yapılamıyordu. Sadece keşif ve gözetleme harekâtı ise düşman hava engeli ile karşılaşmadan yürütülebiliyordu.[50]

1915 yılı ortalarında Müttefik unsurlar uçakların sevk ve idaresini tek bir elden yapmak için Çanakkale dolaylarındaki bütün hava birliklerini İmroz'daki Kefalo Limanı yakınlarında bir araya toplamış ve hepsini Çanakkale Cephesi İngiliz Deniz Hava Kuvvetleri Komutanlığına bağlamıştır. Bozcaada'daki İngiliz kara uçakları da Kefalo'ya nakledilmiş, burada yalnız Fransızlara ait hava üssü kalmıştır. Düşman uçakları takviye edilirken çoğu makineli tüfekle donatılmış, uzun menzilli yeni tip uçaklar bölgeye getirilmiştir.

Tarafların kuvvetleri karşılaştırılırsa sayı, silah ve nitelik bakımından İtilaf hava güçleri Türk-Alman hava kuvvetlerine karşı çok üstündü. Buna rağmen 5'inci Ordu emrindeki 1'inci Tayyare Bölüğü taktik alanda Müttefik uçakları ile temas etmekten kaçınmak suretiyle fırsatlardan faydalanarak keşif, gözetleme ve bombardıman vazifeleri yapmakta idi.

İngiliz ve Fransızlar, Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerine çıkarma yaptıktan sonra Türklerin azimli savunmaları karşısında bu bölgelerde

[50] Kurter; s. 145-158.

hareket edemez durumda kalmışlardır. Müttefikler, yaptıkları çıkarmadan bir sonuç almak istemekteydiler. Yapılan muharebeler ve göğüs göğüse mücadelelerden herhangi bir sonuç alamamışlardır.

Müttefiklerin son durumunu öğrenmek maksadıyla keşfe çıkan Türk hava birliği, 18 Temmuz'da Kefalo Koyu'nda rastladığı Çanakkale'deki Müttefik Kuvvetleri Komutanı Hamilton'un yatına bir uçakla taarruz etmiştir. Atılan bombalar yatın dolaylarında bulunan ve yatı koruyan gemilere isabet etmiştir.

Bu sıralarda Almanya'dan gönderilmiş olan beş Gotha uçağından üçü İstanbul'a gelmiş ve Yeşilköy Havaalanında monte edilerek ikisi Çanakkale'ye gönderilmiştir. Bu uçaklar Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrinde Deniz Tayyare Müfrezesini teşkil etmiştir. Müfreze, Çanakkale kıyısında Köseburnu ve Nara'daki üslerde uçuş hazırlıklarına başlamıştır. Müfrezenin bütün personeli Almanlardan meydana gelmekteydi. Uçaklar, savunma silahından yoksun olduğu için düşman hava faaliyetleri karşısında gündüz vazife yapamayacağı için keşif ve taarruzi görevlerini gece yapabileceklerdi. Uçuş hazırlıklarını tamamlayan müfrezeden bir uçak, 28 Temmuz 1915'te Limni Adası'ndaki Müttefik unsurlarını keşfederek ilk görev uçuşunu gerçekleştirmiştir.

Temmuz ayı içerisinde 1'inci Tayyare Bölüğünün yeni uçaklar ve uçucularla takviye edilmesine rağmen hâlâ cephe hattı üzerinde devamlı devriye uçuşu yapan düşman kuvvetlerine göre büyük teknik yetersizlikleri bulunmaktaydı. Uçakları silahsız olan ve sadece rasıdın taşıdığı karabinalar ile kendisini korumaya çalışan bölük uçakları, görevlerini ancak düşmanı gafil avlayarak, beklenmeyen zaman ve yerlerde düşman hava sahasına girerek, bulut örtüsünden faydalanarak ya da yüksek irtifadan sızmalar şeklinde yürütebiliyordu. Bu nedenle herhangi bir hava savunması ile karşılaşmayan düşmanın Türk ikmal limanları ve birlik ordugâhlarına düzenlediği hava hücumları artış göstermişti. Muzaffer Ergüder de anılarında Akbaş, Kilya, Berges ve Ilgardere gibi küçük ikmal limanlarına düşmanın yaptığı hava akınlarını 12'lik filolar hâlindeki bombardıman hücumlarında verdiği zararları anlatmakta ve gözlerinin havada bunlara karşı koyacak Türk uçaklarını aradığını belirtmektedir.[51]

Düşman hava kuvvetlerinin üstünlüğü, Türk-Alman hava harekât ve faaliyetlerini belirli bir oranda azaltmıştı. Bu bakımdan Müttefiklerin Gelibolu Yarımadası'na yapacağı yeni takviye çıkarmalarının son hazırlıkları hava keşifleri ile devamlı olarak takip edilememiştir. Ancak Ağustos başında yapılabilen keşifler neticesinde Müttefiklerin yeni çıkarma hazırlıkları içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir.

İngiliz takviye çıkarması 6-7 Ağustos'ta Suvla Limanı'na gerçekleştirilmiştir. Bu çıkarma sırasında uçaklar keşif yapamamış ve bu

[51] Kurter; s. 301.

çıkarmadan düşman Suvla'ya çıktıktan sonra haber alınmıştır. Düşman, harekât sahasında hava üstünlüğünü devam ettirmek için Çanakkale'deki Türk havaalanına hücum ederek uçakları yerde tahrip etmeye de büyük çaba göstermiştir. Düşmanın artan hava faaliyeti karşısında Türk uçakları alanda dağılma, gizleme ve aldatma tedbirleri alınmak suretiyle korunmaya çalışılmıştır. Aldatma tedbirlerinden birisi de işe yaramayan uçaklardan bir kısmının gizlemeye lüzum görmeden alanda açıkta bırakılmasıydı. Uçuşa hazır uçaklar ise çok iyi gizlenmişlerdi. Böylece düşman hava kuvvetlerinin Çanakkale alanına yaptığı bombardımanlardan fazla zarar görülmemişti.[52]

7 Ağustos'ta Anafarta Muharebeleri başlamış, denizaltı tehlikesine karşı deniz uçaklarımıza Marmara'da keşif görevi verilmiştir. Bu uçakların seyir sahasını arttırmak için Tekirdağ'da ve Marmara'da Ekinlik Adası'na yardımcı iniş yeri hazırlanmış, benzin ikmal depoları kurulmuştur.[53]

6 Ağustos'ta başlayarak 10 Ağustos'a kadar devam eden İngiliz ve Anzak güçlerinin katıldığı harekâtta Osmanlı 5'inci Ordusuna bağlı hava birlikleri harekât boyunca keşif yapmanın yanı sıra, düşman hattının bombardıman saldırılarını da gerçekleştirmiştir. İngilizler Anafartalar Savaşı öncesinde yeni harekâtın yerinin belirlenmemesi için Gökçeada'dan kalkan uçakların yüksekten uçmasını ve yerlerinde çok durmamaları talimatını vermişti. Ağustos ayı içerisinde 1'inci Bölük, 5'inci Orduya yoğun destek sağlamış; attığı bombalarla bir düşman gemisini batırmış ve 4 uçakla dört gün devam eden muharebelerde 51 saat muharebe uçuşu yapmıştır.[54]

19 Ağustos'ta İngiliz - Fransız Karma Filosu ilk kez Galata Meydanı'na taarruz etmiş, hücumda meydandaki tesisler ve bir uçak zarar görmüştü. 22 Ağustos'ta, düşmanın cephe üzerinde hava faaliyeti, başlayan taarruzu desteklemeye yönelik olmuş; aynı gün bir İngiliz deniz uçağı topçumuz tarafından vurularak Seddülbahir önlerinde denize düşürülmüştü. Buna karşılık 31 Ağustos'ta 1'inci Tayyare Bölüğüne ait bir uçak da iniş sırasında zarar görmüştür.[55]

Anafartalar Muharebeleri tüm şiddetiyle devam ederken Türk tarafının en kısa deniz yolu Gelibolu Yarımadası ve İstanbul, Marmara limanları arasında olduğu için 5'inci Ordunun tüm ihtiyaçlarının buradan karşılanmasına çalışılmış ancak düşman denizaltılarıyla mücadele etmek amacıyla Müstahkem Mevki Komutanlığına destek verilmesi istenmiştir. Ancak komutanlık verdiği cevabında elde iki deniz uçağı olduğunu; bunlardan birinin kalenin deniz keşifleri için kullanıldığı, diğerinin de uçamaz durumda olduğu gerekçesiyle bu isteği reddetmiştir. Bu cevap sonrasında durumun öneminin anlaşılmasıyla Mevki Komutanlığı kalan tek uçağı Marmara'da dolaşan düşman denizaltılarını keşif, gözetleme ve bombalama için tahsis etmiştir.[56]

---

[52] Göymen; s. 49-51.
[53] Kansu, Şensöz, Öztuna; s. 202.
[54] age.; s. 202. Kurter; s. 309.
[55] Kurter; s. 310.
[56] Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı; s. 51.

Çanakkale'de birbiriyle savaşan tarafların havada daha sık karşılaşması üzerine silahlı Albatros C tipi uçaklar ağustos ayından itibaren Yeşilköy'e gelmeye başlamıştı. Bu uçaklarda rasıt, görüş alanı kanatlar ve dikmelerle kısıtlanmamış olan arka tarafta oturuyordu. Dairesel olarak her yöne dönebilen bir çember üzerindeki makineli tüfekle geriye ve yanlara doğru hem savunma hem de taarruz imkânı sağlanıyordu. Böylece Ağustos ve Eylül ayında 1'inci Tayyare Bölüğünün elindeki uçaklar artmış, yeni gelen havacılarla da etkinlik yükselmiştir. Hatta 27 Eylül 1915'te Alman Üsteğmen Karl Kettembeil Çanakkale Cephesi'nde düşman uçağını düşüren ilk rasıt olmuştu. Böylece ilk kez bir Türk uçağı Müttefik uçağını Çanakkale Cephesi'nde düşürmüştür.[57]

5 Eylül'de 1'inci Bölük uçakları cephe üzerinde keşfe çıkmış, Tuz Gölü civarında 70 çadırlık yeni bir Müttefik ordugâhı keşfedilmişti. Bu dönemde gelen istihbaratlardan, Müttefiklerin yeni bir harekât için 50 bin kişilik kuvvet hazırladığı, bu kuvvetin sevk yönünün de Midilli olduğu mesajı alınmıştı. Bu nedenle Midilli'ye yapılacak bir keşif önem kazanmıştı. 6 Eylül keşfinde ise Bozcaada ve Midilli de bir değişim görülmemişti. Aynı gün İmroz keşfinde ve 10-11 Eylül'de Bozcaada ve Midilli'ye tekrarlanan keşif uçuşlarında da bölgede yeni bir durum değişikliğine rastlanmamıştır. 18 Eylül'de deniz uçakları Marmara'ya, kara uçakları Midilli'ye keşif uçuşları gerçekleştirmiş; bunun ardından Bölük Komutanı Yüzbaşı Körner yaptığı bir kara keşfinde Gelibolu'daki kuvvetlerde bir azalma olduğunu rapor etmiştir.[58]

Bu dönemde Ian Hamilton'un anılarından da öğrendiğimiz üzere Türk uçakları sadece keşif hizmetinde kullanılmamış, düşman karargâhlarının bombalanması görevini de yürütmüştür. Buna göre 16 Eylül'de bir uçağımız sabah saatlerinde havalanarak Hamilton'un da bulunduğu karargâha dört bomba isabet ettirmiş, bu eylem 19 Eylül, 27 Eylül ve 28 Eylül gecelerinde de tekrarlanmıştır.[59]

Bulgaristan'ın savaşa dâhil olmasıyla bu ülke üzerinden kara yoluyla uçak tedariki de serbest kalmıştır. Böylece bu dönemde cephede Türk uçağı sayısı da ilk kez 20'yi bulmuştur. Bu arada ekim ayının başında da keşif amaçlı uçuşlar devam etmiştir. Ekim ayı başında İmroz ve Limni'ye keşif uçuşları yapılmış fakat bir değişiklik gözlenmemişti. 6 Ekim'de Müttefikler, Selanik Limanı'na çıkmış, böylece İngiliz ve Fransızların zor durumdaki Sırbistan'a yardıma karar verdikleri ve Çanakkale Boğazı'nın yeniden zorlanmayacağı anlaşılmıştı. Nara mevkisinde üstlenen Alman Deniz Uçak Birliği, daha dayanıklı yapılara sahip olduğundan kötü hava koşullarından çok etkilenmemiş; ekim ayı içerisinde de 3 adet Gotha WD2 tipi uçakla

[57] Yılmazer; s. 99.

[58] Rezzan Ünalp; Turkish Air Operations During the Dardanelles Campaign", Communiqués the Joint Turkish - Israeli Military Conference I (9-12 April 2000 İstanbul), Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, 2000, s. 137.

[59] Ian Hamilton; Çanakkale Günlüğü, (Çev. Osman Öndeş), İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1972, s. 262-268.

takviye edilmişti. Bunlardan ikisi Çanakkale'ye gönderilmiş, böylece Marmara Denizi'ndeki nakliyatın korunma faaliyeti daha etkin bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. 25 Ekim'de de İstanbul'dan uçarak gelen Fokker EI tipindeki Türk askerî numarasını taşıyan av uçağı iniş sırasında hasar görmüş, bu yüzden Türkiye'ye gelen ilk av uçağı kullanılmadan elden çıkmıştır. Ekim ayı sonunda 1'inci Tayyare Bölüğü; 3 Alman pilot subay, 2 Alman sivil pilot, 3 Türk pilot subay olmak üzere 8 pilottan oluşuyordu. Bölükte bu dönemde ayrıca 4 rasıt görev yapıyordu.[60]

Binbaşı Samson komutasındaki Krallık Donanma Hava Servisine bağlı 3'üncü Hava Grubu, 29 Kasım 1915 günü İngiltere'ye dönmek için yola çıkmıştı. Böylece Çanakkale'de sadece 2'nci Hava Grubu kalmıştı. 30'a yakın uçağı olan bu grup, İmroz ve Limni Adası'nda üstlenmişti. Fransız MF 98T Uçak Birliği de Bozcaada'dan harekâta devam ediyordu. Mondros Körfezi'ne getirilen Arc Royal uçak ana gemisi de uçak onarım atölye gemisine dönüştürülmüştü.[61]

30 Kasım 1915'te Pilot Üsteğmen Ali Rıza kontrolündeki Albatros CI AKI uçağı Rasıt Teğmen İbrahim Orhan ile Kabatepe üzerinde keşif uçuşu yaparken Maurice Farman MF 11 tipinde bir Fransız uçağıyla karşılaşmış, meydana gelen muharebede İbrahim Orhan tek makineli tüfeğiyle düşman uçağının düşmesini sağlamıştır. Böylece İbrahim Orhan savaş zamanında ilk hava zaferini kazanan Türk havacısı olmuştur.[62]

Bu dönemde alınan tüm tedbirlere rağmen düşman denizaltılarının bölgede etkinliğini ortadan kaldırmak amacıyla Türk Hava Kuvvetlerinin faaliyet ve harekâtını devam ettirmek için Almanya'dan makineli tüfekle donanmış, av ve bombardıman görevi yapabilen, zamanın en üstün uçaklarından olan 5 Albatros C ve deniz üzerinde görev yapan Gotha tipi 5 deniz uçağı getirilmiştir. Albatros C'ler ile 1'inci Tayyare Bölüğü takviye edilmiş, 5 deniz uçağından üçü Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine verilmiş, ikisi de İstanbul'da kurulan hava takviye istasyonuna gönderilmiştir.[63]

Aralık ayı başında hava koşullarının kötü gitmesi üzerine keşif çalışmalarına bir süre ara verilmiştir. 14 Aralık'ta hava koşullarının biraz düzelmesiyle 1'inci Tayyare Bölüğünden üç uçak keşif amacıyla İmroz Adası'na havalanmış ve Kefalo Koyu'nu keşfetmiştir. Burada; koydaki gemi sayısının azaldığı görülmüş, uçaklar yer hedeflerine bomba ve çivi ile taarruz etmiş, filonun geri dönüşünde Boğaz üzerinde 2 İngiliz uçağı ile karşılaşılmış ve yapılan hava muharebesinde iki taraf da bir sonuç elde edememiştir. 18 Aralık'ta Binbaşı Samson'un kullandığı bir Henri Farman Türk ordugâhı

[60] Kurter; s. 330.
[61] age.; s. 333.
[62] Cemal Anadol; Türk Havacılık Tarihi, İstanbul, 1990, s. 104. Yılmazer; s. 101. Kurter; s. 334.
[63] Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı; s. 53.

üzerine 225 kiloluk bomba atmış, bu olay o tarihe kadar kullanılan en ağır bomba olarak havacılık tarihine geçmiştir.[64]

Bu aşamada keşif uçuşları ve diğer kaynaklardan alınan haberler Çanakkale'de harekâtın büyük kısmının sona erdiğini göstermiştir. Böylece yaklaşık 8,5 ay süren deniz ve kara savaşları sona ermiştir. Genel olarak baktığımızda deniz ve kara savaşında yaşanan tüm bu gelişmelerin her safhasında uçaklar, tarafların harekât planlarında yer almıştır. Ancak Osmanlı ordusunun bu safhaların hepsinde uçaklarının niteliği ve özellikleri ile uçucular bakımından zayıf olması nedeniyle hava faaliyetleri çok yeterli olmamıştır. Bu süreç sonrasında, Almanya'dan sağlanan yeni uçaklar ile Osmanlı havacıları savaşın son aşamasında havada daha aktif roller üstlenecektir.

1915 sonunda Müttefiklerin yenilgiyi kabul edip çekilmeye başlamaları ile Çanakkale'de hava savaşları şiddetlenmiştir. İngiliz Savaş Kabinesinin 7 Kasım 1915'te Çanakkale'yi boşaltma kararı vermesi, 20 Aralık 1915'te Anafartalar-Arıburnu, 8 Ocak 1916'da Seddülbahir bölgelerinden çekilmeye başlamalarının ardından 1916 yılının ilk aylarına kadar havada mücadele devam etmiştir. Özellikle 1915 Aralık ayı sonlarında avcı uçaklarının Osmanlı ordusuna dâhil olmasıyla havada birçok zafer kazanılmış, böylece Çanakkale'de havada da tam bir hâkimiyet sağlanmıştır.

Çanakkale Cephesi'nin boşaltılmasının anlaşılmasıyla 20 Aralık'ta 1'inci Tayyare Bölüğü uçakları İmroz Adası'na uçuş yapmış, Ada'da İngiliz Hava Birliğine ait çadırlar gözlenmiş, Kefalo Koyu girişindeki ordugâha bomba ve el bombaları atılmıştır. Alman Deniz Uçak Birliğine bağlı deniz uçakları da Seddülbahir ve Bozcaada üzerinde uçarak keşif ve bombardıman yapmıştı. 21 Aralık'ta da 24'üncü Alay topçusu Tekeburnu civarında bir Fransız deniz uçağını düşürmüştür.

25 Aralık'ta 1'inci Tayyare Bölüğü ve Alman Deniz Uçak Birliğine ait uçaklar yaptıkları keşiflerle Limni Adası ve Kefalo Koyu arasında çok yoğun bir gemi trafiği gözlemlemişler, bu rota ve Limni Adası'nın Mondros Körfezi üzerinde yapılan uçuşlarda, düşman nakliye filosunun yaklaşık 100 gemiyle takviye edildiği anlaşılmıştı. Bununla beraber Kefalo Koyu kenarında da 6 dev çadırın kurulduğu görülmüştü. Uçakların 1.200-1.500 metre irtifadan yaptığı keşiflerle boşaltmanın başladığı anlaşılmıştır.[65]

İngiltere'nin Çanakkale Cephesi'nin tahliyesi kararını vermesi ile Alay Komutanı Sykes emrindeki Kraliyet Hava Birlikleri Anzak Koyu ve Suvla Körfezi üzerinde, gün doğumundan gün batımına kadar sürekli devriye gezerek Osmanlı ordusu uçaklarının tahliye harekâtını doğrudan gözetlemesine engel olmuştur. Tahliyeden önce ve tahliye sırasında Galata Havaalanında bulunan 1'inci Türk Tayyare Bölüğü üstün düşman hava taarruzları karşısında sayı bakımından çok azalmış ve elde 2-3 uçak

[64] Kurter; s. 336.
[65] age.; s. 338.

kalmıştır. Mevsim şartları, uçuş faaliyetlerini durdurmuş; 3 Aralık'tan tahliye tarihine kadar ancak birkaç keşif uçuşu yapılabilmiş, böylece bu kritik devrede düşman bölgesi üzerinde ve gerilerde neler olup bittiği hakkında bilgi edinilememiştir. 24 Aralık'ta havaların düzelmesiyle kara ve deniz uçakları harekât bölgesinde keşiflere hız vermiştir.[66]

12 Aralık'ta Suvla (Anafarta) Körfezi'ni boşaltma işlemi başlamış ve ayın 20'sine kadar devam etmişti. Dokuz gün sonra 3 No.lu Kraliyet Filosuna, İngiltere'ye geri dönme emri verilmişti. Bu dönemde Hector ve Canning hâlâ faal durumda kalarak Osmanlı Hava Kuvvetlerinin Körfez'de kalmasına neden olmuştur. 10 Ocak 1916'da ise Müttefiklerin hava filosu ile Fransız Escadrille MF 98, Gelibolu'yu terk etmiştir.[67]

Çanakkale Cephesi'nde aralık ayı ve 1915 yılı bu şekilde sona ermiştir. Türk askerî havacılığı ilk kez bu yılda ve bu cephede "bölük" tertibinde kadrolaşmış, gerek keşif ve bombardıman gerekse hava muharebeleri açısından büyük deneyimler kazanmıştı. Türk pilotlarının ilk hava zaferi de bu dönemde, bu cephede elde edilmişti. Bölük bu ayın 20'sinden sonra 2 silahlı Albatros C I ve 1 Albatros B I tipi uçağın bölüğe katılması ile de güç kazanmıştı. Yine bu dönemde 3 uçaktan oluşan Fokker E II tipi uçaklarıyla bir Alman av birliği de bölük kadrosu ve envanterine dâhil edilmişti. Böylece savaşın başından beri Çanakkale'de 1'inci Tayyare Bölüğü iyi bir muharebe gücüne kavuşmuştur.[68]

Müttefiklerin başarılı bir şekilde Çanakkale bölgesini tahliye etmesinin ardından 1916 başında Gelibolu'da kara savaşları sadece güneyde devam etmiş, Boğaz üzerindeki hava harekâtları da etkisini kaybetmeye başlamıştır. Buna rağmen 1916 yılında Çanakkale kara ve deniz savaşlarının sona erdirilmesinin ardından Müttefiklere ait hava birlikleri faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dönemde Almanya'dan getirilen ve Gelibolu'da Galata alanına yerleştirilen 6'ncı Tayyare Bölüğü, özellikle av sınıfından uçaklarla düşmana karşı önemli başarılar sağlamıştır. Bu dönemde İngiliz uçakları da Galata'daki Fokker Tayyare Bölüğüne taarruz hareketlerini yoğunlaştırmıştır. Bu süreçte İngilizlerin hava gücü olarak elinde yaklaşık 30 kadar uçağa sahip İmroz'da konuşlanan Krallık Donanma Hava Servisinin 2'nci Grubu kalmıştı. 5'inci Orduya bağlı 1'inci Tayyare Bölüğü ise sadece 2 keşif uçağıyla harekâtı devam ettiriyordu.

İtilaf devletleri, Gelibolu'da işgal ettikleri arazinin son parçasını Ocak 1916 başında boşaltmıştır. Boşaltma sırasında İtilaf devletleri, hava muharebesinde kaybettikleri yedi uçaktan başka, yerden açılan ateşle de üç uçak kaybetti. Aylarca bekledikten sonra nihayet Çanakkale Muharebelerinin çekilme aşamasında, o zamana kadar havada üstün olan Müttefik kuvvetlere karşılık verilebilmişti. Çanakkale Muharebelerinin devam ettiği süre boyunca

[66] Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı; s. 56.
[67] Ünalp; agb., s. 139.
[68] Kurter; s. 339.

olduğu gibi boşaltma sırasında da Türk tarafı hiç uçak kaybetmemiştir. Muharebenin bütün aşamalarında da hava personelinden hiç kimse hayatını kaybetmemiştir. 1'inci Uçak Bölüğü, Müttefiklerin çekilmesinden sonra da Galata'da kaldı. Bir baskından korunmak için Boğaz'ın önündeki adaların kontrolüne devam edilmesi gerekiyordu. Bölük, bundan sonra da Türk-Alman karma personelinden oluştu. Yüzbaşı Körner, 1916 başlarında Almanya'ya çağrıldı. Körner'den sonra harbin sonuna kadar 1'inci Uçak Bölüğüne, Üsteğmen Croneiss komuta etti.[69]

Bölgede konuşlu Türk-Alman hava unsurları Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Ege adalarının keşfi, düşman durumunun tespiti gibi konularda görev yaparak ordunun gören gözü olmuştur. Cephe savaşlarının yoğun olduğu 1915 yılı içerinde az sayıdaki uçakla verilen görevler en iyi şekilde icra edilmiştir.

4. Cephe Savaşları İçerisinde Hava Unsurlarının Mukayeseli Analizi

Çalışmanın ana konusunu teşkil etmesi açısından Osmanlı Hava unsurları ile Müttefik hava unsurlarının çeşitli açılardan mukayese edilerek analiz edilmesi, hava unsurlarının savaşın seyrine etkisini anlamamızı daha da kolaylaştıracaktır.

Bu bağlamda; karşıt güçler açısından bakıldığında uçak miktarı, uçakların niteliği, balonların harekâta etkileri, uçucuların aldıkları pilotaj eğitimleri ve pilotların savaş tecrübeleri önemli etkenler olarak ön plana çıkmaktadır.

İtilaf devletleri, Çanakkale Harekâtı'na savaş süreci içerisinde son sistem 72 kadar uçakla katılırken Osmanlı Devleti bölgeye önce bir uçak, ardından ise 1915 yılında Alman yardımından elde edilen 15 kadar uçak göndermiştir.[70] 18 Mart 1915 Deniz Harekâtı'na kadar Türk ordusu, Ertuğrul adlı tek tayyare ile bölgede verilen vazifeleri yerine getirecektir.[71] Ertuğrul adlı Bleriot tipi uçak, İstanbul-Kahire hava seyahati sırasında Edremit'te düşerek ikiye ayrılmıştır. Bu uçak daha sonra İstanbul/Yeşilköy Hava İstasyonuna getirilerek burada birleştirilecek ve Çanakkale'de görevlendirilecektir.[72]

Osmanlı Devleti'nin uçak sanayisinin olmaması, beraberinde birçok sorunu getirecektir. Uçak temini sırasında yaşanan gelişmeler, uçakların İstanbul'a getirilmesi, başlı başına bir sıkıntı olarak ön plana çıkacaktır. Ayrıca uçakların bakımı konusunda yetişmiş personel yokluğu da bir problem teşkil edecektir. Uçakların bakımı dönem içerisinde makinistler tarafından yapılırken Osmanlının bu konuda yetişmiş personeli bulunmamaktadır. Bu

[69] Holzhausen; s. 17-100
[70] Kansu, Şensöz, Öztuna; s. 208.
[71] age.; s. 192.
[72] Öztuna; s. 14.

ihtiyaç Almanya'dan sağlanmaya, getirilen Alman personel aracılığıyla da bu eksiklik giderilmeye çalışılmaktadır. Buna karşın İngiltere ve Fransa, zaten hava sanayisine sahip ülkeler olup uçak, pilot ve makinist konusunda herhangi bir sıkıntı çekmemektedir.

Uçak, pilot ve uçak malzemesi tedarik ve ikmalini karşılaştırdığımızda birçok problemin olduğu görülecektir. Şöyle ki İtilaf devletleri herhangi bir engelle karşılaşmadan Akdeniz yoluyla uçak, pilot vb. ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Buna karşılık Osmanlı ise Bulgaristan, Almanya yanında savaşa girinceye kadar bu konuda sıkıntı yaşayacaktır.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra Almanya'dan uçucu ve uçak istenmiştir. Bu isteği uygun bulan Alman Başkomutanlığı, Türkiye'ye Pilot Yüzbaşı Serno başkanlığındaki heyetle on iki adet uçak göndermiştir. Fakat bu uçaklar, Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Bu yüzden yapılan yazışmalar sonucu bir miktar uçağın satın alınması sağlanmıştı.

1915 yılında satın alınan uçakların Türkiye'ye getirilmesi önemli bir mesele olmuştur. Çünkü Almanlar Sırplarla ve Ruslarla savaş hâlinde bulunduğundan bu memleketlerden geçen yollar kapalı idi. O sıralarda Romanya ve Bulgaristan da tarafsızlıklarını muhafaza ettiklerinden bu memleketlerin topraklarından uçak ve diğer harp malzemesinin Türkiye'ye getirilmesine müsaade edilmiyordu.

Bu durum karşısında Alman Hükûmeti, uçakların Güney Macaristan'a kadar trenle nakillerine, buradan sonra havadan Türkiye'ye gönderilmesine karar vermiştir. Uçuşa hazırlanan ilk tertipten dört uçağa yedek benzin depoları takılmış ve Almanya'da pilot eğitimi gören Türk subaylarına bunlar teslim edilerek havadan İstanbul'a gönderilmişse de bunlardan üçü, Bulgaristan üzerinden geçerken motor arızasından dolayı inmek zorunda kalmış ve Bulgaristan Hükûmeti bu uçaklara el koymuştu.

Uçakların Türkiye'ye gönderilmesi için iki hükûmet arasında uzun görüşme ve yazışmalar olmuş, sonunda Almanların da araya girmesiyle uçakların Bulgar ordusunda eğitim maksadıyla kullanılması hakkında anlaşmaya varılmış ve ancak bir uçak Türkiye'ye gelebilmiştir. Daha sonra birkaç Gotha deniz uçağı daha Türkiye'ye uçarak getirilmiştir.

Bulgaristan, Almanya yanında harbe katıldıktan ve Sırbistan yenilgiye uğradıktan sonra yollar açılmış, Almanya'dan yapılan nakliyat işi kolaylaşmış ve bundan sonra harbin bitimine kadar Akdeniz Komutanlığı emrindeki Alman Deniz Tayyare Birliği uçakları dâhil olmak üzere Almanya'dan ortalama 185 uçak, 1.520 bakımcı ve diğer personel ve 190 uçucu gönderilmiştir. Alman personel, uçak ve bakım personelinin bir kısmı Çanakkale Cephesi'nde görevlendirilecektir.

Uçaklarda kullanılan uçak bombaları ve çivilerin temini de problem sahalarından birini teşkil etmekteydi. Uçak bombaları ile uçaklardan atılan

uçak oklarının büyük kısmı İstanbul Bakırköy'de kurulan bir atölyede imal edilmeye çalışılmıştır. Harp sırasında bunlardan 6-10 kilogramlıkların yapılmasına hız verilmiş, bir taraftan da Almanya'dan demir yolu ile bomba getirilmiştir.

Almanya'dan getirilen bombaların ilk partisi bira fıçılarına yerleştirilmek suretiyle Türkiye'ye sokulmuş, aynı şekilde ikinci parti getirilirken Romen gümrük memurlarının Alman biralarını tatmak istemesi üzerine durum anlaşılmış ve bombalara el konulmuştur. Daha sonra Almanya-Türkiye arasındaki yol açıldıktan sonra bir miktar daha bomba getirilmiştir. İstanbul'a yapılan ve Almanya'dan getirilen bombalar İstanbul'da depo edilerek muhtelif cephelere deniz veya kara yolu ile nakledilmiştir.

Bakım - onarım faaliyetleri açısından değerlendirildiğinde İtilaf devletlerinin bölgeye getirdikleri uçak gemileri vasıtasıyla uçaklarının bakım ve onarım faaliyetlerini gerçekleştirdiği görülmektedir. Buna karşılık Çanakkale ve İstanbul Boğaz bölgesinin önemi dolayısıyla buradaki birliklerin avadanlıkları ve onarım tesisleri oldukça kifayetli idi. Bütün yedek malzeme, motor ve diğer onarım unsur ve yedek parçası İstanbul'da depo edilerek buradan ilgili yerlere, ihtiyaç dâhilinde gönderiliyordu. Büyük bakımlar ve onarımlar, İstanbul'da Yeşilköy'de kurulmuş olan ana bakım ve onarım atölyesinde yapılıyordu. Cephelerde onarılamayan bütün uçaklar buraya gönderildiği gibi İstanbul ve Çanakkale dolaylarında kırılan ve ağır hasara uğrayan uçaklar daha kısa zamanda tamir ediliyordu. Bunun sebebi, bölgenin stratejik öneminin bulunmasıdır.[73]

1'inci Tayyare Bölüğünün savaş süreci içerisinde Galata'ya intikalinden muharebelerin bitimine kadar Çanakkale Muharebelerine şartların el verdiği ölçüde destek verdiği görülmektedir. O günlerde beklenmedik teknik güçlüklerle mücadele eden, çok üstün düşman uçaklarının baskısına rağmen zayıf ve hafif malzemeden yapılmış uçaklarıyla çetin Ege adalarına yönelik uçuşları gerçekleştiren birliğin faaliyetleri yadsınamayacak ölçüde değerlidir.

Ağustos 1915 tarihine gelindiğinde Çanakkale'de kullanılan uçaklar yıpranıp, eskiyip, bozulurken Müttefikler bölgeye son sistem yeni uçaklar getirerek etkinliğini artıracaktır. Bunun sonrasında Çanakkale'den gelen talepler üzerine General Von Falkenhayn, Türkiye'ye altı adet yeni ve silahlı uçak tahsis edecektir. Düşmanın giderek artan hava baskısı bu uçaklarla karşılanacaktı. Verilen uçaklar en modern tiptendi. Beş tanesi, gözcü tarafından geriye doğru kullanılan makineli tüfeklerle donatılmış, o zamanlar "muharebe uçağı" olarak tanımlanan Albatros C uçaklarıydı. Tahsis edilen altıncı uçak bir Fokker av uçağıydı. Bu uçak, o günlerde Batı Cephesi'nde ilk kez kullanılmış ve büyük başarı sağlamış bir av muharebe uçağıydı. Beş Albatros uçağı, ağustos ve eylül aylarında iki Alman subayının komutasında uzun uçuş yolunu kat ederek Türkiye'ye getirildi. Fokker ise Bulgaristan

[73] Göymen; s. 254-258.

üzerinden ara inişlerini yaparak ülkeye getirilmiştir. Fakat bu uçak, Türk topraklarına inerken burnunu yere çarpmış ve uçağın motor kapağı hasara uğramıştır. Bunun üzerine diplomatik kuryeyle Almanya'dan yeni bir motor kapağı getirilmesi gerekmiştir. Haftalar sonra nihayet yedek parça Türkiye'ye geldikten ve yerine takıldıktan sonra ekim ayı sonunda uçak Yeşilköy'den Çanakkale Boğazı'na uçmuştur. Fakat bu sefer de Galata'ya inerken bataklık bir araziye sürüklenmiş ve tamamen kırılmıştır.

1915'in Temmuz ve Ağustos aylarında zor şartlar altında yapılan sevkiyat, az sayıdaki uçağının yıpranması ve yedek parça yokluğu yüzünden tamamen çökme durumuna gelmiş olan 1'inci Uçak Bölüğünü kurtarmıştır. Eski uçaklar, yenileri ile değiştirilmiş ve özellikle muharebe uçaklarının katılması ile tayyare bölüğünün gücü arttırılmıştır. Ağustos ve eylül aylarında yapılan katılımlar ile tayyare bölüğünün uçak mevcudu sekize kadar yükselmiştir.

Ağustos 1915'teki yeni çıkarma muharebelerinde 1'inci Uçak Bölüğünün yetersiz kalışı, genç Türk uçak personelinin eğitim düzeylerinin de çoğu kez durumun gerektirdiği görevlere uymadığını göstermiştir. Bu durum, Türk havacılarının yeterli tecrübe ve deneyime sahip olmamasından kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle, Türklerin isteği üzerine, Alman Sahra Uçak Başkanlığı, eylül ve ekim aylarında Osmanlı ordusuna 6 Alman pilot subayı, 3 astsubay, 2 ustabaşı ve 15 askerî sanatkâr daha tahsis etmiştir. Avrupa harp sahalarında tecrübe sahibi olan bu personelin bir kısmı 1'inci Tayyare Bölüğünde görevlendirilecek, bir kısmı ise Osmanlı Hava Kuvvetlerinin genişletilmesinde kilit personel ve öğretmen olarak çalışacaktı. Çanakkale'deki bölüğün sevk ve idaresi için Batı Cephesi'nin en iyi gözcü ve hava fotoğrafçılarından biri olan Yüzbaşı Körner görevlendirilmiştir. Ayrıca o güne kadar topçu subayı olarak Gelibolu Cephesi'nde çalışan Üsteğmen Kettembeil ve Von Schlichting, Alman yardımcı personeli olarak 1'inci Uçak Bölüğüne katılmıştır. Bunlar çabucak becerikli birer uçak gözcüsü ve uzak keşifçi oldular. Çanakkale Cephesi'nde ilk düşman uçağını Üsteğmen Kettembeil düşürdü.

1916 yılında Osmanlı uçak birliklerinin genişletilmesi için uygun ortam oluşmuştur. Almanların Balkan harekâtından sonra Bulgaristan, İttifak güçleri yanında savaşa dâhil olacaktır. Balkan Harekâtı'ndan sonra Yüzbaşı Serno, Alman Başkomutanlık karargâhına giderek Türklerin isteklerini yetkili makamlara iletmiştir. General Von Falkenhayn, Osmanlı ordusuna çoğu modern Albatros ve Rumpler C olmak üzere 30 yeni uçak vermeyi kabul etmiştir. Bunun için beşi subay, üçü astsubay olmak üzere sekiz Alman pilotu daha tahsis etti. Son aşamasına gelen savaşta Çanakkale Muharebeleri için ayrıca üç uçak, üç av pilotu ve altı montörden oluşan tam bir Fokker bölüğü verilmesini onayladı. Fokker Bölüğü, Nisan 1916'da Çanakkale'ye intikal etti. Bu uçak bölüğü Türk ordusunun hizmetine girerek 6'ncı Uçak Bölüğü adını almıştır. Bölük komutanı o güne kadar Batı Cephesi'nde birkaç uçak düşürmüş olan Teğmen Buddecke idi. Bölük çabucak Türkiye'ye gönderildi.

Galata'ya varışından Çanakkale Muharebelerinin sonuna kadar olağanüstü başarılı görevler yaptı. Birkaç gün içerisinde yedi İtilaf uçağı düşürüldü. Bunların beşini bizzat Teğmen Buddecke düşürdü. Ona Gelibolu muharebe meydanında bizzat Enver Paşa tarafından büyük altın imtiyaz madalyası verildi. Buddecke, sekizinci uçağı düşürdükten sonra en yüksek Alman harp madalyası "Orden Pour le Merite" ile de taltif edilmiştir.

Osmanlı Hava Kuvvetlerinin teşkilatlanması için Yüzbaşı Serno birtakım çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Hava Kuvvetlerinin üniforması ile Türk pilot ve gözcüleriyle teknik personelinin seçilmesi ve eğitimleri hakkında talimatlar hazırlanmasını sağlamıştır. Türk pilotlarının birkaç Alman sivil pilotu tarafından Yeşilköy'de eğitilmesine 1915 yazında başlanmıştır. Uçak birliklerine atanan Türk gözcü subayları için de Yeşilköy/İstanbul'da kurslar açılmıştır. Yeni askere alınan sanatkârlar, uçak montörü olarak yetiştirilmişlerdir. Ayrıca Avusturya-Macaristan hava birliklerinin yardımıyla bir pervane ustası angaje edilebildi. Bu zat, 1915 sonbaharında İstanbul'da her üç dört günde bir pervane yapabilen bir atölye kurdu. Almanya'da pilot olarak eğitilmiş ve Çanakkale Cephesi'nde ehliyet ve liyakatini göstermiş olan Üsteğmen Mehmet Ali, bütün teknik organizasyon çalışmalarında Serno'ya önemli yardımlarda bulunmuştur. Bu arada onarımlar, çoğu kez yedek parça olmamasından, çoğu kez muharebe dışı kalmış eski uçakların parçalarından yararlanılarak yapılıyordu. Akaryakıt ikmali de başlı başına bir sorun olarak ön plana çıkmaktaydı.

Osmanlı uçak birliklerinin çoğalmasından sonra merkez olarak Yeşilköy'ün kazanmış olduğu önem, buradaki istasyonun yeni baştan, kapsamlı olarak organize edilmesini zorunlu kıldı. Bütün teknik işletmeler; pilotların, gözcülerin ve montörlerin eğitimi için bizzat Serno'nun Almanya'dan getirttiği Binbaşı Graetz'in emrine verildi. İstasyona bir de Alman uçak mühendisi tahsis edildi. Bütün merkezin komutanlığına Yüzbaşı Mehmet Ali atandı. İşte bu ortamda Türk pilot ve makinistleri zor şartlar altında eğitilerek Çanakkale gibi farklı cephelerde görev aldı.

Enver Paşa, 1916 yazında aşağı yukarı 130 keşif, 30 av uçağını kapsayan büyük bir programı Alman Başkomutanlığına sunmuştur. General Von Falkenhayn, Türklerin taleplerini kabul etmiştir. Fakat uçaklar Almanların kendi programları dâhilinde ikmal faaliyetlerini öngörmeleri sebebiyle Türkiye'ye geç gelecektir. Aralık 1916'ya kadar Türkiye'ye ancak 36 uçak tahsis edilebilmiştir. Bundan sonra da sevkiyat yavaş yavaş devam etmiştir. 1916 programının son uçağı ancak 1918 başında Türkiye'ye gönderilebilmiştir.

Osmanlı uçak birliklerinin Türk personeliyle kurulması, Almanlardan yalnız kilit personelle öğretmenlerin verilmesi düşüncesinden 1916 ilkbaharında vazgeçildi. Çünkü ülkenin içinde bulunduğu harp koşulları altında uçak birliklerini hızla çoğaltacak kadar Türk personel eğitmenin imkânsız olduğu anlaşılmıştı. Almanya'da yapılacak bir eğitim de ancak sınırlı olabilirdi. Bu nedenle 1916 yazından itibaren Türklerin isteği üzerine,

Almanya'da uçak sayısından biraz fazla olan Alman hava personelinin Türkiye'ye gönderilmesine başlandı. Almanya, 1917 ilkbaharına kadar pilot olarak 70 subay ve astsubay ile 100 kadar montör, 1917 sonuna kadar da ayrıca 50 subay ve astsubayla yaklaşık 70 teknik personel daha gönderdi. Harbin başında Türkiye'ye gönderilmiş olan sivil Alman personel, birkaç pilot dışında, 1916'da geri çekilmiştir.

Harbin son iki yılında Almanya'nın içinde bulunduğu durumun sıkıntılı bir duruma düşmesi, Osmanlı uçak birliklerinin malzeme ihtiyacını daha da arttıracaktır. Kullanılan uçakların kendi tiplerinde modası geçmiş uçaklar olması, buna karşılık İtilaf devletlerinin daha yeni ve üst model uçaklarla cephelerde etkinlik göstermesi Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakacaktır. Yaratıcı buluşlar ve ilkel önlemlerle uçaklar çalışır duruma getirilerek mürettebat fedakârlıkla uçuş görevlerini ifa edecektir.

Harbin cereyanı sırasında 27 düşman uçağının Osmanlı Hava Kuvvetleri tarafından düşürüldüğü sanılmaktadır. Bunların 16'sı Çanakkale Boğazı ve Anadolu kıyılarında düşürülmüştür. Bu arada Çanakkale'de 3'üncü Deniz Uçak Birliği kurulmuştur. Osmanlı deniz hava birlikleri Almanya'dan temin edilen deniz uçakları ile donatılmıştır. 1915 yılında Yeşilköy'de kara uçak istasyonuna yakın Marmara Denizi kıyısında bir deniz hava istasyonu kurulacaktır. 1917 yazında, burada bir de Deniz Hava Okulu kurulmuştur. Deniz Hava Okulu komutanı hariç, deniz uçak birliklerinin personeli tamamen Türklerden müteşekkildi. İlk deniz pilotları, kara pilotları gibi Almanya'da eğitilmişlerdi. Deniz havacılığı, 1917 sonunda Osmanlı Uçak Birlikleri Komutanlığının yetki alanından çıkarılarak Türk Bahriye Nezaretinin emrine verilmiştir. Bahriye Nezareti, Alman Donanması Deniz Hava Bölüğü Komutanı Deniz Binbaşı Goltz'u 1918 yazında Türk Deniz Havacılığı Müfettişliğine atamıştır.

Yüzbaşı Serno, 1915 yılı içerisinde Osmanlı havacılığını desteklemek için üç tane yan teşkilat kurulmasını sağlamıştır. Bunlar: Osmanlı Meteoroloji İstasyonu, Osmanlı Balon Birliği ve Osmanlı Topçu Ölçme Birliğidir. Balon birlikleri, Almanya'dan getirtilen 4-5 sabit balondan oluşuyordu. 1915 güzünden itibaren İstanbul Boğazı ağzına ve İzmir'e, daha sonra da Çanakkale Boğazı'na birer balon yerleştirilmiştir. Bütün bu yan kuruluşların kilit personeli ve bu birliklerde kullanılan teknik malzeme Almanya'dan temin edilmiştir.[74]

Osmanlı Devleti uçak sanayisine sahip olmadığı için Almanya'dan aldığı destekle kuvvetlerini desteklemiştir. Almanya'dan alınan uçak, pilot, makinist ve yardımcı teknik personel yardımı ile Çanakkale ve diğer cephelerde etkili olmaya çalışacaktır.

İtilaf devletleri ise uçak sanayisine sahip olup bu konuda Osmanlı Devleti'ne göre çok iyi durumdadır. Uçak fabrikalarında uçak üretme

[74] Holzhausen; s. 14-29.

kabiliyetleri olduğu kadar aynı zamanda pilotaj eğitimi verme kabiliyetine de sahiptirler. Çok geniş lojistik ve ikmal imkânlarına sahip İngiltere ve Fransa'nın ülkelerinde bulunan Bristol, Bleriot gibi uçak fabrikalarında uçak üretimi, yedek parça, bakım, onarım faaliyetleri ve pilotaj eğitimi aynı anda verilebilmektedir. Bunun yanında Arc Royal ve Ben My Chree gibi uçak gemileri aracılığıyla hem savaş bölgesinde ikamet etme hem de harekât düzenleme kabiliyetlerine sahip olduklarını görüyoruz. Bu ve buna benzer kabiliyetlerini Çanakkale Cephesi'nde en iyi şekilde kullandıkları ortadadır. Ben My Chree uçak gemisi, gezginci havaalanıdır. Üzerinde toplam 5 uçak taşımaktadır. Arc Royal Uçak Gemisi de gezginci havaalanı özelliğine sahiptir ve üzerinde 8 uçak taşıyabilmektedir. Ayrıca Manica, Canning ve Hektor gibi sabit balon gemileri aracılığıyla hem gözetleme hem de topçu birliklerine atış tanzimi verebilmeleri onlara önemli bir avantaj sağlamaktadır.

İngilizlerin Merkezî Uçuş Okulunun, Birinci Dünya Savaşı'nın başında, pilotaj eğitimi konusunda savaşı karşılayacak niteliği yoktu. Bu nedenle pilotaj eğitimi için yeni eğitim birimleri oluşturulmuştur. Sivil havacılık okullarında da savaş için pilot yetiştirilmeye başlanmıştır. Eğitim sırasındaki kayıplar, savaşlardaki kayıplardan daha fazla olacaktır. Eğitimcilerin nitelikleri birbirinden faklıdır. Bazılarının sivil, bazılarının ise askerî kaynaklı olduğu görülmektedir. 1916 yılının ilk aylarında, bu okul eğitim standartlarını düzenlemiştir. Bir pilotun savaş alanında görev yapabilmesi için en az on beş saat uçuş yapması, yani eğitim alması zorunluluğu getirilmiştir. Savaş devam ederken gittikçe artan pilot talebi, uçuş okullarında bazı öğrencilerin yetersiz olarak ve eğitim almadan operasyon filolarında görev almalarına neden olacaktır. Kısmen bu nedenle kayıplar artmıştır. 1917 baharında pilotların yaşam süresi artık haftalarla ölçülmektedir.

İngiliz Merkezî Uçuş Okulu zamanla değişip gelişmeye başladı ve eğitim yapısı daha sofistike bir hâle getirildi. Bir eğitim taburu oluşturularak uzmanlaşmaya önem verildi. Bunlar; hava savaşı, gece uçuşu, bomba atışı konularında birçok farklı beceriyi geliştirmeye çalıştı. Hatta Mısır, Kanada, Amerika gibi yerlerde denizaşırı hava okulları kurulmuştur. Zamanla kazalar daha da azalmıştır. Royal Air Force (Kraliyet Hava Kuvvetleri), Nisan 1918 de oluşturulduğunda 100 eğitim filosu, 30 uzman okul, bu okullarda 7.000'den fazla uçak bulunmaktadır. Savaşın bitmesi ile bu okullarda pilotlar hava savaşı ile ilgili her konuda eğitim alabilmekteydi. Eğitim süreci bu dönemde, 11 aylık kurs ile ortalama 50 saat solo uçuşu içermekteydi.

1914'teki bir uçuş okulunda Royal Air Forces eğitim organizasyonu 4 yıl içerisinde dünyanın en etkin ve en geniş hava gücü olacak şekilde gelişmiştir. İngiliz hava unsurlarının savaş eğitimine verdikleri önem, pilotların tecrübelerinin arttırılarak operasyon bölgelerinde görevlendirmelerine yol açacaktır.[75]

[75] www.rafmuseum.org.uk/21 Ağustos 2014.

İtilaf devletlerinin pilot eğitimine verdikleri önem savaş süreci içerisinde giderek artarken Türk tarafı ise savaşın başında birkaç pilotla savaşa girecek, ardından pilotlarına Almanya'da eğitim vermeye çalışacaktır. Ancak savaş koşullarında pilot yetiştirmenin zorluğu, Almanya'dan doğrudan yetişmiş Alman pilot personel getirtilmesine yol açacaktır. Verilen örnekler, savaşın eşit koşullar altında icra edilmediğini en iyi şekilde ortaya koymaktadır.

Karşıt güçlerin uçakları ve nitelikleri de savaş süreci için objektif veriler ortaya koymaktadır. Almanlar tarafından kullanılan ilk deniz uçağı olan 236 seri numaralı Gotha WD.1 uçağı 5 Temmuz 1915 tarihinde Çanakkale Cephesi'ne ulaşmıştır. Bu ve diğer uçaklar Müttefiklerin adalardaki üslerine taarruz için kullanıldı. Kısa bir süre sonra İngiliz uçakları makineli tüfeklerle donatılmaya başlandı. Silah donanımlı ilk Osmanlı uçağının gelişi 10 Eylül tarihinde gerçekleşti (AK.1 numaralı Albatros C.I). Daha sonra ekim ayında deniz uçağı grubu üç adet silahlı Gotha WD2 teslim aldı. Alman Gotha uçaklarının motoru 100, 150, Albatros C uçakları ise 160 beygir gücündeydi ve uçaklar saatte 100-125 kilometre hız yapmaktaydı; buna karşın İngilizlerin 275 beygir gücünde çift motorlu Handey Page uzun menzilli uçakları vardı. Hatta İtilaf uçakları, Limni Adası'ndan İstanbul'u vurabilmekteydi. Yine Osmanlı uçakları silah olarak çivi, tabanca, bomba, el bombası ve makineli tüfek kullanırken Anlaşma devletlerinin uçakları ise çift makineli tüfekler ile müteşekkil bir vaziyetteydi. İngilizlerin Maurice Farman uçağı 80 beygir gücünde olup 195 kilometre hız yapabilme özelliğine sahipti.[76]

3 Ocak 1916 tarihinde cepheye 6'ncı Harp Bölüğüyle beraber üç Fokker E.I uçağının ulaşmasıyla hava hâkimiyeti Osmanlı ve Alman uçaklarına geçti ve bir hafta içinde sekiz Müttefik uçağı hava muharebesinde düşürüldü. Motor güçleri ve uçakların hız kapasiteleri karşılaştırıldığında İtilaf devletlerinin uçaklarının daha nitelikli olduğu görülmektedir. Osmanlı ordusu tarafından kullanılan uçakların motor güçleri, hem de kapasiteleri daha sınırlıdır. Bunu en iyi gösteren örnek, İstanbul-Kahire seferi sırasında kullanılırken düşen ve ikiye ayrılan Ertuğrul adlı Bleriot tipi uçaktır. Bleriot uçağı, İstanbul'a getirilerek birleştirilmiş ve 18 Mart 1915 tarihine kadar sabah ve akşam olmak üzere Çanakkale Boğazı'ndaki keşif faaliyetlerini bizatihi bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin tek uçağı olarak gerçekleştirmiştir.

Farklı tip ve modeldeki birçok uçağın kullanıldığı Çanakkale Cephesi Savaşları, hedef ve ideallerin farklılığı sebebiyle bütün yokluklara rağmen Türk tarafınca kazanılacaktır. Bir görüşe göre Gelibolu'ya daha gelişmiş ve birbirinden daha az farklı uçakların oluşturduğu birliklerin gönderilmesi, Çanakkale Boğazı Seferi'nin İttifak kuvvetleri açısından daha başarılı olmasını sağlayabilirdi. Özellikle daha iyi teçhizat ve gereçlerle donatılmış hava filosu Gelibolu Çıkartmalarından önce yeterli fotoğraf keşfi sağlamasına rağmen İstanbul'u bombalayarak halkın psikolojik olarak paniğe kapılmasına

[76] Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009; Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2009, s. 30-31.

neden olabilirdi.[77] Fakat durum ve şartlar İtilaf devletleri açısından istenildiği şekilde gerçekleşmemiş, süreç Türklerin lehine bir şekil ve mahiyet almıştır.

Sonuç

Dost ve düşman kuvvetler arasında yapılan mukayeseli güç analizi, tarafların strateji üretmelerini sağlayan en önemli argümanlardan biridir. Dolayısıyla tarihî perspektif çerçevesinde Çanakkale Cephesi özelinde, tarafların hava unsurlarının niteliğine, miktarına, ikmal ve lojistik durumuna bu çalışmada yer verilmeye çalışılmıştır.

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İtilaf devletleri, kendi hedef ve stratejileri doğrultusunda Çanakkale'de bir cephe açarak Boğaz yoluyla İstanbul'u ele geçirip Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmayı öngörmüştür. Bu hedefler doğrultusunda açılan cephede İtilaf devletleri önce deniz, ardından da kara yoluyla Gelibolu üzerinden bu bölgeyi ele geçirmeye çalışmıştır. Savaşın seyri içerisinde karada ve denizde gerçekleştirilen muharebeler yanında hava savaşları da meydana gelmiştir.

Savaş süreci içerisinde meydana gelen hava muharebeleri, genelde kara ve deniz muharebelerine göre arka plana itilmiş, araştırmacılar tarafından irdelenerek ortaya konulmamıştır. İşte bu çalışmada, bu konudaki eksiklik arşiv belgeleri ışığı altında bölgedeki hava muharebelerinin mukayeseli analizi öngörülmüştür.

Müttefiklerin kesin yenilgisi ile sonuçlanan Çanakkale Savaşlarında Türk havacıları; savaşın kazanılmasında önemli görevler üstlenmiş, az sayıda uçak ve yetersiz ekipmanla muharebelere katkı sağlamıştır.

Çanakkale Cephesi'nde uçakların yanı sıra balon, uçak gemisi ve sabit balon olmak üzere birkaç tip hava unsuru kullanılmıştır. İtilaf devletleri bölgeye son sistem savaş uçakları, uçak gemileri ve sabit balon gemileri getirerek etkili olmaya çalışmıştır. Buna karşılık Osmanlı Devleti, 18 Mart 1915 tarihindeki deniz savaşlarına kadar Ertuğrul adlı tek uçakla mücadele ederken daha sonra Alman yardımından aldığı uçaklarla etkili olmaya çalışacaktır.

Çanakkale'deki muharebeler boyunca İtilafların 70 civarındaki uçağı karşısında az sayıdaki Türk uçağı verilen görevleri yerine getirmiştir. Bu dönemde 1'inci Tayyare Bölüğünde 5'i pilot ve 10'u rasıt olmak üzere toplam 15 Türk ve 23 Alman havacı görev yapmıştır. Deniz ve kara savaşları boyunca hava savaşları ve yerden açılan savunma ateşi sonucunda toplam 27 düşman uçağı düşürüldüğü kabul edilmektedir. Bunun dışında Türk havacılarından hiçbiri Çanakkale Savaşları sırasında hayatını kaybetmemiştir.

[77] Robin Higham; Hava Gücü Özlü Bir Tarih, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 42.

Savaşın başlaması ile 18 Mart saldırıları öncesi taraflar keşif çalışmalarına ağırlık vermiş, İngilizler bu devrede Türk savunma hatlarını bombalamıştır. 7 Mart 1915 tarihinde Ertuğrul uçağı tarafından yapılan hava keşfi sonucu İtilaflar tarafından bölgedeki mayınların toplandığının tespit edilmesi, Nusret mayın gemisi tarafından Boğaz'a yeni mayınlar döşenmesine neden olmuştur. 18 Mart 1915 Deniz Harekâtı öncesinde Müttefik uçaklarının Boğaz'a döşenen mayınları tespit edememesi Müttefiklerin ağır kayıp vermesine yol açmıştır.

Deniz savaşlarında Müttefiklere üstünlük sağlanmasının ardından Gelibolu'ya yapılan çıkarma sırasında da taraflar uçaklardan faydalanmışlardır. Bu aşamada özellikle İngilizlerin kullandığı balon çok etkili olmuş, harekâtın icrası ve İtilaf devletleri topçu birliklerinin atış stratejisi bu balon aracılığıyla yönlendirilmiştir. Ancak kara harekâtında da Müttefik devletler amaçlarına ulaşamamıştır. Kara harekâtının başladığı 25 Nisan 1915 tarihinde Alman Pilot Garber ve Yüzbaşı Hüseyin Sedat tarafından yapılan keşifle bu tespit edilecek ve Türk kuvvetleri yapılan keşif sonucu uyarılacaktır.

İlk kez Çanakkale Cephesi'nde bir Türk uçağı, Üsteğmen Ali Rıza Bey ve Rasıt Teğmen İbrahim Orhan Bey idaresinde görev yaparken Müttefiklere ait bir uçağı makineli tüfek ateşi ile düşürecektir. Böylece ilgili şahsiyetler, uçak düşüren ilk Türkler olarak tarihe geçecektir.

Kısıtlı şartlara ve eldeki imkânların yokluğuna rağmen Çanakkale'de görev yapan Türk havacılar, yaptıkları önemli keşif faaliyetleri ile Müttefiklerin harekâtlarının tespit edilmesinde, yakın hava savunma desteği verilmesinde etkin bir şekilde görev yapacaktır. İtilaf devletlerinin, hava güçlerinin daha modern ve daha etkin olduğu bir ortamda, personel ve uçak azlığını Osmanlı kuvvetleri fedakârca lehlerine çevirecektir. Yapılan mukayeseli analizler ve tetkikler İtilaf devletlerinin üstün kara, deniz ve hava güçlerine rağmen başarısızlığını ortaya koymaktadır. Dünyadaki ilk uçak gemisi Arc Royal'in görev icra ettiği bu cephe savaşlarında Müttefikler, bilimsel verilerin aksine sayısal ve teknolojik üstünlüklerini cephe savaşlarına yansıtamayacaktır.

Kuvvet, zaman ve mekân unsurlarının uyum içerisinde ve özgün bir şekilde kullanılması ile oluşturulan askerî stratejilerin zaferi getirdiği görülmektedir. Söz konusu unsurların ne oranda ve nasıl kullanılacağının belirlenmesinde tarafların mukayeseli güç analizlerinin yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Zaman içerisinde hava kuvvetlerinin kullandığı uçaklar ve silah sistemlerinin menzil, tahrip gücü ve isabet oranı gibi etkinlik değerleri gelişip değişmiştir. Bu değerler ışığında baktığımızda nicelik olarak üstün düşman hava gücünün, nitelik olarak (uçakların performansı) da Osmanlı hava unsurlarına göre daha iyi bir durumda olduğu ortaya çıkmaktadır. İki tarafın uçak miktarı ve motor güçlerinin farklılığı bunu göstermektedir. Eğitim olarak (personelden beklenen verim) baktığımızda ise Osmanlı ordusunda görev yapan Alman pilotların tecrübeli ve deneyimli savaş pilotları olması Türk tarafına önemli bir üstünlük sağlamıştır. Türk pilot

ve gözcülerinin de zamanla kazandıkları tecrübe, Osmanlı hava gücünün bölgedeki etkinliğini arttıracaktır. Bu durumu en iyi gösteren örnek, cephe savaşları sürecinde 27 düşman uçağı düşürülmesine rağmen Türk tarafının hiçbir personel kaybına uğramamasıdır. Savunma (hava taarruzlarına karşı korunma) açısından değerlendirildiğinde ise Osmanlı kuvvetlerinin ilk dönemlerde uçaklarında makineli tüfek olmaması nedeniyle hava savaşından kaçındıkları görülmektedir. Ancak daha sonra Almanya'dan alınan Albatros C uçakları ile makineli tüfek aksamına sahip olunmuş, bu da bölgedeki üstünlüğün Türk tarafına geçmesini sağlamıştır. Lojistik olarak (birliklerin ikmal ihtiyaçlarının karşılanması) değerlendirildiğinde ise Türk tarafının çok önemli ikmal sorunları bulunduğu görülmektedir. Uçakların Almanya'dan İstanbul'a getirilmesi, ardından Çanakkale cephe bölgesine taşınması problemli süreçler olarak ortaya çıkmıştır.

ÇANAKKALE MUHAREBESİ'NDE TÜRK SAVAŞ VE İKMAL GEMİLERİNİN FAALİYETLERİ

Öğ. Alb. Ali BAL*

Öğ. Tğm. Erol POLAT*

Giriş

Müttefiklerin Çanakkale Boğazı'na karşı teşebbüsleri daha 1914 Ağustos'undan itibaren bahis konusu olmuş lakin Osmanlı Devleti henüz tarafsız olduğu için bu mesele üzerinde fazla durulmamıştı. Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra ise yapılacak bir askerî teşebbüs ile Boğazların ele geçirilmesi tasarısı daha ciddiyetle ele alındı. Bu fikrin öncüsü, İngiliz Bahriye Başkanı Winston Churchill idi ve ona göre Çanakkale Boğazı donanma ile zorlanırsa, Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmek mümkün olurdu. Bu amaçla ortak bir İngiliz-Fransız donanması 19 Şubat 1915'ten itibaren dış denizden Çanakkale Boğazı'nın iki tarafındaki Türk tabyalarını bombardımana başlamıştır ve bombardıman 18 Mart'a kadar sürmüştür.[1]

İtilaf güçlerinin Çanakkale'ye saldırmalarının diğer bir nedeni de İngiltere ve Fransa'nın doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin başkentini ele geçirmek istemeleriydi. Böyle bir cephenin açılması ile Süveyş'e, dolayısıyla da Hindistan yoluna yönelik Türk baskısı kalkacak; başkentlerini savunmak zorunda kalan Osmanlı Devleti Sina'da yeni bir harekete geçemeyecekti. Boğaz ele geçirilecek olursa İstanbul'u işgal etmek kolaylaşacak ve Osmanlı Devleti savaş dışı bırakılacaktı.[2] Böylece Rusya'ya cephane ve birlikler ulaştırılabilecek, Karadeniz'de tıkanıp kalan Rus hububatı yüklü gemiler yeniden Batılı Müttefiklerini beslemeye başlayacaktı.[3]

Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle İngiliz denizaltı gemilerinin geçmesi gereken iki önemli hat bulunmaktaydı: Bunlardan birincisi, Çanakkale Boğazı'ndan Marmara Denizi'ne giriş, ikincisi ise Iskajerak'tan Baltık Denizi'ne giriştir. Her iki yol da İtilaf devletlerinin en önemli müttefiklerinden Rusya ile irtibatı sağlamaktaydı. Özellikle Çanakkale Boğazı'nı kontrol altına almak için Gelibolu'nun ele geçirilmesi zorunluluk teşkil ediyordu.[4] Bunu sağlamak için İtilaf devletleri tarafından düzenlenen Çanakkale Deniz Harekâtı, Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli askerî faaliyetlerinden birini teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa katılmasıyla zor durumda kalan İngiltere ve Fransa; Rusya ile doğrudan temasa geçip

* Gnkur. ATASE D.Bşk. ATAREM Ş.Md.

* K.K.Asb. MYO K.lığı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Görevlisi.

[1] Fahir Armaoğlu; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt I, 1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993, s. 113.

[2] Şerafettin, Turan; İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008, s. 55-56.

[3] Fikret Günesen; Çanakkale Savaşları, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986, s. 17.

[4] Gökhan Atmaca; Türk Deniz Harp Tarihinde Barbaros Zırhlısının Rolü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 84-85.

savaş güçlerini artırmak, Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı ve Hint yolu üzerindeki baskısını kaldırmak, Orta Avrupa'ya sızan Alman-Avusturya ordularını arkadan çevirmek için bu harekâtı gerekli görmüştü.[5]

İtilaf devletlerinin bir deniz harekâtıyla geçmeyi düşündükleri Çanakkale Boğazı 33 mil uzunluğunda olup üç boğumdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi methalden (Boğaz'a giriş yerinden) Kepez Burnu'na kadar devam eder. Burası büyük ve geniş bir torba gibidir. İkinci boğum, Kepez Burnu'ndan Kilidülbahir önündeki en dar yere kadar gelir. Üçüncü boğum ise Kilidülbahir'den Marmara Denizi'ne kadar devam eder. Boğaz'ın en geniş yeri 7.500 metre ile Erenköy bölgesindedir. En dar yeri ise Çanakkale şehrinin bulunduğu yerde 1.300 metredir. Derinlik 45 ile 100 metre arasında değişmektedir. Su üstünde vasati olarak 1,5 mil süratte akıntı vardır. Bölgenin tahkimatı bu coğrafik yapıya ve şartlara uygun olarak hazırlanmıştır.[6]

Savaş başlangıcında donanmamızın genel duruma bakıldığında durumun hiç iç açıcı olmadığı görülmektedir. Zira Birinci Dünya Savaşı öncesi uzun süre Haliç'e kapatılan gemilerimiz, her türlü eğitim ve tatbikattan uzak bırakılmıştı. Türk Deniz Kuvvetleri üç muharebe gemisi, iki kruvazör, iki torpido kruvazörü, sekiz muhrip, on torpido bot, on yedi gambot, on yedi motor gambot olmak üzere 100.000 tonilatoluk 59 parçadan oluşuyordu. Ayrıca silahlandırılmış altı adet yat mevcuttu. Bir de 20.000 tonilatoluk taşıma gemisi bulunmakta idi. Muharebe gemileri çok eski olduklarından zamanın savaş usul ve tekniğine ayak uyduracak vasıfta değildi. Duyulan ihtiyaç karşısında İngiltere ve Fransa'ya yeni muharebe gemileri sipariş edilmişti. Ancak İngiltere Hükûmetinin koyduğu ambargo nedeniyle beklenen Reşadiye ve Birinci Sultan Osman gemileri deniz kuvvetlerine katılamamıştı.[7]

Türk donanmasının sahip olduğu bu sınırlı güçten dolayı başka cephelerde meşgul olmayıp yalnız Çanakkale'ye tahsis olsaydı dahi Boğaz önündeki Müttefik İngiliz ve Fransız filosuna karşı taarruzda bulunacak kudrette değildi.[8]

Çanakkale Muharebelerinde Türk Savaş Gemilerinin Faaliyetleri

Çanakkale Muharebeleri esnasında Çanakkale ve Marmara'da nakliyatı himaye, denizaltılarla mücadele ve Yarımada'nın savunması

---

[5] Ayhan Yüksel; Çanakkale Savaşlarında Sultanhisar Torpidosu, Muâvenet-i Milliyye Muhribi Mürettebatı ve Faaliyetleri, 85. Yılında Atatürk ve Çanakkale Savaşları Sempozyumu (23-24 Mart 2000), Sempozyum Bildirileri, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Şubat 2001, s. 81.

[6] Yaşar Semiz; 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları, SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 5. Serkan Ertem; Çanakkale Denizaltı Harekâtı, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 22.

[7] Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, I. Kitap; ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s. 27. Çanakkale Deniz Savaşları (1915); Çanakkale Boğaz Komutanlığı, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2004, s. 79.

[8] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 80.

görevine Osmanlı donanmasından üç zırhlı (Mesudiye, Turgutreis ve Barbaros Hayrettin), 16 torpido bot, 10 gambot, altı motor gambot, beş mayın gemisi, bir mayın depo gemisi, dört vapur, 16 römorkör ve beş istimbot katılmıştır.[9]

Mesudiye Zırhlısı

1874 yılında İngiltere'de inşa edilmiştir. İtalya ve Balkan Savaşlarına katılmıştır. 16 mil süratinde olup 9.200 tonluktur. Geminin, su geçirmez bölme ve tahliye donanımı pek ilkeldir.[10]

Mesudiye zırhlısı sabit bir batarya gibi kullanılarak Boğaz bataryalarını takviyede kullanılmak üzere Müstahkem Mevkinin talebi üzerine Başkomutanlık Vekâleti tarafından Çanakkale'ye gönderilmiştir. Kepez'in kuzeyinde Sarısığırlık mevkisinde Boğaz girişine karşı demirlemiştir. Zırhlının demirlediği yerde set bataryası gibi görev yapması ve aynı zamanda diğer Dardanos bataryalarına yardım etmesi kararlaştırılmıştır. Şayet denizaltıların taarruzuna uğrayarak veyahut topçu saldırıları esnasında isabet alarak su alırsa bulunduğu yerin derinliği ona göre hesaplandığından gemi sonuçta kuma oturacak fakat yine topçusundan yararlanılacaktı. Ancak Mesudiye'de bölme düzeneği olmadığından bu konudaki tahmin doğru çıkmamıştır.[11] Nitekim 13 Aralık 1914 günü saat 11.40'ta Boğaz'da demirli bulunan Mesudiye zırhlısının yanında büyük bir patlama duyulmuş ve gemi bir iki dakika içinde yana yatarak devrilmiştir. Gemi yavaş yavaş yana yattığından mürettebatın büyük bir kısmı geminin üzerine çıkmayı başarmıştır. Mevki sığ olduğundan gemi tamamen yatmıştır. Bolayır vapuru, kayıklar vesaire ile mürettebatın büyük bir kısmı kurtarılmıştır.[12] Alınan raporlardan Mesudiye zırhlısının tüm engelleri geçerek Çanakkale Boğazı'na giren B-11 İngiliz denizaltısı tarafından atılan torpido ile batırıldığı anlaşılmıştır. Batan zırhlının 661 kişilik personelinden makine dairesinde kapalı kalan 10 makine subayı ve 24 er şehit olmuştur.[13]

Barbaros Zırhlısı

Barbaros zırhlısı Balkan Savaşlarında kumandan gemisi olarak kullanılmış, İkinci Balkan Savaşı'nın sonunda 28 Ekim 1913'te tamirat için Haliç'e çekilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine tamiratı tamamlanmış ve 1914 Ağustos'unda Marmara Denizi'ne gönderilmiştir. Barbaros; Turgutreis zırhlısı ile beraber sahillerin muhafazası için oluşturulan filoda görevlendirilmiş, Çanakkale Savaşı'nın başlaması üzerine Çanakkale

[9] Saim Besbelli; Çanakkale'de Türk Bahriyesi, Ankara, 1959, s. 22.
[10] Şemsettin Bargut; Birinci Dünya Harbi'nde ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk Deniz Harekâtı, Dz.Kuv.K. Merkez Daire Başkanlığı Basımevi, Mart 2000, s. 16.
[11] Mirliva Sedat; Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi, Sadeleştiren Mehmet Köçer, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 115.
[12] Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; ATASE Arşivinden Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşı'na Ait Belgeler, Belge No. 3 (1:5), Ocak 2014, Yıl:63, S 132, Ankara, 2014, s. 60.
[13] İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu; Çanakkale Zaferi 1915, Ankara, 1975, s. 68. Atmaca; s. 86. Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 5.

Boğazı'nın müdafaasına katılmıştır. Ayrıca yaptığı aşırtma atışlarla Müttefik harp gemilerine, ihraç iskelelerine yapılan nakliyat ve çıkarma yapan düşman kuvvetlerine ağır kayıplar verdirmiştir.[14]

Mesudiye zırhlısının batırılmasından sonra Çanakkale Boğazı'nın denizaltılar tarafından geçilebileceği anlaşılmış, bunu önlemek için yeniden engeller konulmasının yanı sıra, büyük toplardan istifade edilebilmek için Barbaros ve Turgut zırhlıları görevlendirilmiştir.[15] 17 Şubat'ta donanma İkinci Komutanı Yarbay Arif komutasındaki Barbaros ve Turgut muharebe gemileri Çanakkale savunmasına katılmak üzere buraya varmışlardır.[16] Görevleri şunlardan ibarettir: Boğazı geçmeye muvaffak olacak Müttefik filolarını son bir savunma hattında karşılamak, düşmanın yaptığı endirekt atışlara karşılık vermek ve düşmanın çıkarma yerlerini topa tutmak.[17]

04 Mart'ta Saltık Limanı'na gelen Barbaros, 05 ve 06 Mart'ta Nara ve Kilya'da bulunurken endirekt atışla Kilitbahir'i bombardıman eden Queen Elizabeth İngiliz Muharebe gemisine ilk defa karşılık vermiştir. 21 adet 280 mm'lik mermi atışı sonucunda İngiliz muharebe gemisi, Barbaros'un atış menzili dışına çıkmak için geri çekilmek zorunda kalmıştır. 26 Nisan'da düşman Kilya dolaylarını dövdüğü sıralarda Barbaros ve Turgut, Nara ve Saltık arasında seyrederek kendilerini korurken, atışlarına devam ederek Arıburnu'na çıkarılmak istenen topçu kuvvetlerini geciktirmişlerdir. 03 Mayıs'ta Barbaros, Swiftsure İngiliz muharebe gemisi üzerinde bir isabet sağlamış ve çıkarma işini, kısa bir zaman için de olsa geciktirmiştir.[18]

6 Ağustos gecesi E-11 adlı denizaltının kumandanı Nashmith'in Marmara Denizi'ne girdiği sıralarda Anafartalar Çıkarması gerçekleşmekteydi. Osmanlı kıtaları baskı altında bulunduğundan cepheyi güçlendirmek ve ek mühimmat gönderilmesi gerekmekteydi. Bu mühimmatın nakliyesi için ise Barbaros Hayrettin zırhlısının görevlendirilmesine karar verilmiştir. 7 Ağustos 1915 günü Çanakkale Cephesi'ne götürmek üzere İstinye'den aldığı cephane sandıkları ile yüklü olan Barbaros zırhlısı; kıtalara ulaştırılmak üzere 9.600 bomba, 4.836 sahra mermisi, 1.791 adet dağ topu mermisi, 400 adet 105 mm'lik obüs mermisi ve bir miktar para taşımaktaydı. Barbaros, saat 07.00'de hareket etmiş ve Galata önlerine geldiğinde kendisine refakat edecek Sivrihisar torpido botu da ona katılmıştır.[19] Ayrıca 24.490 grostonluk, 1898 yapımı Mahmut Şevket Paşa, ilave perdeleme eskortu olarak gemiyi takip etmektedir. Tüm destroyerler ve torpido botlar hareket için konuşlandırıldıklarından başka eskort yoktur. Normal olarak tüm savaş gemilerinin gün doğmadan Gelibolu açıklarında olması gerekmektedir. Ama Sivrihisar'ın sürat yapamaması nedeniyle ağır yolla gidilir.[20]

---

[14] Atmaca; s. 208.
[15] Kayabalı, Arslanoğlu; s. 68.
[16] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 72.
[17] Besbelli; s. 12.
[18] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 72-73.
[19] Atmaca; s. 208.
[20] Bernd Langensiepen, Ahmet Güleryüz; 1828-1923 Osmanlı Donanması, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 44.

Marmara Denizi'ni gece karanlığında geçmeyi planlayan Barbaros, bu şekilde denizaltı tehlikesini bertaraf etmeyi düşünmekteydi. Ancak Sivrihisar'ın sürat yapamaması buna engel olmuştur. Bolayır önlerinde bulunan E-11 denizaltısı sabahın ilk aydınlığında, saat 04.00'te, Barbaros zırhlısı ile karşılaşmıştır. İlk önce yaklaşık 300 metre ötede bir periskop fark eden Barbaros zırhlısı bir torpidonun üzerine geldiğini görmüştür. Hemen dümen sancak alabanda yapılmışsa da geç kalınmış ve torpido geminin sancak tarafındaki sekizinci bölmeden isabet etmiştir. Torpidonun etkisiyle gemi sancak tarafa yatmaya başlamış, bir süre sonra makine dairesi su içerisinde kaldığından gemi büyük zarar görmüş ve zırhlının su almaya başladığı sekizinci bölmeden sonra üç bölme daha su almaya başlamış; güvertedeki cephane sandıkları sancak tarafa doğru devrildiğinden geminin meyli artarak alabora olma tehlikesi ortaya çıkmıştır. Osmanlı donanması için çok önemli olan bu zırhlıyı kurtarmak için gemi kumandanı Binbaşı Mehmed Efendi gemiyi dengede tutmaya çalışmış, bunun için iskele tarafındaki çift sarnıçlarına alınan sular da geminin dengesini sağlayamamıştır. Yaklaşık 12 dakika içerisinde meyli artan Barbaros zırhlısı birden alabora olarak batmıştır.[21]

Barbaros Hayrettin zırhlısında 19 subay, 232 er şehit olmuş; Barbaros zırhlısı ile birlikte seyretmekte olan Sivrihisar torpido botu ve olaydan sonra bölgeye intikal eden Basra muhribi tarafından denizden 50 subay ve 338 er yaralı olarak kurtarılmıştır.[22] Geminin batışıyla 5'inci Orduya ait önemli miktarda cephane de kaybedilmiştir.[23]

Sonuç olarak düşmanın Barbaros'u torpillemesi son bir çırpınış hareketidir ki çok söze ihtiyaç bırakmaz. Barbaros görevini öteki harplerde yapmış bir zırhlının kıymetihayatiyetine göre kendinden beklenilen hizmeti fazlasıyla yerine getirmiştir.[24]

Turgutreis Zırhlısı

Donanma Cemiyeti tarafından 1910 yılında Barbaros ile Almanya'dan satın alınmıştır.[25]

Donanma İkinci Komutanı Yarbay Arif komutasındaki Barbaros ve Turgut zırhlıları Çanakkale savunmasına katılmak üzere 17 Şubat'ta Çanakkale'ye gelmiştir.[26] (İ. Bülent IŞIN'ın Osmanlı Bahriyesi Kronolojisi[27] adlı eserinde Barbaros ve Turgut zırhlıların Çanakkale'ye geliş tarihi diğer

[21] Atmaca; s. 209.
[22] Erdoğan Oran; Çanakkale Savaşlarında Denizaltı Harekâtı, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı 400, Nisan 2009, Yıl: 128, s. 44-45.
[23] Langensiepen, Güleryüz; s. 44.
[24] Donanma Mecmuası; Numara 57-105/31 Temmuz 1331, s. 898.
[25] Besbelli; s. 29. Yeni İkdam; Numro 154, 15 Ağustos 1910. Donanma Mecmuası; Numara 59-107/3 Eylül 1331, s. 940.
[26] Atmaca; s. 208. Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 72.
[27] İ. Bülent Işın; Osmanlı Bahriyesi Kronolojisi, Ankara, Dz.Kuv.K.Mrk.D.Bşk. Basımevi, 2004, s. 333.

kaynaklardan farklı olarak 18 Şubat ve Donanma 2'nci komutanının ismi de Albay Ramiz Bey olarak verilmekte ise de bu bilginin doğru olmadığı değerlendirilmektedir.)

Turgut zırhlısı, 11 Nisan'a kadar Kilya'da endirekt atış hazırlıklarıyla meşgul olmuştur. 12 Nisan'da buradan, Lord Nelson ve Majestik İngiliz muharebe gemileri olması muhtemel düşman üzerine 5 ve 14 Nisan'da dokuz mermi atmıştır. 16 - 23 Nisan günlerinde Gelibolu'da kalan Turgut, 24 Nisan'da Eceabat (Maydos) önünden düşman gemilerine 13 mermi daha atmıştır. Düşmanın Yarımada'ya çıkarma yaptığı 25 Nisan 1915 gününde de Arıburnu çıkarma bölgesine 16 mermi atmıştır. Bu son atışı ile Triumph İngiliz Muharebe Gemisi ve düşmanın taşıt gemileri üzerinde dört isabet sağlayan Turgut zırhlısı, düşman harp ve taşıt gemilerinin çıkarma yerinden uzaklaşmalarını sağlamış ve çıkarma işini kısa bir zaman için de olsa geciktirmiştir. 27 Nisan'da da Eceabat (Maydos) önünden yaptığı Arıburnu'ndaki harp ve taşıt gemilerine 21 mermi atmıştır. 19 Mayıs'ta çıkarma yerine Kilya önünden yaptığı atışlarla Arıburnu Taarruzu'nu desteklemiştir.[28] Ayrıca kara harekâtı sırasında askerî gemilerin su ihtiyacını karşılayan Anzak su batığı, Turgut ve Barbaros zırhlılarının aşırtma atışları ile batırılmıştır.[29] Turgut ile Barbaros zırhlılarının, değişimi olarak yaptıkları aşırtma atışların ne derece etkili olduğunu, İngiliz Sir Arshmet Bartlet şöyle anlatmaktadır:

"Bizi en çok zorlayan, her sabah 06.00-07.00 saatleri arasında, gemilerimize 3 - 4 mermi yollayan bir düşman savaş gemisiydi. Bu mermiler havadan fena bir ses ile geçiyorlardı. Denize düştüklerinde müthiş bir su sütunu kaldırıyorlardı. Patlayacak olurlarsa şiddetli bir ses çıkarır, herkesi dalgın uykularından uyandırır ve nereye düştüğünü görmek isteyenler güverteye koştururlardı." Yine aynı muhabir, Queen Elizabeth gemisine 3 mermi isabet ettiğini, bunlardan birinin bacaya, diğerinin teğmenler salonuna, üçüncüsünün bordanın zırhsız kısmından tekneye girerek içeride patladığını yazar.[30]

Boğaz'daki birçok mayın hattı ile sahildeki ışıldak ve seri bahriye toplarına rağmen İtilaf denizaltılarının Marmara'ya geçmeyi başarmaları, Marmara'da denizden yapılan nakliyatı zor bir hâle getirmiş ve İtilaf gemilerine karşı Boğaz girişinde aşırma atış yapmakla görevli Barbaros ve Turgut zırhlıları için de tehlike baş göstermiştir.[31] 5 Temmuz'da Turgut zırhlısı Kilya önünden atış yaparken baş taret sol topunun namlusu parçalanmış, dört er şehit olmuş ve 31 er ise yaralanmıştır. Gemi aynı gün İstanbul'a hareket etmiştir.[32]

---

[28] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 72-74.

[29] H. Barış Özalp; Çanakkale Savaşlarına Su Altında Bir Bakış, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (95 Yıl Özel Sayısı), s. 105.

[30] Bargut; s. 31.

[31] Atabey; s. 14.

[32] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 74. İlhan Akşit, Hayati Tezel; Mustafa Kemal ve Çanakkale 1915, İstanbul, 1982, s. 76. Besbelli; s. 14.

Nusrat Mayın Gemisi

Almanya'da 1910 yılında inşa edilmiş, kömür kazanlı, 42 metre boyunda, 7,5 metre genişliğindeki 360 tonluk Nusrat gemisi; güvertesinde 40 mayın taşımakta ve saatte 15 mil yapabilmekteydi.[33] Almanya'da özel olarak yaptırılan bu gemi dar alanlarda kolayca manevra yapabiliyor ve az su çektiğinden dolayı mayın alanları üzerinde güvenle dolaşabiliyordu.[34] Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Bey tarafından Başkomutanlık Vekâletine çekilen 30 Ekim 1914 tarihli şifrede "… Nusrat vapuru şimdi İzmir'den geldi. İçeriye alınacaktır. Vapur her türlü şart altında torpil hatlarının ilerisine bile torpil koymaya uygun olduğundan burada alıkonularak kendisine görev verileceği arz olunur." denilerek Nusrat'ın bu özelliği vurgulanmaktadır.[35]

15 Ocak 1915 tarihinde Nara bölgesinde Fransız "Saphir" denizaltısı Nusrat mayın gemisi ile İsa Reis Gambotu tarafından görülerek ateş açılmıştır. Denizaltı alarm dalışı sırasında dibe çarpmış ve satha fırlamış, personel yaralı olarak tekneyi terk etmiş ve batmıştır. 27 kişilik personelin 13'ü kurtarılmıştır.[36]

Nusrat mayın gemisi 17 Aralık 1914 tarihinde Kepez - Havuzlar güneyinde bulunan yedinci mayın hattına 50 mayın, 27 Şubat 1915 tarihinde ise Çimenlik - Değirmenburnu arasındaki 10'uncu mayın hattına 53 mayın dökmüştür. 18 Mart 1915 tarihinde yapılan deniz savaşının kaderi üzerinde çok büyük bir etkisi olan Erenköy koyundaki Karanlık Liman'a (11'inci mayın hattı) 26 mayın da Nusrat tarafından dökülmüştür.[37] Bu son mayınların dökülmesi olayı şu şekilde cereyan etmiştir. Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa; Nusrat Mayın Gemisi Kumandanı Tophaneli Hakkı Bey ve Mayın Grup Komutanı Binbaşı Hafız Nazmi Bey'i makamına çağırmış ve mayınların düşmanın zaman zaman sığındığı ve manevra yapacağı Erenköy Koyu'na dökülmesi kararını almışlardır.[38] Çünkü Boğaz içerisindeki bataryaların bombardımanı esnasında düşman gemileri, özellikle Erenköy koyunda kalmakta ve bundan dolayı karşı ateşten az etki görmekteydiler. Buna engel olmak için adı geçen koyda bir mayın hattının kurulması kararlaştırıldı. 2 Mart'ta Donanma Komutanlığı tarafından Çanakkale'ye gönderilmiş olan 26 adet karbonit mayın, gerektiğinde taktik bir engel olarak kullanılmak üzere saklanmıştır. Nusrat bu mayınları yükleyerek 8 Mart sabahı saat 05.00'te harekete geçti. Nara'dan kalkan gemi, Anadolu kıyılarını izleyerek seyre başladı. Hava hafif sisli ve yağışlıydı. Mayın

[33] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 97.
[34] Günesen; s. 33.
[35] Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; ATASE Arşivinden Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşı'na Ait Belgeler, Belge No. 8 (1:5), Ocak 2014, Yıl: 63, Sayı 132, Ankara, 2014, s. 255.
[36] Mirliva Sedat; s. 144. Işın, s. 333. Güleryüz, Langensiepe; s. 46.
[37] Akşit, Tezel; s. 37. Besbelli; s. 7.
[38] Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey'in Günlüğüyle Çanakkale Deniz Savaşları; Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 136.

hatlarını başarıyla geçen gemi dumansız bir seyirle saat 07.00'ye doğru belirtilen yere vardı. Saat 07.10'da geriş dönüşe geçilirken her bir 80 kilo şarjlı 26 mayın, poyraz - lodos istikametinde, yüzer metre aralık ve 4,5 metre derinlikte döşendi. Bu hareket sırasında hiçbir düşman gemisine rastlamayan Nusrat saat 08.00'de Çanakkale önüne demirledi.[39] Nusrat'ın 7-8 Mart gecesi [Selahattin Âdil Paşa hatıralarında[40] Nusrat'ın Karanlık Liman'a mayın döktüğü tarihi 17 Mart olarak vermekte ise de bu tarihin sehven verildiği değerlendirilmektedir. Zira birçok kaynakta ve ATASE Arşivinden seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşı'na Ait Belgeler adlı eserde[41] yer alan 8 (1:5) no.lu belgede bu olayın tarihi 08 Mart olarak geçmektedir. Bu konu ile ilgili Emekli Güverte Albayı Şakir Tunççapa Çanakkale Muharebeleri hatıralarında 17 Mart 1915 Çarşamba günü Nusrat'ın yine mayın dökmek üzere çıkacağının duyulduğunu ancak çıkmadığını belirtir.][42] cansiperane bir şekilde döşediği mayınlar 18 Mart'ta Türklere en büyük zaferi yaşatan mayınlardır. Bu mayınlar Çanakkale Harekâtı'nın kaderini değiştirmiştir.[43] Çünkü bu mayınlar sayesinde dev düşman gemileri (Irresistible, Ocean, Bouvet) batmaktan kurtulamamıştır.

İngiltere Bahriye Nazırı Sir Winston Churchill, 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Taarruzu'nun başarısızlığı üzerine, Nusrat mayın gemisi için şu tarihî sözleri söylemiştir. "Bugün, dünya denizlerinde görev yapmakta olan beş bini aşkın savaş gemisinden hiçbiri Nusrat ve onun döktüğü mayınlar kadar harbin gidişine ve düşmanın geleceğine etkili olacak bir başarı gösterememiştir."[44]

İntibah (Uyanık) Mayın Gemisi

1886 tarihinde İngiltere'de büyük bir kurtarma römorkörü olarak inşa edilen bu gemi sonradan satın alınarak mayın gemisi hâline getirilmiştir. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında görev almıştır. 1914 -1918 yıllarında Çanakkale ve Karadeniz Boğazı'nda mayın hizmetinde bulunmuştur.[45] İntibah gemisi tarafından 15 Ağustos 1914 tarihinde Dardanos - Baykuşburnu arasındaki üçüncü mayın hattına 40 mayın, 24 Eylül 1914 tarihinde üçüncü hattın güneyinde bulunan dördüncü mayın hattına 29 mayın, 01 Ekim 1914 tarihinde Anadolu ve Rumeli Hamidiye Tabyaları arasındaki beşinci mayın hattına 29 mayın, 09 Kasım 1914 tarihinde üçüncü hat kuzeyinin Anadolu tarafında bulunan altıncı mayın hattına 16 mayın dökülmüştür.[46]

---

[39] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; VIII'nci Cilt, s. 173-174.
[40] Metin Martı; Çanakkale Hatıraları, Arma Yay., Cilt 2, İstanbul, 2002, s. 129.
[41] Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; s. 60.
[42] Martı; s. 102.
[43] İbrahim Artuç; 1915 Çanakkale Savaşı, İstanbul, Zafer Matbaası, 1992, s. 94. Ertem; s. 29. Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey; s. 138. Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 97.
[44] Bargut; s. 25.
[45] Besbelli; s. 38.
[46] Akşit, Tezel; s. 37. Besbelli; s. 7.

Selânik Mayın Gemisi

İngiliz yapısı olan bu gemi esasında bir römorkör olup İngiltere'den satın alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın mayın hizmetinde kullanılmıştır.[47]

Selânik mayın gemisi tarafından; 04 Ağustos 1914 tarihinde Havuzlar-Kepezburnu arasındaki ilk mayın hattına 22 mayın, 06 Ağustos 1914 tarihinde ise birinci hattın takriben 800 metre gerisinde bulunan ikinci mayın hattına 26 mayın dökülmüştür.[48]

Demirhisar Torpidosu

İngiltere'ye ait nakliye gemileri Çanakkale ile Mısır arasında devamlı olarak gidip gelmektedir. Söz konusu gemilere taarruz etmek amacıyla 1906 yılında Fransa'da yapılmış olan Demirhisar torpidosu 25 Şubat günü İstanbul'dan hareket etmiştir. 28 Şubat gecesi Çanakkale'deki mayın hatlarını geçmiştir.[49] 07 Mart 1915 akşamı, Boğaz önündeki düşman gemilerinden sıyrılmak suretiyle Ege'ye çıkmaya muvaffak olmuştur. Maksadı, İzmir'i üs yaparak kuzey Ege'deki düşman nakliyatını baskı altına almaktı. Demirhisar torpido botumuz 11 Mart 1915'te İzmir Körfezi girişinde Ern Rikmers adlı deniz uçak gemisini yaralamıştır.[50] 04 Nisan'da da Adalar Denizi'nde Matino namındaki İngiliz nakliye vapuruna başarılı bir şekilde taarruz etmiş ve bu taarruzunda 100 İngiliz askeri ölmüştür.[51]

16 Nisan'da ticaret ve harp bandıralı iki gemi gördü. Bunlara karşı yaptığı taarruzda attığı iki torpidonun arıza göstermesi yüzünden başarılı olamadı. Hazırlanması uzun süren üçüncü torpido da aynı nedenle isabet etmedi. Üstelik kruvazör veya muhrip oldukları sanılan düşman gemilerinin yaklaşması üzerine olay yerinden uzaklaşmaya başladı. Düşmanla olan mesafe gittikçe azalmakta iken kötü bir rastlantı olarak makinesinde çıkan bir arıza yüzünden hızını 12 mile düşürmek zorunda kaldı. Kıyıya sokulmak üzere rota değiştirdiği anda iki İngiliz muhribi tarafından ateş açıldı. Bu üstün kuvvet karşısında yapacak bir şeyi olmayan Demirhisar kendini tahrip etti.[52]

Muavenet-i Milliye

Donanma Cemiyeti tarafından 1909 - 1910 tarihleri arasında Almanya'da yaptırılan Muavenet-i Milliye Eylül 1910 tarihinde donanmaya dâhil edilmiştir. Trablusgarp Harbi'ne ve Balkan Harbi'nde İmroz ve Mondros Muharebelerine katılmıştır.[53]

---

[47] Besbelli; s. 39.
[48] Akşit, Tezel; s. 37. Besbelli; s. 7.
[49] Bargut; s. 26.
[50] Besbelli; s. 14. Akşit, Tezel; s. 77.
[51] Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2005. BOA; HR, SYS, 2098/10, s. 74.
[52] Çanakkale Deniz Savaşı (1915); s. 67-68. Kayabalı, Arslanoğlu; s. 203. Akşit, Tezel; s. 77. Besbelli; s. 32.
[53] Besbelli; s. 30.

1915 Mayıs'ının ilk günlerinde Seddülbahir Cephesi'nde Türk kuvvetlerinin devamlı taarruzuna uğrayan Fransız kuvvetlerinin yardım isteği üzerine Morto Koyu'nda devamlı yer alan iki İngiliz muharebe gemisi Goliath ve Cornwallis, yaptıkları destek atışlarıyla Türk kuvvetlerine hayli kayıp verdirmekteydi.[54] Hatta Osmanlı askerleri hiç susmayan bu gemiye "Kocakarı" adını takmıştı. Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Cevad Paşa, Bahriye Erkânıharbiye reisi olan Rauf Bey'den "ne pahasına olursa olsun, Goliath zırhlısının tasfiye edilmesini" istedi. Bu vazife de Muavenet-i Milliye muhribine verildi. Goliath, İngilizlerin ana vatan filosundan getirdikleri, 18 Mart 1915 Deniz Savaşı'ndan beri tanınan en kudretli ve modern zırhlılarından biri idi.[55]

13 Mayıs 1915'te Muavenet-i Milliye muhribinin Morto Koyu'nda demirli Goliath (Golyat) İngiliz muharebe gemisini batırması, Çanakkale Muharebeleri tarihinde önemli bir yer tutar. 6 Mayıs'ta Marmara'da denizaltı karakol görevini Numune muhribinden devralmış olan Muavenet, 9 Mayıs'ta bununla uğraşırken Boğazlar Genel Müfettişliğinin başvurması ve Donanma Komutanlığının uygun görmesiyle Kıdemli Yüzbaşı Ahmet Saffet komutasında olarak 10 Mayıs saat 13.30'da Çanakkale'ye geldi. Burada Muavenet'in en büyük görevi Morto'daki düşman gemilerinin durum ve hareketlerini tespit etmekti. 12 Mayıs saat 18.40'ta harekete geçen Muavenet, saat 19.00-19.30 arasında mayın hatlarını geçtikten sonra, 19.40'ta Soğanlıdere önlerindeki mayın hatlarının hemen dışında demirleyerek taarruz saati olan gece yarısını beklemeye başladı. Morto'daki gemilerin ateşi ve ışıldaklarla yaptıkları aydınlatma, saat 23.30'a kadar sürdü. 13 Mayıs saat 00.30'da demir alan Muavenet, sekiz mil hızla Rumeli kıyısına sürünürcesine seyre başladı. 15 dakika sonra, iskele tarafında 600-800 metre mesafede rastlanan ve ağır yolla karşı rotada seyreden bir düşman muhrip takımı, Muavenet'i görmedi. Saat 01.00'de tam pruvada, Eskihisarlık Burnu'na bordalarını vermiş yatan iki muharebe gemisi fark edildi. Torpido kovanları sancağa çevrilmiş durumda ağır yolla seyre devam olunurken öndeki geminin Goliath (Golyat) pırıldakla işaret verdiği görüldü; fark edilmiş olan Muavenet'ten parola sorulmaktaydı. Bu işarete karşılık veren Muavenet, vakit kaybetmeyerek hemen hücuma kalktı ve birbiri ardına üç torpidosunu ateşledi. Bu anda mesafe 300 metre kadardı. Torpidolardan birincisi Goliath'ın (Golyat) komuta köprüsü, ikincisi baş baca altına ve üçüncüsü de kıç tarafına vurdu. Kısa zamanda batan Goliath (Golyat), 750 kişilik mürettebatından gemi komutanı dâhil 570'ini de birlikte götürdü. Muavenet, bir saat sonra hareketle mayın hatlarını geçti ve saat 05'00'te Çanakkale önünde büyük sevinçle karşılandı.[56] Muavenet-i Milliye'nin

[54] Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt II. Kitap; ATASE D.Bşk.lığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s. 269.

[55] Yüksel; s. 83.

[56] Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar; Muavenet-i Milliye ve Goliath'ın Batırılışı, Piri Reis Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı 1, s. 44-65. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; s. 224-226. Yüksel; s. 84. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi; V. Cilt II. Kitap, s. 270. Akşit, Tezel; s. 78. Kayabalı, Arslanoğlu; s. 205. Osman Görür;

Goliath'ın 300 metre yakınına kadar yanaşabilmesini bir Fransız subayı olan Charles F. Roux anılarında şu şekilde açıklamaktadır: "Bu torpido, kıçı açık denize yönelik, ters bir şekilde, sanki devriye görevi yapan bir İngiliz torpidosuymuş gibi akıntı aşağı gelmiş ve bu sinsi hareket sayesinde herhangi bir şüphe doğurmadan Goliath'a yaklaşmıştır."[57] Goliath zırhlısını batıran Muavenet-i Milliye Muhribi Hümayunu Süvarisi Deniz Kıdemli Yüzbaşı Ayasofyalı Ahmet Oğlu Saffet Efendi bu hizmeti karşılığı şahsına takdir ve taltif ile birlikte korvet kaptanlığına (binbaşılığa) terfi ettirilmiştir.[58] Muavenet-i Milliye torpidomuzun bu başarısı basına Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürü Binbaşı Seyfi'nin Matbuatı-ı Umumiye Müdüriyetine gönderdiği 14 Mayıs 1915 tarihli resmî tebliği ile duyurulmuştur.[59]

1915 Mayıs ayı ortalarına doğru İtilaf donanmasına bir Alman denizaltısının Cebelitarık Boğazı'nı geçtiği haberi gelmiş ve İtilaf donanmasında huzursuzluk başlamıştır. Bununla birlikte 13 Mayıs gecesi Morto Koyu'nu üs edinerek Türk mevzilerine top ateşiyle büyük zararlar vermekte olan Goliath zırhlısının Osmanlı donanmasına ait Muavenet-i Milliye torpido muhribi tarafından batırıldığı haberi de Londra'ya ulaşmıştır. Bu olaylar, İngiliz gemilerinin maruz bulundukları tehlikeyi gösterince 19 Mart 1915'ten beri toplanmayan Savaş Konseyi, 14 Mayıs 1915'te toplanmıştır[60]

Sultanhisar

Aydın iline bağlı Sultanhisar kasabasından adını alan Sultanhisar gambotu, Fransa'da yapılmıştır. Sultanhisar torpido botunun görevi 5'inci Ordu Komutanı Limon Von Sanders'i, Gelibolu'daki karargâhından alarak Eceabat'a getirmekti. Bu gambot gün içerisinde kalan zamanlarında ise Marmara'da olduğu bilinen o "tahtelbahiri" (AE-2 denizaltısını) arıyordu.[61]

25 Nisan 1915 tarihinde İtilaf kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'na çıkarma harekâtına başladığı gün AE-2 denizaltısı Boğaz'dan geçme teşebbüsünde bulunmuştur. Bu gemiye, Boğaz savunmasını sağlamak üzere Boğaz girişinde görevli bulunan Osmanlı donanmasına ait Turgut ve Barbaros zırhlıları ile Marmara Denizi'ndeki taşıt gemilerini torpilleme ve sonra Marmara'ya girerek İstanbul'dan yapılan ikmal nakliyatını baltalama görevi verilmiştir. Görevini tamamladıktan sonra ise Birleşik Filonun Boğaz'dan geçmesini beklemek üzere Marmara'da kalması öngörülmüştür.[62]

Harbıumumide Çanakkale'de Golyat Zırhlısının Nasıl Batırıldığının İç Yüzü, Tecelli Basımevi, 1939, s. 2-7. Çanakkale'de Türk; Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1957, s. 31.

[57] Charles F. Roux; Çanakkale'de Ne Oldu?, Yayına Hazırlayan Burhan Sayılır, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 85.

[58] Işın; s. 338.

[59] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); Hariciye Matbuat (HR. MA), 1127/19, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 122.

[60] Atabey; s. 10.

[61] Ertem; s. 86-87.

[62] Atabey; s. 9.

57 tonluk, saatte 27 mil süratli ve iki torpido kovanından ibaret olan Sultan Hisar muhribimiz,[63] 30 Nisan'a kadar Eceabat ile Çanakkale arasında denizaltı gözetleme görevinde bulunmuş ve daha sonra vazifesini başka bir gemiye bırakarak 30 Nisan'da İstanbul'a hareket etmiştir. Aldığı emre göre düşman denizaltısını Karabiga kuzeyindeki Karaburun, Erdek ve Paşalimanı civarında arayacaktı.[64] Karaburun hizalarında iken Sultanhisar varda bandıraları tarafından uzak mesafede AE-2 denizaltısı tespit edildi. Sultanhisar derhâl istikametini değiştirerek hücuma kalktı. Saat 05.20'de torpido bot küçük topu ile atışa başladı. AE-2 denizaltısı kontrolsüz olarak dibe ve satha doğru seyrediyordu. AE-2, saat 09.45'te periskop umkuna gelirken botun tutunamaması nedeniyle kulesi gözükecek şekilde su üzerine çıktı. Top ve tüfek ateşinin etkili olamayacağını anlayan Sultanhisar, bu arada bir torpidosunu ateşlediyse de hartucunun yanmaması ve yalpaların da etkisiyle onun torpidosu denize düştü. Bu esnada AE-2 ile tekrar mücadeleye devam eden Sultanhisar ikinci torpidosunu kullandı fakat bu da hedefini bulmadı. Bunun üzerine denizaltıyı mahmuzlamak suretiyle batırmak istedi. Ancak aldığı isabetlerden su altında kalamayan AE-2 su üstüne çıkarak teslim oldu. Böylece 32 kişilik personeli Sultanhisar'a alınan denizaltı batırıldı.[65]

Sultanhisar'ın Komutanı Rıza Bey AE-2 denizaltısını batırdıktan sonra Başkumandanlık Vekâletine çektiği telgrafta Marmara ile Karabiga arasında bir denizaltı periskopu görüldüğünü ve iki saat mücadeleden sonra adı geçen denizaltının batırılarak 29 nefer ve 3 zabitten ibaret olan mürettebatının esir edilerek Gelibolu'ya geri getirildiğini ve V. Ordu Komutanlığından alınan emir üzerine adı geçen esirlerin İstanbul'a getirileceğini belirtmektedir.[66] Sultanhisar'ın komutanı Rıza Bey tarafından AE-2 denizaltısının Komutanı Stoker'e teslim olunma sebebinin sorulması üzerine Stoker; Sultanhisar tarafından açılan ilk ateş esnasında periskopun oturtulduğu ısakaça denilen yerin ve akümülatörün tahrip edildiği, ardından periskopu yenilemek için defalarca dalıp çıkmak zorunda kaldığı; torpidolarının isabet etmemesinin ardından toplarının da kullanılması imkânı olmadığı, bu esnada denizaltının hızla su almaya başladığı ve deniz dibine batılmasından korkulduğunu ifade etmiştir.[67]

---

[63] Yaşar Semiz; Çanakkale Deniz Savaşı (Nisan-Mayıs 1915) Sultan Hisar ve Muavenet-i Milliye'nin Başarıları, SÜ, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 9, 2001, Konya, s. 395.

[64] Özalp; s. 98.

[65] Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar; Marmara'da Denizaltı Avı Sultanhisar ve Stoker'in Denizaltısı AE2, Piri Reis Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı 3, s. 88-102. Ertem; s. 87. Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 9. Özalp; s. 98. Atabey; s. 9. 1915'te Çanakkale'de Türk; s. 33.

[66] Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi (BDH) Koleksiyonu (K.) 96, Dosya (D.) 485. Fihirist (F.) 39-02.

[67] Kemal Koç; Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale ve Marmara Denizaltı Muharebeleri, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s. 146.

Sultanhisar torpido botunun bu zaferi, nakliye gemilerine taarruz eden denizaltıların imhasına yönelik tek başarıdır.[68]

Çanakkale Muharebelerinde Faaliyet Gösteren Başlıca İkmal Gemilerimiz

Çanakkale Muharebelerinde oluşan cephenin sürekliliği için her iki tarafın da insan ve malzeme ikmaline ihtiyaç vardı. Gelibolu Yarımadası'ndaki Osmanlı kuvvetlerinin her bakımdan ikmalini sağlayacak nakliyat için İstanbul - Çanakkale deniz yolu, Uzunköprü'ye kadar tren ve buradan Keşan yolu üzerinden Bolayır ve Gelibolu'ya giden yol ve karadan Boğaz'ın Anadolu yakasına ve oradan Rumeli yakasına aktarma yolu olmak üzere üç yol vardı.[69] Söz konusu yollardan en uygununu deniz yolunun kullanılması teşkil etmiştir. Bu yolun daima açık bulunacağı kabul edilmiş ve Çanakkale Boğazı'na karşı herhangi bir suretle Türkiye tarafından işe yarar demir yolu ve askerî maksatlara yetecek yol inşasına lüzum görülmemiştir. Yalnız ikmal menzil yolları için Uzunköprü (trenle 130 km), Keşan - Gelibolu (140 km şose yolu) mevcuttu. Fakat bu tek irtibat yolu nakliye araçlarının kötü ve az adette olmasından dolayı şiddetli ve yoğun bir savaşta bulunan Türk ordusunun ihtiyacını temin edecek durumda değildi. Saros Körfezi yakınından geçen yol ise düşman tarafından ateş altına alınmakta olduğundan bu kısımdan da ancak gece istifade edilebiliyordu.[70] Bu yüzden Türk ordusunun lojistik ihtiyaçlarının zamanında karşılanması açısından deniz yolu son derece önemliydi. Deniz yoluyla gerçekleştirilen lojistik nakliyatın önemini 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders, anılarında şöyle ifade etmiştir: "5'inci Orduya yiyecek malzemesinin nakli büyük zorluk teşkil ediyordu. Trakya'da en yakın demir yolu istasyonu olan Uzunköprü'den yedi yürüyüş günü kadar süren kara yoluyla yiyecek getirmek için çok az nakliye vasıtası vardı. Deve kervanları, kiralık yük hayvanları ve öküzlerin çektiği kağnılarla günde birkaç ton güç bela taşınabiliyordu. Bu nedenle 5'inci Ordu, bütün nakliye işlerinin deniz yoluyla Marmara Denizi'nden yapılmasına muhtaçtı.[71] Nitekim deniz yoluyla yapılacak bir ikmal hem intikal süresi hem de taşınacak malzemenin çokluğu açısından daha uygundu. İstanbul-Çanakkale deniz yolu üzerinden daha çok birlikler, cephane, malzeme, hasta ve yaralı taşınıyordu. Erzak, tahıl ve canlı hayvanlar ise Anadolu'da Karabiga, Bandırma ve Mudanya'ya getirilerek buradan deniz yolu ile Çanakkale'ye sevk ediliyordu. Bu çeşit nakliyat, Levazımat-ı Umumiye Dairesi tarafından kendi sorumluluğu altında ayrı olarak idare edilmekteydi.[72]

---

[68] Langensiepen, Güleryüz; s. 46.
[69] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; s. 270.
[70] Hermann Lorey; Türk Sularında Deniz Hareketleri, Cilt: II, Çeviren: Tacettin Talayman, Deniz Basımevi, 1946, s. 113.
[71] Limon von Sanders; Türkiye'de Beş Yıl, İstanbul, Burçak Yayınları, Çev. Eşref Bengi Özbilen, 1968, s. 104.
[72] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; s. 271.

Çanakkale Cephesi ile İstanbul arasında konvoylar oluşturulmasından demirleme yerindeki tıkanıklıktan dolayı vazgeçilmiştir. Uzun konvoylar durdurulduktan sonra, her biri beş şat çeken beş römorkör, Haydarpaşa ile Gelibolu arasında torpido botların eşliğinde gidip gelmeye başlamıştır. Bu, ihtiyaçların karşılanması için yaz ortalarından başlayarak daha ileriki aylara kadar devam edecek olan ana hattır. Bu zaman boyunca gemiler, Marmara Denizi'nden Çanakkale Boğazı'na tek başlarına cephane ve levazım malzemesi taşımışlardır.[73]

İstanbul-Çanakkale arasında gerçekleştirilen deniz nakliyatında Donanma Komutanlığı, emrindeki birçok gambot ve küçük yardımcı gemiyi görevlendirerek mücadeleye bizzat iştirak etmiştir. Çanakkale Kara Muharebeleri esnasında Çanakkale ve Marmara'da nakliyatı himaye, denizaltılarla mücadele ve Yarımada'nın savunmasına (el konulan gemiler dâhil) iki zırhlı, on altı torpido bot, on gambot, altı motor gambot, üç gümrük gemisi, beş reji gemisi, beş mayın gemisi, bir mayın depo gemisi, dört vapur, 16 römorkör ve beş istimbot katılmıştır.[74]

02 Mart 1915 tarihinden itibaren 61 no.lu Sultaniye, 62 no.lu Hünkâr İskelesi ve 63 no.lu Sütlüce vapurları, Boğaziçi seferlerinden alınarak askeri yollama emrine verilmiştir. Vapurlara erat bindirilerek Çanakkale'ye gönderilmiştir. Çanakkale Muharebelerinde savaşan eratı takviye etmek bakımından 28 Nisan 1915 tarihinde İstanbul ve İzmit'te toplanan eratın Çanakkale'ye ulaştırılması için 1.000 kişi taşıyacak vapurlardan yararlanılmıştır. 1915 yılının Mayıs ayı ortalarına kadar deniz yoluyla sevk edilen tümenlere ait tespit edilen bilgilerden bazıları şöyledir: 23-25 Şubat 1915 tarihleri arasında 19'uncu Tümen Tekirdağ-Eceabat, 31 Mart 1915 tarihinde 3'üncü Tümen İstanbul-Çanakkale,[75] 5. ve 7. Tümen 26-27 Nisan 1915 tarihleri arasında Şarköy-Eceabat,[76] 4. Tümen 27 Nisan 1915 tarihinde İstanbul-Çanakkale,[77] 15. Tümen 3 Mayıs 1915 tarihinde İstanbul - Çanakkale,[78] 12. Tümen 12 Mayıs 1915 tarihinde Derince-Çanakkale,[79] 2. Tümen 16 Mayıs 1915 tarihinde İstanbul-Çanakkale istikâmetinde deniz yoluyla sevk edilmiştir.[80]

İtilaf devletleri, özellikle Çanakkale Kara Muharebeleri sırasında Türk ordusunun denizden yapılan ikmal desteğini kesmek amacıyla ikmal faaliyetlerinde bulunan gemilerimizi denizaltıları ile hedef almıştır. İkmal faaliyetlerinde bulunurken düşman denizaltıları tarafından batırılan gemilerimizden bir kısmı şu şekildedir:

[73] Langensiepen, Güleryüz; s. 45.
[74] Besbelli; s. 22.
[75] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 75.
[76] Sanders; s. 97.
[77] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 75.
[78] Günesen; s. 170.
[79] Martı; s. 116.
[80] Günesen; s. 182.

Hünkâr İskelesi

Hünkâr İskelesi vapuru Şirket-i Hayriyenin 62 baca numaralı vapuruydu. Birinci Dünya Savaşı'nda ordunun hizmetine verilmiştir. Bu vapur Çanakkale'ye erzak ve cephane götürmekte iken Tekirdağ açıklarında 5-6 mil uzaklıkta, birden bir denizaltı ortaya çıkmıştır. Denizaltı Türk bayrağı çekmiştir. Ancak Tahsin Kaptan bunun bir tuzak olduğunu sezmiştir. Tahsin Kaptan makine dairesine tam yol devam emrini verirken iki gemi neredeyse bordo bordoya gelmiştir. Tahsin Kaptan vapuru Tekirdağ İskelesi'nin yakınında baştankara etmiş ve karaya oturtmuştur. İçindekiler kendilerini karaya atmışlardır. Mürettebat, geminin yükünün bir kısmını dışarı çıkarmıştır. Bu arada yetişen denizaltı, vapura bir torpido yollamıştır. Kazan dairesine isabet eden torpil büyük bir gürültü ile patlamıştır.[81] İngiliz denizaltısı E-11 tarafından 24 Mayıs tarihinde öğle saatlerinde gerçekleşen bu saldırı sonucunda cephane yüklü olan vapur mürettebatından sadece bir kişi şehit olmuş, bir kişi yaralanmış ve bir başka kişi de kaybolmuştur.[82]

Bandırma Gemisi

Şirket-i Hayriyenin önemli ikmal gemilerinden olan 1879 yapımlı Bandırma gemisi, Çanakkale Savaşlarında bölgeye asker sevkiyatı ile görevlendirilmişti. 28 Mayıs saat 07.15'te İngiliz E11 denizaltısı tarafından İzmir Körfezi'nde saldırıya uğramış, saldırı neticesinde gemi içinde bulunan 250'ye yakın vatan evladı ile 7.000 adet sahra mermisi sulara gömülmüştür.[83]

Peleng-i Derya

1897 senesinde Kiel'de inşa edilen Peleng-i, Derya 890 ton ağırlığında olup azami 14 mil yapabiliyordu.[84] 8 Ağustos'ta Ege'den gelen Peleng-i Derya gambotu, Başkomutanlığın emri ile Boğaz Komutanlığının emrine girdi. Bunun üzerine Çanakkale Boğaz savunmasına katılmak için aynı gün Çanakkale'ye gelmiştir.[85]

23 Mayıs 1915'te barut fabrikalarını korumakla görevli bulunan Peleng-i Deryada,[86] o günkü sert poyraz, denizi beyaz köpüklerle doldurmuş olduğundan periskopun izi gambot gözcüleri tarafından önceden görülememiştir.[87] Peleng-i Derya gambotu, saat 07.00'de hareket etmek üzere hazırlıklarını yaparken saat 06.00 - 06.30 sularında yaklaşık 300 metreden ilk önce bir denizaltı periskopu, ardından da üzerine doğru gelen bir torpidoyu fark etmiştir. Kısa bir süre sonra torpido geminin sancak baş kısmına isabet etmiş, buna karşı denizaltıya ateş açılmıştır. Bir yandan 10'a

[81] Ertem; s. 159.
[82] Koç; s. 159.
[83] Ertem; s. 120. Işın; s. 338.
[84] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 14.
[85] age.; s. 69.
[86] Ertem; s. 117.
[87] Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, I. Kitap; s. 469. Çanakkale Deniz Savaşları (1915), s. 14. Ertem; s. 117. 1915'te Çanakkale'de Türk; s. 34.

yakın top mermisi atılırken diğer bir yandan da tüfeklerle ateş açılmıştır. Bu sırada Barika-i Zafer de top atışına başlamıştır. E-11 denizaltısı, torpidosunu attıktan sonra Hayırsızada istikametine doğru kaçmaya başlamış, Peleng-i Derya ise 10 - 12 dakika içerisinde batmıştır. Mürettebatından biri zabit, diğeri nefer olmak üzere iki kişi şehit düşmüş, beş kişi yaralanmış, geriye kalanlar ise kurtarılmıştır.[88] Kahraman mürettebat, dalgalar top kundaklarına çıkıncaya kadar ateşe devam etmiş ve denizaltının bir periskopuna hasar vermişti.[89] Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlığı Vekâleti İstihbarat Şubesi Müdürü Binbaşı Seyfi tarafından Peleng-i Derya gambotunun batırıldığı, basına 23 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen yazıyla şu şekilde duyurulmuştur: "Yirmi beş sene evvel imâl edilmiş Peleng-i Derya batıncaya kadar toplarını tahtelbahire karşı istimâl etmiş ise de tahtelbahirin akibeti malum olamamıştır. Mürettebâtından bir mülâzım ile bir nefer şehit olmuş ve diğerleri kâmilen kurtarılmıştır."[90]

Tecelli Gemisi

Çanakkale Savaşlarında önemli bir ikmal gemisi olan Tecelli gemisi Tekirdağ açıklarında Samsun adlı muhrip tarafından korunmaktaydı.[91] Ancak 02 Haziran 1915 tarihinde Tekirdağ yakınlarında İstanbul'dan Çanakkale'ye gitmekte iken Dut Limanı denilen mevkide E11 denizaltısı tarafından yollanan bir torpidonun isabeti sonucunda batmıştır. 18 kişiden oluşan mürettebatı ise sağ salim kurtulmuştur.[92]

Şirket-i Hayriye

Çanakkale'de taşıt gemilerinin başlıca boşaltma limanı Akbaş idi. Buradaki boşaltma işleri, düşman denizaltılarının ve balon gözetlemesiyle endirekt atış yapan Müttefik su üstü gemilerinin devamlı tehditleri altında cereyan etmiştir. Bu önem arz eden limana yapılacak ikmalin denizaltı tehdidinden korunması maksadıyla askerî nakliyat mümkün olduğu kadar büyük nakliyeler yerine römorkörler yedeğinde Şirket-i Hayriye ve Haliç vapurları ile yapılmaya başlanmıştır. Az su çeken bu tekneler torpido isabetinden kurtarılacakları gibi battıkları takdirde de mühim bir kuvvet kaybedilmemiş olacaktır.

Başlangıçta tek başına gemilerle yapılan nakliyat, gündüzleri yol üzerindeki bazı limanlarda beklenip geceleri intikallerle olabildiğince sağlandı. Bu nakliyat daha sonraları denizaltı tehdidine karşı bir konvoy şeklinde yapılmaya başlandı. Oluşturulan konvoyların korunması için gemiler belirli bölgelere dağıtıldı. Buna göre İstanbul-Gelibolu arası Yadigâr sınıfı muhripler, Gelibolu-Mürefte arasına Taşoz sınıfı muhripler, Nara ve Boğaz'ın iç bölgesine de Draç sınıfı torpido botlar görevlendirildi.

---

[88] Koç; s. 159.
[89] Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt, I. Kitap; s. 469. Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 14. Ertem; s. 117. 1915'te Çanakkale'de Türk; s. 34.
[90] BOA; HR. MA, 1127/19, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; s. 128.
[91] Ertem; s. 120.
[92] Koç; s. 181.

Diğer taraftan Marmara adalarında üslenen torpido bot, gambot ve yardımcı harp gemileri ile bir de karakol hizmeti kurulmuştur.[93]

Marmara Denizi'nin diğer limanlarından Çanakkale'ye yapılmakta olan cephane ve erzak nakliyatı için 15 Nisan 1915 tarihinden başlayarak Şirket-i Hayriyye, Seyrüsefain İdaresi ve Haliç Şirketinin süratli yolcu vapurlarından faydalanılmıştır. Nakliye amacıyla Şirket-i Hayriyye mevcut olan 39 gemisinden 21'ini, Haliç Şirketi 7 gemisini, Seyrüsefain İdaresi de Karadeniz nakliyatı dışındaki gemilerini İstanbul-Çanakkale, İstanbul-İzmit-Sirkeci-Yeşilköy ve Sirkeci-Haydarpaşa nakliyatı ile Boğaz'ın iki yakasında yapılan aktarmalara tahsis etmiştir.[94] Bunlardan Seyrüsefain İdaresinin Gülnihal, Akdeniz vapurlarıyla Şirket-i Hayriyyenin 60, 61, 63 ve 70 numaralı vapurları hastane gemisi olarak çalışmıştır. Ancak Amerika Büyükelçiliğinden alınan 13 Temmuz 1915 tarihli takrirde: "İngiltere Hükûmeti tarafından Hilâl-i Ahmer ve Salib-i Ahmer işaretleri bulunan söz konusu gemilerin Gelibolu Yarımadası'na asker sevkiyatında kullanıldıkları, dönüşte yaralı taşıdıkları konusunda ciddi emareler bulunduğu vurgulanmakta. Eğer asker nakleden vapurlar yaralı için de kullanılır ise taşıdıkları geçici işaret ne olursa olsun İngiliz kuvveti rast geldikçe onları batırmaya mecbur olacaktır." denilmektedir. Başkomutan Vekili Enver Paşa konu ile ilgili Hariciye Nezaretine gönderdiği yazıda: "Gelibolu Yarımadası'na ordumuzu takviye için hastane gemileriyle Marmara'dan asker naklettiğimize dair olan İngiliz beyanatının pek açık bir yalan olduğu, denizaltıların ortaya çıkmasından beri deniz yolundan hiçbir surette istifade edilmediği, nakliye gemileriyle asker sevk edilmesi şüphesiz buradaki Amerika Büyükelçiliğince malum olurdu. Ayrıca Amerika Salib-i Ahmer yetkililerinin hastane gemilerimizle gelip gitmesine müsaadeye hazırız. Eğer İngiliz denizaltıları Osmanlı hastane gemilerine taarruz ederlerse bu taarruz hiçbir ciddi sebebe dayanmaksızın uluslararası hukukun yok edilmesi demek olacaktır." denilmekteydi.[95]

Halep Vapuru

Çanakkale Savaşlarında en büyük görevi yaralı Mehmetçikleri İstanbul'daki hastanelere taşımak olan Halep vapuru 25 Ağustos 1915'te Akbaş Limanı'nda yaralı askerleri alıp dönmek üzere iken[96] 07.20'de Akbaş Limanı açıklarına gelen E-11 denizaltısı tarafından batırılmıştır.[97]

Peyk-i Şevket

1906'da Almanya'nın Kiel Tersanesinde inşa edilerek 1907 senesinde Osmanlı Bahriyesine katılan Peyk-i Şevket, donanmamızın en yeni ve gözde gemilerinden biridir. Donanma Komutanlığı, Nara'ya döşenen mayınlara rağmen düşman denizaltılarının Marmara Denizi'ne geçişinin

[93] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 42-43.
[94] Besbelli; s. 24.
[95] BOA; HR. SYS, 2179/3, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; s. 241-242.
[96] Ertem; s. 131.
[97] Koç; s. 218.

engellenmemesi üzerine Marmara Denizi'nde düşman denizaltılarını tespit ve imha faaliyetlerine Peyk-i Şevket torpido kruvazörünü de dâhil etmiştir.[98]

21 Haziran 1915 tarihinde Müstahkem Mevki Kumandanlığı, Donanma Kumandanlığından bazı tabyalarda cephane tükenmeye başladığından mühimmat gönderilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine Peyk-i Şevket, Yavuz zırhlısından aldığı 150 adet 15 santimlik ve 73 adet 8,8 santimlik mermiyi İstanbul'dan Çanakkale'ye götürmek üzere hareket etmiştir. 22 Haziran'da Peyk-i Şevket, yolda E-12 tarafından saldırıya maruz kalmış, ancak herhangi bir hasar almadan yoluna devam etmiştir.[99]

06 Ağustos'ta 1915 tarihinde İstanbul'a doğru gitmekte olan Peyk-i Şevket Torpido botu saat 16.30'da Biga'nın yaklaşık 1 mil açığında E-11 denizaltısı ile karşılaşmıştır. Denizaltı tarafından Peyk-i Şevket'e bir torpido atılmış ve isabet alan gemi Bigados ile Celaliye arasında Güvercinlik denilen mevkide kıçtankara[100] etmiştir. Aynı anda Peyk-i Şevket ile denizaltı arasında karşılıklı top atışları devam etmiştir. Bigados Liman Reisliğinin olayla ilgili telgrafına göre Peyk-i Şevket'in sahile yanaşmasından sonra geminin batmadığını gören E-11 bir torpido daha fırlatmış ancak isabet ettirememiştir. Kurtarma ekipleri, gemideki cephaneyi boşalttıktan sonra telsiz teçhizatı ve topları sökmüşlerdir. Saat 18.30'da Sultanhisar'ın getirdiği dalış şatı ve kurtarma timi ile batığa ulaşılmış, ardından pompa römorkörü olan Liverpool batığın mevkisine gelmiştir. Bir sonraki gün çalışmalar sonucunda Peyk-i Şevket yüzdürülmüş ve İstanbul'a götürülmüştür. 9 Ağustos'ta ise Haliç'te 2 numaralı havuza alınmıştır.[101]

Yukarıda belirtilen gemilerin haricinde daha birçok gemimiz düşman denizaltılarının saldırılarına maruz kalmıştır. Örneğin 01 Mayıs 1915 tarihinde İngiliz denizaltısı E-14 tarafından Mürefte önlerinde 300 tonluk Nurulbahir gambotu batırılmıştır.[102] Toplamda 64 kişilik bir mürettebata sahip olan Nurülbahir gambotunun batmasıyla 35 kişi şehit olmuş, 9'u zabit 20 kişi ise kurtarılmıştır.[103] 10 Mayıs tarihinde aynı denizaltı tarafından Marmara'da İmralı Adası'nın civarında Gülcemal nakliye gemisi baş omuzluktan torpillenmiştir.[104] 12'nci Tümen Komutanı Cemil Conk Paşa anılarında tümenini 10 Mayıs'ta Derince'den Çanakkale'ye gitmek üzere Gülcemal gemisine bindirdiğini, Marmara'da seyrederken Kapıdağı Yarımadası ile İmralı Adası arasında düşman denizaltısı tarafından torpillendiklerini, Gülcemal'in baş su kesiminden yara aldığını, gemideki sarnıç ve bölmelerin suyu tutmasından dolayı batma tehlikesini atlattığını, düşmanın bu saldırısında kayıplarının olmadığını, İmralı Adası'na döndüklerini, Taşoz

[98] Ertem; s. 122.
[99] Koç; s. 185-186.
[100] Kıçtankara: Gemilerin baş taraftan demirleyerek kıç tarafları rıhtıma gelecek şekilde yanaşmaları.
[101] Koç; s. 206.
[102] Lorey; s. 116.
[103] ATASE D.Bşk.lığı Arşivi; BDH, K. 96, D. 485, F. 44.
[104] Işın; s. 337.

torpido botu, Samsun istimbotu ve Burgaz vapuru ile İmralı'dan ayrılarak 12 Mayıs'ta Akbaş'a geldiklerini belirtir. Ayrıca anılarında İngiliz donanması Erkânıharbiye Reisi Amiral Sir Roger Keyes'in eserinin tercümesini okuduğunu ve batırıldığı bildirilen Gülcemal'in batmadığını, geminin baş güvertesine düşen çelik torpil parçasını deniz müzesine hediye ederek Sir Roger Keyes'in yanlışını düzelttiğini vurgular.[105]

03 Aralık'ta Haydarpaşa'da bulunan Yarhisar torpido botu ise Tuzla civarında bir denizaltının iki defa göründüğüne dair 09.30'da alınan telgraf üzerine bahsedilen mevkide karakol görevi yapmak üzere saat 09.50'de hareket etmiştir. Görülen denizaltı, o sırada Marmara Denizi'nde bulunan E-11 denizaltısıdır. Yarhisar, ilk önce Kınalıada'nın 1 mil kadar batısından güney istikametine doğru seyretmiş, 12.00 - 13.00 saatlerinde geminin sancak baş omuzluk istikametinin 150 - 200 metre uzağında bir periskop görmüştür. E-11 denizaltısı Yarhisar'ı görür görmez saldırı pozisyonuna geçmiş ve ardından bir torpido fırlatmıştır. Gemi alabanda sancak yapmasına ve süratini arttırmaya çalışmasına rağmen mesafenin yakın olmasından ötürü torpidodan kaçamayarak grandi direği yakınından isabet almıştır. Yarhisar vurulur vurulmaz ikiye ayrılmış ve süratle batmıştır.[106] 72 mürettebatından 42 kişi kurtarılmış, gerisi ise şehit olmuştur. Kurtarılanlar Heybeli Ada'daki mektebe teslim edilmiştir.[107] 24 Mayıs 1915 tarihinde ise yine aynı denizaltı tarafından, Tekirdağ önlerinde Naga isimli nakliye gemisi; içinde Yavuz zırhlısından sökülmüş iki adet 150 mm Kroop topu, 150 atım mermi, iki adet uçaksavar topu ve 350 atım cephanesi olduğu hâlde durdurulmuş ve tahrip kalıpları yerleştirilmek suretiyle batırılmıştır.[108] 25 Mayıs 1915 öğleden sonra 12.40'ta E-11 denizaltısı yüzeye çıkmıştır. Denizaltının Komutanı Binbaşı Nashmith tam önünde İstanbul adındaki büyük bir şilebin rıhtımda bağlı olduğunu görmüştür. İlk torpili bir daire çizip hedefi sıyırarak geçmiştir. Fakat ikincisi tam yerini bulmuştur. Binbaşı Nashmith 27 Mayıs'ta saldırısını tekrarlamış, Boğaz'ın girişinde, gemi üstüne gemi batırmıştır.[109]

İtilaf Devletlerinin Denizaltı Saldırılarına Karşı Alınan Tedbirler

Mesudiye zırhlısının İngiliz B-11 denizaltısı tarafından batırılmasıyla[110] denizaltı tehlikesi kendini göstermeye başlamıştır. Önce, batık Mesudiye'nin personelinden 120 kişi ile Boğaz'ın her iki kıyısında gözetleme postaları, gambot, mayın gemileri ve topla donatılmış, diğer araçlarla da Boğaz bölgesinde bir denizaltı karakol hizmeti kurulmuştur. Denizaltılara karşı diğer bir tedbir de mayın engelleridir. Bu engeller başlangıçta su üstü gemilerine

[105] Martı; s. 116 ve 195.
[106] Koç; s. 245.
[107] BOA; Dâhiliye Emniyet-i Umumiye (DH.EUM.) 3. Şube, D. No.: 10-30.
[108] Işın; s. 338.
[109] Alan Moorehead; Çanakkale Geçilmez "Gallipoli", Türkçesi, Günay Salman, Milliyet Yayınları, 1972, s. 273-274.
[110] Besbelli; s. 28.

göre ayarlanmış olan mayınlardan ibarettir. Denizaltılar fazla derinliğe inmek suretiyle bunlardan kaçınmayı başarmışlardır.[111] Sonradan eldeki mayın miktarı artınca kademeli mayın tesisine başlanmıştır. Buna göre mayın aralığı gerektiği kadar yapılmış ve kademedeki hatların derinlikleri de 2, 5, 8, 30, 40 metre olmuştur. Fransız denizaltı botu Mariotte bu mayın engeline kurban gitmiştir.[112]

Ayrıca 1915 Ocak ayı itibarıyla Çanakkale Boğazı civarında karakol görevi yapmak üzere Osmanlı donanmasından Zuhaf ve Nurulbahir gambotları görevlendirilmiştir. Nurulbahir gambotu Karadeniz Boğazı'nın güney tarafında görevlendirilirken Zuhaf gambotu İmralı - Mudanya - Paşa Limanı - Erdek mevkileri arasında denizaltı gözetleme ile görevlendirilmiştir. Büyük toplarından istifade edilmek üzere Osmanlı donanmasından Barbaros Hayrettin ve Turgutreis zırhlıları da şubat ayı başında Çanakkale'ye yollanmıştır. Yine denizaltı karakol görevi ile Zuhaf ve Nurulbahir gambotlarına ilave olarak nisan ayı itibarıyla Mudanya'da ve Marmara Adası'nda Galata yatı ile İstanbul vapuru, Çanakkale Boğazı'nda da Peleng-i Derya ve İsa Reis gambotları görevlendirilmiştir.[113]

Diğer taraftan Çanakkale bölgesinde emniyet unsurlarına da son derece dikkat edilmiştir. Örneğin 17 Nisan 1915 tarihli denizaltıların tarassudu hakkındaki emirde, Nara'dan Gelibolu'ya kadar olan kısmın torpidolar tarafından torpido filosu kumandanlığı emrine göre emniyet ve tarassut tertibatının alınacağı; bununla birlikte Gelibolu, Karaburun ve Havraburun hattı arasının Aydın Reis, Nurülbahir, Zuhaf ve Samsun gambotları tarafından tarassut edileceği, ayrıca da nöbette daima iki gambotun bulunacağı belirtilmiştir. Bu gambotlardan biri Gelibolu - Çardak hattında, diğeri ise Karaburun - Havraburun hattında bulunacaktı. Her tarassut nöbeti 8 gün sürecek; tarassuda bulunan gambot nöbeti devralacak, gambot gelmeden nöbet yerini terk etmeyecekti.[114]

Ayrıca Zuhaf gambotuna 19 Nisan 1915'te gönderilen bir başka emirde ise Gelibolu, Karaburun ve Havraburnu arasında denizaltılara karşı emniyet güvenliğinin Aydın Reis ve Serhat adlı birtakım gambotlarla sağlanacağı, yine tarassuda daima iki geminin bulunacağı ve bu şekilde hareket edileceği belirtilmiştir. Bunanla beraber gambotlardan birisi Gelibolu-Çardak hattında bulunurken diğeri Havraburnu ile Karaburun arasında bulunacaktı ve bu gemiler sürekli birbiriyle iletişim içinde olacaklardı.[115]

Sonuç

Çanakkale Muharebeleri, Türk harp tarihinin bir safhası veya Birinci Dünya Harbi'nin yalnız bir parçası değil, başlı başına muazzam bir olaydır.

[111] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 39.
[112] Lorey; s. 118.
[113] Atabey; s. 6-7.
[114] Deniz Müzesi Deniz Tarihi Arşivi (TDA); 0005 -Bahriye Nezareti 193-4570.
[115] Deniz Müzesi Deniz Tarihi Arşivi (TDA); 0006-Bahriye Nezareti 193-4570.

Bu muharebeler dünya tarihinin dönüm noktalarından muhakkak biri ve belki de en önemli bir sahnesidir. Bundan dolayı Çanakkale Muharebelerinin önemi bu kadar yıl geçmesine rağmen azalmamış, tam tersine bu önem; gelecek nesillere tarihî, askerî, içtimai ve siyasal bakımlardan mütemadiyen artan bir inceleme zemini hazırlamıştır.[116]

Çanakkale Muharebeleri süresince Osmanlı donanmasının hedefinin asıl deniz nakliyatını korumak olduğu ve eldeki imkânsızlıklara ve yeterli güç olmamasına rağmen Osmanlı donanması tarafından icra edilen deniz harekâtının hedefine ulaştığı değerlendirilmektedir.[117] 18 Mart 1915 Büyük Taarruzu'ndan sonra Müttefik donanmasının Çanakkale'yi denizden geçemeyeceğini anlaması ve büyük zayiat vererek geri çekilmesi üzerine Türk savaş gemilerinden sökülen toplarla kara bataryalarının desteklenmesi ve düzenlenmesine devam edilmiştir.[118] Çanakkale'de kara savaşlarının sürdüğü dönemde de Türk donanması boş durmayarak mevzilerimizi yan ateşine alan düşman zırhlıları ile endirekt olarak savaşa girişmiştir. Torpido botları ile Boğaz'a ve Boğaz dışına akınlar yaparak, özellikle Marmara'daki denizaltı izlemesi ve cepheye taze erzak, dinç mürettebat, cephane yetiştirilmesini sağlayarak Çanakkale Savaşı'nın kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır.[119]

Gelibolu Yarımadası'ndaki kuvvetlerimizin her bakımdan ikmalini yapmak için en kısa ve verimli yol şüphesiz İstanbul - Çanakkale deniz yolu idi. Düşman da bunu bildiği için bu yol üzerindeki nakliyatımızı baltalamak maksadı ile Marmara Denizi'ne denizaltı gemilerini sokmaya çalışmış ve o zamanlar umumiyetle elde bugünkü müdafaa ve mücadele vasıtaları bulunmadığından bu hareketlerinde başarılı da olmuşlardır. Ancak bütün bunlara rağmen bizde İstanbul, Marmara Denizi ve Çanakkale bölgesinde birer deniz karakol hizmeti kurmak suretiyle harbin sonuna kadar sevkiyatımızın başarı ile yürütülmesi sağlanmıştır.[120]

İtilaf denizaltı tehlikesine karşı Türk denizcileri tarafından Çanakkale Boğazı'nda karakol hizmeti tesis edilmiş, mayın hatları sıklaştırılmış, ağ engelleri ve gözetleme istasyonları tesis edilmiştir. Bu dönemde Çanakkale Boğazı'nı 27 kez geçmeye teşebbüs eden İngiliz, Fransız ve Avustralya denizaltılarının harekâtı değerlendirildiğinde Marmara'da deniz ulaştırmasını aksatmada etkili oldukları, hatta kayıplar verdirdikleri fakat Çanakkale Savaşlarının lojistik desteğini kesemedikleri neticesine varılmıştır. Bu harekât sırasında toplam 21 ton tutarında 8 harp gemisi (Mesudiye ve Barbaros zırhlıları, Peleng-i Derya, Nurülbahir gambotları ve Yarhisar

[116] 1915'te Çanakkale'de Türk; s. 1.
[117] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 81.
[118] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 106. 18 Mart 1915 Taarruzu'ndan sonra kara bataryalarına verilen toplar için bk. Bargut; s. 12-13.
[119] Erol Mütercimler; Destanlaşan Gemiler (Hamidiye, Yavuz, Nusrat, Alemdar), Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 190.
[120] 1915'te Çanakkale'de Türk; s. 33.

muhribi, Samsun, Nara ve Sakız yardımcı gemileri), toplam 38.500 ton tutarında Şirket-i Hayriyye ve Haliç Şirketine ait 31 Türk ticaret gemisi (Halep, Ceyhun, Garp, Plevne, Bandırma, Celil, Hayrullah, Edremit, Tecelli, Biga, Sofya, Hanife, Tuzla vb. gemiler) batırılmış, 200'den fazla yelkenli ve mavna, tahrip veya imha edilmiştir. Genel olarak "Türk Denizcilik İşletmeleri" kayıtlarına göre ülkenin gemi kaybı, yelkenliler dâhil 63.516 tona ulaşmıştır.[121]

Bu büyük kayıpların yanında Çanakkale Muharebelerinde bizim karşılaştığımız en büyük sıkıntılardan birisi de 10 Ekim 1915'te Sahil İstihkâm Müfettişliğine gönderilen bir yazıdan anlaşıldığı üzere gemilerimizle düşman denizaltıları arasında yapılan mücadelede bazen mermilerin rutubetten dolayı ateş almamasıdır.[122]

Daha savaşın başında İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener, "Denizaltılarımızdan biri Marmara Denizi'ne girip sancağını gösterirse Gelibolu Yarımadası'ndaki bütün Türkler aman dileyecektir." ifadesini kullanmıştır. Ancak olaylar, Lord Kitchener'in görüşünü doğrulamamış; Türk denizcileri verdikleri kayıplara rağmen kısıntılı da olsa Gelibolu'daki Türk birliklerinin lojistik desteğini sağlamaya devam etmişlerdir. Sonuçta sekiz buçuk ay süren denizaltı harbi süresince Osmanlı Devleti'nin ikmal sistemi felç edilmiş, ikmal hatları bozulmuş; bir süre sonra da ikmal ve lojistik destek, denizden karaya yönlendirilmiştir. Ancak yine de Osmanlı deniz nakliyatının ağırlıklı olarak Marmara Denizi'ne yönelik yapıldığı, savaşın gidişatını etkileyecek birlik ve lojistik sevkiyatın pek fazla zarar görmeden hedef limanlarına ulaştırıldığı tespit edilmiştir. İngiliz Yazar Robert Rhodes James'in şu sözleri de bu görüşü doğrular niteliktedir: "Mayıs ortalarında Türkler artık Gelibolu Yarımadası'na denizden asker göndermekten vazgeçmeye mecbur kalmış bulunuyorlardı. Bunun neticesi olarak askerler denizden on iki saat yerine, trenle veya yaya olarak bir hafta yolculuk yapmak zorunda kalıyorlardı. Ancak İngiliz denizaltıcıları parlak ve cüretkâr olmakla beraber, ikmal gemilerinin gelmesini tam olarak önlemeyi hiçbir zaman başaramadılar. Kıyıları takip eden ve mümkün olduğu kadar geceleri seyreden ikmal gemileri, kıymetli yüklerini Nara'nın karşısında Kilya Limanı'nda alelacele kurulmuş olan iskeleye getirmeye devam ettiler.[123]

Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın Çanakkale Muharebeleri sonunda Donanma Komutanlığına yolladığı takdirname, 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in teşekkür telgrafı, Osmanlı Deniz Kuvvetlerinin Çanakkale nakliyatının ve dolayısıyla savunmasının sağlanmasında oynadığı rolü belirten belgelerdir.[124]

---

[121] Atabey; s. 16.
[122] Deniz Müzesi Deniz Tarihi Arşivi (TDA); 004-Bahriye Nezareti 193-4570.
[123] Atabey; s. 16.
[124] Çanakkale Deniz Savaşları (1915); s. 45.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi; Birinci Dünya Harbi (BDH) Koleksiyonu (K.) 96, Dosya (D.) 485. Fihrist (F.) 39-02.

ATASE D. Bşk.lığı Arşivi; BDH, K.96, D. 485, F. 44.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); Hariciye Siyasi (HR. SYS), 2098/10.

BOA; Hariciye Matbuat (HR. MA), 1127/19.

BOA; HR. SYS, 2179/3.

BOA; Dâhiliye Emniyet-i Umumiye (DH.EUM.) 3.Şube, D. No.:10-30.

Deniz Müzesi Deniz Tarihi Arşivi (TDA); 004-Bahriye Nezareti 193 - 4570.

Deniz Müzesi Deniz Tarihi Arşivi (TDA); 0005- Bahriye Nezareti 193 - 4570.

Deniz Müzesi Deniz Tarihi Arşivi (TDA); 0006-Bahriye Nezareti 193 - 4570.

Gazete

Yeni İkdam; Numro 154, 15 Ağustos 1910.

Dergiler

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; ATASE Arşivinden Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşı'na Ait Belgeler, Belge No. 3 (1:5), Ocak 2014, Yıl: 63, Sayı 132, Ankara, 2014.

Donanma Mecmuası; Numara 57-105/31 Temmuz 1331.

Oran, Erdoğan; Çanakkale Savaşlarında Denizaltı Harekâtı, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı 400, Nisan 2009, Yıl: 128.

SEMİZ, Yaşar; 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları, SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 12, 2004 Konya.

SEMİZ, Yaşar; Çanakkale Deniz Savaşı (Nisan-Mayıs 1915) Sultan Hisar ve Muaveneti Milliye'nin Başarıları. SÜ, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 9, 2001, Konya.

Tezler

ATMACA, Gökhan; Türk Deniz Harp Tarihinde Barbaros Zırhlısının Rolü, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.

KOÇ Kemal, Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale ve Marmara Denizaltı Muharebeleri, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.

Kitaplar

1915'te Çanakkale'de Türk; Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1957.

AKŞİT, İlhan - TEZEL, Hayati; Mustafa Kemal ve Çanakkale 1915, Ziraat Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1982.

ARMAOĞLU, Fahir; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt I, 1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993.

ARTUÇ İbrahim; 1915 Çanakkale Savaşı, Zafer Matbaası, İstanbul, 1992.

ATABEY, Figen; Çanakkale Muharebeleri Süresince Marmara'da Deniz Nakliyatı, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

BARGUT, Şemsettin; Birinci Dünya Harbi'nde ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk Deniz Harekâtı, Dz.Kuv.K. Merkez Daire Başkanlığı Basımevi, Mart 2000.

BESBELLİ, Saim; Çanakkale'de Türk Bahriyesi, Ankara, 1959.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; VIII'nci Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1976.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi; V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi; V. Cilt II. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012.

Çanakkale Deniz Savaşları (1915); Çanakkale Boğaz Komutanlığı, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2004.

ERTEM, Serkan; Çanakkale Denizaltı Harekâtı, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2011.

GÖRÜR, Osman; Harbıumumide Çanakkale'de Golyat Zırhlısının Nasıl Batırıldığının İç Yüzü, Tecelli Basımevi, 1939.

GÜNESEN, Fikret; Çanakkale Savaşları, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986.

IŞIN, İ. Bülent; Osmanlı Bahriyesi Kronolojisi, Dz.Kuv.K. Mrk.D.Bşk. Basımevi, 2004, Ankara.

KAYABALI, İsmail - ARSLANOĞLU, Cemender; Çanakkale Zaferi 1915, Ankara, 1975.

LANGENSİEPEN, Bernd - GÜLERYÜZ, Ahmet; 1828-1923 Osmanlı Donanması, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2007.

LOREY, Hermann; Türk Sularında Deniz Hareketleri, Cilt II, Çeviren: Tacettin TALAYMAN, Deniz Basımevi, 1946.

MARTI, Metin; Çanakkale Hatıraları, Arma Yay., Cilt 2, İstanbul, 2002.

Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey'in Günlüğüyle Çanakkale Deniz Savaşları; Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2010.

Mirliva Sedat; Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi, Sadeleştiren Mehmet KÖÇER, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.

MOOREHEAD, Alan; Çanakkale Geçilmez "Gallipoli", Türkçesi, Günay SALMAN, Milliyet Yayınları, 1972.

MÜTERCİMLER, Erol; Destanlaşan Gemiler (Hamidiye, Yavuz, Nusrat, Alemdar), Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2005.

ÖZALP, H. Barış; Çanakkale Savaşlarına Su Altında Bir Bakış, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (95 Yıl Özel Sayısı).

ROUX, F. Charles; Çanakkale'de Ne Oldu?, Yayına Hazırlayan Burhan SAYILIR, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.

SANDERS, von Limon; Türkiye'de Beş Yıl, İstanbul, Burçak Yayınları, Çev. Eşref Bengi ÖZBİLEN, 1968.

TURAN, Şerafettin; İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.

Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar; Marmara'da Denizaltı Avı Sultanhisar ve Stoker'in Denizaltısı AE2, Piri Reis Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı 3.

Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar; Muavenet-i Milliye ve Goliath'ın Batırılışı, Piri Reis Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı 1.

YÜKSEL, Ayhan; Çanakkale Savaşlarında Sultanhisar Torpidosu, Muâvenet-i Milliyye Muhribi Mürettebatı ve Faaliyetleri, 85. Yılında ATATÜRK ve Çanakkale Savaşları Sempozyumu (23-24 Mart 2000), Sempozyum Bildirileri, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Şubat 2001.

ÇANAKKALE SAVAŞLARINDA 1915 YILI MAYIS AYINDA BATIRILAN İNGİLİZ SAVAŞ GEMİLERİ VE BUNUN SAVAŞA ETKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY*

Giriş

18 Mart 1915 Boğaz Savaşı'nda önemli kayıplar veren İtilaf devletleri, Boğaz'ın sadece denizden yapılacak bir saldırı ile geçilemeyeceğini anladılar. İtilaf devletleri, bunun üzerine donanmanın desteği ile karaya asker çıkarılmasına karar verdiler. İtilaf devletlerinin Kara kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'na çıkarma planını Akdeniz Kuvvetleri Başkomutanı General Ian Hamilton hazırladı. Hamilton, strateji olarak Osmanlı kuvvetlerinin asıl çıkarma yapılacak bölgeden uzakta tutulması için bazı bölgelere "*gösteri çıkarmaları*" yapmayı ve gösteri çıkarmaları ile Osmanlı kuvvetlerini oyalamayı amaçladı. Hamilton, ilk çıkarma yeri olarak Seddülbahir'i tercih etti. Seçkin bir birlik olan 29'uncu İngiliz Piyade Tümeni Seddülbahir'e çıkarma yapacak ve Alçıtepe ele geçirilecekti. Hamilton, ikinci çıkarma yeri olarak Kabatepe'nin kuzeyini seçti.[1] Buraya iki tümenden oluşan Anzak birlikleri çıkarma yapacaklar ve ilk hedefleri yarımadaya hâkim olan Conkbayırı - Kocaçimentepe hattı olacaktı. Seçilen bu iki yer Hamilton'ın yaptığı planın bel kemiğini oluşturuyordu. Her iki yer de stratejik öneme sahipti. Seddülbahir, Boğaz girişine hâkimdi. Kocaçimentepe ise, yarımadanın en hâkim noktasını oluşturuyordu.

Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı Ian Hamilton, 25 Nisan 1915'te stratejik açıdan önemli bir yere sahip olan Alçıtepe'yi ele geçirmek için asli çıkartma bölgesi olarak Seddülbahir'i seçti. Seddülbahir bölgesine ilk çıkarma yapacak olan 29'uncu İngiliz Tümeni beş ayrı noktada karaya çıkarma yapacaktı. Bu çıkarma yerleri Eski Hisarlık, Ertuğrul Koyu, Tekke Koyu, İkiz Koyu, Zığındere Ağzı ve kuzeyindeki Sarıtepe'ydi. İngilizler planlarında ilk hedef olarak Alçıtepe'yi seçmelerine rağmen, beklemedikleri sert direnişle karşılaştı. Üç günlük kıyı savaşlarında Osmanlı kuvvetlerinin başarılı savunmaları karşısında ne yapacaklarını şaşıran İngiliz birlikleri, takviye olarak Fransız Tümeninin de gelmesi ile rahat nefes alabildiler.

25 Nisan'da eş zamanlı olarak Arıburnu bölgesine de çıkarma yapan İtilaf devletleri burada Mustafa Kemal idaresinde bulunan 19'uncu Tümen birlikleriyle (27'nci Alay, 57'nci Alay, 77'nci Alay ve 72'nci Alay) karşılaşmışlardı. 261 rakımlı tepede Mustafa Kemal'in düşman önünden kaçan askerlere "*Süngü tak, yere yat.*" emrini verdi. Ne yapacağını şaşıran düşman askerleri de yere yatınca Mustafa Kemal "*Kazandığımız an bu andır.*" diyerek savaşın kaderinin daha başta değiştiğini belirtmişti. Bundan sonra bu bölgede de taarruzlar birbirini izledi ancak İtilaf devletleri burada da

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: matabay@comu.edu.tr.

[1] Frank Knigt; *Çanakkale Savaşı,* Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1971, s. 25.

başarılı olamadı. İtilaf devletleri 25 Nisan'da Beşige ve Saros Körfezi'ne şaşırtma çıkarmaları yaptılar. Fransızlar da Kumkale'ye çıkarma yaparak iki gün (25 - 27 Nisan) oradaki Osmanlı kuvvetlerini oyaladılar.

İtilaf devletleri, 25 Nisan'da başlattıkları Kara Savaşlarında en önemli destek unsuru Müttefik donanmaya mensup savaş gemileri oldu. Kara Savaşlarına destek veren İngiliz ve Fransız donanmasına mensup savaş gemileri ve denizaltılar, Çanakkale Kara Savaşları sırasında da önemli kayıplar verdiler. Müttefik donanması Kara Savaşları sırasında en büyük kayıplarını 1915 yılı Mayıs ayında verdi ve Kara Savaşlarının başlangıcından on sekiz gün sonra Goliath, otuz bir gün sonra Triumph ve otuz üç gün sonra da Majestic zırhlılarını kaybettiler. Müttefik donanmasının 18 Mart'ta da üç gemisini yitirdiği dikkate alındığında Mayıs ayı âdeta Müttefik donanması açısından bir "*yaprak dökümü*" oldu ve yaklaşık iki ay içerisinde altı büyük savaş gemisini Çanakkale önlerinde yitirdiler. Müttefikler açısından bu durum, Çanakkale'yi geçip İstanbul'a ulaşma hayallerinin de âdeta sonu oldu.

1. Goliath'ın Batırılması

Fransızlar Kerevizdere'de tutmuş oldukları mevzileri ele geçirmek için yapılan devamlı taarruzlara karşı, savaş gemilerinin yardımını istemeleri üzerine, her akşam iki savaş gemisi Morto Koyu açıklarına gönderilmekteydi. Yarımadanın güney ucunda bulunan Türk siperleri Morto Koyu'nda bulunan Goliath ve Cornwallis İngiliz gemilerinin top atışları ile sürekli ateş altında bulunduruluyordu.[2] Topçu birlikleri de bu gemileri hiçbir şekilde bölgeden uzaklaştıramadılar. Bu gemilerin ateşinden hayli zarar görülmesi üzerine, 5'inci Ordu Komutanlığı, Boğazlar Genel Müfettişliğine başvurarak bu durumun giderilmesini istedi. Bunun üzerine draç sınıfı üç torpidobotun kullanılması düşünüldü. Ancak söz konusu torpidobotların birer torpido kovanına sahip olmaları ve taarruz yapılacak bölgenin dar olması sebebiyle, filotilla hâlinde kullanılmalarının zor olacağına karar verildi ve bu durumdan vazgeçildi. Bu görev için Muavenet-i Milliye muhribinin görevlendirilmesi kararlaştırıldı.

6 Mayıs 1915 tarihinde Marmara Denizi'nde denizaltı karakolu görevi yapan Numune-i Hamiyet muhribinden görevi devralan Muavenet-i Milliye muhribi, 9 Mayıs'ta Boğazlar Genel Müfettişliğinin başvurusu ve Osmanlı Donanma Komutanlığının uygun görmesiyle, Kıdemli Yüzbaşı Ahmet Saffet Efendi komutasında 10 Mayıs 1915'te saat 13.00'te Çanakkale'ye geldi.[3] Donanma Komutanlığının emri doğrultusunda Çanakkale Boğazı'ndan dışarı çıkmadan Goliath'a saldırı yapılması planlandı.

---

[2] Julian Corbertt; *Naval Operations History of the Great War: Based on Official Documents,* Volume: II, Imperial War Museum in Association with The Battery Press London, 1997, s. 407.

[3] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi (BDHTH), Deniz Harekâtı,* C VIII, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1976, s. 224.

Müstahkem Mevki Genel Müfettişi ve Boğazlar Komutanı Amiral Guido von Usedom bir süredir, Çanakkale Boğazı girişinde bekleyen düşman donanmasına gece akını yapılması planları yapmaktaydı; İngiliz HMS Goliath ve HMS Cornwallis zırhlılarına karşı bu planı uygulamaya karar verdi.

Goliath, Morto açığında, Cornwallis ise onun kıç tarafına demirliydi. HMS Beagle ve HMS Buldogg isimli diğer iki gemi de karakol görevi yapmaktaydı. Boğaz'ın tam ortasında ise HMS Pincher bulunuyordu.

Bu arada Muavenet-i Milliye'de de son hazırlıklar yapıldı. Bu çerçevede 11 Mayıs'ta gemiye çekilen su miktarının azaltılması için kömür ve yağın yarısı boşaltıldı, dışarıya ışık sızmaması için bazı lombozların camı siyaha boyandı ve bazı ampuller de söküldü.[4] Tüm yanacak maddeler ve filikalar tahliye edildi.[5] 90 kilo barutlu 1,8 metre derinlikte ve 1.200 metre uzaklıkta çalışabilecek üç adet A/08 modeli Schwarzkopf torpido monte edilerek harekâta hazırlandı.[6] Bir tane yedek torpido güverteye yerleştirildi. Torpidolara 1.200 metre mesafe ve 34 mil hız verildi.

12 Mayıs günü Müstahkem Mevki Komutanlığı tarafından Işıldaklar Komutanlığı ve Boğaz Kılavuzluğuna gereken emirler gönderildi.[7] Muavenet-i Milliye, saat 18.40'ta demir alarak seyrine başladı. Beraberinde Kütahya torpidobotu da vardı. Muavenet-i Milliye'de 24 Türk subay, 74 Türk erbaş ve er ile 3 Alman subayı ve 17 Alman erbaş ve er olmak üzere toplam 118 mürettebat bulunuyordu.[8] Kütahya torpidobotunun istikameti İstanbul'du.[9] Yapılan plana göre Kütahya torpidobotu önden hareket edecek, onu Muavenet-i Milliye izleyecekti. Hava kararınca Kütahya torpidobotu Nara Burnu açıklarından dönerek Kilitbahir önlerine geçecekti. Bu hareket tarzı bir aldatmacaydı.

Saat 19.00 - 19.30 arasında şamandıralarla işaretlenen yoldan seyir gerçekleştirilerek mayın engelleri geçildi. Akıntı nedeniyle çok zorlukla dümen tutulabildi. Şamandıralar gözle izlenebiliyordu. Boğaz çıkışı daha net olarak görülmekteydi. Muavenet-i Milliye, saat 19.30'da Soğanlıdere önünde mayın engellerinin hemen dışında küçük bir çıkıntı ile Boğazın girişinden

---

[4] Piri Reis Araştırma Merkezi; *Muavenet-i Milliye'nin Goliath'ı Batırışı,* Piri Reis Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 57.

[5] age.; s. 58.

[6] Victor Rudenno; *Gelibolu Denizden Saldırı,* ed. Mithat Atabay, çev. Dilek Cenkçiler, ODTÜ Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, s. 128.

[7] Piri Reis Araştırma Merkezi; *Muavenet-i Milliye'nin Goliath'ı Batırışı,* s. 61.

[8] age.; s. 55. Figen Atabey; *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi,* Ankara, TTK Basımevi, 2014, s. 244.

[9] Enver Paşa, Çanakkale'de bulunuyordu ve Kütahya torpidosu onu İstanbul'a götürecekti. Enver Paşa, Muavenet-i Milliye sefere başlamadan Firle'ye "rastgele" diyerek başarılar diledi. bk. *Denizlerde Yenilmediler Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler, (Auf Seen Unbesıeght),* çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 100.

korunmuş bir yerde, Bir Türk bataryasının hemen dibinde demirledi.[10] Bu sırada Boğaz'dan içeri bir düşman zırhlısı girerek Morto Koyu'na demir attı. Saat 20.00 olduğunda hava iyice karardı. Sessiz Mayıs gecesinde ay[11] yoktu, sadece yıldızlar görünüyordu. Bu arada topların gürlemeleri duyuluyordu. Projektörler de zaman zaman etrafı aydınlatıyordu.[12] Yapılan son değerlendirmede düşman zırhlıları aydınlatma ve bombardımanlarını saat 20.20 - 23.30 arası gerçekleştirdiği ve bombardıman sonrasında da vardiya değişimi yapıldığı, dolayısıyla bu sırada yeni vardiyaya gelenlerin dikkatlerinin dağınık olacağı düşüncesi de dikkate alınarak taarruzun gece yarısından sonra yapılması kararlaştırıldı.

Gece yarısına kadar Soğanlıdere önünde bekleyen Muavenet-i Milliye 13 Mayıs gece yarısı saat 00.30'da demir alınarak 5 millik ağır yol ile seyre başladı.[13] Mümkün olduğunca Avrupa kıyısına yaklaşılarak seyrediliyordu. Saat 00.45'te karakol görevi yapan birkaç muhribin 600 - 700 metre borda istikametinde karşı yöne doğru ağır süratle yol aldıkları görüldü. Saat tam 01.00'de iki büyük savaş gemisi, Muavenet-i Milliye'nin tam pruvasında Morto Koyu önünde yatıyorlardı. Sahile yakın seyre devam edildi. Ancak kara siperlerinden şiddetli bir makineli tüfek ateşi geldi ve mermiler güverteye düşmeye başladı. Muavenet-i Milliye biraz açılmak zorunda kaldı. Saat 01.10'da atış mesafesi kazanmak için Hisarlık Burnu'na yakın rota 10 derece iskeleye kırıldı. Gemi ağır süratle seyrine devam etti. Torpido kovanları sancağa dirisa edildi. Görevli subaylar güverteye çıktılar.

Saat 01.13'te Muavenet-i Milliye'nin önünde bulunan gemi, el feneri ile iki kez "*İngiliz tanıtım sinyali Otto*" işareti yolladı.[14] Muavenet'te bulunan işaretçi er de verilen talimat doğrultusunda aynı işaretle cevap verdi.[15] Saat 01.15'te gemiden üçüncü defa aynı işaret verildi.[16]

Saat 01.17'de önce öndeki, sonra orta ve kıç kovanlardaki torpidolar 275 metreden fırlatıldı.[17] Peş peşe üç tane kuvvetli patlama oldu. Birinci infilaktan sonra gemi sancak tarafına doğru yatmaya başladı. Arkada yatan gemide de hareket görülmedi. Goliath'ın yedi yüz elli kişilik mürettebatından ancak yüz seksen üç kişi kurtuldu.[18] İkinci torpidonun atılmasından sonra dümen alabanda iskele edilerek tam yol sahile doğru dönüldü. Kıç taraftan,

---

[10] *Denizlerde Yenilmediler Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler, (Auf Seen Unbesıeght);* s. 100.
[11] 12 Mayıs 1915 günü, güneşin batışı saat 19.19'du. Ay ise saat 03.44'te doğdu ve 18.01'de battı.
[12] *Denizlerde Yenilmediler Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler, (Auf Seen Unbesıeght);* s. 101.
[13] *age.;* s. 102.
[14] Parola sormak "Kendini tanıt" Almanca "Otto"nun karşılığıdır.
[15] Rudenno; s. 128. Ayrıca bk. *Denizlerde Yenilmediler Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler, (Auf Seen Unbesıeght);* s. 104.
[16] Corbett; *Naval Operations Volume 2 of the Official History,* s. 408.
[17] Rudenno; s. 128. H. W. Wilson; *Büyük Harpte Deniz Muharebeleri,* çev. Deniz Binbaşı Lütfi Telat, Büyük Erkânıharbiye IX. Deniz Şubesi, İstanbul, Deniz Matbaası, 1931, s. 259.
[18] Wilson; s. 259.

ışıldakların yakıldığı ve birçok vasıtanın seyirde olduğu izlendi. Düşman muhripleri Muavenet'i görmediler.[19]

Muavenet-i Milliye bu hengâme arasında hızla bölgeden uzaklaştı ve saat 02.00'de Soğanlıdere Koyu'na geldi. Bu bölgede bir müddet bekledikten sonra 04.45'te mayın hatlarını geçti ve saat 05.00'te Çanakkale önünde demirledi.[20]

2. Triumph'un Batırılışı

25 Nisan'da başlayan kara harekâtı sırasında bu çıkarma harekâtını destekleyen gemilerden birisi de Triumph idi. Görevi, çıkarmayı top ateşiyle desteklemekti.[21]

İtilaf devletleri, 10 Mayıs 1915 tarihinde İtalya ile bir anlaşma imzaladılar. Bu antlaşmaya göre İtalya bir ay içerisinde İtilaf devletleri yanında savaşa katılmayı kabul etti. Buna karşılık İtilaf devletleri, Çanakkale önünde bulunan dört İngiliz savaş gemisi, dört kruvazörünü Adriyatik Denizi'ne İtalya'ya yardım için göndermeyi ve Fransa da askerî malzeme yardımı yapmayı kabul etti. Amiral de Robeck'in Çanakkale Boğazı'nı zorlamaktan vazgeçtiğini düşünen Churchill, Çanakkale'deki İngiliz kruvazörlerini çekmek istedi. Buna karşılık Fransızlar da oradan ayrılan İngiliz kruvazörlerinin yerini doldurmayı ve Çanakkale Boğazı önlerine Fransız kruvazörleri göndermeyi kabul etti. Anlaşma gereği Queen Elizabeth (1913), Inflexible (1907), London (1900) ve Prince of Wales (1902) gemileri Çanakkale Boğazı önünden ayrılarak İtalyan donanmasına katıldılar. Dartmouth (1911), Amethyst (1904), Dublin (1911) ve Sapphire (1904) kruvazörleri de Birindisi'ye geldiler.[22] İtalya, 23 Mayıs'ta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Bu gemilerin yerine İngiliz Exmouth (1900) ve Venerable ile Fransız Souffren, Charlemagne (1897) ve Patrie (1902) savaş gemileri ile Bruix (1893), Dupleix (1901) ve Kléber (1901) kruvazörleri Çanakkale'ye gönderildi. Eski olan bu gemilerin İtalyanların yardımına gönderilen gemilerin yerini tutmaması nedeniyle, bu gemilere ilave olarak Chatham ve Cornwall (1901) İngiliz kruvazörleri de Çanakkale'de görevlendirildiler.[23]

---

[19] Firle, "*Karadakiler anlaşıldığına göre benim İngiliz olduğumu zannetmişlerdi. Türk mevzilerinden makineli tüfek ve tüfek ateşine tutulduk.*" diye yazacaktı. bk. *Denizlerde Yenilmediler Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler, (Auf Seen Unbesıeght);* s. 105.

[20] Maurice Larcher; *Büyük Harp'te Türk Harbi Çanakkale Seferi,* Editör: Mithat Atabay, çev. Murat Karataş, AÇASAM Yayınları, Çanakkale, 2008, s. 168.

[21] Rudenno; s. 82.

[22] *BDHTH;* VIII, s. 227.

[23] A. Thomazi; *Çanakkale Deniz Savaşı,* çev. Hüseyin Işık, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1997, s. 79.

14 Mayıs 1915 tarihinde Çanakkale'deki Fransızların Komutanı General d'Amade'nin yerine General Henri Gouraud[24] ve Amiral Guéprette'nin[25] yerine Amiral Nicol[26] atandı ve 21 Mayıs'ta Limni Adası'na geldi.

Bu arada Osmanlı Donanma Komutanı Amiral Souchon, 10 Mart 1915'te Açık Deniz Filo Komutanlığından Çanakkale Boğazı önüne ivedilikle denizaltı gönderilmesini talep etti.[27] Üç gün sonra U21 Alman denizaltısının Çanakkale'de görevlendirileceği belirtildi. Ancak U21 Nisan ayı başında gönderilebilecekti.[28] 13 Mayıs'ta bir Avusturya torpido botu eşliğinde hareket eden U21 denizaltısı, uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra 24 Mayıs günü Limni ve Gökçeada'nın kuzeyine gitti. 24 Mayıs'ta Dedeağaç'ın güneyinde Rusların Askold zırhlısına rastladıysa da ateş açmadı. Amacı daha güneydeki İngiliz ve Fransız filosuna saldırmaktı.[29]

Esintisiz, güneşli ve açık bir görüşün olduğu 25 Mayıs 1915 günü Gelibolu Yarımadası'nın batısında bulunan U21 denizaltısının komutanı Hersing, önce Seddülbahir bölgesindeki İngiliz ve Fransız gemilerine taarruz etmek istedi.

Öğleyin 12.00'ye doğru Kabatepe önündeki İngiliz Triumph savaş gemisi üzerine yöneldi. Hersing, kıyıdaki düşman gözetlemesinin çok zayıf olduğunu tespit etti. U21 denizaltısının periskopunu içeri çekerek Triumph'a yöneldi. 45 dakika sonra saldırıya geçmek için 10 metre derinliğe daldı. Bu sırada Triumph zırhlısı sabah Türk siperlerini bombalamış mola veriyordu.[30] Tüm personel güvertede güneşleniyordu. Gözetleme postaları ise dürbünle denizaltı arıyorlardı. U21'in komutanı Yüzbaşı Hersing, periskopunu içeri

---

[24] D'Amade'nin yerine geçen yeni komutan Henri Gouraud, 48 yaşındaydı ve Fransız ordusundaki en genç generaldi. 1888 yılında Fransızların ünlü askerî okulu Saint Cyr'i bitirdi. On yıl sonra da asi Sudan Kralı Samori'yi yenerek tüm dikkatleri üzerine topladı. 1912 - 1914 yıllarında Fas'ta barışı sağlamak için görev aldı. 1914 - 1915 yıllarında Tümen Komutanı, daha sonra da Fransız Koloni Kolordusu Komutanlığı görevinde bulundu. Korkusuz ve soğukkanlı oluşu ile ün yaptı ve askerî tarafından "*Argonne Aslanı*" diye çağrılırdı. bk. George H. Cassar; *Çanakkale ve Fransızlar,* çev. Nejat Dalay, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 183-184.

[25] Amiral Guéprette, Fransız Deniz Kuvvetleri tarafından çok sevilen bir komutandı. Girişken ve son derece kibar bir insandı. En önemli özelliği kendi inisiyatifine göre davranması ve düşmanla savaşma azmiydi. Enerji dolu, bencillikten uzak, candan tavrıyla doğuştan önderlik yeteneğine sahipti. Emrinde çalışanların hepsinin sonsuz bağlılığını ve güvenini kazanmış bir insandı. bk. Cassar; *Çanakkale ve Fransızlar,* s. 190.

[26] Çanakkale'deki Fransız Filosunun güçlenmesi nedeniyle Fransızlar oramiral rütbesinde birini Çanakkale'ye göndermeye karar verdiler. Bu kişi de Oramiral Nicol oldu. Fransızlar Çanakkale'ye bir oramiral göndererek Amiral De Robeck'in yetkilerini sınırlamak istediler. bk. Cassar; *Çanakkale ve Fransızlar,* s. 192.

[27] Otto Hersing; *Çanakkale Denizaltı Savaşı,* çev. Bülent Erdemoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 29.

[28] age.; s. 31.

[29] age.; s. 41.

[30] Amiral Lorey; *Türk Sularında Deniz Hareketleri,* çev. Tekirdağlı H. Sami, C I, Genelkurmay Başkanlığı IX. Dz. Şubesi, İstanbul, Deniz Matbaası, 1936, s. 259.

çekeceği sırada Triumph gemisinin etrafında 1.000 - 1.200 metre mesafede son süratle dönen bir destroyer fark etti. Bu mesafe bir denizaltı saldırısı için uygun mesafe olmakla birlikte destroyerin hızla U21 denizaltısına doğru geldiğini gören Yüzbaşı Hersing, saldırmaya karar verdi ve hemen 16 metre derinliğe indi. U21'e doğru gelen destroyerin pervanelerinin sesi su altından duyuluyordu. Destroyer U21 denizaltısını fark etmedi.[31]

Yüzbaşı Hersing, U21'in periskopundan baktığında Triumph ile mesafesinin 400 metre olduğunu gördü. Hızla ileri yöneldi. U21 denizaltısı ile Triumph karşılaştığında aralarında 275 metre mesafe vardı. Torpido ateşlendi, savaş gemisi pruvasından ağır yara aldı ve on dakika içinde devrildi; 20 dakika sonra kıç tarafı yükseldi ve Triumph başı önde olmak üzere battı. Mürettebattan 71 kişi hayatını kaybetti.[32]

3. Majestic'in Batırılması

İngiltere'de Çanakkale'de bir cephe açılması tartışmaları yapılırken Churchill, Majestic'in eski bir zırhlı olduğunu ileri sürerek Çanakkale Filosuna almak istemedi. Ancak diğer yetkililer Churchill'i ikna ettiler. Majestic, 1 Şubat 1915 tarihinde Çanakkale'de görevlendirildi.[33]

25 Şubat'ta Çanakkale önlerine gelen Majestic, ertesi gün; 4 zırhlı, 3 torpido ve 12 mayın arama gemisinden oluşan Müttefik donanması ile birlikte sabahın erken saatlerinden itibaren saldırıya geçti. Müttefik donanmasının hedefi Dardanos ve Baykuş bataryalarını tahrip etmek ve Boğaz girişini mayınlardan tamamen temizlemekti. Sabah erken saatlerde *Albion* bir süre Seddülbahir Tabyası'nı bombaladı, *Majestic* de Menderes Çayı Köprüsü'nü tahrip etti. Mayın arama ve tarama gemileri Boğaz'dan 7 kilometre kadar içeri girdiler. Saat 13.00'te *Albion* ve *Triumph* 11.000 metreden Dardanos Tabyası'na ateş açtı. *Majestic* de İntepe'deki bataryaları bombaladı. Majestic, saat 16.00'da Karanlık Liman'a girdi ve Halileli sırtlarındaki bataryalara ateş açtı. On beş dakika devam eden karşılıklı ateşte iki merminin Majestic'in bordasına isabet etmesi üzerine gemi bölgeden ayrıldı.

1 Mart'ta yapılacak harekâtta Majestic ve Ocean'a gezici topları arama görevi verildi. Bunun üzerine Majestic ve Ocean öğleye doğru Halileli'nin kuzeyinde bulunan iki Türk bataryasını ateş altına alarak onları susturdular. Daha sonra Erenköy yönünde ilerleyen gemilere burada bulunan obüsler ateş açtı. Majestic ve Ocean'a destek amacıyla Irresistible da bölgeye geldi. Üç gemi bu bölgedeki obüsleri etkisiz hâle getirdiler. Albion ve Triump ise Tenger ve Erenköy'deki Türk topçularına yöneldiler ancak gizlenmiş durumda olan Türk bataryaları karşısında bu gemiler yetersiz kaldı. Majestic

[31] Hersing; s. 42.
[32] Wilson; s. 259-260. Rudenno; s. 152.
[33] Charles Hocking F. L. A.; *Dictionary of Disasters at Sea During the Age of Steam, Including Sailing Ship and Ships of War Lost in Action 1824-1962,* Middlesex 1990, s. 445.

de bu bölgeye ulaştı. Gemiler Türk topçusunun çapraz ateşi karşısında hasara uğramamak için geri çekilmek zorunda kaldılar.[34]

4 Mart'ta havanın kötü olması nedeniyle Müttefik donanması yeni bir plan yaptı. Majestic de bu plan çerçevesinde Morto Limanı'nda bulunacaktı. ½ deniz piyade bölüğü Kumkale'ye çıkacak ve oradaki topları tahrip edecekti. Bölük karaya çıkmasına rağmen geri püskürtüldü. Binbaşı Palmer komutasında Seddülbahir'e çıkacak olan bir deniz piyade bölüğü de Ocean ve Majestic'in ateş desteği altında öğle saatlerinde harekete geçti. Bölük, Seddülbahir Köyü ile tabya arasına çıkmışsa da onlar da geri püskürtüldüler. Majestic de İntepe topçularından aldığı ateşle hasar gördü.[35]

6 Mart 1915 günü, Müttefik donanmasından Majestic'in de içinde bulunduğu dört zırhlı öğleden sonra Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdi. Obüs bölgesinde şiddetli topçu ateşiyle karşılaşan gemiler, Halileli, Erenköy ve Dardanos bölgesini bombaladılar. Dardanos'tan atılan bir mermi Majestic'i vurdu. Majestic ve Ocean'ın desteğinde Boğaz'da mayın arama taraması yapan İngiliz balıkçı gemilerinin faaliyetleri de Türk topçu ateşi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı.[36]

Majestic, 18 Mart Boğaz Harekâtı'nda Albay Hayes Sadler'in komutasındaki 2'nci İngiliz Deniz Tümeni bünyesinde O*cean, Irresistible, Vengeance, Albion, Cornwallis, Swiftsure* ve *Canopus* gemileriyle birlikte yer aldı.[37]

Majestic, 25 Nisan 1915'te kara harekâtının başlamasından sonra Müttefik birliklerini denizden top atışlarıyla destekledi.

Bu arada U21 denizaltısı komutanı Yüzbaşı Hersing, Triumph gemisini batırdıktan sonra aynı şeyi ikinci defa denemeye karar verdi. Ertesi günü Semendireka Adası'nın kuzeyine geldi. Düşman ileri gözetleme noktasının ilkini su üstünden, ikincisini ise 30 metre derinliğe dalarak geçtikten sonra, hızını sabah İlyas (Mehmetçik) Burnu'nda olacak şekilde ayarladı.[38] Burası düşmanın çıkartma yaptığı yerdi. İngilizler buranın çıkartmaya uygun bir yer olmaması sebebiyle River Clyde gemisini karaya oturtarak bir rıhtım hâline getirdiler.

26 Mayıs 1915 akşamı Tuğamiral Nicol'un flamasını taşıyan Majestic zırhlısı, W plajından 400 metre mesafede demirledi ve ağlarını gerdi. Poupée adlı destroyer ve üç mayın tarama gemisi Majestic'in etrafını güvenlik altına aldılar.[39]

---

[34] Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı (BDHTH),* C V/I (Haziran 1914 - 25 Nisan 1915), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 140.
[35] *BDHTH;* V/I, s. 145, 147.
[36] *age.;* s. 153-154.
[37] *BDHTH,* V/I, s. 188.
[38] Hersing; s. 46.
[39] Corbett; s. 407-408.

27 Mayıs 1915 günü sabah saat 06.30'a yaklaşırken Hersing periskobunu çıkardı ve çok sayıda küçük gözetleme ve yük gemisi gördü.[40] İlk etapta Majestic'i göremeyen Hersing, sağa sola yaptığı küçük manevralar sonunda küçük deniz taşıtlarının arasından Majestic'in gri direklerini fark etti. Majestic, iki gün evvel batırılan Triumph'un uğradığı saldırıya uğramamak için mümkün olduğunca kıyıya yakın demir altmıştı. Majestic'in Komutanı Thomas Lavrie Shelford, böyle yapmakla, gemi torpillendiği takdirde, üst güvertenin su üstünde kalarak personelin kurtulacağını düşünmekteydi.[41]

U21 denizaltısının komutanı Yüzbaşı Hersing, Majestic'i vurmak için en fazla 20 metre büyüklükte bir boşluk gördü. U21 denizaltısını Majestic'in arkasına doğru çevirdi ve torpidosunu gönderdi. Torpido, hiçbir deniz aracına çarpmadan Majestic zırhlısının kazan dairesine çarptı. 14.900 tonluk Majestic, yedi dakikada battı.[42] Mürettebattan kırk sekiz kişi hayatını kaybetti.[43] Çevrede bulunan mayın tarama gemileri ile diğer gemiler kalan personeli kurtardılar. U21 denizaltısı güneydoğuya doğru akan akıntıyı kullanarak bölgeden uzaklaştı.[44]

Sonuç

Mayıs ayında Müttefik donanmasından ilk olarak Muavenet-i Milliye'nin Goliath'ı batırması, çok önemli sonuçlar doğurdu. Muavenet-i Milliye'nin bu başarısı İngiliz Savaş Meclisinde de etkisini gösterdi.

Deniz Kurmay Başkanı Amiral Lord Fisher, İngiliz donanmasının en güçlü gemilerinden biri olan Queen Elizabeth'in de tehlikede olduğunu düşünerek Queen Elizabeth'in hemen Çanakkale'den İngiltere'ye dönmesini talep etti. Amiral Fisher bu kararına İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener karşı çıkarken, Deniz Bakanı Churchill geri çağırma kararını kabul etti.[45]

14 Mayıs'ta toplanan İngiliz Savaş Meclisinde konu uzun tartışmalara neden oldu.[46] Bu sırada İtilaf devletleri İtalya ile 10 Mayıs'ta bir deniz ve 16 Mayıs'ta da bir kara iş birliği protokolü imzalayarak İtalya'nın Arnavutluk'un Valona bölgesi, Dalmaçya Adalarının bir kısmı ve On İki Adalar konusundaki isteklerini kabul ettiler ve ayrıca askerî yardım sözün verdiler. Bunun üzerine İtalya da 23 Mayıs'ta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na savaş ilan etti.

İngiliz Savaş Kabinesi, 25 Mayıs 1915'te değiştirildi. Çanakkale Harekâtı'nın destekleyicilerini koltuklarından etti. Deniz Bakanı Winston

[40] Hersing; s. 46.
[41] age.; s. 48.
[42] Wilson; s. 260.
[43] age.; s. 260.
[44] Hersing; s. 49-50.
[45] Figen Atabey; *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi,* s. 250.
[46] C. F. Aspinall-Oglander; *Büyük Harb'in Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekâtı,* C II, Yay. haz. Metin Martı, 2. Baskı, Arma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 12-13. Wilson; s. 259.

Leonard Spencer Churchill ile Amirallik Birinci Lordu John Fisher istifa etmek zorunda kalmışlardı.

Çanakkale Savaşı'nın deniz cephesinde önemli bir rol üstlenen Muavenet-i Milliye muhribinin bu harekâtının sonuçları, Boğaz önündeki İngiliz donanma güçlerinde paniğe yol açtı. HMS Goliath'ın batırılmasından sonra Çanakkale Seferi'nin simgesi olan HMS Queen Elizabeth zırhlısı 27 Mayıs'ta savaş alanından geriye çekildi.[47] Queen Elizabeth'le birlikte Implacable, London ve Prince of Wales savaş gemileri de Çanakkale'den ayrıldılar. Bu gemiler İtalyan donanmasına yardım etmek üzere Taranto'da İtalyan donanmasına katıldılar. Dartmus, Amethyst, Dublin ve Safir kruvazörleri de Çanakkale'den ayrılarak Brindisi'ye ulaştılar. Bu gemilerin yerine İngilizler Exmouth ve Venerable savaş gemilerini, Fransızlar da Suffren, Charlemagne ve Patrie savaş gemileri ile Kléber, Dupleks ve Bruix kruvazörlerini Çanakkale Cephesi'ne gönderdiler. Bu gemiler eski sistem gemilerdi o nedenle bunlara takviye olarak İngilizler Chatham ve Cornwall kruvazörleri de Çanakkale'ye göndermek zorunda kaldılar.[48] Çanakkale önlerine gönderilen eski yapım tekniğine sahip gemiler, Müttefiklerin hücum gücünü olumsuz olarak etkiledi.

Hersing'in komutasındaki Alman denizaltısı U21'nin Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'ndeki faaliyetleri İngilizlerde büyük tedirginlik yarattı ve İngilizler de bölgeye yeni denizaltılar gönderdiler ve bölge âdeta bir denizaltılar savaşına sahne olmaya başladı.

Osmanlı İmparatorluğu Çanakkale Cephesi'ne asker, yük ve diğer lojistik malzeme taşımasında kara yolunu daha çok tercih etmek zorunda kaldı. Zira Marmara Denizi bölgedeki denizaltılar sebebiyle eskisi kadar güvenli değildi. İleride düşman denizaltıların Boğaz'ı dipten geçmelerini önlemek için iki çelik ağ gerilmek zorunda kaldı. Ancak bunlar da geçişleri önlemek için nihai çözüm olmadı.

Goliath, Triumph ve Majestic'in batırılması ile verilen insan kayıpları da ağırdı. Goliath'ın 750 kişilik mürettebatından sadece 21 subay ve 162 er kurtarıldı. Başta Goliaht'ın Komutanı Albay Thomas L. Shelford, Başçarkçı Edwin Bishop ve Filo Başhekimi George A. Bent olmak üzere 567 denizci, Morto Koyu'nun sularında yaşamlarını yitirdi.[49] Triumph'un yine 750 kişilik mürettebatından 71 kişi hayatını kaybetti. Majestic'in 757 kişilik mürettebatından ise hayatını kaybedenlerin sayısı 48 kişiydi. Üç geminin batırılmasındaki can kaybı 686 denizciydi.

---

[47] Lord Fisher özellikle bu konuda ısrarcı oldu. Bk. Wilson; s. 259. David Fallon - Capt. MC., *Big Fight,* W. J. Watt Company, London, 1917, s. 129.

[48] *BDHTH;* C VIII, s. 227.

[49] Rudenno; *Gelibolu Denizden Saldırı,* s. 128. Ayrıca bk. Piri Reis Araştırma Merkezi; *Muavenet-i Milliye'nin Goliath'ı Batırışı,* s. 65.

Mayıs ayında üç önemli savaş gemisini yitiren İngiltere, artık geceleri Seddülbahir kıyılarında savaş gemisi bulundurmak vazgeçti. Savaş gemileri gündüz bölgeye geliyor Gelibolu Yarımadası'nda belirlenen hedefleri bombaladıktan sonra gece Gökçeada'ya çekilecek gemileri güvenceye alıyordu. Bu durum savaşın sonuna kadar da böyle devam etti.

Maalesef bugüne kadar Türk donanmasının ve Alman denizaltılarının 1915 yılı Mayıs ayındaki bu başarıları Kara Savaşlarının gölgesinde kaldı ve Deniz Harekâtı da hep 18 Mart 1915'le hatırlandı. Hâlbuki 1915 Mayıs'ındaki bu başarı, özellikle İngilizleri derinden sarsmış ve gerek Türk denizcilerin her an bir harekât yapabilecekleri gerekse Alman denizaltılarının kendilerine hiç olmadık zamanda saldıracakları psikolojisiyle yaşadılar.

Kaynaklar

Amiral Lorey; *Türk Sularında Deniz Hareketleri,* çev. Tekirdağlı H. Sami, C I, Genelkurmay Başkanlığı IX. Dz. Şubesi, İstanbul, Deniz Matbaası, 1936.

ATABEY, Figen; *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi,* Ankara, TTK Basımevi, 2014.

CASSAR, George H.; *Çanakkale ve Fransızlar,* çev. Nejat Dalay, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.

CORBERTT, Julian; *Naval Operations History of the Great War: Based on Official Documents,* Volume: II, Imperial War Museum in Association with The Battery Press, London, 1997.

Denizlerde Yenilmediler Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler, (Auf Seen Unbesıeght); çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Genelkurmay Başkanlığı; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı (BDHTH),* C V/I (Haziran 1914 - 25 Nisan 1915), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi (BDHTH), Deniz Harekâtı,* C VIII, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1976.

HERSING, Otto; *Çanakkale Denizaltı Savaşı,* çev. Bülent Erdemoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

HOCKING F. L. A., Charles; *Dictionary of Disasters at Sea During the Age of Steam, Including Sailing Ship and Ships of War Lost in Action 1824-1962,* Middlesex, 1990.

KNIGT, Frank; *Çanakkale Savaşı,* Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1971.

LARCHER, Maurice; *Büyük Harp'te Türk Harbi Çanakkale Seferi,* Editör Mithat Atabay, çev. Murat Karataş, AÇASAM Yayınları, Çanakkale, 2008.

OGLANDER, C. F. Aspinall; *Büyük Harb'in Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekâtı,* C II, Yay. haz. Metin Martı, 2. Baskı, Arma Yayınları, İstanbul, 2005.

Piri Reis Araştırma Merkezi; *Muavenet-i Milliye'nin Goliath'ı Batırışı,* Piri Reis Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004.

RUDENNO, Victor; *Gelibolu Denizden Saldırı,* ed. Mithat Atabay, çev. Dilek Cenkçiler, ODTÜ Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.

THOMAZI, A.; *Çanakkale Deniz Savaşı,* çev. Hüseyin Işık, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1997.

WILSON, H. W.; *Büyük Harp'te Deniz Muharebeleri,* çev. Deniz Binbaşı Lütfi Telat, Büyük Erkânıharbiye IX. Deniz Şubesi, İstanbul, Deniz Matbaası, 1931.

FROM SENEGAL TO TURKEY: FOUR DISTINCTIVE DESTINIES IN THE HELL OF ÇANAKKALE (FROM APRIL TO SEPTEMBER 1915)[*]

Prof. Dr. Abdoul SOW[**]

Introduction

Turkey is a country with a part in Europe and another in Asia. The Allied decided to isolate the European side from the main country with a view to weakening and neutralizing the Turkish army. The strategists then worked out a project to send an expedition to the Çanakkale Strait with the seizure of the Gallipoli Island as an objective. France, already facing a need for more troops, had to increase the demand. The expected contingents from the French West Africa required the authorities to raise the enlistment.

The presentation analyzes this participation through the itineraries of four of the Senegalese tirailleurs with different destinies: two would never come back from that expedition; they were dead and buried in Salonika. Another volunteer ended his career as warrant officer enjoying a peaceful post-military life as from 1940. The fourth was enrolled by force (de force), sent to Çanakkale and discharged in 1918 after having fought a few fronts in Europe. This latter was abandoned and forgotten in his far village until 1998 when he passed away. Our research methodology focuses on collecting oral stories on the lives of these combatants most of whom have passed away. Then, once collected and edited, this information is confronted with the available scarce documents.

1. Project for an Expedition in the Çanakkale Strait and Recruitment

The objective of that expedition was to isolate the European part of Turkey while neutralizing their army which was fighting alongside the Germans. The project envisaged sending an expedition in the Çanakkale Strait in order to capture the Gallipoli peninsula. The success of the operation required two landings at Cape Tekke-Sedd-el-Bahr and Kabatepe, including a diversionary offensive at Kum-Kale. One more factor of success was the mobilization of troops at a moment when France needed an urgent reinforcement. So, for France, finding soldiers was a must in order to fill the gap in personnel. Reinforcements would be sought from the imperial colonies. Participation in a fight against Germany was presented as an honor (Call on 31 August 1914); it was submitted as a national defense requirement (General Governor Clozel in 1915) and declared as a friendly

[*] Chantal Antier-Renaud (2008). *Les soldats des colonies dans la Première Guerre mondiale*. Rennes: Editions Ouest-France: On general Order N° 178 of the Expeditionary Corps in the Dardanelles (HQ on 10 January 1916). A few days ago, the allied governments decided to withdraw from the Gallipoli peninsula all their troops in order to deploy them on other theaters of operation and establish at Moudros and Tenedos…. Page 63. Such a speech obviously sounds the end of the expedition, but not a glorious victory.

[**] Cheikh Anta Diop University, Faculty of Science, Educational Technologies and Formation (FASTEF), Dakar/Senegal.

mobilization due to the interconnected destinies of France and the indigenous peoples (President Clemenceau, Head of the Council of ministers, 1918). For these reasons, French West Africa positively responded to these different calls for war effort, and all adults from 18 to 45 were either enrolled or employed in support of the war effort. These different calls allowed a high mobilization enabling France to face crucial situations. Albert Sarraut, Former Minister of French colonies, gives the following figures for the French West Africa:[1] the number of recruits increased from 29,742 in 1915, to 51,913 in 1916 and 63,208 in 1918, amounting to 193,349 in whole.[2]

These Senegalese tirailleurs effectively and actively participated, from the beginning, in the Çanakkale campaign led by General Sarrail. France sent 79,000 soldiers out of whom 35,000 belonged to colonial troops, of which 18,000 were Africans.[3] In Senegal, between 1914 and 1915, 20,591 tirailleurs and 7,225 soldiers from various towns were recruited out of a population of nearly 1,201,925 inhabitants. In his letter dated 25 April 1915, the General Governor ordered all French West African colonies to carry out a new recruitment over a quota of 51,000 combatants. From the statistics produced by Marc Michel (1973), we note that regarding its population Senegal had the highest rate of recruits,[4] which was evaluated at 1.73%.

At the end of military operations, half of the French troops remaining in the Çanakkale Strait were Senegalese tirailleurs. The expedition comprised two divisions: one metropolitan brigade with two infantry regiments and one colonial brigade with two joint Senegalese regiments. In 1916, the Senegalese joint brigade, which included the 20th and 30th battalions of the Senegalese tirailleurs, fought in the East until 1918. According to the narration of a veteran, the Senegalese origin subjects were deployed in the 11th, 16th and 17th colonial infantry divisions.[5]

2. Four Distinctive Destinies

This section analyzes the profiles and the participation of four Senegalese tirailleurs with different destinies: two never came back from the expedition. One volunteer ended his career as a warrant officer. The last,

[1] Fall, B. (1993). *Le travail forcé en Afrique occidentale française* (1900-1945). Paris: Editions Karthala, p. 128. At the same time, Upper Senegal Niger and Guinea had respective rates of 1,31% and 1,61%

[2] Guy Thilmans & Pierre Rosière (2012). *Les Sénégalais et la Grande Guerre. Lettres de tirailleurs et recrutement* (1912-1919).Dakar: Editions of Musée Historique du Sénégal (Gorée). They state 161,000 tirailleurs including 134,000 from West Africa came to France. Losses are estimated to 28,700 killed in action and 6500 missing in action that is 18% killed in action and 22% if deaths following diseases and injuries are included. More than one soldier out of five did not come back home. At the end of the war, 93 battalions of tirailleurs stationed in France only 3 of which were not combat formations

[3] Rives, M- Dietrich, R. (1990). *Héros méconnus 1914-1918/1939-1945. Association des frères d'armes*. Henissey in Evreux

[4] Ibid. Cité A, Sarraut. (1923). *La mise en valeur des colonies françaises*. Paris: Payot, p. 41

[5] Thiam, I, D. (2009). *Le Sénégal dans la guerre 14-18 ou le prix du combat pour l'égalité*. Dakar: NEAS

recruited by force, was deployed in the Çanakkale Strait and discharged in 1918 after he had fought at other fronts in Europe.

a. Two similar yet tragic destinies

It was about tirailleurs Falou Fall and Ahmet Sy, both of whom were sons of high religious authorities in Senegal. The first soldier sent to Çanakkale was Falou Fall, son of Cheikh Ibra Fall who was a companion of Cheikh Ahmadou Bamba, founder of the Muridiyya Sect. We have limited information on this gentleman. He might have been enlisted in 1915, which means that he was in the first contingent dispatched at the beginning of the Çanakkale campaign. In effect, the administrator of Baol town had made a request in 1915 to the caliph of Mouridism to call for participation in the war. The caliph mobilized around 500 disciples out of whom 200 were declared fit for combat. Cheikh Ibra Fall, "one of the most faithful disciples, ready to blindly obey any order of the caliph",[6] had to enroll his elder son in the French army as a proof of his loyalty. It seems that Falou Fall died and was buried in Salonika. Some people confirmed having seen a grave on which his name was inscribed.

Ahmet Sy or Amadou Sy was the elder son of El Hadj Malick Sy, the general Caliph of the Tijaniyya Sect. He was born in 1882 in Saint-Louis, and was enlisted in January 1916 (2nd contingent) at the time of massive enrollment in Senegal. The authorities asked El Hadj Malick Sy to allocate soldiers among his numerous followers, whose parents had entrusted them to the caliph for education and learning Koran. He refused this demand but in the face of the insistence of the colonial power El Hadj Malick Sy had to propose his elder son, the heir to the Tijaniyya caliphate in Senegal. The young Ahmet agreed with the decision of his father despite the attempts of El Hadj Seydou Nourou Tall, the great marabout and trusted personality of France, to find an alternative solution. After his enrollment, Ahmet Sy was sent to the 10th camp in Thiès for training, leaving behind a pregnant spouse and two children. During his training in the camp, he happened to complain to the General Governor in his letter dated 11 May 1919,[7] about the behavior of lance-corporals for preventing him from performing conveniently his daily prayers during the hours of drill. He left for the front with the sons of other marabouts and qadis, such as Amadou Sall, Assane Ndoye (his roommate), Abdou Karim and Gorgui Tacko Diop from NDiambour among others.[8]

The French authorities in France told the Senegalese authorities that they lost the traces of Ahmet. A delegation of the recruitment commission went to Tivaouane and informed Ahmet's father about the possible desertion

[6] ANS 13G 68 (1912-1913). Military datasheet of Cheikh Ibra Fall.

[7] Family documents by Pape Amadou Sall grandson of tirailleur Ahmet Sy. We read the letter written in Arabic then translated in French. The two versions are available. He told us about another mail from the front, a letter he addressed to Saybatou Fall. He sent money to the Marabout Serigne Abdoul Aziz Dabakh destined to afford dresses for Aid fest.

[8] A talk with Pape Amadou Sy, grandson of tirailleur Ahmet Sy, on 7 July 2014 from 10hrs to 14hrs, at his house in Rufisque. Ahmet Sy is the father of his mother.

of his son. He asked them where his son was, because it was the authorities who had recruited his son to fight on the front.

Back from the war, Assane Ndoye, companion of Ahmet Sy, told Ahmet's family about the "disappearance" of their son, alleging that he was not killed in action. In fact, according to him, Private Ahmet Sy was stationed in Salonika. On 17 October 1916[9], he performed the evening prayer after which he told to Assane Ndoye "when you return home you will be asked about me, but tell them you didn't see me". When his friend asked him where he was going, ignoring him, Ahmet got up, turned him back and went away, with a Koran in his hand, reciting a verse of the holy Book entitled "*Kaafi wa nuni".*[10]

Disappeared, deserted, or dead in combat, nobody knows but everybody has a comment. Some people think he was buried in Salonika for his name was read on a gravestone. His family believes in a different version and refuses to receive the remains of the corpse buried in Salonika. Yet, today, with the progress in science and medicine, it's possible to identify bodies through certain processes. The recruitment of Ahmet is interpreted by his family and the followers of his sect as a sacrifice to "save the lives of thousands of innocent disciples, under the responsibility of the Sheikh, who were to be enlisted as Tirailleurs in the French army during WWI".[11]

Falou Fall and Ahmet Sy never came back from that expedition. The first was reported dead and the other missing in action. Two graves in Salonika bear their names.

b. A Fulfilled Destiny

Landing Mancadiang, born around 1891 in Kagnobon[12]

He was the son of farmer Mamady and Gnima Diedhiou, who dwelt in Kagnobon in Bignona County. He spent his whole childhood in his native village. He was Muslim; he did not attend the French school. On 3 March 1909, one year after his wedding, he applied to the recruitment commission of Bignona and was voluntarily enrolled in the army 4th RTS (Senegalese Tirailleurs Regiment) for two years.

[9] Pape Amadou Sall had promised to confirm us the date after verification.

[10] This verse is put forward for the scholars: D*a'awtuka Yakhawfine Khuzbiyadi Yaa Jaahila alii Bayna al Kaafi wa nuni.* He partly explained us the sense of the verse. We cannot attempt a translation. Cf. Pape Amadou Sall. (2009). Ëtou *Maodo. La cour religieuse du Cheikh.* Dakar: Jangaal Presse Edition, p. 164.

[11] An extract of his book which he gave us at the end of the interview. Pape Amadou Sall. (2009). *Ëtu Maodo. La cour religieuse du Cheikh*. La Rochette

[12] A survey by Cheikh Niang (2013). *Itinéraire d'un ancien combattant de la Première Guerre mondiale: le lieutenant Landing Mancadiang*. Educational and documentary file. Département HG, FASTEF-UCAD. Cf. Touré, M, L. (2005). Les *Tirailleurs Sénégalais. Leurs combats, leurs gloires, leur héritage.* Les Orangers

Table 1: Acquired Ranks

YEAR	RANK
21 January 1913	Private 1st class
11 April 1913	Corporal
10 December 1915	Sergeant
26 May 1918	Staff Sergeant
1 October 1922	Sergeant Major
25 December 1924	2nd Lieutenant
25 March 1929	1st Lieutenant

Source: M.L. Touré (2005)

This brillant career took part in several campaigns namely in Africa, Europe[13] and Asia. Lieutenant Landing Mancadiang also obtained a great many citations.

Table 2: Campaigns in Asia and Decorations Obtained

Campaign	From	To	Decorations
Çanakkale (Turkey)	15 Sept. 1915	16 Oct. 1916	Eastern Medal with "Çanakkale Strait" and "Orient" agrafe
The East	25 Aug. 1917	7 May 1919	3rd class Honor Medal of Syrian merit
The Levant	14 June 1921	28 Oct. 1921	Serbian Commemorative Medal
			Syria and Sicily Commemorative Medal

Source: M.L. Touré (2005)

Table 3: Citations Obtained in Asia

Date	Order No.	Citation
17 October 1915	Regimental order n°138	*Displayed courage in jumping in a Turkish observation post and managed to resume his position after medical care from the wounds he sustained.*
	6th general order	*Outstanding Non-Commissioned Officer with courage and remarkable bravery, who, while taken prisoner, managed to resume friendly lines after eliminating the German escort leading him.*
1 May 1919	Battalion order n°49	*Tasked to carry out liaison, and ammunitions and equipment first line supply duty, exerted himself without counting the cost, showing to his Tirailleurs an example of endurance and greatest courage.*
26 September 1920	Brigade order n°37	*Very good Non-Commissioned Officer devoted to his task and very dynamic, who admirably led the troops and backed up his company commander during the fight of July 24, 1920.*

Source: M.L. Touré (2005)

[13] We note in Africa the French West Africa campaign from 2 August 1914 to 11 March 1915 and that of Morocco from 12 March 1915 to 17 August of the same year. The campaigns in Europ were marked by several expeditions: France-Germany from 18 August 1915 to 2 September 1915; France-Germany from 17 October 1916 to 24 August 1917; France from 8 May 1919 to 13 June 1920; Rhenan territory from 24 October 1919 to 13 June 1920.

Post-military Life[14]

After he retired on 24 August 1940, he returned home and resumed his educational studies, which he did not have the chance to follow before his enrollment in the army. Thus, he encouraged parents to send their kids to school and became one of the pioneers of French school in Bignona. Regularly, he paid visits to the schools to know about the difficulties the teachers faced while performing their duty. He also used to list down the absent pupils and go to fetch them with the help of the authorities in Bignona who allocated him a vehicle for that task. He was respected by his peers and deemed to be wise and notable in the County. Ardent worker, he exhorted the farmers to return to their native village to cultivate the lands during the raining season. Lieutenant Landing Mancadiang passed away on 28 May 1950 and was buried the following day in Bignona. Today, the military camp in the County bears his name.

c. An all Unknown Destiny

Abdoulaye Ndiaye, the last Senegalese Tirailleur of WWI[15]

Abdoulaye Ndiaye, the son of Modou and Khary Fall, is one of the 193,349 French West Africans enrolled by France from 1914 to 1918. He was the last survivor among the Senegalese Tirailleurs in WWI. He is said to be born around 1894 in Thiowor, which is located at 30km distance from Louga Town. According to the records of African public registration office, he was about 20 when enrolled in the Tirailleurs Battalion of Senegal. He only received Koranic education from his maternal uncle Madieng Awa Fall. Abdoulaye Ndiaye was single without children when he departed for war. He was sturdy, tall and robust, which made him champion during the competitions of wrestling formerly organized after the harvests. He always had his relations with the authorities based on confidence and obedience. He's reported to have said: "I always obeyed the orders and instructions of my commanders, which I immediately carried out".[16]

Forced Enrollment in the Military

Abdoulaye Ndiaye got enlisted via Maniang Khoudia Diop, chief of Ndiambour Township. His recruitment was due to the punishment of his uncle by the colonial administration. In fact, one of his cousins, Samba Khary Fall, had fled away to escape forced enrollment. In retaliation, his uncle Madieng Awa Fall was taken hostage by the French. During these events,

[14] Survey by Cheikh Niang (2013).

[15] Two students of the department of history while working on their research paper met his family to collect information. Ka, Mb. (2012). *L'itinéraire d'un tirailleur sénégalais*: Abdoulaye Ndiaye de Thiowor. Mémoire de spécialité. Département HG, FASTEF, UCAD Dakar; Ndiaye, I; (2006*). Abdoulaye Ndiaye dernier tirailleur sénégalais de la guerre 1914-1918*. Educational and documentary file. Département HG, FASTEF, UCAD Dakar

[16] Related by Magate Ndiaye, the only son of tirailleur Abdoulaye Ndiaye, living in Thiowor village.

Abdoulaye Ndiaye went peddling in Saloum –nowadays the Town of Kaolack– with his camels for "bana-bana"[17]. Having heard about his uncle, he appeared before the chief of Township at Soucountou and proposed the release of his uncle and his own enrollment instead of the fugitive cousin. That was an action he naturally posed in order to release his uncle of the humiliation.

His Military Campaigns

The military record[18] of Abdoulaye Ndiaye registered in Saint-Louis (Senegal) was found at the Office of Pensions in Pau, Pyrénées Atlantiques. This document partly summarizes his participation in the war: "*Wounded by bullet in August 1914 in Belgium. Transferred to the 7th RTS (Senegalese Tirailleurs Regiment) on 8 May 1916. Wounded on 1 July 1916 in Assevillers (Somme). Twice injured, Abdoulaye Ndiaye was entitled to a quality of distinction"*. Abdoulaye narrated his participation in the Çanakkale Strait operations though this passage is not mentioned in his record. Yet, an analysis of the document reveals some gap covering the period from August 1914 to 8 May 1916. The Çanakkale Strait expeditions took place from April to September 1915 on the very peninsula in Turkey, with the Allies aiming at capturing the city of Istanbul, then Constantinople.

Accounting from his military record, Abdoulaye Ndiaye fully witnessed WWI. During the Çanakkale campaign in 1915, he recalls that the General – he omits the name– had chosen a Friday, a day of rest for Muslims, to "chase the enemy in the mountains". Still, as a Muslim, he had not "chosen to fight against other Muslims".[19] He remembered crying with his comrades, "everybody chanting in his mother tongue because they had lost many friends".[20] Freezing to death, the Tirailleurs were finally withdrawn from the front for winter in order to be parked within camps in Turkey, then at Saint-Raphaël in France. There, they would see the sun day time, reminding them their native village. The campaign was not that easy for Senegalese Tirailleurs because "the waters (particularly the waters of the Straits) were filled with mines by the Turks". There was also the problem of supplying drinking water.[21] Furthermore, "the Turks were stronger at land offensives

[17] Itinerant trade.

[18] His military record was in an advanced state of degradation when the French retrieved it for renewal.

[19] Magate Ndiaye. This religious issue which Abdoulaye Ndiaye talked about was a reality during the conflicts. Cf. Chantal Antier-Renaud. (2008). *Les soldats des colonies dans la Première Guerre mondiale*. Rennes: Editions Ouest-France: General *Sarrail did not trust them [Senegalese tirailleurs] for large scale operations in fear they might sympathize with Turkish Muslims through Islamic propaganda.* P.60

[20] Ibid.

[21] Rives, M and Dietrich, R. (1990).Op. cit. These writers confirm the words of the tirailleur at page 41: "*there were few sources of drinking water*". Again, they describe in page 40 the same climatic conditions the veteran talked about: "*the weather was unstable, cold and rainy in summer and spring".*

and the Senegalese troops were always on ground".[22] The following figures confirm what tirailleur Ndiaye said: France deployed 79,000 troops out of which 18,000 were Senegalese Tirailleurs; the total losses are estimated to be 20,000 men (killed, wounded, missed in action and sick evacuated) including 8,000 West African Tirailleurs.[23] While leaving Turkey, he saw again "Istanbul, in a fog, a deserted town where one can only meet sheep and stray dogs". Abdoulaye Ndiaye and the other survivors were "evacuated to France at the end of the battle before proceeding to Somme".

Post-military Life

Abdoulaye Ndiaye served France to the last, but when he returned to Dakar at the end of the war, he did not want to be re-enlisted. Back to his village, he was not received with enthusiasm. It was not a special event because nobody there cared for the war since three recruits from their village did not come back. His was only granted the War Medal as decoration. He kept silent for 80 years. This former veteran did not receive a single cent for pension during the first 30 years. In 1949, he got to know from the tirailleurs of WWII returning home that he was entitled to two pensions: one for disability and another for being veteran. He thenceforth received a veteran pension of 340.21 francs monthly. He lived alone and totally unknown in a small hut made up with metal and banco. His only treasure included a storm-lamp dangling above his wobbly bed, and a transistor enveloped in a large canvas. This former Senegalese tirailleur dwelt poor and totally helpless. It looks miraculous he survived in a country where life span stopped at 48 all the more; he proudly enjoys his 104 years old on official basis, or rather 109 years according to his declaration. He received no other allocation, not even medical assistance.

Upon the request of President Jacques Chirac, like all foreign survivors of 1914 War, Abdoulaye Ndiaye had to receive in his village the Legion of Honor on 11 November from André Lewin, the French Ambassador in Senegal. The decision to grant him the highest French distinction for serving the French nation was announced to him in September 1998. The old tirailleur was not very enthusiastic on this new. He confessed to his kinfolk: "I would rather like that my survival be assured." At the age of 104, the old man was longer leaving his straw hut; he became sick and deaf. But, this did not prevent him from recalling his remembrances about the Great War, in Wolof language embellished with a few words in French. Unfortunately, the veteran of WWI passed away on 10 November 1998 in the afternoon. He was posthumously awarded the officer grade in the Imperial Order of the Legion of Honor. The decoration is hanged on his gravestone; the medal is delivered to his son Magate Ndiaye with the

[22] Chantal Antier-Renaud (2008). Op.cit. estimates 1.3 million of men the Turkish deployed, confirming once again the words of the old tirailleur.
[23] Ibid.

amount of 50,000 francs. His date of death can be seen as a sign of rejection or an irony of the fate. It was only in 2007 that the Association of the Army Museum Friends decided to lay the first stone of the "Tirailleur's Hut"[24] at Thiowor, with the partnership of the Senegalese History and Geography Teachers Association. A four room building and a fencing wall are erected by this Association for the family of Abdoulaye Ndiaye.

Conclusion

Thereby comes flooding back the tragic epic of these populations grabbed from their land and sent in a "far war", a real "furnace" which was not theirs and from which several would never come back. The fate of these men also reveals that France has serious problems with the history she shares with Africa. A history which she refuses to assume. On the four itineraries, the two enrolled by force did not understand the reason for their engagement in that hell. They never returned home, leaving behind their families. Lieutenant Mancadiang, who committed willingly, managed to pull through for he ascended the ranks and enjoyed a peaceful retirement. He then was respected as a notable in his village and contributed to the development of his country with the support of the Administration. The last journey describes Abdoulaye Ndiaye, whose way reveals, on one side, a man ignored for 80 years (1918-1998) by all the French and Senegalese authorities, without any assistance, facing alone his fate in the middle of the bush. On the other side, we discover how the ties of solidarity are maintained by some French veterans with their African "brothers in arms". The efforts of the brothers in arms allowed mobilizing networks and realizing four years later the dreams of one of the old tirailleurs.[25] The emotion stirred by the sad fate of this brave and worthy soldier gave birth to a movement of solidarity. That is how the Army Museum Brothers Association, in partnership with the Senegalese History and Geography Teachers Association, brought their contribution.

Bibliography

ANS 13G 68 (1912-1913). Military datasheet of Cheikh Ibra Fall.

ANTIER-RENAUD, Chantal (2008). *Les soldats des colonies dans la Première Guerre mondiale*. Rennes: Editions Ouest-France: On general Order N° 178 of the Expeditionary Corps in the Dardanelles (HQ on 10 January 1916).

FALL, B. (1993). *Le travail forcé en Afrique occidentale française* (1900-1945). Paris: Editions Karthala.

[24] Two huts are built: one housing the objects left by the deceased and the other the art objects displayed by women of the village on sale.

[25] An opening up track of 1600 m long was built and inaugurated in December 2002 by Hamlaoui Mekachera, French State secretary to veterans, for this village of 1500 inhabitants who lacked water and power supply.

KA, Mb. (2012). *L'itinéraire d'un tirailleur sénégalais*: Abdoulaye Ndiaye de Thiowor. Mémoire de spécialité. Département HG, FASTEF, UCAD Dakar.

NDIAYE, I; (2006*). Abdoulaye Ndiaye dernier tirailleur sénégalais de la guerre 1914-1918*. Educational and documentary file. Département HG, FASTEF, UCAD Dakar.

NIANG, Cheikh (2013). *Itinéraire d'un ancien combattant de la Première Guerre mondiale: le lieutenant Landing Mancadiang*. Educational and documentary file. Département HG, FASTEF-UCAD.

RIVES, M - DIETRICH, R. (1990). *Héros méconnus 1914-1918/1939-1945. Association des frères d'armes*. Henissey in Evreux

SALL, Pape Amadou (2009). Ëtou *Maodo. La cour religieuse du Cheikh.* Dakar: Jangaal Presse Edition.

SARRAUT, A. (1923). *La mise en valeur des colonies françaises*. Paris: Payot.

THIAM, I.D. (2009). *Le Sénégal dans la guerre 14-18 ou le prix du combat pour l'égalité*. Dakar: NEAS.

THILMANS, Guy & ROSIERE, Pierre (2012). *Les Sénégalais et la Grande Guerre. Lettres de tirailleurs et recrutement* (1912-1919). Dakar: Editions of Musée Historique du Sénégal (Gorée).

TOURE, M.L. (2005). Les *Tirailleurs Sénégalais. Leurs combats, leurs gloires, leur héritage.* Les Orangers

ÇANAKKALE SAVAŞLARINA ŞAHİT OLAN YABANCI VE TÜRK GAZETECİLER

Prof. Dr. Hamiyet Sezer FEYZİOĞLU

Doç. Dr. Selda KAYA KILIÇ

Çanakkale Savaşları, Birinci Dünya Savaşı'nın bir cephesini teşkil etmekle beraber, arka planı ve sonuçları itibarıyla bir cephe olma özelliğinden çok daha fazla önem arz ettiği açıktır. Bilindiği üzere bu cephenin açılmasını sağlayan süreç, İngiliz - Rus uzlaşmasıyla ortaya çıkmış bulunuyordu. XIX. yüzyıl boyunca Boğazlar üzerinde cereyan eden İngiliz - Rus mücadelesinin sona ermesi ve bu bağlamda 1907 yılından itibaren iki ülke arasında münasebetlerin gelişmesi, Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu dengeleri bozmuş, bloklaşmayı hızlandırmıştı. Öte yandan Osmanlı Devleti üzerinde Alman etkisinin giderek artması, söz konusu bloklaşmanın daha da sertleşmesine yol açtı. Bu durum Osmanlıyı içine alan savaş ortamının oluşmasını hızlandırdı. Şüpheler, kaygılar ve inisiyatifi elde tutma çabaları içinde konjonktür süratle değişti. Nitekim İngiltere ve Rusya, Boğazlara yönelik bir operasyonun nasıl olması gerektiği üzerinde çalışmaya başladılar. Osmanlı yönetimi bir çıkış yolu olarak 1911 yılında İngiltere'ye ittifak teklifinde bulundu ancak olumlu cevap alamadı. 1912 - 1913'te Osmanlı ordularının bozguna uğrayarak Balkanlardan çekilmesi ise İngiltere'nin Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'u işgal edebileceğine dair inancını kuvvetlendirdi. Osmanlı Hükûmetinin 1914 yılı ortalarında Fransa nezdinde yürüttüğü ittifak arayışı da sonuçsuz kaldı. En önemlisi Fransa, Rusya'nın rıza göstermeyeceği bir ittifakın mümkün olmadığını açıkladı. Böylece Osmanlı Devleti, Almanya ile ittifak yapmaya mecbur edildi.[1]

Çanakkale Zaferi'nden bir yıl önce Türk ordusu, tarihinin en büyük hezimetini yaşamıştı. Balkan Savaşı yerine daha çok "Balkan Faciası" denilen bu mağlubiyet sonucunda bir ay içerisinde, bugünkü topraklarımızın 1/5'inden daha fazla toprak; 167 bin km 33 vilayet, 158 ilçe, 6,5 milyon nüfus; bir başka ifadeyle Meriç Nehri'ne kadar Avrupa'daki toprakların tamamı ve Ege Adaları kaybedilir. Bu facia, devlet kademelerinde, orduda ve halkta şok etkisi yapar. Her yönüyle, bir bütün olarak dibe vurulmuştur. Dibe vurma, genelde uyanış sağlar, devlet yöneticilerini, orduyu ve halkı kendine getirir. Bu hâle neden ve nasıl gelindiğini sorgulatır; kurtulmak için çareler üretme yoluna sokar. Bizde de aynen böyle olmuştur. Uyanış başlamıştır. Balkan Faciası'nı kim yaşamış, kim yaşatmıştır? Ordu! O hâlde orduyu ıslah edelim, orduyu savaşabilir duruma getirelim yolu tutulur. Ancak iki yüz yıldır yaşadığımız mağlubiyetlerin, üç yüz yıldır sömürülmemizin sonucu, özgüven tamamen yitirilmiştir. Bunu biz kendimiz yapamayız denilir ve Almanya'dan Islah Heyeti getirilir. Ortak çalışma ile orduda yeni teşkilatlanma yapılır, savaşa dönük eğitim sistemi kurulur, işe yaramaz görülen subay ve generaller tasfiye edilir, komuta kadrosu gençleştirilir. Bir yıl gibi kısa süre

[1] Ali Ata Yiğit; "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk", *Bilig*, S 63, 2012, s. 272.

içerisinde ordu toparlanır ve hemen arkasından Dünya Savaşına girilir. Bu süreçte, en büyük komutanından erine, herkesin kafasında "*Balkan Faciası*" gibi bir utancı tekrar yaşamamak için ne gerekiyorsa yapmak vardır. Bu duygu ve fikir ortamı, doğal olarak Çanakkale'ye de yansır. Bunun çarpıcı bir örneği Mustafa Kemal'in 1 Mayıs taarruzu için 30 Nisan günü verdiği emirde görülür:

"... içimizde ve komuta ettiğimiz askerlerde Balkan utancının ikinci bir örneğini görmektense burada ölmeyi tercih etmeyenlerin bulunacağını kesinlikle kabul etmem. Şayet böyleleri olduğunu hissediyorsanız derhâl onları kendi ellerimizle kurşuna dizelim." Balkan utancını tekrar yaşamamak bilincinin Çanakkale'de ortak bir bilinç haline getirildiği ve geldiği yaşanılanlardan anlaşılmaktadır. Bu bilinç ise Çanakkale'de zaferin kazanılmasında önemli etkenlerden birisi olmuştur. Zafer kazanılınca "Balkan Faciası" sonunda başlayan uyanış, dirilişe dönüşür.[2] Sami Paşazade'nin dediği gibi: "*Çanakkale müdafaası üç mucize muharebesidir: Hâli kurtardı, maziye hamaset ve azametini iade etti, vatanımızı bir vatan-ı ebedi yaptı.*"[3] Jeopolitik ve jeostratejik açıdan son derece önemli olan Çanakkale ve İstanbul Boğazları, her zaman bölgede hâkimiyetin sürdürülebilmesi için mücadele alanı olmuştur. İtilaf devletleri de İngiltere'nin öncülüğünde 1915 yılında, Çanakkale Cephesi'ni açmaya karar vermiş ve bir plan hazırlayarak uygulamaya koymuştur.[4] Çanakkale Savaşlarının neden başladığını 16 Nisan 1915 tarihli Sunday Times gazetesi etraflı olarak açıklamaktadır. Amiral Marker'in mektubuna göre 3 Kasım 1914'te başlayan Çanakkale Savaşı, Türkiye'ye galip gelmek, Rusya'ya deniz yolunu açmak, Rusya'ya olacak hücumları önlemek ve onu himaye ederek İttifak devletlerinin kanadını çökertmek için açılmıştı.[5]

Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin üstün başarı ile birlikte bazı uygulamalara da imza attığını görmekteyiz. Bu uygulamalardan önemli birisi de künye sisteminin ilk halinin yaygın olmasa da kullanılmaya başlamasıdır. Genelde deri veya kumaş üzerine basılan künye bilgileri askerlerin ceketlerinin iç kısmına dikilirdi. Ancak şehit olanların elbiselerinin başka askerlerce kullanılması veya bulaşıcı hastalık nedeniyle hastaneye gelenlerin üniformalarının yakılması sebeplerinden dolayı metal künye ilk kez bu savaşta uygulanmaya başlamıştır.[6]

Çanakkale Muharebeleri aynı zamanda çeşitli renklerde, farklı milletlerden insanları İngiliz, Fransız, Cezayirli, Hintli, Nepalli Gurkalar,

---

[2] İsmet Görgülü; *Kurtarıcının Doğduğu Yer, Çanakkale*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2014, s. 13-14.

[3] Ramazan Hurç; "Çanakkale Savaşlarının Manevi Yönü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S 4, Elazığ, 1999, s. 93.

[4] Selçuk Duman; "Hüsameddin Bey'in Çevirilerine Göre Çanakkale Savaşları", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2013, s. 141.

[5] Yücel Özkaya; "Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* XII/34, Ankara, 1996, s. 295.

[6] Burhan Sayılır; "Türk Ordusunda Künye Uygulamasına İlişkin İlk Girişimler ve İlk Künyelerle İlgili Kısa Bilgiler", *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7, Summer 2013, p. 552-553.

Senegalli, Avustralya ve Yeni Zelandalı, (Yeni Zelanda yerlisi Maoriler...) aynı cephede buluşturmuştur. Kara, deniz ve havada çok çetin mücadelelere sahne olmuştur. Birkaç metrelik bir siper hattını zapt etme veya bir tepeciği ele geçirmenin savaşın gidişatına tesir edebilecek ölçüde olduğu dar bir sahada cereyan eden, karşılıklı siperlerin arasındaki mesafe yer yer 8-10 metreye kadar inebilen benzeri görülmedik, kendine özgü özellikler taşıyan sıra dışı bir mücadeledir.[7] Savaş birbirine çok yakın mevzilerde yapıldığından ancak geceleri sürdürülebiliyordu. Gündüz de hava sıcak olduğundan cesetler kokmaya başlıyordu. Su içeceğiniz zamanda bile sinekler suyun içine doluyordu. Ölü ve yaralılar o denli fazlaydı ki ortalık sinek kaynıyordu. Hatta yemek yenirken bazı askerler sinekleri kovmaya memur ediliyordu. Bu durumu gören bir Amerikalı gazeteci nihayet dayanamayıp şöyle diyor: "*Anlıyorum. Siz İngilizlerle başa çıkacaksınız. Ama bu sineklerle başa çıkamayacaksınız.*"[8] İşte savaş bu denli zor fiziki koşullarda gerçekleşmiştir. İngiltere'nin Doğu Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Hint Okyanusu üzerinde İmparatorluk yolunun açık bulundurulması, en doğuda Rusya, Romanya, Sırbistan, İtalya ve Fransa hattı olarak Almanya ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun güneyden çember içine alınması ve yok edilmesi hedeflenmiştir.[9]

İşte dünya tarihinde büyük bir yeri ve etkisi olan zor şartlarda gerçekleşmiş olan bu savaşı izleyen ve gördüklerini aktaran muhabirler vardır. Osmanlı ve yabancı basın savaşı çok yakından takip etmiştir ve muhabirler aracılığıyla kamuoyu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Osmanlı basını savaş sırasındaki başarıları coşkuyla vermektedir. Ancak yabancı basın kamuoyunun tepkisini önlemek için bilgileri yanlış aksettirmekte, Osmanlı Devleti'nin başarılı olamayacağını açıklamaktadır.[10]

Çanakkale'de muharebelerini izlemiş yerli ve yabancı gazetecilerin yazdıkları rapor, mektup ve günlükler ve çektikleri fotoğraflar son derece kıymetlidir. Bu bildiride de sözü edilen konu arşiv belgelerine dayalı olarak irdelenecektir. Elbette her isteyen kişinin veya gazetecinin bir görevle cepheye gitmesi söz konusu değildir. Belirli bir prosedür aşamasından sonra gazeteciler cepheye gidebilmektedirler.

Cepheye gelmek isteyen gazetecilere "*Muhbirlere Orduya İltihak Ruhsatnamesi*" verilmektedir. Bu ruhsatnamede kişinin fiziksel özellikleri ve diğer tanıtıcı bilgileri ayrıntılı olarak bulunmaktadır.

---

[7] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*-I; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No. 71, Ankara, 2005, s. IV.

[8] Hasan Mert; "Çanakkale'de Ölüm", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXVI, Sayı/Number 1, İzmir, Temmuz/July 2011, s. 166.

[9] Mithat Atabay; "Çanakkale Savaşları Sırasında Devletlerin Stratejileri", *Çanakkale Tarih*i IV, haz. Mustafa Demir, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 1883.

[10] Türk ve dünya basınının Çanakkale Savaşlarına bakışı konusunda detaylı bilgi için bk. Yücel Özkaya; s. 295-313.

Amerikan Associated Press ve Paper Daily News Muhabiri George Schrayz Osmanlı Devleti'nden izin alarak gazeteci sıfatıyla,[11] yine İsveçli Gazeteci Nielslago Lengquist'in savaş muhabiri olarak Çanakkale'ye giden gazetecilerden bazılarıdır. Bunların dışında elbette karşı tarafta da savaşı izleyen gazeteciler bulunmaktadır. En fazla bilinen gazeteci ise İngiliz Ashmead - Bartlett'tır.[12] Çanakkale Savaşlarını İngilizler saffında başından sonuna kadar izlemiş bir savaş muhabiridir. Barlett, Times gazetesinde savaşı ayrıntıları ile yayımlamıştır. Özellikle 19 Mayıs 1915 tarihli makalesinde yazdıkları Çanakkale Savaşı'nın ne denli kanlı bir savaş olduğunu gözler önüne sermektedir. Ona göre bu savaş: *"Devler ülkesinde bir Devler Savaşıdır."*[13]

Çanakkale Savaşlarında çok bilinen bu gazetecilerin dışında da çok sayıda yabancı ve yerli muhabirin bulunduğunu ve savaşı gözlemlemeye çalıştığını biliyoruz. Bunların kimisi savaşı resimlemiş kimisi de raporlar hâlinde anlatmaya çalışmıştır. Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivinden tespit edebildiklerimizin isimleri şöyledir: George Schrazy (Amerikalı), Nielslago Lensquist (İsveçli), Wilhelm Dietrich (Alman), George Schreiner (Amerikalı), Theron J. Damon (Amerikalı), Wilhelm Schwedler (Alman), Dr. Harry Furnuer (Alman), Grunwald (Alman), Victor Spernoga (Avusturyalı), Dr. Blakon Landaur (Avusturyalı), Henry Alexander Hellsen (Danimarkalı), Yüzbaşı Feurel (İsveçli), Dr. Stephan Robay (Macar), Granovil Rolan Fortesko (Amerikalı), Siegfried Geyer (Avusturyalı), Dr. Karl von Moeller (Alman), George Leberhat (Alman), Wanda Zembrzuska (Bulgar), H. Hedendahl (İsveçli) Graf Pirjer Morner (İsveçli) Enrigue Dominguez Rodino (İspanyol), Javier Bueno (İspanyol), Maks Hervel (Alman) olmak üzere 23 yabancı cephede savaşı takip etmek üzere izin almış görünmektedir. Dört de Türk gazeteci aynı göreve talip olmuştur. Bunlar; Tasvir-i Efkâr Gazetesi Muhabiri Kalcızade Mehmet Agâh Efendi, Millî Osmanlı Telgraf Ajansı Muhabiri Hüseyin Kazım Efendi, Tanin Gazetesi Muhabiri Uşakizade Ali Ekrem Bey, Tasvir-i Efkâr Gazetesi Muhabiri Ebuzziyazade Velid Bey'dir. Bunlara bir de fotoğraf ve film çekmek üzere cepheye gitmiş olan Darülmuallimin öğretmenlerinden Necati Bey'i eklemek gerekir.

Yukarıda isimlerini tespit ettiğimiz muhabirlerden başka, yapılan çalışmalarda bunların dışındaki gazeteciler şöyle sıralanabilir: United Press Gazetesi Yakın Doğu Muhabiri Amerikalı gazeteci Mr. William G. Shepherd, Goulois Gazetesi Muhabiri Emile Galle, Daily Express Muhabirlerinden Billy ve Gay. Atina gazeteleri, Cenova'da yayımlanan Spera, Tribuna, Proodos, Courriere Della Sera gazeteleri, Londra Times, Reuter Ajansı, Fransız Echo de Paris, Manchester Guardian, Roma Journal de l'halia, Gazette de Hollande gibi yabancı basın muhabirleri cephede bulunmuşlardır. Osmanlı

[11] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*; No. 56, s. 66.
[12] Bk. Serpil Sürmeli; "İngiliz Savaş Muhabiri Ellis Ashmead Bartlett'in Gözüyle Çanakkale Seferi Başarısızlığı ve Gelibolu'da Sıra Dışı Mücadelesi", *Atatürk Dergisi - Journal of Atatürk,* 5/1, Erzurum, 2006, s. 81-100.
[13] Aydın Ayhan; *Çanakkale… Ah Çanakkale*, İzmir, 2013, s. 25.

basınından ise Ahenk, İkdam, Sabah, Tanin, Tercüman-ı Hakikat, Tasvir-i Efkâr, Servet-i Fünun, Sebilürreşad, Türk Yurdu, Donanma, Askerî Mecmua, Harp Mecmuası, İslam Mecmuası gibi gazete ve mecmua cepheye muhabir göndermişlerdir.[14]

Çalışmamızda biz bunlardan bazılarını seçerek nasıl ve hangi aşamalardan geçtikten sonra ve hangi şartlarla cepheye gittiklerini burada aktarmaya çalışacağız. Bir muhabirin savaş sahasına gidebilmesi için kurumu önce bir dilekçe vermektedir. Örneğin Tanin gazetesi, Uşakizade Ali Ekrem Bey'in Çanakkale'ye muhabir olarak gidebilmesi için bir dilekçe yazmıştır.[15] Dilekçe de "*Muhabirlerimizden Uşakizade Ali Ekrem Bey'i harb muhabiri olmak üzere Çanakkale'ye göndereceğimizden söz konusu kişi namuslu, güvenilir biri olduğunu onaylar ve kendisine müsaade verilmesini istirham eyleriz.*" denilmektedir.

Bu dilekçenin arkasından uygun görülmesi hâlinde savaş alanına gidebilmelerine müsaade çıkmakta ve kendilerine muhabirlere mahsus ruhsatname verilmektedir. Bu ruhsatname fotoğraflı olup eşkâle ilişkin boy, renk, sakal, bıyık tarifi, isim, doğum yeri, görev yeri, dini, yaşı, oturduğu yer gibi bilgiler yer almaktadır. Örneğin Ali Ekrem Bey'in ruhsatnamesinde şu bilgiler yazılmıştır:

Eşkal: boy-kısa

Renk: beyaz

Sakal: metruş

Bıyık: az

Tabiiyeti: Osmanlı

Sinni: 25

Hangi ajans veya gazeteye mensup olduğu: Tanin

İsmi: Uşakizade Ali Ekrem Bey

Mezhebi: İslam

Mahal-i ikameti: Dersaadet

Mahal-i tevellüdü: Dersaadet

Rütbesi: sivil

Bildiği lisanlar: Türkçe

Ruhsatnamenin altında açıklayıcı bazı bilgiler ifade edilir. Buna göre fotoğrafı görülen kişinin iyi hâli olan harp muhabirleri hakkındaki talimatı bilip

[14] Ahmet Esenkaya; "BOA'dan Çanakkale Cephesi'ndeki Muhabirlerden Bazıları" http://www.sihhiye1915.com/pdf/muhabirler.pdf, s. 3-4.
[15] BOA; DH. EUM. SSM-1/27.

uyacağına güvenildiğinden Gelibolu'ya gazeteci olarak gitmesinde mahzur olmadığı ifade edilerek, görevli olacağı yer belirtilmekte ve başka yere de gitmemesi gerektiği, gitmesi hâlinde tutuklanarak geri gönderileceği yazılmaktadır. Karargâh-ı Umumi Erkan-ı Harbiye Reisi imzalamaktadır. Ali Ekrem Bey'in gidişi için verilen ruhsatnamenin tarihi 23 Nisan 1331'dir. (6 Mayıs 1915'tedir.)

Bir başka örnek, Kalcızade Mehmet Agâh Efendi'dir. O da Çanakkale'ye giden gazetecilerdendir. Onun ruhsatnamesinde şu bilgiler yer alır:[16]

Numara: 12 Muhabirler Orduya İltihak Ruhsatnamesi

Eşkâl:

Boy: orta, göz: ela, sima: buğday

Gözlerinde gözlük vardır. Alamet-i farikası vardır.

Tabiiyeti: Osmanlı

Sinni: 34

Hangi ajans veya gazeteye mensup olduğu: Tasvir-i Efkâr gazetesi muharriri

İsmi: Kalcızade Mehmed Agâh Efendi

Mezhebi: İslam

Mahal-i ikameti: İstanbul Sarıgüzel Mahallesi

Mahal-i tevellüdü: Trabzon

Rütbesi: sivil

Bildiği lisanlar: Türkçe, Fransızca

Muhabirlerin cepheye gidebilmesi için bu işlemleri yaptırması gereklidir.

Cepheye giden gözlemciler arasında ilgi çekici bazı kayıtlara rastlanmıştır. Bu da bir öğretmenin öğrencilere gösterilmek üzere fotoğraf ve film çekmek için cepheye gönderilmesidir. Sözü edilen bu kişi Darülmuallimin öğretmenlerinden Necati Bey'dir. Necati Bey cephede fotoğraflar çekmiş bunlardan bazıları padişaha sunulmuştur.[17] Kendisine ihtiyaçlarını karşılaması için 1.000 kuruş harcırah verilmiştir.[18] O, önemli askerî görüntülerin yanında subayların da fotoğraflarını çekmekle görevli idi. Görev yeri 5'inci Ordu olup başka askerî mevkilerin de fotoğrafını çekmekte izinliydi. 3 Ekim 1915 (20 Eylül 331) tarihli ve 5576 numaralı Tezkere'ye -

[16] BOA; DH. EUM. VRK. 25/5.
[17] age.; 1213/56.
[18] age.; 1210/33.

Maarif-i Umumiye 2'nci Şubeye- verilen cevaptan Necati Bey'in Gelibolu'da bir süre bulunup çekimler yapmış olduğu anlaşılmaktadır. Fakat çekilen filimler piyasada film bulunamadığından yeterli olmamış, faydalanılamamış eğer boş film varsa gösterilebilir bir hâle getirilebileceği ifade edilerek bunun için uygun miktarda film istenmektedir. Yine yazışmalardan anlaşıldığına göre sinema için uygun çekim yapılacak malzeme İstanbul'da da yoktur ve Avrupa'dan getirtilmesi gereklidir. Söz konusu malzeme Selânik üzerinden sipariş edilmiştir.[19] Gerekli film, Galata'daki Gomof Sinema Şirketi aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır.[20] Belgelerden Necati Bey'in Temmuz-Eylül 1915 tarihleri arasında savaş alanında olduğu anlaşılmaktadır.

Necati Bey cephede bir obüs parçasının bacağına isabet etmesi sonucu yaralanmıştır. Bu sırada makinesi(12 lira değerinde) de parçalanmış, hem istirahat etmek için birkaç ay hem de makinesinin bedelinin tazmini konusunda izin istemiştir.[21]

Çanakkale Savaşları sırasında cepheye giden gazeteciler gözlemlerini gazetelerine yazdıkları yazılarda anlatmıştır. Bu yazıların bir kısmı o ülkelerdeki konsoloslar tarafından ya da istihbaratın kontrolünden geçerken çevrilerek gerekli makamlara bildirilmiştir. Aşağıda bunlardan örnekler bulunmaktadır.

Karargâh-ı Umumi İstihbarat Müdüriyetine 3 Ağustos 1915 tarihinde yazılan bir yazıda; Viyana'da Lehçe yayınlanan Viyedenski Courrier Polenski ve Bulgaristan'da yayımlanan Otro gazetelerinin muhabiri olan Wanda Zembrzuska'nın harp bölgesine gitmek istediği bildirilmektedir. Wanda Zembrzuska "*gözleri kestane, saçları sarı, yirmi beş yaşlarında*" diye tarif edilmektedir. Yanında uzun boylu kırpık bıyıklı otuz beş yaşlarında Polonyalı biri de bulunacaktır. 18 Ağustos 1915'te Beşinci Ordu Kumandanlığından gelen yazıda söz konusu gazetecinin gelmesinde bir sakınca olmadığı bildiriliyordu. 19 Ağustos 1915'te Wanda Zembrzuska'ya Orduya İltihak Ruhsatnamesi verilecektir.

Muhabirlere mahsus "*Orduya İltihak Ruhsatnamesi*"nde eşkâl kısmında "Boy: orta, renk: beyaz" şeklinde yazılıdır.

Tabiiyeti: Bulgar

Hangi ajans veya gazeteye mensup olduğu: Otro ve Viyedenk Gazeteleri muhabiri

İsmi: Vanda Tesambererska (Osmanlıca belgede isim bu şekilde yazılmıştır.)

Mezhebi: Protestan

Mahall-i ikameti: Asmalı Mescid Numara: 31

[19] age.; 1213/56, 1210/33.
[20] age.; 1211/34.
[21] BOA; MF. MKT. 1213/56.

Pasaport veya tezkere numarası: 47714

Bildiği lisanlar: Fransızca, Bulgarca, Rusça, Almanca.

Mülahazat: 5'inci Orduya sorulmuştur. Wanda'ya bu belge ile 5'inci Ordu karargâhına ve Gelibolu'ya gitme izni verilmiştir.[22]

Wanda Zembrzuska'nın Çanakkale'ye doğru yaptığı seyahatini anlattığı yazısı 2 Eylül 1915 tarihli Otro gazetesinde yayımlanmıştır. Burada bir torpido gemisinde nasıl seyahat ettiğinden bahsetmektedir. Gemiye geldiğinde bir kadının aralarında ne aradığı konusunda etraftakilerin şaşkınlığından söz etmektedir. Ancak kendisinden başka beş muhabir daha vardır. Yolculuk sakin ve sohbetle geçmiştir. Yazının ilerleyen satırlarında etrafında gördüklerini şöyle dile getirmektedir: "*Efrad-ı bahriye ve berriye çuvallar, kavun, karpuz kümeleri arasına uzanmış yatıyor, harb muhabirleri de kaputlarına sarılarak birer köşeye uzanmışlardı. Bu amik ve kesif sükûtun arasında yalnız torpidoyu ısırmak ister gibi sefinenin bordosuna saldıran dalgalar inliyor ve sanki bı inilti de denizin sine-i ketumunda zabt ettiği esrarla ıztırab-ı ketmi işitiliyordu.*"[23] Wanda, 21 Eylül 1915 tarihli ikinci mektubunda seyahatinin devamından bahsetmektedir. Mektupta seyahat sırasında Tekirdağ'da bir gün konakladıklarını yazmaktadır. Tekirdağ hakkında fazla bilgisi yoktur. Orada gördüklerini anlatır. Akşamüstü torpido hareket eder ve sabah saat 6 civarında Gelibolu sahiline ulaşırlar. Burada iken sabah erken saatte saat 6 ile 7 arasında ve akşam yine aynı saatte İngiliz uçaklarının saldırı düzenleyerek bombalama yaptıklarını öğrenmiş ve bu bilgiyi paylaşmıştır. Bir nöbetçi uçak geldiğini haber veriyor ve herkes gizleniyordu. Wanda, bu şekilde İngiliz uçaklarının çok başarılı olamadıklarını yazmaktadır.[24] 2 Eylül 1915'te yazdığı diğer bir yazısında Gelibolu'daki Türk ordu karargâhının orman içinde olduğundan bahsederek ortamın sessiz ve sakin olduğunu, burada bir askerî karargâh olduğunun anlaşılmadığını ve İngilizlerin boş yere burayı keşfe çalıştığını dile getirmektedir.[25]

Cephede bulunan gazeteciler genelde Türk askerlerin kahramanlık ve iyiliklerinden bahsetmektedir. Örneğin bir Alman gazetecinin 4 Eylül 1915 tarihli yazısından esirlere yapılan muamelenin onları şaşırttığını öğrenmekteyiz. Anlattığına göre "*Türkler bütün yaralılara bilhassa düşmana mensup olanlara ne kadar şefik ve itinakâr davranıyorlardı. Esirler arasında kendilerine yemek verilmesinden dolayı duçar-ı hayret olmuş simalar görüyorum ve nihayet bunlardan biri bana sordu: 'Ey Efendi! Bizi ne vakit öldürecekler?' 'Hayır, öldürülmeyeceksiniz.' cevabını verdiğim zaman derin bir nefes alarak zabitlerinin Türklerin esirleri öldürdüklerini söylediklerini devam etti…"* Yazının devamında bir yerde Marsilyalı bir zenci hikâyeler

[22] BOA; DH. EUM. VRK- 25/41.
[23] BOA; HR. MA- 1143/72, Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, C II, Ankara, 2005, s. 83-84.
[24] BOA; HR. MA- 1143/101. Çanakkale, C II, s. 84-85.
[25] BOA; HR. MA- 1144/5, Çanakkale, C II, s. 86-89.

anlatırken bu sırada yaralıların naklinden önce sargılarını kontrol etmek için bir Türk doktorun içeri girdiğini anlatır. "… *hastalara ahval-i sıhhiyelerini sordu. Zenci hemen bir kâğıt istedi ve eğer kendilerine bu kadar iyi muamele yapıldığını memleketine yazacak olursa diğerlerinin de iltica edeceğini söyledi.*"[26]

Amerikan Associated Press ve Paper Daily News Muhabiri George Schrayz adlı gazetecinin 21 Mart 1915 tarihinde savaşa dair anlattıkları ise şöyledir: Bir Fransız ve İngiliz savaş gemisi hasara uğramıştır. Başka üç Müttefik gemisi hasara uğrayarak Kilitbahir ve Çanakkale istihkâmları ateşinin menzili dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Söz edilen bu istihkâmlar susturulamamıştır. İçerde bulunan askerin zayiatı azdır. 18 Mart tarihinde Boğazları zorlamak hususunda Müttefiklerin olağanüstü gayretlerinin sonucu böyledir. Bu hareket yaklaşık 7 saat devam etmiş ve bu sırada her iki taraftan da müthiş top ateşi olmuştur. Türk istihkâmlarından yapılan ateş pek şiddetli olmuştur.

Müttefikler on bir buçukta görünerek ilk gülleyi Çanakkale'nin üstünde bulunan dağa atmışlardır. Müttefiklerin gemilerinin dördü Fransız ve beşi İngiliz'dir. Daha sonra 5 İngiliz gemisi daha Körfez'e girdi. Bombardıman arttı. Gazeteciler Heyeti, infilak eden mermilerin etkisiyle yanan şehrin dışında bulunan tepenin yakınlarına da mermi düşmeye başlaması üzerine Çimenlik istihkâmına sığındılar. Yoğun İngiliz ve Fransız top atışı sırasında Çanakkale kulesinin köşesi üzerine bir mermi isabet etmiş ve büyük bir parçası dışarıya düşmüştü.

Muhabirlerin bir kısmı sığındıkları yerlerden çıkıp dolaştıkları sırada birçok haneler arka arkaya atılan mermilerle yıkılmıştı. Yüz yarda uzakta patlayan mermilerin parçaları havayı dolduruyordu. Şimdi ateş o kadar umumiydi ki her tarafta yerlerde patlıyor ancak hiçbir hasara sebep olmuyordu. Nihayet saat bir buçukta İngilizler ateşlerini her iki sahilde -Hamidiye, Çimenlik, Dardanos, Mecidiye ve Rumeli istihkâmlarına- tevcih ettiler. Patlayan mermilerden ve müdafaa eden Türk bataryalarının karşılıklarından ortaya çıkan velvele o kadar büyük idi ki muhbirler bir süre hiçbir yere gidemediler. Bunlar nihayette istihkâmlara karşı son sistem en büyük bir muhabere sahnesini izleyebilecekleri bir nokta buldular. Fakat bazen duman o kadar yoğunlaşıyordu ki ufku tamamıyla örterek Türk istihkâmlarını görülemeyecek derecede kapatıyordu. Bununla beraber dumanın dağıldığı zaman Türk istihkâmlarının hasara uğramamış bir hâlde olduğu görülüyordu. Türk istihkâmlarının ateşi seri ve dakik idi. Müttefiklerin ateşi ise bazen uzun bazen kısa idi.

Öyle ki Hamidiye ve Çimenlik istihkâmları arkasında bulunan Çanakkale'nin Rum Mahallesi ateş almış ve büyük kısmı harap olmuştu. Bununla beraber Türk Askerî İtfaiye Alayı alevleri bastırmıştı.

Bombardımanın en şiddetli zamanı üçü çeyrek geçe olmuştur. Bu esnada Fransız gemilerinden Bouvet'nin ağır ağır yan tarafa yattığı muhabirler tarafından görülmüştür. Bir dakika sonra Bouvet gemisi iskele

[26] BOA; HR. MA-1141-101, Çanakkale, C II, s. 36-37.

tarafına yatmış ve aynı zamanda arka köprüsü su altında kaybolmuştur. Bouvet iki dakika bu hâlde kalmıştır. Su taretlere kadar çıkıyordu. Nihayet tamamıyla dalgaların altında gözden kaybolmuştur.

Sandallar yardıma gitmişlerse de yanaşmaya korkmuşlardır. Mürettebattan bazıları kurtarılmıştır. Birkaç dakika sonra muhabirler ismi bilinmeyen bir İngiliz gemisinin güvertesine büyük bir Türk mermisinin isabet ettiğini görmüşlerdir. Duman dağıldıktan sonra baş direğin kırılmış olduğu görülmüştür.

Görünüşe göre mermi, makine dairesini de hasara uğratmıştır. Zira gemi açık denize çok zor gidebilmiştir. Bu sırada muhabirler diğer bir geminin güvertesine etkili bir şekilde bir mermi isabet ettiğine şahit olmuşlardı. Bu gemi de Türk ateşi altında çekilmeye mecbur kalmıştı. Lakin en büyük facia öğleden sonra dördü kırk beş geçe Müttefik donanması Türk istihkâmatını şiddetle dövmeye başlamış ise de gecenin yaklaşmasıyla söz konusu gemiyi arkalarında bırakarak çekilmişlerdir. Bu gemi bunu yazdığım sırada Türk gemileri tarafından parçalanmaktadır. Muhabirler on dakika zarfında sekiz Türk mermisinin tamamıyla geminin güvertesine isabet ettiğini müşahede etmiştir. Bu gemi de son darbeyi vurmaya büyük bir gayret ile çalışan Dardanos Kalesi'ne etkisiz bir şekilde ateş etmiştir.

Şimdiye kadar Türk zayiatı traversler enkazı altında kalmış bir top, iki şehit, on beş hafif yaralıdan ibarettir. Hamidiye istihkâmı ve diğer yerlerden haberimiz yoktur. Lakin anlaşıldığına göre hasar ve zayiat azdır. Müttefikler tarafından 1.500 - 2.000 mermi atılmasına rağmen Mecidiye ve Hamidiye istihkâmlarının toplarından hiçbirisi susturulamamıştır.

Bu gece Çanakkale yanıyor. Herkes yarın ne olacağını düşünmekte. Fakat herkes güvenmektedir. Çünkü donanmanın bugünkü başarısı Türkleri etkilemiştir. Fransız ve İngiliz donanması bugün Türk top menziline yaklaşmışlarsa da Türk topları şimdiye kadar ateş etmemişlerdir.[27]

Sonuç olarak görülmektedir ki Türk tarafından savaşı gözlemlemeye gelen gazeteci sayısı arşiv belgelerine göre 23 yabancı gazeteci, 5 de yerli gazeteci olmak üzere toplamda 28 gazeteci bulunmaktadır. Bunlardan 7'si Alman, 4'ü Amerikalı, 4'ü İsveçli, 3'ü Avustralyalı, 2'si İspanyol, 1'i Danimarkalı, 1'i Macar, 1'i Bulgar olarak kayıtlara geçirilmiştir. Verdiğimiz bu rakam cepheye gitmek isteyen gazetecilere verilen "Muhbirlere Orduya İltihak Ruhsatnamesi" kayıtları esas alınarak tespit edilmiştir. Bu bizim Arşiv kayıtlarından ulaştığımız sayıdır. Tespit edemediğimiz ya da bunun dışında gayriresmi yollardan gidenler de olabilir. Nitekim 16 Temmuz 1915'te Türk yazarlarından bir grup cepheye gitmiştir. Ordugâha gelen ve Esad Paşa'yı ziyaret eden heyet içerisinde edip, ozan ve ressamlar vardır.[28]

---

[27] BOA; HR. MA-1123/8, Çanakkale, C I, s. 68-70.

[28] Yücel Özkaya; "Çanakkale Savaşı Sırasında ve Hemen Sonrasında Basının Savaş Hakkındaki Düşünceleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1, Elazığ, 1989, s. 192. Heyette, Mehmet Emin, Enis Behiç, Celal Sahir, Ahmet Ağaoğlu, Hakkı Baha, İbrahim Alaattin, Ali Canip, Ömer Seyfettin, Ahmet Yekta, Hamdullah Suphi, Nazmi Ziya, Yusuf Razi, Ressam İbrahim Bey vardı.

Cepheye giden hem Türk hem de Yabancı gazetecilerin yazılarında savaşın gidişatı konusunda son derece ayrıntılı bilgiler aktarılmaktadır. Çanakkale Savaşlarının çok çetin, şiddetli, büyük zorluklarla yapıldığı yukarıda sözünü ettiğimiz savaş muhabirleri tarafından bir kez daha teyit edilmiştir. Bu savaş tarihin en kanlı savaşlarından biridir. Buna rağmen özellikle yabancı gazetecilerin tespitlerine göre savaş esnasında esir alınan yabancı askerlere, Türklerin son derece iyi muamele ettikleri belirtilmektedir. Bu yabancı gazeteciler Türk askerlerinin her birinin birer kahraman olduklarını, aynı zamanda da ellerindeki esirlere savaşın bütün vahametine, şiddetine, ağırlığına rağmen çok iyi davrandıklarını ifade etmektedirler. Onlara doktorların yaraları için yardım ettiklerini, kendi yiyeceklerinden onlara da verdiklerini söylemektedirler. Hatta bir Alman gazeteciye, bir esir kendilerini ne zaman öldüreceklerini sorduğunda, ona cevaben Türklerin esirlerini öldürmediklerini söylediğinde çok sevindiğini ifade etmektedir. Esir de gazeteciye oysa zabitlerinin Türklerin eline esir düşerlerse öldürüleceklerini ifade etmiştir. Bu esirlerin gördükleri iyi muamele karşısında hayret ve şaşkınlığa düştükleri gazeteciler tarafından belirtilmektedir.

Çanakkale Savaşlarının bir de teçhizat açısından yetersizlikleri dile getirilmiştir. Ama bütün sıkıntı ve yetersizliklere rağmen Türk askerlerinin insanüstü mücadelesi, kötü koşullara rağmen direnme gücü ve hepsinden de önemlisi ülkesini işgale gelen düşman askerlerini esir aldıklarında onlara iyilik ve nezaket kuralları içinde davranmaları özellikle yabancı gazetecileri etkileyen unsurlar olmuştur.

Çanakkale'de yurdun dört bir tarafından gelen insanımız şehit düşmüştür ve Gelibolu Yarımadası'nda koyun koyuna yatmaktadır. Bu da Türk milletinin birliğinin âdeta bir sembolü durumuna gelmiştir. Yabancı gazeteciler, bilhassa bu savaştaki kenetlenmeyi, zorluklara karşı direnme ruhunu Türk milletinin vatanı için nasıl bir mücadele içinde olduklarını en yakından gözlemlemişlerdir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BOA; DH.EUM.SSM-1/27.

BOA; DH. EUM. VRK. 25/5.

BOA; MF. MKT. 1213/56.

BOA; MF. MKT, 1210/33.

BOA; MF. MKT. 1213/56, 1210/33.

BOA; MF. MKT.-1211/34.

BOA; MF. MKT. 1213/56.

BOA; DH. EUM. VRK- 25/41.

BOA; HR. MA- 1143/72, Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, C II, Ankara, 2005, s. 83-84.

BOA; HR. MA- 1143/101. Çanakkale, C II, s. 84-85.

BOA; HR. MA- 1144/5, Çanakkale, C II, s. 86-89.

BOA; HR. MA-1141-101, Çanakkale, C II. s. 36-37.

BOA; HR. MA-1123/8, Çanakkale, C I, s. 68-70.

İkinci El Kaynaklar

ATABAY, Mithat; "Çanakkale Savaşları Sırasında Devletlerin Stratejileri", *Çanakkale Tarihi* IV, haz. Mustafa Demir, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008.

AYHAN, Aydın; *Çanakkale… Ah Çanakkale*, İzmir, 2013.

DUMAN, Selçuk; "Hüsameddin Bey'in Çevirilerine Göre Çanakkale Savaşları", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 33,(Bahar) 2013, s. 127-144.

ESENKAYA, Ahmet; "BOA'dan Çanakkale Cephesi'ndeki Muhabirlerden Bazıları" http://www.sihhiye1915.com/pdf/muhabirler.pdf, s. 1-9.

GÖRGÜLÜ, İsmet; *Kurtarıcının Doğduğu Yer, Çanakkale*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2014.

HURÇ, Ramazan; "Çanakkale Savaşlarının Manevi Yönü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, Elazığ, 1999, s. 61-95.

MERT, Hasan; "Çanakkale'de Ölüm", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXVI, Sayı/Number 1,Temmuz/July 2011, İzmir, s. 151-172.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri-I; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No. 71, Ankara, 2005, s. IV.

ÖZKAYA, Yücel; "Çanakkale Savaşı Sırasında ve Hemen Sonrasında Basının Savaş Hakkındaki Düşünceleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1, 1989, s. 189-200.

SAYILIR, Burhan; "Türk Ordusunda Künye Uygulamasına İlişkin İlk Girişimler ve İlk Künyelerle İlgili Kısa Bilgiler", *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7, Summer 2013, s. 551-561.

YİĞİT, Ali Ata; "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk", *Bilig*, 63, 2012, s. 271-287.

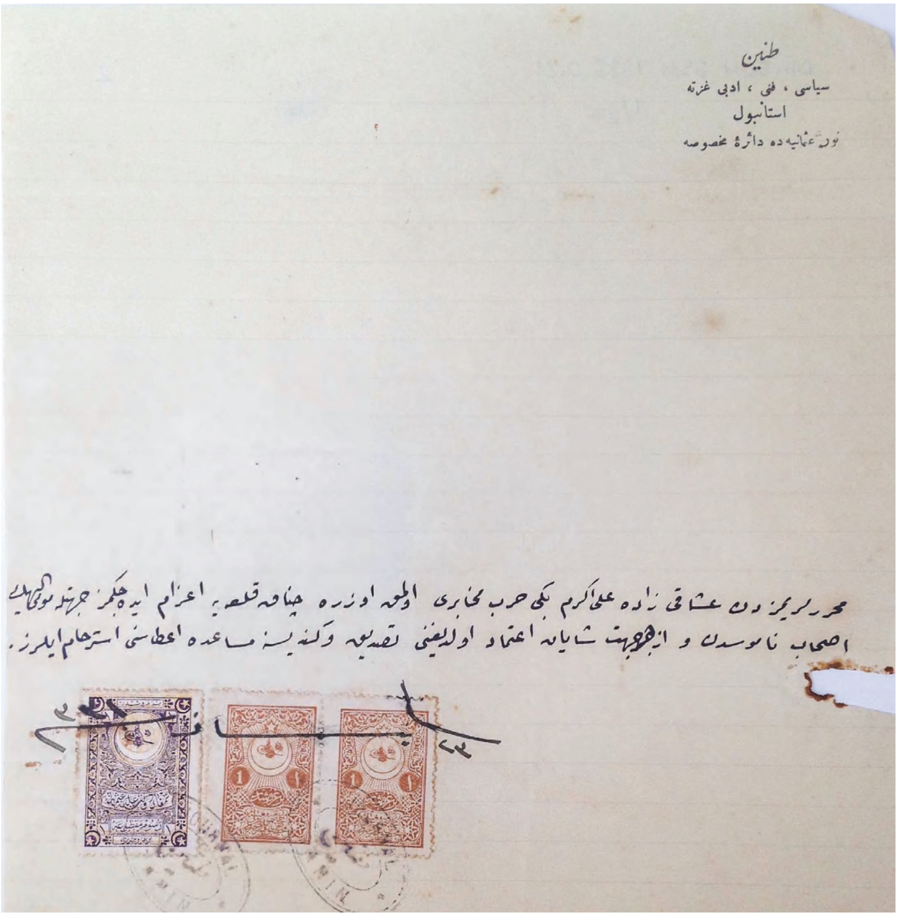

طنین
سیاسی ، فنی ، ادبی غزته
استانبول
نور عثمانیه ده دائرهٔ مخصوصه

محررلریمزدن عشاقی زاده علی اکرم بکی حرب محابری اولمق اوزره جناق قلعه‌یه اعزام ایده‌جکمز [illegible]
اصحاب ناموسدن و هر جهتله شایان اعتماد اولدیغنی تصدیق و کندیسنه مساعده اعطاسنی استرحام ایلرز.

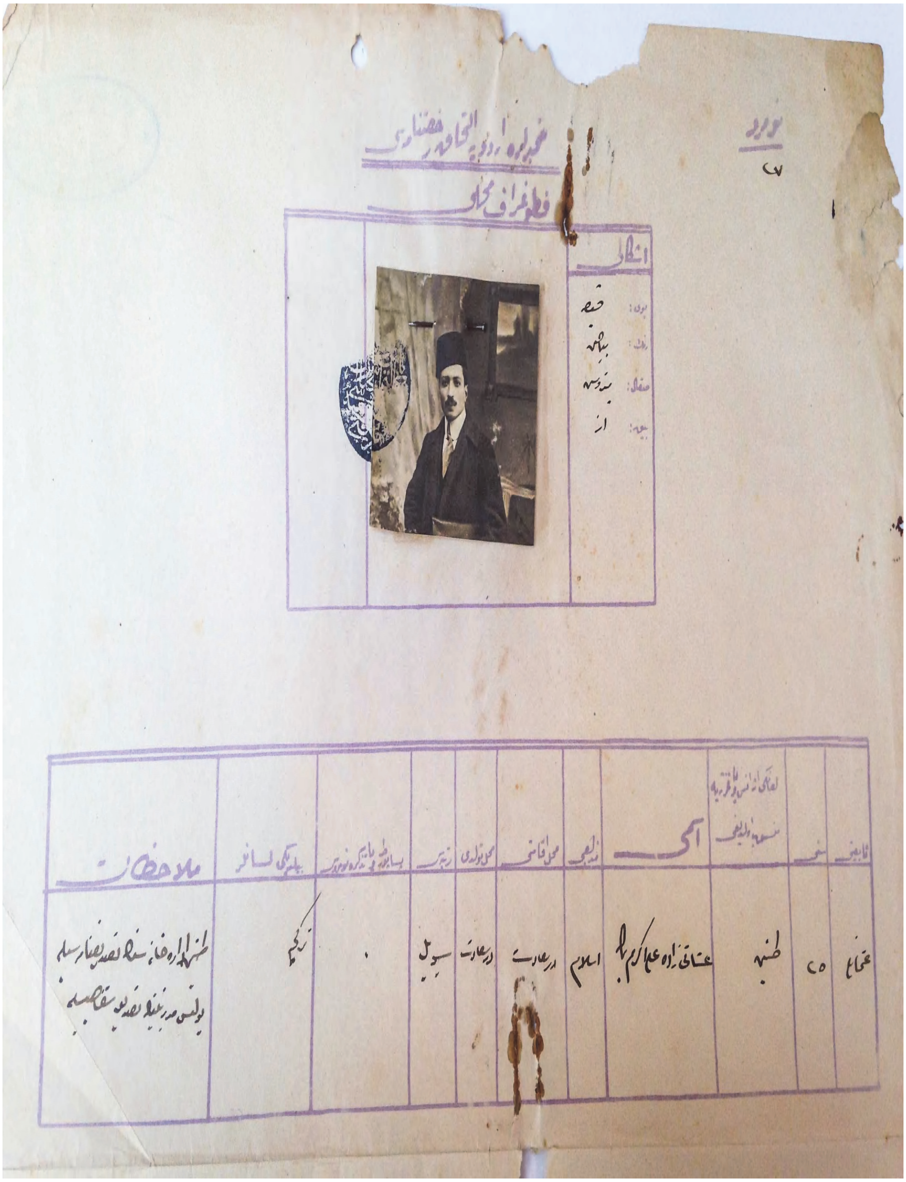

فطوغراف محلی

اشکالی

بوی: قیصه

رنک: بیاض

صقال: بیدو

جبهه: از

تابعیتی	سنی	صنعتی	اسمی	مذهبی	محل اقامتی	محل تولدی	رتبه سی	بیلدیکی لسانلر	ملاحظات
عثمانلی	٢٥	طلبه	عشاقی زاده علی اکرم بک	اسلام	درسعادت	درسعادت	سویل	ترکجه	[illegible]

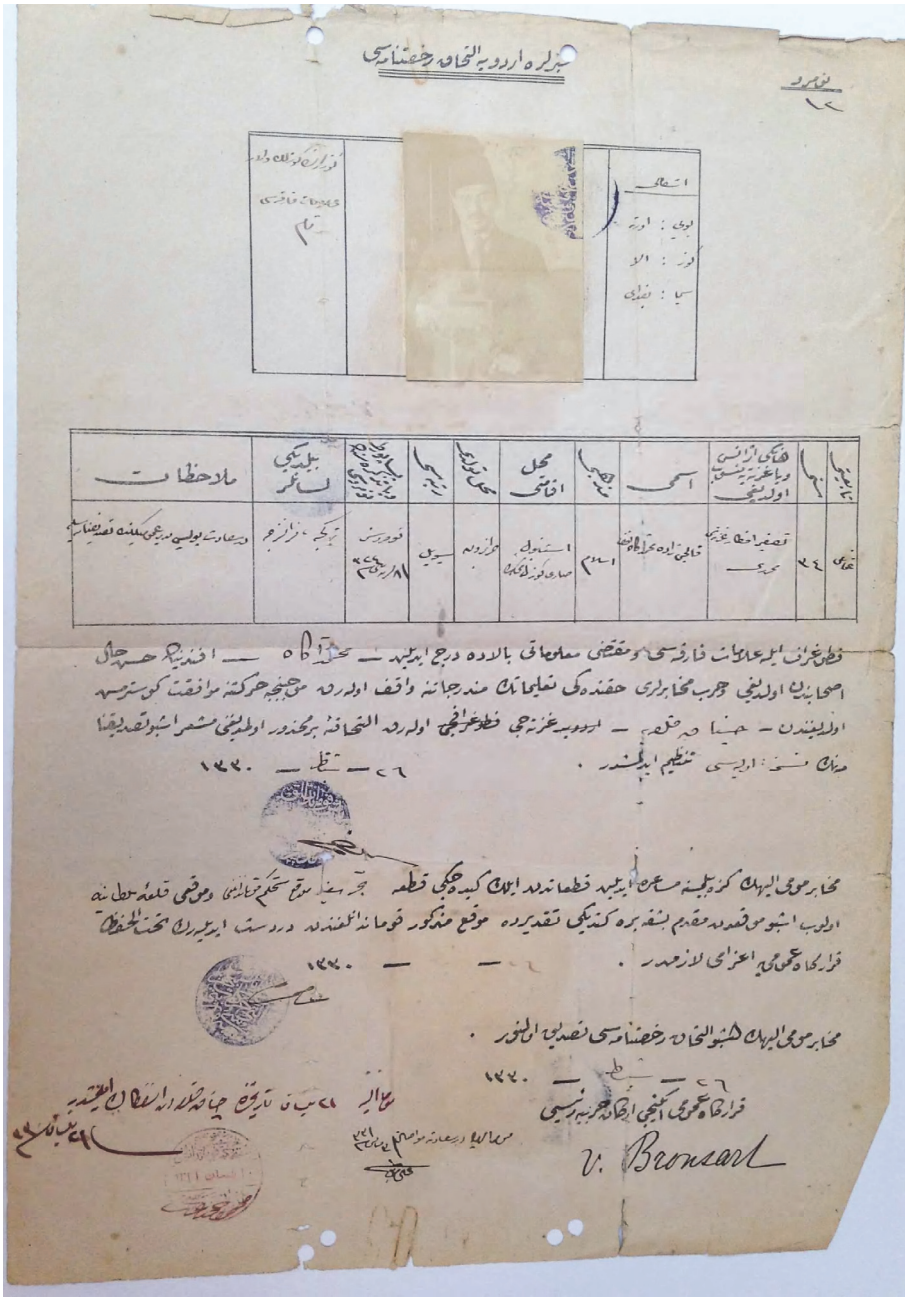

سیرالیره اردوبه التحافه رخصتنامه سی

نمره سی	نامی	فامیلی اسمی یا غیره نسبتی اولدیغی	اسمی	جنسیتی	محل اقامتی	محل تولدی	دینی	بلیت سی ویرلدیکی تاریخ	بلیت سی	ملاحظات
٤٢		قصبه افندی غیرتیه محرری	فائق زاده محمد عاطف	اسلام	استانبول صاری گوزلکلی	مرزوه	سنی	قومیسیون ١٨ ربیع الاول ١٣٢٦	تركيه نزاز جم	وجه عادته بولیسه مدیریتی کلنده تصدیق ایتدیرلسون

قطی غرائب ایله عادات فارقه سی و مقتضی معلوماتی بالاده درج ایدیلمه — محافظه — افندیلرک حسن حال اصحابدن اولدیغی جرب مخابراتی حقنده کی تعلیماتک مندرجاتنه واقف اولدرقدن صحیحه حرکته موافقت کوسترمسه اولیغندن — حسنا وجه حقله — اردوبه غزته جی قطعه غرفه سی اولدرقدن اولمدیغی مشعر اشبو تصدیقنامه ویرلمشدر — ١٣٢٦ سنه : ایلک تنظیم ایدلمشدر .

٢٦ — ظ — ١٣٢٦

محابره موقی الیهاک کوستریلمسیله ایدیلمه قطعاندن ایلک کیمه جکی قطعه تحت مضبوطه تحکیم خابطه سی موقعی قلعه سفلانه اولوب اشبو موقعدن مقدم نشر یده کندیکی تقدیر ده موقع مذکور قومانده لغندن ورد سنه ایدیلدکدن تحت المحافظه قرارگاه عمومی یه اعزامی لازمدر .

— — — ١٣٢٦

محابره موقی الیهاک شبو التحافه رخصتنامه سی تصدیق اولنور .

— — ظ — ١٣٢٦

قرارگاه عمومی کنجی ارکان حربیه رئیسی

V. Bonnard

مواری ٢١ ب تاریخ جیانه کتره اداره سنه ایدیلدی

مواری ٢١ ب تاریخ جیانه کتره اداره سنه ایدیلدی

فوتوغراف نمبرو

تابعیت	عمر	اقامتگاه نمبرو قریه	اسمی	رابطه	حرفه فانی	تولد	نفوس	بیان و بلدیه	ملاحظات
افغان	٢٤	اقرو دنیوبل عزیزی غربی	زلما فاسیدسفا	برزیه	احرف سبعه سنه ٤١	افغانیه	٠	٤٧٧١٩	

فوتوغراف ایه علامت فارسی و ختم مخصوص بالاده درج ایکه - مادام زلما فاسیدسفا - [illegible] ویلیمی وجه محاربه اولمق حقده کی تعلیماته
مبنیا نمره لی اوراق هویت کنی مراقعت کرتمسه ویلیمدن - تسلیمی - اردوی فرقه جی ، [illegible] اولمق اوزره
تصدیقنامه نمره سی تنظیم ایلندی .

[illegible]

[illegible]

[illegible]

V. Bronsart

A HUNGARIAN WAR CORRESPONDENT AT THE DARDANELLES

Dr. (Ret.) Lt. Col. Lajos NÉGYESI*

"Alkotmány" (Constitution), a Hungarian daily newspaper publishes regular updates on the events of the war. Beginning with April 1915, the battles around the Dardanelles were also featured, alongside the events of the western and eastern fronts. The first source of the short updates were the official communiques of the Imperial Army Headquarters, relayed by the Milli news agency, followed by the British, French and German reports. At the end of April, the editors' office decided to send Béla Landauer[1], an already renowned war correspondent, to Turkey. Originally trained in law, the 45-year-old journalist started his career in 1895 under Béni Kállay, governor of Bosnia and Herzegovina. He became the Sherriff of the district of Szob in Hont county in 1902, and later took up post as the county's head Notary. It was at this time that he started publishing articles in "Alkotmány". Since the start of the conflict, as a member of the Press Corps of the Imperial Ministry of War, Landauer visited several fronts, returning from the Carpathians in March 1915.

He departed from Budapest on 21 April, and after a three day trip through Bucharest and Sofia, he finally arrived in Istanbul. Here he was forced to rest for a few days until all necessary procedures could be completed. During his wait he had chance to observe the celebrations at the *Selamlik* (the part of the imperial household reserved for males), where the Sultan already appeared as the Ghazi, glorious commander of Islam.[2]

He received permission from the Turkish military headquarters to visit the front on 1 May. At midnight, in the port of Haidar Pasha he boarded the troop transport "Gul Djemal" (formerly known as Germania), full of soldiers destined for the front. Their departure had to wait until the next evening due to enemy submarine activity. After their departure escorted by two warships, they made their way towards the Çanakkale Strait under the cover of total darkness. They were greeted by the first rays of sunlight already close to the front, where they could experience firsthand the ongoing artillery bombardment from British warships.

Their landing took place in a bay where Landauer was surprised to see how well the Turkish troops camouflaged themselves. This is how he described his experience: "Some large and several smaller ships can be spotted at the mouth of a bay that can be hardly seen from afar, and it's only later that I notice an entire city of tents and the silhouettes of thousands of soldiers fading into the sand colored beach. After I land I still don't see much

* Lecturer at the Hungarian University of Public Service and instructor of military history at the University of Szeged.

[1] Zoltán Franyó: Haditudósítások. Nyugat, issue 16. 1915

[2] A győzelem ünnepe. Alkotmány 09.05.1915. 11.p.

more than tiny brown figures, and only when I get close do I notice that several battalions are standing in formation ready to depart and a long column is already climbing the hillside towards the battlefield."[3]

Stepping ashore he observed the Turkish soldiers with keen interest. "I am most surprised by how different the Turkish army looks from the image we had in our heads. We view it as sluggish, ill-disciplined and slow, fanatical and pointless, really. An initial glimpse is enough to prove this wrong. Ever since they replaced the fez with an earth colored tropical hat made of sackcloth called the enverié (invented by Enver Pasha) they have even lost their eastern flavor. Their equipment is uniformly sand colored and their clothing is the most modern available, in my opinion surpassing that of all other warring nations in quality. The faces of the men bear marks of determination and readiness, along with total discipline, showcasing the fact that they are not the "old" Turkish army anymore. A lot has changed since the Balkan War, and this change affected the Turkish soldier above all. His fanaticism evolved into determination, his ambivalence into coolness."[4]

From here a small steamer transported Landauer to Çanakkale, where he was lodged in an abandoned house.

The next day he visited the Turkish headquarters where he met several high ranking officers.

"His Excellency, Lieutenant General Liman von Sanders Pasha was, and is at the center of all events of the war here. The grand organizer became the supreme leader of the Turkish military. Apart from his most extraordinary military prowess that elevates him to be the most suitable man for this high position, in Turkish military circles he enjoys the same deep, respectful appreciation that underscores his connection to the high command of his home country".[5]

The conversation soon turned to the Turkish soldiers:

"The British, it seems, have completely underestimated the Turks, and as punishment they only face loss and ridicule. They thought that even in a worst case scenario they would only have to face the Turkish army of the Balkan War. Now, it seems they see their error."[6]

Esad Pasha, the corps commander shared this opinion:

"The Turkish soldier improved a lot since the days of Yanina. All of those back then were equally brave heroes, but circumstances have changed a lot since. In those days we were facing shortages in a lot of things, but today we have everything, we have ammunition, food, our men

[3] A halálszoros. Alkotmány 20.05.1915. 3.p.
[4] Ibid.
[5] Látogatás Limán v. Sanders tábornagynál. Alkotmány 21.05.1915. 8.p.
[6] Ibid.

are completely supplied all the way to the trenches, and the rest is taken care of by their focused training."[7]

On 5 May Çanakkale was woken by a bomber aircraft and after fire from defending fortifications drove the attacker away Landauer set out to find the command post stationed in town.

"Crossing the town's alleyways between tiny, one-storey houses, closed shops and congregating cats, I reach the only occupied building, the so-called "*Stabsgebaude*", the military command center of land forces stationed in the beach area. On the porch, I see Usedom and Merten Pashas, commanders of the naval forces pacing back and forth, Lieutenant Colonel Jansen taking reports from horse-equipped messengers, a pilot Major reporting on his flight and at the entrance of the courtyard the slim Prince Reuss –the most interesting and liked member of the staff, as he is responsible for the nerve-wrecking task of mine laying operations."[8]

The German officers also spoke of the Turkish soldiers with high esteem.

"It seems they are spectacular fighters, wonderfully calm and so determined that if the enemy ships were not pounding them with bucket loads of shrapnel they would attack the enemy with sticks even. They incur relatively few dead; most casualties suffer arm and leg injuries from shrapnel, while the British receive the most amount of damage from Turkish bayonets."[9]

Returning to his lodging, he witnessed that the battleship Queen Elisabeth bombarded the city from the mouth of the bay of Saros, the sight of burning buildings filling him with sadness.

"Right now the entire place is a forest of smoke, its darkness being melted into the black of the night by the setting sun. As soon as it's night though, all the houses, all the chimneys, the entire flaming contour of the burning town are in front of me. Wherever the eyes see the flames, consuming abandoned Maidos in its entirety, shedding its shameful light on all the castles, forts, hills and valleys of the land all the way up to Gallipoli and down to the Aegean."[10]

On 7 May, Landauer visited Cevad Pasha, commander of forces on the Asian coast, in Sedd-el-Bahr.

"Cevad Pasha is a surprisingly elegant general, around 35-40 years of age. After our first introductory words he mentions I'm the first Hungarian war correspondent he can welcome at the shores of the Dardanelles."[11]

---

[7] Ibid.
[8] Csanak-Kalé. Alkotmány 22.05.1915. 8.p.
[9] Ibid.
[10] Ibid.
[11] Siddel-Bahr. Alkotmány 23.05.1915. 8.p.

First, the general describes the overall situation:

"At the moment, there are no enemy forces on the Asian coast. Brits were never present in the area, only the French at Kum-Kale, during the first days of the operations in April. But those ran away almost immediately, and gave no sign of themselves ever since."[12]

Landauer learned the fundamentals of local combat from the experienced soldier. The British regularly attack during daylight hours with artillery support from their warships, but whatever territory they capture, the Turks retake it with bayonet charges during the night.

On his way back he observed from a hill as the British Implacable and another warship attempted to enter the straits.

"Behind the two armored cruisers the fortifications of Sedd-el-Bahr and Kum-Kale rained down a hail of fire, in front of them the Turkish armored cruiser, on the European coast the forts of Ari-Hissarlik and Kird-Bahr while on the Asian coast the batteries of Dardanos, Medjidiyeh, Çanakkale and Hamidie. This supremely exciting combat started exactly a quarter of an hour ago, but the only thing I see are the flashes from the cannons on the warships and the impacts of the artillery rounds fired by the Turkish guns, hitting the water of the Dardanelles."[13]

After returning back to his lodging, he received the long awaited permission to depart for the front the same evening. He proceeded to Maidos in a small steamboat, after which he had to overcome the waves in a small oar boat until he could land at the shore. After this, he walked first to Kilia and then to Boghalia under the cover of darkness, where he laid down to rest in his sleeping bag placed in the courtyard of a small shed. He was waken up by a horse riding messenger, who told him what route to take so he can reach the positions of the 19th Division. For safety's sake he recommended Landauer to proceed on the 15 km trek while it was still dark, since he could only continue prone in sunlight.

No matter how quick he tried to make his way, he couldn't reach the division's positions before dawn. Still, he was close enough to the front to discover the shocking experience of meeting the enemy.

"By the time I reached the top of the hill at Maltepe it was already the break of dawn. As I've had a chance to get a view of the sea in front of me through a bush on the side I had the sudden impression that the two English armored cruisers, the Majestic and the Vengeance, were looking directly at me from up close... I still have to smile when I think of how fast I ripped the

[12] Ibid.
[13] Ibid.

Turkish war correspondents' armband off of myself, so that its whiteness does not call their attention to me."[14]

At the division's positions, its commander Mustafa Kemal Pasha was waiting for him. He described him with great affection: "The relatively young officer greets me with unusual warmness and he talks of the events of Ariburnu, in which he played no small role, with commendable modesty."[15]

By 25 April the movements of the British fleet indicated that they are going to perform the landing. Mustafa Kemal took the 27th and 57th infantry regiments from his division and ordered them to advance towards the shore at 13:00. When they were getting close he ordered a halt and personally went ahead with a company of 15 soldiers to observe the area.

Suddenly, the enemy's large spearhead appeared on one of the hills. The Turks took to firing positions without delay and forced the enemy to withdraw with heavy fire. Using the one-hour break in the fighting that followed, the two regiments took up strong defensive positions and with a strong counterattack forced the enemy back.

The trenches were located on top of the high ground following the coast, offering a great view of the frontline:

"I'm observing the Turkish trench. About every 5 steps there is a Turk fighter, leaning against the wall of the trench with his chest, rifle ready to fire at his shoulder, his upper body behind the cover of the fortifications. Between them the resting soldiers at the bottom of the trench, in the well-known Turkish sitting position, enjoying the warmth of the already shining sun. Some of them on their knees, with bodies bending down and heads touching the ground in prayer. They don't even flinch when the one next to them fires his weapon."[16]

He departed back towards Istanbul on 12 May on board a crowded hospital ship.

"One thousand and five hundred silent figures –not any of them uttering a single word of complaint– squeezing together as they lie on the ground, on the bow, the walls, the steps, riggings and machines all the way to the ramp."[17]

Boats brought the wounded from camps on the shore for several hours, until finally the ship could depart at sunset.

"The Pandemia says its goodbyes to the Hellespont and in the grey of sunset we cast our eyes upon the wide mirror of the Sea of Marmara. It's

[14] Ari-Burnu. Alkotmány 28.05.1915. 1-2.p.
[15] Ibid.
[16] Ibid.
[17] A "Pandemia". Alkotmány 01.06.1915. 1-2.p.

time we descend into the bowels of the ship as up here we can barely find a place even standing, let alone rest for the night. We have to take every step carefully among heads, legs and painfully moving human appendages until we reach the steps that take us down to the phenol and iodine injected air of below."[18]

Landauer's reports were not only published in newspapers, but also in a serialized form titled "Glória"[19] in the journal "Élet" (Life). His uniquely styled writings found a warm welcome both among critics[20] and the general public.

Bibliography

FRANYÓ, Zoltán. *Haditudósítások*. Nyugat, issue 16. 1915.

Alkotmány.

LANDAUER, Béla. *Glória*. Bibliotheca Vitae – Az Élet könyvei. Budapest, 1916.

SZINI, Gyula. Landauer Béla: "Glória". Nyugat, issue 4. 1917.

[18] Ibid.
[19] Béla Landauer: Glória. Bibliotheca Vitae - Az Élet könyvei. Budapest, 1916.
[20] Gyula Szini: Landauer Béla: "Glória". Nyugat, issue 4. 1917.

SLOVENIAN PRESS COVERAGE OF THE DARDANELLES CAMPAIGN

Dr. Blaž TORKAR*

Introduction

At the end of the 20th century, the Slovenes were divided between Inner Austria lands (Carniola, Carinthia, Styria and Gorizia) of the multi-ethnic Austro-Hungarian Monarchy. Their national consciousness was related to national patriotism and feelings of great threat on the one hand, and to strengthened pro-Yugoslavism after the annexation of Bosnia and Herzegovina and to the associated belief that the future of the Slovenes could only lie in national conjunction with other South Slavic peoples in the Austro-Hungarian Monarchy, on the other. In the First World War, the Slovenes were dying in large numbers not only on the front lines, but also in the rear areas, in exile and internment. A part of the Slovenian territory was crossed by the Isonzo Front, which left a trail of devastation. Shortage of supplies, famine, infectious diseases, calls for mobilization and death notices constituted part of everyday life during the war. Tens of thousands of inhabitants from both sides of the Isonzo Front were displaced in different camps across Italy, Austria and Hungary. Furthermore, the authorities prosecuted anti-Austrian points of view, numerous Slovenian politicians were sent to confinement. Courts martial hastily condemned some hundreds of Slovenes to death. The work of political parties was limited and controlled, and all forms of trade union and labor movement as well as politically unreliable organizations were prohibited. Parliamentary life came to a halt by 1917. The Slovenian parties mostly welcomed the Austrian authorities' decision for war. However, in the second part of the war, demands for peace, better care, social and political rights started to emerge due to the German pressure and hardship. At the end of the First World War, 100,000 troops from the 3rd Corpus area are said to have entered the battlefield, including 30,000 Slovenes. In total, approximately 160,000 Slovenian troops are said to have participated in the war. Approximately 36,000 soldiers from the Slovenian territory are supposed to have died, representing 28% of the then population of Slovenian countries.[1]

For a long time, the Ottoman Empire was regarded by the Slovenes as a synonym of Ottoman inroads on Christian territories, which had originated in the late Middle Ages. Moreover, the Ottoman Empire and Ottomans were given negative media coverage of the Balkan Wars in 1912 and 1913 by the Slovenian newspapers. However, in the First World War, since the Ottoman Empire had entered the war on the side of the Central

* Custodian and researcher at the Military Schools Center/Military Museum of the Slovenian Armed Forces.

[1] Petra Svoljšak, "Poizkus ocene vojaških in civilnih izgub (žrtev) med 1. svetovno vojno", in: *Množične smrti na Slovenskem: zbornik referatov*. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Izola 1998 (Ljubljana, 1999), 227; Janez Mušič, "Ognjeni Krst slovenskih fantov 1914 (ob petdesetletnici)", *Kronika* 12, No. 2 (1964): 84.

Powers, the Slovenian newspapers and the political elite started to speak up for Ottoman Empire which fought against the great appetites of the Entente Powers. Wartime writing of the Slovenian newspapers was characterized by propaganda which stirred up prejudice towards and inferiority of the opponents, thus having become an important element of warfare. Shortly after the beginning of war, Slovenian newspaper pages were always covered with news about the events on the battlefields across the world, decoration notices and notices on the wounded, captured and killed soldiers. Newspapers had different war correspondents who worked under the auspices of the war press office, frequently recapping official reports from foreign newspapers of the two warring sides. In addition, the newspapers covered many subject matters on national regiments, aid collection for families, disabled soldiers and orphaned children as well as on news coming from more distant front lines, where Slovenian soldiers were not engaged. In almost every Slovenian newspaper issue, one could come across news on wartime activities of the Ottoman Empire and its armed forces. In the Slovenian territory, several newspapers were published during the First World War, which represented particular political options and world views: clerical, liberal and social-democratic. The Slovenian public opinion was most affected by the clerical press, as the clericals enjoyed the majority support in the Slovenian society.

The paper comprises analyses of reports from two of the most important Slovenian newspapers of that time: the clerical and most widely read newspaper in the Slovenian territory *Slovenec* (*The Slovene*), and a few years older but also popular liberal newspaper *Slovenski narod* (*The Slovenian Nation*). Reports from the *Slovenec* and *Slovenski narod* were complemented with published articles on and photographs of the Çanakkale Strait in the illustrated weekly *Ilustrirani glasnik* (*Illustrated Messenger*). This paper provides a detailed discussion on the response to military conflicts in Çanakkale by the newspapers concerned, starting with an analysis of events which took place before and after the Ottoman Empire entered the war on the side of the Central Powers in October 1914. This is followed by an analysis of first reports on the Great Powers' dispute over Çanakkale, and an analysis of first confrontations between the Ottoman Armed Forces and the allies of the Entente Powers. The Entente Powers' failed success was welcomed also by Slovenian newspapers, which concluded their reporting on the Çanakkale Campaign with a report on the Allies' withdrawal from the Gallipoli in January 1916. However, the terms "Ottomans" and Ottoman Empire" are used in this paper, although many western authors use the terms "Turks" for "Ottomans" and "Turkey" for "Ottoman Empire" as if they use interchangeable. Slovenian newspapers from that time also used terms "Turkey" and "Turks" instead of "Ottoman Empire" and "Ottomans" which is therefore anachronistic.

Ottoman Empire enters the war

The Çanakkale Campaign or the Battles of Çanakkale were the result of Ottoman Empire's decision to enter the war in October 1914 on the side of Germany and the Central Powers. Two German cruisers under the Ottoman flag attacked Russian cities at the Black Sea. In the winter 1914–15, Ottoman General and Minister of War Enver Pasha ordered an attack on Ottoman's traditional enemy, Imperial Russia. He attacked the Caucasus. Nevertheless, the Ottoman Armed Forces achieved no major success, except that Russia's lines of communication were cut off, as Istanbul and the Çanakkale Straits were now closed.

Therefore, the Franco-British forces tried to attack the Çanakkale Strait to allow Russia to sail between the Black and Aegean Seas. They hoped this would help them reach their war decision – elimination of Ottoman Empire. At first, they planned to occupy the Çanakkale Strait only with the help of the Navy, as they had multi naval supremacy. In February and March 1915, the British and French ships bombarded Çanakkale, but were unable to reach the Straits. Rather than attacking from the sea, the Allies deployed five infantry divisions ashore. They made two attempts to land, but the Ottomans had been prepared for the attack and inflicted heavy losses on the Entente Powers, which were eventually forced to withdraw in December 1915 and early January 1916. In the context of these battles, Mustafa Kemal Pasha, also referred to as ATATÜRK, played the most prominent role among Ottoman generals. The greatest British proponent of the Gallipoli and the Çanakkale operation, Winston Churchill, who was the First Lord of the Admiralty, i.e. minister in charge of the Navy, had to leave his position due to his defeat. The Ottomans thus prevented the Entente Powers to reach the straits leading to the Black Sea, which meant that Russia found itself without a sea link to Europe and without supply provided by the Allied Powers.[2]

All these events were being followed by Slovenian newspapers. As the latter had no reporters or war correspondents of their own, they most often recapped other newspapers and war correspondence within the Monarchy, but also German, Ottoman and even British, French and Italian newspapers, when it came to events associated with Ottoman Empire and the Çanakkale Strait. Even before the outbreak of the Çanakkale Campaign, Slovenian newspapers had reported about the possibility of Ottoman Empire's entry into the war, which was eventually received with approval. Sections *"Turkey in War",* "*Turkish War"* reported on Ottoman's successes and failures. After the outbreak of the Campaign, Slovenian newspapers published articles titled "*The Dardanelles Front Line*", "*The Battle of Constantinople*", "*The Gallipoli Battles*", "*The Dardanelles Question*" and "*Attack on the Dardanelles*". Moreover, they published words spoken by the

[2] After: Dušan Nećak, Božo Repe: *Prelom: 1914-1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni Vojni* (Ljubljana, 2005), 405.

Ottoman Goltz Pasha, who announced at the outbreak of the Campaign that: "The Ottomans, when even better prepared, will be able to resist a potential attack on the Çanakkale Strait. I am convinced that future historians will celebrate the defense of Çanakkale as Ottoman's great military success."[3]

First news about Ottoman Empire that appeared in Slovenian newspapers was titled *"Turkey's Mobilization".* According to reports from Istanbul, as many as 200,000 men were called up by the Ottomans, while non-Mohammedans were not required to serve in the military upon payment of thirty Ottoman pounds, as they were regarded unreliable. All Slovenian newspapers wondered who the Ottoman mobilization was aimed at. At the same time, they alleged that 72 German officers stayed in Istanbul and that the Ottomans would probably enter the war, in collaboration with Germany, of course. The newspaper *Slovenski narod* quoted Enver Pasha, who stated the reasons for mobilization of the Ottoman Armed Forces: "Ottoman Empire considered it necessary to order a general call-up of its Army and Navy in order to protect its neutrality in the great European war."[4]

Slovenian newspapers also mentioned that it was still unknown why the Ottomans had been summoning their armed forces in Thrace. A possible scenario suggested that Ottoman Empire, together with Bulgaria, would strike Greece, Serbia and Romania; according to the other, even more likely scenario, the Ottomans, Bulgarians and Romanian would strike Russia. Slovenian newspapers also summarized that war could be felt in Istanbul, where trade was brought to a halt, while the cost of living was increasing. There were many reports about the dirty game played by the Russian diplomacy, who wanted to incite hatred between Bulgaria, Romania and Ottoman Empire, about fear of French warships that the Ottomans might land their armed forces in Egypt, and about the possibility of war between the Ottomans and the Greeks. The whole month of September 1914 abounded with information on Ottoman's preparations for war and on its armament processes.[5]

Ottoman's entry into the war on the side of the Central Powers was welcomed also by Slovenian newspapers. On 30 October 1914, Ottoman Empire declared war against the Entente and the act was reciprocated by Britain on 5 November. Pieces of news summarizing foreign newspaper publishers reported on attacks by Ottoman ships on Russian cities at the Black Sea and on Russian ships.[6] A piece of news on Ottoman's entering into the war, published in *Slovenec*, quoted the speech delivered by Halil Bey, President of the Chamber, in December 1914: "Learning all lessons

[3] Slovenec, 18 March 1915, year 43 No. 59, 3.
[4] Slovenski narod, 1 September 1914, year 67, No. 205, 2
[5] For details, see: Slovenec, 3 September 1914, year 42, No. 200; 4 September 1914, year 42, No. 201; 5 September 1914, year 42, No. 202; 12 September 1914, year 42, No. 207; Slovenski narod, 1 September 1914, year 67, No. 205; 4 September, year 67, No. 208.
[6] Nigel Steel, Peter Hart, Defeat at Gallipoli (London, 1994), 6; Slovenec, 31 October 1914, year 42, No. 249, 3; Slovenski narod, 30 October 1914, Year 67, No. 258, 3.

history has taught us, and forced by our geographical location, we have built up an alliance with Germany and the Austro-Hungarian Monarchy. From this day on, we, too, actually form a part of the great powers to provide full independence to our internal and external policy."[7]

After the Ottoman Empire entered the war in December 1914, first pieces of news started to emerge about minor confrontations between British ships and Ottoman torpedo boats. Shortly after, more news came about the bombardment of Çanakkale, stating that the bombardment neither had had nor would have achieved any success in the future. There were also many reports on French and British ships at the Çanakkale Strait, and that the Çanakkale Strait had been closed, blocked with sunken ships of older types. In addition to the Çanakkale Strait, Slovenian newspapers also widely reported on Ottoman fighting with the Russians in the Caucasus, and in Egypt, and on Ottoman's issues with Persia.[8] Moreover, they critically discussed news that the United Kingdom was to renounce the Çanakkale Strait and that it was leaving them to the Russians, which caused stir among political circles, as it was the Russians who were believed to be responsible for the Çanakkale bombardment. A lot of interest and many analyses were devoted to the Russian politics, which was believed to have a great influence on Great Britain and France, with which Russia wanted to share the imperial territories in the interest of all the three great powers. This was also the basis and background of negotiations with Italy. Therefore, Great Britain made considerable efforts towards the adoption of the Treaty of London, while regulating post-war relations among the great powers. This seemingly intricate question of Russian-British relations was simple in its basis: the British diplomacy decided in March 1915 to recognize Russia's right to occupy Istanbul as well as the Turkish Straits, thus having obtained Russia's concession territories of northern Persia and the Suez Canal, especially in order to fully meet the Italian demands. The French joined the agreement to obtain concessions in North Africa. Both countries also managed to deter Russia from signing a separate peace treaty with Germany. Tsar Nicholas did have some doubts about the territories allocated to Italy, because he supported the Serbs and their aspirations for the Adriatic Sea. Nevertheless, he regarded the Istanbul and Çanakkale Straits as "the entrance to the living room." [9]

The Çanakkale Battles

On 19 February 1915, British Admiral Sackville Carden launched a naval attack with a British-French fleet. He had reached the entrance of the Strait on 25 February, when his progression stopped. The entire month of February abounded with reports on the Alliance's bombardment of the

[7] Slovenec, 2 January 1915, year. 43, No.1, 1

[8] Slovenski narod, 9 December 1914, year 47, No. 291, 2; 9 January 1915, year 48, No. 6, 2; 19 January 1915, year 48, No. 14, 2 1915, Slovenec, 9 January 1915, year 43, No. 6, 3; 12 January 1915, year 43, No. 8, 5.

[9] Uroš Lipušček: *Sacro Egoismo: Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915* (Ljubljana, 2012), 187-202.

Dardanelles. In addition, there were many pieces of news about Russia's tendency to attack Istanbul. According to German newspaper *Deutsche Tageszeitung*, the Russians were raising an army in Odessa that was supposed to attack Istanbul via Medea, Çatalca.[10] On 20 February 1915, an extensive report and analysis of the Çanakkale bombardment was delivered by a *Slovenec* which summarized *Agence Telegraphique Milli*: "This morning, eight British and French armored cruisers were bombarding the outer defensive forts of the Çanakkale Strait for seven hours, but our fort cannons could not be silenced. The enemy fired 600 fires from 150mm-calibre cannons. Three enemy's armored cruisers were damaged, including an admiral ship. On our side, one officer and one soldier have been killed, and one solder has been slightly wounded."[11]

At the end of February and in March 1915, the Question of the Çanakkale Strait started to occupy more and more space in the Slovenian press. News started to occur about the significance of the Straits for the Russians, who urged for open trade lines from the Mediterranean to the Black Sea. A Slovene wrote: "There are plenty of military and political reasons. Russia is running out of materiel, so it needs its route through the Dardanelles, because the route over Arkhangelsk through the White Sea is frozen, whereas the route via the Trans-Siberian Railway is too long. Russian wheat is in high demand in Great Britain. Two routes are open to conquer the Dardanelles. The length of 71 kilometers along the Dardanelles line and 28 kilometers along the Bosporus accompanied with heavy Naval forces is not to the English taste, because they are afraid to lose their fancy ships. The other way is to conquer the forts and remove barriers successively: in a word, a large-scale systematic siege attack with Naval forces and Land companies. This option, too, is associated with heavy losses."[12]

On 3 March, an analysis of the Çanakkale Campaign appeared on the *Slovenec* front cover, where the editors analyzed political importance of the possession of Constantinople. If the Entente Powers had taken over the capital of Ottoman Empire –or if Russia subsequently had obtained it, or if the territory had been neutralized– then the Balkan countries would have had to keep their eyes more widely open. The same went for Italy, for which the question concerned was irrelevant. The analysis of the Question of the Çanakkale Strait discussed the possibility as to whether it was possible to reach Istanbul by sea. "To our military position, the possession of Constantinople and an unobstructed passage through the Dardanelles or from Russia is, indeed, of great importance. Via this route, Russia will be

[10] Slovenec, 23 February 1915, year 43, No. 43, 4; 10 February 1915, year 43, No. 32, 4; 20 February 1915, year 43, No. 41, 6; Slovenski narod, 20 February 1915, year 48, No. 41, 2; Ilustrirani glasnik, 25 March 1915, year 1, No.30, 360.
[11] Slovenec, 20 February 1915, year 43, No. 41, 6.
[12] Slovenec, 26 February 1915, year 43, No. 41, 6.

able to provide large quantities of food to their Allies, while the Allies can provide materiel to Russia. This fact would, of course, significantly prolong military operations in the east and the west."[13]

Slovenian newspapers also widely reported that the Entente Powers exaggerated as to the Istanbul events and that the population was completely calm. They also wrote about conflicts within the Entente Powers over the Çanakkale Strait, the gathering of Russian troops for the Dardanelles, and damages to the British-French fleet. In particular, they were most critical to Russia for wanting the Ottoman Straits. Moreover, Slovenian newspapers also wrote about invented news published by British newspapers, claiming that the Entente Powers had already landed, had been achieving success and had been ending their Campaign; that the Çanakkale bombardment had failed; and that it had all been about demonstration of power.[14] The Navy's attempt culminated on 18 March 1915, when Vice Admiral John de Robeck, who replaced Admiral Carden, sent his ships out to attack. After one of the French ships had been pulled ashore to save her from sinking, de Robeck ordered the other ships to retreat. In the second half of March, Lord Kitchener, the British Secretary of State for War, ordered landing on the Gallipoli Peninsula. The British 29th Division as well as Australian and New Zealand Corps (ANZAC) were to be joined together with French colonial divisions, under the command of General Sir Ian Hamilton on the Greek island of Lemnos. The 19th Division landed on sections S, V, W, X and Y at Cape Helles, the Anzac soldiers landed on an undefended area to the north, while the French were to made a diversionary landing on the Asian shore. The Entente Powers landed successfully, but suffered heavy losses. These events were also covered by Slovenian newspapers, in favor of the Ottoman Empire. They wrote about great losses of the Entente Powers, who would not stop their attacks easily. Moreover, they reported on damaged French ship Gaulois and France's growing pessimism about the Çanakkale Strait.[15]

In late April and the beginning of May, news about new attacks on Çanakkale started to reappear. This time, the Slovenian press reported on attacks by infantry divisions of the Entente Powers. Newspapers, which largely summarized Ottoman official reports, established that the Ottoman defense had been successful and that the Entente Powers had been gathering new units for the attack on the Çanakkale Strait. What is interesting, *Slovenec* also published a letter of congratulations send by Emperor Franz Joseph to the Ottoman sultan at the anniversary of his coming to power. He wrote the following words: "It is of special pleasure of

[13] Slovenec, 3 March 1915, year 43, No. 50, 1.
[14] Slovenski narod, 16 March 1915, year 48, No.61, 2; Slovenec, 16 March 1915, year 43, No. 61, 2, 3.
[15] Nigel Steel, Peter Hart, Defeat at Gallipoli (London, 1994), 31; Slovenski narod, 20 March 1915, year 48, No.64, 3, Slovenec, 23 March 1915, year 43, No. 88, 3.

mine to avail myself of the opportunity given by the anniversary of the reign of His Majesty, and to send my most sincere wishes to His Majesty and the Ottoman State. It is my fervent hope that the efforts of our combat forces on land and at sea in our joint fight, imposed on us by our enemies, shall be crowned with full success, and that following our victorious war, our nations shall be destined to benevolence of peacetime and prosperity."[16] Many critical discussions were devoted to Churchill's blame, as his ordering of the attack on the Çanakkale Strait on 18 March 1915 had been made against Lord Fisher's will. *Slovenski narod* stated that as a result of such and similar failures of the British Navy, it was necessary to re-establish a collegial structure of the admiralty and that Sea Lords should acquire their previous competences.[17]

On 19 May, the Ottoman armed forces tried to win the Anzac positions by performing a heavy attack on the Gulf of Anzac with numerically superior forces, but failed. This was followed by engagements, which were reported also by the Slovenian press which recapped news in *Agence Telegraphique Mill* obtained from Ottoman headquarters. They mentioned a great defeat of the British-French landing; the landing at Kum Kale was struck off and stopped at Sedd-el-Bahr, and the left wing at Ariburnu was pushed towards the sea. The right wing, however, managed to sustain, but the whole landing division of the Entente Powers' armed forces was destroyed. Slovenian newspapers praised the excellent and courageous fighting of the Ottoman troops. Later, summarizing British newspapers (*London News*), a piece of information was passed about the Entente's re-emerging demands for new units to be employed at the Çanakkale Strait. The British sources, as summarized by the Slovenian press, claimed at least 250,000 Allied troops, while acknowledging that the Ottoman resistance had been effective and powerful.[18] Posts on the Çanakkale Campaign that were of special interest were also published by an illustrated weekly titled *Ilustrirani glasnik* (Illustrated Messenger). On 25 April 1915, this weekly published a special issue with a front cover photo of the Çanakkale forts, accompanied by a thorough explanation of the geographical position and history of the Ottoman Straits as well as experiences of two German battle ships that participated in the Battles of Çanakkale. On 27 May 1915, *Ilustrirani glasnik* published a photo of the failed Allies' landing at Çanakkale shore, reporting on the Allies' unsuccessful attacks on the Çanakkale forts and stating the Allies had lost as many as 40,000 men. At the same time, it stated that Istanbul organized a big celebration and Ottoman sultan was dubbed "the Victorious".[19]

In June and July, the British who had dug trenches in the north of Cape Helles and were now supported by the French on the right flank,

[16] Slovenski narod, 3 May 1915, year 48, No. 99, 3.
[17] Slovenski narod, 4 May 1915, year 48, No. 100, 2.
[18] Slovenec, 17 May 1915, year 43, No. 109, 4.
[19] Ilustrirani glasnik, 25 April 1915, year 1, No. 35, 35; 27 May 1915, No. 39, 467.

planned new offensives. The Entente Powers managed to gain some territory, but with no lasting effect. The Entente losses were the responsibility of Churchill, who was deposed and lost control over the admiralty. The British could not face the humiliation of the Çanakkale Strait, so they organized another landing at Suvla Bay, north of the Gulf of Anzac. Following initial progress, the landing was soon stopped.[20]

In August 1915, fierce battles continued between the Entente Powers, which landed at Gallipoli, and the Ottoman armed forces. *Slovenski narod* summarized an Ottoman report: "On the night from 3 to 4 August, an enemy triggered a mine in front of our left wing trenches and tried to attack us, but was repulsed with losses. A large number of killed enemies were found in front of our fire trenches. That night, our right wing artillery bombarded an enemy's torpedo boat, which was hit and retreated burning. In Sedd-el Bahr, the weaker infantry and artillery fight gradually stopped. In progressive attacks on the left wing, the troops took 200 meters of land from the enemy towards their fire trenches. The enemy aviators dropped bombs on the Naga – Bere hospital in Sedd-el Bahr, although a Red Crescent flag was visible. Four wounded soldiers were killed, 14 other people were injured.[21] News abounded in Slovenian newspapers on the outbreak of diseases among French and British troops which had occupied Gallipoli, claiming heavy casualties. In the territory offering no protection against the burning sun, soldiers were getting sick, especially because water was running out completely. Another big problem was that water brought by ships had often already been contaminated, which caused the outbreak of various infectious diseases.[22] Slovenian newspapers, mostly summarizing Ottoman official reports, published a report on 27 August that only over the last three days, the Entente Powers had lost as many as 20,000 men (including the wounded) and that the enemy had not advanced. Dissatisfaction of the occupying troops, especially the French ones, was said to be growing, and that article already opened the possibility of the Entente soldiers' retreat from Gallipoli. [23]

When another attack was launched by the Entente Powers at Suvla Bay and the Gulf of Anzac, their attempts soon proved unsuccessful. After the attacks in August 1915, the monotony and passivity spread among the soldiers on the front. Because of repeated failure, General Hamilton was replaced in October 1915 by General Charles Monro, who suggested retreat due to the army's poor condition. After his visit to Gallipoli, Kitchener had to retreat from Suvla and Anzac. On 7 December 1915, the British Government ordered complete military evacuation of Gallipoli.

---

[20] Nigel Steel, Peter Hart, Defeat at Gallipoli (London, 1994), 214-225.
[21] Slovenski narod, 7 August 1915, year 48, No. 179, 3.
[22] Slovenski narod, 7 August 1915, year 48, No. 179, 3.
[23] Slovenski narod, 30 August 1915, year 48, No. 198, 4; Slovenec, 27 August 1915, year 43, No. 194, 4

Conclusion

The Entente Powers did not manage to exclude the Ottoman Empire from the war. Even more, Bulgaria entered the war on the side of Central Powers. The retreat from Gallipoli meant a final defeat of the British and French in the fight of Çanakkale in Istanbul, while at the same time it buried Russia's desires for the same thing. According to *Slovenski narod,* the British themselves lost more than 100,000 men in their unsuccessful fights. This number should be added to similar losses of the French. "The bravery of the Ottoman troops and superiority of the Axis powers' artillery has completely broken our enemy's bold plan".[24] *Slovenski narod* published the words spoken by Ottoman Minister of War Enver Pasha: "Under God's protection, we have driven the enemy also away from Sedd-el Bahr. There is still no detailed report on the battle we have been preparing for three days and started yesterday afternoon with our attack. But we do know that all fire trenches, which had been dug out at Sedd-el Bahr and Tekeburnu before the onset of war, have been occupied by the Ottoman Army. What is more, our troops have seized numerous cannons during the penetration. In addition, we have occupied many enemy camps holding all military equipment and material. Our artillery has sunk a hostile transport ship, so that the immense amount of booty could not be counted yet. In my estimation, the enemy's losses are very high."[25]

Bibliography

ERICKSON, Edward J. *Ottoman army effectiveness in World War One: a comparative study* (London, 2207)

FEWSTER, Kevin, BAŞARIN Vecihi, BAŞARIN Hatice Hürmüz. *Gallipoli: the Turkish story*. (Victoria, 2009).

GOOCH, Jofn. *Military misfortunes: the anatomy of failure in war (*New York, 2006).

LIPUŠČEK, Uroš. *Sacro Egoismo: Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915* (Ljubljana, 2012).

MUŠIČ, Janez. "Ognjeni Krst slovenskih fantov 1914 (ob petdesetletnici)", *Kronika* 12, št. 2 (1964): 84.

REPE, Božo- NEĆAK, Dušan. *Prelom: 1914-1918. Svet in Slovenci v prvi svetovni vojni.* (Ljubljana, 2005).

RUDENNO, Victor. *Gallipoli: attack from the sea* (London, 2008).

Slovenec: političen list za slovenski narod, let. 42, 43, 44.

Slovenski narod, let. 67, 68.

[24] Slovenec, 11 January 1916, year 44, No. 7, 3
[25] Slovenski narod, 10 January 1916, year 49, No. 6, 2

STEEL, Nigel- HART, Peter. *Defeat at Gallipoli* (London, 1994).

SVOLJŠAK, Petra. “Poizkus ocene vojaških in civilnih izgub (žrtev) med 1. svetovno vojno”, v: *Množične smrti na Slovenskem: zbornik referatov.* Zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Izola 1998 (Ljubljana, 1999).

Posamezna številka 10 vinarjev.

Štev. 50. V Ljubljani, v sredo, 3. marca 1915. Leto XLIII.

SLOVENEC

Velja po pošti: Za celo leto naprej . . K 26·— za en mesec „ . . . „ 2·20 za Nemčijo celoletno . „ 29·— za ostalo inozemstvo . „ 35·—

V Ljubljani na dom: Za celo leto naprej . . K 24·— za en mesec „ . . . „ 2·— V upravi prejeman mesečno „ 1·70

Sobotna izdaja: za celo leto . . . . . . „ 7·— za Nemčijo celoletno . „ 9·— a ostalo inozemstvo . . „ 12·—

Inserati: Enostolpna petitvrsta (72 mm): za enkrat . . . . po 18 v za dvakrat . . . . „ 15 „ za trikrat . . . . „ 13 „ za večkrat primeren popust.

Poročna oznanila, zahvale, osmrtnice itd.: enostolpna petitvrsta po 20 vin.

Poslano: enostolpna petitvrsta po 40 vin.

Izhaja vsak dan, izvzemši nedelje in praznike, ob 5. uri pop.

Redna letna priloga Vozni red.

Uredništvo je v Kopitarjevi ulici štev. 6/III. Rokopisi se ne vračajo; nefrankirana pisma se ne sprejemajo. — Uredniškega telefona štev. 74.

Političen list za slovenski narod.

Upravništvo je v Kopitarjevi ulici št. 6. — Račun poštne hranilnice avstrijske št. 24.797, ogrske 26.511, bosn.-herc. št. 7563. — Upravniškega telefona št. 188.

Dardanele.

Angleško in francosko brodovje stoji pred težko nalogo. Pot v Carigrad po morju je težavno podjetje, in glasovi so zelo različni, ali se bode načrt posrečil ali ne.

O politični važnosti carigrajske posesti danes pač nihče več ne dvomi. Če zasede antenta Carigrad — ali ga dobi pozneje Rusija ali pa se carigrajsko ozemlje nevtralizira, to je v trenutku stranskega pomena, — tedaj bodo morale balkanske države oči nekoliko odpreti, ravno tako tudi za Italijo to vprašanje ni brez važnosti. Danes pa stoji v ospredju vojaško vprašanje, in na dolgo in široko se razpravlja o možnosti, če je mogoče priti po morju do Carigrada.

Takoj ob vhodu v Dardanele stoji več utrdb, izmed katerih sta najvažnejši Kum-Kale na maloazijski in pa Sed-il-bar na evropski strani. Na ta dva forta so osredotočile angleške in francoske vojne ladje svoj ogenj, in kakor je razvidno iz kratkih turških poročil, ne brez uspeha. Angleži pač natančno poznajo lego utrdb, ker gotovo niso angleški admirali mižali, ko so »reorganizirali« turško mornarico. Zato je bil uspeh lahko mogoč, zlasti če pomislimo, da so streljali iz najtežjih morskih topov cele ure. Človeške žrtve so bile majhne, kar je tudi verjetno: to nam je dokazalo tudi obleganje Przemysla. Posadke v utrdbah so namreč omejene le na majhno število moštva, ker tam mora delovati top, ne človeška masa. Zato pa samo na sebi ni nemogoče, da veliki ladijski topovi ukrote utrdbe na suhem, zlasti če ni veliko priložnosti izgubljenega materijala obnavljati. Sicer tudi veliki ladijski topovi ogromno trpe, če se iz njih neprenehoma strelja, ker taki velikani se pri vsej svoji moči kmalu tako raztegnejo, da krogle ne padajo več tako natanko tja, kakor je bilo proračunano; toda Angleži imajo to ugodnost zase, da lahko svoj porabljeni in izrabljeni materijal obnavljajo, in to je prednost, katere ne smemo podcenjevati.

Druga velika nevarnost so podmorske mine. V ožinah, kakor so Dardanele in Bospor, se jih lahko položi več vrst. Angleži pravijo, da bodo poizkusili mine spraviti v eksplozijo s pomočjo plavov. To namreč smatrajo nekateri za gorostasno. Če po pravici ali ne, na to je odgovor težak. Sedanja vojska je prinesla že toliko razočaranj in je prevrgla že toliko navidezno neovrgljivih računov, da tudi tu presenečenja niso izključena, in vsak, kdor je pazljivo zasledoval razvoj sedanjih vojnih dogodkov, je imel že več kot prevečkrat priliko se prepričati o tem. Možno je mine polagati s posebnimi ladjami, ravno tako jih je pa mogoče tudi poloviti. Kako se bo stvar razvila pred Carigradom, kdo naj to vé?

Tretja točka: Vojaštvo na kopnem. Gotovo je, da imajo Turki v carigrajski okolici zbrano lepo armado, ki naj čuva utrdbe na kopnem; kajti tako neprevidni, da bi bili vse moštvo, kar so ga imeli na razpolago, poslali v Kavkaz in Egipt, Turki gotovo niso bili. Drugo vprašanje pa je, s kakšnimi sredstvi razpolaga turška armada pred Carigradom in če bodo Turki hoteli mesto žrtvovati obstreljevanju z morske strani. Vojaški krogi sodijo, da bi morala ententa razpolagati najmanj z 250.000 možmi, če hoče uspešno operirati na kopnem, in pravijo, da ententa tega ne more. Resnica bo najbrž nekako v sredi; nekaj moštva ima gotovo tudi ententa še na razpolago, ker je pot iz Indije skozi sueški prekop še prosta, in nekoliko pomoči iz Rusije tudi ni izključene, če je prav težka. Ravnokar se pa tudi sliši, da je Francija poslala večji transport.

Če se Angleži bore za Carigrad s tako vnemo zato, da ga Rusiji ne izroče (kar bi sicer nasprotovalo Greyevim izjavam), ali zato, da Rusijo še bolj privežejo nase, o tem se naj pomeni ententa sama med seboj. Za naš vojni položaj je seveda posest Carigrada in neovirana pot skozi Dardanele, oziroma iz Rusije velike važnosti. Rusija lahko dá po tej poti svojim zaveznikom ogromno množino hrane, zavezniki pa Rusiji vojnega materijala. To dejstvo bi seveda zelo podaljšalo vojne operacije na vzhodu in zahodu.

× × ×

ZAVEZNIKI HOČEJO VZETI CARIGRAD.

Rim, 2. marca. »Idea Nasionale« poroča z baje dobro poučene ruske strani: Istočasno, ko napada zvezno brodovje Carigrad, se tudi Rusija pripravlja, da zasede Carigrad. V Odesi je zbrana armada stotisoč mož, ki takoj odrine v Carigrad, ko si izsili prehod skozi Dardanele. Za prevoz je še veliko trgovskih ladij pripravljenih. Carigrad zasedejo tudi francoske in angleške mornariške čete, ki ostanejo tam, dokler se ne pripeljejo francoske in angleške armade v Carigrad.

POROČILO ANGLEŠKE ADMIRALITETE O OBSTRELJEVANJU DARDANEL.

Frankobrod, 2. marca. Reuter poroča iz Londona: Angleška admiraliteta razglaša, da so bili pri obstreljevanju Dardanel od strani angleško-francosekga brodovja štirje forti prisiljeni, da so umolknili. Nato so v razdalji štirih milj očistili morje min. Dne 26. februarja so tri angleške bojne ladje plule v ožino in obstreljevale fort Dardanus. Nato so se pri Kum-Kale izkrcale čete in končno razrušile ta fort. Enako so bili uničeni topovi pri vhodu v Dardanele. Vojne operacije se nadaljujejo. Naše izgube znašajo 4 mrtve in 8 ranjenih.

NAŠE BRODOVJE IN BOJI PRED DARDANELAMI.

Graški listi priobčujejo: Sotrudnik lista »Deutsche Tageszeitung« Ernst grof Reventlow piše k obstreljevanju Dardanel: Nobenega dvoma ni, da bi v Tegetthoffovem duhu izpeljan brezobziren in nenaden nastop avstrijskeh bojnih ladij, bodisi težjih, bodisi lažjih, ali pa obojnih, izredno vplival na položaj pri Dardanelah. Avstrijsko brodovje ni veliko, vendar pa šteje bojne ladje, torpedovke in podmorske čolne. Stanje brodovja je izvrstno in častnike preveva stari ofenzivni duh, ki jim ga je vdahnil Tegetthoff, bolj kot kedaj prej. Združuje se z duhom prevdarnosti in sistematičnega preračunanja. Iz tega vzroka, bi dobro umeli, če bi se združeno sovražno brodovje pred Dardanelami čutilo v neprijetnem položaju. Za podjetno, čeprav majhno brodovje bo priložnost vsekako zapeljiva. Razmeroma majhni vzroki, bi mogli za splošen položaj povzročiti velike učinke.

ADMIRALSKA LADJA POTOPLJENA PRED DARDANELAMI?

Carigrad, 2. marca. O napadu na Dardanele piše »Taswir-i-Efkiari«: V petek zjutraj ob pol 4. smo opazili 12 sovražnikovih ladij; 8 se jih je približalo do 17 km obrežju in so pričele streljati na Kum Kale in na Siad El Bahr. Polagoma so se približale tako daleč, da so se lahko opazovale z obrežja. Videli smo, kako je bila zadeta admiralska ladja; videli smo, kako se je dvignil visok steber dima in kako da se je potapljala ladja. Nato so naše baterije še sedemnajstkrat ustrelile; 6 krogel je težko poškodovalo brodovje. Ob pol 11. uri je odjadralo brodovje. Obnovljeni napad v soboto je trajal do 6. ure popoldne. (Druga poročila pravijo, da se je admiralska ladja poškodovana umaknila.)

FRANCOSKI ARMADNI ZBOR PROTI DARDANELAM.

Rim, 1. febr. »Tribuna« poroča iz Toulona: Tu so vkrcali na mnogo prevoznih ladij več linijskih polkov, kakor se računa, skupaj en armadni zbor. Te čete so se odpeljale proti vzhodu in so namenjene na polotok Galipoli, za utrdbami v Dardanelah. Trdi se, da se udeležijo tudi angleške, in sicer indijske čete iz Egipta, tega podvzetja.

NAVDUŠENJE V ATENAH.

»Lokalanzeiger« poroča iz Aten: Obstreljevanje Dardanel vzbuja med Grki največje navdušenje. Ljudstvo želi internacionalizacijo Carigrada. Poluradna »Patris« proglaša za veliko evropsko nevarnost, če bo Carigrad ruski.

NEZNATEN UTIS V CARIGRADU.

»Frankf. Ztg.« poroča z dne 2. marca, da piše »Tanin«, da neprestano obstreljevanje Dardanel v mestu ne dela posebnega utisa. Vse življenje v glavnem mestu se vrši redno, mirno in brez razburjenja.

TURKI PRAVIJO, DA SE HOČEJO V CARIGRADU KAKOR LEVI VOJSKOVATI.

Carigrad, 2. marca. (Kor. u.) V večerajšnji seji turškega državnega zbora je prečital ministrski predsednik odlok, ki z ozirom na vojsko odgodi zbornico do dne 28. septembra. Predsednik Halil slavi slogo, ki so jo pokazali poslanci in dokazali, da se turški narod oklepa v zgodovinskem trenutku svojega vladarja. Slavi zmage turške armade in upa, da se Egipt kmalu osvobodi. Sovražnik ne more proti Dardanelam uspeti; a če tudi udre kako sovražnikovo brodovje, se hočejo Turki v Carigradu vojskovati kakor levi in dokazati, da hočejo živeti; če umrjejo, umrjejo kakor junaki. Govorom so burno pritrjevali in klicali: »Doli z Rusijo!«

TAJNA ANGLEŠKO-RUSKA POGODBA GLEDE DARDANEL.

Hamburg, 2. marca. »Hamb. Nachrichten« poročajo iz Rima: Rusija in Anglija sta pred obstreljevanjem Dardanel sklenili pogodbo, ki mora do sklepa miru ostati tajna. Po tej pogodbi dobi Rusija Carigrad in prosti dohod v Sredozemsko morje, na drugi strani pa prizna Rusija angleško suvereniteto nad Afganistanom in odstopi vse svoje zahteve v Tibetu Angleški.

Naročajte „Slovenca“!

LISTEK.

Ob tristoletnici šentjakobske cerkve v Ljubljani.

(Konec.)

6.

Strašen požar je 28. junija l. 1774. upepelil v Krakovem 51 hiš. Ogenj je preskočil Ljubljanico in požgal še 58 poslopij krog cerkve sv. Jakoba. Kolegij je pogorel, zvonik je bil uničen, zvonovi so se stopili, cerkvena streha je v ognju zginila. Zgorela je podoba sv. Jakoba v velikem oltarju in vsa cerkev je v notranjščini postala sajasta, dasi ni mogla zgoreti, ker je bila čvrsto zidana. Pač pa so slike na stropu in stenah toliko trpele vsled vročine in dima, da so jih morali pobeliti.

Obup in žalost ubogih pogorelcev sta bila tolika, da je ostala cerkev eno leto brez strehe. Za silo jo je ukazal l. 1775. pokriti deželni poglavar Marija Josip grof Auersperg. Božjo službo je opravljal v tej cerkvi bivši jezuit Anton Wolf z nekaterimi drugimi duhovniki, dokler ni bila ustanovljena pri Sv. Jakobu posebna župnija.[1]

Kolegija niso več popravili, ampak so ga rajši podrli. Na njegovem mestu stoji trg sv. Jakoba in dve hiši, katerih eno je sezidal P. Gabriel Gruber v letih 1776.—1780., in tako imenovana Virantova hiša, ki je nastala okoli l. 1840.[2] Le nekdanja gimnazija je ostala na svojem mestu z raznimi popravami, dokler tudi to poslopje, imenovano »reduta«, ni l. 1897. izginilo s površja zemlje in napravilo prostor novi šentjakobski dekliški šoli.

[1] Župnijska kronika.

7.

Prošnjo, da bi se pri Sv. Jakobu ustanovila župnija, je cesar Jožef II. uslišal l. 1783. Treba pa je bilo za župnijo še marsikaj urediti, zlasti pripraviti župnišče. Prvi župnik je bil imenovan 3. aprila 1785. in 6. junija 1785. se je pričela župnijska služba božja.

Za novo župnijo je bilo treba marsikaj preskrbeti. Skrbni ključar Ignacij Friedel je nabavil prejkone na Dunaju sliko sv. Jakoba, ki je prišla morda na dražbo. Dal je zanjo 600 gold. Slikal jo je l. 1720. dvorni slikar Ivan Gotfrid Auerbach († 1753). Knjigovez Henrik Hohn je omislil sliko Brezmadežne za adventno devetdnevnico. Sliko je napravil Andrej Herrlein.[3]

L. 1788. so dobili nov veliki zvon, ki je tehtal 26 stotov. Posvetil ga je 12. junija 1788. nadškof Mihael Brigido, kar je bilo njegovo prvo škofovsko opravilo v Ljubljani.

[2] H. Costa: Reiseerinnerungen aus Krain. 1848. Str. 26.
[3] Župnijska kronika.

Da bi pridobili za cerkev potrebni denar, so morali na vladno povelje izročiti vso nebistveno potrebno srebrnino denarnemu preizkuševalcu Frauendorferju, da jo je stopil. Srebro so vnovčili in naložili za cerkev. Med temi srebrnimi predmeti so bile nekatere umetnine visoke vrednosti. Kipa sv. Ignacija in Ksaverija iz tolčenega srebra naravne velikosti.[1] Kip sv. Ksaverija je bil narejen v Avgsburgu leta 1660. V ta namen je daroval Gašpar Lichtstock pl. Lichtenhaimb 300 zlatnikov.[2] Dalje so 22 kelihov skrčili na 11. Stopili so tudi 6 krasnih srebrnih svečnikov, last nemške Marijine bratovščine, poleg tega pa še razpela, Marijine krince, monštrance za svetinje, veliki ciborij in karkoli je ostalo od odpravljenih bratovščin. Mnogo paramentov so prodali. Župni spomeničar ob tem bridkem spominu zakliče bolestno: Fridelna ni! Skrbnega ključarja Ign. Friedelna namreč tedaj več ni bilo. Gotovo bi marsikaj preprečil.

Ker smo že omenili sliki na glavnem oltarju, pomudimo se še nekoliko pri slikah. Leta 1715. so imeli v cerkvi štiri lepe slike: 1. sv. Jakoba, ki jo je naslikal Rečan Ivan Gladić; 2. Snemanje s križa, dvornega slikarja Antona Schoonjansa, čigar je slika sv. Elizabete v nemški cerkvi; 3. sv. Ignacija, slikal Nicolao Bambini; 4. sv. Jožefa, slikal Franc Remb.

[1] Farna spomenica.
[2] Historia annua Coll. Soc. Jesu Labac.

Sedaj so v cerkvi nasledaje slike: 1. sv. Ignacij, 2. sv. Ana, 3. Angeli varuhi, vse tri slikal Nicolao Bambini. Slika sv. Ignacija obhaja torej že dvestoletnico. 4. Vnebovzetje Marijino, slikal Matej Langus. 4. Sv. Frančišek Ksaver, slikal Peter Pavel Kühnl, ki je oskrbel tudi križev pot. 6. Sv. Jožef je bržkone še stari iz leta 1715. 7. Sv. Janez Nepomučan, neznanega mojstra. Tri manjše slike: Srce Jezusovo, Srce Marijino in žalostno M. B. je naslikal dunajski slikar Josip Plank.

Leta 1827. so postavili most sv. Jakoba.

8.

V cerkvi sami kakih sto let ni bilo večjih izpremembe. Zunaj cerkve pa so morali leta 1814. podreti Marijino znamenje, ker je pretil razpad. Marijino bronasto soho so shranili v cerkvi v zadnji kapeli sv. križa na listni strani, kjer je čakala 26 let. V tej kapeli je pokopan zgodovinar Schoenleben (1618—1681). Za nov Marijin spomenik so leta in leta zbirali denar. Slovesno so ga odkrili 8. sept. 1870. Stal je 14.600 gold.[1] Da ne moti dohoda v cerkev, so ga postavili na drugem

[1] Vrhovnik v Izv. Muzej. društva za Kr. 1895, 206.

ILUSTRIRANI GLASNIK

LETNA NAROČNINA ILUSTR. GLASNIKA KRON 8·–, ZA DIJAKE KRON 6·–; POSAMEZNE ŠTEVILKE 20 VINARJEV :: LETNA NAROČNINA ZA NEMČIJO KRON 10·–, ZA DRUGE DRŽAVE IN AMERIKO KRON 13·–

SLIKE IN DOPISI SE POŠILJAJO NA UREDNIŠTVO ILUSTRIRANEGA GLASNIKA, KATOLIŠKA TISKARNA. :::: NAROČNINA, REKLAMACIJE IN INSERATI NA UPRAVNIŠTVO LISTA, KATOLIŠKA TISKARNA V LJUBLJANI

LETNIK 1. * 6. MAJA 1915 * IZHAJA VSAK ČETRTEK * ŠTEV. 36.

Boji za Dardanele.
Turška telefonska postaja ob morskem obrežju.

Služba božja naših čet pred bitko. ☙ K bojem v vzhodni Galiciji. ☙ Oddelek ruskega trena. ☙ Nemška letala tipa Golob. ☙ Hercegnovi. ☙ Vojna priprega v Karpatih. ☙ Padli junaki. Domače slike. ☙ Ranjeni angleški zavezniki. ☙ Na prelazu Užok. ☙ Utrdbe z žičnimi ograjami. ☙ Sila je iznajdljiva.

GREECE CONFRONTING THE OUTBREAK OF THE FIRST WORLD WAR

Dr. Efpraxia S. PASCHALIDOU*

The victorious end of the Balkan Wars 1912-1913, found Greece with almost double its territory and population, proud, united and full of confidence in its future; in Europe, by contrast, the atmosphere was heavy and the upcoming clash seemed inevitable. On 31 January/13 February 1914, the Great Powers ceded to Greece the Aegean islands, which the Hellenic Navy had liberated during the Balkan Wars, under the condition that the region of Northern Epirus, in its entirety, would be included in the newly established Albanian state. Greece accepted the decision but the Ottoman Empire rejected it, on the grounds that the islands were in close proximity to the Çanakkale Strait and the coast of Asia Minor. Strong recrimination passed between the two governments and a new threat of war appeared imminent. Prime Minister Eleftherios Venizelos was alarmed and tried through the mediation of the German government to come to an understanding with the Ottoman Empire. The Army Staff Service in a report drawn up by Lieutenant Colonel Ioannes Metaxas, concerning the capabilities of Greece to wage war against the Ottoman Empire, designated the primary objectives, analyzed the factors involved, the stance of the Balkan states, the naval supremacy of the opponents and the degree of preparation for an overseas expedition. The intervention of the Great Powers was deemed highly improbable. The stance that Bulgaria would adopt was important owing to its geographic location between Greece and the Ottoman Empire, but surely it would be influenced by the stance that both Romania and Serbia would take. Romania did not want turmoil in the Balkans and furthermore, any obligations towards Greece. Even though Serbia was an ally, it could not support Greece, because of the South Slav issue with Austria-Hungary. The report presented as probable an Ottoman-Bulgarian agreement directed against Greece and, finally, it ruled out undertaking landing operations in Asia Minor. It was considered a fatal mistake for Greece to depend on the willingness of Romania and Serbia to contain Bulgaria. According to the report, the naval supremacy of Greece was useful for supplying the country with provisions, for the security of the islands and the Greek coast, as well as for conducting landing operations; however, forcing or undertaking a surprise crossing of the Straits was deemed beyond the capabilities of the Hellenic fleet.

On 7/20 May 1914, the Ottoman government presented a plan for an exchange of populations, followed by a Greek diplomatic note to the Sublime Porte on 29 May/11 June 1914 demanding that life and properties of the Greeks living in the Ottoman Empire should be safeguarded. Greece also informed its ally Serbia on 30 May/12 June 1914, stressing its decision to take action if Ottoman Empire did not comply with the demands, moreover

* Director of the Historical Archives Service, Hellenic Army General Staff/Army History Directorate.

requesting Serbia's moral support. Serbia favored the preservation of peace; its economy had to recover and it had to make up its lack in war material. It added that Bulgaria and Albania were waiting for an opportunity to take advantage of the situation and also mentioned that the Triple Entente desired calm in the Balkans, requesting that extreme actions should be avoided. On 5/18 June 1914, the Ottoman government responded to the Greek note proposing the formation of a combined committee that would supervise the exchange of populations and property. As a consequence, some of the tension was defused, both governments adopted a more conciliatory tone and it was agreed that Venizelos would meet the Grand Vizier (Talat Bey) in July, in Brussels, to discuss for a better mutual understanding on the issues of the exchange of populations and of the Aegean islands.

Meanwhile, on 6/19 July 1914, the Army Staff Service submitted a new memorandum setting out the optimal way in which any possible operation against the Ottoman Empire should be conducted. It was stressed that it was in the interest of Greece to provoke a war only when it had absolute superiority at sea without having to get involved in extended naval operations. Greece had to inflict a timely and decisive strike against the Ottoman Empire and this could only be accomplished if the entire Hellenic Army landed in Asia Minor and destroyed the military forces there. This plan of action had many chances of success but it was ruled out politically because of the hostile stance of Bulgaria and because it was uncertain if Serbia and Romania would provide support. The conclusion was that the best solution would be to land a reinforced division primarily in Gallipoli, and also on the coast of Asia Minor with the purpose of destroying the batteries of the Straits so that to open the way for the fleet. These actions had to be taken in secrecy and without a declaration of war so as to force capitulation.

Upon learning of the ultimatum of Austria-Hungary to Serbia, the meeting in Brussels was postponed and soon after the Greco-Ottoman dispute was swallowed up in the main current of European affairs. A Serbian petition dated 12/25 July 1914, requested Greek aid in the event of an attack by Austria-Hungary and Bulgaria. Greece responding on 20 July/2 August, advised Serbia to be more conciliatory as it was not prepared for war, something that the Serbs themselves had admitted earlier, when Greece had requested similar help to deal with a possible Greco-Ottoman conflict.

Confronting the outbreak of the Great War, Greece adopted a stance of benevolent neutrality considering that it was helping its ally Serbia, while at the same time, it was ready to repel any potential Bulgarian attack. At first, Germany's pressing demand to join the Central Powers was rejected and both King Constantine and Prime Minister Venizelos were adamant in their decision to remain strictly neutral. In August 1914, Great Britain stressed that if the Ottoman Empire remained neutral Greece should do the same; if however that was not the case, then it would be welcomed as an ally. Russia

did not want Greece to undertake action in the Balkans, while all desired the participation of Bulgaria on the side of the Entente forces. The government adopted the position of the Army Staff Service -namely of Lieutenant Colonel Metaxas- that Greece could not intervene unless Romania intervened simultaneously, owing to the threat arising from the policies of Bulgaria and the Ottoman Empire.

The position of Ottoman Empire was of utmost importance for all belligerents; even more the Çanakkale Strait was the shortest route through which Russia could receive supplies from its western allies. The entry of the Ottoman Empire into the war on the side of the Central Powers in November 1914, immediately made the support of Greece much more desirable to the Entente, but it did not decisively alter the interior calculation, since Greece still looked on Bulgaria as the more formidable enemy. The Allies started requesting that Greece rush to the aid of Serbia promising financial aid and reinforcement. Furthermore, on January 1915, they offered significant concessions in the coast of Asia Minor but also asked Greece to give assurances to Bulgaria that it would accept territorial concessions in Macedonia, if Bulgaria either entered the war against the Ottoman Empire or remained neutral. Venizelos was ready to come to terms with the Allies that went so far as to agree to cede further territory to Bulgaria in Macedonia, as the price of neutrality. Regarding Bulgaria as a potential enemy, he sought to new commitments: a British-French expeditionary force to be landed at Thessaloniki and a Romanian intervention in the rear if Bulgaria should attack Greece. In return he offered a Greek army corps to support the allied attack at the Çanakkale Strait, which was already being planned at the end of 1914. This combination met with insuperable difficulties; the Romanians were unwilling to move, the Russians objected to the Greek presence in the area and the British preferred to concentrate in Çanakkale Strait rather than detach part of them to Thessaloniki. Above all, Venizelos' plan separated him irrevocably from King Constantine.

Pressured in the Caucasus region, Russia asked for help from the British and French at the beginning of January 1915. As a result of this the British Naval Minister Winston Churchill proposed the forcing of the Çanakkale Strait by the British fleet because he posited that its arrival in the Straits would prompt the collapse of the Ottoman resistance and that, in turn, would bring the Balkan states over to the Allies. On 15/28 January 1915, the British War Council decided to put this operation into effect and immediately to dispatch an expeditionary corps to capture the Gallipoli peninsula in order to achieve its goal.

Venizelos requested King Constantine through two memoranda (11/24 and 17/30 January 1915) that Greece enter the war, because a German victory would deal a serious blow to the Hellenic populations of the Ottoman Empire. For reasons of security he also asked that the territories around Kavala be given to Bulgaria. On 20 January/2 February 1915,

Metaxas submitted a report in which he ruled out the entry of Greece into the war because of the risk of total destruction of the Hellenic Army, even if Romania and Bulgaria were to enter the war, and even if the British did dispatch an army corps to Thessaloniki, based on the following rationale:

- The Austrian attack against Serbia was imminent. Therefore, by the time the mobilization would be completed and the Hellenic Army arrived at the front, the Serbian army would already have been destroyed and the Greeks would have had to face the Austrian army on their own.

- Bulgaria could strike the Greek and Serbian forces from the flanks and rear and cut off their supply lines, thus annihilating these forces.

- If in the meantime Romania decided to intervene, it would be unable to contain the forces of the Central Powers.

- The landing of one British army corps in Thessaloniki was considered negligible; only the dispatch of four Allied army corps would be a considerable contribution.

- Even if Bulgaria did side with the Allies it would be impossible for the Balkan states to win a decisive victory over the Central Powers. The most that they could achieve would be to stabilize the situation.

- If Greece abandoned its neutrality towards the Ottoman Empire's allies, its action could possibly have negative effects to the Greeks of Asia Minor.

Venizelos did not agree with the report of the Army Staff Service, believing that the nation had the duty of assuming a risk. He submitted a memorandum to the King proposing the entry of Greece into the war under the condition that the stance of Bulgaria and Romania was secured beforehand. There followed a conference between the King and the Prime Minister during which it was decided that before any decision was taken Romania's stance had to be established; Romania had again refused to participate in the war.

The Allied attack in the Çanakkale Strait moved public opinion in Greece because "Istanbul was its primary objective". Venizelos deemed that the time for an intervention had come, decided to provide the Allies with one army corps and the entire fleet. He also called the ambassador of Great Britain and submitted his proposal to the British government and at the same time he ordered the Army Staff Service to prepare a plan of operation. Venizelos submitted a memorandum to the King proposing the participation of Greece in the operation against the Çanakkale Strait with an army corps, while the other four army corps in Macedonia would secure Greek territory from Bulgaria. The British government responded immediately welcoming the offer and noting that the Hellenic fleet's presence was also essential. Metaxas, the head of the Army Staff Service, submitted his resignation because he emphatically disagreed with the proposal. As he had already

mentioned in his former report, Bulgaria's stance was ambivalent, the expedition's outcome uncertain because one Greek army corps would not be able to upset the balance between the opposing forces, the element of surprise had been lost, and the defense of the area was well organized. He also mentioned that even after the forcing of the Çanakkale Strait the expedition would not be over and when the Hellenic fleet would appear, the resistance would not end because the Ottoman Army had twelve divisions in Thrace. The forces fielded by the Allies were inadequate and needed to be substantially augmented. The operation had to be studied and be undertaken only if the outcome was secured. The enemy had been underestimated and the operation had not been thought through. Two measures would reduce the risks. Firstly, the participation of Russia attacking with significant forces the ports of Pyrgos (Burgaz) and Varna in Bulgaria, and, secondly, the allocation of the required forces by the Allies, after an understanding with Greece had been reached.

Venizelos was seriously alarmed by the resignation of Metaxas and asked for the Crown Council to be convened so that a decision could be taken. The facts were presented to the Council, opinions were split but no decision was taken. However, Russia was informed of the Greek proposal to participate in the Çanakkale campaign and immediately adopted a negative position announcing to Great Britain and France that "the appearance of the Greek flag in Istanbul would provoke alarm and anger in Russia for political and religious reasons". Moreover, Russia demanded that it be given that region after the war, demand that was accepted with a verbal reply two days later and an official signing of an agreement on 14/27 March 1915. In the meantime, on 20 February/5 March the Crown Council reconvened but again a decision was not reached. The next day King Constantine informed the Prime Minister that he had decided that Greece should remain neutral for an additional period of time. Deeming that he could no longer remain in his position, Venizelos submitted the resignation of his government and the King invited the opposition leader Demetrios Gounares to form a new government. On 8/21 April 1915, Greece permitted the allied landing expeditionary force to assemble at Mudros harbor, in Lemnos island.

In September 1915, Venizelos after winning the elections, assumed again the government with the intention of bringing Greece into the war. A decree was issued declaring mobilization and meanwhile the Allies began to land troops from Gallipoli in the harbor of Thessaloniki without the official consent of the Greek government. The situation, however, had become very delicate and unusual from the point of view of international law because Greece, despite being neutral, had become an Allied base for the support of Serbia. The King forced the resignation of Venizelos in early October 1915, despite the fact of him receiving a vote of confidence of the Parliament at the same day. The allied forces that had already landed in Thessaloniki, anticipated a Bulgarian attack against Serbia. The British government,

seeking the Greek entry into the war, declared officially that it would offer Cyprus to Greece if it rushed to help Serbia against Bulgaria.

Greece, under intense Allied pressure to enter the war, politically was divided into two blocs. The one, led by Venizelos, supported the immediate entry into the war on the side of the Allies; the other, led by King Constantine, wished to maintain neutrality. The prevailing opinion is that both leaders wanted to serve the best interests of Greece. They differed on the terms of cooperation with the Allies, each seeking to limit the risk to the security of the country. Thus, while seeking neutrality, the country had become an enemy of both warring sides, its territory had been violated by both and its sovereignty had been deliberately trampled. Greece, following a gradual abandonment of neutrality, finally entered the war in 1917. The Hellenic Army participated with all of its forces, which were mobilized and trained within a short period of time, so as to be incorporated into the other Entente allied forces in the Macedonian Front. During the last seven months of the war, the Hellenic Army participated with all of its troops, was distinguished especially in the battle of Skra di Legen, and contributed decisively to the termination of World War I.

Bibliography

CLOGG, Richard. *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, 1992.

DESPOTOPOULOS, A.I. *The Contribution of Greece to the outcome of the two World Wars*, Athens, 1992.

FRANGOULES, A. *La Grèce et la crise mondiale*, vol. I, Paris, 1926.

Hellenic Army General Staff/Army History Directorate (HAGS/AHD), Archive/World War I, 1914-1918.

HAGS/AHD, *The Hellenic Army during World War I*, *1914-1918*, vol. 1: *Greece and the War in the Balkans*, Athens, 1958.

HAGS/AHD, *The Hellenic Army during World War I*, *1914-1918*, vol. 2: *Greece's Participation in the War, 1918*, Athens, 1961.

HAGS/AHD, *Military History Issues*, Athens, 1981.

LASKARES, S. Th. *Diplomatic History of Modern Europe, 1914-1939*, Thessaloniki, 1957.

MARKEZINES, Spyros. *Political History of Modern Greece*, 1828-1964. Vol. 3, Athens, 1966.

POLITAKOS, Ioannes. *Military History of Modern Greece*, Athens, 1980.

VENTERES, Georgios. *Greece of 1910-1920*, vol. I, Pyrsos ed., Athens, 1931.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE ÇANAKKALE ESİRLERİ VE ÇANAKKALE'DE KIBRIS TÜRKLERİ

Prof. Dr. Ulvi KESER•

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu savaşa girerken savaştan uzak gibi görünen Kıbrıs Adası da savaşın odak noktalarından birisi hâline gelir. İngiltere'nin Osmanlı Hükûmeti tarafından sipariş verilen gemilere el koyması ve bu yeni tutumu Kıbrıslı Türkler arasında da çok büyük infiale neden olur ve Kıbrıs'taki İngiliz Yüksek Komiseri Golld Adams bu durumu hükûmetine derhâl bildirmek zorunda kalır.[1] Böylece İngiltere Ada'da sıkıyönetim uygulamalarına da başlar ve İngiliz Yüksek Komiserliği aracılığıyla 4 Haziran 1915'te bir duyuruyla esirlerle ilgili hareket tarzlarını belirler.[2] Ada'nın bütün yer altı ve yer üstü kaynaklarını çok iyi bilen İngilizler, Mağusa'da gözlerden uzak ve denize kıyısı olan bir bölgede[3] yerleşim merkezinin olmadığı ve köylüler tarafından tarım arazisi olarak kullanılan, yer altı su kaynakları açısından son derece verimli Karakol bölgesinde esir kampı açarlar. Öte yandan Çukurova bölgesi ve Toros tünellerinin stratejik önemini gören ve özellikle Orta Doğu konusunda İngiltere ile sıkı bir rekabete girişen Fransa ise Çukurova bölgesinde yaşayan Ermenileri destekliyormuş gibi görünerek daha önce yaptığı üzere sömürge ülkelerinden topladığı askerleri kullanmayı ve etkili propaganda sonucu istediklerini elde etmeyi planlamaktadır. Bunun sonucu olarak da Musa Dağı'ndan, Anadolu'nun farklı bölgelerinden; İngiltere, Fransa, ABD başta olmak üzere pek çok ülkeden Ermeniler getirilir ve bu insanlar Mısır'ın Port-Said bölgesinde kamplara yerleştirilirler. Bu insanlar daha sonra yapılacak sağlık kontrolü sonrasında Kıbrıs'a gönderilmeye başlanırlar. Mağusa'nın Monarga bölgesinde kurulacak Fransız Ermeni askerî kampının İngiltere'ye ait askerî garnizonla aynı sınırlar içinde olması[4] ve İngiliz Esir Kampıyla Fransızların kamplarının aynı eğitim alanından istifade etmesi Fransız-İngiliz iş birliğinin bir sonucudur. Buna göre tarım arazilerinin üzerinde kurulan ve yer altı kaynakları açısından kamplar için sıkıntı yaratmayan, gözlerden uzak, İngiliz Esir Kampına yakın, meskûn bölgenin dışında ve Mağusa'ya da yaklaşık 24 kilometre uzaklıkta[5] bir yer

• Girne Amerikan Üniversitesi İşletme ve Ekonomi Fakültesi Dekanı, Girne Amerikan Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi (GAÜ-KAM) Müdürü, ulvikeser@gau.edu.tr ve ulvi.keser@gmail.com.

[1] Golld Adams'ın bu raporunda "İttihatçılar (Genç Türkler)" olarak nitelendirdiği Kıbrıslı Türkler arasında Dr. Esat Bey, Dr. Behiç Bey ve Hasan Karabardak gibi toplum liderleri bulunmaktadır.

[2] The Cyprus Gazette; 4 Haziran 1915.

[3] ATASE; K. 2680, D. 210, F. 1-37.

[4] Burada belirtilen arşiv belgeleri, komutanlığını Üsteğmen Mithat Tuncel'in yaptığı 4. Tayyare Bölüğü personeli tarafından çekilen istihbarat ve keşif fotoğraflarıdır. ATASE; K. 2680, D. 210, F. 1-37, 1-63.

[5] Fransızlara ait bu kampın istihkâmla ilgili bütün yapım, onarım ve bakım işlerini Kraliyet İstihkâm Birliğinden Yüzbaşı E. H. D. Nicolles üstlenir. Kıbrıs'ta yaşayan Rum, Türk ve Ermeni toplumunun liderleriyle Ermeni patriğinin ikna edilmesi konusunda bir hayli zorlanan Fransızlar,

bulunur. 15 Kasım 1916 tarihinde Fransa Başbakanı Briand'ın direktifleriyle[6] daha önce Mısır'da kurulan[7] Ermeni Doğu Lejyonu böylece bir kere daha tesis edilir. Kıbrıs'ta Ermenilerin eğitilmesine yönelik bu kampların kurulmasıyla ilgili olarak ayrıca Doğu Lejyonu Talimatnamesi hazırlanır.[8] Çukurova bölgesinin kendilerine verileceği sözüyle 5.000-6.000 Ermeni'den oluşan Doğu Lejyonu[9] veya bölgede yaşayan Türklerin deyimiyle Ermeni İntikam Alayı[10] adlı Fransız üniforması giymiş bu "Türk vatandaşlarıyla"[11] 10 Aralık 1918 itibarıyla Ermeni Lejyonunun kadrosunda 63 subay, 4.912 er ve 750 Suriyeli Ermeni vardır:[12]

"... Monarga mevkisinde öteden beri mevcut ordugâhta beş bin kadar Ermeni askeri vardır. Bir miktar Fransız zabitan ve küçük zabitanı tarafından bunlara muallimlik edilmektedir. Bu Ermenilerin İskenderun, Dörtyol, Suriye taraflarından getirildiğini Mersin'de yakalanan casus Selim söylemişti."

Fransızların açtıkları bu kamplara ayrıca Kıbrıs'ta özellikle bakır madenlerinde çalışan, Mağusa surlarının tamir edilmesinde ve Kıbrıs'tan askerî gemilerle nakledilen kerestelerin gemilere yükletilmesinde esir kamplarındaki Türkler, Suriyeliler ve Iraklı Araplar da alınır:[13]

"… O zaman bütün buraları çam ormanıydı. Babam ırgatlarla direk çıkarırdı; telefon direği, elektrik direği falan. 14 Harbi'nde hükûmet binnarınan direk istedi. Bubam kesdirdi ama nasıl taşısın? İngiliz'e bildirdi 'Direkleri kesdim ama daşımaya vesayit yok.' deyi. Devri hafta Mağusa'dan

---

kampın Türkiye'ye karşı kullanılacak askerlerin eğitimi için tesis edileceğini belirterek öncelikle Rumları, daha sonra da bu kampların çok gizli olarak faaliyet göstereceklerini belirterek Kıbrıs'taki Ermeni cemaatinin lider kadrosunu da ikna ederler. ATASE; K. 2680, D. 210, F. 1-37,1-65 ve F.1-24.

[6] Yahya Akyüz; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1988, s. 180.

[7] Şadi Koçaş; Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri, 1967, s. 237.

[8] Milliyet; 21 Haziran 1992.

[9] Gotthard Jaeschke; Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, 1991, s. 45.

[10] Salahi R. Sonyel; "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri ", Belleten, Cilt XXXVI, Sayı 141, 1972, s. 43.

[11] Osman Olcay; Sevres Andlaşması'na Doğru, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No. 455, Ankara, 1981, s. XXIII.

[12] Kıbrıs Adası'nı da içine alacak şekilde bölgede uçuşlar yaparak keşif ve istihbarat raporları hazırlayan, esir kampı ve Ermeni askerî eğitim kampının bulunduğu bölgeyle ilgili hava fotoğrafları çeken 4. Tayyare Bölüğü ilk etapta Üsteğmen Mithat Tuncel komutasında görev yapar. Birliğin ilk konuşlandığı yer ise Adana-Mersin sınırında ve dağlık bir bölgede bulunan Gülek Boğazı'dır. Ancak eldeki uçakların teknik kapasitelerinin o dönemin imkânsızlıkları içerisinde Gülek bölgesinden havalanarak Kıbrıs üzerinde uçuşlar yapması ve tekrar geriye gelmesi neredeyse imkânsız olduğundan birlik karargâhı Silifke yakınlarındaki Taşucu denilen bölgeye taşınır. İngiltere'nin müsaadesi ve lojistik desteğinin alınmasının hemen ardından Monarga, Dokuzevler bölgesi ve Lefkoşa'da toplam 3 Ermeni kampı faaliyete geçer. 4. Tayyare Bölüğü personeli tarafından çekilen istihbarat fotoğrafları. ATASE; K. 2680, D. 210, F. 1-24, 26 ve 27.

[13] Aynagof Köyü Muhtarı Emirali Mehmedali ile 1970 yılında ve o zaman 85 yaşındayken yapılan görüşmeden aktaran Oğuz M. Yorgancıoğlu; Kıbrıs Türk Folkloru; Duydum Gördüm Yazdım, Mağusa, Ağustos 2000, s. 414.

Karaol'daki erler Türk esirleri getirdiler. Bir hayle adam (ve) köye kadar daşıdılar. Buraşdan da garotsalarıyla İngiliz adamları alıp götürdü…"

Ermeni kampının burada kurulmasının bir sebebi de Anadolu'daki Ermeni isyanlarında kullanılacak silahların Mağusa-Dörtyol güzergâhıyla gönderilmesidir.[14] Demir yolu ve deniz yolu açısından ulaşım imkânının iyi olması, askerî açıdan çıkartma faaliyetlerine uygun olması, bölgenin doğusunda deniz, diğer taraflarının da Rum köyleri ile çevrili ve güvenli bir bölge olması, bölgenin muhtemel bir saldırıya karşı toplarla donatılmış olması ve belki de en önemli sebep olarak kampın İngilizlere ait askerî savaş esirleri kamp bölgesi içerisinde kalarak kolayca gizlenebilmesi başlıca sebepler arasında gösterilebilir.

Esir Kamplarının Kurulma Hazırlıklarının Başlaması

Fransızların Ermeni Doğu Lejyonu ve İngilizlerin Çanakkale Esir Kampından ilk etapta zarar görenler ise bölgedeki köylüler ve çiftçiler olur. Bölgede kampların açılması konusundaki hazırlıkların fiiliyata dökülmesiyle beraber tarım yaptıkları arazileri ellerinden alınan ve askerî bölge olduğu iddiasıyla kendi arazilerine girmeleri yasaklanan köylüler, olan bitenin farkında olmasalar da derhâl resmî makamlara müracaat edip topraklarının geri verilmesini veya kendilerine tazminat ödenmesini talep ederler ancak bütün bu çabaları boşa gidecektir. İngiliz askerî yetkililerinin bölgedeki faaliyetleri öylesine gizli ve sessizce yürütülmektedir ki Mağusa'nın en üst mülki amiri olan Mağusa kaza komiseri bile çevresinde ne olup bittiği konusunda habersiz durumdadır ve öğrendikleri de sadece gayriresmî yollardan olmuştur. Toprakları ellerinden alınan ve ortada kalan Rum ve Türk köylülerin topraklarıyla ilgili şikâyetlerinin yavaş yavaş ortaya çıkması sonrasında Karakol bölgesinde birtakım hareketlenmeler olduğunu fark eden Mağusa kaza komiseri, Kıbrıs Genel Valiliği ve Mağusa'daki askerî yetkililere 15 Eylül 1916 tarihinde "Hizmete Özel" bir yazı göndererek sözü edilen bölgede neler olup bittiğini öğrenmeye çalışır:[15]

"Geçtiğimiz 3 hafta içerisinde Kraliyet Alayına bağlı subaylar tarafından Mağusa'nın yaklaşık 1,5 mil kuzeyinde birtakım çalışmalar yürütülmekte, bu bölgede kulübeler inşa edilerek dikenli tel çekilmektedir. Gayriresmî olarak öğrendiğime göre burası Türk savaş esirleri için esir kampı olacaktır..."

Bölgede yaşayan ve Türk esirleri için inşaatına başlanan kampın başlangıçta ne olacağını kestiremeyen Kıbrıslı Türk köylüler bunun askerî bir tesis olacağının anlaşılması ve buraya esir askerlerin getirileceğinin öğrenilmesi üzerine Kıbrıs'a getirilecek esirleri konuşmaya başlarlar. Mağusa bölgesinde ortaya çıkan bu olağanüstü faaliyetler, bölgede bir şeylerin olacağı ihtimalini ortaya çıkartmakla beraber yine de Kıbrıslı Türkler ne olup bittiğini tam olarak anlayamazlar. İngilizlerin esir kampı inşaatı faaliyetini

[14] ATASE; K. 531, D. 2075, F. 4.
[15] Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi; Gazi Mağusa/KKTC.

gören Kıbrıslı Türklerden İbrahim Kalliga da ne olup bittiğine anlam veremeyenler arasındadır:[16]

"Sene 1914. Mağusa Kapısı'ndan başlayarak Karpaz yolu boyunca 'T' şeklinde tahtalar dizildi. Ortadaki rivayet; buraya karargâh kurulacağı, icabında esirlerin burada barındırılacağı şeklindeydi. Tabii, harp başlamıştı. Zamanımıza kadar görülmemiş vapurlar kereste yüklü olarak gelmekte idi. Liman, boydan boya kereste idi. Ben de arabamla Karakol'a kereste taşıyordum. İnşaat süratle başlamıştı. Ameleler, memurlar artık haşır neşir olarak çalışıyorlardı. Başlangıçta avlu ve bir de tek katlı avlu (ev), 7 oda yapıldı. Her bir avluya 9 veya 12 olmak üzere yapılan barakanın uzunluğu 45 ayaktı. Üst tarafta iki avlu için bir tahtadan cami yapıldı. Tek bir cami de 7. barakaya yapıldı. Bunların hepsi şimdiki deniz fenerine kadar uzanmakta idi. Bunların yapılması epeyi uzun sürdü. Müthiş bir haber duyuldu, Türk esirleri gelecekti. Çok geçmeden vapurlar limana girmişti. Esirler altışar olarak sahilden yaya olarak kampa sevk ediliyorlardı. Esirlerin gelmelerinden az önce bizim kampa girmemizi yasak ettiler. Orada sadece bir iki kişi alıkonulmuştu ki onlardan sağ olan yoktur."

İngiltere'nin Türk savaş esirlerini Ada'ya getirme planları yapması Kıbrıs Türkleri arasında huzursuzluğu bir anda artırır. O güne kadar Kıbrıs Türkleri ve sadakatleri konusunda pek fazla tereddüt yaşamayan İngiltere bu sefer ciddi anlamda sıkıntıya girmiş görünmektedir. Örneğin the Westminster Gazette'nin editörüne Larnaka'dan bir mektup gönderen Kıbrıslı Türk Avukat Mehmet Aslan "Eğer 4.000 Türk savaş esirinin Mağusa'da enterne edilmesiyle ilgili yapılan teklif uygulamaya konulacaksa bu gafınızın düzeltilmesi için çok geç olmadan uyguladığınız yaptırımın (herkes tarafından) bilinmesini istiyorum."[17] der. İngilizler kampın inşaatını süratle tamamlamaya çalışırken kampta esir hayatı yaşayacak olan Türk askerleriyle anlaşabilmek için tercüman aramaya da başlar ancak bundan maddi kazanç beklentisi içerisinde olanlar da vardır. Bu konuyla ilgili olarak Mağusa Kaza Komiserliğine 21 Eylül 1916 tarihinde bir mektup yazan Arap asıllı bir sağlık görevlisi, bu kampta tercüman olarak görev yapabileceğini

[16] Geniş bir arazi üzerinde tel örgülerle çevrilmiş barakalardan oluşan kampın güvenliği İngiliz askerleri tarafından sağlanmaktadır. Esirler için yapılan barakalar her sırada 9 veya 12 baraka bulunacak şekilde üç sıra hâlinde yapılmıştır. Söz konusu barakaların her birisi 9 metre genişliğinde olup 15 metre uzunluğundadır. Esir kampı, Karakol bölgesinin güneybatısında bulunmaktadır. Esir kampında esirler için yapılan barakalar kamp yerinin batısından geçen yoldan başlayarak hâlen deniz fenerinin bulunduğu noktaya kadar devam eder. 4. Tayyare Bölüğü tarafından çekilen hava fotoğrafları dışında kampın şu ana kadar bilinen sadece 2 fotoğrafı söz konusudur ve Jeff Ertughrul arşivindedir. Merhum Jeff Ertughrul Özel Arşivi/Londra. Ayrıca bk. Hüseyin Yakış'tan Aktaran Kıbrıs Postası; 6 Kasım 1986.

[17] Bu durum daha sonraki süreçte de hep tartışma konusu olacak, kafaları karıştıracak ve ikilem yaratacaktır. Konuyla ilgili olarak Sir G. Fiddes tarafından 20 Şubat 1917 tarihinde yazılan bir yazıda "Türk savaş esirleri, Kıbrıslı Rumların arasında serbest bırakılmamalıdır ancak Kıbrıs Türkleri arasında da fesatlık yapabilirler." demektedir. Enclosure in War Office to Colonial Office; 10 Ekim 1917, CO 67/183, 267 ve CO 67/187'den Aktaran Altay Nevzat; Nationalizm Amongst The Turks of Cyprus; The First Wave, University of Oulu, Oulu 2005, s. 243.

belirtir[18] ancak bu müracaata iki gün sonra verilen cevapta hastanede doktorların mesailerinin insan sağlığıyla ilgili olarak klasik manada sabah 08.00 ila akşam 17.00 gibi bir mesai çizelgesi içerisinde yapılamayacağı ve doktorların mesaisinin 24 saate yayıldığı belirtilerek bu doktorun esir kampında tercüman olarak çalışmasına müsaade edilmez.[19] Kampta ilk görev yapmaya başlayanlar ise Rum ve Ermeni doktorlardır.[20] Ekim 1916'dan itibaren faaliyete geçen esir kampının yanında açılan 24. İntimo isimli askerî kışladaki yaklaşık 2.000 civarında İngiliz askeri,[21] Karakol bölgesindeki kampın güvenliğinden sorumlu olan 500 kişilik İngiliz birliği[22] ve buradaki sivil personel göz önüne alınınca yaklaşık 5.000 - 6.000 civarında insanın bulunduğu bu kadar büyük bir askerî garnizondan menfaat sağlamak ve para kazanmak düşüncesindeki tüccarlara ve ticaret adamlarına da yeni bir fırsat doğar. Ayrıca aynı garnizon içerisindeki Fransızlara ait Ermeni kampı da dikkate alınınca savaş döneminde fahiş fiyatla ve karaborsa olarak mal satmak isteyen tüccarların da kampa akın etmeye başladığı görülür. 22 Eylül 1916 tarihinde Mağusa Kaza Komiserliğine bir yazıyla müracaat eden para kazanma sevdasındaki G. Michaididis isimli Rum bir avukat da kendi mesleğinden tamamen farklı bir konuda, bu bölgede oluşan yeni potansiyelden maddi çıkar beklentisine girer ve esir kampında kantin çalıştırabilmek için müsaade ister.[23]

Öte yandan bu dönemde Kıbrıs Adası, savaşın dışındaymış gibi görünse de yaklaşık 11.000 Rum değişik görevlerde, doğrudan olmasa da savaşa katılmış[24] ve müttefiklere destek olmuştur.[25] İngiliz Yüksek Komiseri Sir Binbaşı John E.Clauson imzasıyla Kıbrıs'ta 26 Ağustos 1916 tarihinde ikinci bir duyuru daha yapılır ve sıkıyönetim kanunlarına bağlı olarak her türlü silah alım satımı, bulundurulması ve taşınması yasaklanır.[26] Öte yandan yakın zamanda gelmeye başlayacak olan Türk esirlerin ne şekilde Ada'ya getirilecekleri ve esir kampına kadar güvenlik içerisinde nasıl nakledilecekleri sorusu İngilizlerin başını ağrıtmaktadır. Kamp komutanı tarafından Mağusa Komiserliğine gönderilen "Türk savaş esirlerinin gelişi" başlıklı ve 11 Ekim 1916 tarihli yazıda esirlerin Ada'ya muhtemelen Ekim'in 15-20'si arasında gelecekleri ve sayının yaklaşık 3.000 civarında olacağı bildirilir.[27] Bunun için bölgenin sivil halktan arındırılması ve esirlerin indirilmesini ve kampa gelişini engelleyecek her türlü durumun kontrol altına alınması konularında

[18] Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi; Gazi Mağusa/KKTC.
[19] Adı geçen arşiv.
[20] Bu doktorların Türk esirlere karşı davranışları son derece kaba ve serttir. Bu yüzden Türk esirlerinin kampta en çok şikâyet ettikleri konuların başında yedikleri berbat yemekler yer alırken ikinci sırada da bu doktorlar vardır. Kampta görev yapmak ve buradan maddi kazanç sağlamak isteyenler sadece Arapça bilenler değildir.
[21] ATASE; K. 2680, D. 210, F. 1-31.
[22] ATASE; K. 2680, D. 210, F. 1-3, 24.
[23] Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi; Gazi Mağusa/KKTC.
[24] ATASE; K. 2680, D. 210, F. 1-31.
[25] ATASE; K. 531, D. 2076, F. 5.
[26] The Cyprus Gazette; 2 Aralık 1916.
[27] Cafer Ertuğrul Özel Arşivi; Londra/İngiltere.

hazırlıklar yapılır.[28] 26-29 Ekim 1916 tarihleri arasında Mağusa'ya getirilen ve buradan Karakol bölgesine sevk edilen Türk savaş esirlerinin sayısı ilk etapta 215'tir ve daha sonra kampta 3.000 civarında esir toplanır. Bu kampa 1923'e kadar geçecek sürede esir getirilmeye devam edilir ve kampta 7.000-10.000 civarında esir kalır:[29]

"Osmanlı üserası Mağusa'ya bir çarik mesafede şimalde barakalarda oturuyorlar. İki üç bin kişi kadardırlar. Barakaların etrafı tel örgülerle kapalıdır. Mağusa'nın şimalindeki Üseray-ı Osmaniye Ordugâhı kema fi's-sabık mevcuttur. Ancak üseranın bazısı Ada'dan bir başka mahalle nakledilmiştir. Elyevm yalnız 3.000 kadarı kalmıştır. Üsera ile beş yüz kadar muhafız İngiliz askeri vardır."

İki ayrı grup hâlinde ve İngiliz savaş gemilerinin sağladığı güvenlik çemberi içinde Mağusa'nın Othello Kulesi bölgesine yanaşan gemilerden inen Türk esirler sıkı güvenlik tedbirleri arasında ve Mağusalı Türklerle konuşmalarına müsaade edilmeden Karakol bölgesindeki esir kampına getirilirler. İngiliz askerlerinin güvenlik tedbirleri o kadar sert ve sıkı olur ki İngilizler o gün Kıbrıslı Türklerin limana girişlerini yasaklar ve çalışmalarına müsaade etmezler. Türk savaş esirlerinin Ada'ya getirildiklerini görenlerden birisi de Pembe Hasan'dır:[30]

"Şimdiki limandan karaya çıkarılmışlardı. Zavallılar yaya olarak askerlerin nezareti altında Karakol'a götürülmüşlerdi. Bizler o zaman çarşaflıydık. İyice örgütlenerek hisarlara çıkmıştık. Hıçkırıklar etrafı kaplıyordu. Kendilerini unutarak bizleri teselli ediyorlardı. 'Ağlamayın anneler, yakın vakitte kurtulacağız.' diyorlardı. Üstlerinde parça parça elbiseler vardı. Karakol'a yerleştirildikten az sonra aralarında ölenler olmuştu. Hemen hemen her gün bir iki tabut bayraklarla örtülü olarak şimdiki mezarlığa götürülüyordu. Bizler Akkule'ye çıkar, hazin hazin giden cenaze alayını seyrederdik. Bazen kendilerini görmemize izin verirlerdi. Bu da ekseriyetle bayramlarda olurdu. Erkeklerimizle gider ve tellerden hikâyelerini dinler, oyunlarını seyrederdik. Bugünlerde bizlere kendi elleriyle yaptıkları eşyalardan hediye ederlerdi. Evdeki yılan da onlara aittir. Yılanlar, tespihler, sigara tablaları yaparlardı. Yedikleri zeytinlerin çekirdeklerini dahi atmazlar, tespih yapıp izinli olarak camiye geldiklerinde bize dağıtırlardı. Bayramlarda

[28] Burada İngilizleri asıl tedirgin eden konu, Mağusa'da karaya ayak basacak olan esirlerin indikleri noktanın Othello Kulesi yakınlarında olması ve söz konusu kulenin bulunduğu bu yerin çoğunlukla Mağusalı Türklerin yaşadıkları Surlariçi bölgesinde bulunmasıdır. Nitekim bu endişenin sonucu olarak ilk etapta getirilecek olan Türk esirlerinin esir kampına götürülmesi sırasında sıkıntı çekeceklerini tahmin eden yetkililer, bunun sadece askerî tedbirlerle olamayacağı düşüncesiyle Liman Başkanlığı ve Polis Teşkilatı başta olmak üzere pek çok resmî kurum ve kuruluştan da yardım isterler. Bölgedeki Kıbrıslı Türklerin esirlere yoğun ilgi göstereceğinden çekinen ve muhtemel meraklı bakışlardan tedirginlik duyan İngiliz idaresi esirlerin Ada'ya ayak bastığı andan kampa götürülüşlerine kadar olan sürede esirlerle mahalli halkın irtibatını mümkün olduğunca kesmeye gayret eder.

[29] ATASE; K. 2680, D. 210, F. 1-3, 24 ve 31.

[30] Hüseyin Yakış'tan Aktaran Kıbrıs Postası; 5 Kasım 1986.

genellikle 'Ağlamayın anneler, yine gideriz. Dinimiz uğruna şehit düşeriz.' diye başlayan bir türkü çağırırlar, bizleri ağlatırlardı."

Esirlerin gelmesinin ardından Kıbrıslı Türklerin duaları artık sadece Anadolu için değil, ayrıca bu Türk savaş esirleri içindir:[31]

"... Kıbrıs'taki İslamların daimen bizim muvaffakiyetimize duacı bulundukları ve fırsat zuhurunda bizim tarafa gelmek istedikleri ve ancak sıkı bir inzibat ve hafiye teşkilatı hasebiyle kımıldamağa imkân bulamadıkları ve Ada'da ekmeğin okkası dört kuruş ettiği merkum Hüseyin'in cümle-i ifadatından bulunduğu ma'rüzdur."

Bu dönemde Mağusa'da ve kasabanın hemen doğusundaki ağaçlıklar arasındaki ordugâhta 2.000 kadar İngiliz askeri ve Mağusa Kalesi'nin sahil cephesinde de büyük çaplı sahil topları vardır.[32] Çanakkale Cephesi'nden getirilen ilk Türk savaş esiri kafilesinde subay-astsubay yoktur.[33] Çanakkale'den getirilen Türk savaş esirlerinin yanı sıra bu kampta ayrıca 4'üncü Ordu Komutanlığınca Kıbrıs Adası'nda cereyan eden askerî faaliyetleri ve Ada'nın son hâlini görüp bilgi toplamak üzere kayıklarla Taşucu'ndan Ada'ya gönderilen ve yakalanarak diğer esirlerin yanına konulan 3 asker de vardır.[34] Esir kampında ayrıca iki ayrı Şevket Bey

[31] Ancak İngilizler tarafından alınan her türlü güvenlik tedbirine rağmen Surlariçi'nde yaşayan Kıbrıslı Türklerin Türk esirlerini görebilmek için bölgeye akın etmeleri sonucu ilk gün çıkan karışıklıkta bir askerî araç devrilir ve 2 Türk esir daha ilk günden hayatını kaybeder. ATASE; K. 2680, D. 210, F. 1-24, 26 ve 27.

[32] İngilizler her ne kadar Kıbrıs Adası'nı savaşın dışında tutmaya çalışsalar da muhtemel bir Alman saldırısına karşı tedbirli davranmaktan kaçınmazlar. Ada'daki askerî karargâh ve ordugâhların neredeyse tamamı Mağusa bölgesinde bulunduğundan muhtemel bir saldırıya karşı azami tedbirler de bu bölgede alınır. Mağusa Limanı'nda her ihtimale karşı savaş gemileri bekletilir, ayrıca Mağusa ve Karakol bölgesi arasında nispeten daha küçük iskele ve limanlar yapılmaya başlanır. Ada'nın bu tarafında hummalı bir faaliyet göze çarparken başta Lefkoşa, Larnaka, Limasol ve Girne olmak üzere diğer kaza merkezlerinde ise neredeyse hiçbir olağanüstü durum söz konusu değildir. Bu bölgelerdeki sessiz ve monoton ortam savaşın sonuna kadar devam eder. Bunun tek istisnası, keşif ve istihbarat uçuşlarına çıkan 4. Tayyare Bölüğü mensuplarına 1917 yılı içinde Lefkoşa civarında uçaksavarla taciz ateşinde bulunulmasıdır. Adı geçen arşiv.

[33] ATASE; K. 3435, D. 14, F. 26-2. Bu kampta kaldığı tespit edilen üç başçavuştan 10.413 esir numaralı Hacı A. Mehmet Emin 8 Mart 1920 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Aynı şekilde kampta 4 Şubat 1919 tarihinde hayatını kaybeden 6.387 esir numaralı başçavuş ise Ahmet Ömer'dir. Esir kampında bulunduğu tespit edilen üçüncü başçavuş da 21 Temmuz 1919 günü hayatını kaybeden 9.630 esir numaralı Mustafa Hasan Hüseyin'dir. Her üç başçavuşun da nasıl öldükleri konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca bu üç astsubayın kimlikleri bilinmesine rağmen şehitlikte hangi mezarlarda yatmakta oldukları da tespit edilememiştir. Öte yandan 3 Kasım 1919 tarihli Doğruyol gazetesinde çıkan haberde ise Anadolu'ya ve esir kampındaki Türk askerlere yardımcı olabilmek için Lefkoşa Türk Derneği tarafından organize edilen farklı kültürel etkinlikler sonrasında toplanan paraların bu yolda kullanılması üzerine esir kampında bulunan 11 Türk başçavuşun teşekkür mektubu yazdığı belirtilmektedir. Bu astsubayların kimler oldukları ve daha sonra nereye gittikleri de bilinmemektedir.

[34] Bu üç denizci askerin kimlikleri de bilinmemektedir. Bu arada Türk arşivlerinde Kıbrıs'ta esir düşerek şehit olduğu belirtilen tek bir kişiden söz edilmektedir. Bu kişi, 1921 yılının Temmuz ayında şehit düştüğü bilinen ve makineci olarak görev yapan Yüzbaşı Sudi Efendi'dir. İstanbul

bulunmaktadır. Bunlardan birisi diğer üç doktorla kampta görev yapan Dr. İsmail Şevket Bey'dir. Diğer Şevket Bey ise esirdir ve kampta bir süre caminin imamlığını da yapmıştır. Öte yandan kampın 1923 yılına kadar açık olduğu dönem içerisinde kampı ziyaret eden Kıbrıslı Türklerden bazıları kendi akrabalarını görmek arzusundadırlar:[35]

"Babam 1800'lü yılların sonunda doğdu. Lübnan'a da kendisi gitti. Gittiği yer Osmanlı İmparatorluğu topraklarında olduğu için orada postacı olarak çalışmaya başladı. Savaş patladığında da doğru Mekke'ye giderek Galip Paşa'nın emrine girdi... Babam çöllerde perişan olur. Su yoktur, yiyecek yoktur. Açlıktan üzerilerindeki kayışları ve kemerleri çiğneyip yemeye başlarlar. Araplarla girdikleri bir çatışmada ayağından yaralanır ve Araplar kendisini esir alırlar. Araplar o kadar acımasız ve zalimdirler ki esir düşen Türkler 'Bizi İngilizlere teslim etseler de kurtulsak.' demeye başlarlar. Eh babam Kıbrıslı; anası da burada, babası da burada, İngiliz askerleri de hâliyle müsamaha gösterirler. Savaş bitip Kıbrıs'taki esir kampına getirildikten sonra yapılan anlaşmalar da neticelenince babamı da serbest bıraktı tabii İngiliz."

Altay Nevzat ise esir kampındaki bir başka Kıbrıslı Türk'ten bahseder ve 3.113 esir numaralı Salih (Munaka) İbrahim'in ismini verir.[36] Fransa'nın Béziers bölgesinden Anadolu'ya gönderileceğine, yanlışlıkla Kıbrıs'a gönderilmiş olan bu esir de kamptaki ikinci Kıbrıslı Türk esirdir. Burada esir tutulduğu ileri sürülen diğer Kıbrıslı Türkler ise Sabri ve Süleyman isimli savaş esirleridir ve 1908 doğumlu İsmail Savalaş anılarında onlardan şu sözlerle bahseder:[37]

"… Bundan başka Sabri isimli bir esir daha kaçıp buraya geldi. Buradan da Mandrez'e gitti. Mehmet Ağa'nın yanında uzun zaman kaldı. Ayharida'daki (Ergenekon) tanıdıklarına göre 1945'e kadar mektup yazmaya devam etti. Üç esirden Süleyman, eski ismiyle Efrenk, yeni ismiyle Aslanköylü idi. (Sabri isimli esir) 1927'de Aslanköy'e gitti. Süleyman'la buluştular. Onu orada evlendirdi. Kaçarlarken köylülerin bazılarına kendi el yapıları tabla ve ağızlıklar hediye ettiler. Şimdi köylülerimizden Ziya Efendi'de esirlerin verdiği ve üzerinde 'Hatırat-ı esaret-i Kıbrıs' ibaresi yazılı tabla hatıra olarak saklanıyor…"

Beşiktaş'ta bulunan Deniz Müzesi'nden alınan bilgiye göre Yüzbaşı Sudi Efendi gizli bir görevle ilgili olarak Karadeniz'de tebdili kıyafet içerisinde kendisinden istenilen vazifeyi yerine getirmeye çalışırken bölgede faaliyette bulunan Rumlar ve Yunanlar tarafından teşhis edilir ve derhâl İngiliz askerî yetkililerine bildirilir. Karadeniz'de bir gemide tutuklanan Sudi Efendi'nin hangi sebeple ve nasıl Kıbrıs Adası'na gönderildiği ise belli değildir. Hava Kuvvetleri Komutanlığı; Türk Havacılık Tarihi, II. Cilt, II. Kitap, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951, s. 185.

[35] Hasan Hilmi Bey'in Bilbeis Esir Kampında çektirdiği ve arkasını imzalayarak ailesine gönderdiği fotoğrafta bu kampta tutulan başka esirler de vardır. Bu esirlerden en ilginç olanı ise kendisine bakacak hiç kimsesi olmadığı için kampa babasıyla gelen 8-10 yaşlarında bir erkek çocuğudur. Merhum Erol Olkar ile 9 Ağustos 2002 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

[36] Nevzat; s. 247.

[37] Yorgancıoğlu; s. 425-427.

Mete Hatay ise Birinci Dünya Savaşı sürecinde İngiliz ordusuna katılan ve Çanakkale Cephesi'nde hayatını kaybeden 50 Kıbrıslı Rum'dan bahsetmekte; bu cephede savaşa katılmış ve hayatını kaybetmiş bir Kıbrıs Türk'üne İngiliz arşivlerinde rastlamadığını, hayatını kaybeden bir Rum'un mezarının ise Çanakkale'de bulunduğunu ifade etmektedir.[38] Bu dönemde Kıbrıs, savaşın dışındaymış gibi görünse de yaklaşık 11.000 Rum değişik görevlerde, doğrudan olmasa da savaşa katılmış[39] ve müttefiklere destek olmuştur.[40] 10 Mart 1919 tarihinde Mağusa kaza komiseri tarafından İngiliz genel valisi ve yüksek komiserine gönderilen yazı Kıbrıs Türklerinin esir kampında tutulan akrabalarını ziyaret etmeleri ve onları görmek istemeleriyle ilgilidir:[41]

"… Bu bölgede yaşayan 2 kişinin esir kampında tutulan akrabalarını görebilmek için kendilerine müsaade edilmesini istemek için bana geldiklerini şahsınıza bildirmek isterim. Bunlardan birincisi Aloda[42] köyünde oturan yaşlı ve bakıma muhtaç Osman İbrahim'dir ve eğer mümkünse oğlunu görmek istiyor. Oğlunun ismi İzmirli Savaş Esiri İbrahim Osman Burnova'dır. İkinci kişi de yine aynı köyden Süleyman Mehmet'tir ve savaş esiri yeğeni Musahif Onbaşı Hacı Hüseyin'i görmek istemektedir. Bu müracaatlara nasıl bir cevap verileceğini öğrenmek beni mutlu edecektir. Saygılarımla. Kaza Komiseri"

Aloda köyünde oturan Osman İbrahim ve Süleyman Mehmet'in kendi yakınlarını ziyaret edebilmek için esir kampına gelmeleri, bu kampta başka Kıbrıs Türklerinin de bulunduğunu göstermektedir. Kampın açılmasının ardından esirler daha ilk günden pek çok sıkıntılarla karşılaşırlar. Bu sıkıntılardan kurtulabilmek veya ihtiyaç duydukları ekmek, zeytin gibi yiyecekleri veya yatak, yorgan, battaniye gibi birtakım malzemeyi temin edebilmek için en iyi fırsat ise çalışmak için kamptan dışarı çıkartıldıkları zamanlardır. Mağusa'dan yükleme yapmak için esir kampından çıkarılan Türk esirler bu fırsatı değerlendirip kampta zeytin çekirdeklerinden tespihleri, tahtadan sigaralık gibi küçük eşyayı da hatıra olarak Kıbrıslı Türklere verirler. Bu şekilde esirler tarafından el emeği olarak yapılan Çanakkale ve Anadolu işlemeli ay-yıldız işlemeli iki sigaralık hâlen Gazi Mağusa'da Hüseyin Nafi Bey'de bulunmaktadır:[43]

---

[38] Haber Kıbrıs/Poli; 13 Nisan 2014.

[39] ATASE; K. 2680, D. 210, F. 1-31.

[40] Hill; s. 522. General Sir Ian Hamilton, İngiltere Savunma Bakanlığına gönderdiği 11 Aralık 1915 tarihli ve Temmuz-Ekim 1915 tarihlerini kapsayan raporunda Çanakkale'de Türklere karşı uygulayacağı stratejik hilelerden bahsederken Yunan Teğmen Gruparis komutasında 300 kişilik bir Rum müfrezesinin 6/7 Ağustos 1915 gecesi Saros kuzeyinde kıyıya çıkartıldığını belirtir. Genelkurmay Başkanlığı; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V. Cilt, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Ankara, 1980, s. 286-288. ATASE; K. 531, D. 2076, F. 5. Ayrıca bk. KTMA.; 539. D. 30.

[41] Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi; Gazi Mağusa/KKTC.

[42] Aloda köyünün ismi 20 Temmuz 1974 sürecindeki katliamlardan sonra Atılılar ve Şehitler olarak değiştirilmiştir.

[43] Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi; Gazi Mağusa/KKTC.

"Anadolu aşkı, vatan aşkı, memleket sevgisi bir başkaymış bu esir Türk askerlerinde. Yaptıkları kaşıklıkların üzerine, sigaralıklara hep Anadolu'yu işlemişler. Bu, dedeme verdiklerinde de Çanakkale haritası var bir tarafında. Öbür yüzüne de Anadolu haritası işlemişler 'Ey vatan, güzel vatan.' diyerek."

Türk esirler tarafından yapılan bu küçük el işi sigaralık, tespih, kaşık gibi ürünlerden bir kısmı günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Hâlen KKTC'de farklı ailelerde de bu döneme ait eşyalardan bulunmaktadır. Bu hatıra eşyalardan birisi ise 1904 Kıbrıs doğumlu Hamide Akil'e verilen süslemeli bir mermer parçasıdır.[44] Bunun dışında Lefkoşa'da Dr. Fikret Rasim'de boncukla örülmüş bir para kesesi; Vural Türkmen,[45] Mustafa Gökçeoğlu[46] ve Ulvi Keser'de[47] bayrak ve sancak işlemeli sigaralık; Gazi Mağusa'da Ali Eyüpoğlu'nda ikiye katlanabilen bir kaşık bulunmaktadır. Ayrıca hâlen Canbulat Müzesi'nde bulunan ve esir bir Türk askeri tarafından yapılan bir ahşap oyma komodin de vardır.[48] Son dönemde ortaya çıkan ve

[44] Türk savaş esirleri tarafından yapılan bu mermer parçasının üst kısmında "Hattad Üstad", ortasında ise "Bismillahirrahmanirrahim" ve "İnnehu min Süleymane ve innehu" ifadeleri bulunmaktadır. Mehmet Ertuğ; "Çanakkale Şehitlerinden Bir Yadigâr", Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Lefkoşa, Mart 1988, Sayı 4, s. 14.

[45] Söz konusu sigaralığın bir yüzünde Sultan Abdülmecid'in tuğrasının altında "Ah esaret unutmam seni. Düşmanın kahrıyla mesrur et Allah'ım beni. Tali-i harp esir etti beni. Mekteb Muallimi Mehmet Cevded Bey Kardaşıma yadigârdır." ifadeleri yer alırken diğer tarafında da bahriye tuğrası altında "Var olsun yurdumuz için çalışanlar. Çorumlu pehlivan -24'te esaret- Bekir Hulusi Kardaşınız 1336, Bir hatıra-i ebedî olmak üzere takdim ettim." ifadesi yer almaktadır. Vural Türkmen'le 5 Ağustos 2014 tarihinde Lefkoşa'da TMT ve Mücahitler Derneğinde yapılan görüşme.

[46] Kıbrıs Türk Halk Bilimi Uzmanı, Edebiyatçı, Araştırmacı Yazar Mustafa Gökçeoğlu ile 20 Aralık 2013 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[47] 9 cm x 9 cm ebadında ve yaklaşık 2 cm yüksekliğinde bulunan sigaralık gül ağacından yapılmıştır. Sigaralığın üst kısmında ahşaba kazınmış hâlde "Royal Welsh Fusiliers" ibaresi bulunmaktadır. Bu ibare söz konusu askerî birliğe ait amblemin ortasında yer almaktadır. İlginç olan husus ise söz konusu sigaralığın üzerine Türk savaş esirleri tarafından telkâri gibi bir yöntemle "Cyprus" ve "1919" ifadelerinin işlenmiş olmasıdır. Sigaralığın arka yüzünde ise neredeyse bütün yüzeyi kaplayacak şekilde ay ve yıldız (bayrak) kazınmış durumdadır. Aynı şekilde sigaralığın bu tarafına da Türk savaş esirleri tarafından "Turkish Prisoners" ifadesi işlenmiş durumdadır. "Royal Welsh/Welch Fusilier/Kraliyet Gal/Galler Birliği" işlemeli bir sigaralığın Türk savaş esirlerinde bulunmasının açıklaması çok da kolay olmayacaktır. Akla ilk gelen, esir düşen bir Türk askerinden onu esir alan İngiliz askerinin böyle bir tahta oyma sigaralık istemesidir. Sigaralığın üzerine daha sonra işlenen telkâri cinsinden "Cyprus/Kıbrıs", "1919" ve "Turkish Prisoners/Türk Savaş Esirleri" ifadelerinin işlenmesi ise muhtemelen 1919 yılı içerisinde Kıbrıs'ta gerçekleştirilmiştir. Burada farklı varsayımlar söz konusu olabilir. Kıbrıs'ta görev yapan bir İngiliz askerinin elinde bulunan sigaralığa üzerindeki işlemeler Türk savaş esiri tarafından daha sonra işlenmiş olabilir veya bir İngiliz askeri tarafından istendiği üzere Türk savaş esiri tarafından bu gül ağacı sigaralık yapılmış ve üzerine Kıbrıs'la ilgili ifadeler daha sonradan işlenmiş olabilir. Çanakkale Cephesi'nde esir alınan İngiliz askerine ait olan bu sigaralık bir Türk askeri tarafından Ada'ya getirilmiş ve Kıbrıs Adası'nda üzerine bu işlemeler yapılmış olabilir.

[48] Bu komodin 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Mehmetçik (Galatya) köyünden Emekli Öğretmen Ahmet Şener tarafından Gazi Mağusa'da bir Rum evinde bulunarak Gazi Mağusa'daki Canbulat Müzesi'ne teslim edilmiştir. Komodinin dört tarafı da kabartma ve oyma

kamuoyuyla paylaşılan söz konusu esir kampı ve Türk savaş esirleriyle ilgili en ilginç parçalardan birisi ise Gazi Mağusa'da Diş Hekimi Fehmi Tuncel'de bulunan ve Ali Kemal isimli bir savaş esiri tarafından kaleme alınan 54 sayfalık bir hatırattır ve "Hatırat-ı Esaret" ismiyle anılmaktadır.[49]

Türk esirlerin adaya getirilmesi sonrasında tercüman, doktor, kantin işletmecisi gibi faaliyetlerde bulunmak üzere İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaat edenler yanında dikkati çeken müracaatlardan birisi de Kıbrıslı bir Türk'e ait olandır. Türk savaş esirlerine yakın olabilmek ve onların ihtiyaçlarını karşılayarak destek olmak amacıyla böyle bir girişimde bulunan Ay Simeo köyünden Ali Fevzi, 1 Kasım 1916 tarihinde müracaatını İngiliz yetkililere teslim eder. Ali Fevzi'nin müracaat dilekçesinde belirttiği bir başka husus ise esir kampında bulunan Türk esirlere hocalık yapabilmesine müsaade edilmesidir. 2 Kasım 1916'da yapılan bu müracaata 8 Kasım 1916 günü olumsuz cevap veren İngiliz yetkililer kamptaki Türk esirlere dinî vecibelerini yerine getirebilmeleri için sadece Mağusalı Mustafa Nuri Efendi'ye müsaade ederler. Son derece aydın, kültürlü ve önder bir kişiliğe sahip olan Mustafa Nuri Efendi, 9 Ekim 1907 tarihinde İngiltere'nin Sömürgeler Bakanı Winston Churchill'in Kıbrıs ziyareti sırasında onu karşılayan Türk heyetinde de görev yapan Kıbrıslı bir toplum lideridir. Esirlerin Ada'ya ayak bastığı andan itibaren onlardan yardım ve desteğini esirgemeyen Mustafa Nuri Efendi Türk savaş esirlerinin dinî vecibelerini daha iyi yerine getirebilmeleri için gayret eder. Bir Türk savaş esirinin cenaze törenini yerine getirmek için kampta bulunduğu bir sırada onlara dinî kitaplar getirmeyi düşünen Mustafa Nuri Efendi bunun için müracaatta bulunur. 19 Aralık 1916 tarihinde Mağusa Kaza Komiserliğine müracaat eden Mustafa Nuri Efendi esirlere Kur'an-ı Kerim verme talebini iletir:[50]

---

süslemelerle işlenmiştir. Üstteki iki köşesinde ay yıldız, ortasında kanatları açık bir kartal ve kanatların altında da birer gül motifi vardır. Sağ tarafında asma dalına uzanmış bir köpek, sol tarafında ise bir tavus kuşu motifi bulunmaktadır. Komodinin birinci sırasında bulunan çekmecelerinde çiçekler ve kuşlar, ikinci sırasındaki çekmecelerde ise doğan cinsi yırtıcı bir kuş ve kraliyet tacı, iki tarafı kanatlı bir daire içerisinde ise "RAF" ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca bazı bitki motifleri de vardır. Üçüncü sıradaki çekmecelerde ise duran iki asker, çarpışan iki asker ve son olarak oturan bir asker motifleri bulunmaktadır. Komodinin arka yüzüne ise eski harflerle ve el yazısıyla birtakım yazılar, kalp, çapraz olarak ok ve hançer gibi motifler kazınmıştır. Komodinin üzerinde "25. 7. 1919. Kıbrıs Adası'nın Famagusta kal'ası şimal-i garbi sevahilinde üsera ikametgâhında bulunan müstakil Balıkesir sancağının Bandırma Manyas'ından 1802 numrolu Onbaşı Hüseyin ve 1841 numrolu Nefer Ramazan ve 10278 numrolu Nefer Sinan tarafından tezyin edilmiştir. Fi sene 1335 Temmuz 20. Ah felek, yandı yürek. Zalim esaret." ifadesi yer almaktadır. Burada söz konusu edilen 3 Türk askerinin mezarları hâlen Çanakkale Şehitliği'nde değildir ve akıbetleri de meçhuldür.

[49] Diş Hekimi Fehmi Tuncel ile 14 Kasım 2013 ve 18 Şubat 2014 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

[50] Bu müracaat üzerine Mağusa Kaza Komiserliği durumu esir kampı komutanlığına hemen 1 gün sonra bildirir ve Mağusa imamı olan Mustafa Nuri Efendi'nin Kur'an-ı Kerim ve başka dinî kitapları esir kampına göndermek için izin istediği, söz konusu kişinin Mağusa'nın eski hocası olduğu ve son olarak kampta hayatını kaybeden bir Türk esirin cenaze merasimini yerine getirdiğini belirtir. Esir Kampı Komutanı Yarbay E. A. How da Mağusa Kaza Komiserliğine aynı gün gönderdiği yazıyla esir kampındaki esirlere dağıtılmak üzere getirilecek hediye Kur'an-ı

"Ekselansları, esir kampına gitmem ve bir erin cenaze törenine katılmam istendiğinde 24. İntimodaydım. Esir kampında esirlerin herhangi bir istekleri olup olmadığını öğrenme, onlara bazı dinî kitaplar ve Kur'an-ı Kerim temin etme ve bunları postayla gönderme konusunda şahsıma izin verildi. Sizden istirhamım, söz konusu bu dinî kitapları bizzat kendimin esir kampı komutanına teslim etmeme izin vermenizdir…"

Esir kampında önceleri Türk esirlerin farklı sebeplerle kamptan çıkmalarına, ayrıca Mağusa Surlariçi'ndeki camiye gitmelerine izin verilmesine rağmen daha sonra bu uygulamaya son verilir. O dönemi yaşayan Mehmet Nafi Bey de İngilizlerin bu tutarsız davranışlarına dikkat çeker:[51]

"Karakol kampına yerleştirilenler 4.000'i bulmuştu. Girişlerinde Mağusa halkı, kumandanın izniyle kendilerine ziyafet vermişti. Ziyafetten sonra muhafızların gözcülüğünde şehir kendilerine gezdirilirdi..."

Hemen ardından İngiliz yönetimi tarafından Türk savaş esirleri için kamp bünyesinde minaresi bulunmayan ahşap bir cami yaptırılır.[52] Esirlerin Ada'ya getirilmesi ve kampın faaliyete geçmesinden sonra da İngilizlerin bölgedeki toprak sahipleriyle problemleri bitmez. 18 Kasım 1916 tarihinde bir Rum köylü tarafından kamp komutanlığına yapılan müracaatta ise askerî esir kampının kurulduğu bölgede bulunan kendisine ait arazideki çayır çimeni toplamasına müsaade edilmesi istenir. İngilizler işgal ettikleri bu tapulu arazileri askerî bölge ilan ederek köylülerin ellerinden almışlar ve herhangi bir tazminat da ödememişlerdir. Alkollü içki satışını bu şekilde bir uygulamayla geçiştiren İngilizlerin başını devamlı ağrıtacak olan konu, bölgede toprakları ellerinden alındığı için mağdur olan köylülerdir. Yaklaşık bir ay önce, 18 Kasım 1916 tarihinde kendi arazisindeki çayır çimeni toplayabilmek için izin isteyen Rum köylüden sonra, 27 Aralık 1916 tarihinde Mağusa Kaza Komiserliğine müracaat eden Avukat G. Michailides başkanlığındaki bir grup Rum köylü de ellerinden alınan topraklarıyla ilgili olarak kendilerine o güne kadar hiç ödeme yapılmamasından ve tazminat ödenmemesinden şikâyet ederler.[53] Kıbrıs Genel Valisi John E. Clauson'ın

---

Kerimlerin kendilerini de mutlu edeceğini, Mustafa Nuri Efendi'nin dilerse kitapları istediği herhangi bir gün sabah 09.00-12.00 arasında şahsen teslim edebileceğini belirtir. Bu cevabi yazının alınmasından sonra Mağusa kaza komiseri de Mustafa Nuri Efendi'ye gönderdiği bir yazıyla esir kampına istediği herhangi bir gün sabah 09.00-12.00 arasında gidebileceğini ve dinî kitapları şahsen teslim edebileceğini bildirir. Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi; Gazi Mağusa/KKTC.

[51] Hüseyin Nafi Bey ile çeşitli tarihlerde Gazi Mağusa'da yapılan görüşmeler.

[52] Bu caminin imamlığını da esirler arasında bulunan Şevket isimli bir esir yapar. Esir kampının ilk açıldığı günlerde bu cami ihtiyacı karşılamakla beraber daha sonra kampta bulunan Çanakkale Cephesi'nden getirilen Türk savaş esiri sayısının artmasıyla yeni bir camiye daha ihtiyaç duyulur ve kamp komutanlığı kamptaki üçüncü bölümün yedinci barakasını da cami hâline getirerek buranın da kullanılmasına müsaade eder. Hüseyin Yakış'tan Aktaran Kıbrıs Postası, 2 Kasım 1986.

[53] Mağusa Kaza Komiserliği ve bu esir kampının kuruluşunu gerçekleştiren İngiliz Kraliyet İstihkâm Birliği Komutanlığınca incelemeye alınan bu talep ne yazık ki köylülerin istediği gibi bir netice vermez. Yılda iki üç sefer ürün alınabilen bu bereketli topraklar askerî arazi statüsüne

16 Ekim 1916 tarihli sıkıyönetim duyurusuyla Kıbrıs Adası'nda fotoğraf makinesi bulundurmak ve fotoğraf çekmek yasaklanır. Bu duyuruya göre özellikle Larnaka ve Mağusa bölgelerinde kaza komiserinin yazılı müsaadesi olmadan herhangi bir şeyin veya herhangi birisinin fotoğrafını çekmek yasak altına alınır. Kamp yakınlarında dolaşmayı, kamp civarında tekneyle gezmeyi, tekneyle bu bölgede sahile çıkmayı yasaklayan İngiliz idaresi özellikle esir kampının bulunduğu Karakol bölgesinde ve Mağusa'da fotoğraf çekmenin ve fotoğraf malzemesi bulundurmanın İngiliz askerleri dâhil herkes için sıkıyönetim uygulamaları arasında olduğunu devamlı yineler.[54] Bu bölgede en hassas yasaklamalardan bir tanesi de içki satışı ve içki içilmesiyle ilgilidir. Mağusa kaza komiserinin 493/16 sayılı ve 8 Ocak 1917 tarihli talebine cevaben yazılan 10 Ocak 1917 tarihli yazıda alkollü içki satışı ruhsatı olanların bu ruhsatlarının sıkıyönetim uygulamaları doğrultusunda yasaklanıp yasaklanamayacağı ve İngiliz askerlerinin ellerinde muvazzaf bir

---

girmiştir ve İngilizlerin de buna karşılık tazminat ödemeye veya köylülere ürünlerini toplamalarına müsaade etmeye niyetleri yoktur. Söz konusu bu dilekçede dikkati çeken bir nokta ise Rum köylüler yanında bu dilekçeye imza atanlar arasında Ahmet Vasif ve Şevki Hüdaverdi isimli Türklerin de bulunmasıdır. Bu iki Kıbrıslı Türk dışında ayrıca H. Hamid de vekâletini aldığı Bahriye ve Hattiye Hanım ile Naim Efendi adına bu dilekçeye imza atmıştır. Esirlerin getirilmesinden hemen sonra, 5 Aralık 1916 tarihinde Lefkoşa'da yapılan duyuruda İngiltere ile savaşa girmiş bir ülkenin mensubu olan düşman unsurlarına veya savaş esirlerine yardım ve yataklıkla kaçmalarına yardım etmenin en ağır şekilde cezalandırılacağı bildirilir. Adı geçen arşiv.

[54] Böylece Kıbrıs genel valisinin 16 Ekim 1916 tarihli sıkıyönetim duyurusuyla Kıbrıs Adası'nda fotoğraf makinesi bulundurmak ve fotoğraf çekmek yasaklanır. Bu duyuruya göre özellikle Larnaka ve Mağusa bölgelerinde Kaza Komiserinin yazılı müsaadesi olmadan herhangi bir şeyin veya herhangi birisinin fotoğrafını çekmek yasak altına alınır. Bu konudaki tek istisna, özel mülkiyete ait yerlerde ve fotoğraf stüdyolarında çektirilecek fotoğraflardır. Ayrıca hiç kimse hangi maksatla ve sebebi ne olursa olsun fotoğraf makinesi, fotoğraf makinesi parçası taşımayacak veya taşınmasına yardımcı olmayacaktır. Aksi davrananlar hakkında sıkıyönetim kanunlarına göre işlem yapılacaktır. Esasında bu yasak, sadece bu bölgede değil bütün Ada sathında uygulanmakla beraber yetkililer özellikle Mağusa, Karakol bölgesi ve askerî tesislerin bulunduğu mahallerde bu yasaklamaya daha titizlikle uyulmasını istemektedirler. 22 Şubat 1917 tarihinde Türk Savaş Esir Kampında görev yapan bir İngiliz onbaşı da birlik komutanı olan Yüzbaşı R. E. Nicholls'e yazılı müracaat ederek esir kampı bölgesinde fotoğraf makinesi taşımasına ve kullanmasına müsaade edilmesini ister. Söz konusu onbaşı böyle bir müsaadenin kendisine verilmesi durumunda bölgedeki askerî tesisleri veya savaş esir kampının resimlerini çekmeyeceğini, tek arzusunun Kıbrıs'la ilgili tipik manzara resimleri çekmek olduğunu belirtir. 21 Mayıs 1918 tarihinde bizzat Kıbrıs genel valisine yazılı müracaatta bulunan esir kampı komutanı emrinde görev yapmakta olan 1. Kraliyet Taburundan 203.126 yaka numaralı er C. J. Greenwood ile 45.105 yaka numaralı er R. Mackie'in Ada sathında fotoğraf makinesi kullanabilmek için kendilerine müsaade edilmesini talep eden müracaatlarını bildirir. Bu yasaklamanın doğal sonucu olarak özellikle esir kampına ait neredeyse hiç resim bulunmamaktadır. Bu konu öylesine hassas ve önemlidir ki Yüzbaşı Nicholles İngiliz onbaşının bu talebini derhâl Mağusa Kaza Komiserliğine iletir. İngilizler Kıbrıs'ta fotoğraf makinesi kullanılmasını ve fotoğraf çekilmesini savaşın sonuna kadar yasaklarlar ve bu yasağa istisnasız herkesin kayıtsız şartsız uymasını sağlarlar. Aksine davranış sergileyenler ise sıkıyönetim yasalarına göre mahkemeye çıkartılıp yargılanırlar. İngiliz idaresinin bu konuda kendi askerlerine bile hoşgörüsü yoktur. The Cyprus Gazette; 16 Ekim 1916. Ayrıca bk. Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi; Gazi Mağusa/KKTC.

subaydan alınmış bir müsaade kâğıdı olmadığı takdirde içki alıp alamayacakları konusuna açıklık getirilir.[55]

Esir kampında tutulan Türk savaş esirleri zaman zaman adada yaşayan Kıbrıslı Türklerle görüşme imkânı bulsalar da moral açısından son derece kötü durumdadırlar. Sağlık durumlarının kamptaki esaret hayatına paralel olarak çok kötü olması, esir hayatı yaşamanın verdiği eziklik ve burukluk yanında hiç alışamadıkları sıcak hava, esirleri perişan eder. Sıcak havaların bastırmasıyla beraber başlayan sivrisinek ve tatarcık salgını yanında bu hayvanların sebep olduğu farklı hastalıklar da onlara hayatı çekilmez hâle getirir. Kötü yemekler, sağlıksız beslenme, salgın hastalık gibi değişik sebeplerle kampta hayat iyice çekilmez hâle gelir. Ağır esaret şartları içerisinde hayatta kalmaya çalışan, Mağusa'dan Orta Doğu'daki İngiliz birliklerine gidecek malzemenin ve kerestenin gemilere yüklenmesinde, bölgedeki inşaatlarda ve onarım işlerinde ve özellikle Gemikonağı bölgesindeki maden ocaklarında çalıştırılan Türk esirleri; ağır şartlar, yetersiz beslenme ve sağlıksız şartlar nedeniyle isyan ederek kaçmış, bir kısmı İngiliz askerlerince vurularak veya esaret şartları sonucunda hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybeden Türk askerleri için daha önce herhangi bir tören yapılmaması ve şehitlerin tören yapılmadan ve elbiseleriyle gömülmeleri adada yaşayan Türkleri hem üzer hem de onların tepkilerini çeker.

Türk savaş esirlerine her konuda yardımcı olmaya çalışan Kıbrıslı Türkler zaman zaman savaş esirlerinden bazılarını kaçırmayı başarmalarına ve onları bir müddet, özellikle Beşparmak Dağlarında saklamalarına rağmen bu savaş esirleri daha sonra İngilizler tarafından tekrar yakalanır. Beşparmak Dağlarının saklanmak için ideal yer olarak seçilmesinin sebebi, bölgenin doğal ortamının yakalanma riskini ortadan kaldıracak özelliklerle dolu olması ve ormanlık arazi olması nedeniyle gizlenme, barınma, yiyecek ve su bulma imkânının daha fazla olmasıdır. Ayrıca Akdeniz aracılığıyla Anadolu'ya geçişin en kısa yolu olan Girne sahillerine varabilmek için de bu bölge bir ara geçiş niteliğindedir.[56] Bu açıdan en güzel örnekler ise Girne'ye bağlı Livera ve Kormacit köyleridir:[57]

[55] Kıbrıs genel valisi, ayrıca Mağusa kaza komiserinin bu yasaklamayla ilgili olarak bir emir yayımlamasını ve bunun Valilik emri olduğunu duyurmasını da ister. İngilizler bu şekilde Ada'yı tam manasıyla abluka altına alırlar. Nitekim aksi davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle bir Rum tüccar mahkemeye sevk edilir. Kamp yakınlarında dolaşmanın, tekneyle gezmenin, tekneyle bu bölgede sahile çıkmanın yasaklandığı; fotoğraf çekmenin ve fotoğraf malzemesi bulundurmanın İngiliz askerleri dâhil herkes için sıkıyönetim uygulamaları arasında olduğu bölgede en hassas yasaklamalardan bir tanesi de içki satışı ve içki içilmesiyle ilgilidir. İngilizler bu şekilde Ada'yı tam manasıyla abluka altına almışlardır. Nitekim aksi davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle Michael A. Stephanidos isimli bir Rum tüccar ve bazı İngiliz askerleri mahkemeye sevk edilir.

[56] Türk savaş esirlerinin kamptan bir yolunu bulup kaçmalarından sonra saklandıkları yerler arasında ayrıca Mağusa'nın Aynakofo ve Topçuköy gibi köyleri de vardır. Türk savaş esirlerinin kendilerine yardım edeceklerine inandıkları Türk köylerini seçmeleri tesadüf değildir. Bir yandan İngiliz esaretinden kaçmaya çalışırken bir yandan da hayatlarını idame ettirmeye çalışan Türk esirler bu yüzden saklanma açısından uygun mekânların bulunduğu, yakalanma açısından ise riskin nispeten daha az bulunduğu bölgelere yönelirler ve genellikle Türk köylerinin yoğun olarak

"Birinci Dünya Savaşı döneminde Çanakkale'de İngilizler tarafından esir alınarak Ada'mıza getirilen Türk savaş esirleri çeşitli dönemlerde bu esaret hayatından kaçmaya çalışırlar. Kendilerine bu konuda en büyük destek ve yardımı ise Kıbrıslı Türkler yaparlar. Kaçtıktan sonra asıl önemli iş, İngilizlere yakalanmamak ve mümkün olan en kısa sürede Anadolu'ya ulaşarak tekrar memleket için savaşa girmektir. Bu şekilde kaçan esirlerden bir kısmı da bizim köye gelirler. Bu kaçak Türk esirlerine en büyük yardım da bizim aileden gelir. Anadolu'ya geçiş için tek çare, bir sal yapmak veya bir sandal bulmaktır. Sadrazam ailesi de bu Türk esirlerden yardımlarını esirgemez. Onlara kol kanat gerer ve yaptıkları sandallarla kaçmalarına yardımcı olurlar. Bu yardım ve desteğin sonucu olarak bizim köyün ismi değiştirilmiş ve aileme atfen Sadrazamköy olmuştur…"

Kuzey Kıbrıs'ta Anadolu'ya kaçış için en müsait noktalar olan o günkü isimleriyle Livera ve Kormacit köyleri bitki örtüsü açısından da Türk esirlere büyük avantaj sağlamıştır. Sandal veya sal yapabilmek için ihtiyaç duyulan odun bölgedeki ormanlık araziden sağlanır. Kıbrıs Adası'nın kuzeyde en güney noktasını işgal eden Kormacit köyünde yaşlılar bugün bile Türk esirlere yaptıkları yardımları anlatırlar. Kamptan ilk kaçma teşebbüsü 29 Kasım 1916 tarihinde gerçekleşir ve bunun sonucunda 2 Türk askeri vurularak hayatını kaybeder. Bu 2 Türk askerinin dışında aynı tarihte kaçan ve yakalanamayan Türk askerleri de vardır. Bu askerlerden bir tanesi 4.470 esir numaralı olan Türk askeridir. Gece yarısı kamptan kaçmayı başaran bu asker kampta en son görüldüğünde siyah keten ceket, kalın pantolon ve fes giymektedir. Siyah bıyıklı, esmer ve orta boylu asker, İngilizlerin bütün gayretlerine rağmen yakalanamaz. 29 Kasım 1916 gecesi saat 22.00 ile 30 Kasım 1916 sabah 06.00 arasında kamptan kaçtığı tahmin edilen bir başka Türk esiri ise 4.417 esir numaralı İbrahim Ali Mehmed Sabri'dir. İngilizler kaçan bu askerle ilgili olarak hazırladıkları duyuruları Ada'nın dört bir yanındaki resmî makamlara dağıtarak ve kaçan askerin eşkalini bildirerek onu yakalamaya çalışırlar. Gerek kimliği belli olmayan 4.470 esir numaralı Türk askerinin ve gerekse 4.417 esir numaralı İbrahim Ali Mehmed Sabri'nin isimlerinin Çanakkale Şehitliği'nde mezarları bulunan Türk askerleri arasında olmaması söz konusu 2 askerin İngilizler tarafından yakalanmadıklarını ortaya koyuyor. Bu arada Kıbrıs Genel Valiliği tarafından Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilen 12 Aralık 1916 tarihli mesajda; aynı gün İskenderiye'den Victorian isimli İngiliz savaş gemisiyle esir kampına Çanakkale Cephesi'nden 1.300 Türk savaş esirinin daha getirildiği, bu esirlere 88 İngiliz askerinin de refakat ettiği bildirilir.[58] İngilizler Kıbrıs Adası'ndaki Türk Savaş Esir Kampına neredeyse Birinci Dünya Savaşı'nın

---

bulunduğu bölgeleri seçerler. Bu bölgelerin bir başka özelliği ise uygun bir fırsat bulunduğunda Anadolu'ya kaçabilmek için en ideal yerler olmasıdır. Türk savaş esirlerinin kamptan kaçtıktan sonra gizlendikleri Türk köyleri göz önüne alındığında bunların Anadolu'ya geçişin nispeten daha kolay yerler olduğu görülür.

[57] Halil Sadrazam ile 11 Haziran 1998 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

[58] Adı geçen arşiv.

sonuna kadar değişik tarihlerde esir göndermeye devam ederler. 15 Ekim 1918 tarihinde Kıbrıs Genel Valiliğinden Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilen yazıda; 14 Ekim 1918 günü Mağusa'ya Türk savaş esirlerinin geldiği belirtilmekle beraber Genel Valilik bu tür gizlilik içeren yazışmalarda her ne olursa olsun şifre kullanılması gerektiğini, gelen-giden gemilerin hareket saatleri ve gemilerin isimlerinin gizli tutulması gerektiğini bildirir. Aynı gün Theseus isimli İngiliz gemisiyle Port-Sait'ten 1.002 Türk savaş esiri getirilmiş, söz konusu İngiliz gemisine Wear isimli savaş gemisi refakat etmiştir.[59]

Kötü yemekler, sağlıksız beslenme, salgın hastalık gibi değişik sebeplerle esir kamplarında ölenler önce hâlen Gazi Mağusa Namık Kemal Lisesinin bulunduğu bölgedeki mezarlıklara gömülmüşler; çoğunun mezarları bile bulunamamıştır. Bu şekilde Gazi Mağusa'nın değişik yerlerinde rastgele yerlere veya mezarlıklara gömülenlerin bazıları, daha sonra Gazi Mağusa'da bulunan panayır bölgesinden 3 Türk savaş esirinin cenazelerinin mezarlığa götürülmesi sırasında yaşanan olaylar nedeniyle daha sonra hayatını kaybedenler Karakol bölgesinde esir kampı yakınındaki özel mezarlığa defnedilmişlerdir.[60]

"1917-1918 yıllarında Mağusa Esir Kampından tünel kazarak kaçmayı başaran ve Çanakkale'de esir düştüğü öğrenilen 6 Türk esiri önce Gonedra'ya kadar gelir ve geceyi geçirmek için bir ağıla saklanır. Aradan birkaç saat geçince Türk olan ağıl sahibi ağılda birileri olduğunu anlar ve bunlarla konuşarak kaçak esir olduklarını öğrenir. Bu adam, esirleri saklayacak güvenli bir yeri olmadığı için onları komşu köy olan Ay Harida köyüne gönderir ve Osman Amca'yı (Osman Ahmet) bularak ondan yardım istemelerini, bu adamın güvenilir biri olduğunu onlara söyler. Esirler aynı gece ağıldan çıkarak bugünkü Ergenekon köyüne giderler. Fakat bölgenin yabancısı olduklarından, gittikleri yerin doğru yer olduğundan emin olmadıklarından sabaha kadar köyün yakınlarında gizlenirler. Sabah olunca köylülerin sesini duyan esirler geldikleri yerin doğru yer olduğunu anlayarak ortaya çıkarlar ve gördükleri bir çobanın yanına giderek Osman Amca'yı sorarlar. Yanına gidip Osman Amca'yı sordukları çocuk aslında Osman Amca'nın oğlu Mehmet Osman'dır. Daha sonra Osman Amca'ya haber salınır. Osman Amca gelir. Esirler başlarından geçenleri anlatır ve Osman Amca'dan yardım isterler. Osman Amca da oğlu Mehmet Osman'ı ve Hüseyin Yusuf isimli bir arkadaşını çağırıp esirleri Topaktaş Mağarası'na götürmelerini ister. Esirler ilk olarak götürüldükleri bu mağarada saklanırlar. Bu bölgede davar güden çobanlardan esirlerin sesinin duyulduğunu duyan Osman Amca o gece esirleri daha güvenilir bir yer olan ve bugün Esirler Mağarası olarak bilinen yere götürür…"

[59] Cafer Ertuğrul Özel Arşivi; Londra/İngiltere.

[60] 1911 Kufez (Çamlıca) Doğumlu Mustafa Mulla Mehmet'ten Aktaran Zarif Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan; Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları. KTMA.; 061.1951.

Babası Hüseyin Yusuf gibi bu mağaraya defalarca giden Yusuf Hüseyin ayrıca bu mağarada söz konusu esirlere ait birtakım özel eşyalar da bulunduğunu, bunlar arasında bazı paltoların da olduğunu ifade ederek bu paltolardan hatıra olarak söktüğü iki adet düğmeyi uzun sürse evinde muhafaza ettiğini ancak bu düğmelerin daha sonra kaybolduğunu da belirtir.[61] Daha sonraki süreçte İngiliz askerleri tarafından yakalanan bazı esirler de dâhil olmak üzere zorlu kış şartlarında ve Kıbrıs Adası'na kar yağdığı dönemlerde bin bir güçlükle bölgeye gelebilen ve açlıktan bitap düşmüş insanlara yardım edenlerden birisi Nacakcı Hüseyin isimli bir başka Ergenekon köylü Kıbrıs Türk'ü olacaktır.[62] Köylüler Ergenekon köyüne kadar gelen savaş esirlerini köyde saklamanın tehlikeli olacağını bildiklerinden savaş esirlerini köyün en yüksek noktasında yer alan ve neredeyse yarım metre yaklaşıncaya kadar görülmeyen mağarada saklamanın daha uygun olacağını düşünürler ve onları bu mağaraya getirirler. Mağara Ergenekon köyü sınırları içinde bulunmaktadır ve Beşparmak silsilesinin en yüksek noktalarından biri üzerindeki bir yarın en uç noktasında bulunmaktadır. Mağarada kalmakta olan Türk savaş esirleri mağarada ilave bir tedbir olarak mağaranın 2-3 metre derinliğindeki girişinin hemen altında ve mağara tabanının yaklaşık 5 metre daha aşağısında ikinci bir delik daha açmışlar ve burayı da kaçış ve daha kolay çıkış için kullanmışlardır.[63] Özellikle Kalavaç-Görneç-Ergenekon hattında ve Beşparmak Dağları silsilesinin bu bölgesinde çok sayıda mağara, oyuk ve saklanmaya elverişli yer bulunması da esirlerin işini kolaylaştıracak, köylülerin de yardımlarını daha kolay ve güvenle ulaştıracak avantajlar arasındadır. Örneğin Ergenekon köyü sırtlarında ve Esirler Mağarası'na yakın bir noktada Kıbrıs Türk efsane dünyasının bir diğer kahramanı Arap Halit'in de saklandığı bir mağara bulunmaktadır.[64] Hava şartlarına uygun olarak bu bölge Görneç köyünde de olduğu üzere yayla çamı ve ardıç ağaçlarının sık bulunduğu bir bölgedir ve özellikle kışın hava çok sert yaşanmaktadır. Özellikle kampın açık olduğu 1917-1922 sürecinde İngiliz esaretinden ve kampta yaşadıkları zorluk ve zulümden kaçmayı başaran esirler bölgeye geldiklerinde onları karşılayan, onlara sıcak yemek veren ve onların karınlarını doyuran da aynı insanlardır.[65] Esaret şartlarından bunaldıkça kamptan kaçmaya çalışan Türk savaş esirleri İngiliz askerleri tarafından vurulur ve törenlerle toprağa verilirler. O günleri yaşayan Ali Osman Bey böyle bir günü anılarında şöyle anlatır:[66]

---

[61] Hüseyin Yakış'tan Aktaran Kıbrıs Postası; 6 Kasım 1986.

[62] Nacakcı Hüseyin'in Torunu Diş Teknisyeni Yusuf Nacakcı ile 22 Aralık 2013 tarihinde Ergenekon köyünde yapılan görüşme.

[63] 1933 Ergenekon doğumlu Nazım Erden ile 22 Aralık 2013 tarihinde Ergenekon köyünde yapılan görüşme.

[64] Nacakcı Hüseyin'in torunu Diş Teknisyeni Yusuf Nacakcı ile 22 Aralık 2013 tarihinde Ergenekon köyünde yapılan görüşme. Ergenekon (Ay Harida) köyünden 1941 doğumlu Musa Haskan ile 22 Aralık 2013 tarihinde Ergenekon köyünde yapılan görüşme.

[65] Ergenekon (Ay Harida) köyünden 1941 doğumlu Musa Haskan ile 22 Aralık 2013 tarihinde Ergenekon köyünde yapılan görüşme.

[66] Hüseyin Yakış'tan aktaran Kıbrıs Postası; 7 Kasım 1986.

"Esirler geri gidince bir müddet sonra Mehmet Emin isminde rütbeli birisi gelip beni bulmuştu. Ona benim ismimi vermişler. Esirlerden burada şehit olan iki yeğeninin mezarını görmek istiyordu. Kendisini alıp mezarlığa götürdüm. Sonra oğlunun vurularak öldürüldüğünü işittim ve ona da söyledim. Kaçarken vurmuşlar, şehit etmişler onu."

30 Haziran 1917 tarihinde Çanakkale Esir Kampından kaçmaya çalışırken 2 Türk askeri daha İngiliz askerleri tarafından vurularak öldürülür. Öldürülen askerler 3.105 esir numaralı Ali Hacı Ahmet ve 3.109 esir yaka numaralı Hanefi Ahmet'tir. Söz konusu 2 Türk askeri İngiliz Kraliyet Birliğinden Er John Garnett tarafından vurulmuşlardır.[67] Kamp komutanı ise olayı görmelerine rağmen öldürülen savaş esirlerinin isimlerini bilemeyen şahitler aracılığıyla olayın ne şekilde olduğunu ve önce hangi esirin öldürüldüğünü bulmaya çalışır.[68] Tel örgülerle çevrili kampta üç bölüm hâlinde inşa edilen barakalarda kalan Türk esirler bu barakaların sıhhi olmaması yüzünden çeşitli hastalıklara maruz kalırlar. Yazın sıcak, kışın da soğuk hava açısından son derece elverişsiz olan barakalar pek çok Türk esirinin esaret ve kötü barınma şartları yanında ciddi hastalıklar sonrasında ölüm olaylarını da hızlandırır:[69]

"… Harbi Umumi'de babam beni işçi yazdırdı. Burada ekmekçi yanındaydım. O zaman 1 şiline ekmek alırdık. Çünkü harpteydik ve çok pahalıydı. Ekmekler sıçan yeniğiydi. Günde 1,5 şilin alırdım. Dört fırına ekmek taşırdım. Fırınlar surlar dışında, liman yolundaydı. Ekmekleri sırtıma yüklenir ve ekmek ambarına götürürdüm. Araba da bunları esirlere götürürdü. Yere dökülen hamurları süpürüp ekmek yaparlardı. Buna da gara ekmek denirdi. Esirleri her gün hisara çıkarırlardı. Ben de annemle hisara çıkardım ve onları izlerdik. Beyaz sakallı İbrahim Efendi imamdı. Her gün hisara yayan giderdi ve meblağı mezara götürürlerdi. Esirler Mağusa'ya kendileri gelirdi. Çarşı Meydanı, Namık Kemal Meydanı'na gelirlerdi. Boncuklu yılan, tavla, mücevherat kutusu yaparlardı. Bunları satar ve eşya alırlardı. Esirler vapurla geldiğinde, limana geldiğinde vapurlar görünürdü. Kasaların içinde ölüler ve yaralılar vardı. Kadınlar da bunların ölü olduğunu söylerlerdi. Ben bunları gördükten sonra işe girdim. Yaklaşık 2 sene çalıştım. İngiliz bana 2 punya vurdu. Ekmekleri taşırdım. Ovada fakir çocuklar koyun beklerdi. Ben de tıka basa dolu olan köhünleri eğerdim ve ekmekleri düşürürdüm. Çocuklar da bunları alıp yerlerdi. Bu yasaktı. Rastgele bir gün

[67] Nöbeti sırasında kaçmaya çalışan 2 Türk askerini vurarak öldüren İngiliz Er John Garnett derhâl tutuklanır ve sıkıyönetim kuralları çerçevesinde askerî mahkemede sorgulanır. Ancak bu yapılan, sadece adli bir görevi yerine getirmekten başka bir şey değildir. 2 Türk askerinin öldürülmesine şahitlik eden ve olayı görenler arasında ise başta kampta görev yapan İngiliz Yüzbaşı Nicholson ile Lewis Hyde isimli bir sivil İngiliz, 29.210 yaka numaralı İngiliz Er F. Barrew bulunmaktadır. Bu olayın en trajik ve üzücü yönlerinden birisi de 2 Türk savaş esirinin kaçarken vurulmasını bizzat görenler arasında 3.251, 3.252 ve 3.018 esir yaka numaralı Türk savaş esirlerinin de bulunmasıdır.

[68] Hüseyin Nafi Bey Özel Arşiv; Gazi Mağusa/KKTC.

[69] Hüseyin Hasan Monargalı'dan Aktaran Zarif Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan; Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları. KTMA.; 061.1951.

İngiliz kumandanı bunları gördü ve bana 'Kim verdi?' dedi. Ben de 'Bilmem.' deyince bana 2 punyo vurdu ve yere düştüm. Almanlar Yavuz Koper isimli bir gemiyle asker getirdiler. Surların en dışında Karakol'a bakan çifte mazgallı yerde asker çıkardılar. Burada talim yaptılar. O zamanlar İngilizler peşlerine düştü…"

Çeşitli sebeplerle hayatını kaybeden Türk esirler için İngiliz Kamp Komutanlığı tarafından düzenlenen askerî cenaze törenine 30-40 civarında Türk savaş esiri de katılır, törene katılan bu savaş esirlerine hemen hemen aynı sayıda İngiliz askeri de refakat eder, saygı duruşu ve saygı atışını müteakip tören biter.[70] Öte yandan gerek Mustafa Nuri Efendi gerekse o dönemin Yasama Meclisi olan Kavanin Meclisinin Mağusalı üyesi Mahmud Celaleddin Efendi bazı iş birlikçi jurnalcilerin kışkırtmaları sonucunda İngilizler tarafından Türk savaş esirlerine yardım ettikleri, esir kampında ölen savaş esirleri için dinî görevlerini yerine getirmek üzere esir kampına girdiklerinde esirlere yiyecek temin ettikleri iddiasıyla divanıharbe verilmişler, daha sonra bu suçlamalardan beraat etmelerine rağmen mahkeme salonundan çıkar çıkmaz alelacele Girne'ye götürülüp Birinci Dünya savaşı sonuna kadar Girne Kalesi'nde sürgün hayatı yaşamışlardır.[71]

Ne acıdır ki yıllar sonra bakımsızlık ve ihmal yüzünden kaybolmaya başlayan bu mezarlıklardan ancak kurtarılabilen bazı esir mezarları hâlen Gazi Mağusa'da Türkler tarafından mezarlık olarak kullanılmakta olan Mağusa Türk Mezarlığı'na nakledilmiştir. Aynı şekilde esir kampından kaçmaya çalışırken hayatını kaybeden 3 Türk esir için de benzer törenler yapılır. Ancak o gün Mağusa'da panayır kurulması ve bu panayırın da Ada'nın en büyük panayırı olması sebebiyle bölgenin son derece kalabalık olması gerginliği iyice artırır. Panayıra gelenler arasında alışveriş yapmak veya gezmek maksadıyla orada bulunan Kıbrıslı Rumlar da bulunmaktadır. Cenaze alayından gelen tekbir seslerinin duyulmasıyla beraber gelenlerin bir Türk cenazesine ait olduğu anlaşılır. Panayır alanında bulunan Mağusalı Türkler cenazelere doğru koşarken panayırda bulunan Rumlar ve diğer ziyaretçiler de dağılırlar ve böylece panayır da kendiliğinden son bulur. Cenazelerin mezarlığa getirilmesinden sonra İngiliz askerleri tarafından komutanlarının direktifiyle askerî tören yapılır ve Türk savaş esirleri sıraya geçirilerek tekrar esir kampına dönülür. Bu panayırda olan bitenleri bizzat görenlerden birisi de Kıbrıslı Türk Ali Osman Bey'dir:[72]

---

[70] Türk askerlerinin cenaze merasimlerinde Mağusalı İmam Mustafa Nuri Efendi ve beraberindeki birkaç Türk hafız görev alır ve şehitlerin yıkanıp bir grup Türk esirin de katıldığı dinî bir törenle son yolculuklarına uğurlanmalarında onları yalnız bırakmazlar. Özellikle Mağusalı Mustafa Nuri Efendi'nin girişimleriyle İngiliz Kamp Komutanlığı daha önceki uygulamalardan vazgeçerek esirlerin dinî törenle ve Türk Mezarlığı'na gömülmelerine müsaade eder. Ancak o güne kadar farklı yerlere ve mezarlıklara gömülen, hatta mezarları bile bulunmayan ve toplu olarak ve hiçbir dinî, askerî tören yapılmadan gömülen Türk savaş esirleri içinse yapacak bir şey yoktur.

[71] Merhum Emine Hasan ile 14 Temmuz 1989 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[72] Hüseyin Yakış'tan Aktaran Kıbrıs Postası; 7 Kasım 1986.

"Bir gün panayır vardı. Panayır şimdiki yerinde değil, Mağusa Kapısı'ndan az ileride yapılıyordu. Panayırın çok hareketli bir anında uzaktan kaside sesleri işitildi. Tüylerim ayağa kalktı. Derhâl arabayı terk edip cenaze törenine koştum. Rumlar bu kaside seslerinden donup kalmışlardı. Şanlı bayrağımıza sarılı üç tabut arka arkaya geçip gidiyordu. Panayır o an sona ermişti. Bu olayı hiç unutamam evlat. Aralarından Erzurumlu Tosunoğlu Rıza Onbaşı arkadaşımdı. Ben ona sigara tabakası hediye etmiştim. Esirlerin aralarında Kıbrıslı da varmış fakat ben şahsen tanımış değilim. Yalnız affolununca Bekir Pehlivan ile İsmail Pehlivan Kıbrıs'tan ayrılmadılar. Buraya yerleştiler."

Esirlerin Ada'ya getirilmesinden sonra burada yakınları bulunanlar başta olmak üzere Kıbrıs Türklerinin kamp komutanlığına yaptıkları müracaatlar ilk günlerde kabul edilse de daha sonra İngilizler bu ziyaretleri ellerinden geldiğince engellerler:[73]

"Ada'ya Türk savaş esirleri getirildikten sonra bütün Kıbrıslı Türkler hep oraya akın ettiler soydaşlarını görebilmek için. Babam da bu esir kampına getirildikten sonra hep aynı şeyler olmuş. Çok sıkıntı çektiler bu kampta. O yüzden babam serbest bırakıldıktan sonra bile İngilizlere tepkisini böyle gösterdi ve İngiliz uyruğuna hiç geçmedi ölünceye kadar."

Bu esir kampının çevre emniyeti ve güvenliği önce İngiltere'nin Kraliyet Manchester Alayının 8. Bölüğü ile Kraliyet 1. Garnizon Liverpool Alayı tarafından ortaklaşa sağlanmış ancak savaşın uzun sürmesi ve çeşitli cephelerden getirilen esir Türk askerlerinin sayısının devamlı artması sebebiyle kampın güvenliğini sağlama konusunda Ermeni kampında eğitim gören Ermenilerden de istifade yoluna gidilmiştir. Özellikle Çukurova bölgesinden Fransızlar tarafından kandırılarak Kıbrıs'a getirilen ve Çukurova'da bir Ermeni devleti kurmayı hayal eden Ermeniler de bu fırsatı çok iyi değerlendirerek Türk savaş esirlerinin hayatlarını iyice katlanılmaz hâle getirirler. Çanakkale Esir Kampında geçen yıllar boyunca sağlık açısından pek çok hastalığa maruz kalan Türk savaş esirlerine verilen yemek; maliyeti son derece ucuz olan ve bol bulunduğu için çoğunlukla kırmızı kabak, bu kabaktan yapılan son derece tatsız kabak lapası ile günün şartlarına göre yenmeyecek kadar berbat olan kılçıklı arpa ekmeğidir.[74] Türk savaş esirleri neredeyse kampın kapatıldığı tarihe kadar hep aynı şeyleri yemek zorunda kalmışlardır:[75]

"İngilizlerin onlara yedirdiği; tahta talaşı, öğütülmüş keçiboynuzu, kaynatılmış yağsız kabaktır. Başka neredeyse hiçbir şey yeme imkânları yoktur maalesef."

---

[73] Erol Olkar ile 9 Ağustos 2001 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

[74] Ahmet Sami Topcan; "Birinci Cihan Savaşı Esnasında Mağusa Esir Kamplarında Kalan Türk Askerî Esirleri Hakkında Kısa Bilgiler", Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Lefkoşa, Mart 1990, Sayı 10, s. 21.

[75] Adı geçen görüşme.

Tel örgülerle çevrili kampta üç bölüm hâlinde inşa edilen barakalarda kalan Türk esirler söz konusu bu barakaların sıhhi olmaması yüzünden çeşitli hastalıklara maruz kalırlar. Yazın sıcak, kışın da soğuk hava açısından son derece elverişsiz olan barakalar pek çok Türk esirinin esaret ve kötü barınma şartları yanında ciddi hastalıklar sonrasında ölüm olaylarını da hızlandırır. Verilen yemeklerin berbatlığı yanında Çanakkale Esir Kampında görev yapan Rum ve Ermeni asıllı doktorların Türk esirlere karşı takındıkları tutum ve davranışlar da son derece kötüdür ve bu doktorlar özellikle hasta olan Türklere karşı son derece kaba davranmaktadırlar. Esir kampında dört doktor görev yapmaktadır. Bu doktorlar İsmail Şevket isimli bir Türk doktor, Aneksopulos isimli bir Rum doktor, Freyzer isimli bir Maronit doktorla beraber bir de Ermeni doktordur.[76] Dönem, İngiltere ve Ada'daki İngiliz idaresi için çalışan jurnalcilerle o kadar doludur ki KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf Raif Denktaş'ın hâkim olan babası Mehmet Raif Bey'in de Kıbrıs'ta esir olarak bulunan Türk askerlerine yardım edebilmek için camilerde yapılan yardım faaliyetlerine katıldığı için başı sık sık belaya girmiş, ayrıca bu jurnalcilerin yapılan esirlere yardım çalışmalarını İngiliz istihbarat subaylarına rapor etmeleri sonucunda pek çok Kıbrıslı Türk fişlenmiş ve baskı görmüştür.[77]

Bütün bu faaliyetlerin yanı sıra kampta özellikle kaçmaya çalışırken vurularak hayatını kaybeden savaş esirlerinin sayısında meydana gelen artış İngilizlerde bu konularla ilgili adli soruşturmaları ne şekilde yapacakları sorusunu gündeme getirir. 20 Mayıs 1917 tarihinde Kıbrıs Genel Valiliğine müracaat ederek Türk savaş esirlerinin herhangi bir nedenle ölmeleri

[76] Ermeni, Rum ve Maronit doktorlar arasında İsmail Şevket Bey isimli Türk doktoru ise çok zor günler beklemektedir. Esir kampında bir Türk doktorun görev yaptığını öğrenen Türk esirler diğer üç doktora muayene olmak istemezler ve sadece Türk Doktor İsmail Şevket Bey'e güvendiklerini de açıkça ortaya koyarlar. Böylece esir kampındaki hemen hemen bütün zamanını Türk savaş esirleriyle geçiren ve onların dertlerine çare olmaya çalışan Şevket Bey sadece esir kampında değil, Ada'nın dört bir tarafında tanınmaya başlanır. Böylece özellikle Mağusa'nın Surlariçi olarak bilinen bölgesinde yaşayan Kıbrıslı Türkler de muayene olabilmek için kampa gelmeye başlarlar. Mağusalı Türklerin de Türk bir doktora muayene olmak gayesiyle esir kampına gelmelerine ilk günlerde ses çıkarmayan ve olayları gözlemlemekle yetinen İngiliz idaresi daha sonra bu ziyaretleri güvenlik gerekçesiyle iptal eder ve buna kısıtlamalar getirir. Kıbrıslı Türkler arasında meydana gelecek hoşnutsuzluktan da çekinen ve özellikle insan sağlığı gibi bir konuda mahalli halkla fazla çatışma içine girmek istemeyen İngiliz idaresi Doktor Şevket Bey'in müsaade edilen belirlenmiş zamanlarda Mağusalı Türkleri muayene etmek üzere kamptan çıkmasına müsaade eder. İngiliz Savaş Esir Kampında görev yapmakta olan Doktor Şevket Bey yine böyle bir dönemde kendisine verilen özel izinle esir kampından dışarıya çıkar ve Surlariçi bölgesinde Kıbrıslı Türk hastalarını muayene ettikten sonra da Namık Kemal'in Lefkoşa'da oynanmakta olan "Vatan Yahut Silistre" piyesini görmeye gider ancak bu, İsmail Şevket Bey için son gezi olur. İngilizler için çalışmakta olan bazı Türk ve Rum jurnalciler tarafından ihbar edilen İsmail Şevket Bey, oyun seyretmekte olduğu salondan Yüzbaşı Fuat Bey'in kontrolünde tekrar Karakol bölgesindeki esir kampına getirilir ve bir daha kamp dışına çıkmasına müsaade edilmez. Hüseyin Yakış'tan Aktaran Kıbrıs Postası; 4 Kasım 1986. Beria Remzi Özoran; "Kıbrıs'ta Türk Kültürü", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971, s. 163.

[77] Rauf R. Denktaş; Karkot Deresi, Lefkoşa, 1993, s. 8.

durumunda adli soruşturmanın kimin tarafından yapılacağını öğrenmek isteyen kaza komiserine hemen 1 gün sonra Kıbrıs Genel Valiliği Genel Sekreterliği tarafından Lefkoşa'dan 1.039 çıkış numaralı telgrafla verilen cevapta bu görevin kaza komiserinin kendisi tarafından yapılması gerektiği belirtilir. Adli soruşturma ve otopsiyle ilgili olarak görevlendirilen kaza komiseri ayrıca zor kullanma ve şiddet neticesinde meydana gelen ölüm olaylarında kendisine cesetler henüz gömülmeden bilgi verilmesini de talep eder. Esaret şartlarından bunaldıkça kamptan kaçmaya çalışan Türk savaş esirleri İngiliz askerleri tarafından vurulur ve törenlerle toprağa verilirler. O günleri yaşayan Ali Osman Bey böyle bir günü anılarında şöyle anlatır:[78]

"Esirler geri gidince bir müddet sonra Mehmet Emin isminde rütbeli birisi gelip beni bulmuştu. Ona benim ismimi vermişler. Esirlerden burada şehit olan iki yeğeninin mezarını görmek istiyordu. Kendisini alıp mezarlığa götürdüm. Sonra oğlunun vurularak öldürüldüğünü işittim ve ona da söyledim. Kaçarken vurmuşlar, şehit etmişler onu."

Kamptan kaçmaya yönelik olarak birtakım teşebbüslerde bulunan ve bunun sonucunda da hayatlarını kaybeden Türk askerleri İngiliz görevliler için neredeyse yeni bir kazanç kapısı olur. Mağusa kaza komiserinin vurularak hayatını kaybeden Türk askerleriyle ilgili olarak adli soruşturma ve otopsiden sorumlu tutulmasından sonra kampta görevli İngiliz subayları da bu tip çalışmalarda bulundukları gerekçesiyle kendilerine de ödeme yapılmasını talep ederler. 26 Mayıs 1917 tarihinde Mağusa kaza komiserine bir yazı gönderen Yüzbaşı Williamson bu şekilde öldürülen bir Türk askeriyle ilgili olarak 24. İntimoda adli soruşturma ve otopside bulunduğu gerekçesiyle para talebinde bulunur. Bu arada Türk keşif uçakları da bu dönemde aralıksız istihbarat çalışmaları yapmaktadır.[79] İngilizlerin Türkler için açtığı esir kampını gizleme çabaları, ayrıca bu esirlere yardımcı olmaya çalışan Kıbrıslı Türkleri engellemeye yönelik girişimleri, Fransızların Ermeniler için açtıkları kamplar ve bu kamplardaki Ermeniler vasıtasıyla istihbarat ve casusluk yapmaya başlamaları sonrasında adada hayat özellikle Kıbrıslı Türkler için iyiden iyiye çekilmez hâle gelir. Gelişmelerden son derece rahatsız olan İngilizler çeşitli bahanelerle Türklerin faaliyetlerini engeller, toplanan yardımların yerlerine ulaştırılmasını geciktirir ve ancak uzun uğraşlar ve mücadelelerden sonra yerlerine ulaşmasına müsaade eder. İngilizler bir yandan kamptaki esirleri kontrol altında tutmaya çalışırlarken bir yandan da önde gelen toplumsal liderleri tutuklamak suretiyle Kıbrıslı Türklere gözdağı verirler. Türk savaş esirlerine yardım ettikleri gerekçesiyle İngilizler tarafından Girne'de hapse atılanlar arasında Dr. Mehmet Esat Bey, Gazi Mağusalı İmam Mustafa Nuri Efendi, Mayıs 1919 tarihinde esir kampını basarak Türk savaş esirlerini kurtarmayı planlayan Dr. Hüseyin Behiç Bey ve Hasan Karabardak ve Kavanin Meclisi Mağusa üyesi Mahmut Celalettin

[78] Hüseyin Yakış'tan Aktaran Kıbrıs Postası; 7 Kasım 1986.
[79] ATASE; K. 2680, D. 210, F. 1-54, 1-63, 1-64, 1-65.

Efendi gibi birçok Kıbrıslı Türk ile Osman Bey ve oğlu Ali, İskeleli tüccar Kenan kardeşlerden Raşid, Kamil, Said ve Hasan Efendi, Kormacit köyünden Kolya çiftliğinin sahibi olan Ahmed Sadrazam, Bilelleli Küçük Hacı Hüseyin Efendi, Mahmud Naim'in akrabası Mağusalı Hoca Mustafa Nuri Efendi, Baf'tan Kavanin Meclisi Üyesi Dr. Eyyüp Bey vardır.

Karakol bölgesi ve Mağusa'da kısıtlamalarına devam eden İngiliz yönetimi hem Kıbrıslı Rumları ve hem de Kıbrıslı Türkleri farklı sebepler ve mazeretlerle cezalandırmaya ve hapse atmaya devam eder. Kampın açılmasıyla bu bölgeyi kazanç kapısı olarak gören özellikle Rum tüccarlar, Türk savaş esirlerine ve kampta görevli İngiliz askerlerine fahiş fiyatla satış yapmaya kalkınca başları da belaya girer.[80]

Çanakkale'de Kıbrıslı Türkler Savaştılar mı?

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği dönem ve sonrasında Kıbrıs Türk toplumu için yeni bir kimlik arayışı başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde kandırılarak ve zorla cepheye sürülerek Anadolu'da savaşmaya zorlanan pek çok Kıbrıslı Türk bunu reddederek Türk askerinin saflarına katılır. Bu noktadan bakıldığında Kıbrıslı Türklerin Birinci Dünya Savaşı döneminde İngiliz ordusunda ve Anadolu topraklarında görev yapmış olmaları zayıf bir ihtimaldir. Örneğin Kıbrıslı Araştırmacı-Yazar Haşmet Muzaffer Gürkan, "Bir Zamanlar Kıbrıs'ta" isimli kitabında 16.000 Kıbrıslı Türk ve Rum'un katırcı olarak İngiliz ordusuna yazıldığını belirtir. Burada en hassas ve can alıcı nokta, asker olarak yazılmış olsalar bile Kıbrıslı Türklerin Çanakkale Cephesi'nde Türk askerlerine karşı savaşmayı reddetmeleridir. Resmî kayıtlarda olmamakla beraber Kıbrıs'ta halk arasında anlatılan bazı hatıralarda Kıbrıslı Türklerin askere alınarak Çanakkale'ye götürüldükleri ancak savaşmak istemedikleri için firar ettikleri veya Türk askerleri arasına katıldıkları anlatılmaktadır. Bu dönemde İngiliz ordusunda görev yapan ve Türk askerine karşı Çanakkale'de savaşan Kıbrıslı Türk katırcılar söz konusu değildir.[81] Bununla beraber özellikle Kıbrıslı Türkler arasında Çanakkale'de

[80] 11 Ocak 1918'de Limasol'dan Yanco Peristiani isimli Rum; fahiş fiyatla şeker, kahve, vs. satmaktan 20 Kıbrıs Lirası ceza alır. Aynı şahıs fahiş fiyatla mal satmaya devam ettiğinden ve ayrıca bunları esir kampında normal fiyatından satmayı reddettiğinden 15 Şubat 1918 tarihinde gıyabında bir kere daha ceza alır. 7 Şubat 1918'de Filoxis köyünden Yanni Loizou da esir kampı civarında dolaşırken yakalanır ve 1 Kıbrıs Lirası para cezasına çarptırılır. Aynı tarihte Milia köyünden Paraskeva Hanna isimli Rum da Varoshia köyünde 6 okkadan daha küçük bir kuzuyu kesip satmaktan 2 Kıbrıs Lirası para cezasına çarptırılır ve etlerine el konulur. 8 Şubat 1918'de Tymbou köyünden Nicola Constantino 5 Kıbrıs Lirası ceza alır. 11 Şubat 1918'de Angastina isimli köyden Savas Georghalli de esirlere mal satmaktan gıyabında ceza alır. Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi; Gazi Mağusa/KKTC.

[81] Bu araştırmanın yazarı, konuyla ilgili olarak Türkiye'de gerek Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı bünyesinde bulunan ATASE arşivinde gerekse Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı arşivlerinde konuyla ilgili hiçbir belgeye rastlamamıştır. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak İngiliz arşivlerinde de herhangi bir kayıt söz konusu değildir. Kıbrıslı Türkler arasında da şu ana kadar bu şekilde Birinci Dünya Savaşı'na katılıp Türk askerine karşı savaşan herhangi birisine de resmî kayıtlarda rast gelinmemiştir.

katırcı olarak görev yapmak üzere askere alınmaların olduğu konusunda hikâyeler bugün bile anlatılmaktadır;[82]

"… İngilizler, Umumi Harp'te evleri gezip silahları topladılar. İmamların Türklere çok zararları oldu. İngilizlerle iş birliği yaptılar. Müftü fetva çıkararak 'Ecnebi okullarına gitmeyin.' dedi fakat kendi çocuklarını gönderiyordu. İngilizler savaş için asker topladılar. Baf'tan kimse gitmedi. Hatta hayvanlarını bile vermediler. Nafi ve Halide Hanımlar Baf'tan para toplayarak Türkiye'ye gönderdiler. Nafi Hanım, Rauf R. Denktaş'ın kayınvalidesi idi. Karabardak, Doktor Behiç, Mustafa Hulusi, Avukat Kâtibi Hüseyin Bey Kıbrıs Türkleri için çok çalıştılar. Lider ve aynı zamanda çok cesurdular. Bu şahıslar ev ev dolaşır ve (Türklere) 'İngilizlere asker olmayın.' derlerdi. Savaş sırasında Baf'ta kıtlık, açlık ve hastalık çoktu. Bu sıralarda, Türkiye'den gelen Ermenilerin durumu Türklerden ve Rumlardan daha iyiydi çünkü gelirken yanlarında para ve altın getirmişlerdi…"

Kıbrıslı katırcıların Çanakkale'ye gittikleri konusunda elde herhangi bir belge bulunmamakla beraber anlatılan bir hikâye ise Kıbrıslı Türk 'Dellal Mustafa Coronik' ile ilgili olandır.[83] Kıbrıslı Türklerle ilgili olarak anlatılan bir başka hikâye ise Balalan köyünden Osman Hüseyin ile ilgili olandır:[84]

"… Balalanlı Osman Hüseyin, Balalan'da Mikko lakabı ile anılıyordu… Miko Birinci Cihan Harbi'nden önce fakirlikten İngiliz ordusuna katılmıştı. Orduda vazifesi, İngiliz ordusunun yemek ihtiyacını karşılamaktı. Birinci

[82] 1908 Baf doğumlu İbrahim Bükai Baysoy'dan Aktaran Zarif Soybay, Kenan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan; Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları, 1992. KTMA.; TK.061.1951.

[83] Bu hikâyeye göre 25 Nisan 1915 tarihinde Anzak askerleri tarafından bugün Anzak Koyu olarak bilinen noktaya yapılan çıkartma harekâtı sırasında Anzaklar arasında 12 Kıbrıslı Türk bulunmaktadır. 1960'lı yıllarda başından geçenleri anlatan Mustafa Coronik'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun harbe girme ihtimali pek söz konusu değildir. Tıpkı İkinci Dünya Harbi sırasında olduğu üzere Büyük Savaş döneminde de İngilizler Kıbrıs'ta katırcı alımına başlarlar. Ekonomik olarak sıkıntılı bir süreçten geçildiği, sefalet içerisinde yaşanıldığı ve savaşa girilmesi hâlinde iyi para kazanacağı düşüncesiyle Mustafa Coronik de diğer arkadaşlarıyla İngiliz ordusuna yazılır. Anlatılan hikâyeye göre önce Mısır'a, oradan da Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerine katılarak Anzak olarak Çanakkale'ye gönderilir. İlk günlerde görevi, katırlarla askerlere su taşımakla sınırlı tutulur. Bugünlerde Anzak askerleri Sırbistan'a yapılacak bir harekât için hazırlık içerisindedirler. Daha sonraki süreçte ise harekâtın seyri değişir ve 12 Türk katırcının da bulunduğu Anzak askerleri yola çıkartılırlar. Önce Limni Adası'na getirilirler ve burada Çanakkale'ye saldırılacağı haberini de ilk defa öğrenirler. Mustafa, Hasan, Ali, Hüseyin, Mehmet gibi isimlerle Mısır'da eğitimde bulundukları dönemde pek fark edilmemişler ve Arap olarak kabul edilmişlerdir. Ancak Limni Adası'na gelip de yapılacak harekâtı öğrenince korkmaya başlarlar ve kimliklerini hiç kimseye açıklamazlar. Anlatılan hikâyeye göre Coronik Mustafa Dayı ve arkadaşları daha sonra Arıburnu Cephesi'nde savaşa katılır ve Anzak askerlerine cephe gerisinden yiyecek ve su taşımaya devam ederler. Ada'ya nasıl döndükleri ve Anzak birliklerine nasıl katıldıkları ise bilinmemektedir. Bu konuyla ilgili hikâye, Kıbrıs Gazetesi Köşe Yazarı Başaran Düzgün'e Serden Hoca tarafından aktarılan ve babası Mehmet Hoca'ya bizzat Coronik Mustafa tarafından 1964-1968 arasında Lefkoşa'da Saray Hotel'in karşısında antikacılık yaptığı dönemde bizzat Coronik Mustafa tarafından anlatıldığı ileri sürülen hikâyedir. Kıbrıs; 20 Mart 2005.

[84] Kıbrıslı Arşivci, Koleksiyoncu, Yazar Merhum Merhum Cafer Ertuğrul ile muhtelif tarihlerde Londra'da yapılan görüşmeler.

Cihan Harbi'nin başlaması ile Miko Polemidya Kampından alınarak Mısır'a götürüldü ve burada da Mısırlı askerlerin yemek ihtiyaçlarını karşılamakla vazifelendirildi. Çanakkale'ye çıkarma yapan Müttefik devletlerinin Yeni Zelandalı askerleri ile Çanakkale'ye götürüldü. Burada Miko, Türklere karşı savaşmak istemediği için kurşuna dizilme pahasına Yeni Zelandalı komutanı görmeye gider. İngilizler o zamanlarda savaşmak istemeyen yüzlerce askerini batıda ve Çanakkale'de bir direğe bağlayarak kurşuna diziyorlardı. Yeni Zelandalı komutana kendisinin Türk olduğunu ve milletine karşı savaşmak istemediğini, aynı zamanda Türklerle beraber savaşan köylüleri ve köyüne komşu olan Av Tepe köyü ile iki köyün akraba olduğu ve bu köyden de Çanakkale'de savaşan akrabaları olduğunu anlatır. Yeni Zelandalı komutan çok anlayışlı birisi imiş ve Miko'ya tekrar askerin yemek ihtiyacını karşılaması vazifesini verir. Yeni Zelandalılar Çanakkale'den çekilinceye kadar bu vazifede kalır ve Türk askerine karşı tek kurşun dahi sıkmaz. Yeni Zelanda birliği Çanakkale'den çekildikten sonra Mısır'a döner ve eski vazifesine devam eder… İstiklal Savaşı'ndan sonra Miko Balalan'a döner ve hayatının sonuna kadar çobanlık yaparak geçinir…"

Çanakkale'de ve Mustafa Kemal'in komuta ettiği birliklerde görev yapan bir başka Kıbrıs asıllı Türk daha söz konusudur ve o Baf'ın Finike köyünde 1891 yılında doğmuş olan Salih (Zeki) İğnegöl'dür. Çanakkale Gazisi Salih (Zeki) İğnegöl savaş sonrasında, hayatının geriye kalan kısmında ayağında bir İngiliz mermisiyle yaşamak zorunda kalmış ve hayata gözlerini kapattığında Anafartalar Cephesi'nde bacağına isabet eden mermiyle defnedilmiştir. Salih Zeki İğnegöl'ün hikâyesini torunu Özkan Ekekon şu sözlerle aktarmaktadır:[85]

"… Çanakkale'de Ağustos ayında Seddülbahir bölgesinde bir süngü hücumu sırasında yaralanmıştır. Büyük dedesi aslen Konya'dan Kıbrıs'a göç etmiştir. Salih İğnegöl Kıbrıs'ta hâlen Güney Kıbrıs Rum Yönetimi sınırları içinde kalan Baf'ın Finike köyündeki kilise vakfına ait olan ve kilise papazından satın alınan araziye yerleşen bir ailenin torunu, Mustafa Bey'in ve Ayşe Hanım'ın çocuğu olarak 1891 yılında dünyaya gelmiştir. Ailesi ile Kıbrıs'ta Baf kasabasının Finike köyünde mutlu bir yaşam sürerken küçük yaşta babasının ölümüyle yakınlarının mal hırsına yenik düşmüş ve bir gemiye tayfa olarak konulmuş, ayrıca babasından kalan miras da avucuna sıkıştırılan birkaç altın olmuş ve böylece Kıbrıs'tan uzaklaştırılmıştır… Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği süreçte Çanakkale Muharebeleri sırasında bizzat cephede savaşmış, ayrıca Yemen'de çarpışmıştır. Çanakkale'de ağustos ayında Seddülbahir bölgesinde yaralanmıştır… Başta İngilizler olmak üzere işgal güçleri Çanakkale Cephesi'ni yaramayıp geri çekilince Salih İğnegöl önce İstanbul'a, oradan da o dönemlerde son derece stratejik bir pozisyonda bulunan ve Toros Dağlarının Akdeniz'e açılan tek kapısı olan Pozantı yoluyla Suriye ve Arabistan'a gönderilmiş. Çanakkale Muharebeleri

[85] Dedesiyle ilgili arşiv ve bilgiyi paylaşma inceliği gösteren Özkan Ekekon'a içten teşekkürlerimi sunuyorum. Özkan Ekekon'dan alınan 26 Şubat 2014 tarihli bilgi notu.

sırasında aldığı ve bacağından çıkarılmayan kurşun zaman zaman sızlamaktaysa da o bundan acı değil, aksine hep gurur duymuş ve bacağında kurşunun bulunduğu yeri okşayıp 'Bu benim madalyam.' dermiş… Batı Anadolu'yu işgal eden Yunan güçleriyle İnegöl'de ve Sakarya Meydan Muharebesi esnasında savaşırken Yunan'a esir düşmüş ve Yunanistan'da bir adada esirken gemici bir Rum arkadaşının yardımıyla çöp kayığının altına saklanmış, görünmemek ve su yüzüne çıkmamak için ağzına aldığı bir kamış parçasıyla kaçmayı başarmış ve İzmir sahillerine çıkmıştır. Buradan yaya olarak ve dağ yollarından geçerek Antalya'ya kadar yol kat etmiştir… Soyadı Kanunu'yla beraber, esir düştüğü yer olan ve bugün İnegöl olarak bilinen İğnegöl'den esinlenerek İğnegöl soyadını alır. Erkek çocuğu olmadığından bu soyadı sadece kimlik kütüğünde hatıra olarak kalmıştır. Salih İğnegöl 23 Aralık 1977 tarihinde 86 yaşındayken İskenderun'da hayata gözlerini yummuş ve İskenderun Asri Mezarlığı'nda bacağındaki kurşunla defnedilmiştir…"

Mağusa'daki kampa getirilen bir başka esir ise hâlen Girne'de yaşayan Sümer Şehidoğlu'nun dedesidir. Rumların Makri Mehmet, Kıbrıslı Türklerin ise Uzun Mehmet olarak bildikleri Mehmet Hasan aslen Karaman'ın bir köyündendir ve Çanakkale Muharebeleri sırasında yaralanarak İngilizlere esir düşmüş ve adadaki esir kampına getirilmiştir:[86]

"… Dedemin adı Mehmet, baba adı Hasan. Dolayısıyla dedemin ismi de Mehmet Hasan'dı. Dedem ben daha 7-8 yaşlarındayken Mağusa'daki bu Çanakkale Esir Kampından bahsederdi… İşte (dedemin) bana anlattığı, Gelibolu'da bir süngü muharebesi yapıldı, bunların mermileri bitti. Mermileri bitti ve süngü taktılar. O taarruzda yaralananlar oldu, çevrelenip de teslim alınanlar oldu. İşte bunların içinde rahmetlik dedem de vardı. Kendisi anlatırdı hep. Daha sonra İngilizler sahile indirmişler bunları. Gemiye bindirip bir kısmını Malta'ya ve bir kısmını da Kıbrıs'a nakletmişler onun anlattığına göre. Dedem de Kıbrıs'a gelenler arasındaydı ve aralarında yaralılar da vardı. Onların burada tedavileri yapıldı. Bazısı kurtulamadı, vefat etti… Dedemin anlattığına göre kampta aşağı yukarı 2,5 sene kalmış. Bilahare harp bitiminde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu döneminde yapılan bir anlaşma gereği esirlerin karşılıklı mübadele edilmesi söz konusu olur ama bu arada Kıbrıs'ta Türkler de olduğu için isteyen esir Türklerin Türkiye'ye gidebileceği, o esirlerin içinde isteyenlerin de Kıbrıs'ta kalabileceği söylenir. Dedem Türkiye'ye dönmedi. Kampta çalışanların içinde Kıbrıslı Türkler de vardı. Dolayısıyla pek sıkıntı geçirmediler. Yemek yönünden pek bir şeyleri yoktu. Bir tek şeyleri, Ada'da Türklerin de oluşu ve onlara bir sürpriz gibi geldi bu. Gemiyle bir yerlere esir olarak gidecekler ve bulundukları kampta Kıbrıslı Türkler de vardı. İlk geldikleri zamanlar bir yabancılık, bir çekinme

[86] Kendisi de 1963 ve 1974 sürecinde çeşitli çarpışmalara katılmış ve babasını da bu şekilde kaybetmiş olduğundan Şehidoğlu soyadı verilen Sümer Şehidoğlu ile 13 Aralık 2013 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

falan ama daha sonra orada, o kamp içerisinde Türklerin de olduğunu, yani İngilizlere bağlı ama Türklerin de oluşunu gördüler…

Kampta Rumlar da vardı, Kıbrıslı Rumlar da vardı ama işte Türklerin oluşu oradakilere bir moraldi. En azından kamp dışından haberlerin gelişi ve birçok şeyi onlardan öğreniyorlardı, rahatlıyorlardı. Ufak tefek isteklerini Kıbrıslı Türkler sayesinde karşılıyorlardı. Dedem pek de sıkıntı çektiklerini söylemedi bana. Sadece tek söylediği, ilk geldiklerinde adapte olmak için bir zorluk ve ne olacak ne bitecek bilmiyorlardı. Anadolu'da savaş devam ediyor ve ne olup biteceği konusunda bir bilgileri yok. Esir kampında öldürülecekler mi kurşuna mı dizilecekler bilmiyorlardı ama daha sonra bu korkuyu yenmişler anlattığına göre dedem. Burada Kıbrıslı Türkler moral verdi onlara ve hayatta kalmalarını sağladı. Dedem de serbest kalınca onlarla kalmayı tercih etti. Çünkü Türkiye'deki durumun daha ne olacağı ne edeceği kendi açısından belli değildi. Bu arada Meserya dediğimiz ovaya giderlerdi orak biçmeye. O zamanlar zaten en büyük geçim kaynağı oydu ve bu orak biçmelerde nenemle tanıştı. Sonra da nenemle evlendi. Evlenince de orada kaldı. İşte nenemle tanışıp evlendikten sonra Baf'a gittiler ve orada yerleştiler ve hayatını 1958'e kadar idame ettirdi. Dedem gibi bu şekilde serbest kaldıktan sonra Anadolu'ya geçmeyip adada kalan birkaç kişi daha var ve dedem onları da anlattı bizlere ve hatta o bölgede (Karakol bölgesinde) evlendi o esir Türkler. Hatta onlara o bölgeden arazi verildiğini, oraya ev yaptıklarını, orada yaşadıklarını anlatırdı bize. Meserya bölgesinde İpsillat dediğimiz bölgede kendisi gibi Kıbrıs'ta kalan birileri daha var…"

Kıbrıslı Türklerin Çanakkale'de Türk askerlerine karşı cepheye götürüldükleri ve orada savaşa sokulmak istendikleri konusunda anlatılan son hikâye ise emekli KKTC Yüksek Mahkemesi Eski Başkanı Taner Erginel'in anlattıklarıdır:[87]

"… Maalesef İngiliz ordusunda geri hizmetlerde görev yapmak zorunda kalmış Kıbrıslı Türkler bilindiği hâlde, Türk ordusunda ön safta görev yapanlar bilinmiyor… İleri görüşlü bir kişi olan Hüseyin Mulla Hasan Dolmacı, oğlu Mehmet Ali'nin Rüştiye ve İdadi tahsili yapmasını sağladı. İdadi tahsilinden sonra onu İstanbul'a gönderdi… Genç Mehmet Ali, askerî tıbbiyenin giriş imtihanlarında üstün başarı gösterdi ve meccani olarak okuma hakkını kazandı. Daha mezun olmadan Balkan Savaşları başladı. Mehmet Ali ve diğer askerî tıbbiye öğrencileri tahsili bırakarak savaşa katıldılar. Savaşta değişik cephelerde çok zor koşullarda görev yaptılar. Savaş sona erince hayatta kalanlar okula geri döndü. Mehmet Ali, 1914 yılında askerî tıbbiyeden mezun oldu. Mezun olduktan hemen sonra Çanakkale Savaşı başladı ve genç bir doktor olarak savaşa katıldı. En güç koşullarda ateş altında binlerce yaralı Mehmetçik'i tedavi eden ekibin içinde bulundu. Çanakkale Savaşı'nda Türk cephesinde görev yapan başka Kıbrıslı doktorlar da vardı. Cesaret ve fedakârlık isteyen bu görevi en iyi şekilde

[87] Taner Erginel'le 3 Ağustos 2009 tarihinde Prizren/Kosova'da yapılan görüşme.

yerine getirdiler. Yaralıları tedavi etmenin yanı sıra savaş nedeniyle baş gösteren hastalıklarla mücadele ettiler. Dr. Mehmet Ali Bey yaralıları ziyarete gelen Mustafa Kemal ile tanışma fırsatını buldu. Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa onun Kıbrıslı olmasına önem vererek büyük ilgi ve yakınlık gösterdi. Savaştan sonra hayatta kalıp Çanakkale Zaferi'ni kutlayanlardan biri de Dr. Mehmet Ali Bey oldu… Dr. Mehmet Ali Bey, 1925 yılında Balalanlı Hüseyin Mehmet Guselli'nin kızı Fatma ile evlendi. Başhâkim Mehmet Zekâ Bey'in de babası olan Hüseyin Mehmet Guselli, Çanakkale Savaşı'nda yararlılık göstermiş Kıbrıslı Türklerden biri idi. İngilizler Çanakkale'de esir düşen Mehmetçikleri Mağusa'ya getirerek esir tutmaya başladılar. Kampta açlık ve sefalet hüküm sürüyordu. Mehmetçikler kamptaki zor koşullar ve gıdasızlık nedeniyle ölüyorlardı. Bu durumu gören Mağusa Türkleri esir kampına yiyecek taşımaya ve Türk askerlerine gizlice vermeye başladılar. Balalan köyünün varlıklı kişilerinden biri olan Hüseyin Mehmet Guselli yiyecek taşıyanlar arasında ön safta yerini aldı. Bu nedenle İngiliz Yönetimi tarafından tutuklandı. Yargılama ve mahkeme kararı olmadan Türk esirlere yiyecek verme suçundan Mağusa zindanında 6 ay tutuklu kaldı..."

Çanakkale Şehitliği

1920 yılından sonra nispeten hafifletilen esir kampındaki askerî uygulamalar, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında esir kampının tamamen kapatılmasıyla sonuçlanır. Türk esirlerin bir kısmı Anadolu'ya geçerken bazıları Kıbrıs'ta kalmayı tercih eder. Kıbrıs'ta kalan ve burada yaşamak isteyen esirler bir süre daha sıkıntı içinde yaşamalarına rağmen Kıbrıslı Türklerin yardım ve destekleriyle hayatta kalmayı başarırlar. Esaretten kurtulan ve Kıbrıs Adası'nda kalan Türk askerlerinin yardımına özellikle Mağusalı Türkler koşarlar:[88]

"Dedem Mehmet Nafi Mustafa Bey'dir… Çok saygıdeğer, çok muhterem bir insandı. Herkese elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışırdı. Asıl yaptığı iş ise İngilizler aleyhine casusluk yapmaktı. Kıbrıs'ta olup bitenler ve İngiliz idaresinin Kıbrıs'ta yaptığı her şeyi takip eder, bütün faaliyetlerini gözler ve derhâl Şam'a giderek orada yetkililere bilgi aktarırdı. Bu arada Türk savaş esirleriyle ilgili olarak da bilgi götürmeye devam etti. Savaş bitip mütareke imzalandıktan sonra esirlerin bir kısmı ana vatana döndü, birçoğu ise buralarda kaldı. Kimisi evlenip çoluk çocuğa karıştı. Ancak ilk zamanlarda esirler bayağı sıkıntı çektiler buralarda. Ceplerinde para yok. Yiyecek ekmek yok, ilgilenen yok. Ne yapsınlar? Bütün gün surların içinde dolanıp dururlardı öyle. Dedemin dükkânının önünden geçerlerdi esirler. Dedemin burada çok güzel bir fırını vardı. Sırf Türk esirleri için özel ekmekler yapardı ve onlara dağıtırdı. Esarette talaş ve yağsız kabak yediklerinden şimdi de taşlı ekmek yemesinler diye yaptığı o ekmekleri dağıtırdı askerlerimize. Savaş 1918 tarihinde bittikten sonra İngilizler Türkleri Anadolu'ya göndermek istemediler kendilerine karşı yeniden savaşmasınlar diye. Ne yapacaktı bu askerler de?

[88] Hüseyin Nafi Bey ile 18 Ağustos 2001 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

Ana vatana dönebilmek için çok uğraştılar. O zaman çok yardım edildi onlara. Kimisi sandal yaptı, kimisi sal yaptı sırf Anadolu'ya gidebilsinler diye."

Gazi Mağusa'daki Çanakkale Şehitliği'nde bulunan ve çeşitli sebeplerle İngiliz Esir Kampında hayatını kaybeden esirlerden 33 tanesinin kimliği ve hangi mezarda yattıkları bugün bilinmektedir. Ayrıca şehitlikte isimleri bilinen ancak hangi mezarda yattıkları bilinmeyen 217 askerin daha mezarı bulunmaktadır. Mezarları belli olmayan bu Türk şehitlerinin iki tanesi 1916, 76 tanesi 1917, 59 tanesi 1918, 62 tanesi 1919, 18 tanesi de 1920 yılında hayatını kaybetmiştir. Ayrıca Türk savaş esirlerine verilen numaraların -en azından bilinenler arasında- 245 ila 10.426 arasında değişmesi durumu, buraya bu kadar çok Türk savaş esirinin getirilmediği göz önüne alındığında, İngilizlerin Çanakkale Cephesi'nde esir aldığı askerleri başka esir kamplarına da götürdüğünün bir işareti olabilir. Örneğin Karakol Esir Kampı komutanının 13 Mart 1919 tarihli yazısında da belirtildiği üzere İzmirli Türk savaş esiri İbrahim Osman Burnova, Kıbrıs'tan Selânik'e gönderilmiştir. Ayrıca 12 Temmuz 1918 tarihinde M. Cemal imzasıyla 4. Tayyare Müfrezesinin Kıbrıs üzerinde yaptığı keşif uçuşu sonrasında gönderilen keşif raporunda da "... Mağusa'nın şimalindeki Üseray-ı Osmaniye ordugâhı kema fi's-sabık mevcuttur. Ancak üseranın bir kısmı Ada'dan bir başka mahalle nakledilmiştir." denilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasının hemen ardından yeni Türk Devleti'yle sıcak ilişkiler kurma gayretine girişen İngiliz Hükûmeti Kıbrıs'ta bulunan Türk askerlerine ait mezarları da koruma kapsamına alır ve Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği bünyesinde bunlarla ilgili düzenleme, tanzim ve koruma faaliyetlerine girişir.[89] Ana karargâhı Mısır'ın Kahire şehrinde bulunan söz konusu komiserliğin Kıbrıs'ı da içine alan Doğu Bölgesi'nden sorumlu binbaşı tarafından 13 Temmuz 1936 tarihinde Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilen yazıda Türk savaş esirlerinin mezarlarının temizlenmesi konusunda yapılan tavsiyeler, bu konuyla ilgili olarak ileride gönderilecek ayrıntılı rapor ve savaş esirlerine ait mezarlara gösterilen ilgi nedeniyle teşekkür edilmektedir.[90] Özellikle Gazi Mağusa'nın farklı

[89] Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği, dünyanın dört bir tarafında hayatını kaybetmiş İngiliz askerleriyle ilgili olarak tesis edilen şehitliklerin bakım, onarım, koruma ve kollama faaliyetlerini yürüten bir kurumdur. İngiltere'nin bugüne kadar katıldığı bütün savaşların kayıt ve dökümünün tutulduğu kuruluş, böylece konuyla ilgili her türlü problemi de anında çözme imkânına sahiptir. Kurum İngiliz askerleri yanında İngiltere'yle ittifak içerisinde olan ülkelerin askerlerine ait mezarlıkların da bakım, onarım, koruma ve kollama görevlerini üstlenmektedir. Ayrıca Kıbrıs'ta olduğu üzere kendi sorumluluk alanlarında bulunan farklı ülkelere ait mezarlıkların bakım ve onarımlarını da yerine getirmektedir.

[90] Aynı konuyla ilgili olarak İngiltere Sömürgeler Bakanlığının Kıbrıs Bürosu tarafından Mağusa kaza komiserine gönderilen 16 Aralık 1939 tarihli yazıya Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliğinin Türk savaş esirlerinin mezarlarıyla ilgili bir mektubu eklenir ve Mağusa bölgesindeki Türk askerlerine ait mezarların ne durumda olduğu, istenilen ödeneğin gelip gelmediği ve ayrıca Türk esirlerine ait mezarların kimin kontrolünde olduğu ve ne gibi düzenlemelerin yapıldığının bildirilmesi istenir. Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği bu

bölgelerine dağılmış durumda olan Türk mezarlarının bir araya getirilmesi ve korunması çalışmalarının devam ettiği 1978-1980 döneminde esirlerle ilgili olarak Karakol bölgesinde şehitlik ve bir anıt yapılması kararlaştırılır. Düzenleme çalışmalarının tamamlanmasının hemen ardından yapılan ve Çanakkale'de bulunan anıtın nispeten daha küçük ebatlısı olan anıt da 15 Şubat 1980 tarihinde dönemin KKK Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin tarafından açılır. Bu esir listelerinden de anlaşılacağı üzere o dönemde baba isimleri soyadı gibi kullanıldığından kamptaki esirlerin açık kimlikleri konusunda bilgi sahibi olmak neredeyse imkânsız gibidir. Örneğin söz konusu bu esir listelerinde 4 tane Ali Hüseyin, 3 tane Mehmet Osman, 4 tane Mehmet Mustafa, 3 tane Mustafa Mehmet, 2 tane Osman Ali, 2 tane Halil İbrahim ve 2 tane de Hasan Ali vardır. Kimlikleri tespit edilen bu 33 Türk askerinden 11 tanesi Çanakkale Cephesi'nde, 15 tanesi Kanal Harekâtı sırasında ve geriye kalan 7 tanesi de Hicaz Harekâtı sırasında esir alınarak Kıbrıs'ta Karakol bölgesindeki esir kampına getirilmiş ve burada hayatını kaybetmiştir. Şehitlikte ayrıca kimlikleri tespit edilmiş olmakla beraber mezarları tespit edilemeyen 217 şehit daha bulunmaktadır. Kamptaki esirlerin büyük bir kısmı farklı zamanlarda başta Selânik olmak üzere farklı yerlerdeki İngiliz esir kamplarına gönderilirken Kanal Harekâtı, Hicaz ve Filistin Cephesi'nden de zaman zaman esirler bu kampa getirilmişlerdir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı döneminde, dünyanın farklı noktalarında kurduğu esir kamplarında, çeşitli cephelerde esaret altına aldığı Türk askerlerini tutan İngiltere; Akdeniz'in ortasında stratejik öneme sahip Kıbrıs Adası'nı ise Çanakkale Cephesi'nde esir aldığı Türk askerleri için esir kampı hâline getirir. 26 Ekim 1916 tarihinden 1923 yılına kadar bu kampta esir hayatı çeken Türk askerlerinin yaşadıkları ise açlık, sıkıntı, ölüm ve memleket hasretiyle doludur. Kaçmaya çalışanların İngiliz kurşunuyla esaret hayatına dayanamayanların ise kötü muamele, açlık ve zor şartlar yüzünden hayatlarını kaybettiği bu kamp 7 yıl sonra kapatıldığında Türk esirlerin bazıları ise Kıbrıs'ta kalmayı tercih eder. Söz konusu bu dönem Kıbrıslı Rumların Yunanistan'dan aldıkları destekle megali idea yolunda enosis idealini gerçekleştirmek ve Ada'yı Yunanistan'a bağlamak için giriştikleri eylemler ve kargaşayla beraber İngilizlerin Ada'da jurnalciler, muhbirler, sıkıyönetim uygulamaları ve yasaklarıyla bir araya gelince hayat iyiden iyiye yaşanmaz hâle gelir. Bu dönemde İngilizlerin açtıkları esir kampı, Fransızların açtıkları ermeni kampı yanında Kıbrıslı Türklerin Anadolu'ya yardım faaliyetleri, esirleri kurtarma gayretleri, Kıbrıslı Rumların ve buradaki

konudaki faaliyetlerine daha sonraki yıllarda da devam eder ve Türk savaş esirlerine ait mezarların bakım, onarım ve korunması için gerekli olan ödeneği göndermeye devam eder. Mağusa Kaza Komiserliğinin 28 Nisan 1941 tarihli isteğine paralel olarak Mağusa'da bulunan Türk mezarlarının bakımı için de 2 İngiliz Lirası gönderilmiştir. 11 Nisan 1949 tarihinde ise bu bölgenin komutanı İngiliz Yarbay J. K. Tilly tarafından Türk savaş esirleriyle ilgili olarak burada mezarı bulunan Türklerin bir listesi Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilir. Imperial War Grave Archive; 3328, 1190.16.2, 145 ve R-183 HQ-CS/23.

kampta eğitilen Ermenilerin Anadolu'ya geçerek Türklere karşı mücadele etmeleri Ada'da son derece karmaşık bir sistem ortaya çıkartır. Bu dönemde Kıbrıslı Türkler bir yandan Anadolu'ya maddi manevi bütün güçleriyle yardımcı olmaya çalışırken bir yandan da Ada'nın tekrar Anadolu topraklarına geri döneceği günün özlemi içindedirler. "Bir gün mutlaka geri dönecekler." düşüncesi ve ana vatan olarak bilinen Türkiye'ye olan inanç Kıbrıslı Türklerde hiçbir zaman kaybolmayacak bir umut olarak yıllarca söylenir durur. Kıbrıslı Türklerin bu savaş sürecinde İngiltere saflarında ve Türklere karşı savaştıkları yönünde bugüne kadar herhangi bir resmî kayıt ise bulunamamıştır.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE ESİR DÜŞEN OSMANLI ASKERLERİNE AİT LİSTENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Sadiye TUTSAK*

Giriş

Osmanlı Devleti, Almanya'nın başını çektiği Müttefik devletler saffında Birinci Dünya Savaşı'na 1914 yılı Kasım ayı başında girdi. Kendi topraklarında İtilaf blokuna karşı savaş açan Osmanlı kuvvetleri, 1915 yılının ilk aylarında Kafkas ve Kanal Cephelerinde savaşıyordu. Avrupa'da harbin mevzii savaşı hâline dönmesi üzerine İtilaf devletleri, özellikle de İngiltere, bütün kuvvetlerini Batı Cephesi'ne yığmak yerine Balkanlarda, yani Çanakkale'de başka bir cepheyi açmayı tercih etti. İtilaf devletlerinin 1915 yılı Şubat ayında Boğazları ele geçirerek Rusya'ya askerî yardım göndermek için açtıkları Çanakkale Cephesi, Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un elden çıkmasına ve müttefiki olduğu Almanya ile irtibatının kesilmesine sebep olacağından dolayı son derece stratejik bir öneme sahipti.[1] Birinci Dünya Savaşı çıktığında Osmanlı ülkesinde bulunan ve Çanakkale Cephesi'nde 5'inci Ordu komutanlığı yapan Alman Komutan Liman von Sanders, Osmanlı Devleti için muhtemel bu tehlikeyi hatıratında şöyle anlatıyor:

"*1915 başlangıcında bütün dikkatler gittikçe Çanakkale'ye yönelmekteydi. Düşmanın maksadı, gemilerin harekâtı ve birliklerin nakliyesi hakkında çeşitli yerlerden özellikle çoğu Atina üzerinden bir hayli haberler geliyordu. İngiliz-Fransız filosunun İstanbul önüne gelmesi mümkün görünüyordu*."[2]

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da bulunan ve Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan ettiği sırada Liman von Sanders Paşa'nın kumandası altında bulunan 1'inci Ordunun Genel Kurmaylığına tayin edilen İsmet (İnönü) Bey hatıratında, İtilaf devletleri açısından Çanakkale'nin önemini şöyle değerlendiriyor:

"*Cihan Harbi'nin bizde en büyük bir seferi de Çanakkale'de vuku bulmuştur. İngiliz ve Fransız donanma ve orduları Çanakkale'yi denizden ve karadan zorlamışlardır. Bahriye Nazırı Mr. Churchill bu seferin başlıca tavsiyecisi sayılır. Harbin Avrupa batısında neticeleneceği belli iken Müttefiklerin Çanakkale'de büyük bir teşebbüse girişmelerinin doğru olup olmadığı uzun uzun münakaşa olunmuştur. Sonunda, eğer bu harekât*

* Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.
sadiyetutsak@hotmail.com. Bu çalışmanın Fransızca çevirilerini yapan Halit Karaman'a çok teşekkür ederim.

[1] İsmet İnönü; *İnönü'nün Hatıraları 1884-1918*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Burçak Yayınları, İstanbul, 1969, s. 136-137, 139. Cemalettin Taşkıran; *I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri, Ana Ben Ölmedim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 20-21.

[2] Liman von Sanders; *Türkiye'de Beş Yıl*, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 69.

muvaffak olsaydı Türkler, süratle harp dışına çıkarılır ve bu suretle Cihan Harbi 2 sene daha kısaltılmış olurdu, fikrinde bulunanlar üstün gelmiş görünüyorlar. Ancak İstanbul'a girmekle de harbin bitmiş olacağını hükme bağlamak kesin sayılamaz. Bununla beraber, bu fikirlerin layık olduğu itibar gözden kaçırılmamalıdır."[3]

Deniz muharebesinden sonra başlayacak olan kara muharebelerinin hemen öncesinde Tekirdağ'da bulunan 3'üncü Kolordu emrine tayin edilen Abdülkadir Demirtaş Alp, on aya yakın sürecek Çanakkale Savaşı'nın geçeceği coğrafi konumu ise şöyle tarif etmektedir.

"*Maydos, Gelibolu Yarımadası'nın Rumeli kıyısında küçük bir kasabaydı. Buraya Eceabat da deniyordu. Saroz Körfezi'ne 5-6 kilometre mesafedeydi. Karşı tarafında Kabatepe ile Boğaz'ı dış sahilden gözetleyen Kabatepe Karakolu bulunuyordu. Maydos'tan Kilitbahir'e, oradan da Soğanlıdere üzerinden Alçıtepe'ye tırmanırken iki koldan gitmek mümkündü. Yani Kirte'den Seddülbahir'e, Süleyman Bey çiftliğinden yine Seddülbahir'e iki köy yolu mevcuttu. Bunların yanı sıra Maydos'tan hareketle Kilitbahir Platosu'na veya Sarafin Çiftliği'nden Kirte'ye; ayrıca Maydos'tan Kabatepe'ye; Kumdere'den, Kirte'ye giden; Maydos'tan hareketle Yalova üzerinden Anafartalar'a ve Turşun köyüne, buradan da Karainebeyli üzerinden Gelibolu'ya kadar uzanan adi köy yoları mevcuttu. Maydos, Akdeniz'e kadar zeytinliklerle bağlarla yemiş ve nar ağaçlarıyla mamur bir hâldeydi…*

Yarımada'nın bu bölgesi, üç arazi parçasının veya üç uç noktasının etrafında toplanmış bir vaziyetteydi. Kocaçimen-Kilitbahir Platosu tepelerden ibaretti. Bu bölge; çam ormanları, zeytinlikler ve yüksek çalılarla örtülü bir hâldeydi. Bu örtüler Çanakkale Kara Muharebelerinde, bilhassa gizlenme yönünden bize çok fayda temin etmişti. Maydos, Yarımada'nın en dar kara kısmında bulunuyordu ve Boğaz'da Arıburnu ile Bigalı arasındaki en dar kısmı teşkil ediyordu."[4]

İngiliz-Fransız savaş gemileri 1915 yılı Şubat ayında yavaş yavaş deniz harekâtını başlatmak gayesiyle Çanakkale Boğazı önünde toplanmaya başlamıştı. Yunan adaları olan Limni, İmroz ve Bozcaada İtilaf donanmasının savaş üssü hâline getirilmişti. İmroz ve Bozcaada'da deniz ve kara uçakları için meydanlar açılmış, askerî tesisler kurulmuştu. İtilaf kuvvetleri gemilerinin denizden ilk faaliyeti, Çanakkale Boğazı'nın girişinde Seddülbahir, Ertuğrul, Orhaniye ve Kumkale istihkâm ve bataryalarını tahrip etmekti. Eski model Osmanlı toplarının atış menzili haricinde kalan bu gemilerde bulunan son sistemdeki ağır toplarının hasar görmesi pek mümkün değildi. Çanakkale Cephesi'nin deniz harekâtı başında her iki tarafın harp vasıtalarının birbirine eşit olmadığı aşikârdı. İtilaf kuvvetleri, 19 Şubat 1915 tarihinde Çanakkale Boğazı'nın girişini, 4 dış tabya ve 12 savaş gemisiyle yarım daire şeklinde

[3] İnönü; s. 124-129, 132, 140.
[4] Alp; s. 41.

zaten kapatmıştı. İtilaf kuvvetlerinin başlattığı birkaç top atışı neticesinde Osmanlı bataryaları tahrip, istihkâmların bir kısmı ise harap olmuştu. Fakat düşman kuvvetlerinin Seddülbahir'i işgal etmek için baskın tarzında karaya yaptığı teşebbüs, Osmanlı kuvvetleri tarafından da geri püskürtüldü.[5] 3'üncü Kolordu emrindeki Abdülkadir Demirtaş Alp, Hayranbolu'daki 9'uncu Tümenin Mandıra köyündeki 26'ncı Alayı emrine verilmişti. Burada er ve subay ikmali yapan 26'ncı Alay[6] Gelibolu-Maydos'a ulaştığında bu hadisenin tanığı olan Alp; anılarında, yaşadıklarını şöyle anlatıyor. "… *Düşmanın Seddülbahir'e yakından harp gemileriyle yaptığı bombardıman ile küçük vasıtalarla küçük mikyasta bir birlik çıkardığını Kirte'den gördük.*

Ben derhâl alay komutanından izin alarak Seddülbahir'e gittim. Taburdan aldığım üç piyade mangasıyla Seddülbahir İskelesi'ne doğru ilerledim. Ateş etmeye bile fırsat bulamadan iskeleye çıkmış olan müfrezenin gemilerine gittiğini gördüm. Düşmanın bu müfrezeyi tabyadaki ayakta duran birkaç topumuzu tahrip için çıkarmış olduğu anlaşıldı. Benim için yapılacak bir iş kalmadığından akşam grupla birlikte düşman gemilerinin şiddetli bombardımanı altında tekrar Harapkale gerisine çekildim. Bir zayiat da vermedim."[7]

İtilaf donanmasının deniz harekâtını başlatmasından bir gün sonra 20 Şubat 1915 tarihli bir emirle Osmanlı kuvvetlerinden 1'inci Orduya Boğazların ve Marmara Denizi'nin kuzeyini, 2'nci Orduya Boğazların ve Marmara'nın güney sahilini savunma emri verildi.[8] İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale Boğazı'na denizden yapacağı saldırılara karşı Osmanlı kuvvetleri bir taraftan tertibat alırken diğer taraftan da muhtemel kara saldırılarına karşı da tedbirler almayı ihmal etmedi. Boğaz'daki Türk müdafaasının belkemiğini oluşturan Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Miralay Cevat (Çobanlı) Bey, Boğaz'ın savunması için Gelibolu Yarımadası'nın güney ucu ile Asya sahilindeki birliklerden sorumlu idi. Gelibolu Yarımadası'nın orta ve kuzey kısımlarındaki 5, 7, 11, 19'uncu Tümenler ile iki jandarma alayından oluşan Osmanlı birlikleri, 1'inci Orduya bağlı olan 3'üncü Kolordunun emrindeydi.[9] Esat Paşa'nın kumandanlığını yaptığı 3'üncü Kolordunun emri altında bulunan 9'uncu Tümenin karargâhı, 9'uncu Topçu Alayı ve 25'inci Piyade Alayı Çanakkale'de; 26'ncı Piyade Alayı Maydos'ta, 27'nci Piyade Alayı Gelibolu'da mevzilendi.[10] Tekirdağ'da 2 Şubat 1915 tarihinde teşkil edilmiş olan 19'uncu Tümen[11] Komutanı Mustafa Kemal Bey, kısa sürede fırkasını

---

[5] Sanders; s. 75. Alp; s. 42. Carl Mühlman; *Çanakkale Savaşı, Bir Subayın Notları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 58.

[6] Abdülkadir Demirtaş Alp; *Balkan Savaşlarından Atatürk'ün Çankaya Muhafızlığına*, Yayına Hazırlayan: Kemal Arı, İzmir, 2003, s. 38-39.

[7] Alp; s. 48.

[8] Sanders; s. 76.

[9] Sanders; s. 69. İsmet Görgülü; *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 55.

[10] Alp; s. 43.

[11] Mustafa Kemal; *Anafartalar Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 8.

savaşa hazırlayarak 24 Şubat 1915 tarihinde Maydos'a birliğin naklini gerçekleştirdi. Burada, Ece-Seddülbahir-Morto Limanlarının muhafaza edilmesi 19'uncu Tümenin mesuliyeti altındaydı.[12] 9'uncu Tümenin 26'ncı ve 27'nci Alaylarının ve bazı bataryalarının kumandası, Maydos'a gelen 19'uncu Tümenin komutasına verildi.[13]

Ayarca sürecek Çanakkale Muharebelerinde bu mıntıkanın önemini Mustafa Kemal Bey, Gazeteci Ruşen Eşref Ünaydın'a verdiği beyanatta şöyle dile getirmiştir:

"… Benim kanaatime göre düşman ihraç teşebbüsünde bulunursa iki noktadan teşebbüs ederdi: Biri Seddülbahir, diğeri Kabatepe civarı!.. Ve benim noktainazarıma göre düşmanı karaya çıkartmadan bu sahil parçalarını doğrudan doğruya müdafaa etmek mümkündü. Binaenaleyh alaylarımı böyle sahilden müdafaa edecek surette yerleştirdim. Bu vaziyet takriben Şubat 1330…"[14]

Tümen Komutanı Mustafa Kemal Bey; deniz muharebesinin başlamasından sonra 5 Mart 1915 tarihinde Maydos'ta bulunan karargâhına gelen Cevat Paşa ile Seddülbahir ve Kirte'ye gitti. Düşman donanmasının Kirte ve Alçıtepe'ye açtığı ateşin altında kaldılar. Mustafa Kemal Bey, emri altında bulunan 26'ncı Alaya gerekli talimatı verdikten sonra Cevat Paşa ile Maydos'a geri döndü. Bu hadiseden sonra 5 Mart 1915 tarihinde denizden yapılan kara muharebelerinin kara mesuliyeti, 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa kemal Bey'in uhdesine verildi.[15]

İtilaf donanması, 16 savaş gemisinden her gün çoğunlukla 4-5'şiyle saldırılarını sürdürüyor, geceleri de mayın temizleme faaliyetlerinde bulunuyordu. 18 Mart 1915 tarihinde İtilaf donanması Çanakkale Boğazı'nı geçmek için denizden sabah başlattığı taarruzunu akşam 19.00'a kadar devam ettirdi. Osmanlı kuvvetlerinin bu deniz savaşında insan zayiatı 200 civarında idi. Buna mukabil İtilaf kuvvetlerinin de Bouvet, Irresistible ve Ocean gemileri battı; pek çok savaş gemisi de ağır tahribata uğradı. Ağır zayiat karşısında düşman gemileri geri çekilmek mecburiyetinde kaldı.[16] Çanakkale Cephesi'ndeki Osmanlı Karargâhı-ı Umumiden verilen beyanatta bu durum, "*Bugün öğleden evvel saat on bir buçukda Çanakkale Boğazı'nda bataryalarımıza karşı ateş açan dördü Fransız olmak üzere on altı zırhlı üç kravözör ve müteaddid torpido botlarından mürekkeb düşman donanmalarından bir kısmı öğleden sonra saat üçde bataryalarımızın ateş menzili haricine çekilmiş ve bombardımana devam iden sekiz zırhlı bilahare bu bombardımana nihayet virüb uzaklaşmışdır.*" şeklinde açıklanmıştır.[17] Bu

[12] Mustafa Kemal; *Anafartalar Hatıraları*, s. 8-9.
[13] Mustafa Kemal; *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Yayına Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 5.
[14] Ruşan Eşref Ünaydın tarafından naklen Mustafa Kemal; *Anafartalar Hatıraları*, s. 9.
[15] Mustafa Kemal; *Anafartalar Hatıraları*, s. 10.
[16] Sanders; s. 78.
[17] *Balkanlar*; 25 Mart 1915.

muharebede, Osmanlı obüslerinin İtilaf cephesinde verdiği hasar neticesinde 2.500 İngiliz askerinin Limni ve Bozcaada hastanelerine nakledilmiş, hasara uğrayan harp gemileri torpidolara bağlanarak tamir için Malta Adası'na gönderilmiştir.[18] Müttefikler, artık denizden Çanakkale Boğazı'nın geçilemeyeceğini anlamış olduğundan karadan yapılacak harekât için hazırlıklara giriştiler. Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa da 24 Mart 1915 tarihinde Çanakkale müdafaası için özel olarak 5'inci Ordunun kurulması kararını aldı.[19] Bu ordu komutanlığı vazifesini İstanbul'da kabul eden Liman von Sanders, vapurla 26 Mart 1915 tarihinde Gelibolu Limanı'na ulaştı.[20] Sanders Paşa, 5'inci Ordu komutanı olarak Çanakkale'de hem kara hem de deniz muharebelerinden sorumlu idi.[21] 5'inci Ordu, İtilaf kuvvetleri tarafından atılan bombalarla tahrip edilen Seddübahir ve Kumkale istihkâmlarını Çanakkale Mevkiî-i Müstahkemeden devir teslim aldı. Çanakkale Mevkiî-i Müstahkemenin uhdesinde, sadece Çanakkale geçidinin savunma vazifesi kaldı.[22] 5'inci Ordunun emrinde beş tümen vardı. Bu tümenlerde 9 ila 12 arasında değişen taburlar bulunuyordu. Bir taburda ise 800-1.000 arasında değişen asker mevcuttu.

İtilaf kuvvetlerinin uzun sahil şeridine sahip olan Gelibolu Yarımadası'nın neresinden saldırı yapacağı konusu, Osmanlı kuvvetlerinin cephedeki azlığı nedeniyle önemli bir mesele olarak buradaki Osmanlı-Alman komutanlarını bir hayli meşgul ediyordu.[23] Liman von Saders Paşa; bu mıntıkada tehlikeli sayılabilecek yerleri Gelibolu Yarımadası'nın güney ucu, Seddülbahir ve Tekke Burnu olarak tespit etmişti. Bu doğrultuda oluşturduğu üç muharebe grubuna göre 5'inci ve 7'nci Tümenler Yukarı Saros Körfezi'ne, 9'uncu ve yeni kurulan 19'uncu Tümenler Yarımada'nın güney kısmına nakil, 3'üncü Tümeni ise Asya yönüne tahsis edildi.[24]

Çanakkale Cephesi'nde Osmanlı kuvvetleri safında bu gelişmeler olurken İtilaf kuvvetlerinin karadan ilk çıkarma yapmayı planladıkları mıntıka Seddülbahir idi. Bu plana göre ilk aşamada İngilizlerin 29'uncu Tümeni, ikinci aşamada Fransızların 1'inci Tümeniyle İngilizlerin Deniz Piyade Tümeni karaya çıkarılarak Alçıtepe'nin ele geçirilmesi hedeflenmişti. Anzak kuvvetleriyle İkinci çıkarma yapacağı yer ise Arıburnu idi. Buradan ilerleyerek İtilaf kuvvetleri Kabatepe, Maltepe ve Kocaçimen Dağı'nı ele geçirmek istiyordu. Böylece İtilaf kuvvetlerinin iki koldan muharebe ederek ele geçirmeyi amaçladığı kilit yer, Kilitbahir idi. Böylece Gelibolu Yarımadası'nın güney ucu işgal altına alınmış olacaktı.[25]

---

[18] *Balkanlar*; 23 Mart 1915.
[19] Sanders; s. 79.
[20] *age.*; s. 80. 3'üncü, Ordu 5'inci Ordu kurulmadan kısa bir süre önce oluşturulmuştur.
[21] *Balkanlar*; 1 Nisan 1915.
[22] Sanders; s. 86.
[23] age.; s. 82.
[24] *age.*; s. 84.
[25] Görgülü; s. 58.

İtilaf kuvvetlerinin 24 Nisan 1915 tarihinde Küçük Beşige Limanı'ndan çıkarma yapma hareketi karşısında Liman von Sanders, misilleme olarak 11'inci Tümene büyük bir tatbikat yaptırdı. İtilaf kuvvetleri 25 Nisan 1915 tarihinde sabah beşten itibaren çıkarma yapmaya başladı. 11. Tümen, Küçük ve Büyük Beşiğe Limanlarına düşman nakliye savaş gemilerinin toplandığını ve buralardan çıkarma yapılma tehlikesini pek çok raporla 5'inci Orduya bildirdi. Biraz ileride Kumkale'de bulunan 3'üncü Tümenin ileriye sürülen birlikleri Fransız gemisinin şiddetli ateşi altında Fransız birlikleriyle çetin bir mücadeleye girişmişti. Gelibolu Yarımadası'nın güney ucundaki Tekke Burnu, Sığındere, Morto Limanı'nı ele geçirmek isteyen İngiliz birlikleri bu mıntıkada bulunan 11'inci Tümen ile muharebe ediyordu.[26] Gelibolu'da bulunan 7'nci Tümene, Bolayır yönüne vakit geçirmeden hareket emri verildi. Saros Körfezi'ndeki İtilaf kuvvetlerinin 20 kadar nakliye ve muharebe gemisinin çok rahat göründüğü Bolayır Tepesine Liman von Sanders Paşa da hemen intikal etti.[27]

Gelibolu Yarımadası'nın güney ucundaki İngiliz birlikleri, 9'uncu Tümen tarafından geri püskürtüldü, buna rağmen düşman kuvvetleri buradan ısrarla karaya asker çıkarmakta direniyordu. Çıkarmanın yapıldığı bir diğer yer olan Arıburnu civarında, sahile yakın yerlerin İngilizler tarafından ele geçirilmesi üzerine 19'uncu Tümene bağlı birlikler ileri harekâta geçtiler.[28] Tümen Komutanı Mustafa Kemal Bey bu hadiseyi şöyle aktarıyor:

"*Bütün fırka kıtaatının harekete hazırlık derecesi tezyit edildi. Bir taraftan Maydos Mıntıkası Kumandanlığından malûmata intizar etmekte idim, diğer taraftan da ya kolordunun veya ordunun emrine… Yalnız fırkanın süvari bölüğüne -istihsali malumatı- Kocaçimen istikametinde hareket etmesi emrini verdim.*"[29]

Bu ortamda Gelibolu Yarımadası'nda iki tarafın kuvvetleri takriben 750 bin civarında idi.[30] 25 Nisan 1915 tarihinde Türk tarafının gözetleme yerlerinden saydığı düşmanın 200'e yakın büyük savaş gemisi arasında Saros Körfezi'ne yaklaşanlar, Türk tarafından başlatılan ateşle geri çekilmek zorunda kalmışlardı.[31] Bunun üzerine 3'üncü Kolordu Komutanı Esat Paşa, Maydos'tan çektiği bir telgrafla Seddülbahir ve Morto Limanı'ndaki Hisarlık tarafında tutunan düşmana karşı savaşan Osmanlı kuvvetlerine destek için takviye kuvvet istedi. Albay Bekir Sami Bey, 9'uncu Tümenden geride kalan kuvvetlerini de ileriye sürmüştü.[32]

---

[26] Sanders; s. 86. Taşkıran; s. 22. 5. Fırkanın 16 Alayının 1'inci Taburunun 1'inci Bölüğünde İhtiyat Zabit Namzedi Abdullah Faik Efendi'nin olan Çanakkale Sığındere Muharebesi'nde kaybolduğuna dair 18'inci Fırka Ahz-ı Asker Reis-i Vekili Mustafa tarafından Hilal-i Ahmer Üsera Komisyonu Riyasetine bir telgraf çekilmiştir. bk. *Türk Kızılay Arşivi (TKA)*; 936/22; 936/23.

[27] Sanders; s. 87. Mühlman; s. 79.

[28] Sanders; s. 88.

[29] Mustafa Kemal; *Anafartalar Hatıraları*, s. 11.

[30] Sanders; s. 88.

[31] *age.*; s. 89.

[32] *age.*; s. 90.

İtilaf kuvvetleri Seddülbahir ve Arıburnu'na asker çıkardığı zaman Osmanlı kuvvetleri her taraftan düşmanı bekler hâlde dağınık bulunuyordu. Bu yüzden de Osmanlı kuvvetleri düşman kuvvetlerine karşı perderpey takviye edildi. Çanakkale Cephesi'nde kara muharebeleri Arıburnu ile Seddülbahir'de birbirine çok yakın siper savaşı şeklinde geçti. Bu hattın arka kısımları, sahiller, boğazın iç kısmındaki sefer vasıtaları hep ateş altında kaldı.[33]

İtilaf kuvvetlerinin, 25 Nisan akşam vakti Kabatepe'deki yaptığı çıkarma, Türk kuvvetleri tarafından geri püskürtüldüğü gibi Arıburnu'ndan Kocadere'ye ilerleyen Yeni Zelandalılar ve Avusturalyalı öncü kuvvetleri de 19'uncu Tümenin 57'nci Alayı tarafından geriye atılmış, muharebelerin sahil tepelerinde devamı sağlanmıştı. Saros Körfezi'nden düşmanın gösteriş amaçlı çıkarma yaptığı anlaşılınca 26/27 Nisan gecesi 5'inci ve 7'nci Tümenlerden geri kalan kuvvetlerin Maydos'a gönderilmesi emri verildi. Bir karşı saldırının 24 saat içerisinde gerçekleşmemesi hâlinde bu tümenlerin kalan kuvvetlerinin de Maydos'a gönderilmesi emri, 5'inci Ordu Kurmay Başkan yardımcısı olan Kâzım Bey'e verildi.[34] Maydos'a gelen 5'inci ve 7'nci Tümenler ise 26 Nisan'da çetin şekilde devam eden Seddülbahir'e sevk edildi. 5'inci Tümenin geride kalmış küçük bir kısmı Anafartalar'a gönderildi. 175'inci Alay Kumkale tarafından Yenişehir'e ilerleyen Fransız kuvvetlerini 28/29 Nisan gecesi ağır zayiat vererek geri püskürtmeyi başardı. Böylece Anadolu yakası düşmandan temizlendi. Bundan sonra en can alıcı gelişme, 11'inci Tümenin Gelibolu Yarımadası'nın güneyine artık sevk olunabilecek olmasıydı.[35]

Şiddetli Türk taarruzuna rağmen İtilaf kuvvetleri 29 Nisan 1915 tarihinde Arıburnu'ndan arındırılıp denize dökülememişti. Yeni Zelandalı ve Avusturyalı kuvvetler işgal ettikleri yerlerden kısa süreliğine geri çekilse de hemen ardından yapılan takviye kuvvetlerle desteklendiğinden değişen bir şey olmadı. Düşmanın hareket üssü olan İmroz Adası'nın Arıburnu'na sadece 20 km uzakta bulunması İtilaf kuvvetlerinin kısa sürede takviye

---

[33] İsmet İnönü; s. 144, 146.

[34] Sanders; s. 91. Mühlman; s. 80'de Çanakkale'de başlayan kara muharebelerinde İtilaf kuvvetlerinin Arıburnu'ndan yaptığı taarruza karşı 19'uncu Tümenin başarısını şöyle anlatıyor: "*Düşman Arıburnu'nda da karaya çıkmış ve arazide bir miktar ilerleyebilmişti. Ancak 19*'uncu *Tümen, hasmını tekrar denize dökmek üzereydi. Bolayır'daki düşman birlikleri gün boyunca hiçbir (bir) harekette bulunmadı. Gemilerin derin sularda durmamaları şaşırtıcıydı. Güverte çıkıntıları o derece titizlikle maskelenmişti ki orada neyin olup bittiği anlaşılıyordu*."

[35] Sanders; s. 92. Süveyş Kanal Harekâtı'ndan sonra 27 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Cephesi'ne intikal eden Uşaklı Mehmet Çavuş, deniz muharebesinden sonra düşmanın Seddülbahir'de tutunmasından sonraki aşamada cephede yaşadıklarını şöyle anlatıyor: "*Kâfir İngiliz denizden başarılı olamayınca karaya asker çıkardı. Seddülbahir'e bir bölük asker çıkardı. Biz bu bölüğü gördük ve ona göre düzen aldık. Toplarımızın ikisini tepeye, ikisini de dereye yerleştirdik. Bize doğru ilerlemeye çalışan İngiliz bölüğünü top ateşine tuttuk. Tamamını imha ettik. İngilizler bizim bölük ilerledi diye ikinci bir fırka gönderdiler. Onları da hem dereden hem tepeden yaylım ateşine tutarak tamamen imha ettik. Kanlıdere imha ettiğimiz düşman askerleriyle dolup taştı*". bk. *Gazi Baba'nın Hatıraları*; Yayına Hazırlayan: Hüseyin Yalçın, İstanbul, 2010, s. 34-35.

yapmasına olanak sağlıyordu. Ayrıca İtilaf kuvvetleri denizden şiddetli gemi ateşi desteğiyle yaptıkları taarruzlara rağmen Türklerin oluşturdukları hattı bir türlü geçemiyordu.[36] Gemi ateşi desteği o kadar güçlüydü ki Maydos kasabası 29 Nisan 1915 tarihinde top ateşiyle yakıldı.[37]

Muharebeler esnasında her iki tarafın ölü ve yaralıları çok fazlaydı. Sadece Türk tarafından 18/19 Mayıs gecesi Arıburnu'nda taarruza kalkan 2'nci Tümenin ölü ve yaralı toplamı 9.000 idi. Bu nedenle İngiliz komutan hayatlarını kaybedenlerin gömülmesi için ateşkes teklifinde bulundu. Türk tarafının da kabul edildiği ateşkes, 23 Mayıs 1915 olarak kabul edildi.[38]

İtilaf kuvvetleri Gelibolu Yarımadası'nın güneyinde Seddülbahir'e sürekli takviye birlikleri getirdiği için Türk tarafında burayı düşmanın kesin almak istediği kanaati oluştu. Bu nedenle Arıburnu'ndan ilk haftalardan sonra kapsamlı ve büyük hücumlar azalmıştı. Sürekli olarak burada küçük çatışmalar şeklinde ve değişik noktalarda çarpışmalar devam ediyordu.[39]

Mustafa Kemal Paşa, 20 Mayıs 1331/2 Haziran 1915 tarihinde 19'uncu Fırkanın cephe sahasının genişletilmesi hakkında şöyle bilgi veriyor:

"*… Bunun sebebi, Fırkanın sol cenahında bulunan beşinci fırka Arıburnu Cephesi'nden geri alınmıştı. 19'uncu Fırkanın sol cenahı Gedikdere'ye kadar temdit edildi. Bundan başka Anafartalar mıntıkasına ait olan (Sazlıdere ile Anafartalar Azmağı arasındaki) mıntıkada dahi 19'uncu Fırkanın tahtı emrinde verildi. Bu münasebetle mezkûr mıntıkada bulunan 45'inci alayın 3'üncü taburu ile bir süvari bölüğü de Fırkanın emrine geçti*."[40]

Cephe sahası genişletilen 19 Tümenin karargâhı 4 Haziran 1915 tarihinde Düztepe'ye nakledildi.[41] İtilaf kuvvetlerinin 4 Haziran 1915 tarihinde başlattığı taarruz Osmanlı kuvvetleri tarafından 6 Haziran 1915'te geriye püskürtüldü. İki tarafın ortalama asker zayiatı 10.000'er civarında oldu.[42]

Osmanlı birliklerinde sürekli verilen zayiat nedeniyle 1915 yılı Temmuz ayında cephenin güney grubundaki birliklerin bir kısmı değiştirildi. Bu değişiklik 2'nci Ordunun yeni birlikleri sayesinde gerçekleşti.[43]

İtilaf kuvvetlerinin temmuz ayının yarısında büyük bir çıkartma yapacağı haberleri Türk kuvvetleri arasında yayılmıştı. 16 Temmuz 1915 tarihinde Liman von Sanders'e ulaşan rapora göre Limni Adası'nda harekâta hazır İtilaf kuvvetlerinin mevcudu 50-60 bin, savaşa hazır gemilerin miktarı ise 140 idi. Bu çıkarmanın nereden yapılacağına dair bir belirti olmadığı için

[36] *age.*; s. 96.
[37] *age.*; s. 97.
[38] *age.*; s. 101-102.
[39] *age.*; s. 102.
[40] Mustafa Kemal; *Anafartalar Hatıraları*, s. 33.
[41] Sanders; s. 104.
[42] Görgülü; s. 70.
[43] Sanders; s. 104.

bu pek bilinmiyordu.[44] 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal Bey, bu saldırının nereden yapılacağı kendisine sorulduğunda Arıburnu tarafından başlayarak Suvla'ya kadar olan sahili eliyle işaret etmişti. Tümen Komutanı Mustafa Kemal Bey'in bu görüşü üst komutanlar tarafından dikkate alınmadı.[45] Fakat düşmanın bu taarruzu iki kanadı açık olan Arıburnu'ndan yapması, Mustafa Kemal Bey'in haklılığını ortaya koydu. İtilaf kuvvetlerinin bütün taarruzları ancak Türk tarafının sol kanadının Arıburnu'nda biraz geriye doğru kırılmasına sebep oldu.[46]

İtilaf kuvvetlerinin 6 Ağustos 1915 tarihinde yeni ve ikinci büyük taarruzu başladı. Bir kısım İngiliz kuvveti Mustafa Kemal Bey'in işaret etmiş olduğu Arıburnu ile Suvla Koyu arasına sahile geldi. Seddülbahir civarındaki Güney Grubuna ve Arıburnu Grubunun sol kanadına çok şiddetli bir taarruz yapıldı. Bu taarruzların başladığı haberinin gelmesi üzerine Saros Körfezi'nde bulunan 7'nci ve 12'nci Tümenlere Büyük Anafartalar tarafına yürüyüşe başlaması emri verildi. Esat Paşa tarafından verilen emirle 9'uncu Tümen ise Kayaltepe'den kuzey istikametinde yürüyüşe geçti. 7 Ağustos 1915 tarihinde 9'uncu Tümen İngiliz kuvvetleriyle Kocaçimen'de giriştiği muharebeyi kaybetti.[47]

Bu sahada çetin geçen muharebeler neticesinde 8 Ağustos 1915 günü akşamı Liman von Sanders Paşa, Arıburnu Cephesi'nin kuzeyinde bulunan 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal Bey'i Anafartalar Grup Komutanlığına tayin ederek ona Anafartalar mıntıkasında toplanmış olan Türk birliklerine emir-komuta yetkisini verdi.[48] Vekâleten 19'uncu Tümen Komutanlığı, 27'nci Alay Komutanı Şefik Bey'e bırakıldı.[49] 9 Ağustos 1915 tarihinde üç kez verilen taarruz emriyle düşman kuvvetleri Azmak Deresi sahiline sürüldü. Fakat Mestantepe İngilizlerin elinde kaldığı için 24 saat içerisinde telafi edilemedi. Hemen ardından İngilizler, takviye kuvvetlerle tekrar sahili geri aldılar. Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal Bey'in komutasında 10 Ağustos 1915 tarihinde Kocaçimen Dağı'nda ve Çonkbayırı'nda yapılan hücumla İngiliz kuvvetleri geriye püskürtüldü.[50] Bu hücumu kırbaç hareketiyle başlatan Mustafa Kemal Bey, düşmana karşı elde edilen üstünlüğü şöyle anlatıyor:

"*Dört saat mücadeleden sonra 23'üncü ve 24'üncü alaylarımız Çonbayırı'nı kâmilen düşmandan tathir ve 28'inci alay dahi Şahinsırt'ın en yüksek sırtını istirdat eyledikten sonra Sarıtarla, Ağıl üzerine garba sadırdılar. Önüne tesadüf eden düşman kıtaatını mağlûp ve münzehim ediyordu.*

[44] age.; s. 105.
[45] Mustafa Kemal; *Anafartalar Hatıraları*, s. 45.
[46] Sanders; s. 105-106.
[47] age.; s. 110.
[48] Sanders; s. 112.
[49] Mustafa Kemal; *Anafartalar Hatıraları*, s. 63.
[50] Sanders; s. 113.

28'inci Alayın bir kısmı Şahinsırt'ın Boyun noktasında yerleştirilmiş olan düşman mitralyözlerinin müessir ateşinden daha ileri gidememişti.

Conkbayırı Tepesi askerlerimizin eline geçtikten sonra düşman karadan ve denizden tevcih ettiği seri' ve kesif topçu ateşiyle Conkbayırı'nı cehenneme çevirmişti."[51]

Sekiz saattir düşmanla savaşan Osmanlı askerinin zayiatı çok fazla idi.[52] 10 Ağustos 1915 günü sona ererken İngilizlerin 12.000, Türklerin ise 10.000 askeri çarpışmalarda hayatını kaybetti.[53]

Suvla Körfezi'nin kuzeydoğuya doğru uzanarak Saros Körfezi sahilini örten Kireçtepe'nin sarp ve çıplak sırtlarında 15 Ağustos 1915 tarihinde muharebenin üçüncü buhranlı safhası başladı.[54] Kireçtepe'nin düşmana karşı savunmasını 127'nci Alay yapıyordu.[55] İngiliz kuvvetleri ilk önce Kireçtepe'ye taarruzda bulunarak tepenin sırtlarını geçmişlerdi.[56] Eğer düşman 15-16 Ağustos 1915 tarihlerinde Kireçtepe'yi ele geçirmiş olsaydı 5'inci Ordu düşman kuvvetleri tarafından sarılmış olacaktı. Bu düşman kuvvetlerini Osmanlı birlikleri sahilin az ilerisinde durdurmayı başararak hâkim tepeler onların ellerinde kaldı.[57] İtilaf kuvvetlerinin 21 Ağustos 1915'te Anafartalar mıntıkasına bütün gücüyle yaptığı toplu çıkarma, Osmanlı birlikleri tarafından geri püskürtüldü.[58]

İtilaf kuvvetlerinin muharebe faaliyeti üç cephede toplanıyordu. Güneydeki Seddülbahir Grubunda bu kuvvetlerin ilk hattı, Kirte'nin 1200 m güneyine kadar ilerlemişti. Amaçları Kirte'de tutunmaktı. Buradaki kuvvetlerin sağ tarafını Fransız birlikleri, merkezle sol kanadını İngiliz kuvvetleri tutuyordu.[59] Mustafa Kemal Paşa Anafartalar Grubuyla Kireçtepe'nin kuzey ucundan başlayarak güneye doğru uzanan Kocaçimen Dağı'nı içine alan ve Arıburnu Cephesi'nin sağ kanadıyla birleşen araziyi altı tümenle savunuyordu. 11'inci Tümen cephe ateşinden başka Saros Körfezi'nden açılan yan ateşle zarar görüyordu. Suvla Koyu İngiliz savaş gemileri için denizaltı saldırılarına karşı korunaklıydı. Burada bulunan savaş gemileri bordo ateşini hem 11'inci Tümene hem de 12'nci Tümene yönlendiriyordu.[60]

İtilaf kuvvetlerinin 10, 11, 13, 53, 54'üncü Kiçner Fırkalarıyla Avusturyalı ve Zelandalı kolordunun ağustos ayı ortalarına kadar verdiği zayiat 60.000'den fazla idi.[61] İngiliz gazeteleri ağustos ayı muharebelerinde

[51] Mustafa Kemal; *Anafartalar Hatıraları*, s. 94.
[52] *age.*;, s. 96.
[53] Mühlman; s. 127.
[54] Sanders; s. 113.
[55] Mustafa Kemal; *Anafartalar Hatıraları*, s. 97.
[56] Sanders; s. 113.
[57] *age.*; s. 114.
[58] *age.*; s. 117.
[59] *age.*; s. 118.
[60] *age.*; s. 119-120.
[61] Mustafa Kemal; *Anafartalar Hatıraları*, s. 102.

düşmanın zayiatını 15 bin, yaralıyı ise 45 bin olarak vermişti. 22-26 Ağustos 1915 tarihleri arasında Türk tarafı 26 bin yaralıyı kendi tarafına nakletmişti.[62]

Çanakkale Cephesi'nde ağustos ayında geçen çetin muharebelerden sonra genelde 1915 yılı Eylül ayının sonunda çarpışmalar artık durgunlaştı.[63] İngilizler Balkanlardaki durumun hassasiyetinden dolayı Çanakkale'de daha fazla durmanın kendileri açısından elverişli olamadığını düşünerek kuvvetlerini peyderpey çektiler.[64] Çanakkale Cephesi'nin boşaltılmasına 12 Aralık 1915 tarihinde başlandı.[65] Fakat düşmanın tekrar muharebeye başlayacağı yanlış haberlerini iyi tahlil etmeyen Liman von Sanders Paşa, askerlere umumi silah başı emrini verdi. Anafartalar Grubu Birlikleri 19 Aralık 1915 tarihinde çok mayın tarlasına rastlayarak çok zayiata uğradı. Osmanlı askerleri düşmanın artçı birlikleriyle 126'ncı Alay ve bazı birlikler kısa muharebeler yaptılar.[66] Seddülbahir Cephesi'nde ise 1916 yılı ocak ayında düşmanın kara topçularının ateşi yavaşladı.[67] Seddülbahir Cephesi'nin boşaltılması kararı 25 Aralık 1915 tarihinde alındı.[68] Bu cephenin tahliyesi, 8/9 Ocak 1916 gecesini buldu.[69]

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi

Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı açlık, susuzluk, hastalık, esirler, göçler gibi daha pek çok yarayı Osmanlı ülkesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti, İtilaf tarafında ise Ulusararası Kızılhaç Komitesi sarmaya çalıştı. Üzerinde çalışma yaptığımız Çanakkale Cephesi'nde amansız muharebeler devam ederken Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Arıburnu ve Anafartalar'da Türklere esir düşen düşman askerlerini İstanbul'a sevk edilinceye kadar kendi çadırlarında barındırdılar. Soğanlıdere, Arıburnu ve Anafartalar'da açtıkları sağlık istasyonlarında cemiyet, gıda ve çay dağıtımı yaptı.[70] Ayrıca esir alınan yaralılarının İstanbul'a sevki gerçekleştirilinceye kadar tedavisi için Gelibolu'da 200 yataklı Çanakkale Sahra Hastanesi kuruldu.[71] Hilal-i Ahmer Cemiyeti, seferberlik başladığında Gülnihal ve Edremit vapurlarını kiralayıp uluslararası renklere boyayarak Karadeniz'den Marmara'ya yaralı taşıması için hastane gemisine çevirdi. İngiliz gezici hastanesi yaralıları taşımak için 250 sedyeyi taşımış, Fransız gezici hastanesi de sağlık hizmetleri konusunda Osmanlı ordusuna yardımcı olmuştur.[72]

---

[62] Sanders; s. 117.
[63] Mete Tuncoku; *Çanakkale 1915, Buzdağının Altı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 79.
[64] İnönü; Cilt I, s. 149.
[65] Görgülü; s. 60.
[66] Sanders; s. 127.
[67] *age.*; s. 130.
[68] Görgülü; s. 61.
[69] Sanders; s. 131.
[70] Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin; *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara, 2002, s. 201.
[71] *age.*; s. 203.
[72] *age.*; s. 228.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti; sağlık hizmetleri dışında, savaş kayıplarının aranmasına yardımcı olmak konusunda Üsera Komisyonu başta olmak üzere yakınlarından haber alamayanların başvurduğu merkez hâline geldi.[73] Bütün savaşlarda olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı esnasında alınan esirler, kayıplar savaş bittikten sonra her iki tarafın uzun süren meseleleri arasında önemini hep muhafaza etti. Osmanlı Devleti'nde savaş esirleri konusunda işleri yürüten Hilal-i Ahmer Cemiyeti,[74] aranan ve sorulan kişiler hakkında doğru bilgi vermek için Üsera-yı Harbiye Cetvelleri hazırlamakla yetinmeyerek Londra'da bulunan Prisoners of War Information Bureau (Savaş Esirleri Danışma Bürosu) ile de yazışmalar yaptı.[75] Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Savaş Esirleri Uluslararası Ajansının kaşesi ve imzasıyla Cenevre'den İstanbul'da merkezi bulunan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetine[76] 18 Mayıs 1915 tarihinde göndermiş olduğu yazıyla esarette iken vefat etmiş İngiliz ve Fransız askerler hakkında kendilerine bilgi verilmesini şöyle talep etmiştir:

"*Sayın Baylar,*

Çanakkale Boğazı'na sevk edilmiş askerî kıtalardaki Fransız ve İngiliz esirlerin ve yine ölmüş olan Fransız ve İngiliz asker esirlerin kimlikleri düzenlenerek bize muntazaman gönderilmesinden memnun olacağımızı bildirmek isteriz. Bu suretle Türk cephesinden bize yöneltilecek ve hâlen başlamış olan sorulara cevap vermek mümkün olacak.

En samimi selamlarımızı lütfen kabul ediniz."[77]

Belgenin altında Arap harfleriyle "*Üsera Komisyonuna*" kaydının düşülmesinden, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetine bu yazının ulaştığı anlaşılmaktadır.

Çanakkale Muharebelerinde Esir Alınan Osmanlı Kuvvetleri

Çanakkale Cephesi'nde iki tarafın birbirine karşı çok yakın siper muharebesi verdiği süreçte göğüs göğüse savaşıldı. Bu savaşta yaşanan yakın göğüs teması neticesinde Türk tarafında; 57.263 şehit, 11.178 kayıp, 97.874 yaralı, 7.084 hava değişimi, 20.297 hastalıktan kaynaklı ölüm, 14.000 hastaneye götürülen olmak üzere 207.696 Osmanlı kuvveti savaş dışı

[73] *age*.; s. 229.
[74] *age*.; s. 235. Osmanlı esiri olarak Fransa'nın Korsika Adası'nda bulunan Kadı Receb'in oğlu Yusuf, Dersaadet Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyasetine 3 Teşrinisani 1332/16 Kasım 1916 tarihli olarak yazdığı mektubunda, On dokuz aydan beri ailesinden haber alamadığını, bu mektubun ailesine gönderilmesini istedi. bk. *TKA*; 790.385.2.
[75] Karal Akgün-Uluğtekin; s.239. Londra'da bulunan "*Prisoners of War Information Bureau*"su "49, Wellington Street"de bulunmaktadır. bk. *TKA*; 936/288.1. Bu yazışmalar için bk. *TKA*; 936/104; 936/106; 936/89; 936/78; 936/73; 936/63; 936/45.
[76] 1917 yılında İstanbul'da Hilal-i Ahmer Cemiyetinin merkezi "*Sultan Mahmud Türbesi bitişiğinde Babıali Caddesi*"nde bulunuyordu. bk. *TKA*; 936/56.
[77] *TKA*; 568/96.

kaldı.[78] Suriye, Hicaz, Yemen cephelerinden farklı olarak bu cephede düşmana çok miktarda esir verilmedi. Çanakkale Muharebelerinde İngilizler 8.000, Fransızlar ise 2.000 Osmanlı askerini esir aldı.[79] 10.000'den fazla olan savaş dışı kaybın büyük çoğunluğu İngiliz ve Fransızlar tarafından esir alınan Osmanlı kuvvetidir. İngilizler; Kabatepe, Suvla Koyu ve Seddülbahir Muharebelerinde aldıkları esirleri ilk önce Limni Adası Mondros Limanı'na naklettiler,[80] oradan da Mısır'a[81] götürdüler. Mısır'a götürdükleri esirlerin önemli kısmını İngilizler daha sonra Kıbrıs Adası'ndaki esir kamplarına taşıdılar. Fransızlar ise Seddülbahir ve Kumkale Muharebelerinde esir aldıkları Osmanlı askerlerini ilk önce Limni Adası'nın Mondros Limanı'na, daha sonra gemilerle Korsika Adası'na, oradan da bir kısmını yine gemilerle Fransa'da Marsilya'ya götürdüler. Buradan da Fransa'nın iç kısımlarında bulunan esir kamplarına taşıdılar. İngiliz ve Fransızlara esir düşen Osmanlı askerleri, Rusya'ya esir düşenlerden daha az sıkıntı yaşadılar.[82]

Fransızların Çanakkale Muharebelerinden alıp 1916 yılı sonunda Korsika Adası'na bıraktıkları Osmanlı esirlerin mevcudu 190 idi. Ada'nın doğu kısmına yerleştirilen bu Osmanlı esirlerinin merkez olarak kaldıkları yer, Aléria şehri yakınlarında bulunan Casabianda idi. Osmanlıya ait olan esirler ilk önce Ada'nın dağlık bölgesi olan Corte'ye getirilmiş, daha sonra 1 Kasım 1916 tarihinde Bastia'ya nakledilmişlerdir. Subay olan Osmanlıya ait esirler Bastia şehrinde toplanmıştı. Esirlerin bir kısmı Borgo ve Ortakale'ye sevk edilmişti. Osmanlıya ait bu esirler buralarda ordu işleri yerine daha ziyade toprak işlerinde çalıştırıyorlardı.[83]

---

[78] Taşkıran; s. 24.

[79] *age.*; s. 49-51. Fransızlar, Birinci Dünya Savaşı esnasında daha çok Çanakkale Cephesi'nden, az sayıda ise Tunus'tan Türk esiri almışlardır. bk. Taşkıran; s. 57.

[80] Konyalı Ali bin Mehmed Emin, Çanakkale Muharebelerinde esir alınarak Limni Adası'na getirilen Osmanlı esirlerinden birisidir. bk. *TKA*; 1028/219; 1028/39.

[81] İngilizlerin Mısır-Kahire'de Heliopolis Esir Kampı bulunmaktadır. bk. *TKA*; 936/101; 936/102; 936/98; 936/99. Kanal Harekâtı'nda İngilizlere esir düşen İbrahim Hakkı Kahire'ye esir götürülmüştür. bk. *TKA*; 936/282. Önceden Mısır-Kahire'ye esir olarak götürülen Osman Bekir ve Kıbrıs'a nakledilen bir Osmanlı esiri hakkında yapılan yazışmalar için bk. *TKA*; 936/40; 936/42; 936/42.2; 936/43.

[82] Taşkıran*;* s. 24, 57. Ulvi Keser; "Kıbrıs'ta Çanakkale Savaş Esirleri ve Savaş Döneminde Adada Yaşananlar", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Bahar 2007, s. 24. "Cengiz Dönmez; "I. Dünya Savaşıyla İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, Yaz 2014, s.139. 5'inci Kolordu 6'ncı Fırka 17'nci Alay 2'nci Taburun 7'nci Bölüğünden olan Küçük Zabit Tevfik Burhaneddin Süleyman Efendi Anafartalar Muharebesi'nde İngilizlere esir düşerek Mısır'a sevk edildi. bk. *TKA*; 936/138; 936/139; 936/139-1.

[83] Taşkıran; s. 185. Birinci Dünya Savaşı devam ederken Kızılhaç Heyeti, 10 Aralık 1916 tarihinde Balkan gemisiyle Türk esir kamplarını ve çalıştıkları yerleri görmek için Marsilya'dan hareket ederek 11 Aralık 1916 tarihinde Korsika Adası'nda Türk esirlerin bulunduğu yerleri gezdi. bk. Taşkıran; s. 185. 18 Nisan 1333/18 Nisan 1917 tarihli Menteşe Mutasarrıflığından Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetine yazılan bir tahrirattan 1.254 numaralı Abdurrahman oğlu Mehmed'in Korsika Adası'nda, 25 Mart 1918 tarihli bir yazışmadan Rifat Fevzi'nin Korsika Adası'nda Casabianca'da 3.236 numarasıyla kayıtlı esir bulunduğu anlaşılmaktadır. bk. *TKA*; 790/48; 936/145.

Fransa'da Havar vilayetine bağlı Béziers (Bezye) kasabası Pinyan köyünde bir esir kampı vardı. Bu esir kampında 1916 yılı Aralık ayında Osmanlı esirlerinin varlığı bilinmektedir.[84]

Osmanlı Üsera Listesinin Değerlendirilmesi

Listenin Maddi Tanıtımı

Birinci Dünya Savaşı'nda Uluslararası Kızılhaç Komitesi ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin harp esirleri konusunda karşılıklı yazışmalarının devam ettiğini gösteren pek çok belgeye rastlamak mümkündür. Bu belgeler arasında; Osmanlı esirlerinin künyeleri, isimleri, rütbeleri, taburları, bölükleri; açıklama kısmında ise esir kaydının yapıldığı tarihler ve esir tutuldukları yerler hakkında bir listeye ilaveten bazı ek listelerin de ihtiva edildiği toplam 69 sayfalık arşiv kaynağı bulunmaktadır.[85] *Türk Kızılay Arşivinden* temin edilen bu listenin sadece 52. sayfasında Arap harfleriyle "*Listede İsimleri Muharrer olub Habâr ve Vesikada Mevkûf Bulunan Üserâdan Ber-vech-i zir Yazılanlar Bulunmuşdur.*" ibaresi altında 1, 2, 7,10, 13 madde numaralarının yanında bazı esirlere ait açıklamalar mevcuttur. Listenin bu sayfasında, Birinci Dünya Savaşı'nda 1914 yılında esir düşmüş yedi Türk esirinin birisinin Ekim ayında Sarıkamış'ta, altısının Aralık ayında Karakavza'da, Karahamza'da, Ardahan'da, Tebriz'de bulunduğu anlaşılmaktadır.[86] Geriye kalan 68 sayfanın Fransızca tutulduğu bu listede ismi geçen Osmanlı esirlerinin İtilaf kuvvetleri tarafından Çanakkale Muharebeleri esnasında esir alındıklarına dair açıkça bir ifade bulunmamaktadır. Alınan Osmanlı esirlerinin büyük bir kısmının Çanakkale Muharebelerinin yapıldığı sahanın yakınında İtilaf kuvvetlerinin kontrolü altındaki yerlerde tutulması ve esir düşen Osmanlı askerlerinin esir kaydının savaşın en çetin geçtiği sürece denk gelmesi, bu listenin Çanakkale Savaşı'nda esir olan Osmanlı askerlerine ait olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Mevcut listeden; muharebelerin geçtiği sahanın dışında Fransa'da veya sömürgesi bulunan yerlerde Osmanlı esirlerinin tutulduğu, muharebeye yakın kamp yerlerinden Fransa'ya ait yerlere bazı esirlerin ise nakledildiği, Fransa'ya ait kamp yerlerinde Osmanlı esiri bulunduğu öğrenilmektedir. Fransızların Birinci Dünya Savaşı'nda en fazla Çanakkale'den ve bir miktar Tunus'tan Osmanlı esiri alındığı bilgisinden[87] hareketle listedeki Osmanlı esirlerinin Çanakkale Muharebeleri esnasında Fransızların aldığı esirler olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Fransızca tutulmuş olan listenin çok büyük bir kısmı Osmanlı

[84] Taşkıran; s. 196. Fransa'nın Havar vilayetinin Béziers şehrinde esir bulunan Edirne'nin Adaiçi'nde Ahur köyünden İsmail Oğlu Tahir, 30 Kûnunusani 1332/3 Şubat 1917 tarihinde yazdığı mektubunda, yirmi aya yakın yaşadığı esaret hayatında ailesinden ve yakınlarından haber alamadığından keder ve endişede olduğunu ifade etmektedir. bk. *TKA*; 790.268. Bu mektuptan başka Pinyan köyü ifadesi yer almaksızın Béziers şehrinde 1917 yılında daha Osmanlı esirlerinin bulunduğuna dair başka kayıtlar da bulunmaktadır. bk. *TKA*; 790.280; 790.273; 790.274; 790.281; 790.217; 1216/328.

[85] *TKA*; 558/1-69.

[86] *TKA*; 558/52.

[87] Taşkıran; s. 51, 55, 57.

ülkesinde yaşayan Müslüman halkın kullandığı esir isimleridir. Listede gayrimüslim[88] Osmanlı vatandaşlarının kullandığı isimlerin de bulunması, Çanakkale Muharebelerinde Türk askerleriyle birlikte savaştıklarını ve onlarla birlikte esir düştüklerini işaret eden önemli delildir. Üzerinde inceleme yapılan listede gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın esirlere ait genel bilgi verilen başlıklarda Osmanlı tabiri yerine "*Turcs*" ibaresi kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bütün Müslüman ve gayrimüslimleri kapsayan kavram Osmanlı tabiri olduğu için dönemin anlayışına uygun olarak esirlerin bütününü izah eden ifadelerde "*Osmanlı esirleri*" tabirinin kullanılması daha uygun bulunmuştur. Eldeki mevcut listenin en üst kısmında "*23 Octobre 1915*" yani 23 Ekim 1915 tarihinin yer aldığı 1-51 (ekiyle birlikte) sayfaları arasında askerler hakkında bilgilerin kaydedildiği "*Matr.*" (Sicil Numaraları), "*Noms*" (İsmi), "*Prénoms*" (Soyadı), "*Grade*" (Rütbesi), "*Corps de troupe*" (Kolordu Birliği), "*Cie*"[89] (Bölük/Manga), "*Observations*" (Açıklamalar/Gözlemler) başlıkları bulunmaktadır.[90] Bu başlıkların altında 51 sayfalık ve 51. sayfanın ekiyle birlikte listede 1.350 Osmanlı esirine ait kayıt vardır.[91] 23 Ekim 1915 tarihli ibaresinin bulunduğu listenin devamı niteliğinde olan 57. ve 58. sayfalardaki esir sayısı toplamı ise 53'tür. Bu bağlamda 23 Ekim 1915 kaşesinin vurulduğu sayfalarda toplam esir mevcudu 1.403'e ulaşmaktadır.[92]

Eldeki listenin 59. sayfasının üst kısmında yer alan "*des Officiers, Sous-Officiers et Soldats Prisoniers Turcs*" (Türk Subay, Yedek Subay ve Erlerin Durum Belgesi) başlığı altında yer alan tablonun devamı olan 59-64. sayfalar arasında 1915 yılında Çanakkale'de esir alınan 151 esirin kaydı bulunmaktadır. Listedeki bu esir kayıtları da dikkate alındığında 1915 yılında esir alınan 1.554 Osmanlı askerinin kayıtları tespit edilmektedir.[93] Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda 2.000 civarında Osmanlı askerini esir aldığı göz önünde bulundurulduğu takdirde, Çanakkale Muharebelerinin başladığı ve çok çetin geçtiği 1915 yılında bu esirlerin çok önemli bir kısmını teşkil ettiği, bu listeden sayısal olarak görülmektedir.

Osmanlı esirlerinin isimleri, listede alfabetik sırayla babasının ismi yazıldıktan sonra "*oğlu*" ibaresinin ardından verilmektedir. Mesela "*Ali Osmanoğlu Ali*", "İbrahim oglou Ismail", "*Apastoloğlu Yorghi*"[94] gibi pek çok esir kaydına rastlanmaktadır. "*Mahmoud ben Ali*"[95] ve "*Krikor ben Simon*"[96]

---

[88] Topuz Oğlu Panayot isimli gayrimüslim bir Osmanlı harp esirinin Fransa'nın Korsika şehrinde 2.497 numarayla kayıtlı bulunduğuna dair Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Gelibolu İnöz Kaymakamlığını 26 Mart 1333/26 Mart 1917 tarihli bir yazıyla bilgilendirmiştir. bk. *TKA*; 790/44; 790/43.

[89] Compagnie kelimesinin kısaltılmışı bu listede "*CIE*" olarak verilmiştir.

[90] *TKA*; 558/1.

[91] *TKA*; 558/1-51.1.

[92] *TKA*; 558/58-59.

[93] *TKA*; 558/59-64.

[94] TKA; 558/2. Mevcut liste kayıtlarında bazen "*oğlu*" ibaresi baba isminden ayrı yazılmıştır.

[95] TKA; 558/7.

[96] TKA; 558/3.

kayıtlarında olduğu gibi "*ben*", yani "bin" ibareleriyle isim ve soy ismi başlığı altına yazılmıştır. Esir isimlerinin standart bir şekilde yazılmamasından dolayı esir düşen kişinin hangisi olduğu konusunda zaman zaman endişe duyulmuştur. Ayrıca Ali oğlu İdris'in "*Alioğlu Idvisse*",[97] Eyüp'ün "*Eucub*"[98] şeklinde yazımı gibi isimler, Fransız dil fonetiğine uygun teknikle yazıldığı için bu isimlerin doğru okunması konusunda da sıkıntılar bulunmaktadır.

Listenin Muhteviyatı

Deniz harekâtından sonra Çanakkale Cephesi'nde 25 Nisan 1915 tarihinde başlayan kara muharebelerinde Osmanlı kuvvetleri piyade olarak İtilaf kuvvetleri karşında yakın temasta savaştı. Bu cephede düşman kuvvetlerine karşı müdafaa savaşı veren Osmanlı kuvvetleri arasında, ordunun emir-komuta yapısı içerisinde en fazla piyade erleri mevcut idi. Çanakkale Muharebelerinde Osmanlı askerleri arasında en çok piyade erlerinin esir alındığına dair bu liste kayıtları, cephedeki bu durumu teyit eder niteliktedir. Çanakkale Muharebelerinde 1915 yılında İtilaf kuvvetleri, diğer deyişle Fransa'nın -bazı eksik kayıtlar olmakla beraber- eldeki mevcut listeye istinaden aldığı Osmanlı esirlerinin 1.291'ini er, 95'ini onbaşı, 23'ünü çavuş, 4'ünü başçavuş, 3'ünü istihkâm çavuşu, 4'ünü istikam başçavuşu, 9'unu asteğmen, 5'ini teğmen, 19'unu yedek subay, 3'ünü yüzbaşı, 19'unu 2. onbaşı olarak sıralaması kuşkuya yer bırakmayacak şekilde bunu ortaya koymaktadır.

İtilaf kuvvetlerinin Akdeniz'deki üs ve ileri harekâtı için kullandıkları Limni Adası'nın Mondros Limanı, Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu Yarımadası'na asker sevkiyatı açısında son derece önemli bir konuma sahipti. Liman İtilaf kuvvetleri açısından bu denli ehemmiyete sahip olmasına rağmen ihtiyaca yeterince cevap verebilecek mahiyette değildi. İngiltere'nin Davenport Limanı'ndan 15 Haziran 1915 tarihinde hareket eden İrlanda birlikleri, Limni Adası'nın Mondros Limanı'na geldiklerinde, Mondros kamp koşullarını çok sıkıcı buldukları gibi Limni Adası ve Mondros Limanı'nın bu kadar önemli bir harekât için çok yetersiz olduğunu da görmüşlerdir. İrlandalı askerler, burada yaşadıkları sorunları; aralıksız esen rüzgârlar nedeniyle sürekli savrulan toz toprak, kesintisiz su sıkıntısı, yoğun karasinek saldırısı, ishal ve değişik bağırsak hastalıkları olarak sıralamışlardır.[99]

İtilaf kuvvetleri için bu kadar ehemmiyetli konumda bulunan Limni Adası ve özellikle Mondros şehri, Gelibolu Cephesi'nden esir alınan Osmanlı askerlerinin getirilip tutulması açısından da ayrı bir öneme sahipti. Çanakkale Cephesi'nden esir alınan Osmanlı esirlerini Fransızlar bir ila on ay arasında değişen süreler içerisinde Mondros şehrinde tutuyorlardı. Değişik süreler içerisinde Fransızlar, bu Osmanlı esirlerini daha sonra gemilerle Fransa'ya bağlı Korsika Adası'na taşıyorlardı. Takriben üç ay kadar burada tutulan

[97] TKA; 558/1.
[98] TKA; 558/8.
[99] Tuncoku; s. 73-74.

esirlerin Marsilya üzerinden Fransa'nın güneyinde bulunan Gard, Aveyron, Hrault, Tarn ve Aude idari birimlerine dağılımı yapılıyordu.[100] Osmanlı esirleri, bu sevkiyat akışı dışında Fransa'ya bağlı Korsika ve diğer kamp yerlerinde de mevcuttu.

Üzerinde inceleme yapılan listede 1915 yılında "*interne à Lemnos*" ibaresiyle Limni'de kayıtlı Osmanlı esiri 89'dur. Sadece "Lemnos" olarak ise aynı yıl içerisinde 82 Osmanlı asker kaydı listede yer almaktadır. Limni'ye getirilen Osmanlı esirlerinin yarıdan fazlasının kaydı 27 Mayıs 1915 tarihli olarak yapılmıştır. Bu tarihe yakın bir süreçte Seddülbahir'de Osmanlı kuvvetlerinin İtilaf, özellikle de burada bulunan Fransız kuvvetleriyle muharebe ettiği dikkate alındığında bu esirlerin Seddülbahir civarından Limni'ye nakledildiği düşünülebilir.

İtilaf devletlerinin üssü konumundaki Limni Adası'nın limanı olan Mondros'ta, diğer kamp yerlerinden daha fazla Osmanlı esiri tutulmuştur. Eldeki listede 14 Haziran 1915 tarihli 434 kaydın neredeyse tamamına yakınının Mondros'ta esir olarak yazılması, Mondros'un cephe gerisinde Osmanlı üserasının toplandığı bir yer olduğunu çok net olarak ortaya koymaktadır. Listede "*interne à Moundros le*" olarak kaydedilmiş olan esirin mevcudu 700'dür. Yalnız "*Moundros*" kaydı altında 4 esirin daha bulunduğu dikkate alındığında buradaki esir kampında 704 Osmanlı askerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. 26 Osmanlı esirinin hayatını kaybettiği, Mondros'taki esir kampı hastanesinde 6 esirin öldüğü ve ayrıca ölmüş olan 6 esirin burada defnedildiği kayıtlıdır. Mondros'ta esirlerin tedavi edildiği hastanelerde 21 kişinin kaydı bulunmaktadır. Mondros Hastanesinden 3 kişinin taburcu edildiği, 1 kişinin buraya girişinin yapıldığı kaydı listede bulunmaktadır. Mondros Kampından 6 kişinin tahliye edildiği, 1 kişinin çıkışının yapıldığı kayıtlar arasındadır. "*Dépot Moundros*"ta 1, "*Amiral Amelin C. Moundos*" veya "*Amiral Amelin Moundros*" kaydıyla 4 esir daha kayıtlarda yer almaktadır. Bu sayısal verilerden Mondros ve Limni olarak kaydedilen Osmanlı esirlerinin Ada'da mevcudunun çok önemli bir yekûn teşkil ettiği sonucuna varılmaktadır.

Deniz muharebelerinin ardından 25 Nisan 1915 tarihinde sabah saatlerinde Gelibolu Yarımadası'na karadan çıkarma yaparken Fransız askerî birlikleri de Çanakkale Boğazı'nın girişini kontrol altında tutmak için Kumkale'ye asker çıkarmaya başladı.[101] Burada bulunan Osmanlı kuvvetleriyle Fransız kuvvetleri arasında başlayan göğüs göğüse mücadelede esnasında esir alınmış olmalı ki Kumkale'den 31'inci Piyadeden birisi er, birisi Teğmen olmak üzere 2; 39'uncu Piyadeden birisi Asteğmen olmak üzere mevcut listeye 3 Osmanlı askeri, 26 Nisan 1915 tarihiyle "*Capturé Kumkale*" olarak listeye kaydedilmiştir.

---

[100] Taşkıran; s. 177.

[101] Baha Vefa Karatay; *Mehmetçik ve Anzaklar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1987, s. 190-191.

Çanakkale'de İtilaf kuvvetleri 25 Nisan 1915 tarihinde Zığındere, Teke Burnu, Teke Koyu, Eskihisarlık olarak önceden belirlediği beş plaj bölgesinden yaptığı çıkarma ile Seddülbahir kıyısında 26 Nisan 1915'te tutunmuştu.[102] İtilaf kuvvetlerinin tutunduğu Seddülbahir; Mondros ve Limni'den başka esir alınan Osmanlı askerinin muhafaza edildiği bir kamp yeri idi. Listede Seddülbahir'deki kampta 183, Seddülbahir Hastanesinde 9, "*int. Prison Seddülbahir*" ibaresi altında mahkûm olan 136 Osmanlı esiri kayıtlıdır. Seddülbahir'de 3, Seddülbahir Hastanesinde 2 esirin vefat kaydı bulunmaktadır. İtilaf kuvvetlerinin zapt ettiği Seddülbahir'de dikkati çeken, esirlerin bir hayli fazla olmasıdır.

Fransa'nın sömürgesi olan Cezayir'in kuzeydoğusunda önemli bir stratejik liman konumuna sahip olan Cap Matifou'da[103] listede 29 Osmanlı esirinin bulunduğuna dair kayıt yer almaktadır. Bu kayıtlardan Cap Matifou'dan bir esirin kaçmış olduğunu, birisinin ise sevkinin gerçekleşmiş olduğunu öğreniyoruz. Listeye göre 29 Temmuz 1915 tarihinde Cap Matifou'da kaydedilmiş bu esirlerin biri dışında, diğerleri er rütbesindedir. Bu esirlerin Gelibolu'da cereyan eden muharebelerde esir alındıklarına dair bir bilgi bulunmamasına rağmen Çanakkale Muharebelerinin çok çetin geçtiği temmuz ayında Cap Matifou'da kaydedilmeleri, esir alındıktan hemen sonra buraya nakledildiklerini akla getirmektedir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'nin sömürgesi olan Mısır'da Osmanlı askerlerinin esaret hayatı yaşadığı bu listeden takip edilebilmektedir. Mısır'ın İskenderiye şehrinde listeden varlığını tespit ettiğimiz 11 Osmanlı esirinin Çanakkale Muharebelerinde esir alındığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. İngilizlerin aldığı esirleri tuttuğu Seydibeşir Esir Kampı, Mısır'ın İskenderiye şehrinin 15 km kuzeydoğusunda idi. Şehirle kamp arasında bir yolun bulunması ulaşım açısından bir kolaylık sağlamıştır.[104] Seydibeşir Esir Kampının yanında bir hastanesi de vardı.[105] Listede, 1915 yılında İskenderiye olarak kaydı yapılan bu esirlerin bu kampta bulunduğuna dair bir bilgi yoktur. Fransızca tutulmuş olan bu kayıtta, bu esirleri İngilizlerin mi yoksa Fransızların mı esir aldığına dair bir iz de bulunmamaktadır. Kanal Harekâtı esnasında bu askerlerin esir alınabileceği de ihtimal dâhilindedir. Fakat Çanakkale Kara Savaşı'nın başlaması üzerine İtilaf kuvvetleri birliklerini Çanakkale'ye yönlendirdi. Bu nedenle Kanal'da ikinci taarruz ertelendi fakat Müttefik kuvvetler Kanal'da taarruz hazırlıklarını bir taraftan da devam ettirdi. İkinci taarruz, Kanal'da Temmuz 1915'te başlatıldı.[106] Bu kişilerin İskenderiye'de esir olarak kaydedildiği tarihlere

[102] Görgülü; s. 62.
[103] John Reynell Morell; *Algeria: Topography and History, Poitical, Social and Natural of French Africa*, Nathaniel Cooke Milford House Strand, London, 1854, s. 64, 103, 448. http://archive.org/stream/ (13.9.2014).
[104] *TKA*; 936/74.1. Taşkıran; s. 136. Bu esir kampında bulunan Osmanlı esirlerine dair yapılan yazışmalar için bk. *TKA*; 936/94; 936/97; 936/98; 936/82; 936/75; 936/72; 790/69.
[105] *TKA*; 936/292.
[106] Görgülü; s. 132-133.

bakıldığında Çanakkale Muharebelerinin devam ettiği, özellikle de mayıs ayı ağırlıkta olmak üzere haziran ve temmuz aylarının kaydedilmesi, bu cepheden esir alınacakları ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Mevcut listedeki kayıtlara göre Fransa'nın güneyinde bulunan Marsilya'da 22 Osmanlı esiri bulunuyordu. Marsilya Depot Kampında 2, Marsilya'dan tahliye edilen 3, Marsilya üzerinden gönderilen 2, Michel Léevy Hastanesinden 3, Askerî Michel Léevy Hastanesinden 1 esir bulunmaktadır. Marsilya'da 1 Osmanlı esiri ise ölmüştür. Sidi Abdullah Hastanesinden taburcu edilen 1 esir Marsilya'ya sevk edilmiştir. Marsilya'da Osmanlı esirlerinin listeye kayıt tarihlerinin büyük bir kısmının temmuz ve haziran ayarında kaydedilmiş olması, bu Osmanlı esirlerinin Çanakkale'de esir alındıklarını işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda Cihad-ı Ekber ilan ederek 10 Ocak 1915 tarihinde Fizan'dan, 15 Temmuz 1915 tarihinde iç bölgelerden İtalyanları Trablusgarp'tan sürdü ve 15 Ekim 1915 tarihinde Trablusgarp'ı tekrar ilhak etti. İtilaf devletlerinin safına 1915 yılında katılan İtalya'da Osmanlı esirlerinin varlığı bilinmektedir.[107] İtalya'da bulunan Chiavari'ye esir olarak getirilen Osmanlı askerlerinin büyük çoğunluğunun listeye 10 Ekim 1915 tarihli olarak kaydedilmesi, bu esirlerin 1915 yılında Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Muharebelerinden ziyade, Trablusgarp'ta yaptığı savaşta İtalya'ya esir düşen Osmanlı askerleri olduğunu açıklamaktadır. Birisi Chiavari Hastanesinde olmak üzere toplam 38 Osmanlı esirinin listede kaydı mevcuttur.[108]

Fransa'ya bağlı olan Korsika Adası'nın kuzeydoğusunda yer alan Bastia'da 12 Osmanlı esiri bulunmaktadır. Çanakkale'de çetin kanlı muharebelerinin geçtiği temmuz-ağustos aylarında, 2 erin dışında diğerleri teğmen ve asteğmen olan bu askerlerin Çanakkale Cephesi'nde esir alındığı anlaşılmaktadır. Esir subayların tutulduğu Bastia'da 1916 yılı Aralık ayında 20 subay, 23 er vardı. Subayların 13'ü Libya kökenli idi.[109]

Fransa'nın bir sömürgesi olan Tunus'ta Sidi Abdullah'ta 6 Osmanlı esirinin bulunduğuna dair tutulan kayıtta, Mme Sidi Abdullah Hastanesinde 26 esirin bulunduğuna dair bilgi de yer almaktadır. Mme, yani bayan ibaresinin bulunmadığı liste kayıtlarında ise Sidi Abdullah Hastanesinde 2 esir bulunmaktadır. Listede Sidi Abdullah Hastanesinden 24 Osmanlı esirinin tahliye tarihlerinin kayıtlı olması, tedavisi tamamlandıktan sonra bu esirlerin başka bir esir kampına/kamplarına gönderildiğini düşündürmektedir. Zira bahsedilen liste kayıtlarına göre Sidi Abdullah Hastanesinden taburcu edilen 4 Osmanlı esiri ise Fransa'ya yönlendirilmiştir. Sidi Abdullah'ta 2 Türk esiri ise vefat etmiştir. Bu hastaneden 5 hasta Osmanlı esiri taburcu edilmiştir. Mme Sidi Abdullah Hastanesinde 3, Sidi Abdullah Hastanesinde ise 1

[107] Taşkıran; s. 207.
[108] Görgülü; s. 188.
[109] Taşkıran; s. 185.

Osmanlı esiri hayatını kaybetmiştir. Bu bilgilerden, Sidi Abdullah'ta esir olarak tutulan Osmanlı askerlerinin önemli kısmının tedavi amaçlı buradaki hastaneye getirildiği anlaşılmaktadır.

Güney Fransa'da bulunan Toulon'da St. Mandier'de 1 Osmanlı esirinin vefat ettiği bilgisinin bulunduğu listede, Mme St. Madrier Hastanesinde 5 Osmanlı esirinin kaydı vardır. 1915 yılı Temmuz ayı başlarında Toulon'da St. Mandier Hastanesinde vefat eden 1 Osmanlı esiri Mondros'ta defnedilmiştir. Nereden sevk edildiği belli olmayan 8 Osmanlı esirinin de 1915 yılı yazında Fransa'ya sevki gerçekleşmiştir.

Cezayir'de Baudens Oran Hastanesinde 4, Askerî Kemik Hastanesinde 1 Osmanlı esirinin kaydı yer almaktadır. Listede nerede olduğu belirtilmeyen Laâx Hastanesinde 3, Transport Kanada Hastanesinde 1 Osmanlı esiri hayatını kaybettiği bilgisi bulunmaktadır. 1915 yılı yazında Afrika alaylarına 2, Victorya Kampı avcılığına 2, Afrika avcılığına ise 2 Osmanlı esiri sevk edilmiştir.

Hangi kamptan kaçtıkları beli olmayan firardaki 2 Osmanlı esiri Fransızlar tarafından yakalanmış olacak ki liste kayıtlarına göre İngiliz polisine teslim edilmiştir.

Fransızlar tarafından esir alınan Osmanlı askerlerinin pek çoğu kara muharebeleri esnasında yakın temasta savaşırken esir alınmıştır. Listede, esir alınanların 1.400'ünün piyade olduğu görülür. Bu rakamın içerisinde Çanakkale dışında başka cephelerden gelenlerin de olabileceği ihtimali dikkate alınsa bile bu yekûnun içerisinde fazla yer teşkil etmeyeceği ortadadır. Bu esirlerin arasında en fazla piyade erlerin Fransızlara esir düşmesi, savaşın göğüs göğüse geçtiğini sayısal olarak açıklamaktadır.

Osmanlı esirlerinin Askerî birlikleri verilirken muhtemelen listede fazla yer kaplamaması için bazı kısaltmalar kullanıldığı görülmektedir. Esir kayıtlarında sürekli geçen "*Corps de Troupe*" başlığı altında birliğin yanında "*Inf.*" kısaltmasının piyade askerî birlik olarak tam karşılığını bulmak bir hataya mahal vermemek için hayli güç olmuştur. İngilizce "*Infantry*", Fransızca "*Infanterie*" kelimesinin kısaltılmışı olan bu tabir, Türk dilinde piyade karşılığını vermektedir. Kayıtlarda askerî birlik olarak alaylar, Fransızcada açılımı Regiment olan "*Regt.*" kısaltmasıyla verilmektedir. Fransızca bölük anlamına gelen "*Compaigne*" kelimesinin kısaltılmışı olan "*Cie*" başlığı altında bir açıklamada bulunmadan *"…/…"* şeklinde verilen rakamlar Osmanlı esirlerinin tabur ve bölüklerini açıklamaktadır. Bu esirlerin hangi askerî birliklerden, ne kadar alındığına bakıldığında 31'inci Piyadeden 450, 10'uncu Piyadeden 412, 39'uncu Piyadeden 164, 19'uncu Piyadeden 119, 56'ncı Piyadeden 64, 32'nci Piyadeden 32, 17'nci Piyadeden 19, 6'ncı Piyadeden 30, 21'inci Piyadeden 11, 42'nci Piyadeden 9, 38'inci Piyadeden 9, 45'inci Piyadeden 6, 38'inci Piyadeden 6, 12'nci Piyadeden 5 olduğu görülmektedir. Diğer alay, yabancı jandarma topçu birliklerinden de birer ikişer esir alınmıştır. Fransızların göğüs göğüse savaşta en fazla 31'inci ve

10'uncu, 39'uncu Piyadelerden esir aldıkları üsera listesinden anlaşılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere'nin yanında yer almak için oluşturulması planlanan Siyonist birliği fikri Çanakkale Muharebelerinin hemen öncesinde ortaya atılmıştı. Odessa'da dünyaya gelen ve Musevi bir ailenin çocuğu olan Vlademir Jabodinsky, bu fikri ilk ortaya atan kişidir. Jabodinsky'nin amacı, Siyonist birliğinin İngiltere ve Fransa yanında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşarak onların desteğiyle Filistin'de bir Musevi devleti kurulmasını sağlamaktı. Bu fikri savunan diğer bir kişi ise Rus asıllı Musevi bir aileden gelen Joseph Trumpeldor'dur. Bu iki Musevi, 1914 yılı aralık ayında İskenderiye yakınlarındaki Gabbari Göçmen Kampında Siyonist birliğinin illaki Filistin'de çarpışması gerekmediği, Osmanlı topraklarında başka cephelerde de savaşabileceği konusunda fikir birliği oluşturdu. Bu konuda iki lider 23 Şubat 1915 tarihinde Gönüllü Siyonist Birliği oluşturulması noktasında anlaştı. Oluşturulan bu Gönüllü Siyonist Birliği, 1915 yılı Nisan ayı sonlarına doğru Çanakkale'ye, yani Gelibolu Yarımadası'na ulaştı. Bu birlik Seddülbahir'e çıkartılarak 29'uncu Tümende destek görevi aldı ve 6 Ocak 1916 tarihine kadar da Gelibolu Yarımadası boşaltılıncaya kadar burada kaldı.[110]

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Musevilerin Filistin'den başka ülkenin pek çok yerinde yaşadığı, bilinen bir gerçektir. Birinci Dünya Savaşı'nda Musevilerin hepsi Osmanlı aleyhinde İtilaf cephesinde savaşmamış, aksine Çanakkale ve İstiklal Harbi yıllarında Osmanlı kuvvetleriyle birlikte çarpışmıştır. Bu savaşlarda ölen, esir düşen ve gazi olan Musevi vatandaşlar da bulunmaktadır. Aslen Çanakkaleli olup sonradan İzmir ve İstanbul'da yaşayan Musevi vatandaşların Cumhuriyet, Mustafa Kemal ve Çanakkale şehitleri için "*Şükran Ayini*" yapmaları bunun bir emaresidir.[111]

Eldeki mevcut listede verilen isim kayıtlarına göre yüz yirminin üzerinde Ermeni, Yahudi ve Rum Osmanlı askerinin önemli kısmı Mondros; ardından sırasıyla Seddülbahir, Limni, Sidi Abdullah Hastanesi, Marsilya, Cap Madifou vs. gibi yerlerde esir tutulmuştur. Listede gayrimüslimlerin esir kaydına sırasıyla en fazla temmuz, haziran, mayıs, ağustos aylarında rastlanmaktadır. Esir düşen bu gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının büyük bir kısmı, Müslüman Osmanlı askerlerinde olduğu gibi er idi. Esir alınan gayrimüslimlerin önemli bir kısmının 10'uncu ve 31'inci Piyadelerde, daha sonra ise 32'nci, 19'uncu, 39'uncu ve 56'ncı Piyadelerde bulundukları görülmektedir.[112] Osmanlı esirlerine ait eldeki somut kayıtlar, Çanakkale Muharebelerinde gayrimüslimlerin de Türk askerleriyle birlikte savaştığını ve esir düştüklerini işaret etmektedir.

---

[110] Tuncoku; s. 83-87.
[111] *age*.; s. 88-89.
[112] *TKA*; 558/1-51.1, 59-64.

Çanakkale Cephesi'nden esir alınan 24 Osmanlı esirinin Mondros ve Seddülbahir'de tutuldukları kamplardan, savaşın sona erdiği süreçte Marsilya ve Casabianda'ya ve Mondros'a sevk edildikleri; listenin 53. sayfasındaki[113] kayıtlardan anlaşılmaktadır. Liste kayıtlarına göre Mondros'tan Marsilya'ya 11 Şubat 1916 tarihinde nakledilen 10 Osmanlı esiri bulunmaktadır. Bu esirlerden birisinin 10. Piyadeden bir yedek subay, diğerlerinin 31'inci, 39'uncu, 56'ncı, 32'nci, 10'uncu Piyadeden er olduğu görülmektedir. Osmanlı esirlerinin nakli, 2'si 26 Ocak 1916 tarihinde, 10'u 15 Şubat 1916'da Mondros'tan Casabianda'ya olmak üzere gerçekleşmiştir. Korsika Adası'nın doğu kıyısında Aléria şehrinin 2 km güneyinde bulunan[114] Casabianda'da götürülen bu esirler 31'inci, 16'ncı, 10'uncu, 39'uncu, 19'uncu Piyadelerde savaşan erlerdir. Seddülbahir'den Mondros'a ise 11 Şubat 1916 tarihinde 10'uncu Piyadeden nakledilen 2 er vardır.[115] Osmanlı askerleri arasında Rum olan "*Anatassion Panayoti*", "*Panayoti Stavraki*", "*Panayot Constantin*", "*Yani Yanakis*" isminde gayrimüslimler Mondros'tan Marsilya'ya sevk edilenler arasında bulunmaktadır. Bu esirlerin, Seddülbahir'i tahliye ederken ele geçirdikleri Osmanlı esirleri olma ihtimali yüksektir.

Listenin 54. sayfasında "*des Officiers - Sous - Officiers & Soldata Turcs Prisonniers Nouveaux*" (Temerküz Yerine Yeni Gelen Türk Subay, Yedek Subay, Er, Esirler) başlığı altında "*Age ou date de naiss.*" (Yaşı), "*Noms, Prénoms*", "*Corps de Troupe*", "*Cie*", "*Date et lieu Internement*" (Kampa Giriş Tarihi ve Yeri) başlıkları altında 13 esirin kaydı bulunmaktadır. Bu esirlerin 3'ünün 2 Ocak 1916 tarihinde, "*Stathakis Yanni*" isminde gayrimüslim olan 1'inin Mondros'a 9 Şubat 1916'da, 2'sinin 15 Ocak 1916 tarihinde, yine 2'sinin Casabianda'ya 20 Ocak 1916'da, 5'nin 11 Şubat 1916'da Marsilya'ya getirildiği mevcut listeden anlaşılmaktadır. Marsiya'ya sevk edilen bu erler; 5'inci, 19'uncu, 38'inci, 56'ncı, 29'uncu Piyadelerin askerlerinden oluşmaktadır. Casabianda'ya biri onbaşı olmak üzere geriye kalan erlerin 31'inci, 32'nci, 39'uncu ve 34'üncü Piyade Tümenlerinden esir düşenlerin; Mondros'a sevk edilenlerin ise 5'inci, 10'uncu ve 19'uncu Piyadelerinden esir edilerek getirildiği liste kayıtlarında sabittir.[116]

Mevcut listenin 55. sayfasında "*des Officiers -Sous- Officiers & Soldate Prisonniers Turks*" (Esir Türk Subay, Yedek Subay ve Erlerin Yer-Durumları) başlığı altında, "*anciens ou noveaux*" (eski ve yeni) bilgisi yer almaktadır. Bu başlığın altında oluşturulan tablonun üst kısmında "*Date de naiss*." (Doğum Tarihi), "*Noms*", "*Prénoms*", "*Grade*", "*Corps de troupe*", "*Cie*", "*Date et lieu d'internement*" (Tutuklama Tarihi ve Yeri) başlıkları altında hangi cephede esir alındığı belli olmayan 4 esir kaydına rastlanmaktadır. Bu esirlerin 3'ü, 1916 yılı Şubat'ının 11, 12 ve 13.

[113] *TKA*; 558/52.
[114] Taşkıran; s. 190.
[115] *TKA*; 558/53.
[116] *TKA*; 558/54.

günlerinde Marsilya'da Michel Lévy Hastanesinde bulunmaktadır. Bunlardan 1895 yılında doğan Anastasoğlu Panayoti, 32'nci Piyadenin 1'inci Bölüğünde de savaşmış ve 11 Şubat 1916 tarihinde bu hastaneye getirilmiştir. Doğum tarihi listede yazılmamış olan Arif Rüstem 37. Piyadeden olup 12 Şubat 1916 tarihinde onun hastaneye nakli gerçekleşmiştir. Christo Dimitri ise 18'inci Tümenin 10. Bölüğünden esir alınmış, 13 Şubat 1916 tarihinde hastaneye onun kaydı yapılmıştır. İsmet Mecit, diğerlerinden farklı olarak 9 Mart 1916 tarihinde Tulon'da bulunan St. Mandrier Bayan Hastanesine getirilmiştir. Osmanlı kuvvetlerinden esir alınan bu 4 esir tutuklunun cephede yaralı veya hasta olduğu için hastaneye nakledildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.[117]

Üzerinde İnceleme yapılan listenin 56. sayfasının üst kısmında "*Turcs décédés*" başlığı altında vefat etmiş olan 8 kişilik Osmanlı esirlerinin listesi verilmektedir. Listeden, 21'inci Piyade Tümeninde savaşan Marsilya'da Er Esatoğlu Hüseyin'in 19 Şubat 1916 tarihinde "Michel Lévy Askerî Hastanesinde hayatını kaybettiği öğrenilmektedir. Mehmed Mustafa'nın 24 Ocak 1916, Mevlüt Abdullah'ın 10 Şubat 1916, Osman Ahmed'in 2 Şubat 1916, Ahmed Tahir'in 1 Ocak 1916 tarihlerinde Mondros'ta vefat ettiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Açıklamalarda; "ölmüş" ibaresi yer almamakla beraber, Mustafa Mehmed'in 10 Şubat 1916, Mehmed'in[118] 7 Şubat 1916 tarihinde vefat etmiş olması, listenin başlığından dolayı yüksek ihtimaldir. Birisi dışında diğerlerinin açıklamasında "*Mondros*" ibaresinin bulunması, hayatlarını kaybeden bu kişilerin Çanakkale'de esir alınan Osmanlı askerleri olduğunu açıklamaktadır.

Mevcut listenin üst kısmında herhangi bir tarih ibaresinin bulunmadığı 65 ila 69 sayfaları arasındaki listenin üst kısmında "*Age*" (Yaş), "*Noms*", "*Prenoms*", "*Grade*", "*Corps de Troupe*", "*Cie*", "*Mutations*" (Yer Değiştirme) başlıkları altında 109 er, 14 onbaşı, 7 çavuş olarak 130 Osmanlı esirin kaydı bulunmaktadır. Bu esirler arasında 20-30 yaşındakiler önemli miktarda çoğunluğu teşkil ederken geriye kalanların 30'lu yaşlarda olduğu görülmektedir.[119] Mutations, yani yer değiştirme tabirinden; bu Osmanlı esirlerinin başka kamplardan, Korsika Adası'nda Casabiance-Beziers Kampına 18 Mayıs 1916 tarihinde nakledildiği anlaşılmaktadır.[120] Çünkü listenin bu kısmında başka bir tarih bulunmamaktadır. Listenin bu kısmında, yer değiştirme tarihinin hemen önünde bulunan yer isimleri, esir Türklerin memleketlerini açıklamaktadır. Bu yer isimleri dikkatle incelendiğinde bunların Osmanlı toprakları dâhilindeki yerleşim yerlerinin adlarının olduğu anlaşılmaktadır. Bahsedilen kayıtların Piyade Taburları kısmı incelendiğinde bu esirlerin Çanakkale Muharebelerinde savaşan ve esir düşen 19'uncu, 10'uncu, 32'nci, 39'uncu, 56'ncı, 17'nci piyade birliklerinden olduğu göze

[117] *TKA*; 558/55.

[118] Noms/Soy isim kısmının buradaki kısmı cetvelin kopuk olduğu için Mehmed kelimesinin önceki kısmı okunamadı.

[119] TKA; 558-65-69.

[120] TKA; 558-65-69. Taşkıran; s. 190. Fransa'nın Beziers esir kampında Osmanlı esirlerinin bulunduğuna dair bk. *TKA*; 790/86; 790/84.

çarpmaktadır. Buradan hareketle yerleri değiştirilen bu esirler, Çanakkale Muharebelerinde alınan ve büyük bir ihtimalle Mondros Limanı'ndan Korsika Adası'na getirilen Osmanlı askerlerinin bir kısmı olsa gerektir. Çanakkale Muharebelerinde Yahudilerin de savaştığı, savaşırken öldüğü ve esir alındığı, bilgilerimiz arasında bulunmaktadır. Korsika Adası'nda Casabianda'ya getirilen Osmanlı askerleri arasında 31'inci Piyadeden Er "*Israelel ben Mechon*" isimli bir esirin bulunması, bu düşünceyi daha da kuvvetlendirmektedir.[121]

Fransa'da olumsuz kamp koşullarında yaşayan Osmanlı esirleri arasında ölenler de bulunmaktadır. Esarette iken hayatını kaybeden 10 Türk'ün kabri Carcassonne'de Saint Michel Şehitliği'ndedir. Bu şehitlikte yatan Rum Köylü Abdullahoğlu Cafer, Ereğlili Ahmedoğlu Tevfik, Edirneli İbrahimoğlu Sami, Virancıklı Hasanoğlu Mevlüt, Edirneli Mahmutoğlu Mustafa, Bolulu Mehmet Ali Oğlu Mustafa, Hendekli Hüseyinoğlu Şuayip; doğum yerleri bilinmeyen Ahmedoğlu Nazil, Hasanoğlu Halil ve İsmetoğlu Cemal'in isim tespitinin yapılması, Çanakkale'de Fransızların esir aldıklarını gösteren kesin kanıttır.[122]

Sonuç

Çanakkale Muharebelerinde esir düşen Osmanlı askerleri, savaş dışı kalmış kayıplar olarak adlandırılmaktadır. Takriben bu kayıpların ne kadarının İtilaf devletlerinin eline esir olarak geçtiği kesin olarak bilinmemektedir. Esarette iken vefat edenler ve bunların kaydedilmemesi, firar edenler, kayıtların sağlıklı tutulamaması, vs. gibi pek çok sebepten dolayı kesin Osmanlı esirlerinin sayısını kesin tespitinin yapılması pek mümkün görünmemektedir. Fransızca hazırlanmış olan ve üzerinde inceleme yapılan mevcut liste; 1915 yılında esir alınan Osmanlı askerlerinin isimlerini, askerî rütbelerini, birliklerini, nerede ve ne zaman esir kaydının yapıldığını açıklaması açısında önemli bir belge niteliğindedir. Çanakkale Muharebelerinde göğüs göğüse mücadelenin yapıldığı gerçeğine, liste kayıtlarında piyade erlerinin isimlerine olabildiğince aşırı rastlanmasından da idrak edilmektedir. Kayıtlardan, bu esirlerin çok büyük bir kısmının Çanakkale Muharebesi'nde İtilaf devletlerinin üs olarak kullandıkları Limni Adası'nın Mondros Limanı'na taşındığı anlaşılmaktadır. Mondros'tan bu esirlerin, özellikle Fransızların idaresi altında bulunan kamp yerlerine, hastanelerine taşınması bu esirlerin hepsi olmasa bile çok büyük kısmının Fransızların aldıkları Osmanlı esirleri olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Fransızların en fazla Çanakkale Muharebelerinde, bir miktar da Tunus'tan 2.000 civarında Osmanlı esiri aldığı dikkate alındığında bu kanaati somutlaştırmaktadır. Listenin 1916 yılına ait kısmı incelendiğinde Korsika Adası'na esirlerin belli tarihte nakledildiği görülmektedir. Çanakkale Muharebelerinde İtilaf kuvvetlerinin kontrolünde bulunan Mondros,

[121] *TKA*; 558/65-69.

[122] Dönmez; s.145. Deniz Arım; "18 Mart Şehitleri Anma Günü", *marsilya.bk.mfa.gov.tr.* (13.09.2014).

Seddülbahir'den Marsilya'ya, Casabianda'ya ve Seddülbahir'den Mondros'a sevkiyatların yapılması, bu listedeki Osmanlı esirlerinin Fransızlar tarafından ele geçirilenler olduğu konusunu açıkça ortaya koymaktadır. Listede Marsilya ve Tulon'daki hastanelerde esirlerin ölüm tarihlerinin bulunması bu konuda farklı kanıt mahiyetindedir.

Kaynaklar

Türk Kızılay Arşivi (TKA)

568/96; 558/1-69; 558/1-51.1; 59-64; 558/1; 558/1-51.1; 558/52; 558/3; 558/7; 558/8; 558/53; 558/54; 558/55; 558/58-59; 558/59-64; 558-65-69; 936/145; 936/138; 936/139; 936/39-1; 936/104; 936/106; 936/101; 936/102; 936/98; 936/99; 936/94; 936/97; 936/98; 936/89; 936/82; 936/78; 936/75; 936/74.1; 936/73; 936/72; 936/63; 936/56; 936/45; 936/40; 936/42; 936/42.2; 936/43; 936/22; 936/23; 936/292; 936/288.1; 936/282; 1028/219; 1028/39; 790/86; 790/84; 790/69; 790/48; 790/43; 790/44; 790.385.2; 790.268; 790.280; 790.273; 790.274; 790.281; 790.217; 1216/328.

Gazeteler

Balkanlar; 25 Mart 1915. 23 Mart 1915; 1 Nisan 1915.

Telif Eserler

ALP, Abdülkadir Demirtaş; *Balkan Savaşlarından ATATÜRK'ün Çankaya Muhafızlığına*, Yayına Hazırlayan: Kemal ARI, İzmir, 2003.

ARIKAN, Mustafa; "Birinci Dünya Harbi'nde Türk Esir Mektuplarında Duygu ve Düşünceler", *Osmanlı Araştırmaları*, XI, İstanbul 1991, s. 35-48.

DÖNMEZ, Cengiz; "I. Dünya Savaşı'yla İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, Yaz 2014, s. 137-162.

ERDOĞAN ARIM, Deniz; "18 Mart Şehitleri Anma Günü", *marsilya.bk.mfa.gov.tr.* (13.09.2014).

Gazi Baba'nın Hatıraları; Yayına Hazırlayan Hüseyin YALÇIN, İstanbul, 2010.

GÖRGÜLÜ, İsmet; *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

İNÖNÜ, İsmet; *İnönü'nün Hatıraları 1884-1918*, Cilt 1, Yayına Hazırlayan: Sabahattin SELEK, Burçak Yayınları, İstanbul, 1969.

KARAL AKGÜN, Seçil - ULUĞTEKİN, Murat; Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a, Ankara, 2002.

KARATAY, Baha Vefa; *Mehmetçik ve Anzaklar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1987.

KESER, Ulvi; “Kıbrıs’ta Çanakkale Savaş Esirleri ve Savaş Döneminde Adada Yaşananlar”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Bahar 2007, s.1-68.

MORELL, John Reynell; Algeria: Topography and History, Poitical, Social and Natural of French Africa, Nathaniel Cooke Milford House Strand, London, 1854, s. 64, 103,448. http://archive.org/stream/ (13.9.2014).

Mustafa Kemal; *Anafartalar Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Mustafa Kemal; *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Yayına Hazırlayan Uluğ İĞDEMİR, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

MÜHLMAN, Carl; *Çanakkale Savaşı, Bir Subayın Notları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.

SANDERS, Liman von Sanders; *Türkiye’de Beş Yıl*, Yayına Hazırlayan: Muzaffer ALBAYRAK, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010.

TAŞKIRAN, Cemalettin; *I. Dünya Savaşı’nda Türk Esirleri, Ana Ben Ölmedim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

TUNCOKU, Mete; *Çanakkale 1915, Buzdağının Altı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

EK: Osmanlı Esir Listesinden Bir Sayfa

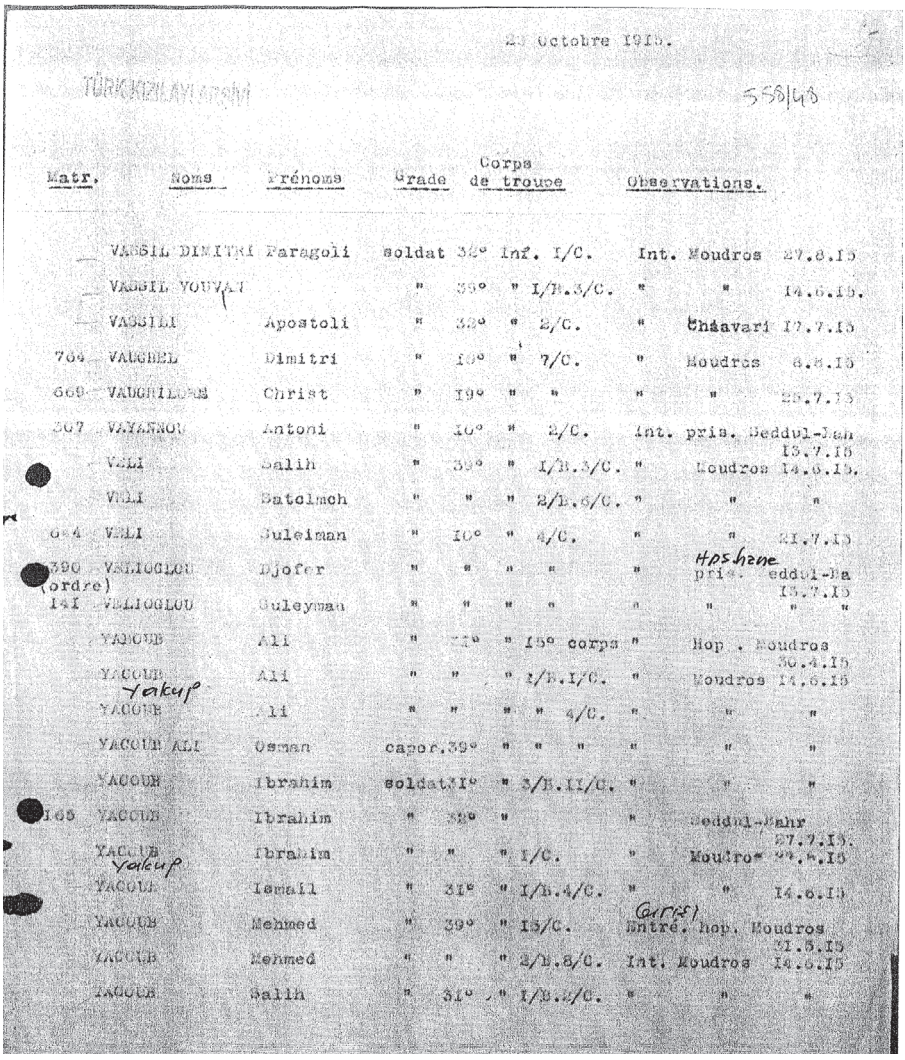

23 Octobre 1915.

TÜRK KIZILAY ARŞİVİ

558/48

Matr.	Noms	Prénoms	Grade	Corps de troupe	Observations.
	VASSIL DIMITRI	Paragoli	soldat 32°	Inf. I/C.	Int. Moudros 27.8.15
	VASSIL YOUVAN		" 39°	" I/B.3/C.	" " 14.6.15.
	VASSILI	Apostoli	" 32°	" 2/C.	" Chiavari 17.7.15
764	VAUGBEL	Dimitri	" 10°	" 7/C.	" Moudros 8.8.15
669	VAUGHILORE	Christ	" 19°	" "	" " 25.7.15
307	VAYANNOU	Antoni	" 10°	" 2/C.	Int. pris. Seddul-Bah 13.7.15
	VELI	Salih	" 39°	" I/B.3/C.	" Moudros 14.6.15.
	VELI	Satolmch	" "	" 2/B.6/C.	" " "
6[illegible]4	VELI	Suleiman	" 10°	" 4/C.	" " 21.7.15
390 (ordre)	VELIOGLOU	Djofer	" "	" "	" Hpshane pris. Seddul-Ba 13.7.15
141	VELIOGLOU	Suleyman	" "	" "	" " " "
	YACOUB	Ali	" 31°	" 15° corps	" Hop. Moudros 30.4.15
	YACOUB Yakup	Ali	" "	" I/B.I/C.	" Moudros 14.6.15
	YACOUB	Ali	" "	" " 4/C.	" " "
	YACOUB ALI	Osman	capor.39°	" " "	" " "
	YACOUB	Ibrahim	soldat31°	" 3/B.II/C.	" " "
165	YACOUB	Ibrahim	" 32°	"	" Seddul-Bahr 27.7.15.
	YACOUB Yakup	Ibrahim	" "	" I/C.	" Moudros 29.8.15
	YACOUB	Ismail	" 31°	" I/B.4/C.	" " 14.6.15
	YACOUB	Mehmed	" 39°	" 15/C.	Entré. hop. Moudros 31.5.15
	YACOUB	Mehmed	" "	" 2/B.8/C.	Int. Moudros 14.6.15
	YACOUB	Salih	" 31°	" I/B.2/C.	" " "

PSİKOLOJİK HAREKÂT AÇISINDAN ÇANAKKALE MUHAREBELERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğ. Kd. Alb. Zekeriya TÜRKMEN[*]

Giriş

Balkan Savaşlarından yenik çıkan Osmanlı Devleti; kendini -siyasi bakımdan- yalnızlıktan kurtarmak için Almanlarla açık-gizli antlaşmalar yaparak[1] Birinci Dünya Savaşı'na yorgun, bitkin, ekonomik ve mali yönden sıkıntı ve bunalımlar içerisinde, manevi bakımdan ise yıpranmış, takatsiz ve huzursuz bir vaziyette girmişti.

Almanlarla ittifak konusunda kendisine tam yetki verilen Sadrazam Sait Halim Paşa'nın[2] 2 Ağustos 1914'te Almanya ile imzaladığı antlaşmadan[3] kabinenin kimi üyelerinin haberi dahi olmamıştı.[4] 9 Ağustos 1914 tarihinde Heyet-i Vükeladan (Kabine) altı kişinin katılımıyla yapılan gizli toplantıda, olası bir savaş ihtimaline karşı belirlenen ilkeler imza altına alınmıştır.[5] Aslında 2 Ağustos 1914 tarihli ittifakla her iki taraf birbirlerine karşılıklı olarak taahhütlerde bulunmuşlardı ki özellikle Almanların verdikleri taahhütlerin tamamını yerine getirmeleri pek mümkün görünmüyordu.[6] Almanlar tarafından taahhüt edilen bu gerçekleşmesi imkânsız vaatlere rağmen müttefik ordularının sevk ve idaresinin birleştirilmesi meselesi, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın isteği üzerine kabine tarafından da kabul edilmişti.[7] Osmanlı

---

[*] Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Müdürü.

[1] Y. Hikmet Bayur; *Türk İnkılabı Tarihi*, C III/1, Ankara, 1991, s. 63 ve 99-103. Öte yandan Ali İhsan (Sabis) Paşa, hatıralarında Almanlarla imzalanan gizli ittifak antlaşması metninin son derece kusurlu ve Osmanlı Devleti'nin aleyhine olduğunu açıklar. bk. *Harp Hatıralarım;* C I, Nehir Yay., İstanbul, 1990, s. 126-135. Ayrıca bk. Veli Yılmaz; *1'inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar,* İstanbul, 1993, s. 46 vdd.

[2] Ali Fuat Türkgeldi; Türk Tarih Kurumu, (Üçüncü baskı), Ankara, 1984, s. 114. Bayur; C II/4, s. 632. Sadrazam M. Sait Halim Paşa ve dönemi hakkında geniş bilgi için bk. M.Hanefi Bostan; *Sait Halim Paşa*, İstanbul, 1992.

[3] Muzaffer Tepekaya; "Osmanlı Alman İlişkileri (1870-1914)", *Türkler Ansiklopedisi*, s. 48-49.

[4] Erkânıharbiyeiumumiye Riyaseti Yay., "Cavit Bey'in İsticvabı", *Harp Kabinelerinin İsticvabı,* İstanbul, 1933, s. 21. Cemal Paşa; *Hatıralar*, İstanbul, 1959, s. 121-124. Halit Ziya Uşaklıgil; *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1981, s. 412. Yılmaz; s. 64-68.

[5] Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın el yazısıyla kaleme alınan ve Heyet-i Vükeladan Sadrazam Sait Halim, Harbiye Nazırı Enver, Dâhiliye Nazırı Tal'at, Adliye Nazırı İbrahim, Maliye Nazırı Cavit ve Bahriye Nazırı Ahmet Cemal imzası bulunan belgede hükûmetin takip edeceği yol haritası belirlenmiş, öncelikle savaşın gidişatı netlik kazanıncaya kadar beklenerek aceleci davranılmaması ve bunun Almanlara hissettirilmemesi öngörülmüştür. Ayrıca Osmanlı Hükûmeti Balkanlardaki tarafsız Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'la üçlü bir ittifak antlaşması imzalayarak batı sınırını güvence altına almak istiyordu. bk. Muzaffer Albayrak; "1. Dünya Savaşı'na Doğru Osmanlı Hükûmetinin Gizli Toplantısı", *Bugünü Anlamak İçin Tarih Dergisi,* S 3, Ağustos 2014, İstanbul 2014, s. 44-45.

[6] Mahmut Muhtar Paşa; *Maziye Bir Nazar*, s. 234. Ali İhsan Paşa; C I, s. 106-107.

[7] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA.), Dosya Usulü İrade Tasnifi (DUİT.),* Ds: 68'de kabinenin 16 T.evvel 1332/29 Ekim 1916'da kabine müttefik ordularının Alman imparatorunun emir komutası altında olmasını kabul etti ve hükûmetin bütün icraatının Almanlara bildirilmesi

Devleti, Almanların çeşitli entrikaları sonunda[8] Karadeniz'e çıkan Türk donanmasının 29 Ekim'de Odesa ve Sivastopol bombardımanı, Rus kuvvetlerinin 1 Kasım 1914'te Osmanlı-Rus sınırını geçerek Pasinler ve Eleşkirt yönünde saldırıya geçmesi, İngilizlerin önce Akabe'yi bombardımanı, ardından İzmir Körfezi'ndeki iki Türk gemisini batırması ve 3 Kasım 1914'te Boğaz giriş tahkimatını bombalamaları, 6 Kasım 1914'te Basra Körfezi kıyısındaki Fav'a asker çıkarmaları gibi gerekçeler Osmanlı Devleti'nin 11 Kasım 1914'te Rusya ve İngiltere'ye karşı[9] cihat fetvasını ilan edip[10] topyekûn savaşa katılmasına yol açmıştır.[11] Savaşın ilk yıllarında halk, bütün yük ve külfeti memnuniyetle taşımış, malını ve canını hiçbir itirazda bulunmadan ordusu için vermiş ve hiçbir yerde bir yakınma işitilmemiştir.[12] Öte yandan savaşın üçüncü ve dördüncü yıllarında istek ve heyecan azaldığı gibi mağlubiyetler birbirini izlemeye başlamıştır.[13] Diğer taraftan siyasi ve askerî kademelerdeki yolsuzluk ve kayırmalar, kamuoyunda büyük ölçüde hoşnutsuzluklara sebep olmuştur. Savaş bitinceye kadar ülke arazisinin büyük bir kısmının tahrip olunacağı ve halkın feci yolsuzluklarla karşı karşıya kalacağı endişesi herkes üzerinde korkunç bir tesir yarattığı gibi gelecekle ilgili kaygıları daha da artırmıştır.[14]

Türk ordusunun İtilaf devletleri ordularına karşı denizde, karada ve havada çetin mücadeleler verdiği cephelerden biri, Gelibolu Yarımadası ve civarında cereyan eden muharebelerin yapıldığı Çanakkale Cephesi'dir. Bugüne kadar Çanakkale Cephesi hakkında çok şeyler yazılıp söylenmiştir. Ancak bu cephede yapılan muharebelerin psikolojik harekât boyutu son

---

gerektiği ilke olarak benimsendi. Ayrıca bk. Baron Kress von Kressenstein; *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, (çev. Mazhar Besim Özalpsün), İstanbul, 1943, s. 11. Midhat Sertoğlu; "Birinci Cihan Savaşı'na Girişimizin Gerçek Sebepleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S 15, (Aralık 1968), s. 3-13. Yılmaz; s. 154-159.

[8] 1909-1918 yılları arasında Türkiye'de görev yapan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Askerî Ataşesi General Joseph Pamiankowiski, hatıratında İttihatçı liderler, *"...iyi düşünmeden Berlin Hükûmetinin arzularına göre hareket ederek neticede Türkiye'yi felakete sürüklediler."* ifadesini kullanır. bk. *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918 I. Dünya Savaşı*; (çev. Kemal Turan), İstanbul, 1990, s. 32.

[9] Hülya Özkan; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girişi ve Bu Savaş İçinde Çanakkale Muharebelerinin Önemi", *Askerî Tarih Bülteni*, S 32, Şubat 1992, s. 109.

[10] Cihat Fetvası hem Türkçe hem de Arapça olarak neşredilmiştir. bk. *BOA. Dâhiliye Siyasi (DH. SYS.);* Ds: 123-12, nr: 35, F: 60-61.

[11] *BOA. DUİT.;* Ds: 54-2 (1-11). Ayrıca bk. Şevket Süreyya Aydemir; *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1919-1922)*, C III, İstanbul, 1985, s. 82.

[12] *Talat Paşa'nın Hatıraları*; s. 42.

[13] Savaşın son yılları olarak bilinen 1917-1918 yıllarında Osmanlı cephelerinde şiddetli bir çözülme başlamış, bu da ordunun süratle gerilemesine sebep olmuştu. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Erkânıharp Binbaşısı Mehmet Emin; *"Harb-i Umumide Osmanlı Cepheleri Vekayii", Mecmua-i Askeriye,* S 39-40, İstanbul, Mayıs-Haziran 1338.

[14] Zekeriya Türkmen; *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2001, s. 18 vdd.

derece önem arz etmektedir. Çanakkale Cephesi'nde taraflar yazılı ve görsel malzemelerden yaralanarak propaganda savaşını sürdürmüşlerdir.[15]

a. Psikolojik Harekâtın Muharebe Harekâtına Etkileri

Geçmişten günümüze uzanan geniş zaman sürecinde harp tarihi incelendiğinde bir harbin kazanılmasında veya kaybedilmesinde sadece silahlı kuvvetlerin değil, psikolojik harekât unsurlarının da büyük etkisi olduğu gerçeği ortaya çıkar. Aslında muharebelerin kazanılmasında veya kaybedilmesinde birinci derecede insanın ruh hâli, moral değerleri ve duygusal hayatı olduğu; yakın dönem harplerinde de kendini göstermiştir. Nitekim harp edenler kesin sonucu almanın ancak psikolojik harekât ile mümkün olduğunu ifade etmektedirler. MÖ 500 yıllarında yaşamış olan Çinli komutan Sun Tzu, *"Savaş Sanatı"* adlı eserinde psikolojik harbin önemine vurgu yapmıştır. Hun-Çin ve Göktürk-Çin İmparatorluğu arasında cereyan eden muharebelerde psikolojik harp yöntemlerinin uygulandığına dair bilgiler, Orhun anıtlarında kayıt altına alınmıştır. Psikolojik harp, toplum psikolojisini iyi bilmeyi ve onu, menfaati doğrultusunda kullanabilmeyi gerektirir.[16]

Harp ya da barış zamanında seçilen hedef kitlenin tutum ve davranışlarını, üstünlük kurmak isteyen bir güç tarafından belirli amaçlar doğrultusunda ikna edip değiştirmeye yönelik bir eylem olan psikolojik harekât, insan veya toplumların duygu ve düşüncelerini farklı yönlere çekerek ikna etme faaliyeti olarak adlandırılabilir. Hedef seçilen bir topluluğun anlayışlarını yönlendirmek, harbe devam yönündeki azim ve iradesini etkilemek, belirli fikirler çerçevesinde ikna etmek ve amaçlanan sonuca ulaşmak için hedef kitlenin ve önderlerin duygu ve düşüncelerinin ne olduğunu ayrıntılı bilmek gerekir. Bundan dolayıdır ki psikolojik harekât son derece etkili bir haberleşme ağına ihtiyaç duymaktadır. Psikolojik harekâtın etkili ve başarılı olabilmesi için hedefe yönelik uygun haberleşme araç ve gereçlerinin kullanımı kadar bu konuda uzman personel istihdamı da son derece önemlidir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse psikolojik harekâtın üç temel amacı vardır: Bunlardan ilki hedef kitlenin harbe devam konusundaki arzu ve iradesini zayıflatmak, ikincisi dost hedef kitlenin duygularını kuvvetlendirmek, üçüncüsü de tarafsız ve kararsız olan kitlelerin iş birliği ve desteğini kazanmak için çaba harcamaktır.[17]

Sinsi, varlığı zamanla anlaşılan bir güç olması, dili, rengi, üniforması olmaması, ucuz olması, içten yıkıcı olması gibi hususlar; psikolojik harekâtı diğer harekâttan ayrı tutan özelliklerinden bir kaçıdır. Bu yönüyle

---

[15] Bu konuda ayrıntı için bk. Sadık Sarısaman; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999.

[16] age.; s. 1.

[17] Propaganda ve psikolojik harp konusunda Waterloo Üniversitesi öğretim üyelerinden Terence H. Qualter'in çalışması son derece önemlidir. bk. Terence H. Qualter; *Propaganda ve Psikolojik Harp,* s. 2-4.

bakıldığında psikolojik harekât, aslında yeni keşfedilmemiş eski bir silahsız uygulamadır. Psikolojik harbin en önemli silahlarından biri, beyannamelerdir. Beyannameler atmak suretiyle psikolojik harpten faydalanma fikri, Türk harp tarihinde olduğu kadar başka milletlerin tarihlerinde de rastlanan gelişmelerdendir. Mesela, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda George Washington tarafından bu yöntem uygulanmıştır.[18]

Psikolojik harp, doğrudan doğruya harbi kazanan bir silah olmayıp harbin kazanılmasında büyük hissesi olan bir destek silahıdır. Yegâne taarruz ve savunma silahı propaganda ve cephanesi de söz, kelime, yazı ve resimler olan psikolojik harp; tam zamanında ve yerinde açacağı söz ve kelimelerden ibaret ateşle beraber yazı ve resimlerden ibaret beyanname bombardımanları ile cephedeki, cephe gerisindeki düşman ve dost tarafsız memleketler ordusu ve halkı üzerinde manevi bir tesir yaparak zaferin kazanılmasını destekleyecektir. Psikolojik harpte kullanılan yöntemler arasında beyaz (açık), gri (bulanık) ve kara (sinsi) propaganda olmak üzere üç farklı yöntem vardır. Bunlardan ilki hükûmet veya orduların güvenilir resmî kanalları kullanarak yaptıkları propagandadır. Gri propaganda, kaynağı belirsiz ve meçhullerle dolu olan propagandadır. Kara propaganda da ise kaynak tamamen belirsizdir, gizli tutulmaya gayret edilir. Öte yandan psikolojik harbin etkisi ani değildir ve zamana yayılarak tesirini gösterir.[19]

Ülkeler veya ordular propagandayı stratejik (düşman memleketi içinde sivil-asker personele yönelik), taktik (muharebe sahasındaki sivil-asker personele yönelik) ve işgal propagandası şeklinde üç aşamalı olarak uygulamaya koyarlar.[20] Birinci Dünya Harbi'ne dair cephe gerisine ait siyasi, stratejik ve idari propagandaya ait basılı eserler olmasına rağmen taktik propagandaya yani muharebe anındaki uygulamalara ait basılı eserlere rastlamak pek mümkün olmamıştır. Birinci Dünya Harbi'nde taktik propaganda malzemesi olarak kullanılmış olan beyanname ve broşürlere ait örneklere ATASE Daire Başkanlığı Arşivi ile dönemin basınında rastlamak mümkün olmaktadır.

Psikolojik harekât, Birinci Dünya Harbi sırasında bütün cephelerde olduğu gibi Çanakkale Cephesi'nde de hem İtilaf devletleri hem de Osmanlı Devleti tarafından yoğun olarak uygulanmıştır. Taraflar uyguladıkları

---

[18] Hulusi Kesimli; *Psikolojik Harp*, 197-198 Sayılı Ordu Dergisi Eki, K.K.K.lığı İstanbul Askerî Basımevi, 1961, s. 7-8.

[19] age.; s. 9-11.

[20] Askerî Tarih Uzmanı Dr. Hamit Pehlivanlı bir araştırmasında şöyle bir tasnif yapmıştır: Propaganda, siyasi ve askerî olmak üzere genel hatlarıyla ikiye ayrılır. Askerî propaganda ise üçe ayrılır. Bunlar, sırasıyla 1. İdarî Propaganda: Savaş alanı çevresindeki düşman köy ve şehirleri halkına yöneltilir. 2. Stratejik Propaganda: Savaş hatlarının çok gerisinde memleket içine ve halka yöneltilir, tesiri geniştir. 3. Taktik Propaganda: Savaş alanındaki halk ve askeri birliklere yöneltilir. Ayrıntı için bk. Hamit Pehlivanlı; "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C VII, S 21, Ankara, Temmuz 1991, s. 538-547.

psikolojik harekât faaliyetiyle hasım gücü moral açısından zayıflatmak, kendi kuvvetlerini zinde tutabilmenin gayretinde olmuşlardır.[21]

b. Çanakkale Cephesi'nin Açılması, Deniz ve Kara Muharebelerine Kısa Bir Bakış

Birinci Dünya Harbi seferberliğinin başlaması üzerine Başkumandanlık Vekâletinden 22 Ekim 1914'te Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığına gönderilen bir emirde, Çanakkale Boğazı'nın savunması konusunda bir plan yapılması istenmiştir.[22] Ayrıca oluşturulacak bir komisyonca da savunmanın nasıl yapılacağını içeren bir yönergenin hazırlanması emredilmiştir.[23] Alınan bu emir üzerine 8 Kasım 1914'te hazırlanarak Başkumandanlık Vekâletine sunulan plana göre Çanakkale Boğazı, denizden yapılacak taarruzlara karşı başlıca dört savunma bölgesine ayrılmış ve ona göre tertiplenme yapılması istenmiştir.[24]

27 Eylül 1914 günü Çanakkale Boğazı girişinde; neticesi itibarıyla çok önemli bir olay oldu. Müttefik donanması Çanakkale Boğazı önünde sık sık boy göstermeye başladı.[25] Boğaz önündeki İngiliz Filosu, o bölgede karakol görevi yapmakta olan Akhisar torpidobotuna geri dönmesi için sert bir şekilde ihtarda bulundu. Bu olay üzerine Boğaz bölgesindeki Alman askerî heyetinin de etkisiyle *"Çanakkale Boğazı kapatıldı, fenerler söndürüldü, mayınlar döşendi ve tepelere ihtar levhaları"* yerleştirildi.[26]

Rusların 1 Kasım 1914'te başlattıkları Kafkas Harekâtı üzerine 18 İngiliz ve bir Fransız gemisinden oluşan Amiral Carden yönetimindeki Birleşik İtilaf Filosu, 3 Kasım 1914 sabahı Çanakkale Boğazı'nın giriş

---

[21] Çanakkale Muharebelerinde uygulanan psikolojik harekâta dair son yıllarda kayda değer önemli araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan birkaçı hakkında bilgi için bk. Burhan Sayılır; *Çanakkale Kara Savaşları Öncesi ve Sırasında Psikolojik Harekât Faaliyetleri, Askerlerin Psikolojileri ve İçinde Bulundukları Koşullar (Mart 1915-Ocak1916)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2005. Servet Avşar; "Çanakkale Savaşlarında İstihbarat ve Propaganda", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S 1, Çanakkale, Mart 2003, s. 64-102. Cafer Ulu; "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* S 12, Bahar 2012, Çanakkale, 2013, s. 61-83.

[22] Edward J. Erickson; *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Amare ve Filistin Cephesi*, çev. Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Yay., İstanbul, 2009., s. 22 vdd. Edward J. Erickson; *Size Ölmeyi Emrediyorum, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu,* çev. Tanju Akad, Kitap Yay., İstanbul, 2003, s. 25 vdd.

[23] *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; Çanakkale Cephesi Harekâtı, V. Cilt, 1'inci Kitap,* Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 45.

[24] Şükrü Erkal; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Kitapların Özetlenmiş Hâli (Haziran 1914-9 Ocak 1916),* Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1997, s. 13-14.

[25] *BOA.; Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İdaresi Kalem-i Umumi (DH. EUM. KLU),* Ds: 2/38.

[26] *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH,* Kls: 4669, Ds: H-3, F: 1-39, 1-41; Ds: 279, F: 1-18.

tahkimatını bombardıman etti. Çanakkale Boğazı güney girişindeki Seddülbahir ve Kumkale'ye ateş açtı.[27] Bombardıman sonunda şehit olan beş subay ve 81 er, Çanakkale Muharebelerinin ilk şehitleri olarak tarihe geçti. Müttefik donanmasının bu ilk şiddetli bombardımanı, Tekirdağ'da bulunan 3'üncü Kolordunun derhâl Çanakkale Cephesi'ne intikal ettirilmesine neden oldu. Bundan böyle Boğaz'ın savunmasını bu Kolordu üstlenecekti.[28] Böylece Osmanlı Genelkurmayı muhtemel çıkarma harekâtı ve kara savaşlarının yapılması ihtimalini güçlü bularak bölgeye önemli bir kuvvet kaydırmıştı. 3'üncü Kolordu Komutanlığı; maiyetindeki birliklere 9 Kasım 1914 tarihi itibarıyla Boğaz'ın ve Gelibolu Yarımadası'nın savunması ile ilgili emirler vermiş, gerekli savunma düzenini aldırmıştı.[29]

Müttefik donanması; 19, 25, 26 Şubat tarihlerinde ve 1-17 Mart 1915 tarihleri arasında hava şartlarının elverişliliğine bağlı olarak Çanakkale Boğazı çevresinde mevzilenmiş olan Türk bataryalarını tahrip etme ve Boğaz'daki mayınları temizleme girişimlerinde bulunmuştur.[30] Müttefikler, 4 Mart'ta Seddülbahir ve Kumkale bölgelerine birer müfreze çıkarmıştır. Tabyalarda sağlam kalmış topları tahrip etmek amacıyla görevli bu müfrezeler, donanma ateşi desteğine rağmen şiddetli Türk kara birliklerinin şiddetli ateşleri ve süngü hücumları karşısında çekilmek zorunda kalmıştır.[31] Birleşik Filonun bu evrede başarısız geçen Çanakkale Boğazı macerası sonunda 16 Mart 1915'te Amiral Carden görevden alınmış, yerine Amiral de Robeck atanmıştır.

18 Mart 1915 sabahı hava, harekâta elverişliydi. Saat 11.00'e doğru Seddülbahir yönünden, en önde Triumph olmak üzere sırasıyla Agamemnon, Lord Nelson, Queen Elizabeth, Inflexible, Prince George savaş gemileri ve bunları takiben beş torpido görünmeye başlamıştır.[32] Uçak keşif raporlarından da Boğaz'ın dışında Bozcaada dolaylarında 15'i İngiliz, dördü Fransız olmak üzere toplam 19 savaş gemisi ile üç kruvazör, birçok torpido, tahrip ve taşıt gemilerinin bulunduğu anlaşılmıştır.[33] Saat 11.30'da dört Fransız savaş gemisi (Suffren, Charlemagne, Galois ve Bouvet), Seddülbahir önünden çıkarak Çanakkale Boğaz'ına girmiştir. Weymouth kruvazörü Kumkale arkasında görünerek Yenişehir'i bombardımana başlamıştır. İngiliz gemileri şu şekilde ateş bölümü yaptılar: Prince George, Tenger ve Baykuş yönüne; Queen Elizabeth, Anadolu Hamidiye Tabyası'na;

---

[27] *aga.; BDH,* Kls: 4669, Ds: H-3, F: 1-78, 1-80; ayrıca bk. Aspinaldi Oglander; *Aynı eser*, C I, s. 45.
[28] *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH,* Kls: 3964, Ds: H-5, F: 1-2.
[29] *aga.; BDH,* Kls: 3964, Ds: H-5, F: 1-4.
[30] Belirtilen tarihler arasında düşman donanmasının Çanakkale Boğazı'na ve Türk tabyalarına yönelik harekâtı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Erkal; s. 26-31.
[31] Aspinaldi Oglander; *Aynı eser*, C I, s. 96-97.
[32] Herman Lorey; *Türk Sularında Deniz Hareketleri*, C II, çev. Tacettin Talayman, İstanbul, 1946, s. 71-72.
[33] *Birinci Dünya Harbi, Hava Harekâtı;* C IX, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara, 1969, s. 38.

Agamemnon ve Lord Nelson, Kilitbahir Grubuna; Inflexible, Mecidiye ile Halileli ve Erenköy yönlerine; Triumph, Dardanos Tabyası'na. Saat 13.30'a gelindiğinde bombardıman şiddetlenmiş, merkez grubundaki bütün tabyalar yoğun ateş altına alınmıştır. Kilitbahir ve Çanakkale içlerine düşen mermiler yangın çıkarmıştır.[34]

Rumeli Mecidiye Tabyası'nda mazgallara vuran mermilerden iki top takımının erlerinin hemen hepsi şehit düştüğünden veya yaralandığından toplar muharebe dışı kalmıştır. Saat 14.00'te Anadolu Hamidiye Tabyası'nca ateş altına alınan Bouvet, hafif bir dumanla birlikte yan yatmaya başlamış ve üç dakika sonra 603 kişiyle birlikte batmıştır. Anadolu Hamidiye Tabyası, ateşini önce Agamemnon'a, saat 15.20'de de Irresistible'a yöneltmiştir. 16.30'da iskele yönüne yatan Irresistible, obüs bölgesi (Tenger Dere-Domuz Deresi bölgesindeki Obüs Bataryaları ile Erenköy'deki 8'inci Ağır Obüs Alayı) tarafından şiddetli ateş altına alınmıştır. Akıntıyla önce Karanlık Liman, sonra Dardanos Bataryası doğrultusunda sürüklenen gemi, saat 19.30'da batmıştır. Irresistible'ın yanına gelmekte olan Ocean da isabet almış, akıntıyla Morto Körfezi'ne girmiş ve saat 22.30'da batmıştır. Inflexible, Suffren ve Gaulois savaş gemileri de ağır yara almıştır.[35]

Üç geminin battığını, diğer üçünün de ağır surette hasara uğradığını gören Birleşik Filo Komutanı, gemilerine Bozcaada'ya çekilme işaretini vermiştir. Birleşik Filonun muharebede top kaybı 44, insan kaybı ise 800 kadardı.[36]

Birleşik Filo karşısında teknik eksikliklerine rağmen Türk topçuları, büyük cesaret ve sükûnetle görevlerini yapmışlardır. Dardanos Bataryası, Birleşik Filonun etkin ateşlerinden gördüğü hasarın giderilmesi için ateşine ara verdiği bir sırada sargı yerine düşen bir mermi ile Batarya Komutanı Üsteğmen Hasan, Takım Komutanı Teğmen Mevsuf ile bir yedek subay adayı ve üç er şehit düşmüştür.[37] Kısa sürede yeniden atışa hazır duruma getirilen Batarya, Irresistible üzerine ateşe başlamıştır. Bataryanın adı daha sonra Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığının teklifi ve Başkomutanlığın onayı ile şehit subayların adına atfen *"Hasan-Mevsuf Bataryası"* olarak değiştirilmiştir.[38]

Deniz harekâtı, Birleşik Filonun savaş gücünün üçte birini yitirdiği ağır bir yenilgiyle son bulmuştur. Çanakkale Boğazı'nın kara gücü olmadan yalnız

---

[34] 18 Mart 1915 Deniz Harekâtı ile ilgili ayrıntılar için bk. Erkal; s. 33-42.

[35] *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH,* Kls: 4669, Ds: H-3, F: 1-8, 1-9. Ayrıca bk. Corbet; *Aynı eser*, C II, s. 347-368.

[36] Erkal; s. 46.

[37] *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; Çanakkale Cephesi Harekâtı, 5. Cilt, 1. Kitap,* Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., s. 209. Ayrıca bk. Erkal; s. 43.

[38] Daha önce Dardanos Tabyası olarak adlandırılan bu tabya, Müstahkem Mevki Komutanı Tümgeneral Cevat Paşa'nın Başkumandanlık Vekâletine yaptığı 7 Nisan 1915 tarihli teklif ve 16 Mayıs 1915 tarihinde çıkan onayla *"Hasan Mevsuf Tabyası"* olarak anılmaya başlanmıştır. Bununla ilgili belge için bk. Erkal; s. 266- 269.

donanmayla geçilemeyeceği de böylece kesinlik kazanmıştır. 18 Mart 1915 Boğaz Muharebesi'nde Türklerin kaybı ise dört subay, 22 er şehit, bir subay, 52 er yaralı olmak üzere toplam 79'dur. Almanların kaybı ise üç ölü, 15 yaralı olmak üzere toplam 18'dir.[39]

Müttefiklere mensup yazarlar, daha sonra yazdıkları tarihlerde her ne kadar 18 Mart Deniz Harekâtı'nı bir başarı olarak gösterseler de İngilizler, resmî harp tarihlerinde bu harekâtla ilgili olarak *"18 Mart'ta mağlup olduk. Bu bâbda tevile filan hacet yoktur."* diyerek gerçekçi bir açıklamada bulunmuşlardır.[40]

25 Nisan 1915'te başlayan kara harekâtı karşısında hızla kıyı şeridini tutup ilerleyen düşman Arıburnu'na inen bayırları tutarak kısmen başarı kazanmıştır. Bu sırada kimi alayların dağılan askerlerini tekrar cephe hattına sürmek, komutanlık mahareti gerektiren bir meseleydi. Yarbay Mustafa Kemal, 77'nci Alay ile 27'nci Alayın bir taburunun paniğe kapılıp da dağılmasını zamanında fark ederek müdahale etmiş ve sert bir müdahalede bulanarak bozgunun önüne geçmeyi başarmıştır.[41] Burada komutanın inisiyatif sahibi olması ve kararlılığı son derece önemli olmuştur. 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, verdiği söz ve emirlerle askerlerin yapacakları işin gerekliliğini ve buna yetenekli olduklarını inandırmakta başarılı olmuştur. Nitekim o; askerin kahramanlık duygularını okşayarak, millî hislerini kamçılayarak ve güvenlerini kazanarak bu başarıya imza atmıştır. Mustafa Kemal, Zabit ve Kumandan ile Hasbihâl kitabında şöyle der: *"... Askerlerimizin ruhunu kazanmak bizim için bir vazife olduğu gibi... evvela onlarda bir ruh, bir emel, bir karakter yaratmakta, Allah'tan ve Kabe-i Muazzama'da yatan Cenab-ı Peygamber'den sonra bize düşüyor."*[42] 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal verdiği emirlerde askerlerin ruh ve dimağına hitap ederek zafere uzanan sürecin başlamasına zemin hazırlamıştır. Nitekim 3 Mayıs 1915 günü verdiği emrin bir yerinde şunları yazmıştır: *"... Benimle beraber burada harp eden bütün askerler kesinlikle bilmelidir ki bize verilen vatan ve namus vazifesini tamamen yerine getirmek için bir adım geriye gitmek yoktur. Bu sırada istirahat uykusu aramanın bu istirahatten yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebediyyen mahrum kalmasına sebebiyet verebileceğini cümlenize hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımın benimle hemfikir olduklarına ve düşmanı tamamen denize dökmedikçe yorgunluk işareti göstermeyeceklerine şüphe yoktur."*[43]

---

[39] *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH,* Kls: 4669, Ds: H-1, F: 1-13, 1-14, 1-16; *BDH,* Kls: 5283, Ds: H-14, F: 1-3, 1-4.

[40] Ellis Asimet Bartlet; *Çanakkale Harekât-ı Bahriyesine Dair İfşaat*, çev. Rahmi, Dersaadet, 1331, s. 19.

[41] İsmet Görgülü; *Çanakkale Bir Günde Biterdi*, Bilgi Yay., Ankara, 2008, s. 123-124.

[42] Mustafa Kemal; *Zabit ve Kumandan ile Hasbihâl*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara, 1981, s. 16.

[43] Mustafa Kemal; *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Yay. haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1968, s. 92.

Liman von Sanders'in Albay Halil Sami Bey'in üstüne Güney Grup Komutanlığına (Seddülbahir) getirdiği Alman von Zodenshtern, askerlere yayımladığı bir bildirisinde şöyle diyordu: *"Askerler! Din, vatan ve milletin beklediği fedakârlık günü gelmiştir. Vatanın esenliği ve mutluluğu sizin elinizdedir. Yüzyıllardan beri İngiliz, Fransız ve Ruslar Osmanlıların hakkını ayaklar altına aldılar. Her yeri, her zerresi fedakârlıklarla kazanılan topraklarımızı parçaladılar, milletin dişinden tırnağından artırdığı paralarla yaptırttığı gemileri zapt ettiler... Askerler! Devletimizin en canlı ve önemli noktasında düşmana karşı koyduğunuzu unutmayınız... Arıburnu'nda karaya çıkan düşmanı arkadaşlarınız adım adım denize doğru sürdüler... Siz de Seddülbahir'deki düşmanı bu gece denize dökmelisiniz. Düşman bile sizden korkuyor. Bunun için avcı siperlerinden çıkıp da açıkta muharebe etmeye cesaret edemiyor. Düşman ancak manialar, makineli tüfekler ve toplarla size karşı durabiliyor, siz onun ateşinden korkmuyorsunuz... Bütün dünya size bakıyor. Sizin için ya muzaffer olarak muharebeyi bitirmek ve yahut harp meydanında şanlı bir surette ölmekten başka kurtuluş çaresi yoktur."*[44]

Çanakkale Muharebelerinde cephe komutanları tarafından tutulan harp cerideleri de son derece önemli kaynaklardır. Özellikle tümen, alay ve tabur komutanları tarafından tutulan ceridelerde muharebelerin gidişatı hakkında ayrıntılar yer almaktadır. Çanakkale'de 9'uncu Tümene bağlı 27'nci Alay 3'üncü Tabur Komutanlarından Binbaşı Halis (ATAKSOR) Bey'in günlükleri de bu kabil ceridelerden biridir. Halis Bey günlüklerinde kara harekâtının başladığı ilk günden itibaren 8 Ağustos 1915'e kadar geçen sürede üst komutanlıktan gelen emirleri ve kendi verdiği emirleri bir arada toplayarak geleceğe önemli bir miras bırakmıştır.[45]

Yarbay Mustafa Kemal, kara harekâtının 8'inci günü (3 Mayıs 1915) Enver Paşa'ya gönderdiği mektubunda, *"Eceabat bölgesi kuvvetlerine komuta ettiğim zaman aldığım tertibat ile düşmanın karaya çıkmasına imkân verilmeyebilirdi."*[46] demiştir. Burada Mustafa Kemal, kendinden emin bir şekilde, aldığı düzenle savunma yapılmış olsaydı düşman karaya çıkamaz, çıkamayınca da kara muharebeleri daha ilk günde (25 Nisan) başlamadan biter ve zaferi o gün kazanırdık demek istemiştir.[47]

1915'in Ağustos ayında Feld Mareşal Von der Goltz, *"Alman basını Çanakkale savunmasını yapmakta olan Türkleri överse, bunun Türklerin kendilerine olan güvenlerini artıracağını"* bildirmiş, bunun üzerine basına

---

[44] Ergun Göze; *Çanakkale'de Kumandanlar Savaşı*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2006, s. 20.

[45] Halis Ataksor; *Çanakkale Raporu Binbaşı Halis Bey'in Savaş Notları,* Yay. haz. S. Serdar Halis Ataksor, Timaş Yay., İstanbul, 2008, s. 25-290.

[46] Şevket Süreyya Özdemir; Tek Adam, C I, s. 259. Şevket Süreyya Özdemir; Enver Paşa, C III, s. 240 vdd.

[47] İsmet Görgülü; "Atatürk'ün 'Arıburnu Muharebeleri Raporu ve Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe' Adlı Eserinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S 19, Ankara, 1990, s. 96-97.

Çanakkale savunmasına Almanların da katıldığını ihmal etmeksizin *"Türklerin övülmeleri"* istenmiştir.[48]

c. Çanakkale Muharebelerinde Müttefiklerin Uyguladıkları Psikolojik Harp Yöntem ve Taktikleri

Çanakkale Cephesi'nde her iki taraf da rakibin moral değerlerini zayıflatmak, savaşma azim ve iradesini kırmak amacıyla özellikle yazılı propaganda yöntemlerinden azami derecede yararlanmışlardır. Bu maksatla harbin her safhasında düşmanı etkilemek için yazılı/matbu beyannameler en fazla kullanılan yöntem olmuştur. Taraflar zaman zaman sözlü propaganda ile de birbirlerini etkilemeye gayret etmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Osmanlı Hükûmetine karşı yalan ve karalama kampanyası yürütmek amacıyla İngiltere'de, 2 Eylül 1914'te Parlamento binasının yakınındaki Buckingham Sarayı bitişiğinde bulunan Wellington House'da özel bir Savaş Propaganda Bürosu (*War Propaganda Bureau*) kuran İngilizler; muharebe ettikleri ülkelere yönelik etkili bir propaganda yürütmüşlerdi. Bu birimde daha sonra meşhur olan ünlü tarihçi Arnold Toynbee de genç yaşlarda iken görev almıştır. Hayalî isim ve kahramanların ağzından propaganda malzemeleri üretilip hasım ülkelerdeki cephe gerisi ve cephe hattında kullanılmış, hatta bununla da kalınmamış, hasım ülkeleri uluslararası kamuoyunda suçlu duruma düşürecek yayınlar hazırlanıp dağıtılmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak faaliyette bulunan Wellington House, savaştan sonra şaibeli bir şekilde yandığından pek çok evrak da kül olmuştur.[49]

---

[48] Col. W. Walther Nikolay; *Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İstihbaratı,* (Yay.Haz. Emrullah Tekin), Berikan Yay., Ankara, 2001, s. 77.

[49] Wellington House tarafından hazırlanan bu tür kitapların başında, *"Mavi Kitap"* olarak adlandırılan ve Ermeni iddialarını içeren yayın gelmektedir. Wellington House hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Pat Walsh; *Forgotten Aspects Of Ireland's Great War on Turkey 1919-1924,* Athol Boks, Belfast, 2009, p. 192 vdd. Pek çok yazar ve gazetecinin bu birimde görevlendirildiğini belirtirken şu isimleri sıralar: Thomas Hardy, H.G. Wells, John Galsworthy, Arthur Conan Doyle, John Masefield, Arnold Bennett, G.K. Chesterton, J.M. Barrie, G.M. Trevelyan, Geoffrey Dawson, Edward Cook, J.L. Garvin, J.A. Spender ve diğerleri. Öte yandan Wellington House Gizli Propaganda Bürosu, İngiltere'nin o tarihe kadar yetiştirdiği iki önemli tarihçiyi G.P. Gooch ve Arnold Toynbee'yi Wellington House'da tarihçi olarak değil, propagandist olarak görevlendirdi. Toynbee meşhur "Mavi Kitap"ı Wellington House memuru olarak yazdı. Wellington House'da Türkleri hedef alan kitapların uzun bir listesi mevcut olup bunlardan bazıları şunlardır: Mark Sykes, British Palestine Committee, The Clean Fighting Turk, E.F. Benson; Crescent and Iron Cross, Deutschland über Allah, Israel Cohen; The Turkish Persecution of the Jews, Edward Cook; Britain and Turkey, E.W.G. Masterman; The Deliverence of Jerusalem, Basil Mathews; The Freedoom of Jerusalem, Esther Mugerditchian; From Turkish Toils, Martin Niepage; The Horrors of Allepo, Cannon Partif; Mesopotomia, R.W. Seaton; Serbia, Yesterday, Today and Tomorrow, Josiah Wedgewood; With Machine Guns in Galliboli, Chaim Weizmann, R. Gothell; What is Zionism? Anon; Subject Nationalities of the German Allies, Syria During March 1916, S. Tolkowsky; Jewish colonisation in Paletsine, Arnold J. Toynbee; Armenian Atrocities: The Murder of a Nation, Turkey-A Past and a Future, The Murdereous Tyranny of Turks.

Çanakkale muharebe sahasında, cephe hattında veya cephe gerisinde kullanılan propaganda malzemesi, genelde yazılı ve sözlü kaynaklardır. Propagandanın asıl amacı bozguncu faaliyetlere (sabotaj ve beşinci kol faaliyeti) zemin hazırlayacak gelişmelere gidişi hızlandırmaktır. Bu muharebelerde her iki taraf matbuatı kullanarak Gelibolu muharebe sahasında karşılıklı olarak hasım tarafın askerlerini etkilemeye gayret etmişlerdir.[50]

Beyanname olarak kullanılan basılı evrak; genelde tek sayfa, kimi zaman da küçük bir resimle süslenerek düşman tarafa çeşitli yollarla ulaştırılan bir kâğıt parçasıdır. Bahse konu beyannamelerde askerin duygularına hitap edecek, onları derinden etkileyebilecek cümleler kullanılmaya özen gösterildiği gibi düşman kuvvetler tarafından neferlerin moral değerleri sarsılmaya, muharebe yetenekleri köreltilmeye çalışılmıştır. Beyannameler çeşitli yöntemlerle hasım tarafa gönderilir. Kimi zaman da hasımdan alınan esirler salıverilerek onlar aracılığıyla propagandanın etkileri artırılmaya çalışılmıştır. Çanakkale Cephesi'nde esir düşen Türk-Müslüman askerlerin fotoğrafları kullanılarak bu yönde propaganda yapılmaya, Türk askerinin muharebe gücü kırılmaya çabalanmıştır. Beyannameler çok çeşitli yöntemlerle hasım tarafa ulaştırılmıştır. Uçaktan ve balondan atıldığı gibi hasım tarafın siperlerine yakın yerlerde bulunan ağaçlara, çalılara iliştirilmiş ya da arazide, yol üzerinde, bir su kenarında bırakılmıştır. Kimi zaman da konserve kutusu ya da şişe içinde veya sigara ve kibrit kutuları içinde karşı taraf siperlerine atılmıştır. Beyannamelerde kullanılan dil; karşı tarafın rahatlıkla anlayabileceği, basit, sade bir üslupla kaleme alınmıştır.[51]

Beyannameler sadece muharebe sahasındaki askerlerin üzerine değil, toplu yerleşim birimlerindeki sivil halkın üzerine de çeşitli vasıtalarla atılarak psikolojik harbin boyutunun geniş tutulmasına gayret edilmiştir. Beyannamelerdeki ifadeler; muharebe alanındaki askerin eğitim düzeyi, ruh hâli vs. durumu dikkate alınarak kaleme alınmış, içinde kimi iddialara yer verilerek zihinler bulandırılmaya çalışılmıştır. Kimi zaman beyannamelerdeki yazılardaki şekle, kâğıdın boyutu ve rengine de dikkat edilmiştir. Örnek vermek gerekirse yeşil renkli yazı veya kâğıt Müslümanlar üzerinde, sarı renkli kâğıt Doğu toplumlarında daha etkili olmuştur. Beyannamelerin son bölümünde hangi makamdan geldiğine dair ifadelere yer verilerek etkileyiciliğin artırılmasına dikkat edilmiştir.[52]

Savaş sırasında hazırlanan propaganda malzemeleri, ordu istihbarat birimlerince bastırılarak dağıtılmaktadır. Bu malzemeler; kitap, ordu bülteni, gazete, resim, levha, bildiri, nutuk ve konuşma metinleridir. Savaş sırasında sansür teşkilatı da üzerine düşeni yapmak durumundadır. Askerî bilgilerde sansür, siyasi konularda sansür basın kuruluşlarına tatbik edilir.

[50] Sarısaman; s. 8-9.
[51] age.; s. 7-10.
[52] age.; s. 10-11.

Çanakkale Cephesi'nde İtilaf devletleri tarafından atılan beyannamelerde Türkçe ve Arapça kullanılmıştır.[53] Türkçe olarak kaleme alınanlarda genellikle sade ve anlaşılır bir dil kullanılırken kimi beyannamelerde bu üslubun bozulduğu görülmektedir.[54] Beyannamelerde seçilen kelime, kurulan cümleler psikolojik harekât açısından özenle seçilmiştir. Beyannamelerde kullanılan kimi ifadeler şunlardır: *"Osmanlı zabitanına açık mektup", "Türk kardaşlarımıza, Anadolu'nun mazlum yavrularına, ey din kardaşlarımız!", "Ey Osmanlılar! Vakit çabuk geçmektedir. Acele ediniz. Batan gemiyi bırakınız, batsın! Siz de Almanya ile birlikte batmak ister misiniz?", "Masum Osmanlı askeri! Niçin harp ediyorsun?", "Türk oğulları bu kadar alçak raddeye mi tenezzül ettiler de birkaç dinsiz, cibilliyetsiz adama mahkûm oldular?"*[55]

Müttefikler bu ifadeleri kimi zaman da birer fotoğrafla süsleyerek Türk siperlerine ulaştırmışlardır. Beyannamelerde yer alan fotoğraflarda İngiliz ordusunda yer alan diğer Müslüman unsurların fotoğrafları, İngiliz ordusuna ait silahlar, Almanlardan ele geçirilen uçak ve silahlar kısacası İngiliz ordusunun güçlü olduğunu gözler önüne seren, karşı tarafı psikolojik olarak etkilemeyi hedefleyen görüntüler seçilmiştir.[56]

Beyannamelerde kullanılan üsluba bakıldığında hasım tarafından Türk askerini muharebede saf dışı bırakmak için kelimelerin çok dikkatli seçildiğini göstermektedir. Çanakkale Cephesi'nde atılan beyannamelerin bir bölümünde sık sık Türk askerinin cephe hattında karşı tarafa iltica etmesi, teslim olması istenmektedir. Güçlü bir İngiliz ordusu imajını cephe hattındaki askerlere inandırarak onların ilticaları talep edilmiştir. Beyannamelerin son cümlelerinde iltica önerilerinde bulunulmuştur. Beyannamelerin baş taraflarında çeşitli ifadelerle İngiliz ordusunun gücü vurgulandıktan sonra savaşın anlamsız olduğu ve boşuna harp ederek canlarını kaybetmemeleri askerlere ikna edilmeye çalışılmıştır. İngilizlerin iltica önerilerindeki asli amaçları, Türk ordusunun maneviyatını sarsmak ve gücünü kırmaktır. Ne kadar çok asker iltica ederse Türk tarafının gücü o oranda eksilecektir. Öte yandan iltica olayları aynı zamanda geride kalan diğer askerler üzerinde de manevi açıdan büyük bir çöküntü yaratacağından buna bağlı firarları artıracak, belki daha da özendirecektir.

Beyannamelerde iltica teklifi yapılmadan önce askerleri ilticaya hazırlayacak propagandaya önem verilmiştir. Bu propagandalarda savaşın anlamsızlığı, Türkler savaşı kazansa bile Osmanlı Devleti'nin hâlihazırdaki durumdan daha kötüye gideceği, bağımsızlık, hak, hukuk, inanç, din vb. değerlerin zaten mevcut iktidar tarafından ayaklar altına alındığı ve cephe gerisinde bıraktıkları aileleri, eşleri, çoluk çocuklarının perişan bir hayat

[53] *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH,* Kls: 4384, Ds: 128/71, F: 9-20.
[54] *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH,* Kls: 4391, Ds: 157/48, F: 3-4.
[55] Ayrıntı için bk. Sarısaman; s. 6, 29 vdd. Sayılır; s. 20 vdd.
[56] Sarısaman; s. 13.

sürdürdüklerine dair iddialara yer verilmiştir. Özellikle düşman tarafından atılan beyannamelerde subaylara ve jandarmaya rüşvet vererek aldıkları belgelerle askerlik yapmayan veya askerliğe elverişsiz rapor alan çok sayıda kişi olduğu bilgisi yazılarak cephedeki askerin maneviyatı sarsılmış, boş yere savaştıkları ifade edilmiştir. Ayrıca asker kaçaklarının da rüşvet vererek cepheye gelmekten kurtuldukları belirtilerek Türk insanında var olan askerlik ve vatan sevgisini sarsmaya, kutsal vatan müdafaası yargısını zedelemeye çalışılmıştır. Bunlardan başka beyannamelerde cephedeki askerin geride bıraktığı ailesi, evi barkı hakkında emin olmama duygusu uyandıracak bilgilere de yer verilmiştir. Askerlere ailesinin, çoluk çocuğunun aç oldukları, dilenci durumuna düşürüldükleri, bakımsızlıktan hasta ve ölümle pençeleştikleri, kadın ve kızların fuhuş batağına sürüklendiğine dair iddialar ortaya atılarak bu iddiaları haberlerle cephedeki askerin ruh dünyası derinden sarsıntıya uğratılmaya çalışılmıştır.[57]

İltica propagandasında etkili olmak için kimi zaman da beyannamelerde Türk esirlerinin imza ve parmak izlerine de yer verilmiştir. Nitekim 27 Aralık 1915'te Seddülbahir'e atılan bir beyannamede isimleri ve ait oldukları birlikler belirtilen 18 esir Osmanlı askerinin imza, mühür veya parmak izleri de yer almaktadır. Bu beyannamede İngiliz ve Fransızların ellerinde bulunan esirlere çok iyi davrandıkları, en iyi şekilde yedirip içirdikleri, giydirdikleri, hastaları da tedavi ettikleri belirtilmiştir.[58] Başka bir beyannamede de Osmanlı yetkilileri tarafından İngilizlerin esirlere kötü davrandığı ve hatta onları öldürdükleri yolundaki iddialara cevap verilmektedir. Bu beyannamede ayrıca Osmanlı askerinin İngiliz ordusuna sığındıktan sonra refah ve saadet içinde ömür sürdüğü ifade edildikten sonra askerlerin çoluk çocuklarını düşünerek Almanların ve hilekâr ittihatçıların oyunlarına kurban olmamaları istenmekte ve Türk askerine iltica etmesi için şu davet yapılmaktadır: *"Ey asker! Emin ol ki senin menafi-yi hakikiyen bu taraftadır. Uyanınız! Şu münafık heriflerin ifsadatına kapılmayınız. Sayemize iltica edecek her Osmanlı eri için aguşumuz açıktır. İstirahatını temin, hayatınızı tahlis ve evlat ve ıyalinize bir an evvel kavuşmak için bundan gayrı hiçbir çare yoktur. Cenab-ı Hak sizleri tenvir ile bir girdaptan halas eyleye."*[59]

İngilizler bundan başka kendilerine iltica eden askerlerin esir kamplarındaki hayatını gösteren resimleri de cephelere bırakarak Türk askerinin oralarda son derece rahat ve mutlu oldukları görüntüsünü vermeye gayret etmişlerdir. Bu fotoğraflarda topluca namaz kılan, ibadetlerini özgürce yapan, yemek yiyen, nargile içen, yan gelip yatarak sigarası tüttüren asker görüntülerine yer verilmiştir.[60] İngilizler bu şekilde propaganda ile esirlere

[57] Ayrıntı için bk. age.; s. 29 vdd.
[58] *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH,* Kls: 5103, Ds: 28/264, F: 7-2; *BDH,* Kls: 3438, Ds: 26, F: 18-2.
[59] *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH*, Kls: 3438, Ds: 26, F: 9, 9-1.
[60] Bu konuyu destekleyen bilgiler belgelerde sıkça konu edinilmektedir. bk. *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH*, Kls: 3438, Ds: 26, F: 19, 19-1, 19-3.

kötü muamele yapıldığı yolundaki Osmanlı askerleri arasındaki kanaati de önlemek istemişlerdir. Bu iddiaların Osmanlı subayları tarafından uydurulmuş olduğunu, savaştan sonra firarilerin cezalandırılacağı yolundaki sözlerin de boş sözler olduğunu yaymaya çalışmışlardır. Savaşta kimin yaralanarak ve zaruretten esir düştüğü veya firar ettiğini ayırt etmenin mümkün olmayacağını, esirlerin iadesinin savaştan sonra yapılacağını, o zamana kadar da iktidardaki İttihatçıların çoktan düşmüş olacaklarını belirterek ilticayı cazip hâle getirmeye gayret etmişlerdir. Sık sık da iltica ederek kendilerini beyhude yere ölümden kurtarmalarını istediklerini ifade etmişlerdir.[61]

Gelibolu Yarımadası'na atılan beyannamelerin büyük bölümünde de İttihat ve Terakki karşıtlığı işlenmiştir. İtilaf devletler, Türk esirlerine yaydıkları propagandada olsun cephe önüne attıkları beyannamelerde olsun temel konu olarak İttihat ve Terakki düşmanlığını ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Bu belgelerde İttihatçıların millî ve dinî değerleri ayaklar altına aldıkları iddia edilmiş, yönetenlerle milletin arasında hiçbir uyuşma olmadığı tezi işlenerek savaşa girişin tek sorumlusunun İttihat ve Terakki Partisi olduğu, padişahın İttihatçılar elinde esir tutulduğu, İttihatçıların ırkçılığı ve dinsizliği, Osmanlı Devleti'ni Alman sömürgesi hâline getirdikleri, toprakların kaybedildiği ve İttihatçıların baskı ve zulüm yaptıkları, ülkeyi iyi idare edemedikleri, pek çok yolsuzluğun yapıldığı, bundan dolayı da Osmanlı halkının İttihatçılara karşı isyana kalkışmaları talep edilmektedir.[62] Bununla ilgili olarak Osmanlı askerine hitaben yayımlanan bir beyannamede, İttihat ve Terakkinin savaşa girişi değerlendirildikten sonra aslında *"pek de başarı ihtimali olmayan, delicesine bir faaliyet"* olarak yorumlanmıştır. Bir başka beyannamede ise *"Harb-i Umumide hiç faydamız olmadığı hâlde Alman kâfiri ile bilittifak harbe girildi."* denilmektedir. Bir başka propaganda metninde ise *"Türk asker arkadaşlarıma! Memlekette ümran ve terakki namına darağaçlarından, maktellerden, menfalardan başka ne var? Şu dakikada memleket baştanbaşa taş taş üstünde kalmamış, harabe-zâra döndü. Yazık değil mi?"* şeklinde ifadeler kullanılmıştır.[63]

Gelibolu Yarımadası'na atılan beyannamelerde savaşın Osmanlı ve Almanlar üzerindeki etkileri de işlenmiştir. Bu beyannamelerde savaşın Almanlar tarafından başlatıldığı, Osmanlı Devleti'nin Alman baskılarıyla savaşa sokulduğu, Almanların Türklere ve İslamiyet'e olan düşmanlıkları,

[61] Sarısaman; s. 83-85.

[62] Genç Türkler ve İttihat Terakki iktidarı eleştirilirken Asya Grubu Komutanlığı bölgesine atılan 11 Haziran (1915) tarihli bir beyannamede *"... Biz pek iyi tahkik ettik ki Genç Türkler, Alman parasının tesiriyle sizi aldatmışlardır. İşte biz size hakikati anlattık, tahminimizi de söyledik. Ümit ederiz ki muazzam Britanya Hükûmetiyle muharebeden vazgeçer, silahlarınızı teslim edersiniz. Memleketin selameti için yegâne çare budur."* denilmektedir. bk. *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH,* Kls: 3438, Ds: 26, F: 11, 11-7.

[63] Çanakkale Muharebeleri ve takip eden dönemdeki İttihat ve Terakki karşıtlığına yönelik propaganda beyannameleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sarısaman; s. 32-37.

Osmanlı ülkesini sömürgeleştirmek istedikleri, Türk ordusundaki Alman subayların komplekslerinden dolayı Türk subaylarının gururlarının incitildiği, Almanların Türklere gerekli yardımı yapmadıkları, Alman-Mason iş birliği, Almanların Osmanlı Devleti'nden ayrı barış yapmak istedikleri belirtildikten sonra Almanların Türkiye'den kovulmaları yönünde önerilerde bulunulmaktadır. Nitekim 23 Aralık 1915 tarihinde Seddülbahir bölgesine atılan beyannamelerde bu ifadeler kullanılmıştır. Geçmişe de atıf yapılarak Plevne'de Ruslar karşısında Türklerin yenilmesine Almanların Ruslara göndermiş oldukları 60.000 kişilik yardım kuvvetin sebep olduğu, Averof zırhlısını Alman imparatorunun ziyaret ederek Türklere karşı kazanılan zaferi kutladığı iddialarını yaymışlardır. Türklerin ağzından yazılan bir mektupta, Türk askerinin vatanı için mücadeleye geldiğini ancak *"... bu muharebede, devlet-i aliyemiz menfaati için olmayıp sırf Almanların menfaat ve faidesi için olduğundan muharebeden çekilip beyhude kanınızı Almanların hatırı için dökmeyesiniz..."*[64] Buna benzer beyannameler sık sık Türk siperlerine atılmıştır. Nitekim 5 Haziran 1915 tarihinde 57'nci Alay siperlerine atılan bir başka beyannamede de Türk askerinin duygularına hitap edilerek şöyle denilmektedir: *"Milletinizi tehlikeye ilka ile çoluk çocuk sahibi bu kadar dindaşlarınızın lüzumsuzca feda olmasına sebep olan şu Almanların ve hemfikirlerinin entrikalarına niçin kurban oluyorsunuz?"*[65]

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914 tarihli gizli antlaşmanın ardından savaşın devam ettiği süreçte Almanlarla ikili askerî ilişkilerini daha yoğun olarak devam ettirmiş; anlaşmalar gereği pek çok Alman subayı Türk ordularında görevlendirilmiştir. İtilaf devletleri, özellikle Türk subayları ile Alman subaylar arasındaki geçimsizliği bildiklerinden beyannamelerde sık sık bunları da işlemişlerdir. Aslında büyük ölçüde doğruluk payı olan Osmanlı Genelkurmayının Almanlara terk edildiği hususunu, Türk komutanların Türk ordusunun yönetiminde hiçbir yetkilerinin bulunmadığını, sadece Almanların emirlerini yerine getirdiklerini yayarak ordudaki birlik beraberlik ruhunu sarsmayı amaçlamışlardır.[66] Bununla ilgili bir beyannamede *"Hatta orduda bir halet-i ruhiye o mertebe kökleşmiştir ki bir Alman neferinin yaptığını bir zabitimiz bozamaz."* ifadeleri yer almakta ve Türk subaylarının onur kırıcı bir duruma düşürüldüğü belirtilmektedir.[67] Bu tür beyannamelerde Almanlar yerilirken İngilizler övülmekte, Türk-İngiliz dostluğu, İngilizlerin insan haklarına gösterdiği ihtimam, İngilizlerin Türkleri çok sevdiği, eski muharebelerde çok kan döktükleri, daima Türk devletinin ve milletinin iyiliğini arzu ettikleri belirtilerek İngiltere'nin Müslümanların hamisi bir devlet olduğuna vurgu yapılmakta, bundan dolayı binlerce Müslüman gencin İngiliz sancağı altında savaşa katıldığı ifade edilmektedir. Gelibolu Yarımadası'nda 3'üncü Kolordu bölgesine 28 Nisan 1915'te atılan

[64] *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH,* Kls: 3438, Ds: 26, F: 3, 3-2.
[65] aga.; *BDH,* Kls: 3438, Ds: 26, F: 3, 3-2.
[66] aga.; *BDH,* Kls: 3438, Ds: 26, F: 3, 3-2; Kls: 3438, Ds: 26, F: 5, 5-1 5-2.
[67] aga.; *BDH,* Kls: 3438, Ds: 26, F: 9-2, 5.

beyannamenin bir benzeri 5 Haziran'da Kuzey Grubu Komutanlığına bağlı 57'nci Alay siperlerine atılmıştır. Bu beyannamede *"Ey Türk kardaşlarımız! İngilizlerin aldıkları esirlere kötü muamele ettikleri ve hatta kestikleri hakkında çıkarılan rivayetler Almanların yalanlarıdır. Esir düştükleri zamanda aç, çıplak, perişan olan Osmanlı askerlerine İngiliz Hükûmeti tarafından fevkalâde iyi bakılmıştır..."* [68] denildikten sonra Almanların yalanlarına kulak vermeyip esir düşen askerlerin rahatına kavuşmak için İngilizlerin tarafına katılmaları teklifinde bulunulmuştur.[69]

11 Haziran 1915'te Çanakkale'de Asya tarafındaki Türk birliklerine atılan bir beyannamede ise *"... pek iyi biliriz ki Almanlar hilekâr bir millettir. Tarih bile bunların böyle olduğuna şahittir. Bu hâlde Almanlar sizi aldatıyor ve memleketinizi mahvediyorlar. Bundan başka bunların fikri, yer ve yurdunuzu zapt etmek ve Almanlarla doldurmaktır."* denildikten sonra İngiliz idaresindeki Müslümanların *"Gece gündüz Almanların elinden ve hilelerinden kurtulmanıza yürekten dua ediyorlar."* ifadelerine yer verilmiştir. Keza aynı beyannamenin devamında boş yere Almanların yanında Türklerin harbe girdikleri ifade edilerek şöyle denilmektedir: *"...Balkan Muharebelerinin felâketlerinden kurtulduğunuzda pekâlâ aileleriniz arasında bahtiyar ve mesut oturuyor tarlalarınızı ekiyordunuz. Size ne oldu ki Alman kavminin güzel gözleri için ilan-ı harp ettiniz?"* Bu beyannamede ayrıca son derece içten ve duygulu cümlelerle İngiltere'nin Müslümanları himaye eden büyük bir devlet olduğu hatırlatılarak siperlerdeki Müslüman Türk askerlerini etkilemeye çalışılmaktadır. Arapça ve Türkçe olarak atılan bu beyannamelerde ana hatlarıyla şunlar yazılıydı: *"Ey bizim gazi ve sevgili Türk kardeşlerimiz! Mısır ve Hindistan'daki İslam kardeşlerinizin sözünü ve sesini işitiniz. Mısır'da İngiltere'nin ... idaresinde bulunan Müslümanlar rahat ve saadettedirler… Hindistan şehzadeleri, ümerası, umum ahalisi alem-i İslam'ın sahih dostu olan İngiltere uğruna canlarını dahi esir gibi kullanacaktır... Ulu dinimizin evlatları muazzez Türk kardeşlerimiz, milyonlarca Müslüman namaz ve niyazlarında Cenab-ı Hakk'a tazarru ederler ki üzerlerinden İngiliz Hükûmeti lütfunu eksik etmesin. Ezan ve Kur'an-ı Kerim, İngiltere'nin himayesindeki bilâd-ı İslamiyede okunuyor. Görmüyor musunuz ki Hind'in ümerası, vüzerası, zabitanı, memurini ve bütün ahalisi İslamların hakiki dostu olan ve İslamlara ilticagâh olan İngiltere'ye yardım uğrunda mallarını harcıyor, kanlarını akıtıyorlar… Almanlar tarafından aldatıldığını ve bütün Müslümanların en eski ve en namuslu dostu olan Büyük Britanya'ya karşı muharebeye sevk edildiğini görmek bizi mahzun ediyor. Onun içindir ki bu kardeşleriniz düşmanlarımızın fena desiseleri neticesinden sizleri saklanmasını ve uykudan uyanmanızı Cenab-ı Hak'tan dua ve niyaz ediyorlar."*[70]

---

[68] aga.; *BDH,* Kls: 3438, Ds: 26, F: 1, 1-1, 1-2; F: 9, 9-1, 9-2.
[69] Pehlivanlı; s. 539-541.
[70] *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH,* Kls: 3438, Ds: 26, F: 11, 11-3, 11-6, 11-7.

15 Haziran 1915 tarihinde 57'nci Piyade Alayı siperlerine atılan beyannamede de benzer ifadelere yer verilmiş; İngilizlere iltica edenlerin çok rahat bir hayat sürdürdükleri, İngiliz himayesindeki Müslümanların himaye gördükleri, huzurlu oldukları belirtilerek ordudan firar etmeleri yönünde teşvikte bulunulmuştur.[71] Müttefikler tarafından atılan beyannamelerin bir kısmında ise Almanların yayılmacı ve güvenilir olmayan bir müttefik olduğu fikri pekiştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim bu tezi güçlendiren bir beyannamede şu ifadelere yer verilmiştir: *"...Şimdiye kadar Almanların size ne faydası dokundu? Sizin Bosna-Hersek vilayeti Avusturya-Macaristan tarafından elinizden alınmadı mı? Ve buna karşı Almanya'nın size hiçbir yardımı oldu mu? Bilakis bunların gitmesine elinden geldiği kadar yardım etti… Alman, vermiş olduğu sözü ve imza etmiş olduğu kâğıtları ayak(lar) altına aldı... Belçika'yı kan içine sokan Almanlar, Memalik-i Osmaniye'yi de mahvetmekten hiç utanmayacaktır… Ey Türk kardeşlerimiz! O Almanlar ki doymak nedir bilmezler. Almanlar memleketinizi işgal edecek olurlarsa memleketinizin bütün mahsulatını ne suretle yutacaklarını çok sürmez görecek ve anlayacaksınız… O zaman ne hürriyetiniz kalacak, ne ehemmiyetiniz olacaktır."*[72] Böylece Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'nın yakın geçmişteki icraatları hatırlatılarak Türk askerlerinin zihinlerinde cevapsız pek çok sorunun yerleşmesine de zemin hazırlamışlardır.

Kimi beyannamelerde ise cephede yazın şiddetli hararet altında bunalmış bir durumda olan Mehmetçikleri yıldırıp ilticayı teşvik edecek ifadelere yer verilmiştir. Örnek vermek gerekirse 20 Temmuz'da (1915) Kuzey Grubu Komutanlığı bölgesinde bulunan 24 numaralı sipere atılan bir küçük kâğıt parçasında; *"Türk Efendi! Orada nasıl bir vakit geçiriyorsunuz? Bizim burada geçirdiğimiz güzel vaktin yarısı kadar olsun güzel bir vakit geçirmediğinizi iddia ederim. Bizim tarafımıza geçip oturmak istediğinizi iddia ederim. Bizimle beraber olan birçok arkadaşlarımız, onlar da burada bulunmayı isterlerdi diyorlar."*[73] cümleleriyle İngiliz saflarına ilticaya yol açacak ifadeler kullanılmıştır.

Kumkale tarafındaki siperlere atılan bir 28 Temmuz (1915) tarihli bir beyannamede ise fotoğraflar da kullanılmıştır. Bu beyannamede Nil Nehri kıyısındaki bir bahçede (esir kampı) rahat bir hayat süren, sigara, nargile içen, saz çalarak eğlenen Türk esirlerine dair görüntülere yer verilip son derece huzurlu oldukları izlenimi yaratan portreler yansıtılarak cephedeki Türk askerlerine bozguncu propaganda yapılmıştır.[74]

---

[71] İngilizlerin övülerek Almanların yerilmesine yönelik propaganda beyannamelerinin sayısı oldukça çoktur. Bu konuda yorumlar için bk. Sarısaman; s. 37-46.
[72] *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH,* Kls: 3438, Ds: 26, F: 11, 11-3, 11-6, 11-7.
[73] aga.; *BDH,* Kls: 3438, Ds: 26, F: 14, 14-1.
[74] aga.; *BDH*, Kls: 3438, Ds: 26, F: 19, 19-1, 19-3.

6 Kasım 1915 tarihinde İmroz Adası'nda esir hayatı süren bir silah arkadaşı vatandaşınız imzasıyla hazırlanmış olan beyannamede ise İngiliz insaniyeti göklere çıkarılmakta, esir düştüğü günden beri çok rahat bir hayat sürdüğünü ifade eden askerin ağzından esarete hayatı özendirilerek özetlenmekte ve İngiliz ordusuna iltica konusu teşvik edilmektedir.[75]

Yazılı beyannamelerin dışında ses ve eğlence unsuru da Müttefik orduları tarafından kullanılmıştır. 21 Ağustos 1915'te 57'nci Alay siperlerinin 90 metre yakınında İngiliz birliklerinin kadınlı erkekli eğlenceleri, yüksek seslerle karşı tarafa propaganda amaçlı olarak gösterilmeye çalışılmıştır.[76]

İngilizler kendi askerlerine kötü Türk imajını sunmaya gayret etmişler; genelleme yaparak bütün Müslüman askerleri *"Abdül"* olarak adlandırmışlardır. Bu tip; hileci, kurnaz, korkak bir kişilik olarak resmedilirken son derece cahil, açlık derecesinde de fakir olduğuna dair vurgu yapılmıştır. İngiliz ve Fransızlar; ordularında bulunan Hristiyan askerlere ayrı, Müslüman askerlere ayrı propaganda yaparak onları etkilemeye çalışmışlardır. Hristiyanların Müslümanlarla asırlardır devam eden mücadeleleri anlatılırken kendi ordularında görevli Müslüman askerlere de halifeyi Almanların elinden kurtarmak için cepheye gittikleri ve fesli Türk askerlerine silah çekmemeleri hususu ikna edilmiştir. Hâlbuki Türk askerleri Balkan Harbi'nden sonra toprak rengi Enveriye tabir olunan başlığı giymektedirler.

ç. Osmanlı Ordusunun Psikolojik Harekât Faaliyetleri

Osmanlı ordusunda harbin başından itibaren ne yazık ki güçlü bir istihbarat teşkilatı kurulamamıştır. 1913'lerde teşkili gündeme gelen Teşkilat-ı Mahsusa örgütü cephe gerisinde olsun cephede ve cephe ilerisinde olsun birtakım gizli faaliyetleri organize etmişse de istenilen başarı hiçbir zaman elde edilememiştir.[77] Ordu İstihbarat Dairesi de propaganda amaçlı muharip ülkelerin lisanında beyannameler bastırarak savaşta kullanmıştır. Enver Paşa tarafından tespit edilen Türk zaferleriyle ilgili fotoğraflar Viyana'da bastırılarak dağıtılmıştır.[78]

Çanakkale Muharebeleri devam ederken bir yandan da basın mensupları başta olmak üzere devlet erkânı ve bürokratların cephe ziyaretleri de gerçekleştirdikleri görülmektedir. Muharebelerin olanca şiddetiyle devam ettiği esnada özellikle basın mensupları, cephe hattında çektikleri fotoğraflarla birlikte yaptıkları haberlerle iç ve dış kamuoyunu

[75] aga.; *BDH,* Kls: 3437, Ds: 157/23, F: 23/5.
[76] Sarısaman; s. 16.
[77] Teşkilat-ı Mahsusa hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Tetik; *Teşkilat-ı Mahsusa, Umur-ı Şarkiye Dairesi Tarihi, 1914-1916*, *C 1,* İş Bankası Yay., Ankara, 2014.
[78] Enver Paşa, Almanya'da sadece basılı görsel propaganda malzemesi hazırlatmakla kalmamış, sinema filmleri de hazırlatarak kamuoyunu dış propagandanın etkisinden kurtarmaya gayret etmiştir. bk. Ulu; s. 71-72.

etkilemeye çalışmışlardır.[79] Mayıs ayı ortalarında Alman gazeteciler; temmuz ayında Veliaht Yusuf İzzettin Efendi ile Ömer Faruk Efendi, Kolordu Komutanı Esat Paşa, 19'uncu Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey ve diğer karargâh komutanlarını ziyaret etmişlerdir. 24 Eylül 1915'te Başkomutanı Vekili Enver Paşa cepheyi ziyaret etmiş; Paşa kendine rakip olarak gördüğünden olsa gerek Albay Mustafa Kemal'in birliğine nezaket ziyaretinde bulunmamıştır. Ancak bu iki kişi arasındaki kırgınlığı 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders, Enver Paşa'ya yazdığı mektupla gidermek için çaba harcamış ve çözüme de kavuşturmuştur. Bu arada Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyelerinden de bir grup temsilci 5 Haziran 1915'te Çanakkale Muharebelerini yakından görmek ve meclise bir rapor sunmak üzere cephe ziyaretinde bulunmuştur. İçlerinde Talat Paşa, Dr. Nazım Bey, İsmail Canpolat, Hacı Adil, Ömer Abdülkadir Beylerin bulunduğu heyet; Kemalyeri'nde Albay Mustafa Kemal ile de görüşmüşler, muharebeler hakkında ayrıntılı bilgi almışlardır.[80] Öte yandan Gelibolu Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey de temmuz ayında Mustafa Kemal'i ziyaret ederek cephedeki gelişmeleri yakında görmüştür.[81]

Bu sırada Erkânıharbiye Riyaseti İstihbarat Şubesi tarafından İstanbul başta olmak üzere cephe gerisinde bulunan halka Türk askerinin kahramanlığını anlatmak üzere bir çalışma başlatılmış; bir yerde halkın askere ve orduya güvenini artırmaya yönelik projeler hazırlanmıştır. Bu kapsamda Maarif Nezareti müfettişlerinden Ressam Nazmi Ziya Bey'e gönderilen 5 Temmuz 1915 tarihli yazıda; Çanakkale'de cephelerde büyük fedakârlık gösteren askerlerin kahramanlığına milletin hafızasına nakşetmek üzere şair, edebiyatçı, ressam ve diğer sanatçılardan oluşturulacak bir heyetin cephe ziyaretinde bulunmaları ve gördüklerini yazıp çizerek halka yansıtmaları istenmiştir. Böylece iç cephede uygulanacak psikolojik harekât ile halkın askere ve orduya olan güveni tazeleneceği gibi *"Çanakkale Kahramanlığını Yaşatmak"* mümkün olabilecekti.[82]

Şair ve ediplerden kurulu heyete Erkânıharbiye Riyaseti İstihbarat Şubesince mihmandar subay ile bir de tabip görevlendirilmiştir. 19 kişiden oluşan heyette dönemin önde gelen yazarları yer almaktadır. Bunlardan birkaçı Hamdullah Suphi, Ağaoğlu Ahmet, İbrahim Alaaddin (GÖVSA), Ali Canip, Celal Sahir, Enis Behiç, Mehmet Emin, Orhan Seyfi, Bestekar Yekta (MADRAN), Muhittin (BİRGEN), Ressam Nazmi Ziya (GÜRAN), İbrahim

[79] Osmanlı Erkânıharbiye Riyaseti İstihbarat Şube Müdürlüğünün savaşın devam ettiği sırada Çanakkale kahramanlığını yaşatmak, diğer yandan da bu konuda kamuoyunu duyarlı hâle getirmek amacıyla başlattığı çalışma hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Selçuk; "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezaretinin *'Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma'* Amaçlı Faaliyetleri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD),* I/2, İstanbul, 2012, s. 195-242.

[80] Enver Konukçu; "Çanakkale'nin Ziyaretçileri '1915 ve Cumhuriyet'te'", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, Editör: Mustafa Demir, C III, Değişim Yay., İstanbul, 2008, s. 1557-1584.

[81] age.; C III, s. 1585-1589.

[82] Selçuk; s. 200.

Çallı'dır. Ayrıca bir sinemacı ve fotoğrafçı da heyette bulunmaktadır.[83] Heyet; 11 Temmuz 1915'te Sirkeci Garı'ndan yola çıkmış, akşam Uzunköprü'ye ulaşmıştır. Yolculuk 12 Temmuz'da kara yoluyla devam etmiş ve 14 Temmuz günü Gelibolu'da 5'inci Ordu Karargâhına ulaşılmıştır. Heyet, 10 gün cephede ziyaretlerde bulunmuş, askerleri ve komutanları dinlemiştir. Hem Gelibolu Yarımadası'ndaki cephe hattı hem de Asya Grubu birlikleri ziyaret edilmiştir. Edebî heyet 22 Temmuz günü deniz yoluyla Çanakkale'den İstanbul'a hareket etmiştir.[84] Çanakkale Cephesi'ni ziyaret eden edip ve şairler; cephede gördüklerini çeşitli yazı, şiir ve hikâyelerinde kamuoyuna aktarmışlardır. Harp Mecmuası'nın 3'üncü sayısında bu heyetle ilgili bilgiler yayımlanmıştır.[85] Bu heyet içinde yer alanlardan biri de Antalya Mebusu Fuat Hulusi'dir. Ahmet Hulusi her ne kadar pek tanınmış bir şair olmasa da Çanakkale için yazdıklarını *"Harbin Etrafında"* adı altında 1915 yılında kitaplaştırmıştır.[86]

Çanakkale'ye giden heyette yer alan edip ve şairler, 1915 yılında konuyla ilgili manzum ve mensur eserler yazmışlarsa da yapılan neşriyat, kamuoyunu psikolojik hareket yönünden etkilemek bakımından yeterli bulunmamıştır.[87] Nitekim aradan bir yıl geçtikten sonra 14 Ağustos 1916 tarihli Tanin gazetesinde yer alan bir makalede bu durum çok sert bir dille eleştirilerek şunlar yazılmıştır: *"... Ordu, bir Çanakkale Hey'et-i Edebiyesi teşkil etti ve birçok masraf ederek genç edebiyatçılarımızdan ve ressamlarımızdan bir kısmını Çanakkale'ye gönderdi. Çanakkale'ye giden heyet üyeleri ancak İstanbul'a döndükleri zaman bir beyanname neşrettiler. Bittabii bu kafi değildi. Bütün dünya matbuatında her gün sütunlar işgal eden Çanakkale vekayiinin hikâyeler, şiirler, resimler ve zafer destanlarıyla tespit edilmesi lazımdı. Maateessüf henüz elimizde hiç bir şey yok!"*[88] Ancak Çanakkale'yi Çanakkale'de muharebe eden Mehmetçik'i "Çanakkale Şehitlerine" adlı manzum eseriyle en gerçekçi ve en güzel şekilde ifade eden -o sırada Hicaz bölgesinde Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak görev yapan- millî şairimiz Mehmet Akif (ERSOY) olmuştur. Keza Çanakkale Muharebeleri daha başlamadan kulaktan kulağa nağmeleri yayılan Çanakkale Türküsü de toplumsal hafızada muharebelerin canlı tutulmasına etken olan musiki

[83] Bu faaliyete katılanların tam listesi için bk. İbrahim Alaaddin Gövsa; *Çanakkale İzleri*, Ankara, 1989, s. 11. Ayrıca bk. Selçuk; s. 203.
[84] age.; s. 204-209.
[85] *Harp Mecmuası*; S 3, Ocak 1916, s. 42-43.
[86] Fuat Hulusi, 'Halife Kapısı' dediği Çanakkale Boğazı'nı *"Muhammed ordusu"*nun beklediğini yazmıştır. Şiirinde Çanakkale'yi şöyle tasvir etmektedir: *"Melekler tanıdı ezan sesinden / Şüheda-yı selef Türk nağmesinden / Dediler budur halife kapısı / Bekliyor onu Muhammed ordusu"* bk. Antalya Mebusu Fuat Hulusi; *Harbin Etrafında*, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1331, s. 41.
[87] "Çanakkale Kahramanlığını Yaşatmak İçin*"; İkdam gazetesi*, No. 6608, 28 Haziran 1331 / 11 Temmuz 1915, s. 1. Ayrıca bk. İbrahim Alaaddin (Gövsa); *Çanakkale İzleri*, Marifet Matbaası, 1926, s. 3-4.
[88] "Harp Edebiyatı"; (imzasız), *Tanin gazetesi*, No. 2755, 1 Ağustos 1332 / 14 Ağustos 1916.

unsurlarından sadece biri olarak hafızalara kazınmıştır. Bunlardan başka Donanma Mecmuası ile Yeni Mecmuanın özel sayılarında da Çanakkale Muharebeleri kamuoyunun bilgisine sunulmuştur. Diğer taraftan Almanların Çanakkale Cephesi'nde çektiği belgesel filmlerden başka Enver Paşa'nın emriyle kurulan film ekibince çekilen belgesellerin akıbeti ise meçhul kalmıştır.

Çanakkale Muharebeleri esnasında Harbiye Nezaretinin öncülük etmesiyle yayımlanan *"Harp Mecmuası"* özellikle cephe gerisinde çok önemli bir propaganda yayını olarak kamuoyunu etkilemiştir.[89] Dergi bol resimli olarak yayımlanmıştır. Makalelerde ordunun gücü gözler önüne serilirken *"Yaşayan Ölüler"* (11'inci sayıdan sonra *"Mübarek Şehitlerimiz"*) başlıklı bölümde de çeşitli rütbelerden şehitlerin rütbe, künyeleri ve şehit oldukları yerlerle ilgili kısa bilgi ve fotoğrafları yayımlanmıştır. Dergide Türk ordusu tarafından ele geçirilen savaş esirlerinin de temiz, tertipli fotoğrafları yayımlanmıştır. Dergi, bir bakıma karşı propaganda aracı olarak da kullanılmıştır.[90]

Harp Mecmuası'nda yer alan makaleler kimi araştırmacılar tarafından çeşitli yayınlarda kullanılmıştır. Süleyman Nazif tarafından yazılan bir makalede vatan cansız bir toprak parçası gibi değil, manevi şahsiyeti olan ve kendi hayatını sürdürmeye çalışan bir canlı varlık gibi anlatılmaya çalışılmıştır. Yazıda (Koca) Çimentepe'de şehit olan altı askerin hikâyesi anlatılırken kullanılan *" 'Ey vatandaş! Ey kardeş!.. Çimentepe'yi unutma!.. Çimentepe'ye müddet-i ömründe hacc-ı takdis ve hacc-ı şükran borcun olsun… Ben bu satırları yazarken Payitahtımız emin olsun, biz Çimentepe'nin sermedi bekçileriyiz!..' diyen sesleri işitiyorum."* cümleleriyle vatanın kutsallığına vurgu yapılmak istenmiştir.[91]

Türk ordusunca kullanılan beyannamelerde ana hatlarıyla Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış sebepleri belirtildikten sonra İtilaf devletlerinin bütün dünyayı esaret altına almak, Müslümanları da esir etmek istedikleri belirtilerek cihadın önemine vurgu yapılmıştır. Beyannamelerde Türklerin savaşçılığına ve Türk zaferlerine atıflar yapılmıştır. Ayrıca iltica konusu da işlenerek İtilaf devletleri ordularındaki Müslüman askerlerin Türk tarafına sığındıkları konusu dile getirilmiştir. Türk tarafındaki siperlerden gelen ezan sesi de İtilaf cephesindeki Müslüman askerleri derinden etkilemiş, Türk

---

[89] Harp Mecmuası, Teşrinisani 1331 (Kasım 1915) tarihinde yayın hayatına başlamış ve Ramazan 1334'te (Haziran 1918) 27'nci sayısını çıkardıktan sonra kapanmıştır. İlk sayısında *"Ayda iki defa çıkar."* ibaresi yer almışsa da dergi genellikle ayda bir çıkmıştır. Aynı dönemde çıkan diğer dergi ve gazetelerin kâğıt bulamadığı bir ortamda derginin kaliteli, parlak kuşe kâğıda basılmış olması idarecilerinin dergiye verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Yazarı yok; *"Niçin Çıkıyor?", Harp Mecmuası,* S 1, İstanbul, Teşrinisani 1331/1915, s. 3. Günümüz Türkçesi ile yapılan yayın için bk. Ali Fuat Bilkan-Ömer Çakır; *Harp Mecmuası*, Kaynak Kitaplığı Yay., İstanbul, 2006. Harp Mecmuası hakkında değerlendirme hakkında bk. Ulu; s. 66.

[90] Harp Mecmuası'nın yayın hayatındaki rol ve etkinliği hakkında bilgi için bk. Ulu; s. 61-83.

[91] Süleyman Nazif; "Çimentepe'de", *Harp Mecmuası*, S 3, s. 34-36.

tarafına yönelik ilticaları artırmıştır. Firarların önünü almak için de yazılı ve sözlü unsurlar kullanılmıştır. Harp Mecmuasının 17'nci sayısında *"Türk Anası Ne Düşünüyor?"* başlıklı yazıda bir annenin âdeta vasiyet gibi sözleri hikâye edilerek kaleme alınmış, özellikle firarları önlemeye yönelik ifadeler işlenerek askerliğin bir vatan ve namus görevi olduğuna vurgu yapılmıştır.[92]

Öte yandan muharebeler devam ederken *"Çanakkale Geçilmez!"* anlayış ve inancı da Türk askerine yerleştirilmeye gayret edilmiştir. Muharebelerde başarı kazanan birliklere ve personele takdir, nişan ve madalyalar verilerek psikolojik harekât açısından askerlerin ve birliklerin maneviyatı yükseltilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse harp silah, araç gereçleri ne kadar gelişirse gelişsin, bu silahların harbin sonucu üzerindeki etkisi ne kadar büyük olursa olsun, harbi sevk ve idare eden, harbi kazanan ve harbin nihai sonucunu belirleyen araç insandır. Aslında insan denen varlığın hepsini birden yok etmek imkânsız olduğundan ve böyle bir şey tasavvur edilemeyeceğinden onu yıldırmak, tehdit etmek, icabında taviz vermek suretiyle sinirlerini tahrip etmek, endişe ve huzursuzluk yaratarak maddeten ve manen hayatını felce uğratmak, buna benzer muhtelif usul, yol ve vasıtalarla harp dışı bırakmak veya bizimle iş birliği yapmasını temin etmek öldürmekten daha kolay bir vasıtadır. Bu ise psikolojik harbi çok iyi sevk ve idare etmekle mümkündür.[93] Çanakkale Muharebelerinde yaşanan bütün sıkıntılara, verilen onca zayiata rağmen Mehmetçik her zaman ve her mekânda moral değerlerini yüksek tutmayı bilmiştir. Bu belki onun çocukluğunun ilk döneminden itibaren ailesinden aldığı kültürün, değer yargılarının bir yansıması olduğundan bütün olumsuz koşulları sabırla karşılamayı bilmiştir. Askerler arasında yer yer görülen cepheden firar

---

[92] "Türk Anası Ne Düşünüyor?"; *Harp Mecmuası*, S 17, s. 267-269. Bu makalede ele alınan hikâyenin can alıcı tarafı, askerliğin kutsal bir görev olduğunu belirtmesidir. Makalede, gözünü kırpmadan evladını cepheye gönderen bir Türk anasının dilinden olay hikâye edilmiştir. *"Türk Anası Ne Düşünüyor?"* başlıklı yazıda *"ciğerparesi Hüseyin'i"* tren istasyonunda cepheye gönderen bir annenin oğluna yaptığı duygulu konuşma, cepheye gitmede tereddüt gösterenlere mesaj verir niteliktedir. Yazıda anlatıldığına göre olay şöyle cereyan etmiştir: Komutan, Bilecik İstasyonu'nda harekete hazırlanan trenin karşısında bir karaltı görür. Bu karaltı *"bir şefik-i nigehban-ı, evlad-ı vatan"dır (vatan evladını gözetleyen şefkatli bir kişi).* Bu kişinin yanına geldiğinde onun oğlunu askere gönderen bir anne olduğunu görür. Teğmen Abdülkadir Kemalî bu anneyi uzun ama oldukça sanatlı bir şekilde tarif eder. Onun ifadeleriyle *"… kâmet-i bülendi ekdar-ı maneviyenin büktüğü bellerin şekl-i rükuunu andıran zaruret-i inhirafla biraz önüne doğru eğilmiş… sükûn-u hazinî lisan-ı sâmitîn, kalb-i giryabârına tercüman olmuş, mukaddes bir maksatla bir abide-i zi-hayat gibi orada kalmış bir Türk anası"dır.* Annenin trenle yolculuğa çıkmadan önce *"son yongasına"* verdiği öğüt ise *"… Dayın Şıpka'da, Baban Dömeke'de, ağaların da sekiz ay evvel Çanakkale'de yatıyorlar. Bak son yongam sensin! Minarede ezan sesi kesilecekse caminin kandilleri körlenecekse sütlerim haram olsun. Öl de köye dönme..."* olacaktır.

[93] Kesimli; s. 28.

olayları ise en aşağılık, onur kırıcı davranış olarak yorumlandığı gibi bu tarz davranışa yeltenenler, en ağır şekilde cezalandırılmıştır.[94]

Çanakkale Muharebelerinde her iki taraf (dost-düşman), psikolojik harekât faaliyetlerinden azami derecede istifade etmiştir. Her iki taraf da hasmının savaş azim ve iradesini kırmak, moral gücünü çökertmek için gayret göstermiştir. Beyannameler genelde uçaklar aracılığıyla hasım birliklerin üzerine atılmıştır. İltica konusu ise her iki tarafça sıkça beyannamelerde işlenmiştir. Beyannamelerde ayrıca ilticayı cazip hâle getirmek için hasım taraf askerlerinin hoşuna gidecek ifadeler veya birtakım taahhütlerde de bulunulmuştur. İngiliz ve Fransız ordularındaki Müslüman askerlere yönelik Türk tarafınca hazırlanan beyannameler etkisini göstermiş, din duygusuyla kimi askerlerin Türk tarafına ilticası gerçekleşmiştir. Taraflar yaydıkları beyannamelerde hasmının lisanını kullanarak askerler üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Türk askerleri kıt imkânlarla Gelibolu Yarımadası'nın doğal şartlarına kısa sürede uyum sağlarken İtilaf devletleri askerleri büyük sıkıntılar çekmiş; bu durum da onların moral değerlerini ve savaşma azmini kırmıştır. Niçin harp ettiklerini, neden bu coğrafyaya getirildiklerini sorgulamalarına yol açmış; Türk tarafı ise vatan müdafaası uğruna bütün zorluklara göğüs gererek zafere ulaşmıştır.

[94] Erickson; *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s. 98-99.

SAVAŞ VE KAMUOYU: DÖNEMİN BASININDA ÇANAKKALE MUHAREBELERİ VE GÖRSEL PROPAGANDA

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU

Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM*

Tebliğimizde özellikle iki önemli hususa vurgu yapılacaktır: Birisi kamuoyu ve propaganda, diğeri ise bunun gerçekleşmesinde kullanılan vasıtalar arasında bulunan görsel malzeme.

Propaganda "Propago" kelimesinden türetilmiştir. Bir topluluğun düşüncelerini, duygularını, davranışlarını, tavır ve hareketlerini etki altında tutmak ve onları değiştirmek amacıyla yayımlanan bilgi, belge, doktrin ve görüşleri ihtiva eder.[1] Propaganda; devletin, sivil toplumun ve de özel şahısların kendi inancını, fikrini ya da idealini; simgeler, semboller, kişiler ve diğer araçlarla kendi veya diğer toplumları üzerinde kabul ettirme, güçlendirme ve yaymak amacıyla oldukça eski zamanlardan beri kullanılmıştır.

XIX. yüzyılda kamuoyu ile devlet arasındaki münasebetler önceki çağlardan oldukça farklı bir şekil almıştır. XX. yüzyılın başından itibaren ise kamuoyunun ikna edilmesi ve yönlendirilmesi daha da zaruri olmuştur. Kamuoyunun belirli politika ve girişimlere yatkın hâle getirilmesi için birtakım araçlara müracaat etmek gerekmektedir. Teknolojik gelişim çerçevesinde kitle iletişim araçlarının kazandığı imkân ve kabiliyetler,[2] propaganda faaliyetleri alanının oldukça gelişmesine, yoğunlaşmasına ve çeşitlenmesine imkân tanımıştır.

Bu bağlamda XX. yüzyıl başında hem devlet hem de sivil toplum hayatında oldukça etkili bir konuma erişen basın, propaganda konusunda ve kamuoyu oluşturulmasında en etkili vasıta hâline gelmiştir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde de basın daha savaşın başlangıcında kontrol altına alınmıştır. İlk olarak 3 Ağustos 1914 tarihinde ordu hakkında yayın yasağı konmuştur. Her lisandaki günlük veya haftalık gazetelerle her türlü risalenin ordu, donanma ve bunlara yapılan tayinlerle ilgili yayın yapmasının vatana ihanet olarak görüleceği bildirilmiştir. Böylece öncelikle basının savaştaki olumsuz etkisinin önüne geçilmek istenmiştir.[3]

Diğer taraftan, kamuoyunu etkileyebilecek bir konumu olan basının olumlu yönde kullanılması gündeme gelecektir. Nitekim bu çerçevede basında propaganda amacıyla çeşitli yazılar kaleme alınacaktır. Bunun yanı

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim üyeleri.

[1] Nevzat Tarhan; Psikolojik Savaş, Timaş Yayınları, Genişletilmiş 8. Baskı, İstanbul, 2006, s. 36.

[2] Servet Avşar; "Birinci Dünya Savaşı'ndaki Cephelerde, Propaganda Beyannamelerinde Psikolojik Harekât Uygulamaları", Bildiriler, Türk-İsrail Müşterek Askerî Tarih Konferansı II, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2003, ss. 131-228, s. 131.

[3] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, İstanbul, 2013, s. 26, 27, 31.

sıra, yine aynı maksatla son çağın icadı teknolojinin de katkısıyla karikatür, fotoğraf, resim, afiş gibi görsel malzemeler de kullanılmaya başlanacaktır. Gerçekliği pekiştirmesi ve inandırıcılığı arttırması sebebiyle geniş halk kitleleri ile diğer hedef kitlelerinin ikna edilmesinde görsel malzeme çok etkili olacaktır. Bu anlamda iktidarlar iç ve dış kamuoylarını etkilemek için doğal olarak bu tür materyalleri daha sık kullanmaya başlayacaklardır.[4] Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda bu tür malzemeler özellikle savaşlarda, otoriter veya demokratik rejimlerde kitlerin yönlendirilmesinde oldukça yaygın ve etkili bir şekilde kullanılmıştır.[5] Bu sebeple görsel malzeme aynı zamanda bir tarih belgesi niteliği de taşımaktadır.

Bu gelişmelerden mülhem olarak Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında devletler arasındaki amansız rekabet tarihte devlet eliyle yapılan propagandayı, özellikle görsel propagandayı zirveye taşıyacaktır. Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan büyük rekabet bloklarının her iki tarafında mücadele ettiği bütün cephelerde propagandayı hem kendi kamuoyunu yönlendirmek ve ikna etmek hem de karşı tarafın kamuoyunu, bu ülkenin politikalarını geçersiz kılma yönünde etkileyebilmek amacıyla zorunlu hâle getirmiştir. Bu anlamda Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da gençlerin orduya katılmasını sağlamak ve yapılan savaşın meşruiyetini ortaya koymak amacıyla özgürlük, demokrasi veya hukukun üstünlüğünden ziyade, İngiltere ve Almanya'da Tanrı, kral ve vatan; Fransa'da sadece vatan sloganları kullanılmıştır. Bu şekilde kendi kamuoyları üzerinde yapılan propagandaya güç kazandırmak istemişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nda propagandayı en etkili şekilde kullanan devletlerden biri İngiltere'dir. Bu çerçevede genel olarak normal yayınını yapan basın üzerinde devletin politikasına uygun bir yayın istenirken bunların yanı sıra propaganda gazeteleri çıkarılmıştı. Özellikle Osmanlı sultanının cihat ilanı üzerine bu faaliyetler hız kazanmıştır. İngiliz propaganda ofisinin yayımlattığı *El-Hakika* gazetesi bunlara bir örnek olarak verilebilir. Buna karşılık Osmanlı Devleti de basını kullanarak savaşta haklılığını ispatlama yoluna gitmiştir. Buna örnek olarak da Cemal Paşa'nın Suriye'de bastırdığı *Musavver Çöl* gazetesi verilebilir.[6]

Görüntü yoluyla yapılan propaganda, basın yoluyla geniş kitlelere ulaştığında toplumu daha fazla etkileme gücüne sahip olması sebebiyle okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu Osmanlı toplumunda yazılı anlatıma göre daha fazla ön plana çıkmıştır.[7] Osmanlının son döneminde

[4] Fatma Acun; "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", Kebikeç, 18 (2004), s. 95-118, s. 97.

[5] Gülbin Özdamar Akarçay; "Belgesel Fotoğraf ve Propaganda", Der Arbeiter Fotoğraf, FSA ve Photo Leauge, Fotoğrafsız, Kış 2011, Yıl: 1, Sayı: 2.

[6] Ü. Gülsüm Polat; "I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ve Türk Propaganda Gazeteleri", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Sayı 36, Güz 2014, s. 141-155, s. 143-144.

[7] Ali İhsan Ökten; "Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Fotoğraf", http://www.arsivfotoritim.com/yazi/ali-ihsan-okten-bir-siyasal-propaganda-araci-olarak-fotograf/

özellikle basının baskı adedinin yüksek boyutlara ulaştığı ve gazetelerin bazen bir gün içinde iki veya üç baskı yaptığı bilinmektedir.

Diğer taraftan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (MMC), 1 Şubat 1913 tarihinde Balkan Savaşları sırasında özellikle millî konular üzerinde propaganda yapmak ve çeşitli faaliyetler yapmak üzere kurulmuştur. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, İane Heyeti, Tenvir-i Efkâr Heyeti, Merkez Heyeti ve Hastaneler Heyeti gibi çeşitli konularda çalışmak üzere teşkilatlanmıştır. Böylece hem Balkan Savaşı hem de Birinci Dünya Savaşı'nda ordu için yardım kampanyaları düzenlemek, orduya gönüllü asker katılmasını sağlamak üzere propaganda yapmak ve sağlık konularında orduya yardım etmek üzere faaliyet göstermiştir.[8]

Osmanlı yönetiminin yaptığı propaganda faaliyetinin içinde sinemacılar, fotoğrafçılar ve edebiyatçılar da yer alacaklardır. Nitekim Enver Paşa tarafından verilen bir talimatla Çanakkale'ye gönderilen İstanbul Heyet-i Edebiyesi içerisinde otuz kadar şair, yazar, bestekâr, ressam ve bir fotoğrafçı ile bir de sinematograf bulunacaktır.[9] Bunlar, cephede görev yapabilmek için 1915 yılının Haziran ayında, Karargâh-ı Umumî İstihbârât Şubesi Müdürlüğünden birer tezkere alacaklardır.[10]

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti[11] 1914 yılında yayımlamaya başladığı Harb-i Umumi Panoraması ve 1915 yılında Genelkurmay Başkanlığı

Osmanlıda ise önceleri daha çok yabancı gezginler tarafından İstanbul ve Anadolu'nun fotoğrafları çekilmiş, ardından da İstanbul Pera'da (Beyoğlu) yine yabancılar tarafından fotoğrafhaneler açılmış ve bu alanda İstanbul dünyanın önde gelen şehirlerinden birisi olmuştur. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Engin Özendes; Türkiye'de Fotoğraf, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

[8] Özde Çeliktemel-Thomen; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)", Kurgu Online International Journal of Communication Studies, vol.2, June 2010, s. 1 ve 2 http://www.kurgu.anadolu.edu.tr/: (Erişim tarihi: 11.12.2014).

[9] Cafer Ulu; "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl: 10, Bahar 2012, Sayı: 12, ss. 61-83. agm.; s. 70.

[10] Hasta olan Tevfik Fikret, İttihat ve Terakki tarafından görevli olarak önce Berlin'e, daha sonra Necid ve Medine'ye gönderilen Mehmet Akif katılamamıştır. Bunların yanı sıra Müfit Ratib yolda hastalanıp Uzunköprü'den geri döndüğü için cepheye giden ekibin sayısı on dörde düşer. İbrahim Alaeddin'in verdiği bilgiye göre seyahate katılanlar şunlardır: Ağaoğlu Ahmed, Ali Canip (Yöntem), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Hakkı Süha (Gezgin), Mehmed Emin (Yurdakul), Hıfzı Tevfik (Gönensay), Orhan Seyfi (Orhon), İbrahim Alaeddin (Gövsa), Enis Behiç (Koryürek), Ahmet Yekta (Madran), Muhiddin, Çallı İbrahim, Nazmi Ziya (Güran), Selahattin.

[11] Nazım Hikmet Eroğlu; Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 101 vd. Bu cemiyet 1916 yılında aldığı bir kararla Kenan Erginsoy liderliğinde Türkiye'de henüz emekleme çağını yaşayan sinema çalışmalarına haber filmi niteliğinde olan belge filmleri ile katılmış, olayları kamerasıyla yerinde saptamaya başlamıştır. Cemiyet, haber ve filmleri çekmekle kalmamış; bu filmleri halka göstererek hem de hedeflenen propagandaya katkılar sağlamıştır. Gelir kaynaklarını arttırmak amacıyla bu işe girişen cemiyet, konulu filmler yapmıştır. Cemiyetin Divanyolu'ndaki binasının alt katı stüdyo hâline getirilerek buraya "dâr-üs sınaâ" adı verilmiş ve burada konulu filmler çekilmiştir. İlk filmler ise "Pençe" ve "Casus" adlı filmlerdir.

karargâhında çıkarılan Harp Mecmuası dergileriyle savaş içinde en büyük propagandayı yürüten kurum olmuştur. Bu ortamda 1915 Kasım ayında yayın hayatına başlayan ve bir propaganda yayını olan Harp Mecmuası görsel propagandanın en yoğun olarak kullanıldığı basın organı olmuştur. Harp Mecmuası'nda her sayıda; halka ve orduya yönelik olarak yazı, şiir ve fotoğraflar kullanılmıştır. Mecmuanın neredeyse yarıdan fazlası fotoğraflara ayrılmıştır.[12]

Erol Köroğlu'nun belirttiği gibi Harp Mecmuası, "Osmanlı görsel propagandasının en önemli ve başarılı yayını"dır. Böylece çekilen fotoğraf ve hazırlanan yazılarla ordunun ve kamuoyunun moralini yüksek tutarak savaş için gereken kamuoyu desteğinin sürdürülmesinde önemli bir rol oynamıştır.[13]

Bu kısa genel değerlendirmeden sonra şimdi Çanakkale Savaşı dolayısıyla yapılan görsel propagandayı belirli bir tasnif içinde ele alabiliriz. Biz bu değerlendirmeye fotoğraflardan başlayacağız.

Fotoğraf

Fotoğraf makinesi 1839 tarihinde Louis Lacques Mande Daugerre (Lui Lak Mand Doger) (1787-1851) tarafından icat edilmiş. Bundan sonra; insan, doğa ve diğer birçok şeyin fotoğrafının çekilerek dünden geleceğe geniş bir tarih malzemesinin intikal ettirilmesi sağlanmıştır. Fotoğraf; çoğaltılabilirliği sayesinde baskı teknolojisinin gelişmesiyle birlikte afişlerde, el ilanlarında, gazetelerde, dergilerde ve diğer basılı materyallerde yer bulmuş ve John Berger'in ifade ettiği gibi modern algılama biçiminin sorgulanamaz bir parçası olmuştur.

Fotoğraf her ne kadar gerçeği yanılsatabilmeye yatkın bir özelliğe sahip olsa da izleyici tarafından gerçeğin kendisi olarak algılanır. Fotoğrafın görüntüleri oluşturan tarafından istenildiği şekilde düzenlenebilmesi, çoğaltılabilmesi, kültürleri, toplumları ve çevreyi kısa sürede biçimlendirme ve yönlendirmede güçlü bir vasıta olabilmesi ile fotoğraf doğruyu söyler, şeklinde güçlü bir izlenime sahip olması propaganda aracı olarak kullanılmasını da beraberinde getirmiştir.

Fotoğrafın her türü aslında bir belgedir. Belge ya da haber sağlamak amacıyla çekilmiş fotoğraflar dönemin sosyolojik, kültürel, ekonomik ve coğrafi ortamının bir gerçekliğini sunar.[14]

Şimdi Harp Mecmuası'nda yer alan ve önemli gördüğümüz ve seçtiğimiz bazı örnekleri sunalım.

---

[12] Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ulu.
[13] Çeliktemel-Thomen.
[14] Gülbin Özdamar Akarçay.

Harp Mecmuası'nda neredeyse her sayısında "yaşayan ölüler" başlığıyla şehit olanların fotoğrafları verilmektedir.

Fotoğraf 1: Çanakkale'de düşmanın kaçacağı günü yalnız bir fırkamız cephesine attığı mermiler. Çanakkale'de düşmandan iğtinam ettiklerimizden.

Fotoğraf 2: Çanakkale'de düşmandan sağlam olarak zapt ettiğimiz seri ateşli toplardan bir kısım.

Fotoğraf 3: Düşman siperlerinden toplayıp bir yere depo ettiğimiz mühimmat ve cephanelerin askerlerimize tevzii ve kayd muamelesi.

Fotoğraf 4: Tekke Burnu'nda düşmandan iğtinam ettiğimiz pisküvit ve konserve sandıklarını kıtaata nakil ve tevzisi.[15]

[15] Harp Mecmuası; Cemaziyülahir 1334, Mart 1332, Yıl 1, Sayı 7, s. 109.

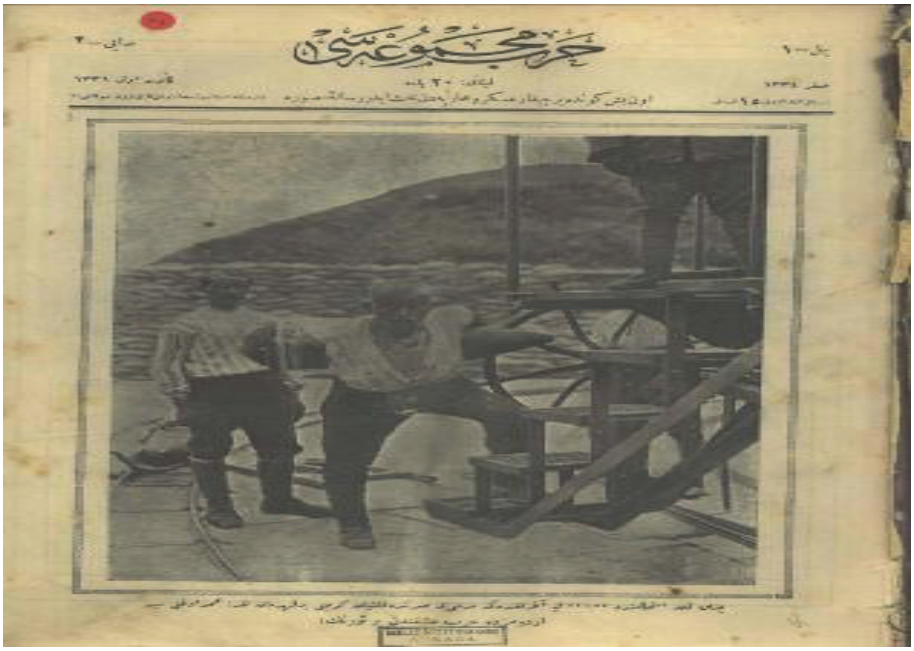

Seyit Onbaşı'nın bu fotoğrafı, olayın gerçekleşmesinden çok sonra çekilmiştir.[16]

[16] *Harp Mecmuası*; Kânunuevvel 1331, Yıl 1, Sayı: 2, s. 17.

Soldaki fotoğraf: Arıburnu'nda işgal edilen düşman siperinde ganimet yığıntısı.

Sağdaki sayfa ilk fotoğraf: Başkumandan Vekili Enver Paşa: Refakatlerinde Ayandan İzzet Paşa, Gelibolu Cephesi'nde düşman siperlerine 200 metre mesafede.

Sağdaki sayfa üçüncü fotoğraf: Anafartalar Grubu Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey.[17]

[17] Harp Mecmuası; Safer 1334, Kânunuevvel 1331, Yıl 1, Sayı 2, s. 22-23.

Esirlerle İlgili Olan Fotoğraflar

Fotoğraf: Çanakkale'de esir edilen İngiliz, Fransız ve Avusturyalı zabitlerden.

Ortadaki fotoğraf: Rus Kazak üserasından bir grub.

Sondaki fotoğraf: Elimizdeki esirlerden beş çeşit: Sağdan Senegalli zenci, Avusturyalı, Londralı, Fransız müstemlekeden, Hindu.[18]

Burada galip ve üstün konumda olmanın en önemli göstergelerinden birisi olarak düşman ordusundan esir almak, somut bir delille ortaya konulmaktadır.

[18] Harp Mecmuası; Recep 1334, Nisan 1332, Yıl 1, Sayı: 8, s. 128.

İlk fotoğraf: Bahr-i Ahmer'de İngilizlerin esir ettikten sonra yaralanup sahile attıkları kotra reisi bir ihtiyarın toprağımızda yarası sarılırken.

İkinci fotoğraf: Çanakkale'de batırdığımız "Safir" tahte'l-bahirinin mühendisi olup zabitlerimizden birinin denize atladığı hâlde kurtaramadığı (Bone'nin) esir arkadaşları-Papas. Düşmanlarımızla aramızda medeniyet mukayesesi.[19]

Bu şekilde Osmanlı tarafının savaştaki insani tutumu ortaya konulmakta, iki taraf arasındaki tutum farkı vurgulanmaktadır.

Harp Tarihi Mecmuası'nda kullanılan fotoğraflardan bazılarına bu sefer *Harb-i Umumi Panoraması*'nda da yer verilmiştir.[20] Harb-i Umumi Panoraması'nda düşmandan ele geçirilen tank, top, uçak ve irili ufaklı diğer mühimmat fotoğrafları:

[19] Harp Mecmuası; Kânunuevvel 1331, Yıl 1, Sayı: 2, s. 32.
[20] Harb-i Umumi Panoraması; Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet 1914, sayfa no yok.

Fotoğraf: Çanakkale Cephesi'nde Arıburnu ve Seddülbahir mıntıkalarında düşmanlardan iğtinam olunan esliha ve mühimmat-ı harbiyeden bir kısmı.[21]

Bu örneklerde de görüldüğü gibi kullanılan görsellerle devletin ve ordunun ihtişamı, cephelerdeki başarılar, her şeyin yolunda gittiği şeklinde oluşturulmaya çalışılan algılarla cephe gerisinde halkın moralinin yüksek tutulması amaçlanmıştır.[22]

Birinci Dünya Savaşı'nda çok etkili bir propaganda teşkilatı ve ağı kuran İngiltere yaptığı propagandada fotoğrafı oldukça yoğun bir şekilde kullanmıştır. İngiltere'de savaştan önce dahi yayımlanan kurmaca metinlerle savaşın propagandası başlatılmış; daha sonra kilise, siyasi partiler ve sivil toplum örgütleri tarafından sürdürülen oldukça hacimli bir faaliyet hâline gelmiştir. İngiltere, Gazeteci Charles F.G. Masterman'ın başında olduğu Wellington House adlı Savaş Propaganda Bürosunu kurarak bu faaliyetleri yönetmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler, resim, fotoğraf, edebiyat ve

[21] Harb-i Umumi Panaroması*; sayfa no yok.*
[22] Ulu; s. 3.

sinema gibi çeşitli araçlarla çok geniş boyutlarda propaganda yapmıştır.[23] Bu propaganda özellikle Almanya'ya karşı bir kamuoyu oluşturmak amacıyla vahşet konusuna vurguyu esas almıştır.

Bu anlamda İngiliz Filmcisi Charles Urban'ın da aralarında bulunduğu İngiliz fotoğrafçılar oldukça çok fotoğraflar çekmişler ve bunları çeşitli şekillerde yayımlamışlardır. Charles Urban'ın National Cinematography Collection'a bağışladığı koleksiyonundan bir örnek:

Fotoğraf: Queen Elizabeth zırlısı ve önünde poz veren subay ve erler 1915. Fotoğrafçısı bilinmemekte olup Charles Urban tarafından National Media Museum'a bağışlanan fotoğraflar arasındadır.[24]

Beyannamelerde Fotoğraflar

Diğer görsel ögelerle beraber bir propaganda yöntemi olarak Birinci Dünya Savaşı'nda en çok, havadan ve yerden atılan ve bazılarında fotoğrafların da yer aldığı beyannameler kullanılmıştır.[25] Birinci Dünya Savaşı esnasında yapılan propagandada Osmanlı Devleti daha çok kendi kamuoyu ve ordusu için bu yola başvururken İngilizler bunun yanı sıra

[23] Burak Yiğit; "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Propaganda Faaliyetleri: Kurmaca Metinler Üzerine Bir İnceleme", Türk Dünyasında Yeni Gelişmeler Sempozyumu, Bakü, Azerbaycan, 28-31 Mayıs 2009, vol.1, ss. 293-311, s. 295.

[24] http://blog.nationalmediamuseum.org.uk/2013/11/11/britain-prepared-by-charles-urban-1915/. Alınma tarihi: 30.11.2014.

[25] Nevzat Tarhan; Psikolojik Savaş, Timaş Yayınları, Genişletilmiş 8. Baskı, İstanbul, 2006, s. 20.

Osmanlı ve Alman kamuoyları ile ordularını etkilemek için de harekete geçmiştir.

Bu çerçevede Çanakkale'de İngiliz uçakları tarafından atılan beyannamelerin birinci hedefi, oldukça güç şartlar altında savaşan ve her an ölüm tehlikesi ile karşı karşıya olan Osmanlı askerlerini savaşmaktan vazgeçirip onların İngiliz ordusuna teslim olmalarını sağlamaktır. Bu şekilde İngilizler; büyük İngiliz topları ve bol cephanelerini, Almanlardan zapt edilen topları seyreden İngiliz halkını, İngiliz askerleri ile İngiliz taraftarı Mısırlı mücahitlerin toplu resmini, yine İngilizlerle hareket eden İran denizci reislerinin toplu bir fotoğrafını, İngiliz donanmasına ait resimleri, İngiliz zırhlılarını, Türkler karşısında ilerleyen İngiliz ve Hindistan ordularını beyannamelerde kullanmıştır. Türk ordusunun maneviyatını bozmak ve ordudan kaçmalarını teşvik etmek üzere esir alındığı andan itibaren kampa getirilene kadar ilk esir alındıkları anda kendilerine iyi davranıldığını gösteren, teslim olur olmaz kutu kavurma ve sigara ikram edilen, müzik eşliğinde eğlenen, nargile çeken ve kamp yaşantısı dâhil olmak üzere beyannameye yerleştirilen fotoğrafların altında, Türk esirlerin ağzından yazılan ve esirlerin isim ve parmak işaretleri ile "Türk asker arkadaşlarıma" başlığıyla kendilerine son derece iyi davranıldığı beyanlarını içeren beyannameler tayyarelerle Türk tarafına atılmaktaydı.[26] İşte buna bir örnek:

[26] Sadık Sarısaman; Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 13-14. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE): ATASE, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH) Kutu: 3471, Gömlek: 150, Belge: 8-10; Kutu: 3471, Gömlek: 150, Belge: 8-10; 8-19.

Fotoğraf: Osmanlı askerleri İngiliz üsere karargâhlarında.

Yiyip içip yatmaktan başka hiçbir şeyimiz yoktur. Rahat ve sıhhatimdeyim efendim.

Yiyip içip yatıyoruz efendim.

Rahat olduğum gibi anam gibi bakıyorlar efendim.

Fevkalade iyiyim ve rahatım çok güzel bakıyorlar.

Yiyip içip oturuyoruz efendim.

Sıhhatim berkemal ve rahat olduğum gibi hiçbir güna müşkilatımız yoktur efendim.

Rahatım pek iyi bakıyorlar efendim.

Resimler

Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan görsel propagandanın unsurlarından birisi de ressamların yaptığı resimlerdir. Bu çerçevede bildirimizin giriş kısmında değindiğimiz gibi bir grup ressam da Osmanlı Hükûmeti tarafından Çanakkale'ye gönderilen sanatçı ve yazarlar arasındadır. Nitekim 1914 ve Çallı kuşağı sanatçılarından oluşan bir grup ressam bu şekilde cepheye götürülmüş ve onların izlenim edinmeleri sağlanmıştır.[27]

Ayrıca Enver Paşa'nın girişimleriyle cepheden dönen ve cepheye gitmeyen ressamların ilham almaları amacıyla Şişli'de büyük bir ahşap atölye yaptırılmıştır. Atölyenin bulunduğu araziye hendekler kazılmış; silahlarıyla bir manga asker, atlar koşulmuş bir top getirilmiştir. Ekipte bulunan İbrahim Çallı, Feymehan Duran, Namık İsmail, Hikmet Onat, Sami Yetik, Ali Sami ve Avni Lifij gibi ressamların üstü camlı atölyede savaş ortamını hissederek resim yapmaları amaçlanmıştır. Bu sanatçıların hazırladıkları resimler 1917 yılında Galatasaraylılar Yurdunda "Harp Levhaları" resim sergisi adıyla ilk defa halka sergilenmiştir. Aynı sergi daha sonra Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Avusturya'nın Viyana ve Almanya'nın Berlin şehirlerinde açılmıştır.[28] Bu ressamlar içinde yer alan Namık İsmail de İstanbul Galatasaraylılar Yurdunda açılan "Savaş Resimleri ve Diğerleri Sergisi"ne 20, 1918'de Viyana'da Celal Esad (Arseven) tarafından organize edilen "Savaş Resimleri ve Diğerleri Sergisi"ne 18 resim ile katılmıştır.[29]

Çanakkale için resim yapan sanatçılardan birisi de Mehmet Ali Laga'dır. Laga Çanakkale Savaşı'nda Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa'nın karargâhı olan Hacıpaşa Çiftliği'nde çok sayıda kuru boya, sulu boya, çini mürekkep ve kara kalem resim yapmıştır. Şişli Atölyesine Çanakkale'de yaptığı dokuz suluboya ve karakalem eseriyle katılmıştır. Bugün Çanakkale Boğaz Komutanlığı Deniz Müzesinde sanatçının Çanakkale konulu 97 adet resmi bulunmaktadır.[30] Sanatçıların yaptıkları bu resimler çeşitli basın yayın organlarında da yayımlanmıştır. Bir diğer ressam da İsmail Hakkı Bey'dir. Emekli bir asker olan İsmail Hakkı Bey daha çok gemi resimleri yapmıştır. Bunlar içerisinde Yavuz ve Midilli yanında; Irrestible, Goliath, Bouvet gibi düşman gemilerinin batış anları da bulunmaktadır.[31]

---

[27] Gören; s. 53-54.

[28] Tansuğ Sezer; Çağdaş Türk Sanatı, 2. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1991, s. 151.152. Candaş Keskin; Akademik Bakış, Cilt 7, Sayı 14, Yaz 2014, s. 271-272.

[29] Gören, A. Kâmil; Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi, İstanbul 1997, s. 4. http://tr.wikipedia.org/wiki/H%C3%BCseyin_Avni_Lifij. Alınma tarihi: 30.11.2014.

[30] http://tr.wikipedia.org/wiki/Mehmet_Ali_Laga. Alınma tarihi: 09.03.2015. Gül Sarıdikmen; "Savaş ve Sanat: Çanakkale Savaşlarının Ressamları ve Eserleri", Gelibolu: Tarih, Efsane ve Anı, (Ed.) İbrahim Güran Yumuşak ve Mehdi İlhan, Uluslararası 3. Gelibolu Sempozyumu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2013, ss. 531-554, s. 535.

[31] agm.; ss. 533.

Aynı şekilde 1916 yılından itibaren İngiltere de çok sayıda ressamı cephelere göndermiştir. Aynı zamanda Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda'da bu savaş esnasında çok sayıda ressamdan savaş konulu resimler yapılması istenilmiştir.[32]

Resim 1: Birinci Dünya Savaşı'nda Türk cephelerini resimle anlatmak için Şişli'de kurulan atölyede Şehzade Abdülmecid, Avni Lütfi, Namık İsmail, Ali Cemal, M. Ruhi Arel, Sami Yetik, İbrahim Çallı, Hikmet Onat bir arada. (Ressam Yaşar Çallı'dan alınan fotoğraf).[33]

[32] Sezer; s. 151-152.

[33] Seyfi Başkan; Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Resim, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 67.

Resim 2: Hikmet Onat, *Siperde mektup okuyan askerler*

Resim 3: Sami Yetik, *Hücuma Kalkış*

Resim 4: Seddülbahir'de telgraf malzemesi taşıyan İngiliz telgraf arabasının muvakkat topçu mermilerimiz altında paralanması "sağ kalan iki hayatı kurtarub ateşimizden firara muvaffak oldukları için bu iki İngiliz'e Harb madalyası layık görülmüş, bu firarı büyük bir muvaffakiyet sayan İngilizler bu levhayı gazetelerine basmışlardı.[34]

Posterler / Kartpostallar

Zamanın ruhunu yansıtan posterler, politikacıların ve propagandacıların fikirlerinin en önemli aracı olarak kullanılır. Posterlerle topluma verilmek istenen mesaj kolayca uygun bir hâle getirilebilir. Posterlerin mesajı gerçeğin ötesinde duygusaldır. Posterlerin hedefi kişilerin dikkatini hemen belirli bir yöne, belirli bir duyarlılığa çekmek ve yoğunlaştırmaktır. Posterler; vatanseverlik, savaş çabaları ve düşmanın negatif durumları için kullanılır.[35] Bu çerçevede; Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle toplumun savaş ve orduya katılımı için ikna edilmesinde en önemli rolü posterler oynamıştır, diyebiliriz.

[34] Harp Mecmuası; Sayı 7, s. 104.

[35] Lt R. Chambers; "Art And Propaganda in An Age Of War: The Role Of Posters, Scientia Militaria", South African Journal of Military Studies, Vol 13, Nr 4, 1983, ss. 54-59, s. 54-55. http://scientiamilitaria.journals.ac.za/pub/article/viewFile/543/574'ten alınma. Alınma tarihi: 10.11.2014.

Birinci Dünya Savaşı'nın, hatta bütün savaşların askere çağırmaya yönelik en başarılı posteri Alfred Leete tarafından 1914'te asker toplamak için tasarlanan Britanya'nın başlıca savaş kahramanı Herbert Horatio Kitchener'in parmağıyla resme bakana işaret ederek "Kralının ve vatanının sana ihtiyacı var." posteriydi. Bu posterin daha sonra ABD ve başka ülkelerde çok sayıda taklidi üretilecektir.[36]

O dönemde bu poster çok etkili olmuş ve devrin vatanseverlik duygularını uyandırmış, bu duygular büyük şehirlerde büyük bir coşkuya dönüşmüştü. Ancak savaşın başlamasından birkaç yıl sonra fedakârlıklar ve kayıplar arttıkça ve coşku azaldıkça bu çağrının diğer kitlesel propaganda araçlarıyla da takviye edilip desteklenmesi gerekecektir.

Osmanlıdaki bu propaganda; bir taraftan Almanya'daki, diğer taraftan da özellikle İngiltere'deki Wellington House bünyesinde ve ona paralel faaliyet yürüten *War Propaganda Bureau* gibi kurumların yaptığı propaganda faaliyetlerine bir cevap ve onları takip niteliğinde olmuştur.[37] Çanakkale Savaşı'nda da bu posterlerin propaganda amacıyla yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.

Şimdi bu tip posterlere bazı örnekler sunabiliriz.

[38]

Atlas Tarih Dergisi'ne ek olarak verilen "Birinci Dünya Savaşı Propaganda Kartlarında Osmanlı" isimli kitapçıkta Çanakkale ile ilgili çok

[36] Chambers; s. 56. Bu afiş ilk kez ortaya çıktığında askere yazılma ve milliyetçilik ile ilgili bakış açılarında önemli bir değişikliğe neden olmuştur. Afişin psikolojik mesajlarına baktığımızda genellikle yurttaşına uzak olarak görülen devletin görünmeyen bir yüze, yani halkın üzerine doğru yönlendirdiği parmak, birey ile devlet arasındaki bağı ifade etmektedir. Çarpıcı bir sloganla ezberleri bozan afiş, halkın kaçınılmaz bir biçimde otoriteye boyun eğmesine yönelik bir anlam taşır.

[37] Ulu; s. 69-70. (Onun da dipnotu var.)

[38] http://www.delcampe.net/items?language=E&searchString=Seekrieg+1914-1915.

sayıda poster bulunduğu görülmektedir. Bu kitapçığın 58. sayfasında yer alan ve bir geminin dört bacasında yer alan ve müttefik devletlerin liderlerini gösteren poster, Çanakkale Zaferi'nin sadece Osmanlı Devleti için değil, aynı zamanda bütün müttefiklerin en büyük moral kaynaklarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ekin 5. sayfasında yer alan bir posterde, Çanakkale'de Türk ordusunun bir taarruzu yer almakta, s. 28'de ise Boğaz'ın her iki yakasının İtilaf donanmasının oldukça küçük kalışı karşısında dik yamaçlar hâlinde çizilmektedir. Bu görüntüler, ilgili yayınevinin kopyaların kullanılamayacağı ile ilgili izin yasağından dolayı buraya alınamamıştır.

Türk-Alman ilişkililerini anlatan bir İngiliz propaganda kartı: "Bill, senin pantolonunun parçasını çok beğenmiş görünüyor."[39] Böylece Çanakkale Cephesi'nde İngilizlerin uçaklardan attığı çok sayıda beyannamede de ifade edildiği gibi Almanların Osmanlıyı İngilizlerle savaştırdığı biçimindeki algı bu şekilde güçlendirilmektedir.

Karikatürler ve Propaganda

Propagandada kullanılan en önemli görsellerden birisi de karikatür olmuştur. Bu amaçla karikatüristlerin de bu işe dâhil oldukları görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde bu işin öncülüğünü Karagöz Dergisi yapmıştır. Ali Fuat Bey tarafından 1908 yılında yayımlanmaya başlayan ve 1950'ye kadar yayın hayatını sürdüren Karagöz Dergisi "Devletçi mizah"ın ilk örneğini oluşturmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Leylak, Köylü, Feylesof ve Karikatür dergileri mizah basınını oluşturmaktayken 1915 yılında bunlardan sadece Karikatür dergisi kalmıştı. Dergi, II. Abdülhamid dönemini olduğu kadar İttihat ve Terakki yönetiminin gittikçe artan baskılarını da eleştirmekle birlikte Birinci Dünya Savaşı sırasında savaşı destekleyen ve aynı zamanda yürütülen propagandanın en önemli araçlarından biri hâline

[39] http: // vbrevis. tumblr. Com / post / 18856715978 / propaganda-canakkale-cephesi-gallipoli. Edinme tarihi: 12.12.2014.

geldi.[40] Karagöz, özellikle 18 Mart Zaferi'ni oldukça yoğun bir şekilde ele almıştır. Ayrıca kara harekâtında Türk askerinin savaş kabiliyeti ve zafere olan inancı işlenerek kamuoyu ve ordunun moralini yüksek tutmaya çalışmıştır.[41]

Şimdi Karagöz Dergisi'nde Çanakkale Savaşı sırasında yayımlanan ve bu savaşı konu edinen seçtiğimiz bazı karikatürleri örnek olarak verelim:

Soldaki sayfa: Hacivad herifin hâline bak, kimler battı. Bu hâlde ters kepçe hücum ediyor… kah kah kah!!!...

Sağdaki sayfa:

Hacivad: Karagöz bunlar nasıl balık böyle?

Karagöz: Ne olacak; bir nevi köpek balığı… Bu taraflarda denizin dibi hep bunlarla dolu…[42]

---

[40] Turgut Çeviker; Karikatürkiye-Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi (1923-2008), I. Cilt, İstanbul 2010, s. 10. Karagöz Dergisi 1908 yılında Ali Fuad Bey'in yönetimi altında çıkmaya başladı. Dergi çeşitli sosyal ve siyasi konuları Karagöz ve Hacivat ikilisi üzerinden hicvetme üzerine dayalı bir mizah anlayışına sahipti. Başyazarlığını Mahmud Nedim Bey'in yaptığı Karagöz'de Mahmud Sadık, Osman Cemil (Kaygılı), M. Rıfad, Baha Tevfik gibi yazarların yazılarına, Mehmed Baha, Halid Naci, Ratip Tahir (Burak) ve D. Mazlum'un karikatürlerine yer verildi. http://library.kiwix.org/wikipedia_tr_all_01_2013/A/Karag%C3%B6z%20(dergi).html

[41] Bu konuda daha geniş olarak bk. Bülent Akbaba; "Karagöz'ün Gözünden Çanakkale Savaşı", Türk Yurdu, Mart 2015, Yıl 104, Sayı 331, ss. 40-43. Bu şekilde Çanakkale Savaşı'nda devlet propagandasının en önemli yayın organlarından biri olan *Karagöz* satışını kurulan özel bir dağıtım şebekesiyle 20 binlere çıkarmayı başarmıştır.

[42] Karagöz; Sene 8, 14 Mart 1331, (27 Mart 1915), Numara 742.

Hacivad - Karagöz açlık işte böyledir; Ne yapsınlar?

Karagöz - Ben de yem veriyorum ki bir daha gelüb de başlarına gelecekleri görsünler… Bu sefer artık tamamiyle üstüne oturacaktır.[43]

[43] Karagöz; Sene 8, 18 Mart 1331 (31 Mart 1915), Numara 745.

Hacivad: Aman Karagöz'üm sabr. Sakın kapatmayın ha!..

Karagöz - Sen hiç merak etme, Koca Arslan kapatılacak zamanı bizden iyi bilir.[44]

[44] Karagöz; Sene 8, 30 Nisan 1331 (13 Mayıs 1915), Numara 759.

Çanakkale'de savaşan Anzakların içinde yer alan Avustralya'nın da bazı propaganda girişimlerinde bulunduğu ve bu anlamda karikatürü kullandığı anlaşılmaktadır. C.W. Bean tarafından The Anzac Book form The Front isimli kitabın yazımı için yapılan organizasyonda David Barker and Frank Crozier'le birlikte bu cephede bulunan karikatürist Ted Colles, *Abdül* adı verilen tipik bir Türk askeri çizimlerini yapmıştır. 1916'da yayımlanan bu kitapta Colles'in katkısı ile Bean tarafından yazılan bir şiirle bu çizimler verilmiştir.[45] Ayrıca Louis Raemaekers de İngiltere lehine çalışan oldukça etkili karikatüristlerden biridir. Daha 1915'lerin başında İngiliz gazeteleri için karikatürlerini yayımlamaya başlamış, daha sonra da Daily News ile iki yıllığına anlaşmıştır.[46]

Haritalar

Savaş sırasında yapılan görsel propagandanın en güçlü araçlarından birisi de bu amaçla çizilmiş ve çok güçlü vurgulara sahip olan haritalardır. Aslında devletlerin gerçek duruşlarını ortaya koymak için kullanılmış olan haritalar bu defa algı yönetiminin bir aracı olarak kullanılmıştır. Buradan Çanakkale Cephesi ile ilgili olarak basılan propaganda haritalarından iki örnek sunacağız:

Hamburg'da 1915'te yayımlanan bir haritada diğer unsurlar yanında üzerinde büyük bir kilit bulunan Boğazların anahtarını elinde tutan fesli asker Osmanlı Devleti'ni temsil etmektedir.[47]

[45] http://www.daao.org.au/bio/ted-colles/biography/ Ted Colles. Alınma tarihi 23.03.2015.
[46] http://firstworldwar.com/bio/raemaekers.htm. Alınma tarihi: 13.04.2015.
[47] http://languagesoftheworld.info/geography/maps-instrument-propaganda-part-1.html. Alınma tarihi 08.12.2014.

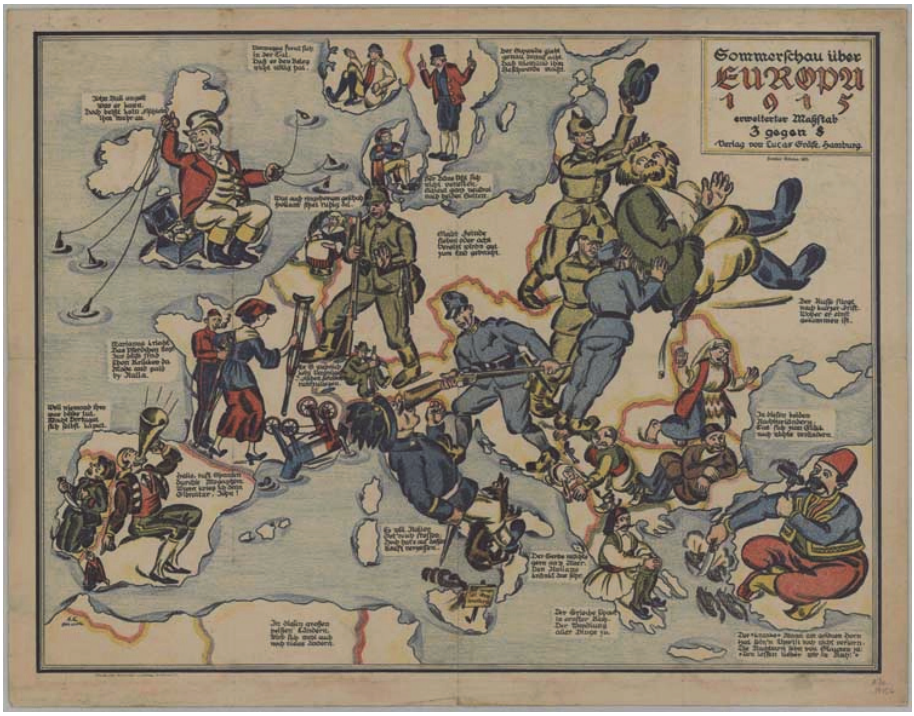

Bu haritada özellikle Çanakkale Savaşı'nın propagandası yapılmaktadır. Almanlar tarafından 1915 yılında Hamburg'da çizilen bu harita ile fesli Osmanlı askeri bir elinde tüfek, diğer elinde ise bir çatalla düşman harp gemilerini yemektedir. Bu haritalarda, genel kabul görmüş olan geleneksel kıyafetler ve algı yönetimi ile elde edilmek istenen düşman tavır ve tutumu yanında ilgili devletin yaklaşımı da duyurulmuş olmaktadır.[48]

Buraya kadar sözünü ettiğimiz görsel propaganda unsurları yanında bir başka görsel propaganda unsuru ise son derece önemli olan sinemadır. Bildirimizin başında görsel propagandayı ele aldığımızdan sinemayı bildirinin esas konusu arasında almadık. Ancak görsel propagandanın önemli ve etkili bir unsuru olan sinema hakkında kısa da olsa burada bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Birinci Dünya Savaşı "Kameranın silah olarak kullanıldığı" ilk savaş olarak tarihe geçmiştir. Çeşitli ülkeler, başta İngiltere olmak üzere, bu savaşta gerçekleştirdiği propagandada sinemayı da oldukça yoğun bir şekilde kullanmıştır. İngiltere'de, propaganda filmleri yaparak kendi müttefiklerine ve tarafsız devletlere dağıtmak üzere bir Sinema Komitesi kurulmuştur. İngiltere'nin ilk savaş propaganda filmi ise belgesel öncü, eğitimci ve bilimsel filmci olan Charles Urban'ın yapımcılığını gerçekleştirdiği

[48] http://languagesoftheworld.info/geography/maps-instrument-propaganda-part-1.html. Alınma tarihi 08.12.2014.

"*Britain Prepared in 1915*"tir.[49] Bu çerçevede Çanakkale Savaşı ile ilgili olarak da bazı belgesel propaganda filmleri çekilmiştir.

Osmanlı Devleti Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa bu amaçla Merkez Ordu Sinema Dairesini kurmuş ve bu ekip içerisinde yer alan Necati Bey'i Çanakkale Cephesi'nde sinema ve fotoğraf çekmek üzere Gelibolu'ya göndermiştir. Necati Bey; ordunun talim provaları, askere yemek dağıtımı, askerin dinlenmesi ve topçu atışları gibi resim ve film için özel mizansen fotoğraf ve filmler çekmiştir. Çekilen bu filmler İstanbul'a gönderilerek halkın bunları seyretmesi sağlanmıştır. Çekilen bu sessiz filmler İstanbul'a gönderilmiş ve halka izlettirilmiştir. Dersaadet Merkez Kumandanlığı tarafından yaptırılan ve muhtelif cephelerdeki savaşları gösteren, vatanseverlik hissiyatını arttıran filmler uygun bir ücretle talebelere de izlettirilmiştir. Necati Bey'in çekim faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı bitene kadar çeşitli cephelerde devam etmiştir.[50] Bunlar arasında Çanakkale ile ilgili olan iki belgesel film şunlardır:

"Anafartalar Muharebesi'nde İtilaf Ordularının Püskürtülmesi" Ağustos 1915

"Çanakkale Muharebeleri" Ocak 1916

Sonuç

Bir savaşın başarılı bir şekilde sürdürülmesi ve sonuçlandırılmasında kamuoyu oluşturulması ve desteğinin sağlanması da büyük önem taşımaktadır. Bunun için çeşitli yöntemler uygulanabilir. Bu çerçevede XX. yüzyıl başında oldukça etkili bir konuma erişen basında yer alan yazılı unsurların yanı sıra görsel unsurlar olan karikatürler, fotoğraflar, resim, afiş, harita vb. görsel malzemeler kamuoyunun oluşması amacıyla yapılan propagandada en etkili yöntemler arasındadır.

Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda devlet eliyle çok etkili bir propaganda yapılmıştır. Bu savaşa katılan büyük devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti de kamuoyu oluşturulması amacıyla yapılan propagandada basın ve burada yer alan veya almayan tüm görsel unsurları kullanmıştır. Osmanlı Devleti propagandayı büyük ölçekte kendi kamuoyunu etkilemek için yapmıştır. Diğer devletler, özellikle İngilizler, propagandayı ise hem kendi kamuoyları hem de savaştıkları devletlere yönelik olarak gerçekleştirmiştir. Bu anlamda görsel unsurlar da kullanılarak savaş süresince yürütülen propaganda yani algı yönetimi en az cephede verilen mücadele kadar etkili olmuştur.

Bildirimizin esas konusunu teşkil eden Çanakkale Cephesi'nde tarafların yürüttüğü propagandada kullanılan görsel unsurlar oldukça geniş

[49] http: // nationalmediamuseumblog. wordpress. Com / 2013 / 11 / 11/britain-prepared-by-charles-urban-1915/. Bu konuda daha fazla bilgi almak amacıyla bk. http://www.charlesurban.com/history_war.html

[50] Ulu; s. 71-72.

yer tutacaktır. Bu durum Osmanlı devleti için de aynıdır. Nitekim Çanakkale Cephesi için yapılan propaganda Osmanlı Devleti'nin kurumsal çerçevede ilk defa yürüttüğü bir propaganda hamlesidir. Bu propagandanın başlatıcısı ve organizatörü ise Enver Paşa'dır. Bu çerçevede özellikle Çanakkale Savaşı'nda kamuoyu oluşturulması konusunda basın ve basında yer alan görsel unsurlar önemli bir yer tutmuştur.

Bu doğrultuda; Osmanlı Devleti açısından zaferle sonuçlanan Çanakkale Muharebeleri esnasında ve sonrasında halkın ve ordunun moralini yüksek tutmak, İtilaf devletlerinin, bilhassa İngiltere'nin, Osmanlı Devleti aleyhine yürüttüğü propagandanın etkisini kırabilmek amacıyla bu cepheyle ilgili olarak basında çok sayıda karikatür, fotoğraf, kartpostal, afiş, pul ve bunların yanı sıra yeni devreye girmiş olan sinema gibi görsel unsurların algı yönetimi açısından etkili bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz.

Kaynaklar

Kitap ve Makaleler

ACUN, Fatma; "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", Kebikeç, 18 (2004), ss. 95-118.

Atlas Tarih Dergisi (Eki); Birinci Dünya Savaşı Propaganda Kartlarında Osmanlı, İstanbul, 2014, s. 5.

AVŞAR, Servet; "Birinci Dünya Savaşı'ndaki Cephelerde, Propaganda Beyannamelerinde Psikolojik Harekât Uygulamaları", Bildiriler, Türk-İsrail Müşterek Askerî Tarih Konferansı II, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2003, ss. 131-228, s. 131.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, İstanbul, 2013.

BAŞKAN, Seyfi; Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Resim, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

BÜLENT, Akbaba; "Karagöz'ün Gözünden Çanakkale Savaşı", Türk Yurdu, Mart 2015, Yıl 104, Sayı 331, ss. 40-43.

CHAMBERS, Lt R.; "Art And Propaganda in An Age Of War: The Role Of Posters, Scientia Militaria", South African Journal of Military Studies, Vol 13, Nr 4, 1983, ss. 54-59.

ÇEVİKER, Turgut; Karikatürkiye-Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi (1923-2008), I. Cilt, İstanbul, 2010.

EROĞLU, Nazım Hikmet; Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE); ATASE, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH) Kutu: 3471, Gömlek: 150, Belge: 8-10; Kutu: 3471, Gömlek: 150, Belge: 8-10; 8-19.

GÖREN, A. Kâmil; Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi, İstanbul, 1997.

Harb-i Umumi Panoraması; Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet, 1914.

Harp Mecmuası; Cemaziyülahir 1334, Mart 1332, Yıl 1, Sayı: 2, 7, 8.

http://blog.nationalmediamuseum.org.uk/2013/11/11/britain-prepared-by-charles-urban-1915/. Alınma tarihi: 30.11.2014.

Karagöz; Sene 8, 14 Mart 1331, (27 Mart 1915), Numara 742.

Karagöz; Sene 8, 18 Mart 1331 (31 Mart 1915), Numara 745.

Karagöz; Sene 8, 30 Nisan 1331 (13 Mayıs 1915), Numara 759.

KESKİN, Candaş; Akademik Bakış, Cilt 7, Sayı 14, Yaz 2014.

ÖKTEN, Ali İhsan; "Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Fotoğraf", http://www.arsivfotoritim.com/yazi/ali-ihsan-okten-bir-siyasal-propaganda-araci-olarak-fotograf/

ÖZDAMAR Akarçay, Gülbin; "Belgesel Fotoğraf ve Propaganda", Der Arbeiter Fotoğraf, FSA ve Photo Leauge, Fotoğrafsız, Kış 2011, Yıl: 1, Sayı: 2.

ÖZDE, Çeliktemel-Thomen; Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922), Kurgu Online International Journal of Communication Studies, vol. 2, June 2010, s. 1 ve 2 http://www.kurgu.anadolu.edu.tr/: Erişim tarihi: 11.12.2014.

ÖZENDES, Engin; Türkiye'de Fotoğraf, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

POLAT, Ü. Gülsüm; "I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ve Türk Propaganda Gazeteleri", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Sayı 36, Güz 2014, s. 141-155.

SARIDİKMEN, Gül; "Savaş ve Sanat: Çanakkale Savaşlarının Ressamları ve Eserleri", Gelibolu: Tarih, Efsane ve Anı, (Ed.) İbrahim Güran YUMUŞAK ve Mehdi İLHAN, Uluslararası 3. Gelibolu Sempozyumu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2013, ss. 531-554.

SARISAMAN, Sadık; Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 13-14.

SEZER, Tansuğ; Çağdaş Türk Sanatı, 2. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1991.

TARHAN, Nevzat; Psikolojik Savaş, Timaş Yayınları, Genişletilmiş 8. Baskı, İstanbul, 2006.

ULU, Cafer; “Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl: 10, Bahar 2012, Sayı: 12, ss. 61-83.

YİĞİT, Burak; “Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Propaganda Faaliyetleri: Kurmaca Metinler Üzerine Bir İnceleme”, Türk Dünyasında Yeni Gelişmeler Sempozyumu, Bakü, Azerbaycan, 28-31 Mayıs 2009, vol.1, ss. 293-311.

İnternet Kaynakları

http://languagesoftheworld.info/geography/maps-instrument-propaganda-part-1.html. Alınma tarihi 08.12.2014.

http://library.kiwix.org/wikipedia_tr_all_01_2013/A/Karag%C3%B6z%20(dergi).html

http://scientiamilitaria.journals.ac.za/pub/article/viewFile/543/574’ten alınma. Edinme tarihi: 10.11.2014.

http://tr.wikipedia.org/wiki/H%C3%BCseyin_Avni_Lifij. Alınma tarihi: 30.11.2014.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Mehmet_Ali_Laga. Alınma tarihi: 09.03.2015.

http://vbrevis.tumblr.com/post/18856715978/propaganda-canakkale-cephesi-gallipoli. Edinme tarihi: 12.12.2014.

http://www.daao.org.au/bio/ted-colles/biography/ Ted Colles. Alınma tarihi: 23.03.2015.

http://www.delcampe.net/items?language=E&searchString=Seekrieg+1914-1915.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ SIRASINDA BASINA YÖNELİK SANSÜR UYGULAMALARI: İNGİLİZ SAVAŞ MUHABİRİ ELLİS ASHMEAD BARTLETT ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN

Giriş

Osmanlı Devleti açısından 1915 yılı içinde yaşanan gelişmeler genel itibarıyla ele alındığında bir felaket dönemi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca gerek siyasi gerekse askerî tarihte bu sürece damgasını vuran Çanakkale Muharebeleri, bunalımlı sürecin bir parçası olmakla birlikte, Türk ve dünya tarihinin önemli dönüm noktalarındandır. Bu muharebenin Dünya Harbi içinde taşıdığı mahiyet Türkler açısından destansı bir kahramanlık örneği anlamına gelirken başta İngiltere olmak üzere, Müttefik devletlerin kamuoylarında mağlubiyet niteliğindedir. Bu manada Müttefiklerin kamuoyunda birçok tartışmaya sebep olmuştur.

Kamuoyunun fikir edinmesinde basın organları, yönetilenler ile yönetenler arasında daima bir iletişim ve denetleme organı olarak değerlendirilmiştir. Kitle iletişim araçları içerisinde yer alan gazeteler ve bu bağlamda savaş muhabirleri halkı, kendi görüşleri doğrultusunda fikir üretmeye yönlendirmektedir.[1] Basın, kitle iletişim araçlarının en eskisi olmasına karşın en geçerli ve en etkili olanıdır. Olayları ve haberleri kısa sürede geniş kitlelere ulaştırması sebebiyle önemlidir. Kişilerin, kurumların ve partilerin iyi veya kötü eylemleri basın aracılığı ile kısa sürede geniş kitlelere ulaşabilir. Özellikle devletlerin savaş yaptıkları dönemlerde, basının hükûmeti ve komuta heyetlerini eleştirisi yasaklanmış, yasağı çiğneyen yazılı unsurlar da kapatmaya varan cezalara çarptırılmışlardır.[2] Ayrıca dönemin koşulları gereği basın organları iktidarın hizmetinde bir araç olarak kabul edilmiş, kamuoyunu iktidarın siyaset çizgisi çerçevesinde yönlendirmiştir.[3] Tarihî süreçte, kitle iletişim araçlarını kendi kontrolleri altına alan iktidar ve güç sahibi unsurlar, kendi düşünce ve uygulamalarına karşı gelen yazılı ve görsel basına karşı da etkili bir silah olarak sansürü geliştirmişlerdir.[4] İngiliz basını da dönem dönem sansürün baskısını yoğun bir şekilde üzerinde hissetmiştir.[5]

Bu sansür teşebbüslerinin doğmasında muharebeler neticesinde alınan mağlubiyetler temel sebebi teşkil etmekteydi. Muharebeler

[1] Duygu Sezer; *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara, 1972, s. 31.
[2] Carl F. Brand; British Labor and the War-Time Coalitions, *The American Historical Review*, Vol. 35, No. 3 (Apr., 1930), p. 522.
[3] Kayıhan İçel; *Kitle Haberleşme Hukuku*, İstanbul, 1998, s. 23.
[4] Farrar Marjorie M.; Politics versus Patriotism: Alexandre Millerand as French Minister of War, *French Historical Studies*, Vol. 11, No. 4 (Autumn, 1980), p. 591.
[5] Bernadotte E. Schmitt; The First World War, 1914-1918, *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 103, No. 3 (Jun. 15, 1959), p. 321. Margaret Levi; The Institution of Conscription, *Social Science History*, Vol. 20, No. 1 (Spring, 1996), p. 142.

neticesinde Müttefik donanması büyük bir mağlubiyete uğramış ve bu sonuç, başta İngiltere olmak üzere, Müttefik devletlerin kamuoyunda harekâtla ilgili birçok tartışmaya sebep olmuştur. Müttefik ordularının Çanakkale'deki başarısızlığı,[6] İngiliz siyasetçilerin konuyu örtbas etme yolunda gösterdikleri gayrete rağmen, harekâtın sevk ve idaresi konusunda ciddi eleştirilere ve kamuoyu tepkisine sebep olmuştur.[7] Ellis Ashmead Barlett'in *"18 Mart'ta mağlup olduk. Bu konuda tevile hacet yoktur."* ifadeleri tüm açıklığı ile ortaya koymuştur.[8]

Başarısızlığın bu şekilde ortaya konulması neticesinde kamuoyunda eleştiri ve tepkilerin ortaya çıkması gecikmemiştir. Bu eleştiri ve tepkilerin oluşmasında, 1915 Nisan'ın da savaş muhabiri olarak Gelibolu'ya gelerek Çanakkale Harekâtı'nı savaş muhabiri olarak izleyen Bartlett ve onun Çanakkale Savaşları hakkında yazdıkları oldukça etkili olmuştur. Bartlett, Çanakkale Seferi'ndeki başarısızlığın nedenlerini kendi görüş ve yorumlarıyla ele almasının yanı sıra, Gelibolu'da şahsi çıkışları ile dikkati çekmiş ve burada verdiği sıra dışı mücadeleyle Çanakkale olayına fikrî ve fiilî yeni bir boyut kazandırmıştır. Savaşı bizzat takip eden, hatta batan Majestic gemisinde ölüm tehlikesi atlatan Bartlett, cepheden gönderdiği raporlarda İngiliz politikasını, savaşın sevk ve idaresini pervasızca ve büyük bir cesaretle eleştirmiştir. Bartlett'in Çanakkale Harekâtı hakkında yazdıkları, cephedeki İngiliz yetkilileri tarafından engellenmeye çalışılmış, sansüre tabi tutulmuştur. Ancak bu engellemeler, Bartlett'in Çanakkale Savaşları hakkında verdiği bilgilerin başta İngiltere olmak üzere birçok ülkede büyük yankı bulmasını ve Bartlett'in eserlerinin Çanakkale Savaşı hakkında yapılan araştırmalarda temel literatür kitapları arasına girmesini engelleyememiştir.

---

[6] Bu hüsranın sebepleri arasında harekâtın iyi hesaplanarak hazırlanmamış olması, Türk arazisinin yeteri kadar tanınmaması, bölge hakkında bilgi verecek haritaların eskiliği, kara ve deniz kuvvetlerinin talep ettiği kadar cephane bulamaması, kumanda heyetinin çoğunun tecrübesizliği, taarruzların baskın mahiyetini kaybetmiş olması vb. nedenler yer alırken kendileri adına Türkler hakkında ön yargılı olarak yaptıkları yanlış ve tehlikeli hesaplarla, başlangıçta küçümsedikleri Türk askerî gücünün kuşkusuz müdafaadaki emsalsiz kabiliyeti, Çanakkale başarısızlığının temelini oluşturacaktı. bk. Serpil Sürmeli; *İngiliz Savaş Muhabiri Ellis Ashmead Bartlett'in Gözüyle Çanakkale Seferi Başarısızlığı ve Gelibolu'da Sıra Dışı Mücadelesi*, Atatürk Dergisi, V. Cilt, 1. Sayı, Ocak 2006, s. 82-83.

[7] Çanakkale Zaferi üzerine Rusya'ya giden yolu açamadıkları gibi Balkan devletlerini de yanlarına çekememişlerdir. Henüz tarafsız durumda bulunan Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmıştır. Gelibolu Muharebeleri başladığında, Yunanistan ve Romanya, Müttefikler tarafına meyletmişlerse de muharebelerin Müttefikler lehine gelişmediğini görünce tarafsız kalmışlardır. bk. Fahir Armaoğlu; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 17. Baskı, İstanbul, 2010, s. 19.

[8] Mustafa Turan; *18 Mart Çanakkale Zaferi ve Türk İstiklal Harbi*, Türk Tarihçiliği ve Prof. Dr. Aydın Taneri Armağanı, Ankara, 1998, s. 78. Bu hususta Churchill, *"Türkler öyle bir savunmaya girişmişlerdi ki canlarını veriyorlar ama vatan topraklarından bir karış yer bile vermiyorlardı."* demiştir. Şevket Süreyya Aydemir; *Tek Adam, Mustafa Kemal, I. Cilt, 1881-1919*, İstanbul, 1976, s. 271.

1. Ellis Ashmead Bartlett'in Öz Geçmişi ve Eserleri

1881 yılında İngiltere'de doğan gazeteci ve savaş muhabiri Ellis Ashmead Bartlett, 1885-1892 yılları arasında Deniz Kuvvetleri Komutanlığında sivil hâkimlik yapan ve kendisiyle aynı adı paylaşan Sir Ellis Ashmead Bartlett'in en büyük oğluydu. Öğrenimini "*Marlborough Collège*"de gören ve henüz 17 yaşında iken babasıyla beraber II. Abdülhamit'in misafiri olarak Türkiye'ye gelen Bartlett 1897 yılında Yunanlara karşı yapılan savaşta Türk ordusunu takip etmiştir. Bu sırada Yunanlar tarafından casusluk ithamıyla tutuklanmıştır. Bartlett, Güney Afrika'da yapılan *Boer Savaşı* sırasında *Bedfordshire Alayında* yüzbaşı olarak yer almıştır. Ancak Şubat 1900'de birliğinden ayrılarak avukat olmak için öğrenimine devam etmiştir. Mayıs ayı sonunda hastalığı nedeniyle evine dönmüş ve yedi ay hastanede yatmak zorunda kalmıştır. 1901 yılının başlarında da *Marsilya* ve *Monte Carlo'da* tedavi gören Bartlett, Mayıs 1901'de *Londra*'ya dönmüş ve çalışmalarına devam etmiştir. 1904'te Japonların Rus Limanı *Port Arthur*'u kuşattıklarını haber yaparak savaş muhabirliğine başlamıştır.[9] Onun hikâyesi olan *Port Arthur: the siege and capitulation* (Port Arthur: kuşatma ve ele geçirme) adlı kitap, 1906'da Londra'da yayımlanmış ve büyük ilgi görmüştür. Birkaç yıl içinde Londra, Paris gibi şehirlerde savaş muhabiri ve yazar olarak ün yapmıştır. *Reuters*'in savaş muhabiri olarak Fas'ta Fransız (1907-1908) ve İspanyol (1909) ordusuna, *Tripoli*'de İtalyanlara (1911) eşlik etmiştir. 1912'deki Balkan Savaşı boyunca *Daily Telgraph'ın* Balkanlardaki muhabiri olarak Türk karargâhında bulunmuştur.[10] Bu deneyimlerinin yanı sıra ülkesinde ise politika ile ilgilenmeye başlayan Barlett, Ocak 1910'da *Yorkshire Normantorf'ta* İşçi Partisi, Aralık 1910'da da Poplar'da Muhafazakârlar için siyasî mücadele vermiştir.

1914 yılı ortalarında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Bartlett, eski alayına gönüllü olarak yazılmak için Bükreş'ten dönmüş fakat sağlık problemleri nedeniyle orduya alınmamıştır. Çanakkale Harekâtı gündeme geldiğinde Bartlett, savaş muhabiri olarak Çanakkale'ye gitmeye karar vermiş ve bu amaçla İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bir mektup yazarak izin talep etmiştir. Bir süre sonra talebinin kabul edildiğine dair bir mektup almıştır. Bu mektupta İngiltere savaş ofisinin bölgedeki basın mensuplarına kılavuz olarak hazırladığı bir yazı da gönderilmişti. Bu yazıda yapacağı seyahatin şartları belirtilmiş ve konulan kurallara uymasının ümit edildiği bildirilmiştir. Aynı zamanda sansür uygulamasına dair talimatlar da bulunuyordu ve bunun için Kraliyet Deniz Bölüğündeki bir binbaşıya bilgi vermesi isteniyordu.[11] Dünya Savaşı'nda Sırplılarla savaşan Avusturya ordusunda ve Batı Cephesi'nde, İngiltere, Fransa ve Belçika ordularında

[9] David Christian; *The Old World an the New in Nineteenth-Century Russia*, (=The Historical Journal, Vol. 37, No. 4), December, 1994, pp. 953.

[10] Ellis Ashmead Bartlett; *Bir İngiliz Savaş Muhabirinin Kaleminden Çanakkale Gerçeği*, 6. Baskı, Çeviren: Yüzbaşı Rahmi, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, İstanbul, 2007, s. 11.

[11] Faruk Ayın - Erkan Göksu; *İngiliz Savaş Muhabiri Bartlett'in Gözüyle Çanakkale Savaşı'nın İçyüzü*, Bilge Yay., Ankara, 2003, s. 59-60.

gazetesi *Daily Telegraph*'ı temsilen bulunan[12] Bartlett, Mart 1915'te başlayan Çanakkale Savaşı sırasında, 1915'te Amirallik Birinci Lordu Winston Churchill'e bir mektup yazarak Çanakkale Seferi'ne katılmak için izin istemiştir. Daily Telgraph'ın muhabiri olmasına rağmen, National Press Association *(Daily Telgraph'ın* sahibi Lord Burnham başkanı idi) tarafından Londra basını temsilcisi olarak seçilmiştir.[13] Bir başka ifade ile Bartlett'in Gelibolu'dan vereceği haberlerden sadece Londra basını değil, aynı zamanda birçok İngiliz, Avrupa ve Amerikan gazeteleri de yararlanacaktır. Bu sayede İngiliz, Avrupa ve Amerikan basını için hazırlanmış raporlara da ulaşabildi. 24 Mart 1915'te Çanakkale Seferi'ne katılmasının kabul edildiğine dair Churchill'e gönderdiği mektubun cevabı[14] üzerine Avustralya İmparatorluk kuvvetlerine eşlik edecek olan Bartlett, 1915 Nisan'ında bu kuvvetler içinde yer alacak üç muhabirden birisidir. 25 Nisan'da Gelibolu'ya çıkartma yapan Avustralya ve Yeni Zelanda (*Anzak*) kuvvetlerindeki askerlerini ilk tasvir eden gazeteci olarak tarihe geçecek, bundan dolayı kendisine Anzak efsanesinin kurucusu olma şerefi bahşedilmiştir.[15]

Bartlett öncelikle Queen Elizabeth gemisinde yürütmüş olduğu görevine Avustralya İmparatorluk kuvvetleriyle çıktığı Gelibolu'da sürdürmek üzere İmroz'a gelmiş ve bu basın kampına yerleştirilmiştir. Barttlet, Gelibolu'ya geldiği günden itibaren harekâtın planından işleyişine, kumanda heyetinden askerîn durumuna kadar gördüğü hata ve rahatsızlıkları söz ve yazılarıyla *Müttefik Kuvvetleri Komutanı Sir Ian Hamilton* kumandasında yürütülen savaşın tarzını eleştirmeye başlamıştır.[16] Ancak bu durum onu Akdeniz Orduları Başkumandanı General Ian Hamilton ve ekibiyle anlaşmazlığa düşürürken Gelibolu'dan gönderdiği haberlere resmî kısıtlamalar getirilmesi sansürle mücadelesine sebep olmuştur.[17] Gelibolu'da karşılaştığı zorluklar ve anlaşmazlıklar, ruh hâline ve davranışlarına menfi yönde yansırken hiçbir değişiklik göstermeyen görüş ve kararlarında yılmaz ve inatçı bir direniş örneği sergilemiştir.

Bartlett, 25 Nisan'da Anzak Koyu'nda karaya adımını atar atmaz tutuklanmıştır. Bunun sebebi Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusunun İngiliz Komutanı Korgeneral William Birdwood'un Gelibolu çıkartmasından önce yayımlamış olduğu bir emirdir. Bu emirde, subay ve askerlerin basın

[12] Sürmeli; s. 84.
[13] Bartlett; s. 11-12.
[14] Jenny Macleod; *Gelibolu'nun Öteki Yüzü*, Çeviren: Sinem Hocaoğlu, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 137.
[15] age.; s. 136.
[16] Gelibolu'da görev yapan ve buradan gazetelere haber gönderen tüm gazetecilerin yazıları askerî denetlemeye tabi tutulmuştur. Silahlı kuvvetlerin o anki savaş durumuyla ilgili haberlerin ancak halkın bilmesini istediği kadarına izin verilmekteydi. Başlangıçta hem donanmanın hem ordunun katıldığı hareketler olduğu için yapılan haberler iki kurumun da sansür kurullarında incelenirdi. Gelibolu çıkartmasını müteakip sansür kontrolü, Genel Komuta Merkezine devredildi ve yine çıkartmayı takiben genel karargâhın bulunduğu İmroz Adası'nda bir basın kampı oluşturuldu. bk. Sürmeli; s. 85.
[17] age.; s. 85-86.

muhabirlerine her türden askerî bilgi vermelerinin yasak olduğu ve izin belgeleri olsun olmasın hareketleri şüpheli görülenlerin tutuklanmaları belirtilmekteydi. İşte bu emrin dikkate alınmasıyla tutuklanan ve *"hemen orada kurşuna dizileceğimi zannettim"* diye bu olayı daha sonra anlatan Bartlett, kendisini tanıyan bir gemici tarafından rastlantı sonucu görülerek kurtarılmıştır.[18]

Haziran 1915'te, 26 Mayıs'ta batan *Majestic* gemisinden sağ kurtularak Londra'ya dönmüş ve üst düzey bakanlar ve politikacılar *(Asquith, Balfour, Carson, Bonar Law, Churchill, Kitchener)* ile Çanakkale Savaşı'nı tartışmış ve kabineye konuyla alakalı bir nota sunmuştur.[19]

Bartlett, Haziran ayı sonunda, Çanakkale Savaşı'nın filmlerini çeken tek film kamerası ile birlikte, Çanakkale'ye dönmüştür. Savaşın yanlış sevk edildiği kanaatini Hükûmete bildirmek üzere, Ağustos ayında yapılan ve felaketle neticelenen çıkarma ve saldırılar hakkında, Avustralyalı Muhabir *Keith Murdoch* ile Başbakan'a bir mektup daha göndermiştir. Ancak bu mektubun askerî yetkililer tarafından ele geçirilmesi üzerine Murdoch, mektubu aklında kaldığı şekliyle yeniden yazmış ve *Asquit'e* iletilmek üzere, Avustralya Başbakanı *Fisher'e* göndermiştir. Mektupta Avusturalya askerlerini metheden Bartlett, buna karşılık İngiliz ordusunun bütün kademelerini karalıyordu.[20] Bunun üzerine Bartlett 30 Eylül 1915'te Çanakkale'deki savaş muhabirliği görevinden alınmıştır. Bunun üzerine Liverpool'a dönüşünün ardından uzun bir sorgulamaya tabi tutulan Bartlett'ten yazılarını teslim etmesi istenmiştir. Bartlett'e göre Londra'ya gidişinin sebebi, kendisini savaş bürosundan ayırmak ve İngiliz basınında onlara karşı yeni bir mücadeleye girişmektir.[21] Görevine iade edilmesi için *NPA'ya (*National Press Association) başvurusundan bir netice elde alamamıştır. Bir süre sonra Marshall Johre'nin merkez bürosunda Fransız ordusuna bağlı *British Press* grubundan *Daily Telgraph* için çalışmıştır. Daha sonra 1918'de ise Fransa'daki Amerikan ordusunda muhabir olarak çalışmak istemiş ancak bu isteği de muhtemelen İngiliz Savaş Bakanlığının itirazları neticesinde kabul edilmemiştir.

Orta Avrupa'daki olayları haber yapmak üzere 1919'da tekrar *Daily Telgraph*'da çalışmaya başlayan Bartlett; Avusturya, Polonya, Romanya ve Macaristan'da bulunmuş ve bölgedeki Bolşevik tehdidini endişe ile izleyen ve Budapeşte'de bulunduğu sırada meydana gelen *Macaristan Devrimi'*nde Bolşevik karşıtı bir grupla çalışmıştır. Bu esnada, İngiliz bakanların bölgedeki lobi faaliyetlerini de Bartlett yürütmüştür.

---

[18] Alan Moorehead; *Çanakkale Geçilmez*, Çeviren: Günay Salman, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 204-205.

[19] Peter Fraser; British War Policy and the Crisis of Liberalism in May 1915, *The Journal of Modern History*, Vol. 54, No. 1, Mar., 1982, p. 14-17.

[20] Mektup birtakım tarihî hadiselerin aktarımında yanlışlıklar içermesine rağmen, Londra'daki Çanakkale Seferi karşıtlarına geniş malzeme sunmaktadır. Mektubun Türkçe çevirisi için bk. Göksu; "İngiliz Savaş Muhabirinin Çanakkale Savaşı İtirafları", *BİDDER Sosyal Bilimler Dergisi*, I. Cilt, 3. Sayı, s. 65-68.

[21] Bartlett; s. 13.

Paris'te yaşamasına rağmen İngiliz siyasetine girmeyi başaran Bartlett, 1923'te *Kuzey Hammersmit'te* İşçi Partisi adayı karşısında seçimi az farkla kaybetmiş fakat bir yıl sonra yapılan seçimlerde milletvekilli olmayı başarmıştır. Bir parlamento mensubu olarak ilgisini dış politika üzerine yoğunlaştıran Bartlett, 1926'da iflas etmesi üzerine milletvekilliğinden de istifa etmek zorunda kalmıştır. Tekrar eski mesleğine dönen Bartlett, 1927'de *Daily Telgraph* özel muhabiri olarak Çin İç Savaşı'nda, 1928'de Sovyet Rusya'da, 1929'da Filistin'de ve 1930'da da Hindistan'da bulunmuş, bu arada gazete yazılarından oluşan bazı kitaplar yayımlamıştır. 1931'de *İspanyol Devrimi*'ni izlediği sırada hastalanan Bartlett, 4 Mayıs 1931'de Lizbon'da hayata gözlerini yummuştur.[22]

2. Bartlett'in Eserlerinin Çanakkale Muharebeleri Araştırmaları Açısından Önemi

Bartlett'in eleştirilerinin İngiliz politikası üzerinde ne derece etkili olduğu açık değildir. Ancak İngiliz donanmasının 1915'te Gelibolu'dan geri çekilmesinde ve *Churchill*'in istifasında kısmî etkisi olduğu iddia edilebilir. Bartlett'in savaş muhabirliği görevinden azledildikten sonra, bir daha asla İngiliz veya sömürge ordularının seferlerine katılmasına izin verilmemiştir. Savaş Bakanlığının baskılarına da maruz kalan Bartlett'in 1916'da İngiltere, Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'da Çanakkale Savaşı hakkında yaptığı konuşmalar engellenmek istenmiş veya katı bir sansüre tabi tutulmuştur.[23]

Bartlett'in 25 Nisan'daki Anzak çıkarması ile ilgili raporu, Çanakkale'de Müttefik ordusuyla birlikte geçirdiği günlerde İngiliz kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla gazetesine gönderdiği harekâtla ilgili haberler ve şahsî yorumlarını içeren raporlardan oluşmaktadır.[24] Bu raporlar, Ocak 1916 yılında *Ashmead Bartlett's Despatches* adıyla Londra'da yayımlanmıştır. Ayrıca Bartlett'in raporları; *Ashmead Bartlett'in Çanakkale Raporları (İstanbul 1916)* adıyla Başkumandanlık Genel Karargâhı İstihbarat Şubesinde görevli bahriye kıdemli kurmay yüzbaşı tarafından tercüme edilmiştir. Raporlar, 8 Mayıs 1915 tarihinde de Avustralya'da yayımlanmıştır. Yayımlanan raporlar, Gelibolu Muharebesi sırasında Osmanlı Erkânıharbiyesi İstihbarat

[22] Ellis Ashmead Bartlet'in eserleri listesi için bk. William L. Langer; *The Recent Books on the History of the Near East*, (=The Journal of Modern History, Vol. 1, No. 3), Sep., 1929, pp. 433. Ayın- Göksu 2003 s. 15-16. Alfred D. Low; *The Soviet Hungarian Rebuclic and the Paris Peace Conference,* (=Transactions of the American Philosophical Society, New Series, Vol. 53, No. 10) (1963), pp.1-91. *The Geopraphical Journal*, Vol. 36, No.2 (Aug., 1910), pp. 211. D. S. Margoliouth; *Quatre Siécles d'Histoire Marocaine au Sahara de 1504-1902*, (=The English Historical Review, Vol. 39, No. 153) (Jan. 1924), pp. 122-124.

[23] Göksu; s. 62.

[24] Ellis Ashmead Bartlett hakkında yazılmış eserler ise şunlardır: Sir Ashmead Bartlett', Sir Sidney Lee (ed) *The Dictionary of National Biography* (Millî Biyografi Sözlüğü), Vol. 1, Supplement Jan. 1901-1911, Oxford, 1966, pp.105-106. Ellis Ashmead Bartlett; Diary (Günlük), Mitchell Library, State Library of New South Wales. Ellis Ashmead Bartlett; *Papers on Gallipoli* (Gelibolu Hakkında Evraklar). Microfilm M2581-6, National Library of Australia. Sir Keith Murdoch', B Nairn and G Serle (eds), *Australian Dictionary of Biography,* Vol. 10, Melbourne, 1986, pp.622-627.

Şubesi tarafından İngilizceden Türkçeye aktarılmış olması yayın tarihi üzerinden kısa bir süre geçmesine rağmen tercüme edilmesi ve buna benzer pek çok eserin de tercüme edilerek harbin tüm şiddetiyle devam ettiği sırada yayımlanmış olması Osmanlı Genelkurmayının ciddi ve faal olduğunun önemini ortaya koyarken Bartlett'in eserlerinin de bu kategoride değerlendirilmesi önem arz etmektedir.[25]

Avustralyalı tarihçi *A. W. Bazley,* savaştan yıllarca sonra (1927) Bartlett'in bu raporu hakkında şunları söylemektedir: *"Bartlett'in raporu, birtakım yanlışlıklara rağmen, pırlanta parçası gibiydi. Onun Avustralya'da yayımlanması, sanırım gönüllü sayısında ani bir artışa sebep olmuştur."*[26] Avustralyalı bir araştırmacı olan Marina Larsson ise Avustralya'da, Bartlett'in raporunun; *"Avustralya toplumunu ideal bünyesine kavuşturan ve dikkate değer bağımsızlık vasıflarını ve kendilerine güvenlerini gösteren, Anzak efsanesinin doğuşunu sağladığını"* ifade etmektedir.[27]

Çanakkale yazıları ile ünlenen ve savaş dönemi basına yönelik sansüre dikkat çeken bir başka yazar olan *Charles Bean*[28] de Bartlett'in raporu hakkında şunları söylemiştir: *"Onun yazdıkları çok canlı ve hayat dolu, isabetli ve gerçek hakkında çok ciddi fikir vermektedir. Vurgu yapmak için biraz mübalağa yapmaktadır... Ancak gerçek aşığı olduğundan şüphe edilmemelidir."*[29]

Bartlett'in raporları Avusturalyalı askerî birliklerin cesaret ve kahramanlıklarına sıklıkla işaret etmektedir. Bartlett bahsi geçen raporunda; *"Avustralyalı yaralı askerlerin durumlarına dair daha önce herhangi bir savaşta hiç böyle bir durum görmemiştim… Ama mermilerin isabet ettiği çoğu yaralının sevinç tezahüratları gece boyunca yankılanıyordu."*[30] Fakat onların liderlerini çok sıkı bir eleştiriye tabi tutmuş ve *"haddinden fazla*

---

[25] Ashmead Bartlett'in raporları; *Ashmead Bartlett'in Çanakkale Raporları (İstanbul 1916)* adıyla Başkumandanlık Genel Karargâhı İstihbarat Şubesinde görevli bahriye kıdemli kurmay yüzbaşı tarafından tercüme edilmiştir. Raporlar, 8 Mayıs 1915 tarihinde de Avustralya'da yayımlanmıştır. bk. Philippa Mein Smith; *Reconsidering Gallipoli*, (=Journal of British Studies, Vol. 45, No. 2), (April 2006), pp. 458.

[26] A. W. Letter; *Bazley to John Treloar*, 7 February 1927, 12/3/47, Australian War Memorial 93.

[27] Marina Larsson; Restoring the Spirit: *The Rehabilitation of Disabled Soldiers in Australia after the Great War*, *Health and History*, Vol. 6, No. 2, Military Medicine (2004), pp. 50.

[28] C. E. W. Bean, Avustralyalı bir gazeteci olup Birinci Dünya Savaşı'na Avustralya birlikleriyle, savaş muhabiri olarak katılmıştır. Önce Çanakkale Muharebelerine katılan Bean, savaşın ilk gününden sonuna kadar tüm gelişmeleri yakından izleyerek yazı ve fotoğraflarla belgelemiştir. bk. Gavin Long; The Plan for an Official History of Australia's Part in the War, *Military Affairs*, Vol. 8, No. 2 (Summer, 1944), p. 95-100. Mete Tuncoku; *Çanakkale 1915 Buzdağının Altı*, Ankara, 2002, s. 117-118.

[29] Avustralya'nın resmî savaş muhabiri olan Charles Bean'ın Çanakkale Savaşları hakkındaki raporları, Avustralya'da Bartlett'in raporundan sonra (13 Mayıs'ta) yayımlanmıştır. Charles Bean de Çanakkale Savaşları araştırmalarında ihmal edilen bir isimdir. Zira eseri bu tarihten sonra ilk defa Kewin Fewster tarafından 1983 yılında yeniden yayımlanmıştır. Bean'ın Bartlett'i eleştiren ifadeleri de mevcuttur. C. E. W. Bean; *'Ashmead Bartlett and a crisis', diary entry*, 26 September 1915. 3DRL/6673 892, Australian War Memorial 38.

[30] Ellis Ashmead Bartlett; *Story of the Landing: Australians face death*, Argus, 8 May 1915, p. 19.

insanın kurban edildiğine" işaret etmiştir.[31] 10 Mayıs'ta *Daily Telgraph*'da yayımlanan ve daha önceki resmî bilgilerden farklı olan raporu, Türk birliklerinin gücü konusunda okuyucuların dikkatini çekmiştir.

Bartlett, İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığından aldığı izne dayanarak Çanakkale Savaşlarının filmlerini de çekmiştir.[32] Bartlett'in kamerası, savaş alanlarında mevcut tek film kamerasıdır. Ancak izne tabi olarak yaptığı çekimlerin negatiflerine İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından el koyulmuştur. Bunun dışında büyük zahmetlerle topladığı not, doküman ve diğer belgelerinin büyük kısmını, kendisinin de içinde bulunduğu *Majestic* gemisinin batması sonucunda kaybetmiştir.

Belgelerinin bir kısmına el konması, bir kısmının ise *Majestic* ile sulara gömülmesi Bartlett için büyük bir talihsizliktir. Bu duruma bir de sansür uygulamasının eklenmesi Bartlett'i büyük sıkıntıya sokmuştur. 18 Haziran'da yazdığı bir yazıda sansürden duyduğu şikâyeti şu şekilde dile getirmektedir:

"İnsanın ahmaklığının da sınırlı olduğu düşünüyordum fakat şimdi olmadığını biliyorum. Sansür, şu anda bütün idraklerin üstüne çıkmıştır. Herhangi bir konuda en ılımlı düşünceleri ifade etmenize bile izin vermiyorlar. Şimdi her biri sizin ifadelerinizi kesip parçalayan en azından dört sansür görevlisi var. Sansür işlemi Maxwell'le başlıyor, daha sonra Ward ve General Braithwaite ile devam ediyor ve Sir Ian Hamilton ile bitiyor. Hepsi farklı bir bakış açısını güdüyor ve fazlalıkları çıkarmanın görevleri olduğunu düşünüyorlar. Bu yüzden zavallı halka sadece birkaç kuru ekmek kırıntısı kalıyor. Yazılar, tavuğun suyunun suyuna benziyor."[33]

Bartlett'e uygulanan sansür uygulamasının bir örneği de *Asquith*'e gönderdiği mektuba el konulmasıdır. Avustralyalı Gazeteci *Keith Murdoch* aracılığıyla gönderdiği bu mektup, Marsilya'da bir İngiliz subayı tarafından ele geçirilmiş ancak *Murdoch,* İngiltere'ye varmadan önce bu mektubu aklında kaldığı şekliyle tekrar yazarak 23 Eylül'de Avustralya Başbakanı *Andrew Fisher*'e göndermiştir.

Bean'ın verdiği bilgiye göre basından sorumlu İngiliz subayı, *İmros*'taki savaş muhabirleri kampına bir casus yerleştirmiş ve bu casus *Murdoch*'un Bartlett'in mektubunu götüreceğini rapor etmiştir. Mektup'un ortaya çıkmasından sonra Savaş Ofisi, *Sir Ian Hamilton*'a Bartlett'in Londra'ya çekilmesini isteyen bir yazı göndermiştir. 2 Ekim'de Bartlett'in Gelibolu'yu terk etmesi emredilmiş ve İngiliz savaş bölgelerine girmesi kesinlikle yasaklanmıştır.

---

[31] Philippa Mein Smith; *Reconsidering Gallipoli*, *Journal of British Studies*, Vol. 45, No. 2 (April 2006), pp. 459.

[32] Bartlett'in burada çektiği görüntüler *Heroes of Gallipoli* (Gelibolu Kahramanları) adlı filmde de kullanılmıştır. Bu çekimlerin bir kısmı Canberra'daki Avustralya Savaş Müzesinde bulunmaktadır.

[33] Ashmead Bartlett; *Diary*, Mitchell Library (18 July 1915).

Bartlett'in Çanakkale Harekâtı hakkındaki ilk konferansı, *Sydney*'de yapılmıştır. Konferans sabahında Bartlett, mahalli askerî sansür memuru Binbaşı Armstrong tarafından ziyaret edilmiş ve kendisinden *Melbourne*'daki Savunma Bakanlığının direktifleri doğrultusunda hareket etmesi gerektiği bildirilmiştir. Buna göre Bartlett'in bütün konferans metinleri, *Binbaşı Armstrong* tarafından incelenmeden konuşması yasaklanmıştır. Kendisi için büyük bir sıkıntı yaratan bu durum karşısında Bartlett, Çanakkale ile ilgili yazdığı bütün yazı ve raporlarından oluşan 50 bin kelimelik bir metnin kopyasını *Armstrong*'a vermiş ve ona "bu metnin hangi kısımlarını kullanacağına henüz karar vermediğini" söylemiştir. Metnin tamamını incelemek durumunda kalan *Armstrong* ise bu uzun metnin ancak bir kısmına bakabilmiş ve Bartlett'e iade etmiştir.

16 Şubat 1916 tarihli *Sidney Mail* gazetesindeki bir habere göre konferansın yapıldığı 12 Şubat'ta salon tıka basa dolmuş ve halk Bartlett'i büyük bir ilgi ile dinlemiştir. Ancak bu ilgi, Avustralya'daki askerî otoriteleri rahatsız etmiş ve Bartlett'e karşı yeni baskılar uygulanmaya başlanmıştır. Benzer baskı Bartlett'in Yeni Zelanda'da bulunduğu sırada da devam etmiştir. Bartlett'in Çanakkale Savaşı ile ilgili rolü savaştan sonra da devam etmiştir. Hatta Mayıs 1917 yılında oluşturulan *Çanakkale Komisyonu*nda Bartlett'in de bilgisine başvurulmuştur. Onun 1916'da yayımlanan *Ashmead Bartlett's Despatches From The Dardanelles* (1916) (Ashmead Bartlett'in Çanakkale'den Raporları) ve ölümünden üç yıl önce 50 yaşında iken (1928) yayımlanan *The Uncensored Dardanelles* (Sansürsüz Çanakkale) isimli kitapları, Sir Ian Hamilton ve diğerleri hakkında yazdıkları, ateşli makale ve mektupların yayımlanmasına sebep olmuştur. Ölümünden sonra bile, ailesi, Hamilton'un iddiaları üzerine *Daily Telegraph*'ta onu savunmak durumunda kalmıştır.[34] 1927'de Charles Bean ve Canberra'daki Avustralya Savaş Müzesi Müdürü John Treloar, Müze koleksiyonu için Bartlett'in raporlarını elde etmeye çalışmıştır. Uzun bir yazışmadan sonra, Sydney'den Angus ve Robertson'ın bu evrakları satın almak için 1916 başlarında Bartlett ile müzakere ettiğini anlamışlardır.[35]

3. Bartlett'in Değerlendirmelerine Yönelik Sansür Teşebbüsleri

Bartlett, Çanakkale Seferi'ne katıldığı günden itibaren yaşanan bütün zorlukları üç ana hata üzerinde görmekte idi. Ona göre; *"… Bu hatalardan ilki, daha savaşın başlangıcından beri Savunma Bakanlığında (War Office) bir genelkurmay heyetinin asla oluşturulmamış olması, ikincisi bu hususa dair hiçbir çaba ve önemin gösterilmemesi, üstelik Hükûmetin de Lord Kitchener'in Bakanlığına ait görevleri doğrudan yürütmesine tam bir onay*

[34] Bartlett'in Çanakkale Seferi ile ilgisi ve bu sefere etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. B. M. J. Publishing Group, *Operations In The Dardanelles: The Difficulties Of The Medical Service*, (=The British Medical Journal, Vol. 2, No. 2856), (25 Sep. 1915), pp. 482-483. K. Fewster; *Ellis Ashmead Bartlett and the Making of the Anzac Legend*, (=Journal of Australion Studies, No. 10), Haziran, 1982, s. 17-30.

[35] Şu anda bu evraklar Sydney'de Mitchell Kütüphanesinde bulunmaktadır.

vermesiydi. Oysa bu, oldukça ağır ve sorumluluk gerektiren bir işti. Üçüncü hataya gelince Bartlett, bunu da Ulusal Savaş Konseyinin genişletilmiş bir şekli olan Savaş Meclisinin, savaşın stratejik aşamalarını genel bir biçimde yönetme görevinin üstlenilmesi olarak görmekteydi. Buna göre Çanakkale Savaşı iktidar ve askerî özelliğe sahip kişilerden oluşan bir kurmay heyeti tarafından sevk ve idare edilecek yerde, pek az Lord Kitchener'in çalışma ve iktidarıyla çoğu kez de siyasilerin her türlü aşama ve manevralarında usta olup ancak savaş sanatının kuram ve uygulamalarından tamamen habersiz mülkiye memurlarından oluşan bir grup tarafından sevk ve idare edilmiş olması idi."[36]

Bartlett, Çanakkale'de, karaya asker çıkarılmadan önce yapılan deniz harekâtı ile ilgili cevap aranan soruları şöyle sıralamaktadır:[37]

1. Türkler, savaşın ortaya akışından beri Alınanların gözetiminde ne kadar istihkâm meydana getirmişlerdi ve ne kadar yeni top tabya etmişlerdi?

2. Torpil arama işinde kullanılan muhripler[38] ve balıkçı gemilerine karşı kullanılmak üzere Türklerin ne kadar hareket özelliğine sahip topları vardı?

3. Türk istihkâmlarında ne kadar Alman topçusu bulunmakta idi?

4. Çanakkale geçidinin torpil ve karadan ateş edebilir torpil kovanlarıyla ne dereceye kadar savunması hazırlanmıştı?

5. Mayın tarlalarının asıl yerleri nerelerdi?

Bartlett, yukarıdaki soruların cevapları hususunda hiçbir güvenilir bilgiye sahip olunmadığını belirterek donanmalarının Narrows'dan geçip Marmara'ya girme ve Türklerin de kendi hesap ve beklentilerinin aksine barış istememeleri hâlinde ne yapılacağı konusunun dahi söz konusu edilmemiş ve tartışılmamış olduğuna dikkat çekmekte idi.[39]

Çanakkale Boğazı'nı aşmaya yönelik 18 Mart 1915 yenilgisi karşısında tek başına bir deniz harekâtından vazgeçilmesi üzerine ise Bartlett görüşünü, daha uygun şartlar altında mayın tarlalarının kaldırılarak önceki harekâtı tekrarlamaktan ibaret olarak ortaya koyarken bunu "*yapabileceğimiz işlerin en iyisi"* şeklinde ifade etmekteydi.[40] En acemi olanların bile anlayabileceği basitlikte bulduğu, deniz hücumundaki

---

[36] Ayın- Göksu: *İngiliz Savaş Muhabiri Bartlett'in Gözüyle Çanakkale Savaşı'nın İçyüzü,* s. 29-30.

[37] "Ma'lûmâtın telhîs edildiği esâs noktalar şunlardan ibâret olmak lâzım gelirdi. 1. Harbin zuhûrundan beri Türkler, Almanların nezâreti tahtında olarak, ne kadar yeni istihkâmlar vücûda getirmişler ve ne kadar yeni toplar tabya etmişlerdir? 2. Torpil tararrî hidemâtında kullanılan muhribler ile balıkçı gemilerine karşı kullanılmak üzere Türklerin ne kadar kâbil-i sevk ve tahrîk topları vardır? 3. Türk istihkâmlarına ne mikdar Alman topçusu konmuştur? 4. Çanakkale geçidinin, torpil (lağım) ve karadan endaht olunur torpido kovanlarıyla ne dereceye kadar müdâfaası ihzâr edilmiştir? 5. Lağım tarlalarının mevki'-i aslîleri nereleridir?" bk. Ayın-Göksu; *İngiliz Savaş Muhabiri Bartlett'in Gözüyle Çanakkale Savaşı'nın İç Yüzü*, s. 34-35.

[38] Torpido ve denizaltılara karşı kullanılan savaş gemisi.

[39] Ayın-Göksu; s. 35.

[40] age.; s. 41.

başarısızlığın altında yatan gerçekleri Bartlett özetle şöyle ifade etmekteydi: *"Biz zorlu bir harekâta giriştik. Esas noktalara ilişkin sağlıklı bilgi elde etmeden, alışkanlığımız olduğu üzere düşmanı küçük görerek böyle bir işe kalkıştık. Sonuçta herkesin itiraf ve kabul edeceği bir hezimete, yenilgiye uğradık ki bunun için hiç de şikâyete hakkımız yoktur."*[41]

Bartlett, Çanakkale Savaşı'nın ilk devresine ait görüşlerini yukarıda belirtildiği üzere açıkça ortaya koyarken Gelibolu'ya kara çıkartmasının yapıldığı 25 Nisan 1915 gününden itibaren de aynı açık tavrını sürdürmeye devam etmiştir. Savaşın bu devresinde kara ordusunun çıkartmanın yapıldığı yerle ilgili, ağır eleştirilerde de bulunmaktaydı. Bartlett'in dilinden düşürmediği şey, ordunun Bolayır'a çıkarılmasıydı.[42] Hamilton ise bu fikirde olmamakla birlikte Bartlett'in bu görüşünü hiç kimseye söylemekten de çekinmemesi, başta Başkomutan ve genel karargâhtaki üst düzey subaylarla arasında büyük bir gerginliğe sebep olurken bu gerginlik 6-8 Mayıs 1915 İkinci Kirte Savaşı ve Alçıtepe başarısızlığından sonra iyice su yüzüne çıkmıştır. Çünkü Başkomutan Ian Hamilton'un savaşla ilgili üstlerine arz ettiği raporla,[43] Bartlett'in yaptığı haberlerin çelişmesi, yazılarının sansüre uğramasına neden olmuştur. Bartlett bu konuda günlüğünde şu nota yer vermekte idi. *"Eminim ki buradaki askerî yetkililer gerçeği ana vatandaki yetkililerden saklıyorlar ve onlara şu anki durum hakkında gerçeği söylemeyecekler çünkü görevden tamamen alınacaklarından ve akıllarındaki bütün lanet mevki ve unvanlara ve asilzadeliklere elveda demekten korkuyorlar."*[44]

Mayıs ayı başında, Bartlett'in ülkesine izinli gitmesi üzerine onun yerine Gelibolu'da kurmay subay olarak görev yapan Roman Yazarı Compton Mackenzie, Hamilton tarafından davet edilmiştir. Mackenzie, Bartlett ile ilk tanışmalarını ve Bartlett'in ruh hâlini, bir araştırmacı şu şekilde nakletmektedir: *"Sinirli bir tedirginlik ifadesi… Varoluşunun herkesi kızdırdığına inanmış… Ve hepimizin biraz idmana ihtiyacı olduğunu ima eder bir tavırla güvertede dolaşıyordu. Biraz önce Ian Hamilton'la görüşmüştü… Bana bütün seferin başarısızlığa mahkûm olduğunu, bir süre sonra da bineceği Majestic'in torpilleneceğini umduğunu söyledikten sonra gemiden ayrıldı."*[45]

---

[41] age.; s. 35.

[42] Moorehead; s. 409.

[43] Söz konusu rapor için bk. *Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu*; Yayına Hazırlayan: Ahmet Altıntaş, Çanakkale, 1999, s. 21-83. General Aspinall, Ian Hamilton'un bu başarısızlık neticesinde muharebede bir tesiri kalmadığına işaret ederken şu hususa işaret etmiştir: "Elinde kalmış en son ihtiyat kuvvetinin de emrinde bulunan sahildeki komutana devir ve teslim edilmesi ile Başkomutanlık şeklinde olan o yüksek vazifeden, kendisine, ancak bu vazifedeki sorumluluk yükü kalmıştı." bk. C. F. Aspinall Oglander; *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekâtı (Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına Kadar)*, I. Cilt, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, 2. Baskı, İstanbul, 2005, s. 403.

[44] Philippa Mein Smith; *Reconsidering Gallipoli*, (=Journal of British Studies, Vol. 45, No. 2), (April 2006), pp. 458. General Aspinall, Ian Hamilton'ın düşman savunma tertibatı hakkındaki izleniminin gerçeğe uymadığına önemle işaret etmektedir. bk. Oglander; s. 422.

[45] Moorehead; s. 409-410.

Majestic savaş gemisi bu konuşmanın yapıldığı ertesi günün gecesi (27 Mayıs 1915) Teke Koyu'nun bir mil açığında torpillenerek batırılmıştır. Bartlett de geceyi güvertesinde geçirdiği bu gemiden yüzerek kurtulmuştur. Daha sonra batan gemiyi bir sandalyeden izler ancak not aldığı her şey Majestic'le birlikte Boğaz'a gömülmüştür. Alan Moorehead, Bartlett'in muharebe hakkındaki görüş ve eleştirilerine ilişkin şu yoruma yer vermiştir:

"Ashmead Bartlett'ta, insanı en çok kızdıran özellik de çok defa haklı çıkmasıydı… Gerçekten de bu kadar sık felaketlerle sonuçlandıklarına göre generallerin planlarında eleştirilecek çok şeyler olmalıydı!.. Üstelik kendisi pek de yabana atılacak biri değildi. Londra'da kabinedeki bir sürü önemli kişinin kulağı, gözü gibiydi. İmroz'da kendisinden hoşlanılmıyor idiyse de cephedeki asker onu görmekten memnun oluyordu. O da sık sık cepheye gidiyordu. Bir savaş muhabiri olarak Ashmead Bartlett çok yetenekli biriydi. Ağustos savaşları sonunda Murdoch geldiği zaman hâlâ seferde bulunuyordu ve her zamankinden asık yüzlü bir hâldeydi…"[46]

Majestic'in batmasıyla aldığı tüm notlarını ve eşyalarını kaybeden Bartlett, eksiklerini tamamlamak için Londra'ya dönmek istedi. Ancak Başkomutan Ian Hamilton harekâtın ortasında onun Londra'ya dönmek istemesine karşı çıktı. Bu engellemenin kendisinin kurmay subayların tüm gerçeğin bilinmesini istemediği yönündeki fikrini kanıtladığını, bildiklerini anlatma endişesi taşıdıklarını bu yüzden İngiltere'ye dönmesinden korktukları yorumunu yapan Bartlett, bütün bunlara rağmen, Haziran ayında Londra'ya gitmeyi başarmış ve başta Başkomutan olmak üzere genel karargâhtaki subayların endişelerini haklı çıkararak Londra'da da yoğun görüşmeler yapmıştır. Bartlett, burada Başbakan Herbert Asquit, Çanakkale Komitesi üyeleri, Savaş Bakanlığı ve Amiralliğin daimî iki sekreteri, askerî harekâttan sorumlu general, mensubu olduğu *Daily Telegraph* gazetesinin sahibi ve aynı zamanda Gazete Sahipleri Birliği Başkanı Harry Lawson ve Winston Churchill'le görüşerek Gelibolu'daki durumu anlatmıştır.[47] 20 Eylül 1915 tarihinde *Daily Telegraph* gazetesinde yayımlanan haberinde Bartlett; *"Sağlık hizmetleri için gerekli yeterli derecede dahi suyun sağlanamadığına işaret ederken gerekli suyun temini için Türk birliklerinin ateş hattına girilmesi gerektiğine bunun ise son derece riskli olduğuna…"* işaret etmiştir.[48]

---

[46] age.; s. 410.

[47] Bartlett, cephede komuta heyeti arasında yaşanılan olumsuzluğu dikkat çekici ifadelerle şu şekilde belirtmiştir: *"Orada hemen hemen bir isyan havası vardır ve tuğgenerallerin büyük bir bölümü cephede yaşanılan karışıklıklardan sorumlu tutulan General Weston'dan daha fazla emir almayı açıkça reddettiler… Weston'un sıcaktan aşırı derecede etkilendiğini ve emir vermekten yoksun olduğunu her zaman ifade ettiler."* bk. T. H. E. Travers; *Command and Leadership Styles in the British Army: The 1915 Gallipoli Model"*, (=Journal of Contemporary History, Vol. 29, No. 3) (Jul., 1994), pp. 415-416.

[48] *Operation In The Dardanelles. The Difficulties of the Medical Service*, (=The British Medical Journal, Vol. 2, No. 2856), (Sep. 25, 1915), pp. 482-483. Hamilton raporunda 6-7 Ağustos'ta gerçekleşen çarpışmalar sırasında, askerlerin yorgun ve güçsüz düştüklerini, susuzluktan, askerlerin sıkıntı çektiklerine, kumsalda yapılan su dağıtımının ise yolunda gitmediğine işaret

Bu arada Ian Hamilton, Bartlett'in Londra'ya gidişinin ardından hemen harekete geçerek Compton Mackenzie'den resmî görgü tanığı olarak çalışmasını istemiştir. Böylece Bartlett'in geri dönmesini engellemiş olacaktır.[49] Bu esnada bir adım daha atarak 20 Haziran'da Savaş Bakanı Lord Kitchener'e bir yazı yazmış ve cephedeki gazeteci sayısının iki veya üç kişiye çıkarılmasını istemiştir. Hamilton bunun nedenini, Ashmead Bartlett'i ima ederek kişisel bir yorumla şöyle değerlendirmektedir: *"Cephede bir tek savaş muhabiri oluşuyla, o muhabir bütün Londra basınını arkasında görür, gazeteciler haber almak için onun ağzına bakarlar, o yüzden sebepsiz yere pek önemli bir şahıs hâline gelir: Tek başına olduğundan, onu kontrol edecek bir başka muhabir de bulunmadığından haberleri dilediği gibi uydurur, yazar. Ama cephede ikinci bir savaş muhabiri varsa pek art fikirlerle ortaya çıkıp atıp tutamaz."*[50]

Başkomutan Ian Hamilton, Bartlett'in Gelibolu'ya dönmesine engel olmuş ama 14 Temmuz 1915'ten itibaren Gelibolu'ya üç gazeteci daha gelmiştir. Bartlett, 25 Haziran'da Gelibolu'ya vardığında Ian Hamilton tarafından kabul edilmiş ve Bartlett görüşme sırasında Başkomutan'ın kendisine hakaret ettiğini bir savaş muhabiri olarak kendisine verilen görüşler dışındakileri yansıtmaya hakkının olmadığını, savaşın yönetilişinin eleştirilmesinin ağır bir hakaret olduğunu, çünkü ordunun moralini bozduğunu söylediğini ifade ederek, bunu halk önünde yapmadığını ancak özel sohbetlerde bu tür bir şey söylemiş olabileceğini kendisine söylediğini belirtmiştir.[51] Başkomutan ise bu görüşmeyle ilgili, Lord Kitchener'in kısa bir süre önce kendisine Bartlett hakkında birkaç telsiz gönderdiğinden haberdar olarak onun huzursuz bir tavır sergilediği kanısını uyandırdığını, cephedeki durum hakkında görüşünü dinlediğini ve kendisinden özür dilediğini belirterek esaslı değişiklikler yapılması konusundaki görüşlerine katıldığını ifade etmiştir. Hamilton, Bartlett'in kendisine, Bolayır hattının çok önemli olduğunu, o bölgeye yeni tümenler çıkarması hususunda kendisini teşvik ettiğini, kendine göre yeni buluşlar yaptığını sandığından bahsederek "*onun teklifi daha" vardı* sözlerini eklemekteydi. Bartlett'in Hamilton'un günlüğünde belirttiği teklifi ise şuydu:

"Türk askerlerine adam başına 10 şilin bahşiş verileceği söylenir ve kendilerine dokunulmayıp affedilecekleri ilan edilirse her asker silahı ve sahra aletleriyle gelip teslim olur ve ateş hattında dövüşecek kimse kalmaz!" diyordu. *"Sanıyordu ki bu suretle düşman ordusundan pek çabuk kurtulabiliriz. Merakımı uyandırmıştır; karşımızda Hristiyanlara düşman bir Müslüman olsa ve kısmen karnı aç olsa kendisine 10 şilin verilse ve iyi bir akşam yemeği yedirilip karnı doyurulsa ne yapardı acaba? Mamafih dünyada*

---

etmiştir. bk. *Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu*; 1999, s. 66-67.

[49] Macleod; *Gelibolu'nun Öteki Yüzü,* s. 155.

[50] *Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu*; s. 185.

[51] Macleod; s. 168-169.

Osmanlı Türk'ünden başka, bir din uğruna canını fedaya tartışmasız hazır, bir millet ve asker yoktur. Asker başına 10 şilin yerine 50 İngiliz lirası teklif etsek yine de suratımıza çarparlar, biz de dünyaya rezil oluruz."[52]

Bu görüşmenin ardından ise Hamilton notları arasında şu ifadelere yer vermiştir: *"İnsan merak ediyor… Acaba Hristiyanlarla birlikteyken karnı acıkmış, eli daralmış olsa da Bartlett'e bir Müslüman on şilin ve bir akşam yemeği teklif etse ne yapardı ki?"*[53]

Bartlett'in 25 Haziran'da Londra'dan döndükten sonra, Ian Hamilton'la yaptığı yukarıdaki görüşmesinden de anlaşılacağı üzere, aralarında yaşanan önceki gerginlik ve hoşnutsuzluğun devam edeceği ve Bartlett'in da kararlı ve eleştirel mücadele tavrını sürdüreceği açıkça görülmekte idi. Teke Koyu'na yapılan Lancashire Çıkarması'yla ilgili yazdığı makale 18 Temmuz'da sansüre yakalandı. Bartlett'in kızgınlığını artıran ise makalesinin tek bir kelimesinin bile sansürden geçemeyerek geri gelmesidir.[54] Bartlett, Gelibolu'da bir yandan savaşı izlerken diğer yandan çalışmalarına uygulanan sansürle mücadelesini sürdürmekteydi.[55] Eylül ayı başında bulundukları cephenin filmini çekmeye başladı. Hamilton, Bartlett'in bu teşebbüsü sayesinde *"Gelibolu Yarımadası'nda cereyan eden savaşlar, sinemaya intikal ederek ebedileşecektir."* notunu 3 Eylül 1915'te günlüğüne düşmekteydi.[56] Bu arada Bartlett'in Gelibolu'daki kaderinde de önemli bir rol oynayacak kişi olan Avustralyalı Gazeteci Keith Murdoch, dört günlük bir gezi için Eylül'de Gelibolu'ya gelmiştir.[57]

---

[52] *Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu*; s. 190. Türk askerinin muharebeler sırasında içinde bulunduğu ruh hâlini Associated Press Muhabiri Amerikalı Schreiner, tedavi görmekte olan İngiliz yaralıları ziyaret ettikten sonra hazırladığı raporunda şu ifadeleri ile ortaya koymuştur: *"Türkler gayet iyi savaşıyorlardı. Haysiyetliydiler."* bk. Vahdet Keleşyılmaz; *Çanakkale Muharebeleri Hakkında Bir Rapor ve Bir Değerlendirme*, (=Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 43, Cilt: XV), (Mart 1999), s. 102. Çanakkale Muharebeleri sırasında burada görev yapan ve Türk askerinin sade yaşamından çok etkilenmiş olan Alman Albay Hans Kannengiesser bir Türk askerinin; *"Her gün yemek yediğimize göre bu gerçek bir savaş değil!"* dediğini naklederken günlüğünde şu satırlara yer vermiştir: *"Türk karyolayı hiç bilmez ve gece dolaptan çıkardığı halı veya şilteyi yere serer… pirinç ve et onun için bir lükstür. Yedeğindeki yiyeceği, bir dilim ekmek ve kötü görünümlü bir mendile sarılmış birkaç zeytinden ibarettir. Sabahları biraz un çorbası içer, öğleden sonra geç vakit başka bir çorba içer ve bazen, Başlıca yiyeceği bulgurdur… ekşimiş yağda pişirilen veya soğuk yenen kırık buğday."* Kevin Fewster; *Gelibolu 1915 Savaşla Başlayan Dostluk*, Çeviren: İbrahim Keskin, 3. Baskı, İstanbul, 2005, s. 126-129.

[53] Moorehead; s. 409.

[54] Philippa Mein Smith; *Reconsidering Gallipoli*, (=Journal of British Studies, Vol. 45, No. 2), (April 2006), pp. 458-459.

[55] Travers; "Command and Leadership Styles in the British Army: …", pp. 425.

[56] Hamilton; *Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu*, s. 255.

[57] İmroz'da oluşturulan basın kampına yerleşen Murdoch, burada Bartlett'le tanıştı ve bu sırada ikisi de hemen ortak pek çok yanları olduğunu anlamakta gecikmedi. Keith Murdoch, Anzak askerlerinin köprübaşında karşılaştığı tehlikeler, bakımsızlık, hastalık, değişmeyen gıda ve oradaki buhranla, konuşmuş olduğu askerlerin genel karargâhı kötü bir şekilde eleştirmeleri ve

Bartlett, genel karargâhtakiler ve sansürle mücadelesinde yaşadığı gerginlikle, Gelibolu'daki kendisinin belirlediği gerçekleri ülkesindekilere tam olarak anlatamamanın rahatsızlığını ve sıkıntısını duyan biri olarak Keith Murdoch'la görüşlerinin uyum içerisinde olması, ona büyük, büyük olduğu kadar da riskli bir fikir verdi. Bu cephedeki kuralların çiğnenerek sansüre uğramadan gerçekleri anlatacak bir mektubun İngiltere'ye ulaştırılmasıydı. Her iki gazeteci bir süre görüştükten sonra bu işin yapılmasına karar verdiler. Bunu yapacak kişi Keith Murdoch idi. Zaten kısa süreli geldiği Gelibolu'yu Eylül'ün ikinci haftası terk edecekti. Bartlett, meslektaşı, İngiltere'ye gitmek üzere Marsilya'ya hareket edecek gemiyi beklerken mektuplarını yazdı. Bartlettt, bu konuda şunları belirtmekte idi: *"Murdoch'a Gelibolu'daki orduyu kurtarabilecek bir kampanyayı düzenleyebilecek kimselere yazılmış mektupları verdim. Harry Lawson'u görüp beni, geri çağırtmasını bildirdim. Kendisine bu işte başına bir güçlük geldiği, Londra'daki yöneticiler ihtarlarını dinlemediği takdirde istifa ederek mücadele için Londra'ya kendisine katılacağımı vaat ettim."*[58]

Bartlett, 11 Ekim'de Londra'ya yeni bir kuvvet kazanmış olarak vardıktan sonra vakit kaybetmeden The Times ve Daily Mail gazetelerinin sahipleri ile görüşmüştür. Sunday Times gazetesinde Gelibolu meselesinin sansürsüz yayımlanmasına imkân sağlamış. Bartlett, Keith Murdoch ile bir araya gelerek birkaç hafta için Londra'da gerek önemli gazete idarecileri ile gerekse bürokratlarla görüşmeler yapmışlardır.[59] *Evening News, Daily Mail, Daily Mirror* ve *Times* gazetelerinin sahibi Vikont Northcliffe tarafından da desteklendikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle Northcliffe, Gelibolu Harekâtı'nın başarısızlığından dolayı, Hükûmete ve Lord Kitchener'e yüklenmekte, bu harekâtın binlerce insanın kaybına ve boşa harcanan üç yüz milyon İngiliz lirasına mal olduğunu ileri sürerek eleştirmekte ve Gelibolu Cephesi'nin boşaltılması gerektiğine önemle temas etmektedir.[60] Bartlett ve Murdoch'un faaliyetleriyle İngiltere'nin siyasi yaşamında Gelibolu

---

yaklaşan kıştan korktuklarına dair söylediklerinden etkilendiğini ve dehşete düştüğünü Bartlett'a açıkladı. Murdoch'un bütün bu duyup gördüklerinin doğruluğunu onaylanan Bartlett, kendi görüşlerini de meslektaşına aktarırken memleketteki halk ve idarecilerin ne olup bittiği konusunda tam bir bilgisizlik içinde olduğu sözlerini de konuşmasına eklemeyi unutmadı. bk. Moorehead; s. 411-412.

[58] Smith; *Reconsidering Gallipoli*, pp. 460.; Moorehead; s. 412-413.

[59] Sürmeli; *İngiliz Savaş Muhabiri Ellis Ashmead Bartlett'in Gözüyle,* s. 95.

[60] Bartlett'in bu düşüncelerini haklı çıkaran gelişmede 9 Ağustos'ta Anafartalarda Müttefik kuvvetlerinin yaşadıkları kayıplarında etkisi olduğu düşünülebilir. Hamilton bu cephede alınan mağlubiyetin ardından 17 Ağustos'ta Kitchener'e kati hükmünü bildiren raporunda özetle şu ifadelere yer vermiştir: *"Çanakkale sahne-i harbinde olup bitenlere ait hakikatleri olduğu gibi bilmenizi isterim. Biz şimdi esas Türk ordusunun karşısında bulunuyoruz. Bu ordu çok şecîane (yürekli) harb ediyor ve mükemmel surette sevk ve idare olunmaktadır."* bk. Mehmet Şevki Yazman; *Bir Subayın Kaleminden Türk Çanakkale Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var*, Yayına Hazırlayan: Tuncay Yılmazer, 1. Baskı, Yeditepe Yay., İstanbul, 2008, s. 410-411. Aynı tarihlerde gerek Müttefiklerin gerekse Osmanlı ordusunun ciddi kayıplar yaşadığına E. M. Sait de dikkat çekmektedir. bk. E. M. Sait; Record of Political Events, *Political Science Quarterly*, Vol. 30, No. 4 (Dec., 1915), p. 706.

Yarımadası'nın boşaltılması çabalarına ne kadar katkısı olduğu ayrı bir araştırma konusudur fakat Bartlett'in Gelibolu'dayken savaş stratejisini beğenmediği ve sürekli eleştirdiği Başkomutan Ian Hamilton, 14 Ekim 1915 gecesi toplanan savaş konseyinde görevden alınmıştır.[61] Hamilton görevden alınmasını ise raporunu tamamlayan şu ifadeleri ile nakletmektedir: *"11 Ekim'de sizden almış olduğum bir telgrafta, Yarımada'nın tahliyesinde ne kadar kayba uğrayacağımızın tahmini soruluyordu. 12 Ekim'deki cevabi telgrafımda tahliyenin bence imkânsız olduğunu ifade etmiştim. 16 Ekim'de Londra'ya çağrıldığıma dair bir telgraf aldım. Döndüğümde anladım ki çağırılmam, derhâl tahliye yapılması için, başka bir komutanın Yarımada'ya gönderilmesi, tüm kamuoyunun ve Kraliyet Hükûmetinin arzusu üzerine olmuş."*[62] General Charles Monroe'un yerine tayin edildiğini öğrenen Hamilton, 17 Ekim 1915'te de Gelibolu'yu terk etmiştir.

Yarımada'ya geldikten ve burada yaptığı incelemelerden sonra, Charles Monroe Çanakkale'nin hemen tahliyesi gerektiği fikrini ortaya atmıştır.[63]

Sonuç

Bartlett, Çanakkale Kara Muharebelerinin başladığı tarihten itibaren Gelibolu'da bulunmuştur. 25 Nisan'da bulunduğu HMS London Savaş Gemisi ile Avustralya ve Yeni Zelandalı askerî kuvvetlerinin Arıburnu'na yaptıkları çıkarmaya tanık olmuştur. Müttefik kuvvetlerin galibiyetinden ve İstanbul'un işgal olunacağından hiç şüphesi olmayan Bartlett'in raporlarında ortaya koyduğu ruh hâli, Müttefik kuvvetlerin ilerleme kaydedememeleri üzerine ve yapılan hücum girişimleri Türk askerinin kahramanca direnişleri neticesinde değişmeye başlamıştır. Uğradıkları bu başarısızlığın Türk ordusunda bulunan Alman askerî kadrosunun bir başarısı olduğunu sıklıkla ifade ederken başarıda asıl pay sahibi olanların Türk asker ve kurmay heyetinin olduğunu bir türlü kabul etmek istememiştir. Bartlett bu düşüncesini ise savaşın başlangıcına dair raporunda şu şekilde ifade etmiştir: *"… Türk ordusu, yüksek askerî eğitim görmüş güzide Alman subayları tarafından idare edildiğinden ve bu subayların askerî ve ilmî olarak iyi yetişmiş olmalarından dolayıdır ki bugünkü Türk başka türlü bir düşmandır…"*[64] Savaşın ilerleyen dönemlerinde galibiyetin kendileri için bir hayalden öteye gitmediğini anlamaları üzerine Bartlett'in başlangıçtaki Türk askerine dair fikrinin tamamen değişmiş olduğunu görmekteyiz. Son raporlarından birinde Türk askerinin kahramanlığına dair şu ifadeleri ise fevkalade önemlidir: *"Son derece yüksek bir askerî maharetle sevk ve idare edilen cesur ve inatçı bir*

[61] Oglander; *Büyük Harbin Tarihi*, s. 15.
[62] *Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu;* 1999 s. 83.
[63] Fahri Belen; *Harp Akademisi 1934-1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşı'ndan Alınan Dersler*, Yayına Hazırlayan: Tuncay Yılmazer, 1. Baskı, Yeditepe Yay., İstanbul, 2009, s. 144-145.
[63] Oglander; s. 15.
[64] Bartlett; *Bir İngiliz Savaş Muhabirinin Kaleminden Çanakkale Gerçeği*, s. 5.

düşmanla savaşıyoruz. Türk bir köşeye sıkıştırılıp savunma durumuna geçtiği zaman dehşetli ve korkunç bir düşman olup kalır. Askerlerimizin savaşmakta olduğu bugünkü düşman evlatları, namdar gazi ve şöhretli kumandan Osman Paşa'nın kumandasında olarak Plevne'yi kahramanca tutan aslanların aynıdır."[65]

Bartlett'in Gelibolu Harekâtı'na katıldığı günden itibaren Müttefik kuvvetlerin komuta heyetinin kararlarından, planlarına ve savaşın stratejisine kadar müdahaleci tavrı, muharebeler süresince ve sonrasında siyasi ve askerî çevrelerden takdire ve eleştiriye tabi tutulurken bu durum Bartlett'i gerek çağdaşı olan gerekse onu takip eden savaş muhabirleri arasında ayrı bir konuma taşımıştır. Diğer taraftan İngiltere yönetimi buradan çıkarılan dersler neticesinde Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru gelişmiş bir basına yönelik sansür teşkilatlanmasını da harekete geçirmiştir.[66] Sonuç itibarıyla Savaş Muhabiri Bartlett'in izlenimlerinden de hareketle ortaya koymaya çalıştığımız Çanakkale Muharebeleri, Türk askerinin dünyanın en güçlü ordularına karşı gösterdiği azmi, Türk İstiklal Harbi ve Kuvayımilliye ruhu ile eş değer bir anlam taşır.

Bibliyografya

ARMAOĞLU, Fahir; 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 17. Baskı, İstanbul, 2010.

ATATÜRK'ün Fikir ve Düşünceleri; Hazırlayan: Utkan Kocatürk, Ankara, 1984.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; *Tek Adam, Mustafa Kemal, I. Cilt, 1881-1919*, İstanbul, 1976.

AYIN, Faruk-GÖKSU, Erkan; *Birinci Cihan Harbi Öncesinde Türkiye*, Askerî Tarih Bülteni, Yıl: 26, (Ağustos 2001), Sayı: 51.

AYIN, Faruk-GÖKSU, Erkan; *İngiliz Savaş Muhabiri Bartlett'in Gözüyle Çanakkale Savaşı'nın İç Yüzü*, Bilge Yay., Ankara, 2003.

B. M. J. Publishing Group; *Operations In The Dardanelles: The Difficulties Of The Medical Service*, (=The British Medical Journal, Vol. 2, No. 2856), (25 Sep. 1915).

BARTLETT, Ashmead; *Diary*, Mitchell Library (18 July 1915).

BARTLETT, Ellis Ashmead; *Bir İngiliz Savaş Muhabirinin Kaleminden Çanakkale Gerçeği*, 6. Baskı, Çeviren: Yüzbaşı Rahmi, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, İstanbul, 2007.

BARTLETT, Ellis Ashmead; *Story of the Landing: Australians face death*, Argus, 8 May 1915.

[65] age.; s. 144.

[66] Eitan Bar-Yosef; The Last Crusade? British Propaganda and the Palestine Campaign, 1917-18, *Journal of Contemporary History*, Vol. 36, No. 1 (Jan., 2001), p. 91-92.

BAR-YOSEF, Eitan; The Last Crusade? British Propaganda and the Palestine Campaign, 1917-18, *Journal of Contemporary History*, Vol. 36, No. 1 (Jan., 2001).

BELEN, Fahri; *Harp Akademisi 1934-1935 Tedrisatından Çanakkale Savaşı'ndan Alınan Dersler*, Yayına Hazırlayan: Tuncay Yılmazer, 1. Baskı, Yeditepe Yay., İstanbul, 2009.

BRAND, Carl; British Labor and the War-Time Coalitions, *The American Historical Review*, Vol. 35, No. 3 (Apr., 1930).

C. E. W. Bean; *'Ashmead Bartlett and a crisis', diary entry*, 26 September 1915. 3DRL/6673 892, Australian War Memorial 38.

CHRISTIAN, David; *The Old World an the New in Nineteenth-Century Russia*, (=The Historical Journal, Vol. 37, No.4), December, 1994.

CUNNINGHAM, Hugh; *The Language of Patriotism 1750-1914*, (=History Workshop, No. 12), Autumn, 1981.

Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu; Çeviren: Mehmet Altıntaş, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ATATÜRK ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yay. 7, Çanakkale, 1999.

ÇOLAK, Mustafa; *Çanakkale Savaşında Yalnız Bırakılan Bir Müttefik: Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Yardım Çabaları,* Türkler, XIII. Cilt, Ankara, 2002.

FARRAR, Marjorie; M. Politics versus Patriotism: Alexandre Millerand as French Minister of War, *French Historical Studies*, Vol. 11, No. 4, (Autumn, 1980).

FEWSTER, K.; *Ellis Ashmead Bartlett and the Making of the Anzac Legend*, (=Journal of Australion Studies, No.10), Haziran, 1982.

FRASER, Peter; British War Policy and the Crisis of Liberalism in May 1915, *The Journal of Modern History*, Vol. 54, No. 1 (Mar., 1982).

GÖKSU, Erkan; İngiliz Savaş Muhabirinin Çanakkale Savaşı İtirafları, *BİDDER Sosyal Bilimler Dergisi*, I. Cilt, 3. Sayı.

HANHAM, H. J.; *The Sale of Honours in Late Victorian England,* (=Victorian Studies, Vol. 3, No. 3), Mar. 1960.

HORWILL, Herbert W.; *The Nonconformist Conscience and the Transvaal War*, (=The Advocate of Peace (1894-1920), Vol. 63, No. 3), March 1901.

İslam Ansiklopedisi; 1988 III, 471-475 m.b. Çanakkale Muharebeleri (Besim Darkot).

KELEŞYILMAZ, Vahdet; *Çanakkale Muharebeleri Hakkında Bir Rapor ve Bir Değerlendirme*, ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 43, Cilt: XV, Mart 1999.

LANGER, William L.; *The Recent Books on the History of the Near East*, (=The Journal of Modern History, Vol. 1, No. 3), Sep., 1929.

LARSSON, Marina; Restoring the Spirit: *The Rehabilitation of Disabled Soldiers in Australia after the Great War*, *Health and History*, Vol. 6, No.2, Military Medicine (2004).

LETTER, A. W.; *Bazley to John Treloar*, 7 February 1927, 12/3/47, Australian War Memorial 93.

LEVİ, Margaret; The Institution of Conscription, *Social Science History*, Vol. 20, No. 1 (Spring, 1996).

LONG, Gavin; The Plan for an Official History of Australia's Part in the War, *Military Affairs*, Vol. 8, No. 2 (Summer, 1944).

LOW, Alfred D.; *The Soviet Hungarian Rebuclic and the Paris Peace Conference,* (=Transactions of the American Philosophical Society, New Series, Vol. 53, No. 10) (1963).

MACLEOD, Jenny; Gelibolu'nun Öteki Yüzü, Çeviren: Sinem Hocaoğlu, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005.

MARGOLIOUTH, D. S.; *Quatre Siécles d'Histoire Marocaine au Sahara de 1504-1902*, (=The English Historical Review, Vol. 39, No. 153) (Jan. 1924).

MCGILL, Barry; *Conflict of Interest: English Experience 1782-1914*, (=The Western Political Quarterly, Vol. 12, No. 3), Sep. 1959.

MOOREHEAD, Alan; *Çanakkale Geçilmez*, Çeviren: Günay Salman, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.

OGLANDER, C. F. Aspinall; *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekâtı (Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına Kadar)*, *I. Cilt*, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, 2. Baskı, İstanbul, 2005.

Operation In The Dardanelles. The Difficulties of the Medical Service, (=The British Medical Journal, Vol. 2, No. 2856), (Sep. 25, 1915).

SAİT, E. M.; Record of Political Events, *Political Science Quarterly*, Vol. 30, No. 4, (Dec., 1915).

SCHMITT, Bernadotte E.; The First World War, 1914-1918, *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 103, No. 3 (Jun. 15, 1959).

SMITH, Philippa Mein; *Reconsidering Gallipoli*, (=Journal of British Studies, Vol. 45, No. 2), (April 2006).

STEINEN, Karl von den; *The Harmless Papers: Granville, Gladstone, and the Censorship of the Madagascar Blue Books of 1884*, (=Victorian Studies, Vol. 14, No. 2), December 1970.

SÜRMELİ, Serpil; *İngiliz Savaş Muhabiri Ellis Ashmead Bartlett'in Gözüyle Çanakkale Seferi Başarısızlığı ve Gelibolu'da Sıra Dışı Mücadelesi*, ATATÜRK Dergisi, V. Cilt, 1. Sayı, Ocak 2006.

The Geopraphical Journal; Vol. 36, No.2 (Aug., 1910).

TRAVERS, T. H. E.; *Command and Leadership Styles in the British Army: The 1915 Gallipoli Model"*, (=Journal of Contemporary History, Vol. 29, No. 3) (Jul., 1994).

TUNCOKU, Mete; *Anzakların Kaleminden Mehmetçik*, Ankara, 1997.

TUNCOKU, Mete; *Çanakkale 1915 Buzdağının Altı*, Ankara, 2002.

TURAN, Mustafa; *18 Mart Çanakkale Zaferi ve Türk İstiklal Harbi*, Türk Tarihçiliği ve Prof. Dr. Aydın Taneri Armağanı, Ankara, 1998.

YAZMAN, Mehmet Şevki; *Bir Subayın Kaleminden Türk Çanakkale Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var*, Yayına Hazırlayan: Tuncay Yılmazer, 1. Baskı, Yeditepe Yay., İstanbul, 2008.

SENEGALESE "TIRAILLEURS" IN THE BATTLE OF DARDANELLES AND THE SOCIO-POLITICAL CONSEQUENCES IN THE COLONY OF SENEGAL

Prof. Dr. Mor NDAO*

The Great War was marked by the call[1] upon colonial empires in order to compensate the insufficiencies of the home countries (war effort, mobilization of colonial troops, "*tirailleurs*" (infantrymen), and armed forces). In a context where troops got stuck and tired, troops from African colonies were requested. As a flagship of French colonies in West Africa (A.O.F.– Afrique Ouest de France), France[2] used the contribution of Senegal on various fields such as human, economic (war effort) and military with the raising of troops namely "*Senegalese Tirailleurs*". These latter took part in the different operations,[3] namely in the East Expeditionary Corps (E.E.C.) engaged in the Eastern front during the Çanakkale Campaign. The Çanakkale Battle, named as Gallipoli Campaign, constitutes one of the great engagements of World War I opposing the Ottoman Empire against the allied troops (British and French) in the Gallipoli peninsula from 25 April 1915 to 9 January 1916.

In order to change the face of the conflict, the British and the French planned to open the Istanbul Strait with a view to neutralizing Turkey, ally of central empires,[4] and to reestablishing direct relations between Russia and Mediterranean controlled by the Entente. This would allow extending the allied supremacy in the Balkans. It was in this setting that the British went for a naval expedition with the objective of capturing Gallipoli peninsula on the western bank of the Çanakkale Strait, which was the best way to take Istanbul. The allied fleet, supported by the landing of an expeditionary corps, sought to force the Çanakkale Strait in February 1915. After months of successive assaults and a few successes on the Gallipoli peninsula from April to August 1915, the unfortunate expedition had to return before opening a new front in the Balkans.[5] Deadlocked by Germans in the western front in 1916, the Allies based at the Çanakkale Strait withdrew towards Salonika in order to form the Eastern Army against the Germans, the Austrians and the Bulgarians.

* Inspector General of the Department of Education, Cheikh Anta Diop University, Dakar/Senegal, morndao@gmail.com.

[1] Michel M., *Les Africains et la Grande Guerre. L'appel à l'Afrique (1914-1918),* Paris, Karthala, 2003.

[2] Thiam I.D *Le Sénégal pendant la Guerre 14-18 ou le prix du combat pour l'égalité*, Dakar, NEAS, 2009.

[3] Myron Echenberg*, Les tirailleurs sénégalais en Afrique occidentale (1857-1960)*, CREPOS-Karthala, 2009, pp. 57-92.

[4] Renouvin P., *Histoire des relations internationales. Les crises du XXe siècle. I. De 1914 à 1929*, Hachette, 1969, pp. 38-39.

[5] Verger Michel, "Histoire du corps des tirailleurs, de 1857 à nos jours". *Cercle National des Combattants*, Edition of 12 April 2012, p. 7.

In 1916, after a landing on Salonika, where a great logistic base was installed, the Eastern Army deployed northwards in the Balkans. As from July 1917, 14 African battalions within the three colonial infantry divisions took part in the combats.[6] The improvised operation got stuck in the Balkan quagmire for one year and failed with several losses on the allied part.

The commitment of Senegalese tirailleurs in the battle of Çanakkale had deplorable repercussions in the colony of Senegal. These were expressed through censorship, surveillance of religious leaders, interdiction of contacts between the Senegalese and the Turkish, particularly circulation of Koranic and Islamic texts. In order to counter the measures taken by the Direction of Muslim Affairs, the Senegalese invented the reverse-glass painting which consisted of reproducing Islamic texts and figures on original art paintings. The anti-Turkish propaganda conducted by the French during the Great War produced hostile charges against Turkish unjustly accused of intending to bring the holy war in Black Africa. On the front, France even considered, from the start of the conflict, avoiding any direct contact between African Muslims and Turkish to curtail "jihadist" ideas.

This article explores the participation of the colony of Senegal in the Great War, in particular the commitment of the tirailleurs in the battle of Çanakkale. Then, in the second part, the political and religious consequences of the East Expeditionary Corps engagement in the Çanakkale campaign will be analyzed.

1. The Use of "Tirailleurs" in the Different Military Operations

a. History of "Tirailleurs"

After Vienna Congress, where Senegal was restored to French, France started forming an army in 1817. Therefore, the Africa Battalion (1817-1822)[7] was reinforced with Companies of the Black[8] and in 1822, the Gorée Battalion and the Senegal Battalion (1822-1823)[9] were constituted. In order to secure a free trade, seriously threatened by the raids of Moor tribes on the left bank, the corps of Senegalese Sipahis[10] was created in 1843 by the provisional governor Bouët-Willaumetz. These units of Senegalese Sipahis took part in the Crimea War along with the Ottoman Empire, the French and the British against Russia in 1854.

In the beginning of the second half of the 19th century, due to the imperatives of conquest and pacification, the battalion of Senegalese

[6] Ibid.
[7] Maillat M., *Les garnisons de Gorée*, Editions of Musée Historique du Sénégal (Gorée), 2013, pp. 78-83.
[8] Idem, pp. 84-87.
[9] Idem, pp. 89-91.
[10] Thilmans G., Rosière P., *Les spahis sénégalais. Une cavalerie africaine aux origines de l'expansion coloniale 1843-1880*, Editions of Musée Historique du Sénégal (Gorée), 2013, p. 14-36.

tirailleurs[11] was created on 21 July 1857 under the governor Faidherbe by a decree of Napoleon III at Plombières.[12] In its first article, le decree says: *"an indigenous infantry corps named as Senegalese tirailleurs will be formed in Senegal. This corps, comprising four companies with three officers in each, will be commanded by a major".*[13] The objective assigned to the "*tirailleurs*" was to ensure the conquest and the pacification of the French Empire through the use of proper number of effectives.

Though the mobilization and the enrollment of this battalion started in 1910 particularly with General Mangin, it was in 1914 that France made use of the Senegalese infantrymen with the need to replace the big number of soldiers killed in the first months of the conflict. Then, France committed in the front about 134,000 combatants from black Africa.

b. Senegalese Tirailleurs in the Çanakkale Campaign

Several African regiments, namely the Senegalese infantrymen were committed in the French front as well as in other theaters of operations such as Çanakkale. The military operations out of the French territory include the front in Minor Asia, with particularly the battle of Çanakkale.

(1) Geopolitical Challenges

In the 16th century, the Ottoman Empire succeeded in extending its sovereignty on Istanbul and Çanakkale Straits as well as on the Marmara

[11] See Touré Mamadou Lamdou, *Les tirailleurs sénégalais, Les trois Orangers*, 2005, foreword by Abdoulaye Wade.
[12] *Moniteur du Sénégal*, 8 September 1857.
[13] See: Thilmans G., Rosière P., *Les tirailleurs sénégalais. Aux origines de la Force Noire 1857-1880*, Editions of Musée Historique du Sénégal (Gorée), 2008, p. 26. *Moniteur du Sénégal*, 8 September 1857.

Sea.[14] This space, strategic crossing of sea routes between the Mediterranean and the Black Sea, would become a bone of contention and a coveted zone. Russia had always claimed this strategic region. In fact, controlling Ottoman straits and warm seas would allow Russia free passage in the Istanbul and Çanakkale Straits,[15] which would open the maritime way for Russia's economic activities (exportation of wheat) and "allow free access for her war fleet to the Mediterranean Sea".[16] But, the Ottoman power and hegemony constituted for a long time a deterrent response.

Due to the importance of that region, Turkey took drastic measures on 2 August 1914 such as closure of the Çanakkale passage to the British and Russians, and rapprochement with Germany that stood as the "protector of Islam"[17] after the construction of the Baghdad railway.

On the Eastern front, particularly in the Caucasus, the losses and damages suffered by Russian forces in the face of the Turkish compelled Russia to call for reinforcements from her French and British allies. With that, the challenge remains the 1-7 km narrow and 60 km long stretch, which leads from Aegean Sea to Marmara Sea that pours to the Black Sea through Istanbul Strait housing Istanbul.

[14] See on this subject: Mantran Robert, *Istanbul dans la deuxième moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, Maisonneuve, 1962.
Istanbul au siècle de Soliman le Magnifique, Paris, Hachette, coll. "La vie quotidienne", 1965, new edition, 1990. *L'Expansion musulmane. VIIe-XIe siècles*, Paris, Presses universitaires de France, 1969, new edition, 1991, coll. "Nouvelle Clio". *L'Empire ottoman, du XVIe au XVIIIe siècle. Administration, économie, société*, Londres, Variorum, 1984. Braudel F., *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, F.* Nathan, Paris, 1949.
[15] Renouvin, p. 21.
[16] Ibid.
[17] Ibid, p. 39.

In order to change the setting and the face of the conflict, British and French plan to open the Istanbul Strait to neutralize Turkey, reestablish direct relations between Russia and Mediterranean controlled by the Allies and allow them supremacy in the Balkans. That was why the Allies chose to launch a naval raid aiming at capturing the Gallipoli peninsula, on the Western bank of the Çanakkale Strait which an ideal way to take Istanbul.

(2) Military Operations

With the object to reestablish direct communications with Russia, the forces of the Entente adopted the "peripheral strategy" by striking the Turkish Ottoman Empire, ally of central empires.[18]

The Çanakkale expedition required the creation of an expeditionary corps under the command of the British General Hamilton. It comprised four British divisions (12,000 troops) and a French task force called East Expeditionary Corps (E.E.C.) commanded by General d'Amade. This corps included the 2nd Joint Colonial Brigade composed of 6,000 men organized in two "colonial battalions". These latter registered Senegalese tirailleurs and Black Feet soldiers of North Africa as well. In fact, the Senegalese tirailleurs were the "hard core of the French Expeditionary Corps at Çanakkale".[19] They were also among the last that fought the Çanakkale front.[20]

The first attempt to invade the Çanakkale Strait ended with a serious failure on 18 March, and registered the loss of several ships due to Ottoman minefields and fortifications. The allied fleet, supported by the landing of the E.E.C., tried to force the Çanakkale Strait in February 1915. After months of repetitive assaults and a few minor successes on Gallipoli peninsula, from April to August 1915, the unfortunate expedition had to return before opening a new front in the Balkans.[21] Deadlocked by the Germans on the West front in 1916, the Allies based at the Çanakkale Strait withdraw to Salonika to form the Eastern Army against Germans, Austrians and Bulgarians.

[18] Ibid, pp. 38-39.
[19] Michel M., p. 82.
[20] Idem, p. 86.
[21] Verger Michel, p. 7.

Senegalese tirailleurs committed in the Çanakkale battle

Senegalese tirailleurs in the Çanakkale Campaign

In 1916, after a landing in Salonika, where a great logistic base was installed, the Eastern Army deployed northwards in the Balkans. As from July 1917, 14 African battalions within the three colonial infantry divisions took part in the combats.[22] The unplanned operation got stuck in the Balkan quagmire for one year and failed.

[22] Ibid.

Balkan Fronts

(3) Doctrinal and Tactical Lessons

What lessons can we draw from the Çanakkale campaign? In any case, the analysis and the evaluation of the military operations show may shortfalls on the Allies' side. They include:

- Inadequacies in the means deployed by the Allies, particularly the constitution an infantry and naval forces with anti-mine capability to face the Turkish.

- Wrong appreciation and analysis of the context and the situation, terrain and enemy: lack of ground means in the beginning and using only naval means. This led to the loss of surprise effect and freedom of action contrary to the teaching of Sun Tzu who thinks that urgency is an art of war.

- Delay in the allied ground assault, thus the reinforcement of Turkish defensive positions.

- Choice of landing beaches regardless of Turkish defenses.

- Poor time management; lack of quick exploitation after landing blocked the allied success over Turks.

- Incomplete and even unsound (limited to only landing phase) planning, insufficient and poor measures of command and coordination of units, hence a lack of concentration of efforts to break Turkish defenses.

- Lack of efficient logistic planning, except for the disengagement phase which was due to limited resources with consequently a catastrophic situation of equipment and personnel at troops' level.

- Lack of intelligence among Allies preventing detection possibilities of Turkish concentration namely the Ottoman reinforcements in the Suvla bay.

- Last but not least, the choice of commanders: While the allied expeditionary corps was commanded by officers with limited experience and initiative (indifference to this front in the east), Germany deployed an experienced general and Turkey focused on young and smart officers taking initiatives such as Colonel Mustafa Kemal.

(4) A few Names of the Çanakkale Campaign

Captain Abdel Kader Mademba Sy

In 1914, he enrolled as a Senegalese tirailleur.[23] Seriously injured at the battle of Koum Kale during the Çanakkale campaign, he survived after the removal of one lung.[24] Reluctant to be discharged, he joined the cadet academy of Cassis where he graduated as a second-lieutenant before joining the military operations at Verdun where he got wounded once again. He was decorated with the Legion of Honor. He was promoted to African captain and participated in the recruitment in French West Africa.[25] He died from a respiratory disease at the age of 38 on 21 September 1932 at Briançon Military Hospital.

[23] Myron, p. 81.
[24] Ibid.
[25] Bakari Kamian, *Des tranchées de Verdun à l'église Saint-Bernard*, Paris, Karthala, 2011, p. 141.

Abdoulaye Ndiaye, the last Senegalese "French Soldier"

He died at the age of 104 on 10 November 1998 at Thiowor, a village located at 200 km to the north of Dakar, while choosing his dress for a decoration ceremony by French authorities. He was a real symbol. He engaged in the battles since the start of the war and wounded for the first time in Belgium in August 1914. Then he was re-deployed with the East Expeditionary Corps where he got injured once again during the Çanakkale raid in 1915. In 1916, he got shot in the head in the combats of Somme and had to remain at hospital for four months. He ended his war history at Verdun in 1918. Forgotten by France after the war, he poorly returned to his village with no wealth nor recognition.

Seydi Ahmed Sy

Eldest son of El Hadj Malick Sy and Sokhna Rokhaya Ndiaye, he was born in 1883 in Saint-Louis. He was enlisted in the French army during WWI. He was not a tirailleur but a French citizen coming from one the four communes.[*] He participated in the East Expeditionary Corps and disappeared in 1916 during the battle of Salonika in Greece.

[*] Saint Louis, Dakar, Gorée, Rufisque.

Scriba Coulibaly: He took part in the Great War, in the military operations in Marne and Çanakkale before being crippled from one leg in the battle of Somme. According to the correspondence between Captain Abdel Kader Mademba and General Mangin, he complained about his handicapped situation and felt afraid and even embarrassed to have to return home empty-handed.[26]

Iba Abdoulaye Diop: He was born in 1885 in Saint-Louis. Therefore, due to his origin, he did not belong to the corps of tirailleurs which was comprised of indigenous people from the protectorate countries. He got enrolled in the military as a citizen of origin and was deployed with the East Expeditionary Corps.[27] In his military record, the military authorities confirmed the words of his children: "he had been exposed to chemical agent by the Germans in Salonika in 1916. Wounded and stricken by chemical gas, he was redeployed in the colonial services as postal officer."[28]

Corporal Amadou Cissé: Tirailleur from Kaffrine (Saloum). He was a lance-corporal in the 1st company within the 17th colonial division. Enrolled in the East Expeditionary Corps, he was wounded and hospitalized in Salonika. From his letters we learn that many of his companions remained in the battles of Çanakkale or Salonika[29] while others such as "Assane Sarr, Badara Sangol and Papa Faye griot"[30] were hospitalized.

c. Witnesses and Outcome of the Çanakkale Campaign

The tirailleurs facing the harsh terrain and environmental conditions

Many witnesses converge on the weather hardships experienced by the Senegalese during the Çanakkale expedition. The telegrams of General Brulard, French commander at Çanakkale, report on the paralysis that struck Africans due to exposure to snow.[31] On 28 November, he noted: "snow falls, violent tempest". The following days, he mentioned "temperature colder and colder; 150 evacuated on the 1st of December; 203 on the 2nd; on 5 December, total numbness of Senegalese; on 21 December, the last Senegalese are evacuated towards Mytilene".[32] The Lesbos Island turned into a big military depot. The preconized solution consisted of withdrawing to North Africa wintering camps or those of acclimatization in Frejus or Saint-Raphael.

---

[26] Myron Echenberg*, Les tirailleurs sénégalais en Afrique occidentale (1857-1960)*, CREPOS-Karthala, 2009, p. 84.
[27] Witness from his son Ababacar Diop, Zone B, Dakar, 25 October 2014.
[28] Witness from his son Ababacar Diop, Zone B, Dakar, 25 October 2014.
[29] Guy Thilmans, Pierre Rosière, *Les Sénégalais et la Grande Guerre. Lettres de tirailleurs et recrutement (1912-1919)*, Editions of Musée Historique du Sénégal, Gorée, 2012, pp. 35-36, p. 36.
[30] Guy Thilmans, Pierre Rosière, *Les Sénégalais et la Grande Guerre. Lettres de tirailleurs et recrutement (1912-1919)*, Editions of Musée Historique du Sénégal, Gorée, 2012, p. 35.
[31] Michel M., *Les Africains et la Grande Guerre. L'appel à l'Afrique (1914-1918),* Paris, Karthala, 2003, p. 86.
[32] Ibid.

Paul Azan bitterly remarked the poor efficiency of colonial troops in cold weather whereas they were great warriors in tropics.[33] The command echelon noted the troubles based on cold, the number of frostbite cases and diseases among black troops, which caused a high rate of unavailability.

In his book on the Çanakkale expedition, François Charles-Roux relates the suffering of Senegalese on 22 November 1915: "our Blacks are really pitiful… The Senegalese shiver, gather around kitchen fires, and snuggle up as marmots. That's good… Now, they feel no pleasure in moving to keep warm. Many soldiers become sick or lame. Yet, it's amazing that their number is not too many, and the endurance of these poor people who suffer more than the White should be admired."[34]

The narrations of tirailleurs expose their execrable living conditions in the Eastern front: "mud of Salonika, Greek hostility, epidemics, unbearable snow and cold in winter, icy plain in winter, hot in summer, numbness, pneumonia, tuberculosis, malaria, ship-hospitals and ambulances, several wounded and sick, lot of deceased, affected morale of survivors, immobility of defense lines."[35]

Outcome

It is hard to make a casualty account though hundreds of thousands of soldiers died in this battle, which constitutes the second great military landing in history, the first being Normandy. On Turkish side, 90,000 dead (154,000 from a different source) and 170,000 wounded were registered. The Allied counted about 50,000 dead (147,000 from a different source) and 100,000 wounded.

France sent 79,000 men to Çanakkale, out of which more than 27,000 were killed or wounded. Colonial troops constituted two-third of this sacrifice. These troops, forming the 17th colonial division under the command of General Brulard, were the last to leave their positions where daunting Turkish forces were immobilized for almost a whole year.

It is difficult to assess the exact number of Senegalese tirailleurs who died in the Çanakkale campaign. However, relying on the statements of

[33] Azan P., *L'armée indigène Nord-Africaine*, Paris, Lavauzelle, 1925, pp. 76-78.

[34] Charles-Roux François, *L'expédition des Dardanelles au jour le jour,* Paris, A. Colin,1919, pp. 292-293.

[35] Letters of lance-corporal Amadou Cissé, 1st colonial depot of 17th colonial division, 1st company, Postal Sector 517, Eastern Army, 1917. In: Guy Thilmans, Pierre Rosière, *Les Sénégalais et la Grande Guerre. Lettres de tirailleurs et recrutement (1912-1919)*, Editions of Musée Historique du Sénégal, Gorée, 2012. Statements of Ababacar Diop, son of Iba Abdoulaye Diop, private from Saint-Louis deployed in East Expeditionary Corps, exposed to chemical agent at Salonika by Germans, Zone B, Dakar, 25 October 2014.

soldiers, their descendants and their letters, the extent of the disaster can be understood.

After he returned from Dardanelles campaign, Corporal Amadou Cissé wrote on 30 March 1917 from the Allies' base at Salonika:

"… I was evacuated due to my injury, but discharged from the hospital fully recovered. I obtained the War Medal for this purpose, with a nice citation… I am sorry to announce you the death of Mbaye Demba Diop, Papa Jean brother of Khalilou, Menoumbé Sarr, and so on."[36] From this letter, one can easily guess the extent of the disaster through the words "and so on" hinting that the list is far from complete.

2. The Political and Religious Consequences

a. The Direction of Muslim Affairs Policy and the Propaganda against Turkey

In October 1912, Governor William Ponty appointed Paul Marty at the Direction of Muslim Affairs.[37] He came to Dakar as Director of the Office of Muslim Affairs, created in 1913, within the French West African General Government. During his eight-year-office, he travelled through Africa and led many studies on Islamic issues.[38] His administrative trips allowed him to collect precious materials, on which he structured his work of high authority entitled "*Etudes sur l'Islam Noir* [Studies on Black Islam]". Marty initiated a policy of rapprochement with religious leaders[39] who were resorted to during the mobilization and enrollment operations. Among them were the leaders of the Tijanniyya and the Muridiyya sects.

---

[36] Amadou Cissé, lance-corporal, 1st colonial Depot of 17th colonial division, 1st company, Postal Sector 517, Eastern Army, in: Guy Thilmans, Pierre Rosière, *Les Sénégalais et la Grande Guerre. Lettres de tirailleurs et recrutement (1912-1919)*, Editions of Musée Historique du Sénégal, Gorée, 2012, p. 35-36, p. 36.

[37] Robinson D., *Sociétés musulmanes et pouvoir colonial au Sénégal et en Mauritanie*, Paris, Karthala, p. 119.

[38] From numerous studies by Paul Marty, we can cite:

Les écoles maraboutiques du Sénégal : la médersa de Saint-Louis, E. Leroux, Paris, 1914, p. 106.

Études sénégalaises (1785-1826), Société de l'histoire des colonies françaises, E. Leroux, Paris, p. 239.

La politique indigène du gouverneur général Ponty en Afrique occidentale français: in memoriam, E. Leroux, Paris, 1915.

Les tribus de la Haute Mauritanie, Comité de l'Afrique française, Paris, 1915, p.92.

Études sur l'Islam maure : Cheikh Sidïa. Les Fadelia. Les Ida ou Ali, E. Leroux, Paris, 1916, p. 252.

Études sur l'Islam au Sénégal, E. Leroux, Paris, 1917, vol.2.

L'Émirat des Trarzas, E. Leroux, Paris, 1919, p. 483.

[39] Donal Cruise O'Brien, *"*Negotiations on Senegalese social contract: Paul Marty, initiator of the contract, and his disciples...*"*, in Donal Cruise O'Brien, Momar Coumba Diop and Mamadou Diouf, *La Construction de l'État au Sénégal,* Karthala, 2003, pp. 84-93.

Cheikh Ahmadou Bamba

El Hadji Malick Sy

France sought to compel the religious leaders to "condemn the attitude of the Ottoman Empire",[40] to support the mainland France and break the relations with the Turkish whose influence was getting greater and greater. In reality, a good deal of Koranic documents, pictures of famous leaders, and corpus Islamic law came from Turkey. The most popular dress of the Murid was called *turki njareem* (Turkish dress of Njaareem). So were the famous puffed-pant-trousers, used as uniform for the first tirailleurs, and which origins seemingly set back from Turkey.

From then on, an anti-Turkish propaganda was conducted at a large scale in schools and religious houses. The objective was to cut any contact with the Turks that were accused of connivance with the Krauts (Germans). The French colonial authorities even planned to deploy Christian and animist African troops in order to avoid any contact with Muslim troops (Turks and Muslim Africans). This would curtail holy war ideas attributed to the Turks.

The anti-Ottoman campaign went along with censorship of Islamic texts and corpus coming from Muslim world, particularly from Turkey. All the Islamic texts, pictures, Koran books originated from Turkey were banned. Then, the land and maritime boundaries and harbors were seriously kept under surveillance.

b. A Consequence of the French anti-Turkish Propaganda: the "reverse-glass" painting

Throughout the Middle-East namely in Turkey, the reverse-glass painting was introduced around 1890 in the Maghreb. Then, from there, it

[40] Robinson D., *Sociétés Musulmanes et pouvoir colonial au Sénégal et en Mauritanie*, Paris, Karthala, p. 119.

reached Senegal in the beginning of the 20th century via Arab and Berber merchants, marabouts and educated Senegalese Muslims.

The reverse-glass painting reproduced the Islam epic and presented scenes of battles (Badr), followers of the Prophet (Ali, Osman, Omar, Abubakr,) and saint people (Abdel Kadr Jilani). Following the French anti-Turkish propaganda during WWI, this painting became a popular art in colonial Senegal.[41] In fact, when subjected to censorship and ban of Islamic texts and pictures coming from Muslim world, the Senegalese bypassed the restrictions by reproducing texts, photos and Korans through the reverse-glass painting. Its technique and method were quite easy; they required minuteness and great dexterity. From contours initially drawn in ink, successive layers of painting were applied on glass. The unpainted reverse side revealed the painting through the thickness of the glass. A piece of carton was attached to the painted side as a protective support.

Then, the reverse-glass painting adopted a religious and Islamic aspect before taking, over time, the appearance of a popular and vernacular art.

[41] See on this subject:
Michèle Baj Strobel and Michel Renaudeau, *Peinture sous verre du Sénégal*, Editions Fernand Nathan, Paris, 1984.
Anne-Marie Bouttiaux-Ndiaye, Senegal behind glass: images of religious and daily life, Prestel, Munich, New York, 1994.
(en) Allen F. Roberts and Mary Nooter Roberts, A Saint in the City: Sufi arts of urban Senegal, Los Angeles, UCLA Fowler Museum of Cultural History, 2003.
Marie-Hélène Boisdur de Toffol, Contacts de civilisation au Sénégal. Le phénomène de la peinture sous verre, Paris, Université de Paris I, 1982 (Doctoral Thesis)
Mamadou Diouf, "*Islam: peinture sous verre et idéologie populaire*", in Zaire pictural Art, Septentrion, Sillery, Québec, 1992, pp. 29-40 (ISBN 2921114682). (proceedings published under the direction of B. Jewsiewicki)
E. Goudiaby, *La Peinture sous verre, Image et Histoire*, Université de Dakar, 1991, p.98. (Master thesis)
Abdou Sylla, *Pratique et théorie de la création dans les arts plastiques sénégalais contemporains*, Université de Paris 1, Panthéon- Sorbonne, 1994, p.1 010. (Doctoral Thesis)

In Senegal, many paintings were inspired by the great icons of religious sects and colonial resistance (Cheikh Amadou Bamba, El Hadj Malick Sy, Limamou Laye, Lat Dior, etc.).

The reverse-glass painting would eventually develop into the depiction of daily life reproducing family or neighboring scenes, hunting, dancing, portraits of gentlemen and ladies, animals, etc…

These often-naive paintings narrate both the history and the daily life

c. Homecoming and the Difficult Reinsertion of Tirailleurs

The Senegalese tirailleurs of the Çanakkale campaign expected recognition of their new rights, substantial remunerations, honors and distinctions. Yet, they were quickly disenchanted. Demobilized and back to Senegal, Abdoulaye Ndiaye, who had been wounded three times, resumed farm works and faced again the hard realities of daily life. It was only 30

years later, in 1949, that he learnt from some Senegalese tirailleurs of WWII that he was eligible for two small pensions for being veteran and disabled.[42]

At the end of his life, this veteran of "the French's war" had at his disposal nothing but a tiny straw hut with metal sheets, a storm lantern and a transistor. His low pension that he saved for decades– contrary to his French soldier friends who had a normal pension - hardly allowed him to support his household of about thirty members. He died in poverty, and in disregard and oblivion of the French authorities.

Scriba Coulibaly took part in the military operations in the Marne, and in the Çanakkale Strait before he got his leg paralyzed in the battle of Somme. He felt afraid and ashamed even to return to his home land with empty hands[43] because of his disabled condition.

Though some tirailleurs and educated locals such as Iba Abdoulaye Diop were reemployed in administrative services, it was obvious that the homecoming of tirailleurs, of whom the reaction against colonialism got gradually more and more critical, had some repercussions on black Africa's history. The arrival of soldiers, like in Guinea, brought along strikes, riots and protests against the authority of leaders.

Within all the Four Towns, the subjects claimed for equality and access to French citizenship. The new political elite contested the deputy Blaise Diagne, who was accused of being pro-colonialist, claimed more responsibility in the administration and accelerated the awakening of the nationalist movement marked by Wilson's 14 points, one of which stipulates "the right to self-determination". The colonial system, seriously shaken and contested, started being questioned.

Conclusion

The Great War was marked by its extent, duration and the ultimate rise of implications beyond the limits of theaters of operation. The Call for colonial empires to replace the deficiencies of home countries (war effort, troops' mobilization) resulted in the deployment and the employment of colonial troops in the theaters of operation.

Massively committed since 1914, the colonial soldiers were used in different theaters of operation not only in France (Verdun, Ardennes, and Battles of Somme, Marne, and Chemin des Dames) but also out of the mainland (battle of Çanakkale). Engaged in deadly combats, the troops of the Empire were often exposed as "cannon fodder". Besides, 78,000 soldiers of colonial troops died during the Great War. As far as French West Africa is concerned, 30,000 Senegalese tirailleurs died for France during that war.

---

[42] Michel M., *Les Africains et la Grande Guerre. L'appel à l'Afrique (1914-1918),* Paris, Karthala, 2003, p. 7.

[43] Myron Echenberg*, Les tirailleurs sénégalais en Afrique occidentale (1857-1960)*, CREPOS-Karthala, 2009, p. 84.

Among all the campaigns of the Great War, the eastern fronts, particularly the Çanakkale campaign were the hardest and more fiercest ones due to their far distance and terrible climate and health conditions (epidemics, pneumonia, tuberculosis, malaria, unbearable snow and cold and icy plains in winter, torridity of summer, numbness, overflowed ship-hospitals and ambulances due to numerous wounded and sick).

The East Expeditionary Corps, which operated in the Çanakkale campaign, was essentially composed of colonial troops, mostly Senegalese tirailleurs and the Algerian-born Frenchmen (*pied-noirs*) in North Africa. "Hard core of the French expeditionary corps in Çanakkale",[44] the Senegalese tirailleurs were the last to leave their positions at Çanakkale.[45] Many of them lost their lives there, if not wounded or disabled.

The deployment of the East Expeditionary Corps in the Çanakkale campaign went along with a great anti-Turkish propaganda conducted by the French authorities. France sought to compel religious leaders to support the mainland France and cut relations with Turks who were accused of holy war propaganda in black Africa. It was even planned to deploy non-Muslim (Christian and animist) African troops in order to prevent any contact with Muslim troops (Turks and Muslim Africans) and to ward off holy war ideas attributed to the Turks. As a consequence, Koranic texts, famous religious leaders' photos, Islamic Law corpus from Turkey were banned in French West Africa by the Direction of Muslim Affairs.

In order to bypass the censorship and the ban of Islamic texts and photos from the Turkish Ottoman Empire, Senegalese resorted to reverse-glass painting aiming at reproducing texts, pictures and Koran collection. Then, the reverse-glass painting embraced a religious and Islamic aspect in Senegal before turning into a popular art over time.

Despite the enormous sacrifices in the theaters of operation during the Çanakkale campaign, the Senegalese tirailleurs, who expected only recognition, "normal" pensions like French soldiers, honors and distinctions from France, were disillusioned. Actually, several veterans of "the French war" returned home in disregard and oblivion.

References

Verdun Conference proceedings: *Les Troupes coloniales dans la Grande Guerre*, Economica, 1997.

ANTIER-RENAUD, Chantal and LE CORRE, Christian. *Les soldats des colonies dans la Première Guerre mondiale*, Histoire, Ouest-France, 2008.

[44] Michel M., p. 82.
[45] Idem, p. 86.

ANTIER-RENAUD, Chantal. *Les soldats des colonies dans la Première Guerre mondiale*, France Ouest, 2008.

ASPINALL-OGLANDER, Cecil F. “May 1915 to the Evacuation”, *Military Operations Gallipoli*, Vol. II, London, Heinemann, 1932.

BECKER, Jean-Jacques. *La Première Guerre mondiale*, Paris, Belin, 2008 (re-edition).

CHAMPEAUX, Antoine, DEROO, Eric and RIESZ, Janos. *Forces noires des puissances coloniales européennes,* Lavauzelle, 2009.

CLAYTON, Anthony. *Histoire de l'Armée française en Afrique 1830-1962*, A. Michel, 1994.

Collective, *Les Troupes de Marine 1622-1984*, Lavauzelle, Beaux Livres, 1986.

DOYLE, Peter and BENNETT, Matthew. “Military Geography: The Influence of Terrain in the Outcome of the Gallipoli Campaign, 1915”, *The Geographical Journal*, London, no 165, 1999.

DUVAL, Eugène-Jean. *L'épopée des tirailleurs sénégalais*, L'Harmattan, 2005.

ECHENBERG, M. *Colonial Conscripts. The Tirailleurs Sénégalais in French West Africa (1857-1945),* Porthmouth-London, Heinemannet James Currey, 1991.

ERICKSON, Edward. *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*, Westport, Greenwood Publishing, 2001a (1st edition 2000).

FALL, Mar. *Les Africains noirs en France : des tirailleurs sénégalais aux black*, L'Harmattan, 1986.

FAURE, C. “La garnison européenne du Sénégal et le recrutement des premières troupes noires”, *Revue de l’Histoire des Colonies françaises*, 1920.

HAYTHORNTHWAITE, Philip. *Gallipoli 1915: Frontal Assault on Turkey*, London, Osprey, 2004 (1st edition 1991).

L'Empire ottoman, du XVIe au XVIIIe siècle. Administration, économie, société, London, Variorum, 1984.

LITTLE, Roger- COUSTURIER, Lucie. *Les tirailleurs sénégalais et la question coloniale*, L'Harmattan, 2009.

MANTRAN, Robert. *Istanbul au siècle de Soliman le Magnifique*, Paris, Hachette, coll. “La vie quotidienne”, 1965, new edition in 1990.

MICHEL, M. *Les Africains et la Grande Guerre. L'appel à l'Afrique (1914-1918*), Karthala, 2003.

NDAO, M. *Le ravitaillement de Dakar de 1914 à 1945*, Paris, L'Harmattan, 2009.

NEILLANDS, Robin. *The Great War Generals on the Western Front 1914-1918*, London, Magpie Books, 2004 (1st edition 1998).

RENOUVIN, P. *Histoire des relations internationales. Les crises du XXe siècle. I. De 1914 à 1929*, Hachette, 1969.

RIGOUX, Pierre. *Les Dardanelles 1915 - Une stratégie en échec*, Économica 2014.

THIAM, I.D. *Le Sénégal pendant la Guerre 14-18 ou le prix du combat pour l'égalité*, Dakar, NEAS, 2009.

THILMANS, Guy. Rosière Pierre, *Les Sénégalais et la Grande Guerre. Lettres de tirailleurs et recrutement (1912-1919)*, Editions of Senegal History Museum, Gorée, 2012.

TOURE, Mamadou Lamdou. *Les tirailleurs sénégalais*, Les trois Orangers, 2005.

VERGER, Michel. "Histoire du corps des tirailleurs, de 1857 à nos jours". *Cercle National des Combattants*, 12 April 2012.

VICTORY AND DEFEAT: BRITISH OFFICIAL GALLIPOLI DISCOURSE, 1916-1920

Dr. Burçin Çakır MELTEM[*]

The last 20 years have seen a growing interest among scholars in exploring the Great War as a cultural phenomenon distinctive "discourses" related to the nation's war experience, and to relate such phenomena to evolving conceptions of national identity and narration. Among several campaigns during the Great War, Gallipoli Campaign of 1915 was one of the most ambitious and controversial campaigns fought by the British and French Allies with the intention of the Straits.[1] The campaign commenced on 19 February 1915 with the naval bombardment of the outer forts of the Çanakkale Strait. It ended with the evacuation of all allied troops on 9 January 1916. The battle lasted over 259 days and consumed over 500,000 casualties, (251,309 Turkish/120,000 British).[2]

By looking at the multinational nature of the Çanakkale Battles, it can be argued that the battle should have produced a number and diverse national and transnational discourses. In recent years, the discourse and the memory of Gallipoli have become an exciting new topic. However, the problem about these studies on Gallipoli is their scope. The scopes of these studies are mainly limited to the battle and its strategies and the ANZAC legend.[3] The British and Ottoman/Turkish perception and the coverage of war are missing. The political narrativization of the battle in both countries is rarely treated as significant. Having established the problem, it became desirable for me to look at the influences of this narrativization and the discourse born out of this narrativization affect the way in which Gallipoli is remembered and forgotten now and then in both countries.[4] Yet, this paper is limited to British patriotic and critical feelings about the campaign, 1916-1920 and the analysis of the construction of official discourse, a

---

[*] Post-Doctoral Fellow, Glasgow Caledonian University.

[1] Les Carlyon, *Gallipoli*. Sydney: Pan McMillan, 2001; Michael Hickey, *Gallipoli.* London: John Murray, 1995; Alan Moorehead, *Gallipoli*. New York: Harper and Row, 1956; Robert Rhodes James, *Gallipoli: The History of a Noble Blunder*. New York: Macmillan, 1965; Tim Travers, *Gallipoli 1915*. Gloucestershire: Tempus Publishing, 2001.

[2] 'Approximate Casualties by Months for the Dardanelles Campaign (25th April 1915- 8th Jan. 1916)', in *Statistics of the Military Effort of the British Empire During the Great War 1914–1920* (London, 1922), 284-7.

[3] For example one of the most recent and widely read of such books is Bruce Scates, *Return to Gallipoli, Walking the Battlefields of the Great War,* Cambridge University Press, 2006. In his book, Scates examines the Australian pilgrimage to Gallipoli from the early 1920s up until the present.

[4] Examples of such accounts of Gallipoli that have come to be the foundations of the historical literature: Alan Moorehead's novel *Gallipoli* (1956), Nigel Steel and Peter Hart's *Defeat at Gallipoli* (1994), Michael Hickey's *Gallipoli* (1995), Lyn Macdonald's *The Death of Innocence* (1993), Robert Rhodes James's *Gallipoli* (1965/1999), *The World War Collection: Gallipoli* and the early battles and Les Carlyon's *Gallipoli* (2001) and *Gallipoli: The Turkish Story* (2003) by Kevin Fewster et al.

reconciling/contrary and national/patriotic narration of British version of Gallipoli. The aim is to see British patriotic or critical feelings about the war and to trace the foreign and domestic political discourse emerged out of it.

My argument is based upon the allegation that there is such a phenomenon as collective memory, and that it is visible within the culture.[5] Collective memory is, in this case, an expression of collective experience; it emerges out of events that are experienced, in one way or another at different levels, by every member of the society. Memory provides the reason that reinforces a sense of identity and shared understanding of the *meaning* of a particular experience. In this sense, collective memory serves a similar function to the concept of "official memory" and this "identifies a nation, giving it a sense of its past and defining its hopes for the future.[6]

Nations see the control of collective memory not only as a crucial project, but also as an acceptable ambition given the tools placed at their disposal by the development of institutions, such as schools and the popular media, capable of propagating ideas extensively throughout society. While doing that they use articulated narrative that structures and interprets the event through language and imagery that is coherent and meaningful to the entire group. For most collective experiences in the modern era, there exists an "establishment memory" of that experience; that is, a memory that is created and disseminated primarily by the elites –most of the time officials- that is meant to provide an understanding of the experience that is valid for the entire community. Thus, the disseminators of national memory are the upper, middle classes, and the intelligentsia. Even though the construction of collective memory exists as a discourse that is available to everybody, elites hold a decided advantage in building a consensus interpretation of a given experience.[7]

Before the mid-1920s, mainstream public memory in Britain and above all, "official" commemoration of the celebrated the achievements of brave British soldiers affirmed the justice of the cause for which they fought. The official commemoration sought to console the nation's millions of people in mourning and increase the people's faith in the civilization for which they

---

[5] See Maurice Halbwaches. *On Collective Memory,* Chicago: University of Chicago Press, 1992; Iowan Irwin-Zarecka, *Frames of Remembrance: the Dynamics of Collective Memory,* New Brunswick: Transaction Publishers, 1994.

[6] James Fentress and Chris Wickham, *Social Memory,* Cambridge, Mass.: Blackwell, 1992, 25.

[7] Eric Hobsbawm and Terence Ranger, eds. *The Invention of Tradition,* Cambridge: Cambridge University Press, 1983 and Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism,* London: Verso, 1983. Eric Hobsbawm and Terence Ranger's *The Invention of Tradition* analyses how social elites construct and utilize interpretations of the past in order to establish and maintain unity within a society, legitimize authority and integrate populaces into a shared culture. Benedict Anderson's *Imagined Communities,* argues that the nation is a collectively constructed through a process of imagining its identity and the identity of its citizens.

fought for.[8] This would have changed after 1930s with the publication of dairies, letters and novels written by the soldiers.[9] In British history, Gallipoli campaign, obtained a place the official and the public narrative, an opportunity of great advantages if won which ended with substantial losses instead. However the official discourse never saw it is seen as a typical major classical tragedy of military. Thus, the memory and commemoration of the Gallipoli in British history have an ambiguous perception.

For the British government, there are various political and military reasons for the campaign's failure. British government emphasized that one must appreciate the world of 1914-1915 to comprehend the whole aspects of the campaign; to help Russia, to exclude Turkey from war, and to draw the Balkan States on the side of the Allies by forcing the gates of Istanbul, in fact, was an important project that required excellent organization and conduct. It was very difficult to instrument such a plan with the technology of 1915. When opportunities and failures mentioned in this war, the British feel much pride as well along with much pain and sadness.The official narrativization of the Gallipoli failure focused on these rationalizations. First, the leadership failed to build a consensus of objectives. The Army and Navy had evolved separately and were not prepared for joint operations. Second, the services competed for the same scarce resources of men and money. Third, British soldiers had little source of knowledge and experience of the geography and the climate of the region.

According to the British, but for the miscalculations of the assaults towards the end of March and April, they could have been successful. Those miscalculations were to give too much time for the Turkish army for defense by delaying the assault of the navy.[10] It is believed that if the army and the navy had planned the details in advance, the campaign would have been successful. Turkish official publications also verify this British claim and

---

[8] See Jay Winter's *Sites of Memory, Sites of Mourning,* Cambridge: Cambridge University Press, 1995 for exploration of such traditional forms of imagining and the commemoration of the war.

[9] Though, the 1930s in Britain was marked by the emergence of a myth of the war experience opposed to the celebratory, reassuring narrative of early 1920s. This narrative version of the war experience emphasized the human, material, social and spiritual cost of the conflict. The seeds of the counter-narrative were planted with the publication of novels and essays written by individuals seeking to change the official discourse and mythology of war and by the memoirs and novels written by ex-soldiers.

[9] Among the influential works, John Maynard Keynes' *The Economic Consequences of the Peace* (1920); Col. Charles Remington's *The First World War* (1920); C. E. Montague's *Disenchantment* (1922); C.F.G. Masterman's *England After the War* (1923); and H. G. Wells' *Outline of History* (1920). Some of the more well-known works include Herbert Read's *In Retreat* (1926), Edmund Blunden's *Undertones of War,* Siegfried Sassoon's *Memoir of a Fox-Hunting Man* (both 1927), R. C. Sherriff's play *Journey's End,* the English translation of Erich Maria Remarque's *All Quiet on the Western Front;* Robert Graves' *Good-bye to All That* and Vera Brittain's *Testament of Youth* (1933).

[10] Aspinall-Oglander, *Military Operations: Gallipoli*. *History of the Great War based on Official Documents: Historical Section, CID*. 2 vols. London: Heinemann. 1929-1932, p.466.

writes that “the target would be achieved if the attack on 18 March was repeated few more times.”[11] British view focuses on the theory that the Allies could have taken the control of Bosporus if the British parliament could have sent all the 6 divisions Hamilton asked for instead of 4 before the Turks organized themselves fully.[12]

Another factor of defeat is believed to be the indecisiveness of the British government. The British Government had wasted time from May to June in taking decision on the Çanakkale Strait, whether to remain or to evacuate.[13] The government was indecisive and relied too much on its military leaders. At the outbreak of the war, there was no War Cabinet. The direction of the war was left to Kitchener and Churchill who represented the military services. The first War Council meeting took place on 25 November 1914, a full four months after the war started. The War Council replaced the Committee of Imperial Defence, which was an advisory body composed of the Prime Minister and five or six other ministers. Over the next ten months, the War Council would be changed three times. Churchill neglected his own staff study and pushed his plan through. Numerous staff studies warned of the difficulty of attacking the Straits from the sea. The War Council did not question the feasibility of the plan, nor did it require the military services to study it. The First Sea Lord, Admiral Fisher, was at first for it and then against it and then for it again. The War Council humbly authorized the Admiralty to attack Gallipoli. Everyone looked at the immediate promise of victory, the quick defeat of Turkey. The Naval attack on the Straits was a prelude to the pattern that would continue throughout the campaign; poor planning, wishful thinking, and lacklustre leadership.[14] Churchill lost his cabinet position because of the Gallipoli failure. Many British believed and remembered that he never should have attempted to force the Dardanelles without the support of ground forces. Much of Churchill’s plan was political rather than military and involved a high risk. On 25 December 1915, Alfred E. Turner’s letter to the editor of *Saturday Review* was published. In this

[11] Erkaniharbiye Umumi Riyaseti Yayını, pp.6-9.

[12] Aspinall-Oglander, p.467.

[13] The prominent war leaders were Secretary of State for War, Lord Kitchener, and First Lord of the Admiralty, Winston Churchill, and Prime Minister, H.H. Asquith. The dominant person was Lord Kitchener. He was both admired and feared by other members of the cabinet and the Prime Minister. No one would challenge him. Winston Churchill was an ambitious young member of the cabinet. The war provided him the opportunity for personal glory. Prime Minister Asquith was an ineffective leader. By nature he was prone to let matters run their own course rather than actively to influence them. His wait and see attitude was this statesman's watchword for an empire at war. The government made plans, then changed them, and then changed them back again. This "seesaw" policy was one of the factors behind the defeat at Gallipoli.

[14] Ion Trewin, *Alan Clark: The Biography* Weidenfield & Nicholson 2009. “Lions led by Donkeys” is a phrase popularly used to describe the British army of First World War and to blame the generals who instructed them. The contention is that the brave soldiers were sent to their deaths by incompetent and indifferent leaders. The phrase was derived from the book, *The Donkeys* - a study of offensives - by politician and writer of military history Alan Clark.

letter, he writes and points his claims for the current condition of the British on the trenches and blames the military and the politicians:

> Sir- 106, 610 killed, wounded and missing, 90,000 sick! Such is the reckoning for the most tragic blunder ever committed in the war- a blunder due the predominant power of impulsive and unknowing politicians over the Army and Navy.[15]

With regard to General Hamilton, there have been certain claims that he was incapable of management skills and gave impossible orders and tasks to soldiers under his command to carry out. However, these claims never led to a unanimous belief. Hamilton knew he was outnumbered. We know that Dardanelles Commission did not find Hamilton responsible for the defeat.[16] As Jenny McLeod writes, with the push from the controversy surrounding the campaign, a royal commission was appointed to consider its inception and conduct. The commission was established by the "Special Commissions (Dardanelles and Mesopotamia) Act, 1916". It heard evidence from 168 witnesses on 89 days between late August 1916 and early September 1917, completing reports in February and December 1917. The commission's purpose was explained as follows:

> … inquiring into the origin, inception, and conduct of operations of war in the Dardanelles and Gallipoli, including the supply of drafts, reinforcements, ammunition and equipment to the troops and Fleet, the provision for the sick and wounded, and the responsibility of those departments of Government whose duty has been to minister to the wants of the forces employed in that theatre of war.[17]

Jenny McLeod explains the commission's wider purpose as to assuage the controversy that had forced its establishment. It therefore needed to deal with the question marks against the reputation both of the campaign and of some of its leading figures. British were concerned for the reputation of the Gallipoli campaign on imperial grounds. The last thing they want was to publish anything that would damage imperial unity.[18] The newspapers published articles mostly to blame the politicians whereas almost universally praising the men's heroism. Several papers touched upon the poor staff work at Gallipoli while they tied it to the conditions of the time and warned the British that the wise thing would be to develop guidance, experience and draw lessons for the future.[19]

---

[15] Alfred E. Turner, *Saturday Review*, 25 December 1915, p. 610.

[16] Aspinall-Oglander, p. 467.

[17] *First Report of the Dardanelles Commission* (Parl. Papers 1917–18, x, Cd 8490), 1. Jenny Macleod, General Sir Ian Hamilton and the Dardanelles Commission, *War in History* 8, 4 (2001).

[18] Jenny Macleod, *Reconsidering Gallipoli,* Manchester: Manchester University Press, 2004 and General Sir Ian Hamilton and the Dardanelles Commission' *War in History* 8, 4 (2001).

[19] *Report of the Committee Appointed to Investigate the Attacks Delivered on and the Enemy Defences of the Dardanelles Straits* (Admiralty, M.01167 1919, copy in Royal Military Academy Sandhurst Library), xiv.

The fact that both the political and military leadership was unprepared for warfare on a massive scale which brought complete destruction is widely embraced by the official British history. Nevertheless, it was the successful evacuation that was sold to the public in order to replace the consequences of the defeat. The successful evacuation kept the Gallipoli campaign from becoming a much greater tragedy than it was became the official rhetoric. The British suffered a defeat but the extraordinary evacuation helped make it a legend. The evacuation of Gallipoli is legendary and still remains the largest evacuation of a force still engaged in a trench war with the enemy. The planning and successful evacuation demonstrates that the British had the capability and leadership to execute the most detailed and dangerous tasks. Thus, British tend to remember the successful evacuation than the actual defeat.

In stating the reasons behind the defeat at Gallipoli, British discourse underlines two major points regarding the opponent: First one is the surprisingly successful defense of the Turkish army and second one is the achievements of the high rank soldiers and their capabilities of conducting the war strategy. At this point, particular credit is given to the military wit of the 5th division among the others. British official history admits that they did have wrong information and impression of the Turkish army and assumed that the 'sick man of Europe' with a weak army would not be able to cope with the Allied forces. It was also emphasized that the static trench warfare that occurred between April and August revealed that the military technology of the time strongly favored the defense over the offense.

British Official history indicates the two specialties of the Turkish soldiers; first one is described as the 'religious foundation' and the second one is the 'anti-imperialistic nature of the Turks', both of which resulted in remarkable resistance.[20] We can argue that the bravery of Turkish soldiers is praised as much as the British, French and ANZACs. From the perspective of the British, another advantage of the Turkish army was the background of the soldiers. Nearly 99% of the soldiers were originally from the rural parts of the country and very accustomed to survive on the battle field as they were already used to lead a simple but harsh and rural life in interior Anatolia. For instance, they were much more able pathfinders than the British soldiers. According to the British sources, the disadvantages of the Turks were their lack of ammunition and other military equipment. Liman von Sanders accounts prove that. He writes that the Turkish soldiers were not even able to find sandbags to hide themselves at the trenches and even if they found one, they would use it to patch their clothes.[21]

[20] Kevin Fewster et al., *Gallipoli: The Turkish Story,* Crows Nest, N.S.W.: Allen & Unwin. 2003.
[21] Otto Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl I*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999.

British official history mentions ATATÜRK at the Gallipoli, as the 'Man of Destiny' and his role and inspiration as imperishable.[22] In many of the texts, Mustafa Kemal is mentioned as playing an integral role in several of the battles, the battles known as "Anafartalar" in August in particular.[23] Mustafa Kemal led the troops to victory a couple times and prevented the invading forces from gaining ground in several of the key battles in Gallipoli.[24] In some of the historical accounts, he is presented as a "fanatical" commander conducting his troops with passion.[25] It was also Mustafa Kemal who defended the Gaba Tepe front. He was asked to send an extra battalion toward Chunuk Bair to oppose the incoming attack. Mustafa Kemal responded by sending his whole division, which had been prepared to participate in a field day. It was from Battleship Hill that Mustafa Kemal ordered his infamous bluff to not retreat, fix their bayonets and fight. It was this unit, the 57th Regiment that lost all of its soldiers fighting consequent to Mustafa Kemal's orders. Michael Hickey summarizes the role of ATATÜRK as "A hitherto obscure Turkish lieutenant-colonel had just won one of the decisive battles of modern history, although he did not know it at the time".[26] This was to the misfortune of Allied troops as they failed to consider the poor position of the Allies in their attempt to attack and the idea that the "… the Turks were defending their homeland against the infidel invader and this fact gave them an edge in their determination".[27]

To summarize, British official history focuses on the idea that Gallipoli campaign was not a total defeat. Above all, the general British military historiography of the war argues that allied powers did many things right with respect to amphibious warfare. British official history emphasized that amphibious operations have always been one of the most difficult and challenging battles of all. Thus, their success rate is always lower than the others. Without thorough preparation and detailed planning or when faced up a well-organized defense many amphibious operations ended up with failure.[28] Moreover, British memory of the Gallipoli tends to hold onto the

---

[22] Aspinall-Oglander, p. 468.

[23] The landing at Suvla Bay- an amphibious landing made at Suvla on the Aegean coast of Gallipoli peninsula in the Ottoman Empire as part of the August Offensive, the final British attempt to break the deadlock of the Battle of Gallipoli.

[24] Aspinall-Oglander, p. 469. These heroic successes are those at Chunuk Bair (Conkbayırı) and Gaba Tepe (Kabatepe).

[25] Nigel Steel and Peter Hart, *Defeat at Gallipoli*, London: Macmillan, 1994, p. 402.

[26] Michael Hickey, *Gallipoli*, London: J. Murray, 1995, p.119. *I'm not ordering you to attack; I'm ordering you to die. In the time it takes for us to die, other commanders and reinforcements will come in our place*. This quote refers to the battle at Ariburnu on 24-25 April when the Anzacs were first landing.

[27] Quoted by Steel and Hart, *Gallipoli*, p. 72. "Everybody hurled himself on the enemy to kill and die. This was no ordinary attack. Everybody in this attack was eager to succeed or go forward with the determination to die."

[28] It was the first application of the Combined Arms Concept, whereby the Army, Navy and Air Force worked together to defeat the enemy. It was the first large scale amphibious assault against hostile beaches and proved that forces could be deployed and landed by sea.

discussion that the forcing of the straits led to the German reluctance of a bigger assault on the western front, get Italy involved, keep Greece neutral and left Bulgaria in hesitation of participation. The British official history of Gallipoli also claims that by threating the straits the British were able to keep the control of the Suez Canal and saved the Russians from Turkish pressure on the Caucasian region. Thus, although Allies failed to achieve their overall objectives in Gallipoli, the Straits were not employed under the Allied control, the military operations in Gallipoli in 1915-16 contributed to the allied victory of the Great War in 1918. For an operation that came to be known as a "splendid failure," British memory of it will remain as a success in quotation. British people can be sure that the young generation of British soldiers who lost their lives on the bloody trench warfare at Gallipoli, died not necessarily for `nothing` but for the glory and victory of the British Empire in the long run.[29] Gallipoli, it would seem, remains to be both inspiration and foundation to a variety of discourses in British World War I memory.[30]

As a conclusion, Britain constructed a discourse which is an amiable/reconciling and a national/patriotic narration that target to ease the effect of the failure and to satisfy British citizens' patriotic feelings about the war. Along with this carefully organized political rhetoric of reconciliatory discourse of the failure, British government did not neglect the extremely patriotic senses of its own people and constructed a nationalist narrative of Gallipoli as well by focusing on the heroic sacrifices of the soldiers in order to continue the nationalist faith that portrayed the war as a sacred crusade, and characterized the act of dying for the country as a sacred act.[31] It requires a big question mark in the mind of the British even today that Gallipoli campaign has been successful, if it had been well researched, thoroughly planned, and aggressively executed. This representation and discourse affect the way in which Gallipoli is remembered and forgotten now and then in Britain. In these British commemorates Gallipoli, as defeat dependent on the "lost opportunities" and "cruel misfortune" at critical moments, procrastination on behalf of the French and British, lack of necessary commitment of troops and supplies, and the view that the Ottoman Empire would prove to be an easy target and a victory due to the success of the evacuation and the spirited manners of British soldiers at the bloody shores and coves of the Çanakkale Strait.[32]

---

[29] Aspinall-Oglander, p. 469.

[30] The tragedy of Gallipoli is that so many lives were lost for so little. For the Gallipoli Soldier, the irony was that there was no medal or campaign badge to identify that "you" had been there.

[31] George Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars,* New York: Oxford University Press, 1990, p.6-7. According to Mosse, this sanctification of the war imbued nationalism with new depths of religious feeling, putting at its disposal legions of saints and martyrs in the form of fallen soldiers, places of worship in the form of monuments and memorials and a proud martial heritage for future generations to consider.

[32] Steel and Hart, *Gallipoli*, p. 419.

Bibliography

ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism,* London: Verso, 1983.

ASPINALL-OGLANDER, C.F. *Military Operations: Gallipoli*. *History of the Great War based on Official Documents: Historical Section, CID*. 2 vols. London: Heinemann. 1929-1932.

CARLYON, Les. *Gallipoli*. Sydney: Pan McMillan, 2001; Michael Hickey, *Gallipoli.* London: John Murray, 1995.

FENTRESS, James and WICKHAM, Chris. *Social Memory,* Cambridge, Mass.: Blackwell, 1992, 25.

FEWSTER, Kevin et al. *Gallipoli: The Turkish Story,* Crows Nest, N.S.W.: Allen & Unwin. 2003.

First Report of the Dardanelles Commission (Parl. Papers 1917–18, x, Cd 8490), 1. Jenny Macleod, General Sir Ian Hamilton and the Dardanelles Commission' *War in History* 8, 4 (2001).

HALBWACHES, Maurice. *On Collective Memory,* Chicago: University of Chicago Press, 1992.

HICKEY, Michael. *Gallipoli*, London: J. Murray, 1995.

HOBSBAWM, Eric and RANGER, Terence (eds.). *The Invention of Tradition,* Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

IRWIN-ZARECKA, Iowan. *Frames of Remembrance: the Dynamics of Collective Memory,* New Brunswick: Transaction Publishers, 1994.

JAMES, Robert Rhodes. *Gallipoli: The History of a Noble Blunder*. New York: Macmillan, 1965.

MACLEOD, Jenny. *Reconsidering Gallipoli,* Manchester: Manchester University Press, 2004.

MOOREHEAD, Alan. *Gallipoli.* New York: Harper and Row, 1956.

MOSSE, George. *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars,* New York: Oxford University Press, 1990.

SANDERS, Otto Liman von. *Türkiye'de Beş Yıl I*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999.

SCATES, Bruce. *Return to Gallipoli, Walking the Battlefields of the Great War,* Cambridge University Press, 2006.

STEEL, Nigel and HART, Peter. *Defeat at Gallipoli*, London: Macmillan, 1994.

TRAVERS, Tim. *Gallipoli 1915*. Gloucestershire: Tempus Publishing, 2001.

TREWIN, Ion. *Alan Clark: The Biography,* Weidenfield & Nicholson 2009.

TURNER, Alfred E. *Saturday Review*, 25 December 1915.

WINTER, Jay. *Sites of Memory, Sites of Mourning,* Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

EVALUATION BY PROF. DR. MUSTAFA TÜRKEŞ

Let me start with thanking to those who contributed to this conference, the commanders and all the staff, rank and files as well as those who contributed with their papers, and of course the translators –they also deserve thanking, they did a good job I suppose.

My assessment is composed of two sections. In the first section, I will just go through the presentations made in English. In the second part, I will do my own interpretation on the place of the Çanakkale Battles within the First World War.

In the first section, I have grouped the presentations made here under four categories. The first category is composed of the papers which focused on the actual battle, war tactics, strategy calculations, the splendid failure of the British-French joined forces, and the clear success of the Turkish defense. More or less, all the papers touched on these aspects. The discourse which was manufactured by the British immediately after the Çanakkale Battles is particularly examined by Dr. Burçin Çakır Meltem. The second category is the press coverage. Mainly two papers were presented on this topic. One of them was reflecting the Hungarian view and the Slovenian correspondence. They just portrayed how the battles took place. The third category highlights the contributions of Muslim infantrymen from Senegal, who fought against the Muslim Turks in the Çanakkale Battles, to French colonial power. The fourth category is composed of the accounts on which larger or smaller powers built up their respective national calculations before and during the Çanakkale Battles. These are the four categories in which I'll assess the presentations.

To start with the first category, I'll refer specifically the presentation of Brig.Gen. Tahir Hameed Shah. Presentations in this category focus on the war aims, war objectives. What are the war objectives of the two warring factions, sides? While defining the war objectives of the British and the French, the presentations enumerate controlling the Dardanelles in order to provide supplies to Russia –in other words to help Russia–, and putting more pressure on the Ottoman Empire in order to push it out of the war. These were the objectives of the British and the French forces. As to the Ottoman objectives, they argue that there are two objectives in the Ottoman entrance into the First World War; one is to open up a front in Çanakkale, the other is to create a second front in Caucasus and in the Middle East, particularly in Kut-al-Amara in Canal operation in order to cut off the linkage between the British forces and the Suez Canal. These are the objectives which are defined. These are limited, in my view, in the sense that the British and the French had a larger objective there. The larger objective was to restore their 19th century global hegemony at the world level. Whether this objective was fulfilled is questionable. In fact, the Çanakkale Battles prevented the realization of the British and French larger objectives. That's one point that needed to be added, I suppose. I'd like to mention Brig.Gen. Shah's point

about analogy of the Çanakkale Battles with that of the Normandy in the Falklands. He tended to establish similarity between these two cases, which I argue that this will bear less fruits and cause more problems, simply because the contexts are different. We cannot treat the Çanakkale Battles as a simple war, we cannot drive similar conclusions out of the Çanakkale Battles and the Normandy Landing; their contexts are extremely different. Within this category, Dr. Burçin Çakır Meltem pointed out very effectively how the results and the consequences of the Çanakkale Battles were twisted by the British official narration. So you can see that such a twist had a clear objective to camouflage the fact that the British forces were defeated. In the official narration language of the British, they never used the word "defeat". Instead, they put it as "a campaign not successful enough". These were the wordings they used. This is mainly because the Çanakkale Battles had a tremendous impact, a very profound impact on the global prestige of the British and the French. So, they wanted to camouflage that devastating effect. Assist.Prof.Dr. Pyotr Nykiel made two important points in his presentation. First of all, he says "Do not exaggerate the role played by the German commandership." So we clearly see the role of Mustafa Kemal there. That's very crucial indeed. Then he says, "Pay equal attention to the original plan prepared by Cevad Pasha." This is again a less examined subject in literature. Similarly he says, "The role of Nusrat minelayer is important, but do not underestimate the role of the artillery there." These are also important points touched by Assist.Prof.Dr. Nykiel.

The second category is about the Muslims of Senegal. Two papers were presented on this subject; one by Prof.Dr. Abdoul Sow, the other one by Prof.Dr. Mor Ndao. Both put emphasis on giving the examples of those people who were involved in the war. They showed us that initially those Muslim Senegalese people were deliberately encouraged /forced to join the war. But after the war, they were simply left out, they were not looked after. These two papers clearly show how the French imperialism made use of Muslim Senegalese against the Muslim Turks. Here, it may be pointed out that religious allegiances, religious identities do not make consciousness; rather political consciousness put people either on the right or wrong side. This the fact put forth by these two papers.

Moving into the third category, I'll mention two papers. One was presented by Dr.(Ret.)Lt.Col. Lajos Negyési from Hungary. Information reported from Çanakkale by correspondent Béla Landauer were very detailed indeed. Béla Landauer visited all the important commanders –Liman von Sanders, Cevad Pasha, Esad Pasha, and Mustafa Kemal. He correctly pointed out the fact that Mustafa Kemal acted at the right time and right place. That's to say, this was not a simple argument produced in Turkish historiography. That's also a fact reflected by Hungarian local newspapers. In that sense, it's a significant contribution. The second paper in this category was Dr. Blaž Torkar's presentation. I was so amazed to see the fact

that the Slovenian journals reflected the war in a very comprehensive way and examined the Çanakkale Battles in a larger context. They were perfectly aware of the fact that the role of the regional actors, particularly in the Balkans, within the First World War as well as towards the Çanakkale Battles. So, in that sense we learned a lot from both presentations.

The fourth category deals with the national calculations and the involvement of Austrian monarchy in the Çanakkale Battles. Dr. Col. M.Christian Ortner pointed out that the Hapsburg Monarchy was engaged in the First World War as well as the Çanakkale Battles. But, let's face the reality. That was very late and the contribution of the Austrian material support to the Çanakkale Battles was very little indeed. When we move on Dr. Efpraxia Paschalidou's presentation, she clearly portrayed the fact that Greece postponed its involvement in the war taking into account particularly the possible stance of Bulgaria. That was the most important point the Greek policymakers, particularly Metaxas, took into consideration. He was so aware of the battlefield while Venizelos was thinking like Enver Pasha. These views were clearly reflected in the paper. All these show that the local national calculations were also important in order to analyze the significance of the Çanakkale Battles.

Now, let me move on the second part of my assessment where I'll make my own interpretation on the place of the Çanakkale Battles. How are we going to read the Çanakkale Battles? Looking at the map showing the secret treaties signed between Britain, France, Italy and the Tsarist Russia, I'll say a simple thing. If the Çanakkale Battles were not won by the Turkish forces, all these secret treaties would not face much problem. In the Straits, Russia was promised some sort of location, and in the Eastern Anatolia certainly a Russian administration would be set up. All these are the reflections of these secret treaties. The London Agreement, Istanbul Protocol, Sykes-Picot Agreement, St. Jean de Maurienne Agreement would be implemented unless they were stopped. Therefore, the Çanakkale Battles within the First World War signify the beginning of the decline of the hegemon Britain and France; a battle that stopped them to restore their former global positions. That's why we cannot underestimate the significance of the Çanakkale Battles. There is a linkage between the Çanakkale Battles and the further political activities after the First World War, the Turkish War of Independence especially. Patriotic feelings that had largely been started in the Balkan Wars were consolidated here. The British campaign and the Ottoman reaction were different from one another in that one was offensive while the other was defensive. The defensive war necessarily consolidated the patriotic feelings among the Turkish population. So that would be translated into a larger resistance movement when the War of Independence

started. No one was really expecting that Turkish War of Independence could easily be started. In that sense, the Çanakkale Battles may be regarded as the beginning of this long resistance movement.

Turning back to the role of Mustafa Kemal and the role of the commandership there, the Çanakkale Battles could not be won unless we really take into account of the role played by the commanders collectively. Esad Pasha, Cevad Pasha, Mustafa Kemal, all contributed to the victory in this battle. Mustafa Kemal acted at the right time and right place. That's what he owes his success.

PROF. DR. İHSAN GÜNEŞ'İN SEMPOZYUM DEĞERLENDİRME KONUŞMASI

Sayın Komutanım,

Değerli Meslektaşlarım ve Sevgili Dinleyiciler,

Çanakkale'nin 100. yılında burada bulunmak ve 100 yıl önce bu ülkeyi bize armağan etmek üzere canlarını veren, kanlarını döken ve bugün de bu vatan üzerinde, özgür bağımsız ve onurlu bir şekilde yaşamamız için yine canlarını verenler için minnet ve şükranlarımı sunarak sözlerime başlamak istiyorum.

Değerli dinleyiciler iki gündür konuşuyoruz. Bu sempozyumda 23 bildiri sunuldu ve bu bildirilerin 10'u yurt dışından gelen arkadaşlara 13'ü Türk araştırmacılara ait. 7 oturumda yapıldı ve gördüğüm kadarıyla bildiriler çok dikkatli bir şekilde izlendi. Doğrusu izlenmeye de değerdi. Çünkü bildirilerin seçimi çok dikkatli bir şekilde yapılmıştı. Bildirilerin çok orijinal, belgelere dayalı ve Çanakkale'nin 100'üncü yılına yakışır nitelikte olduğunu hep birlikte gördük. Onun için katılanlara, bildiri sunanlara içtenlikle teşekkür ediyorum ve bu sempozyumun düzenlenmesinde başta Sayın Komutanım olmak üzere emeği geçen herkese içtenlikle teşekkür ediyorum.

Sempozyuma sunulan bildiriler neyi ifade ediyor? Bu soruyu cevaplandırmak için bildirilere bakmak gerekir. Bildirileri ben şu kategorilere ayırmaya çalıştım. Çıkarma Harekâtı ve Deniz Savaşları, Kara Savaşı ve Mustafa Kemal, savaşın taraftarları, deniz, hava, kara güçlerinin kullanımı, savaşa tanıklık edenler ve propaganda, tutsaklar (esirler).

Çanakkale, Birinci Dünya Savaşı'nın içerisinde bir cephe olarak karşımıza çıkıyor. Birinci Dünya Savaşı, dünyanın yeniden düzene konması için yapılan bir paylaşım savaşıydı. Dolayısıyla var olan sömürgelerin elde tutulması mümkün ise bunlara yenilerinin eklenmesi için yapılan emperyalist bir savaştı. Osmanlı Devleti de bu savaşın içerisinde yer aldı. Kiminle birlikte? İki kampa ayrılmış dünyada Üçlü İttifak devletleri yanında. Peki neden? Çanakkale Cephesi'nin açılmasının en önemli nedeni sunulan bildirilerde açıkça ortaya konuldu. Burada savaşmak bizim bir suçumuz değildi. Bizim isteğimiz de değildi. Biliyorsunuz, Dünya Savaşı başladığı zaman Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesi'ni Kanal Cephesi'ni açmıştı; buralarda savaşıyordu. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi İtilaf devletlerinin en zayıf halkası olan Rusya'yla irtibatının kesilmesine sebep olunca Rusya'ya yardım edebilmek amacıyla Çanakkale Cephesi açıldı. Çanakkale Cephesi açılırken buradaki hedef sadece Rusya'ya yardım etmek değil, Osmanlının varlığına da son verebilmekti. İşte bu nedenle Çanakkale Cephesi, Çanakkale'de verilen savaş Türkiye tarihi bakımından Dünya tarihi bakımından tarihin seyrini değiştiren bir gelişme olarak karşımıza çıkıyor. Çünkü Çanakkale'de verilen savaş arkadaşların bildirilerinde belirttiği gibi sadece askerlerin savaşı olmamıştır. Halkın da savaşı olmuştur. Gönüllülerin katılımıyla bu savaş yürütülmeye çalışılmıştır. Kadını erkeği, genci ihtiyarı bir

araya gelerek bu cephede dünyanın en güçlü teknolojilerine sahip olan İtilaf devletlerine karşı amansız bir direniş gösterilmiştir.

İşte bu direniş ki Rusya'da İhtilalin çıkmasına sebep olmuştur. Milliyetçiliğin gelişmesine sebep olmuştur. Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın birleşme, bütünleşme vatan uğruna, özgürlük uğruna, bağımsızlık uğruna ve hilafeti koruma uğruna bir araya gelmesine yol açmıştır. Bu birliktelik daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda verilecek olan Millî Mücadele'nin de başlangıcı olmuştur. Çünkü burada yetişenler, bu savaşta görev almış olan kişiler aynı zamanda Millî Mücadele'nin lider kadrosunu oluşturmuşlardır. Bu bakımdan oldukça önemli bir gelişmedir. Dolayısıyla da Çanakkale Savaşı'nı Millî Mücadele'nin ön sözü olarak görmek gerekir.

Çanakkale Cephesi'nin açılması yeni sorunları da Türkiye açısından beraberinde getirmiştir. Örneğin bir tehcir meselesini o günlerin bir gelişmesi olarak görmek gerekir. Çünkü bugün bile hâlâ sık sık karşımıza getirilen İngiliz Wellington House'un görevlilerinin uydurma belgelerle -altını çizerek söylüyorum artık bunu saklanacak bir şey yoktur- gerçek olmayan belgelerle üretilerek yazdıkları o mavi kitap hâlâ Ermeni konusunda karşımıza çıkıyor. Çünkü bu cephe olmasaydı çok rahatlıkla Kafkas Cephesi'nde sorun aşılabilirdi.

Çanakkale Cephesi Yeni Türkiye Devleti'ne giden yolun da başlangıcı olarak karşımıza çıkıyor. Niçin derseniz çünkü denizden geçemeyen İtilaf güçleri karaya çıkmaya başladıkları zaman karşılarında Yarbay Mustafa Kemal'i bulmuşlardır. Mustafa Kemal buraya gelirken Başkomutan Vekili Enver Paşa ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Zira Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Mustafa Kemal, Türkiye'de değildi. Sofya'da ataşe militerdi ve oradan isteyerek bu görevi almış ve gelmişti. Savaş başladığı zaman yarbay olan Mustafa Kemal daha sonra albay olarak karşımıza çıkacak ve Alman subaylarla savaşın yönetimi konusunda pek de anlaşamayacaktır. Çünkü Mustafa Kemal'in askerî yönetimine baktığımız zaman; yeni bir komutan, yeni bir anlayış ve yeni bir liderin doğduğunu görüyoruz. "Buradaki yenilik nedir?" diye soracak olursak olayı çabuk kavramak, çabuk karar vermek, kararı uygulamaya koymak ve kararın sorumluluğuna sahip olmaktır. İşte bu özellikler onu adım adım ileriye doğru götürecektir.

Anafartalarda Grup Komutanlığını üzerine aldığı zaman diyor ki "Ben bu sorumluluğun çok ağır olduğunu biliyorum. Ama vatan yok olduktan sonra benim yaşamam uygun değildi." Daha o günlerde vatanı kendi canının önünde görmekteydi.

Öyle bir lider çıkıyor ki ordusunu askerî gücünü arkadan değil askerin önünde yönetmeye çalışıyor. Askerin önünden giden bir lider olarak karşımıza çıkıyor. Bu bakımdan o dönemde ve Millî Mücadele sırasında üst komutanların, askerlerin niçin Mustafa Kemal'in etrafında toplandığını görebilmemiz için Çanakkale'yi çok iyi bir şekilde irdelememiz gerekir diye düşünüyorum.

İtilaf devletleri, Kara Savaşlarında başarılı olamamışlardır. Mustafa Kemal'in bir isteği vardır: Bir taarruzla düşmanı denize dökelim. Ama bu konuda da üst yönetimle anlaşamaz ve bunun üzerine istifasını verir. Liman von Sanders, Mustafa Kemal'i tanıdığı için onun istifa dilekçesini tebdil havaya çevirir ve Mustafa Kemal cepheden ayrılır, İstanbul'a gelir. Geldiği zaman da İstanbul'da iken çekilme harekâtının başladığının haberini alır. Dolayısıyla bir komutanda bulunması gereken öngörünün Mustafa Kemal'de ne kadar güçlü olduğu bu olayla ortaya çıkıyor.

Savaşın taraftarlarının güçlerine baktığımız zaman daha başlangıçta İtilaf devletlerinin İttifak devletlerine göre çok daha güçlü olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Nüfus bakımından İtilaf devletleri 260 milyon, İttifak devletleri 140 milyondur. Çıkardıkları asker sayısı bakımından da aralarında büyük dengesizlikler vardır. Çanakkale açısından baktığımızda İtilaf devletlerinin biraz önce söylediğim gibi sadece denizde çağın en ileri donanmasına sahip olmasının yanında kullanılan silah ve cephane açısından da yine çağın ilerisinde bulunmaktaydı. Örneğin hava gücü bakımından çok çok ileride bulunuyorlardı. Denizaltı bakımından yine çok ilerideydiler. Düşünebiliyor musunuz o dönemde kullandıkları uçaklara makineli tüfeği yerleştirerek yukarıdan ateş etme imkânına sahiptiler. Bizim henüz öyle bir gücümüz yoktu. Teknolojide yeri olmayan ve Rezzan Hanım'ın burada vurguladığı "vatan sevgisi" vardı. Türklerdeki vatan sevgisinin her türlü silahtan daha üstünde olduğunu bu savaş bir kez daha tüm dünyaya gösterdi. Bunun yanında Çanakkale Savaşları şu yalın gerçeği bir kez daha ortaya koymuştur: Teknolojiniz ne kadar güçlü olursa olsun uzaktan yapacağınız atışlarla bir savaşı kazanmak mümkün değildir. Savaş göğüs göğüse karada kazanılır.

Bu savaşta savaşa tanıklık eden gazetecilerin büyük rol oynadığını görüyoruz. Gerek İtilaf devletleri açısından gerekse Osmanlı yönetimi açısından çeşitli gazeteciler her iki tarafta da cephelere gitmişlerdir. Hatta bunlardan bazıları Birinci Dünya Savaşı'nın filmini çekmeye çalışmıştır.

İtilaf devletleri tarafından filmleri çeken kişi Majestic'in batması üzerine her şeyi kaybetmiştir. Bizde ise bu iş için kendisini görevli sayan Necati Bey film bulamamıştır. İşte aramızdaki temel farklılık bu.

Propagandaya çok büyük önem verilmiştir. Çok güzel bildiriler, burada ortaya çıktı. Savaş sadece askerle kazanılmıyor. Askerin arkasındaki kamuoyunu da oluşturmak ve bunun için de teknolojiden yararlanmak gerekiyor. İlk kez olarak Çanakkale Savaşı sırasında Harbiye Nezaretinden izin alınarak sanatçısı, yazarı, gazetecisi, ressamı, müzisyeni hep birlikte savaş alanına gitmişler ve askere moral vermişlerdir. Cepheye giden sanatçılar eserlerinde askerin ruhunu yansıtmaya özen göstermişlerdir.

Esirler olmuştur. Bu tutsakların önemli bir kısmının Kıbrıs'ta tutulduklarını görüyoruz. İngilizler, Kıbrıs'ı Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kendi üzerlerine geçirdiklerini söylemişlerdir. Her ne

kadar 1878'de anlaşmayla almış olsalar da savaş süresince burayı kullanmaktan çekinmemişlerdir. Ayrıca Mısır'ı da kullanmışlardır. Kurtuluş Savaşı sırasında sık sık karşımızda çıkan Ermeni teröristleri, Ermeni İntikam Alayları burada eğitilmişlerdir.

Anılardan söz edildi. Tarihî belgelerden söz edildi. Tabi bunların tarih çalışmaları için çok önemli olduğunu söylememe bilmem gerek var mı? Bunların üzerinde durmak gerekiyor.

Kısaca şunu söylemek istiyorum. Çanakkale Savaşları, 100 yıl sonra da yeniden ele alınmaya, yeniden incelenmeye değer bir konudur. Belgelerin üzerine gidildikçe, yeni yeni arşivlerden belgeler bulundukça bu savaşın farklı boyutları, farklı yönleri ortaya çıkarılacaktır. Türk ulusunun bu savaşta yaşadığı acıyla birlikte çağın en güçlü devletlerine karşı elde ettiği başarı gelecek kuşaklara yurtseverliğin, birlikteliğin sembolü olarak kalacaktır. Başta Mustafa Kemal olmak üzere Çanakkale'de savaşanları minnetle şükranla anıyorum. Dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

GENELKURMAY ATASE DAİRE BAŞKANI TUĞG. NECDET TUNA'NIN KAPANIŞ KONUŞMALARI (24 MART 2015)

Sayın Komutanım,

Saygıdeğer Konuklar,

Değerli Silah Arkadaşlarım,

Öncelikle iki gün boyunca devam eden On Beşinci Askerî Tarih Sempozyumu'nda sunulan bildiriler aracılığıyla bilim dünyasına yaptığınız katkılardan dolayı hepinize şükranlarımı arz ediyorum. Yurt içi ve yurt dışında bulunan silahlı kuvvetler, üniversite ve kurumlardan gelerek sempozyumumuzu şereflendirmeniz bizleri son derece mutlu etti.

Sempozyumda bildirilerini sunan değerli katılımcılarımız, Çanakkale Muharebelerini çok çeşitli açılardan inceleyerek değerlendirmelerini bizimle paylaşmıştır. Bu kapsamda çıkarma harekâtı ve savunma tertibatı, Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal, Çanakkale Muharebelerinde Türk savaş ve ikmal gemilerinin faaliyetleri, psikolojik harekât açısından Çanakkale Muharebeleri gibi konular ele alınmıştır. Gerek yurt içi gerekse yurt dışındaki üniversitelerden gelen değerli katılımcılar, Çanakkale Muharebelerinin farklı yönlerini ele alarak bizlere son derece önemli bilgiler aktarmışlardır. Örneğin basın, edebiyat, savaş esirleri, propaganda gibi konularda anlatılanların bilim dünyasına önemli katkı sağlayacağı düşüncesindeyim.

Sempozyuma katılan yabancı katılımcılara da ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Onlar da bilimsel çalışma sonuçlarını burada sunmakla, Çanakkale Muharebelerini kendi pencerelerinden değerlendirme fırsatı bulmuşlardır.

Sempozyum için titizlikle hazırlanan çok sayıda bildiriden zaman darlığı nedeniyle programa sadece 24 bildiri alınabilmiştir. Bunların dışında açılış ve kapanışta dört değerli akademisyenimizin yapmış olduğu konuşmalar da sempozyuma ayrıca önemli katkılar sağlamıştır. Sempozyumda sunulan ve sunulmaya değer bulunan bildirileri yayımlayarak okuyucuların ve araştırmacıların istifadesine sunacağımızı belirtmek istiyorum.

Sempozyum süresince sunulan bildirilerle bilinenleri tekrar hatırlamak mümkün olduğu gibi bilinmeyenlerin ortaya konulması bilgi dağarcığımızın zenginleşmesine katkı sağlamıştır.

Ayrıca Prof. Dr. Mustafa Türkeş ve Prof. Dr. İhsan Güneş'e tespitlerinden ve değerlendirmelerinden dolayı teşekkür ediyorum. Hocalarımızın yaptığı değerlendirmelerden de görüldüğü üzere sempozyumda Çanakkale Muharebeleri yalnız askerî harekât açısından değil, aynı zamanda sosyal ve siyasal açılardan da ele alınarak savaşın insani boyutuna da ağırlık verilmiştir.

On Beşinci Askerî Tarih Sempozyumu'na katılan sayın komutanlarımıza, değerli sivil ve asker akademisyenlerimize, Silahlı Kuvvetlerimize mensup temsilci ve izleyicilere, oturum başkanlığı yapan ve bildiri sunan seçkin akademisyenlerimize, yurt dışından gelerek bize güç veren siz değerli konuklarımıza ve ayrıca bizi burada misafir eden Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı personeli ile sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen ATASE Daire Başkanlığı personeline teşekkür ediyor ve şükranlarımı sunuyorum.

Arz ederim.